

**LISTY
MILENIJNE**

**WOJCIECH
KUCHARSKI**

**LISTY
MILENIJNE**

**Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”
Wrocław, 2020**

SPIS TREŚCI

Wstęp	6
Baza źródłowa	8
Idea uniwersalnych obchodów	22
Autorzy i proces powstawania listów	28
Adresaci i okoliczności dostarczenia listów	63
Treść i forma listów	115
Odpowiedzi i reakcje episkopatów na świecie	129
Podsumowanie	167
Podziękowania	173
Zasady edycji	180
Listy zindywidualizowane	188
Paweł VI	189
Anglia	217
Austria	233
Belgia	263
Francja	281
Hiszpania	315
Irlandia	345
Kanada	355
Liban	373
Niemcy	385
Szkocja	421
Szwajcaria	433
USA	451
Włochy	469
Patriarcha Atenagoras	495
Światowa Rada Kościołów	509
Szablon w języku angielskim	524
Szablon w języku francuskim wariant A	536
Szablon w języku francuskim wariant B	556
Szablon w języku hiszpańskim	568
Szablon w języku polskim	584
Summary	600
Spis Tabel	604
Spis Skrótów	605
Bibliografia	606
Indeks nazw geograficznych	619
Indeks nazwisk	626

WSTĘP

Jesienią 1965 r. polscy biskupi uczestniczący w ostatniej sesji Soboru Watykańskiego II wystosowali do episkopatów całego świata oraz do papieża i innych hierarchów i instytucji chrześcijańskich kilkadziesiąt listów¹, w których zapraszali Kościół powszechny, ale też szerzej – społeczność międzynarodową, do wspólnego świętowania milenium Chrztu Polski². Najbardziej znanym spośród tych listów jest *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*³. Do niedawna historycy nie dostrzegali, że ten dokument był tylko jednym z wielu napisanych wówczas listów-zaproszeń i do zbadania pozostawało, w jakich okolicznościach one powstały, do kogo zostały zaadresowane, kim byli ich bezpośredni autorzy, jakie przesłania zawierały i z jakimi reakcjami się spotkały. Udzielenie odpowiedzi na te pytania pozwoli poznać kulisy i przebieg jednego z największych przedsięwzięć w historii polskiej dyplomacji publicznej⁴, zrealizowanego przez Kościół katolicki, oraz pełniej zrozumieć idee przyświecające obchodom milenijnym, szczególnie ich uniwersalny charakter. Umieszczenie w takim kontekście *Orędzia* do episkopatu Niemiec daje także możliwość ponownego odczytania jego znaczenia i zweryfikowania,

1 W niniejszym opracowaniu pojęcia listy milenijne i orędzia traktuję synonimicznie na określenie listów – dokumentów wystosowanych przez polski episkopat podczas IV sesji Soboru Watykańskiego II do różnych adresatów, w tym przede wszystkich hierarchów Kościoła rzymskokatolickiego z całego świata z papieżem Pawłem VI na czele z zaproszeniem na obchody tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce.

2 Na temat obchodów milenijnych zob. B. Noszczak, „*Sacrum*” czy „*profanum*”? – *Spór o istotę obchodów milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002; *Millennium polskie. Walka o rząd dusz*, red. C. Wilanowski, Warszawa 2002; *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, [Warszawa 2006]; *Milenium kontra Tysiąclecie – 1966*, red. K. Bialecki, S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2007; *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967). Studia i materiały*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.

3 Ostatnio na ten temat: *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek prekursor pojęcia polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009.

4 Pojęcie dyplomacji publicznej rozumiem, zgodnie z koncepcją zaproponowaną przez Beatę Ociepkę, jako „dwustronną, dialogową formę politycznego komunikowania międzynarodowego, skierowaną do publiczności za granicą, realizowaną dzięki pośrednictwu środków przekazu i poprzez kanały bezpośrednie, której celem jest kształtowanie lub wspieranie pozytywnego wizerunku kraju, społeczeństwa za granicą, w tym – przez wpływanie na opinię publiczną – kształtowanie postaw wobec kraju nadawcy”; B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania międzynarodowego*, [w:] *Dyplomacja publiczna, eadem*, Wrocław 2008, s. 11–12. Na temat problemów definicyjnych zob. także: A. Ziętek, *Dyplomacja publiczna Polski*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, Sectio K, *Politologia* 17/1 (2010), s. 65–83.

w jakim stopniu zawarte w nim przesłanie było unikatowe. Pierwsze i jak dotąd jedyne studium na ten temat przygotowała Ewa K. Czaczkowska⁵. Autorka odnalazła i wykorzystała w swoim opracowaniu niezwykle cenne materiały prymasowskie, a mianowicie pochodzącą z zespołu Sekretariat Prymasa Polski teczkę z kopiami większości listów milenijnych oraz zapiski z dziennika prymasa Stefana Wyszyńskiego *Pro memoria*⁶. W świetle przeprowadzonych przeze mnie badań (w tym kwerend obejmujących archiwa niemal wszystkich episkopatów, do których zostały lub mogły zostać skierowane listy milenijne w 1965 r.) to pionierskie opracowanie może zostać znacząco uzupełnione i skorygowane.

BAZA ŹRÓDŁOWA

Podstawą źródłową niniejszego opracowania i krytycznej edycji odnalezionych listów milenijnych są archiwalia przechowywane w archiwach państwowych i kościelnych oraz archiwach innych instytucji. Do tej pory, poza *Orędziem* do biskupów niemieckich, żaden z pozostałych listów-zaproszeń na obchody milenium Chrztu Polski nie doczekał się edycji naukowej⁷, a jedynie nieliczne z nich zostały wydane w biuletynach i wydawnictwach kościelnych lub w prasie. Kluczowe okazały się tutaj materiały prymasowskie zdeponowane w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim, szczególnie wspomniany zespół Sekretariat Prymasa Polski, oraz w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie – tu przede wszystkim niepublikowane teksty przemówień prymasa Stefana Wyszyńskiego. Listy milenijne były przygotowywane w trakcie trwania ostatniej, czwartej sesji Soboru Watykańskiego II, jesienią 1965 r., dlatego część tych niezwykle cennych materiałów nigdy nie znalazła się w Polsce i do dziś jest przechowywana w kościelnych instytucjach i archiwach w Rzymie. Najważniejsze okazały się tu zbiory archiwum parafii św. Stanisława w Rzymie (zespół Archiwum kard. Władysława

5 E.K. Czaczkowska, *Nowe ustalenia w sprawie listów milenijnych biskupów polskich do episkopatów świata. Maria Winowska i kard. Stefan Wyszyński współautorami listów*, [w:] 1966. Milenium Chrztu Polski prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2016, s. 131–150.

6 *Ibidem*, s. 131.

7 *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*, oprac. W. Kucharski, konsultacja filologiczna J. Giel, P. Przybylska-Moskwa, [w:] *Wokół Orędzia...*, s. 383–430.

- Rękopis Orędzia do biskupów niemieckich przygotowany przez abp. Bolesława Kominka w Fiuggi między 7 a 13 października 1966 r. Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie.

Romae, im Dezember
1965.

Gemeinsamer Hirtenbrief
der polnischen Bischöfe an Ihre deutschen
Brüder in Christl. Hirtenamt.

Liedwigsbrüder
Hochwürdigste Bischöfe in Deutschland!

Über die letzten Jahre hindurch haben wir
mit Zuspätschiebung im östlichen
sowie ~~in~~ im Vollbringungs, die
A. Daniels Kommissare und andere
mit ~~an~~ einer Seite an Seite zusammen
arbeiten gewirkt. Diese vier Jahre
gemeinsamer persönlicher Begegnungen und
ständiger persönlicher Trophäe haben die
unsere Bischöfe bester Laute in
gebracht, völlerrecht sogar weiter als
je zuvor. Gott sei dafür demütig
gelobt.

Es sei uns gestattet, Erwähnung
zu machen, die das Kommittee
der ~~von~~ verabschiedet ~~ist~~
Ihnen in ~~der~~ nächsten verteil-
schen ~~nach~~ ~~der~~ freudige
Zusatz mit zu teilen, dass
im nächsten Jahre - von Jahre des
Herrn 1966 - die Kirche Christi in
Polen mit ~~und~~ der ~~zusammen~~
das gesamte polnische Volk
des ~~von~~ M. M. ~~in~~ seiner Tasse
mit ~~dem~~ auch, das ~~von~~
Pastoren ~~von~~ der ~~von~~
die ~~von~~ ~~von~~ ~~von~~
und ~~von~~ ~~von~~ ~~von~~
ist. Wir laden Sie ~~von~~ ~~von~~
für ~~von~~ ~~von~~ ~~von~~
sogleich ~~von~~ ~~von~~ ~~von~~

2.
3.

Rubina⁸), materiały przechowywane w Polskim Papieskim Instytucie Kościelnym (nieuporządkowana Spuścizna kard. Bolesława Kominka, Spuścizna prał. Franciszka Mączyńskiego), archiwalia przechowywane w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie (zespół 9/ Zbiór: Obchody milenijne, Spuścizna abp. Szczepana Wesołego, Zbiory od Sióstr Zmartwychwstaneł, Archiwum Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy Apostolskiej), Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek w Rzymie oraz Archiwum Domu Generalnego Sióstr Zmartwychwstaneł w Rzymie. Na potrzeby badań przeprowadzono kwerendy w archiwach diecezjalnych, ze szczególnym uwzględnieniem akt, w tym spuścizn, biskupów uczestniczących w czwartej sesji soboru. Poza Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim bardzo cenne materiały udało się odnaleźć w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie oraz Archiwum Diecezjalnym w Katowicach. Kwerendy przeprowadzone w archiwach kurialnych i diecezjalnych w Częstochowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu i we Wrocławku nie przyniosły spodziewanych rezultatów. Nie udostępniono mi materiałów ze spuścizny kard. Karola Wojtyły z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

Wykorzystana w badaniach spuścizna kard. Bolesława Kominka przechowywana jest w Archiwum Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu. W Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej obszerną kwerendą objęto materiały z okresu Soboru Watykańskiego II wytworzone przez pracowników Departamentu I (wywiadu) i Departamentu IV (tzw. antykościelnego). Obszerną kwerendę przeprowadzono także w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych: w celu rozpoznania kwestii przyjazdu biskupów z całego świata na obchody milenium analizie poddano depesze z 1966 r. nadsyłane z placówek umiejscowionych w państwach, których episkopaty otrzymały listy-zaproszenia. Dodatkowo przeszukano materiały po Departamencie IV MSZ (Europa Zachodnia, bez Skandynawii) i Departamencie I MSZ (ZSRR, Czechosłowacja, NRD, Balkany) oraz materiały z Zespołu Gabinet Ministra. Ważne źródła, szczególnie na temat *Orędzia* do biskupów niemieckich, udało się zlokalizować w Archiwum Akt Nowych w Zespole Urząd do spraw Wyznań.

Jednym z celów badań było odnalezienie oryginałów wszystkich wysłanych przez polski episkopat listów. W związku z tym poszukiwania podjęto we wszystkich krajach, co do których wiadomo było, że

8 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I. Analizowany zespół jest całkowicie nieopracowany, a jego postać została mu nadana przez twórcę – kard. Władysława Rubina. Sygnatury wynikają z opisów nadanych segregatorom. Na temat tego archiwum zob.: J. Żaryn, *Raport o stanie badań nad dziejami Kościoła rzymskokatolickiego na wychodźstwie w latach 1945–1966 (1989)*, [w:] *Polska emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2016, s. 495.

skierowano do nich listy milenijne lub co do których istniało takie przypuszczenie⁹. Uwzględniano przy tym archiwa Konferencji Episkopatów oraz archiwa archidiecezji prymasowskich i przewodniczących Konferencji Episkopatu, a także archiwa archidiecezji i diecezji, z których pochodzili kardynałowie uczestniczący w IV sesji soboru¹⁰. W wypadkach małych struktur kościelnych poszukiwania przeprowadzono w archiwach metropolitalnych lub wszystkich diecezji danego kraju. Dodatkowo kwerendą objęto archiwa patriarchatów bliskowschodnich oraz patriarchatów prawosławnych w Aleksandrii i w Stambule. W kilku wypadkach (odnośnie do Niemiec, Francji, Irlandii i USA) rozszerzono kwerendy na większą liczbę archiwów diecezjalnych. W dwóch sytuacjach materiały te były przechowywane w archiwach państwowych i regionalnych: w Holandii (Het Utrechts Archief) i w Szwecji (Riksarkivet w Sztokholmie). Dodatkowo w Japonii prowadzono poszukiwania w Sophia University w Tokio, a w Korei w Research Foundation for Korean Church History. Bardzo ciekawy zbiór odnaleziony został także w Archiwum Światowej Rady Kościołów w Genewie.

Na potrzeby projektu podjęto także próbę pozyskania relacji świadków. Próbowałem skontaktować się ze wszystkimi żyjącymi księżmi, którzy w latach 1965–1966 przebywali na studiach w Rzymie w Polskim Papieskim Instytucie Kościelnym¹¹. Przeszukałem także korespondencję Jana Nowaka-Jeziorańskiego z Marią Winowską, bp. Władysławem Rubinem, prał. Andrzejem Deskurem i ks. Szczepanem Wesolym¹².

ORYGINAŁY LISTÓW MILENIJNYCH

W wyniku kwerend udało się odnaleźć 15 oryginałów lub fotokopii oryginałów listów milenijnych, wysłanych do episkopatów: Anglii (Wielkiej

9 W realizacji kwerend wspierał mnie zespół badawczy sformowany na potrzeby tego projektu, w skład którego weszli pracownicy Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”: dr Katarzyna Bock-Matuszyk, dr Andrzej Jerie, dr Ewa Maj, Dariusz Misiejuk, Marcin Musiał, dr Lucyna Ratkowska-Widlarz i Piotr Zubowski.

10 Dane na ten temat zaczerpnięte zostały m.in. z „Annuario Pontificio”, 1965 r.

11 Księża wytypowani zostali na podstawie opracowania ks. Alberta Warso, *Księża studenci Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie w latach 1911–2010*, [w:] *Kużytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910–2010*, red. J. Kopiec, et al., Rzym 2010, s. 177–213. Za informacje bardzo dziękuję bp. Ryszardowi Karpińskiemu, ks. kan. Aleksandrowi Kustrze i ks. Janowi Szarkowi. Niestety, żadnych informacji na ten temat nie udzielił abp Józef Kowalczyk.

12 Zakład Narodowy im. Ossolińskich (dalej: ZNIO), Archiwum Jana Nowaka-Jeziorańskiego (dalej: AJNJ), Korespondencja z lat 1946–1975, t. 10, 42, 44.

Brytanii)¹³, Austrii, Belgii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Kanady, Niemiec, Meksyku (CELAM-u), Portugalii, Szkocji, Szwajcarii, USA, Włoch oraz do Światowej Rady Kościołów w Genewie. Wszystkie zachowane w oryginale listy obłożne były w taką samą okładkę z majuskulnym napisem *SACRUM POLONIAE MILLENIUM* i reprodukcją obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, pod którym widniały daty 966 i 1966. Króć czcionki samych listów wskazuje jednak, że były one przepisywane na kilku maszynach do pisania – do różnych języków wykorzystywano różne maszyny, ale także w obrębie jednego języka używano czasem kilku urządzeń. Dodatkowo strona tytułowa listu do episkopatu Francji została specjalnie wydrukowana. W listach anglojęzycznych (wystosowanych do Anglii/Wielkiej Brytanii, Szkocji i USA) imię i nazwisko prymasa Polski było pod listem napisane na maszynie – ponad nimi znajduje się odręczny podpis prymasa, a poniżej podpisy innych biskupów. Pozostałe listy zostały podpisane jedynie odręcznie. Należy przy tym zwrócić uwagę, że nie wszystkie zachowane oryginały mają taką samą listę i liczbę podpisów. Listy skierowane do episkopatów: Anglii (Wielkiej Brytanii), Belgii, Francji, Niemiec i Włoch podpisało 36 biskupów¹⁴. Dwa listy – do USA i Szkocji – podpisało 37 biskupów (dodatkowy

13 Tu i poniżej chodzi *de facto* o Konferencję Biskupów Anglii, choć w tytule tego listu znajduje się określenie Wielka Brytania, a w opisie adresata w materiałach prymasowskich stosowano poprawne określenie: Anglia.

14 Poniższe zestawienie oparte zostało na orędziu do episkopatu Niemiec. Poza pierwszymi czterema podpisami, kolejność pozostałych jest różna:

- + Stefan Cardinalis Wyszyński Primas Poloniae
- + Antonius Baraniak Arcybiskup Poznański
- + Bolesław Kominek Arch[ie]piscopus|Tit[ularis] in Wrocław
- + Carolus Wojtyła Archiepiscopus Metropolita Cracoviensis
- + Michael Klepacz Ep[iscopu]s Ord[inarius] Lodzensis
- + Casimirus Joseph Kowalski Ep[iscopu]s Culmensis
- + Czesław Falkowski Ep[iscopu]s Łomzensis
- + Piotr Kałwa Ep[iscopu]s Lublinensis
- + Antoni Pawłowski ep[iscopu]s Vladislaviensis
- + Edmund Nowicki, ep[iscopu]s gedanen[isis]
- + Franciscus Jop Ep[iscopu]s in Opole
- + Georgius Ablewicz Ep[iscopu]s Tarnoviensis
- + Stefan Barela Ep[iscopu]s Częstochoviensis
- + Bogdan Sikorski Ep[iscopu]s Plocensis
- + Joannes Jaroszewicz Admin[istrator] Apost[olicu]s Kielcensis
- + Stanisław Jakiel Vic[arius] Capi[tulis] Przemyśl
- + Herbertus Bednorz ep[iscopu]s coadiutor Katovice[ensis]
- + Joseph Drzazga Ep[iscopu]s, Vicarius Capitularis Varmiensis
- + Georgius Stroba ep[iscopu]s auxil[iaris] in Gorzów
- + Franciscus Jedwabski, ep[iscopu]s auxil[iaris] posnaniensis
- + Andrzej Wronka ep[iscopu]s auxil[iaris] in Wrocław

podpis należy do biskupa pomocniczego z Opolo Wacława Wyciska i są to jedyne listy, pod którymi widnieje jego podpis). Pod orędziami do episkopatów: Austrii, Meksyku (CELAM-u), Hiszpanii, Kanady, Portugalii i Szwajcarii złożyło swoje podpisy 35 biskupów. Na czterech z tych listów (do CELAM-u, Kanady, Portugalii i Szwajcarii) brak podpisu biskupa Nowickiego. Pod listem do biskupów austriackich nie podpisał się natomiast biskup Bareła, a pod zaproszeniem do Hiszpanów zabrakło sygnatury biskupa Bednorza. *Orędzie* skierowane do Światowej Rady Kościołów w Genewie podpisało jedynie 28 biskupów (brak podpisów biskupów: Bareły, Sikorskiego, Bednorza, Stroby, Wronki, Pękali, Kurpasa i Szwagrzyka). Pod listem do biskupów Niderlandów widnieje zaś jedynie podpis prymasa.

Na kilku listach podpisy niektórych biskupów zostały zdublowane. List do episkopatu Austrii został dwukrotnie podpisany przez biskupów Sikorskiego i Czerniaka. Pod zaproszeniem do episkopatów Ameryki Południowej swoje podpisy powtórzyli biskupi Bareła i Jop, a pod orędziem do episkopatu Niemiec swoje sygnatury zdublowali biskupi: Ablewicz, Bareła i Sikorski.

Wszystkie listy francuskojęzyczne opatrzone zostały datą 18 listopada 1965 r. umieszczoną na końcu tekstu. Taką samą datę zawierają listy niemiecko- i hiszpańskojęzyczne, lecz tam datę umieszczono w nagłówku dokumentów. Listy skierowane do Anglii (Wielkiej Brytanii) i Szkocji opatrzone zostały datą listopad 1965 r., a list do biskupów amerykańskich zawiera datę październik 1965 r. Jedynie *Orędzie* do episkopatu Włoch nie zawiera żadnej daty.

-
- + Venceslaus Majewski, Ep[iscopu]s Auxil[iaris] Varsaviensis
 - + Georgius Modzelewski Ep[iscopu]s Auxiliaris Varsaviensis
 - + Carolus Pękala, Ep[iscopu]s Aux[iliaris] Tarnów
 - + Julianus Groblicki ep[iscopu]s auxil[iaris] Cracoviensis
 - + Joannes Czerniak ep[iscopu]s auxil[iaris] Gnesnensis
 - + Jan Zaręba ep[iscopu]s auxiliaries Vladislaviensis
 - + Jan Wosiński, ep[iscopu]s auxil[iaris] Plocensis
 - + Joseph Kurpas, ep[iscopu]s aux[iliaris] Katovicensis
 - + Wencelsus Skomorucha, ep[iscopu]s auxil[iaris] in Siedlce
 - + Zygfryd Kowalski, ep[iscopu]s auxil[iaris] Culmensis
 - + Ladislaus Rubin, ep[iscopu]s auxil[iaris] Gnesnensis
 - + Bohdan Bejze, ep[iscopu]s aux[iliaris] Lodzensis
 - + Henricus Grzondziel, ep[iscopu]s aux[iliaris] in Opole
 - + Paulus Latusek, ep[iscopu]s aux[iliaris] in Wrocław
 - + Thadeus Szwagrzyk, ep[iscopu]s auxil[iaris] Częstochowiensis

ODPISY, BRULIONY, KOPIE

W związku z tym, że nie wszystkie oryginały listów milenijnych zostały odnalezione, czy w ogóle przetrwały do naszych czasów, istotną rolę w badaniach odgrywiają odnalezione odpisy, bruliony i kopie listów. Pozwalają one rozszerzyć listę adresatów oraz zrekonstruować treść skierowanych do nich komunikatów.

Warto zwrócić uwagę na to, że w kilku archiwach adresatów zachowały się jedynie kopie lub odpisy listów milenijnych. Ich obecność świadczy o tym, że list w postaci oryginału, z podpisami, z całą pewnością dotarł do odbiorców. W trzech wypadkach odpisy zostały sporządzone już w kraju adresata: w Irlandii¹⁵, w Czechosłowacji¹⁶ i w Panamie, skąd rozsyłano je do episkopatów Ameryki Środkowej, w tym do Kostaryki¹⁷. Zawierają one informacje, że pod dokumentem znajdowały się odręczne podpisy prymasa i polskich biskupów (bez listy nazwisk). Natomiast w Archiwum Konferencji Episkopatu Chorwacji zachował się sporządzony w Rzymie na zlecenie prymasa Wyszyńskiego odpis w języku polskim wersji brulionowej listu skierowanego do episkopatu Jugosławii¹⁸.

W Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim w Zespole Sekretariat Prymasa Polski znajdują się dwie teczki z kopiami listów milenijnych¹⁹. Obie zawierają ten sam spis 51 adresatów. W pierwszej jest 35 kopii listów (w tym cztery wersje do Hiszpanii i dwie wersje do Stanów Zjednoczonych Ameryki)²⁰, natomiast w drugiej jedynie 32 kopie (w tym dwie wersje do USA)²¹. Przy czym przy niektórych kopiach odnotowano, że daną wersję wysłano do kilku adresatów. Wydaje się, żeteczka o sygn. 3.46 zawiera odpis listów z teczki o sygn. 3.45²². Teczkę o zawartości iden-

15 Dublin Diocesan Archives, Archbishop McQuaid collections, sygn. DDA/AB8/B/VC/XLV/32.

16 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dalej: AMZV), Teritoriální odbory—Tajné 1965–69, Polsko, kr. 2, složka I., sygn. 021.811/66-1, Kolektivní Dopis Polských Biskupů Československému Episkopátu, b.d.

17 Archivo Histórico Arquidiócesano de San José, Arzobispo Mons. Rodríguez, sygn. 129/6 CEDAC, b.p.

18 Tajništvu Hrvatske biskupske konferencije, List Kolegialny Polskich Biskupów do Episkopatu Jugosławii, b. sygn, b.p.

19 Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie (dalej: AAW), Sekretariat Prymasa Polski (dalej: SPP), sygn. II/3.45, sygn. II/3.46.

20 AAW, SPP, sygn. II/3.45.

21 AAW, SPP, sygn. II/3.46 (brakuje listu do Szkocji i Irlandii).

22 Wskazuje na to uwzględnienie w wersji maszynopiśmiennej odręcznych adnotacji na listach z teczki 3.45.

tycznej do tej oznaczonej sygnaturą 3.46 odnaleziono w nieuporządkowanej spuściźnie biskupa Jerzego Modzelewskiego²³. Zawiera ona ten sam spis adresatów, który znajduje się w materiałach Sekretariatu Prymasa Polski, oraz 32 kopie listów, w tym dwie do USA²⁴. Teczka o podobnej zawartości przechowywana jest także w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie²⁵. Znajdują się w niej ten sam spis 51 adresatów i tym razem 31 kopii listów (w tym dwie do episkopatu USA)²⁶. Można przypuszczać, że w archiwach wszystkich polskich kurii biskupich istniejących w 1965 r. powinny znajdować się podobne komplety listów, ponieważ już 11 listopada 1965 r., podczas konferencji polskich ojców soborowych w Rzymie biskupi postulowali, aby odpisy listów milenijnych zostały złożone w aktach poszczególnych kurii biskupich²⁷. Podczas 91. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, w dniach 9–10 lutego 1966 r., podjęto też decyzję o dostarczeniu biskupom ordynariuszom kopii wszystkich listów milenijnych²⁸. Teczka z odpisami listów o nieco odmiennej zawartości znajduje się także w spuściźnie kardynała Władysława Rubina przechowywanej w archiwum parafii św. Stanisława w Rzymie²⁹.

23 AAW, Spuściżna bp. Jerzego Modzelewskiego, Listy Episkopatu Polski do Episkopatów świata o Tysiącleciu Chrztu Polski. Za udostępnienie tych nieopracowanych zbiorów dziękuję dyrektorowi ks. Piotrowi Staniewiczowi, a Pawłowi Misierewiczowi za pomoc w realizacji kwerendy.

24 Są to kopie listów (w kolejności przechowywania) skierowanych do Anglii, Angoli, Austrii, Afryki Zachodniej, Belgii, Brazylii, CELAM-u, Kanady, Konga, Francji, Galilei, Haiti, Hiszpanii, Włoch, Jugosławii, Laosu, Libanu, Madagaskaru, Niemiec, Portugalii, Ruandy-Burundi, Szwajcarii, USA (dwa listy), Japonii, Archimandryty Patriarchy Aleksandrii, Patriarchy Aleksandrii, Patriarchy Ekumenicznego, Patriarchy Jerozolimy, Patriarchy Melchitów, Patriarchy Maronitów, Rady Ekumenicznej Kościołów w Genewie.

25 Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (dalej: ADP), Kuria Biskupia Chelmińska, sygn. 628.

26 Są to kopie listów skierowanych do Afryki Zachodniej, Belgii, Brazylii, CELAM-u, Kanady, Konga, Francji, Galilei, Haiti, Hiszpanii, Włoch, Laosu, Libanu, Madagaskaru, Niemiec, Portugalii, Ruandy-Burundi, Szwajcarii, USA (dwa listy), Japonii, Archimandryty Patriarchy Aleksandrii, Patriarchy Aleksandrii, Patriarchy Ekumenicznego, Patriarchy Jerozolimy, Patriarchy Melchitów, Patriarchy Maronitów, Rady Ekumenicznej Kościołów w Genewie, Wielkiej Brytanii, Angoli, Austrii.

27 Konferencja polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 8, 11 XI 1965 r., [w:] M. Białkowski, *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Lublin 2019, nr 37, s. 618.

28 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 39, Protokół 91 Konferencji Plenarnej Episkopatu, Warszawa 9–10 II 1966 r., k. 28.

29 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I.

Zawiera ona 22 odpisy/bruliony listów³⁰. Dwa odpisy znajdują się również w archiwum Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie w zespole materiałów archiwalnych dotyczących Milenium (list do episkopatów Angoli i Mozambiku oraz list do Włoch)³¹. Dwie kopie (list do CELAM-u i do episkopatu Niemiec) udało się odnaleźć w materiałach przekazanych do Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie przez siostry Zmartwychwstanki³². Bardzo ciekawa kolekcja znajduje się także w Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek w Rzymie. Zawiera ona fotokopie podpisanych odręcznie listów do episkopatów Włoch, Francji i Austrii oraz odpisy listów wystosowanych do USA, Anglii (Wielkiej Brytanii) i episkopatu Antyli Brytyjskich.

Porównanie zawartości wymienionych powyżej jednostek archiwalnych z Sekretariatu Prymasa Polski z odpisami znajdującymi się w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie oraz w spuściźnie biskupa Modzelewskiego pozwala wnioskować, że wersje przechowywane w archiwach diecezjalnych są wtórne w stosunku do wersji prymasowskiej o sygnaturze SPP/II 3.45. Wskazuje na to mechaniczne powielenie błędów znajdujących się w listach z archiwum prymasowskiego oraz potraktowanie listu do Japonii jako reprezentatywnego dla szablonu w języku angielskim³³. W archiwum prymasa znajduje się większa liczba listów, a na niektórych odpisach zachowały się odręczne uwagi.

W dalszej analizie skoncentruję się na materiałach zachowanych w trzech jednostkach archiwalnych: przechowywanych w zespole Sekretariatu Prymasa Polski, w archiwum kard. Rubina i archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek, które zdają się od siebie niezależne.

ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE WARSZAWSKIE,
SEKRETARIAT PRYMASA POLSKI, SYGN. II 3.45

Wydaje się, że dokumenty zachowane w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski to bruliony, które powstały przed przygotowaniem finalnych

30 Są to bruliony listów skierowanych do episkopatów Angoli i Mozambiku, Nigerii, Republiki Południowej Afryki, Archimandryty Patriarchy Aleksandrii, CELAM-u, Kandy, USA, Filipin, Indii, Indonezji, Japonii, Korei, Malezji, Tajlandii, Antyli Brytyjskich, Australii, Belgii, Czechosłowacji/Jugosławii, Włoch, Ukrainy, Patriarchy Atenagorasa, szablon w języku francuskim.

31 Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie (dalej: PISK), Zbiór Obchody Milenijne, sygn. 9.1.

32 PISK, Zbiory od sióstr Zmartwychwstanki, sygn. 17.

33 Np. w liście do Wielkiej Brytanii o pielgrzymach mających przybyć z tego kraju do Polski na uroczystości milenijne błędnie zapisano, że pochodzą oni z Irlandii.

wersji listów, o czym świadczą różnice względem zachowanych oryginałów oraz odręczne uwagi i poprawki naniesione na tych dokumentach. Zwróćmy uwagę na niektóre z tych różnic. W brulionie listu do episkopatu Anglii kraj, z którego mieli przybyć zapraszani na uroczystości milenijne pielgrzymi, określono błędnie Irlandią zamiast Anglią³⁴. Podobnie w brulionie listu do episkopatu Austrii użyto słowo „legenda”, które w ostatecznej wersji zamieniono na „tradycja”, błędna jest również data tego dokumentu (*Dezember*)³⁵ w ostatecznej wersji jest *18. November 1965*. *Dezember* jako data wystawienia tego dokumentu widnieje też na odnalezionym pierwotnym maszynopisie/rękopisie przygotowanym przez abp. Kominka³⁶. Dość obszerna korekta znajduje się także na jednej z wersji brulionu listu do episkopatu Hiszpanii³⁷. Wymienione i pozostałe różnice pozwalają stwierdzić, że do polskiej dokumentacji trafiły jedynie wcześniejsze koncepty listów-zaproszeń, a po przygotowaniu oryginałów nie zostały już one przepisane.

Bruliony z teczki o sygn. II/3.45 napisane zostały na kilku maszynach do pisania dostosowanych do pisania w różnych językach. Analiza różnych tekstów napisanych w tym samym języku pozwala jednak – jak wspomniano – zauważyć zastosowanie różnych urządzeń dla jednego języka (np. list do biskupów z Haiti napisano na innej maszynie niż list do biskupów z Brazylii, list do episkopatu Niemiec na innej maszynie niż list do episkopatu Austrii, a list wysłany do Anglii na innej maszynie niż list wysłany do USA). Warto zauważyć, że przy różnych listach zastosowano też odmienny papier, np. na lewym marginesie listów przygotowywanych do Japonii i Szkocji znajduje się nadrukowany pionowo napis „COPY”. Wszystkie powyższe uwagi pozwalają wyciągnąć wniosek, że materiały te były przepisywane przez wiele osób. Do kwestii tej wrócę poniżej.

Dodatkowo należy zauważyć, że prawie wszystkie listy znajdujące się w teczce o sygn. II/3.45 (z wyjątkiem listu do Brazylii) zostały odręcznie opisane nazwą adresata. W dwóch przypadkach: listów do Niemiec i Stanów Zjednoczonych Ameryki nazwa ta została dodana wtórnie, na etapie archiwizacji, innym duktem pisma i innym długopisem. W pozostałych brulionach nazwa została zapisana jedną ręką, na ogół zgodnie z zasadami polskiej pisowni (wyjątkami są tu: „Afrique Occidentale”, „Czile”, „Costarica”, „Salvador”, „Guatemala”, „Paraguay”, „Uruguay”, „Venezuela”,

34 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 4.

35 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 13.

36 Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie (dalej: PPIK), Nieuporządkowana Spuścizna kard. Bolesława Kominka, Gemeinsame Botschaft der polnischen Bischöfe an ihre österreichischen Brüder im Christi Hirtenamt, Dezember 1965, mps/rps, b.p. (lk. 17).

37 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 99–109.

„Canada”, „Malesja”, „Indonesja” i „Thailandia”). W wyniku porównania duktu pisma na analizowanych brulionach z różnymi próbkami pisma osób zaangażowanych w powstanie listów milenijnych można stwierdzić, że bruliony te zostały opisane przez Marię Winowską³⁸. Oznacza to, że ten komplet powstał w Rzymie i po soborze został przywieziony do Polski.

Niewyjaśnione pozostaje, dlaczego przy dwóch konceptach: do CELAM-u oraz do biskupów niemieckich załączono wykaz biskupów, którzy powinni je podpisać. Oba spisy biskupów w porównaniu z odnalezionymi oryginałami zawierają odmienną kolejność podpisów, a przy liście do CELAM-u uwzględniają podpis bp. Nowickiego, gdy w zachowanym egzemplarzu wysłanym do Meksyku brak podpisu tego biskupa.

Dodatkowo przy kilku listach zachowały się adnotacje, komentarze i zapiski korektorskie³⁹, które można podzielić na maszynopiśmienne i odręczne. Charakter informacji zawartych w tych dopiskach wskazuje, że mamy do czynienia z dwiema rolami (choć nie jest jasne z iloma osobami): biernego kopisty i redaktora lub autora. Adnotacje kopisty wskazują, że przepisywaniem kolejnych wersji listów lub powielaniem ich na potrzeby prac redaktorskich oraz w celach informacyjnych zajmował się zespół kobiet⁴⁰. Do kwestii tej jeszcze wrócę przy omówieniu procesu powstawania listów. Natomiast pozostałe dopiski zostały sporządzone przez autorów lub redaktorów ostatecznej wersji dokumentów. Wśród nich są informacje poczynione bez wątpienia ręką prymasa Wyszyńskiego⁴¹. Jak zostało wspomniane wyżej, pewne uwagi odnotowała także Maria Winowska: poza nazwami adresatów jej ręką zapisano wyjaśnienie kardynała Wyszyńskiego dotyczące powodów skierowania listu do patriarchatu greckoprawosławnego w Aleksandrii⁴², a także komentarz dotyczący zastosowania hiszpańskojęzycznego szablonu w listach do episkopatów CELAM-u⁴³ oraz anglojęzycznego szablonu zastosowanego w listach do Japonii, Afryki Południowej, Australii, Korei, Antyli, Filipin, Malezji, Indii, Indonezji, Nigerii i Tajlandii⁴⁴.

38 Maria Winowska zapisywała w bardzo charakterystyczny sposób litery: t, g oraz wielkie litery: A, P, J i B. Do porównania wykorzystałem próbkę jej pisma z listu do Jana Nowaka-Jeziorańskiego z 21 XII 1966 r., przechowywanego w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich, zob.: ZNIO, A.J.N.J. Korespondencja 1946–1975, t. 52, k. 162.

39 Znajdują się one przy listach do Austrii, Kanady, Hiszpanii, Portugalii, Szkocji i Irlandii.

40 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 63a, 208.

41 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 63a, 208, 278a.

42 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 239.

43 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 46.

44 AAW, SPP, sygn. II.3.45, k. 143.

W pozostałych adnotacjach można wyróżnić kilka duktów, których identyfikacja jest problematyczna. Nie wykluczam przy tym, że niektóre z nich mogły zostać sporządzone przez prymasa lub Marię Winowską. Najwięcej uwag redaktorskich znajduje się na brulionach listów przygotowanych do Austriaków i Hiszpanów.

Nieznany jest autor odręcznych poprawek naniesionych na maszynopisie listu do biskupów austriackich. Są one zgodne w dużym stopniu ze zmianami zaproponowanymi przez biskupa Kazimierza Kowalskiego w liście do abp. Kominka z 24 października 1965 r. Adnotacje te nie są jednak poczynione ręką biskupa chełmińskiego, co oznacza, że maszynopis powstał przed 24 października, a adnotacji dokonano po tej dacie. Na pierwszym z trzech zachowanych brudnopisów listu do episkopatu Hiszpanii poprawki nanosiły natomiast co najmniej trzy osoby, które trudno jednoznacznie zidentyfikować⁴⁵. Proces powstania listu do biskupów hiszpańskich jest wciąż mało rozpoznany, w związku z tym bardzo trudno ustalić datację poszczególnych redakcji tego listu i wymaga to dalszych badań.

Na stronie tytułowej listu do biskupów szkockich zanotowano uwagę ołówkiem „podobny do Irlandii”, a długopisem — „Irlandia (tekst ten sam co do Anglii)”⁴⁶, co wprost wskazuje na zastosowane szablony tekstu w orędziach wystosowanych do trzech episkopatów z Wysp Brytyjskich. Przy czym trzeba zaznaczyć, że brulion listu wystosowanego do episkopatu Anglii przechowywany w archiwum prymasa znacząco różni się od oryginału odnalezionego w archiwum w Westminster. Przy brulionie listu do biskupów Szkocji zachowała się notatka kopistów z szeregiem pytań odnośnie do liczby kopii przygotowanych dla anglojęzycznych episkopatów. Znajdują się na niej krótkie, odręczne odpowiedzi zapisane przez prymasa Wyszyńskiego⁴⁷. Notatka wskazuje, że dla wymienionych episkopatów (USA, Szkocji, Irlandii i Anglii/Wielkiej Brytanii) przygotowano po 30 kopii listów.

PARAFIA ŚW. STANISŁAWA W RZYMIE,
ARCHIWUM KARD. WŁADYSŁAWA RUBINA

Istotnym uzupełnieniem dla materiałów przechowywanych w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski są bruliony i kopie listów zarchiwizowane przez kard. Władysława Rubina⁴⁸, który od 1964 r. pełnił funkcję delegata prymasa Polski dla opieki nad emigracją i uchodźstwem polskim oraz

45 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 99–109.

46 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 207

47 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 208.

48 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I.

od początku 1965 r. przejął kierownictwo nad całokształtem przygotowań do obchodów milenijnych w Rzymie i w innych ośrodkach duszpasterstwa emigracyjnego⁴⁹. Spośród 22 adresatów listów z tego zbioru jedynie dziesięciu pokrywa się z adresatami listów, których bruliony zachowały się w archiwum prymasa (są to listy wystosowane do Angoli i Mozambiku, archimandryty Nikodema Galiatsatosa z Aleksandrii, CELAM-u, Kanady, USA, Japonii, Belgii, Czechosłowacji/Jugosławii⁵⁰, Włoch i patriarchy Atenagorasa I). Dodatkowo w spuściźnie po kard. Rubinie zachowały się kopie wszystkich listów opartych na szablonie orędzia w języku angielskim, który został wysłany do Japonii (listy takie wysłano jeszcze do: Nigerii, RPA, na Filipiny, do Indii, Indonezji, Korei, Malezji, Tajlandii, Antyli Brytyjskich⁵¹ i Australii), oraz list w języku polskim zaadresowany do „biskupów Ukrainy na ręce kardynała Slipyja”, a także niezaadresowany, czterostronicowy szablon listu w języku francuskim.

Porównanie tych dokumentów z listami z Sekretariatu Prymasa Polski wykazało istnienie drobnych różnic ortograficznych i stylistycznych w brulionach czterech listów, wysłanych do Angoli i Mozambiku, archimandryty Nikodema Galiatsatosa z Aleksandrii, do Belgii i Włoch. Znaczące różnice dostrzeżono między wersjami listu przygotowanego dla patriarchy Atenagorasa I. W analizowanym zespole archiwalnym znajduje się zaś wersja listu do biskupów kanadyjskich, zupełnie inna od brulionu z archiwum prymasa i zachowanego oryginału. Jest ona oparta na francuskojęzycznym szablonie, który został wykorzystany do napisania listów skierowanych do części episkopatów afrykańskich oraz do Portugalii i Holandii. Natomiast w obu archiwach znajdują się identyczne wersje maszynopisów listów do CELAM-u, USA, Japonii i Czechosłowacji/Jugosławii.

Na niektórych maszynopisach znalazły się odręczne dopiski, adnotacje, uwagi i korekty. Większość – jeśli nie wszystkie – dokonana została najprawdopodobniej ręką Marii Winowskiej i to jej można przypisać oznaczenie części listów nazwami państw-adresatów. Przypuszczalnie także ona dokonała odręcznej korekty większości listów w języku francuskim.

Na podstawie zachowanych w Archiwum kard. Władysława Rubina wersji można wyciągnąć kilka istotnych wniosków na temat ostatecznych dokumentów. Listy w języku angielskim skierowane do biskupów z Antyli Brytyjskich, Australii, Filipin, Indii, Indonezji, Japonii, Korei, Malezji, Nige-

49 W. Szetelnicki, *Lwowianin na drogach świata. Władysław Kardynał Rubin*, Roma 1985, s. 98, 104–108.

50 Na maszynopisie wskazano obu adresatów.

51 Nazwa nie odnosi się do państwa, lecz do Konferencji Biskupów Antyli prymas zaczerpnął ją (Antille Britanniche) z „Annuario Pontificio”, 1965, s. 802. W dalszej części pracy będę używał tego pojęcia w tym znaczeniu.

rii, RPA i Tajlandii były identyczne, podobnie jak listy skierowane do episkopatów Jugosławii, Czechosłowacji i greckokatolickich biskupów Ukrainy (tu kwestią do rozstrzygnięcia pozostaje pytanie, czy listy te tłumaczono na języki adresatów). Tak zwane listy ekumeniczne, skierowane do greckoprawosławnego Patriarchatu Aleksandrii i patriarchy Konstantynopola, zostały oparte na tekście przygotowanym do Światowej Rady Kościołów – w obu przypadkach podstawą opracowania zmodyfikowanej wersji był właśnie list do Rady, na którym nanoszone były poprawki dostosowujące go do nowego adresata. Oznacza to, że list do Światowej Rady Kościołów w Genewie został opracowany jako pierwszy list ekumeniczny.

Generalnie można stwierdzić, że maszynopisy przechowywane w parafii św. Stanisława w Rzymie w spuściznie kard. Rubina powstały przed brulionami z archiwum Sekretariatu Prymasa Polski. Świadczą o tym poprawki rękopiśmienne naniesione na część maszynopisów, które zostały uwzględnione w maszynopiśmiennych wersjach z archiwum Sekretariatu Prymasa Polski.

ARCHIWUM DOMU GENERALNEGO SIÓSTR FELICJANEK W RZYMIE

Archiwum sióstr felicjanek w Rzymie jest jedynym zbiorem, w którym zachowały się fotokopie kilku podpisanych już listów milenijnych (były to dokumenty skierowane do episkopatów Włoch, Francji i Austrii). Prawdopodobnie po podpisaniu tych listów przekazano je do Domu Generalnego Sióstr Felicjanek i dopiero stąd były dystrybuowane dalej. Dodatkowo w tym archiwum znajdują się kopie listów wystosowanych do USA, Anglii (Wielkiej Brytanii) i episkopatu Antyli. Dokument przygotowany dla biskupów amerykańskich jest zgodny wersją finalną oraz z pozostałymi przechowywanymi w wyżej analizowanych zbiorach, a pod względem formy wydaje się kalką z egzemplarza zarchiwizowanego w parafii św. Stanisława w Rzymie. Natomiast egzemplarz przygotowany dla episkopatu Anglii (Wielkiej Brytanii) jest wersją finalną, tożsamą z oryginałem odnalezionym w archiwum archidiecezji Westminster. Możliwe, że podobnie było z listem do biskupów z Antyli Brytyjskich, czego jednak bez dostępu do oryginału nie sposób ostatecznie rozstrzygnąć. W archiwum sióstr felicjanek znalazło się również kilka egzemplarzy okładek listów milenijnych, niektóre bez wklejanego ostatecznie obrazka Matki Bożej Częstochowskiej. Potwierdza to udział sióstr w przygotowywaniu ostatecznych egzemplarzy listów.

INNE ŹRÓDŁA

W wyniku kwerend w archiwach adresatów i potencjalnych adresatów odnaleziono – czasem jednocześnie z oryginałem listu i/lub jego odpisem, a czasem mimo ich braku – także inne dokumenty potwierdzające otrzymanie listu milenijnego i zawierające informacje na temat

reakcji biskupów w danym kraju na otrzymane zaproszenie. Znalaziono również kopie lub brudnopisy odpowiedzi pochodzące z Anglii, Austrii, Belgii, Czechosłowacji, Francji, Holandii, Niemiec, Peru, RPA, Szwajcarii, Ukrainy i Włoch oraz od papieża Pawła VI, patriarchy Atenagorasa i Światowej Rady Kościołów⁵². Ważnych informacji dotyczących reakcji miejscowych episkopatów na zaproszenie dostarczają także protokoły z posiedzeń konferencji episkopatów: Australii, Belgii, Argentyny, Holandii, Irlandii, Niemiec, Szwajcarii i Patriarchatu Konstantynopolińskiego. Dodatkowym źródłem jest też korespondencja między Sekretariatem Stanu Stolicy Apostolskiej i Konferencją Episkopatu Włoch, dotycząca odpowiedzi biskupów włoskich na polskie *Oreędzie*⁵³. Osobnych badań wymagała także dokumentacja Światowej Rady Kościołów w Genewie, w której znajduje się korespondencja w sprawie zaproszenia na Milenium pomiędzy Sekretarzem Generalnym Rady a prymasem Polski, a także między Radą a Stolicą Apostolską w sprawie reakcji na polski list i okoliczności, w jakich został dostarczony⁵⁴.

Jako materiał kontrolny do zdefiniowania możliwego kręgu adresatów listów milenijnych wykorzystałem dokumentację kardynała Władysława Rubina związaną z dystrybucją wśród biskupów na całym świecie okolicznościowej publikacji milenijnej *Sacrum Poloniae Millenium* zredagowanej przez ks. Władysława Smolenia i wydanej w Hosianum w Rzymie w 1966 r.⁵⁵ W korespondencji tej znalazły się także wzmianki na temat samych listów milenijnych.

IDEA UNIWERSALNYCH OBCHODÓW MILENIUM

Wielkie jubileusze w Kościele katolickim często przybierały charakter uniwersalny. Związane to było ze zwyczajem ogłaszania przez papieży – początkowo co sto lat, a później co 25 lat – Roku Świętego, w trakcie którego wierni, spełniając odpowiednie warunki, mogli uzyskać odpust. Symbolem rozpoczęcia Roku Świętego były (i są do dziś) Drzwi Święte otwarte w czterech bazylikach rzymskich na znak, że łaski związane

52 Szczegółowe informacje na ten temat zob. rozdział: *Adresaci i okoliczności dostarczenia listów*.

53 Conferenza Episcopale Italiana (dalej: CEI), sygn. 6929, segr. III.

54 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.57/6; sygn. 42.3.58.

55 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p.

z danym jubileuszem są dostępne dla wszystkich wiernych. Papieże ogłaszali również nadzwyczajne Lata Świąte: w samym XX w., jeszcze przed Milenium Chrztu Polski, Pius XI ogłosił Rok Świąty z okazji 1900. rocznicy Odkupienia (1933–1934), a Pius XII ogłosił Świąty Rok Maryjny (1954 r.) w związku ze stuleciem ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny⁵⁶. Także inne jubileusze, związane ściślej z Kościołami lokalnymi, przybierały uniwersalny charakter. W 1957 r. na przykład w związku ze stuleciem objawień w Lourdes Pius XII wydał specjalną bullę *Le Pèlerinage de Lourdes* zaadresowaną do episkopatu francuskiego oraz konstytucję apostolską *Primo exacto saeculo*, w której udzielił odpustu zupełnego pielgrzymom nawiedzającym sanktuarium w Lourdes w roku jubileuszu⁵⁷. Biskupi polscy, z prymasem Wyszyńskim na czele, odwołując się do tych praktyk, uważali, że tysiąclecie chrześcijaństwa w Polsce zasługuje na obwieszczenie całemu Kościołowi.

Ideę zaproszenia Kościoła powszechnego do wspólnego świętowania milenium Chrztu Polski biskupi wyłożyli w liście pasterskim do duchowieństwa z 17 października 1966 r. *O zadaniach posoborowych Kościoła św. i jego położeniu w Polsce w roku milenijnym 1966*: „Pragnęliśmy w jakiś sposób obchodzić nasze uroczystości wspólnie w rodzinie wszystkich narodów, a przede wszystkim narodów chrześcijańskich. Wykazując powiązania naszej kultury i religijności z innymi społecznościami, wysłaliśmy prośby do społeczności kościelnych całego prawie świata chrześcijańskiego, o udział, przynajmniej modlitewny, w *Sacrum Poloniae Millennium*”⁵⁸. Istotnym celem listów było zatem ukazanie działalności Kościoła w Polsce na tle Kościoła powszechnego (w kontekście międzynarodowym). Prymas tak mówił na ten temat: „donosimy w nich [w listach – w.k.], że Polska obchodzi swoje Tysiąclecie, a także – że w swoich dziejach narodowych i katolickich była powiązana nie tylko z Kościołem powszechnym, ale z wieloma narodami”⁵⁹. W listach obszerne fragmenty poświęcono programowi przygotowań do obchodów

56 H.D. Wojtyśka, *Miłościwe lata. Dzieje wielkich jubileuszów chrześcijaństwa (z udziałem Polaków)*, Olsztyn 2000.

57 S. Gręś, *Echa stulecia objawień lourdzkich w publikacjach polskich*, „Salvatoris Mater”, II/1 (2009), s. 262–293.

58 Archiwum Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”, Archiwum kard. Bolesława Kominka, t. 25/2 (Dokumentacja Milenijna 1966 r.), *O zadaniach posoborowych Kościoła św. i jego położeniu w Polsce*. Orędzie Biskupów polskich do Duchowieństwa Diecezjalnego i Zakonnego, 17 X 1966 r., k. 224.

59 S. Wyszyński, *Rok Tysiąclecia Chrztu Polski w bazylice prymasowskiej*, Gniezno, 1 I 1966 r., [w:] *idem, Dzieła Zebrane*, t. XVI, styczeń–kwiecień 1966, red. I. Czarciańska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Warszawa 2016, s. 12.

milenijnych, który funkcjonował pod nazwą „Wielka Nowenna”⁶⁰. W ten sposób idee polskiej odnowy narodowej prymas prezentował całemu Kościołowi powszechnemu.

Warto przypomnieć, że wystosowywanie przez biskupów okolicznościowych listów do zagranicznych episkopatów z okazji uroczystości ważnych dla danej społeczności (Kościoła lokalnego) nie było niczym nowym. Maria Winowska w korespondencji z ks. Tadeuszem Kirschke wymieniła szereg podobnych przykładów, poprzedzających polskie Milenium: bp Pierre-Marie Théas w 1958 r. wysłał zaproszenie na 100-lecie objawień maryjnych w Lourdes do biskupów z całego świata, inne episkopaty zapraszano również na 800-lecie katedry Notre Dame (w 1963 r.), uroczystości w Paray-le-Monial z okazji 200-lecia zatwierdzenia święta Najświętszego Serca Jezusa (w 1965 r. otrzymał je m.in. prymas Wyszyński), czy 700-lecia urodzin Dantego Alighieri w 1965 r. (zaproszenie do Florencji na te uroczystości wystosował episkopat Włoch)⁶¹. Prymas wskazywał, że genezy tego zwyczaju należy doszukiwać się w czasach ewangelicznych: „Biskupi polscy postanowili wysłać do Episkopatów całego świata katolickiego odpowiednie listy. Uważaliśmy za słuszne i po prostu naturalne, że biskupi jednego kraju katolickiego piszą do biskupów innego kraju katolickiego. Tak przecież od dawna postępowano w Kościele. Do dziś dnia czytamy listy św. Pawła, św. Piotra do różnych Kościołów i gmin katolickich. [...] Mógł to czynić św. Paweł, św. Piotr, św. Jakub – biskupi ówczesni – mogą to czynić dziś ich następcy”⁶².

Istotny wpływ na uniwersalizację obchodów milenijnych miał, jak się wydaje, Sobór Watykański II, który zapowiedziano na początku 1959 r. (w drugim roku tzw. Wielkiej Nowenny), otwarto jesienią 1962 r. (w szóstym roku Wielkiej Nowenny), a zakończono w grudniu 1965 r. (w dziewiątym roku Wielkiej Nowenny)⁶³. Prymas wskazywał, że wielką wartością soboru była możliwość spotkania i wzajemnego poznania się przez biskupów z całego świata⁶⁴. W 1966 r. mówił, że polscy biskupi

60 Zob. Najobszerniejsze studium na ten temat, wieńczące wieloletnie badania autora – B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

61 J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *Korespondencja 1955–1989*, oprac. i wstęp A. Nowak, Wrocław 2016, nr 71, s. 115–116.

62 S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata o tysiącleciu*, Warszawa, par. Niepokalanego Serca Maryi, 19 XII 1965 r., [w:] *idem, Dzieła Zebrane*, t. XV, czerwiec – grudzień 1965, red. I. Czarcińska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Warszawa 2017, s. 310.

63 P. Skibiński, *Obchody milenijne na kartach Pro memoria prymasa Stefana Wyszyńskiego*, [w:] 1966. *Milenium Chrztu Polski...*, s. 118, 123–124.

64 S. Wyszyński, *O soborze*, Warszawa, Seminarium Metropolitalne, 17 II 1966 r., [w:] *idem, Dzieła Zebrane*, t. XVI, s. 251.

mieli na soborze dwa zadania: „pierwsze — prowadzić pracę soborową wraz z innymi biskupami i drugie — pamiętać o Mileniu”⁶⁵. Na zakończenie soboru biskupi z całego świata skierowali wspólne *Orędzia do ludzkości* (do rządzących, do intelektualistów, do artystów, do niewiast, do robotników, do ubogich i wszystkich cierpiących oraz do młodzieży), w których zawarli przesłanie soboru⁶⁶. Także ta idea, o której prymas wiedział, będąc w grupie kardynałów wygłaszających orędzie do ubogich i cierpiących⁶⁷, miała wpływ na formę ogłoszenia światu polskiego Milenium i zaproszenia na nie. Prymas wprost wspominał jakiś czas później, że właśnie zgodnie z tym duchem „zabrział głos polskich biskupów do episkopatów całego świata katolickiego. Uznaliśmy za potrzebne powiedzieć światu katolickiemu, że Polska wchodzi w bramy nowego Tysiąclecia”⁶⁸.

Już od początku soboru prymas informował wszystkich zgromadzonych w Rzymie biskupów o zbliżającym się jubileuszu chrześcijaństwa w Polsce. Wspominał później, że ta informacja spotykała się z dużym zainteresowaniem biskupów ze świata, którzy wielokrotnie dopytywali, jak będą przebiegać uroczystości milenijne⁶⁹. Na zakończenie II sesji soborowej każdy z biskupów otrzymał hostię z listem od prymasa Wyszyńskiego z prośbą o odprawienie mszy świętej w intencji Polski. Pod koniec III sesji każdy z ojców soborowych otrzymał też różaniec z medalikiem z wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej i z prośbą o modlitwę różańcową w intencji Kościoła w Polsce i na całym świecie⁷⁰. Zwieńczeniem procesu zapraszania Kościoła powszechnego do uczestnictwa w uroczystościach milenijnych było przekazanie wszystkim biskupom uczestniczącym w Sesji Generalnej w Bazylice św. Piotra 4 grudnia 1965 r. obrazków z wizerunkiem Madonny Częstochowskiej (rozdano ok. 2500 takich obrazków)⁷¹. Ponadto sekretarz generalny soboru odczytał

65 S. Wyszyński, *Omówienie najważniejszych dokumentów soborowych*. Do księży archidiecezji warszawskiej, Warszawa, 14 II 1966 r., [w:] *ibidem*, s. 236.

66 *Orędzia Drugiego Soboru Watykańskiego*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, R. XVII (1966), nr 2, s. 193–201.

67 AAW, S. Wyszyński, *Pro memoria*, 8 XII 1965 r.

68 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 137, *Soborowe tło Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich*. Wyjątki z kazania wygłoszonego dnia 1 I 1966 r. w Bazylice Prymasowskiej w Gnieźnie przez Ks. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, k. 3.

69 *Ibidem*.

70 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek w Rzymie, *Roczniki Zgromadzenia Sióstr Felicjanek 1939–1963*, t. VIII, Rzym 1966, s. 40–41.

71 S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 308.

- Spotkanie polskich ojców soborowych z papieżem Pawłem VI, 13 XI 1966 r. Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”.

specjalny apel prymasa Wyszyńskiego do biskupów całego katolickiego świata z prośbą o modlitwę za Kościół w Polsce obchodzący w 1966 r. swoje milenium⁷². W *Pro memoria* prymas odnotował reakcję ojców soborowych: „Aula wita tę nowinę oklaskami. [...] Moi sąsiedzi w przedyum składają gratulacje”⁷³. Gest ten miał istotne znaczenie dla zaszczeplenia idei obchodów milenijnych na całym świecie⁷⁴. W niektórych kościołach otrzymany wówczas obraz Matki Bożej Częstochowskiej umieszczono później w przestrzeni sakralnej i odprawiano przed nim nabożeństwa w intencji Polski⁷⁵. Potwierdzeniem ponadregionalnego znaczenia polskiej rocznicy była decyzja Pawła VI z jesieni 1963 r. o wybudowaniu w Rzymie kościoła milenijnego. Dwa lata później na zakończenie obrad soborowych poświęcono kamień węgielny tego kościoła, który miał nośić wezwanie Matki Bożej Częstochowskiej⁷⁶.

Wśród zaproszeń na obchody milenijne znalazły się także tzw. listy ekumeniczne, skierowane do Kościoła prawosławnego i Światowej Rady Kościołów oraz przypuszczalnie do Wspólnoty Taizé. Kluczowym bodźcem do rozszerzenia listy adresatów było bez wątplenia ekumeniczne nauczanie Soboru Watykańskiego II. W liście pasterskim podsumowującym obrady soborowe polscy biskupi napisali na ten temat: „Sobór Watykański Drugi we wszystkich swoich dekretach podkreśla dobitnie obowiązek społecznej miłości, a swoim otwarciem się na braci odłączonych, niechrześcijan i niewierzących stawia na wieczne czasy drogowskaz dla przyszłych pokoleń, iż mimo dzielących je różnic mają

72 „W przeddzień Tysiąclecia Chrztu Polski (14 kwietnia 966) Episkopat Polski poleca Kościół święty w Ojczyźnie i cały Naród braterskim modlitwom Kościoła Powszechnego. Na znak wspólnoty prosi o przyjęcie w darze wiernej kopii Cudownego Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, Królowej Polski. Pod jej patronatem odbywa się dziewięćcioletnia Nowenna przygotowująca do *Sacrum Poloniae Millennium* i czteroletnie modlitwy za Sobór Watykański Drugi”; S. Wyszyński, *Dziela Zebrane*, t. XV, s. 274. Tekst tego apelu wydrukowany w języku łacińskim w 2500 egzemplarzach został rozdany wszystkim ojcom soborowym.

73 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 4 XII 1965 r.

74 Świadczą o tym listy nadsyłane do bp. Władysława Rubina z podziękowaniami za przesłanie wydawnictwa *Sacrum Poloniae Millennium*, w których biskupi z różnych stron świata wspominali przekazany przez prymasa wizerunek Czarnej Madonny, zob.: Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, b.p. List biskupa N'Zérékoré w Gwinei Eugène Maillat do bp. Władysława Rubina, 14 IX 1966 r.

75 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, b.p. List arcybiskupa Tangeru Francisca Aldegunde Dorrego do bp. Władysława Rubina, 5 V 1966 r.; List bp. João Batisty Przyklenka z Januării w Brazylii do bp. Władysława Rubina, 23 V 1966 r.

76 M. Białkowski, *op. cit.*, s. 230–231.

się wzajemnie miłować. Jest to wciąż «nowe przykazanie», według zapewnienia samego Chrystusa, i wciąż żywe, a jakże konieczne wobec groźby powszechnej zagłady, której dzisiejszy świat najbardziej się obawia⁷⁷.

Sam prymas Wyszyński uznał Dekret o ekumenizmie za jeden z trzech najważniejszych dokumentów soboru (obok Konstytucji dogmatycznej o Kościele i Konstytucji pastoralnej o Kościele w świecie współczesnym)⁷⁸, który zapewnił odpowiednią atmosferę na soborze — „Tę atmosferę wyraża dekret o ekumenizmie, czyli o takiej postawie chrześcijanina, człowieka wierzącego, katolika, aby on raczej widział, [...] co nas łączy z chrześcijanami nie należącymi do Kościoła katolickiego, z ludźmi wierzącymi, czy szukającymi Boga, z poganami, ludźmi niewierzącymi, czy zwalczającymi wiarę w Boga, a więc z ateistami wojującymi⁷⁹”. Prymas stwierdził też, że właśnie tą ekumeniczną i soborową atmosferą prześlągnięte są listy milenijne⁸⁰.

AUTORZY I PROCES POWSTAWANIA LISTÓW

Jednym z kluczowych problemów badawczych niniejszej analizy było określenie autorów poszczególnych listów-zaproszeń na Milenium. W jednym z kazań prymas Wyszyński mówił o przygotowaniu listów w następujący sposób: „Była to olbrzymia praca, którą prowadziły najrozmaitsze komisje, powstałe przy Konferencji Polskich Ojców Soborowych w Rzymie. Taka konferencja funkcjonowała i skupiała najrozmaitsze komisje i podkomisje do redagowania tekstów. [...] Współpracował z nami cały szereg ludzi, wielu historyków, którzy wydobywali wątki historyczne wiążące katolicki Naród polski z innymi narodami. W ten sposób powstały listy o zupełnie odrębnej redakcji, tak iż jeden do drugiego jest niemal niepodobny oprócz ogólnego schematu: Millenium, «co nas łączy» i «prosimy o modlitwę», a niekiedy, ale to już rzadziej, «może nas odwiedzić»⁸¹.

Ewa K. Czackowska wykazała niebudzący wątpliwości udział w powstaniu listów prymasa Stefana Wyszyńskiego i Marii Winowskiej,

77 *List pasterski biskupów polskich po zakończeniu Soboru Watykańskiego Drugiego*, 16 XII 1965 r., [w:] *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975, s. 419.

78 S. Wyszyński, *O soborze...*, s. 255.

79 *Ibidem*, s. 261.

80 S. Wyszyński, *Na progu Wielkiego „Te Deum Narodu”*. Do Księża Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa, Seminarium Duchowne, 16 II 1966 r., [w:] S. Wyszyński, *Dziela Zebrane*, t. XVI, s. 249.

81 S. Wyszyński, *Omówienie najważniejszych dokumentów soborowych...*, s. 236.

na stale mieszkającej we Francji katolickiej intelektualistki, pisarki, która współpracowała z prymasem w latach 60. XX w.⁸² Zastrzeżenie w jej wywodzie budzi jedynie zakres i charakter prac tych osób. Autorka przyjęła, że „autorami listów są: kard. Wyszyński i Maria Winowska. [...] Ona napisała projekty listów (wyjątkiem były projekty listów ekumenicznych, przynajmniej ich wstępne wersje), konsultowała ich treść z prymasem, a następnie redagowała ich ostateczną wersję”⁸³. W dalszej części wywodu zasugerowała też, że listy milenijne są wyłącznie dziełem owych dwóch osób: „Przygotowanie listów milenijnych do episkopatów świata było inicjatywą kard. Wyszyńskiego, ale są one dziełem wspólnym jego i Marii Winowskiej”⁸⁴. Czackowska nie odrzuciła przy tym udziału abp. Bolesława Kominka przy powstaniu listu do biskupów niemieckich oraz nie wykluczyła udziału trzeciej osoby przy powstaniu projektów tzw. listów ekumenicznych (listów skierowanych do niekatolickich hierarchów chrześcijańskich i Światowej Rady Kościołów)⁸⁵. Znaczne rozszerzenie kwerendy o archiwalia niewykorzystane przez autorkę pozwoliło jednak skorygować powyższe ustalenia na temat przebiegu procesu powstawania listów i ich autorstwa oraz postawić nowe hipotezy.

Nie jest jasne, kiedy zrodziła się idea wystosowania listów milenijnych oraz kto sformułował taki pomysł. Pierwsza informacja na ten temat znajduje się w protokole z obrad Komisji Głównej Episkopatu Polski z 10 marca 1965 r. Po omówieniu kwestii związanych z przygotowaniem do obchodów jubileuszu w 1966 r., które referował prymas Wyszyński, w protokole zapisano, że abp Karol Wojtyła podjął się „przygotować w czasie IV sesji listy (zróżniczkowane [sic!]) do Episkopatów świata w sprawie Tysiąclecia Chrztu Polski”⁸⁶. Dwa dni później podczas obrad Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski abp Wojtyła zobowiązał się także do przygotowania na wrzesień listu milenijnego do Pawła VI⁸⁷. Nie można rozstrzygnąć, kiedy i w jakim stopniu te zobowiązania zostały zmienione. W późniejszych protokołach z konferencji episkopatu znajdują się wyłącznie informacje dotyczące listu do papieża, który miał

82 E.K. Czackowska, *op. cit.*, s. 131, 141–147.

83 *Ibidem*, s. 131.

84 *Ibidem*, s. 141.

85 *Ibidem*, s. 140, 143.

86 J. Żaryn, *Obchody Millenium na uchodźstwie z lotu ptaka*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 23; por.: AAW, SPP, sygn. II 4.20, k. 13.

87 AAW, SPP, sygn. II 4.215, Protokół 86. Konferencji Plenarnej Episkopatu, Warszawa 11–12 III 1965 r., k. 12.

przygotować abp Wojtyła⁸⁸. Na podstawie zachowanych dokumentów można przyjąć, że to arcybiskup krakowski był autorem listu milenijnego do Pawła VI. Zaproponowany przez niego tekst został bez zastrzeżeń przyjęty podczas obrad Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski 1–2 września 1965 r. we Wrocławiu⁸⁹. Już wówczas biskupi podpisali ten dokument w dwóch egzemplarzach⁹⁰. W takiej wersji został on zawieszony do Rzymu i – jako pierwszy list milenijny wystosowany przez polski episkopat – wręczony papieżowi przez prymasa Wyszyńskiego 16 września 1965 r. podczas prywatnej audiencji⁹¹. Jak relacjonował prymas, „Ojciec święty interesował się tym dokumentem, łącznie z podpisanymi biskupów tam umieszczonymi”⁹². Nie jest dla mnie jasne, w jakiej wersji językowej i o jakiej treści list został przekazany Pawłowi VI. Z protokołów Konferencji Plenarnej Episkopatu wynika, że dokument był odczytywany w języku polskim, a finalna wersja miała być przygotowana po łacinie. Brulion w języku polskim zachował się w dwóch wersjach – wcześniejszej i późniejszej (może nawet finalnej)⁹³. Natomiast w dokumentach prymasowskich zachowała się kopia listu w języku włoskim (o całkiem odmiennej redakcji niż wspomniany brulion), na której prymas odnotował odręcznie „wręczone Ojcu św.”⁹⁴. Możliwe, że dokument ten towarzyszył listowi podpisanemu przez wszystkich biskupów.

Protokoły z posiedzeń episkopatu milczą natomiast na temat listów milenijnych skierowanych do biskupów ze świata między 10 marca 1965 r. a IV sesją soboru, czyli do jesieni tamtego roku. Należy przy tym zauważyć, że 20 maja 1965 r. prymas zlecił Marii Winowskiej opracowanie

88 Informacja taka została powtórzona w protokole z 23 VI 1965 r.; zob.: AAW, SPP, sygn. II 4.217, Protokół 88. Konferencji Plenarnej Episkopatu, Warszawa 23 VI 1965 r., k. 19. Z adnotacji prymasa w *Pro memoria* wynika, że abp Wojtyła przedstawił projekt listu, który został bardzo dobrze oceniony, choć wniesiono wiele uwag, miał on zostać przygotowany w języku łacińskim na wrześniowe posiedzenie episkopatu i tam podpisany przez biskupów; zob.: AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 23 VI 1965 r.

89 AAW, SPP, sygn. II 4.218, Protokół 89. Konferencji Plenarnej Episkopatu, Wrocław 1–2 IX 1965 r., k. 13.

90 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 1 IX 1965 r.

91 Konferencja polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II. Protokół nr 1, 16 IX 1965, [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 30, s. 553.

92 *Ibidem*, s. 563.

93 AAW, SPP, sygn. II 4.311, Projekt krakowski, k. 302–307; *Ibidem*, *incip.* „Ojciec Święty! Biskupi polscy pod przewodnictwem Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, k. 347–364.

94 Dokument opatrzony był datą 15 lub 16 IX 1965 r.; zob. kopię: AAW, SPP, sygn. II 17.314, Pismo do Ojca świętego Pawła VI, *incip.* „Beatissimo Padre, Noi Vescovi Polacchi!...”, 15 [16] IX 1965 r., k. 2–6; 7–11.

„projektu odezwy do biskupów świata o [Sacrum] [Poloniae] [Millennium]”⁹⁵. W spuściźnie Marii Winowskiej zachowała się odręczna notatka z dyspozycją prymasa „[Marię] [Winowską] proszę o napisanie listu do biskupów o Milenium chrztu w Polsce – 2 strony. Tekst francuski, angielski, niemiecki, hiszpański, włoski. Na IX 1965 r.”⁹⁶. Oznacza to, że w pierwszej połowie 1965 r. prymas planował przygotować jeden tekst orędzia z takim samym zaproszeniem do episkopatów na świecie, który miał być przetłumaczony na różne języki, a także indywidualny list do Pawła VI. Relacjonując okoliczności powstania listów milenijnych podczas Konferencji Plenarnej Episkopatu w połowie grudnia 1965 r., prymas stwierdził, że „początkowo myślano o ulotce, adresowanej do wszystkich Ojców Soborowych. Później opowiedziano się za odrębnymi listami do Episkopatów narodowych Europy, a w dalszej kolejności do Episkopatów całego świata”⁹⁷. Tekst tego jednolitego listu milenijnego w zapiskach *Pro memoria* nazywany był „odezwą Episkopatu Polski do episkopatów świata”. Wstępną wersję odezwy Winowska przedstawiła prymasowi po rozpoczęciu IV sesji soboru, 22 września 1965 r. Kardynał Wyszyński stwierdził wówczas, że należy tekst uzupełnić o wątki historyczne⁹⁸. Między 26 a 29 września 1965 r. prymas odnotował, że dr Winowska „przedstawia projekt odezwy do Ojców Soborowych o Milennium Chrztu Polski w języku francuskim, niemieckim i angielskim”. Jeśli przyjmiemy, że chodzi o ten sam dokument, to jest to ostatnia wzmianka mówiąca o jednym wspólnym liście/odezwie/orędziu.

W późniejszych zapiskach *Pro memoria* mowa jest już albo o listach do episkopatów, albo o konkretnym liście do danego episkopatu⁹⁹. Można zatem przyjąć, że zmiana koncepcji zaproszeń na obchody milenium Chrztu Polski nastąpiła na przełomie września i października 1965 r.

Biorąc pod uwagę treść wspomnianego wyżej kazania prymasa oraz praktykę powoływania w ramach episkopatu komisji redagujących różne listy, można wstępnie założyć, że za prace nad tekstami do poszczególnych episkopatów odpowiadali biskupi zebrani na soborze. Należy przy tym zauważyć, że z pewnością nie wszyscy biskupi obecni w 1965 r. w Rzymie byli zaangażowani w powstanie listów milenijnych, a część z nich nawet nie wiedziała o pracach prowadzonych nad tekstami. Dopiero 11 listopada podczas konferencji polskich ojców soborowych

95 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 20 V 1965 r.

96 E.K. Czackowska, *op. cit.*, s. 144.

97 AAW, SPP, sygn. II 4.219, Protokół 90. Konferencji Plenarnej Episkopatu, Warszawa 15–16 XII 1965 r., k. 130.

98 E.K. Czackowska, *op. cit.*, s. 141.

99 *Ibidem*, s. 142.

prymas Wyszyński poinformował biskupów: „przygotowane są listy, które Episkopat Polski skieruje do Episkopatów innych narodowości, powiadamiając o uroczystościach milenijnych. List [sic!] zawiera nawiązanie historyczne, wskazuje na kontakty i podobieństwa na przestrzeni tysiąclecia, prosi o modlitwę w intencji Polski oraz w sposób dyskretny zaprasza do nawiedzenia naszego kraju. Listy będą wysłane jeszcze w czasie trwania obecnej sesji soborowej. Niektóre z nich podpiszą wszyscy księża biskupi, a inne sam ks. kardynał prymas, a to z uwagi na techniczne trudności zbierania podpisów”¹⁰⁰.

Poza twórcą listu do Pawła VI — abp. Karolem Wojtyłą — pewni jesteśmy jedynie autora orędzi do biskupów niemieckich i austriackich, gdyż w obu tych przypadkach przetrwały rękopisy tych listów autorstwa abp. Bolesława Kominka z Wrocławia, odnalezione przeze mnie w 2019 r.¹⁰¹ Warto przy tym zaznaczyć, że odnośnie do autorstwa listu do biskupów niemieckich badacze nie mieli wątpliwości już od dawna¹⁰², choć dysponowali dotąd jedynie źródłami pośrednimi i relacjami świadków na ten temat. Arcybiskup Kominek na początku października 1965 r. wyjechał z Rzymu na kilka dni do domu prowadzonego przez siostry elżbietanki we Fiuggi, gdzie przebywał między 7 a 13 października. Towarzyszył mu jego sekretarz, ks. Zdzisław Seremak¹⁰³, który rok później napisał, że właśnie tam powstało *Orędzie*, w „klimacie gorącej

100 Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Kolekcja Akt Personalnych, Biskup Kazimierz Kowalski, [materiały nieopracowane], Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie 4. sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 8, II XI 1965 r., k. 6.

101 W. Kucharski, *Rękopis Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich autorstwa abp. Bolesława Kominka*, „Przegląd Zachodni”, 2019, nr 3, s. 129–145.

102 P. Madajczyk, *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*, Warszawa 1994, s. 82; B. Kerski, R. Żurek, *Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza, kontekst historyczny oraz oddziaływanie*, [w:] B. Kerski, T. Kycia, R. Żurek, „Przebaczymy i prosimy i przebaczenie”. *Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza, kontekst, spuścizna*, Olsztyn 2006, s. 6 i *passim*; R. Żurek, *Bolesław Kominek — autor orędzia pojednania biskupów polskich*, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll et al., Warszawa 2010, s. 50–62; W. Kucharski, *Najważniejsze źródła archiwalne w badaniach kulis powstania Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich*, [w:] *Wokół Orędzia*, s. 177; *idem*, *Czy kardynał Stefan Wyszyński był współautorem Orędzia do biskupów niemieckich? Uwagi do rozważań Ewy K. Czackowskiej*, „Przegląd Zachodni”, 2017, nr 1, s. 225–230; A. Grajewski, *Orędzie — Soborowe dzieło pojednania*, [w:] *Przebaczenie i pojednanie. Kardynał Kominek nieznanymi ojciec Europy*, red. K. Pomian, K. Ciejka, [Wrocław 2016], s. 56–57.

103 W. Kucharski, *Najważniejsze źródła...*, s. 168, 174, 175, 177.

modlitwy i samotności¹⁰⁴. Możliwe, że punktem wyjścia tego dzieła abp. Kominka był dwu- lub trzystronicowy szkic listu do episkopatów świata przygotowany przez Marię Winowską¹⁰⁵. Odnaleziony rękopis listu rozwiewa wszelkie wątpliwości na temat pierwotnej treści *Orędzia*¹⁰⁶. Tekst ten powstał w jednym momencie, zapisany został odręcznie w języku niemieckim na 20 stronach formatu A4, a następnie został odręcznie skorygowany i uzupełniony¹⁰⁷. Początkowo nosił tytuł: *Gemeinsamer Hirtenbrief der polnischen Bischöfe an Ihre deutschen Brüder im Christi Hirtenamt (Kolegialny list pasterski biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim)*¹⁰⁸ i był opatrzony datą „Dezember 1965”. Taką datę znajdujemy na kilku różnych brulionach listów milenijnych, co może oznaczać, że początkowo zakładano przekazanie listów adresatom na zakończenie soboru. Już w tej pierwszej, rękopiśmiennej wersji *Orędzia* znalazło się słynne sformułowanie „przebaczymy i prosimy przebaczenie”: *„In diesem allerchristlichsten und zugleich sehr menschlichen Geist strecken wir unsere Hände zu Euch hin in den Bänken des zu Ende gehenden Konzils, **gewähren Vergebung und bitten um Verggebung** [podkreślenie – w.k.]. Und wenn Ihr Deutsche Bischöfe und Konzilsväter, unsere ausgestreckten Hände brüderlich erfasst, dann erst können wir wohl mit ruhigem Gewissen in Polen auf ganz christliche Art unser Millennium feiern*¹⁰⁹. Dopiero w drugiej połowie października zmieniono tytuł dokumentu na *Botschaft der polnischen Bischöfe an Ihre deutschen Brüder in Christi Hirtenamt (Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim)* zmieniono również

104 Załącznik nr 2 „List do episkopatu Niemiec” do Listu Marii Winowskiej do Jana Nowaka-Jeziorańskiego z 14 IX 1966 r., [w:] J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, s. 173. W innym studium wykażę, że autorem tego załącznika był ks. Zdzisław Seremak.

105 Informację taką potwierdził ks. Zdzisław Seremak, sekretarz abp. Bolesława Kominka, w swojej relacji o okolicznościach powstania *Orędzia*. J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, nr 107, zał. 2, s. 173.

106 W. Kucharski, *Rękopis...*

107 *Ibidem*, s. 130–132.

108 PPIK, Nieuporządkowana Spuścizna kard. Bolesława Kominka, B. Kominek, *Gemeinsamer Hirtenbrief der polnischen Bischöfe an ihre deutschen Brüder im Christi Hirtenamt, Dezember 1965*, rps, k. 1.

109 *Ibidem*, k. 20. Tłum.: „W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu, na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz **przebaczamy i prosimy o przebaczenie**. A jeśli Wy, niemieccy biskupi i Ojcowie Soboru, po bratersku wyciągniecie ręce ujmiecie, to wtedy dopiero będziemy mogli ze spokojnym sumieniem obchodzić nasze *Millenium* w sposób jak najbardziej chrześcijański”.

datę na „November” oraz dodano akapit poświęcony ewangelikom¹¹⁰: „I prosimy was też, abyście przekazali nasze pozdrowienia i wyrazy wdzięczności niemieckim Braciom Ewangelikom, którzy wraz z Wami i z nami trudzą się nad znalezieniem rozwiązania naszych trudności”¹¹¹. Fragment ów związany był z niezwykle pozytywnym odbiorem przez abp. Kominka tzw. Memorandum Wschodniego Niemieckiego Kościoła Ewangelickiego (EKD), wystosowanego 1 października 1965 r., w którym wzywano społeczeństwo niemieckie do dialogu i *de facto* do uznania granicy polsko-niemieckiej¹¹². Pracując nad *Orędziem*, Bolesław Kominek wykorzystał kilka tekstów. Wśród nich najważniejszymi były: artykuł niemieckiego mediewisty Herberta Ludata¹¹³, przemówienie, które przygotował pięć lat wcześniej dla Pax Christi, poświęcone problemom w racjach polsko-niemieckich – *Die geschichtliche Belastung der deutsch-polnischen Beziehungen*¹¹⁴ oraz najprawdopodobniej tekst listu do Pawła VI opracowany przez Karola Wojtyłę. Nie można wykluczyć także innych publikacji, w tym opracowań historii Polski autorstwa Oskara Haleckiego¹¹⁵. Mimo że tekst *Orędzia* był później kilkakrotnie redagowany (zidentyfikowano co najmniej siedem redakcji)¹¹⁶, należy zauważyć, że rękopis Kominka – pierwsza wersja *Orędzia* – stanowił podstawę przekazanego biskupom niemieckim dokumentu finalnego, a ponad 83% treści tego ostatniego zostało sformułowane już w pierwszej wersji¹¹⁷. Zachowane materiały pozwalają określić także krąg osób,

110 W. Kucharski, *Jak powstało Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich z 18 listopada 1965 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2019, nr 2 (34), s. 508.

111 *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*, [w:] *Wokół Orędzia...*, s. 397, 409.

112 M. Greschat, *Od Memorandum Tybińskiego (1961) do ratyfikacji układów wschodnich (1972). Protestantcki wkład w pojednanie z Polską*, [w:] *Pojednanie i polityka...*, s. 35–41.

113 H. Ludat, *Deutsch-polnische Beziehungen in Vergangenheit und Gegenwart*, „Europäische Begegnung”, t. 1965, nr 7/8, s. 412–419.

114 Już Robert Żurek sugerował, że obszerne fragmenty *Orędzia* zbieżne są właśnie z tym tekstem. Jednak dopiero odnalezienie jego egzemplarza w materiałach abp. Kominka związanych z *Orędziem* dowodzą, że tekst ten został wykorzystany przy pracy nad nim. PPIK, Nieuporządkowana Spuścizna kard. Bolesława Kominka, [Bolesław Kominek], *Die geschichtliche Belastung der deutsch-polnischen Beziehungen*.

115 A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 220 n.

116 W. Kucharski, *Jak powstało Orędzie...*, s. 507–517.

117 Aby określić, w jakim stopniu rękopis stanowił podstawę wersji podpisanej przez polskich biskupów 18 XI 1965 r., nałożyłem tekst rękopisu na wersję finalną, sprawdzając, które zdania są takie same. Dokładny zakres zmian prezentuję w tekście W. Kucharski, *Rękopis...*, s. 132, 137–142.

które uczestniczyły w dyskusji na temat treści *Orędzia* do niemieckiego episkopatu oraz miały pewien wpływ na jej ostateczny kształt. Trzech biskupów: Kazimierz Kowalski, Otto Spülbeck i Franz Hengsbach przesłało abp. Kominkowi swoje uwagi na piśmie. W źródłach ze strony polskiej wspomniani są także: abp Karol Wojtyła, bp Bernard Czapliński, bp Jerzy Stroba, bp Herbert Bednorz, prał. Walerian Meysztowicz, Józef Pawliczka i Maria Winowska, a ze strony niemieckiej: bp Joseph Schröffler, bp Gerhard Schaffran i ks. Alfred Sabisch oraz Walter Dirks i Johannes Schauf. Zakres ich prac pozostaje jednak nieustalony, choć porównanie rękopisu z wersją ostateczną *Orędzia* wskazuje, że ich ingerencje w pierwotny tekst nie były znaczące¹¹⁸. Istotny był natomiast wpływ prymasa Stefana Wyszyńskiego, który co prawda nie formułował konkretnych partii *Orędzia*, ale bez wątpienia przekazywał sugestie usunięcia lub dodania pewnych fragmentów tekstu. Z zachowanych relacji świadków (ks. Zdzisława Seremaka i ks. Stanisława Gabigi) oraz z zapisów w *Pro memoria* wynika, że na każdym etapie przygotowywania *Orędzia* prymas był na bieżąco informowany i proszony o konsultacje, i to on zaaprobował ostateczną wersję dokumentu¹¹⁹.

W literaturze pojawia się także teza o wpływie Stolicy Apostolskiej na powstanie *Orędzia*¹²⁰, jest ona oparta jednak przede wszystkim na materiałach polskiego wywiadu. W rozmowach z polskimi dyplomatami przedstawiciele Stolicy Apostolskiej zaprzeczali, jakoby papież lub Sekretariat Stanu mieli jakiś udział w powstaniu *Orędzia*¹²¹. Tej tezie wielokrotnie przeczył również prymas Wyszyński¹²². Podczas 91. Konferencji Plenarnej Episkopatu w lutym 1966 r. stwierdził on dobitnie, że Stolica Apostolska nie była informowana nawet o zamiarze wystosowania takiego dokumentu¹²³.

Bez wątpienia abp Kominek był także autorem listu do episkopatu Austrii. Jego treść została oparta na tekście *Orędzia* do biskupów niemieckich. Zachował się maszynopis tego ostatniego, na którym

118 *Ibidem*.

119 J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska *op. cit.*, nr 107, zał. 2, s. 173–174; *Dokumenty*, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, [w:] *Wokół Orędzia...*, dokument nr 41, s. 299; AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, z 15 X 1965 r.; 22 X 1965 r., 11 XI 1965 r.

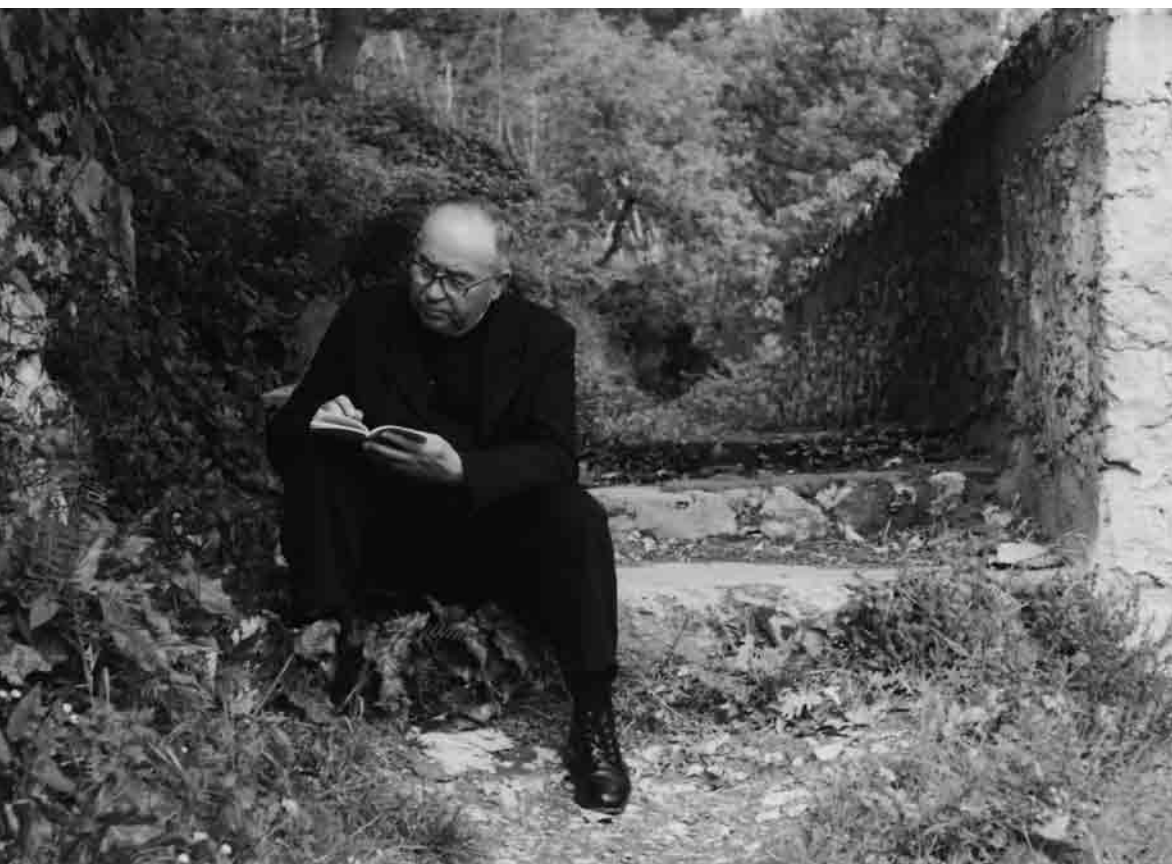
120 A. Grajewski, *Normalizacja administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich w kontekście watykańskiej polityki wschodniej*, [w:] *Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. Rocznicy wydania konstytucji apostolskiej Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”*, red. W. Kucharski, Wrocław 2013, s. 108–109.

121 W. Kucharski, *Komuniści i Watykan. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974*, Warszawa 2019, s. 308.

122 S. Wyszyński, *Omówienie najważniejszych dokumentów soborowych...*, s. 242.

123 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 39, Protokół 91. Konferencji Plenarnej Episkopatu, Warszawa 9–10 11 1966 r., k. 28.

- Abp Bolesław Kominek na Sycylii, 1965 r.,
Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”.

abp Kominek naniósł odręczne korekty i dopisał dodatkowe fragmenty na potrzeby *Orędzia* do biskupów austriackich¹²⁴. Dodatkowo, 24 października 1965 r. bp Kazimierz Kowalski wysłał list do abp. Bolesława Kominka z uwagami do obu niemieckojęzycznych orędzi¹²⁵, z którego wynika, że to biskup wrocławski przygotował oba teksty. Jak wiadomo z protokołów posiedzeń polskich ojców soborowych (zob. niżej), Bolesław Kominek był w tej grupie odpowiedzialny za kontakty z episkopatami Niemiec i Austrii, a tydzień przed podpisaniem obu orędzi (11 listopada 1965 r.) biskup wrocławski referował polskim ojcom soborowym przebieg rozmów z episkopatem Austrii. Stwierdził wówczas, że „kontakty z biskupami Austrii są szczerze i serdeczne. Życzliwie odnosi się do nich kard. König¹²⁶. Na tym samym spotkaniu prymas informował, że 18 listopada biskupi będą podpisywać listy do episkopatów Francji i Austrii¹²⁷.

Jeśli chodzi o wszystkie pozostałe listy milenijne, to nie odnaleziono dotąd materiałów rękopiśmiennych lub innych potwierdzających w sposób bezdyskusyjny autorstwo tych tekstów. Nie dysponujemy takimi materiałami także w odniesieniu do prymasa Wyszyńskiego. Co istotne, w żadnej wzmiance w *Pro memoria* nie ma też informacji o pisaniu listów milenijnych przez prymasa, podczas gdy znajdujemy tam wiele informacji o pisaniu przez prymasa innych tekstów, np. wstępu i rozdziału o Wielkiej Nowennie do wydawnictwa rocznicowego *Sacrum Poloniae Millenium* redagowanego przez ks. Władysława Smoleńnię¹²⁸, przemówienia do Pawła VI na audiencję 13 listopada 1965 r.¹²⁹, czy przemówienia dla Radia Watykańskiego¹³⁰. Prymas odnotował nawet, że przygotowywał list, który został dołączony do obrazków z wizerunkiem Maryi Częstochowskiej rozdawanych na zakończenie soboru wszystkim biskupom¹³¹. Milczenie w sprawie pisania listów milenijnych wydaje się zatem znaczące. Jednocześnie liczba wzmianek poświęconych listom

124 PPIK, Nieuporządkowana Spuścizna kard. Bolesława Kominka, B. Kominek, *Ge-meinsame Botschaft der polnischen Bischöfe an ihre österreichischen Brüder im Christi Hirtenamt*, Dezember 1965, mps./rps, b.p. [kk. 17].

125 *Dokumenty*, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, [w:] *Wokół Orędzia...*, dokument nr 1, s. 216–219.

126 ADP, Kolekcja Akt Personalnych, Biskup Kazimierz Kowalski, [materiały nieopracowane], Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie 4. sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 8, 11 XI 1965 r., k. 6.

127 *Ibidem*.

128 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 26–30 IX 1965 r.

129 *Ibidem*, 5 XI 1965 r.

130 *Ibidem*, 20 XI 1965 r.

131 *Ibidem*, 21 XI 1965 r.

milenijnym w *Pro memoria* oraz trzy wzmianki w protokołach z posiedzeń polskich ojców soborowych wskazują, że prymas bez wątpienia nadzorował cały proces przygotowania i wysyłki listów milenijnych. On też je ostatecznie zatwierdzał i był ich głównym, a czasem jedynym nadawcą.

W większości zapisek w *Pro memoria* dotyczących tego tematu wspomniana została Maria Winowska. Warto zatem zastanowić się nad jej rolą w procesie powstawania listów do episkopatów świata. Jak udowodniła Ewa K. Czaczkowska, Winowskiej możemy przypisać powstanie pierwotnej wersji listu, który miał być skierowany do wszystkich episkopatów i przetłumaczony na kilka języków. Wydaje się, że mógł być on podstawą do dalszych prac dla poszczególnych autorów. Czy Winowska była także autorką jakichś zindywidualizowanych wersji przygotowywanych orędzi? Kwestia ta moim zdaniem nie została dotąd rozstrzygnięta. Gdy weźmiemy pod uwagę ustalenia badaczy na temat okoliczności przygotowywania i konsultowania treści *Orędzia* do biskupów niemieckich¹³² oraz informacje historyczne zawarte w pozostałych orędziach, trudno sobie wyobrazić, że jedna osoba mogła przygotować wszystkie, zindywidualizowane listy milenijne w tak krótkim czasie.

Zapiski w dzienniku prymasa na temat prac Marii Winowskiej przy listach milenijnych są dość enigmatyczne. Warto ponownie je zestawić, gdyż jest to główne źródło informujące o jej zaangażowaniu w korespondencję milenijną¹³³:

- 22 września 1965 r.: „Przyjechała dr Maria Winowska i od razu przystąpiła do pracy. [...] Przedstawia projekt odezwy Episkopatu Polski do Episkopatów świata. Jest za mało historyczna; doręczam materiał historyczny do uzupełnienia”¹³⁴;
- 26–28 września 1965 r.: „Rozmowa z dr Winowską na temat wydawnictw milenijnych. [...] Przedstawia projekt odezwy do Ojców Soborowych o Milenium Chrztu, w języku francuskim, niemieckim i angielskim. Projektuje, by książkę o SPM wydać nie tylko po włosku, ale po francusku i po polsku – tu w Rzymie”¹³⁵;
- 5 października 1965 r.: „Dr Maria Winowska – omawiamy sprawy następujące: 1) bieżącą korespondencję; 2) przygotowanie odezwy francuskich i angielskich o SP Millennium, które można już drukować”¹³⁶;

132 Zob. np.: W. Kucharski, *Jak powstało Orędzie...*, s. 502–520.

133 Wypisuję jedynie te informacje, które wprost odnoszą się do listów milenijnych. W trakcie swojego pobytu w Rzymie prymas spotkał się z Marią Winowską ponad 20 razy.

134 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 22 IX 1965 r.

135 *Ibidem*, 26–30 IX 1965 r.

136 *Ibidem*, 5 X 1965 r.

- 15 października 1965 r.: „Dr M. Winowska, sprawy wydawnicze. Uwagi, dotyczące projektu listu do Episkopatu Niem. w opracowaniu Arcbpa Kominka”^{m37};
- 22 października 1965 r.: „M. Winowska — projekt listu do Episkopatu niemieckiego”^{m38};
- 26 października 1965 r.: „Maria Winowska przedstawia projekt listu do Biskupów amerykańskich na SPM po angielsku”^{m39};
- 27 października 1965 r.: „M. Winowska — sprawy dotyczące listów do Episkopatów różnych krajów o *Sacrum Poloniae Millennium*”^{m40};
- 5 listopada 1965 r.: „M. Winowska — projekt listu do episkopatu francuskiego w związku z *Sacrum Poloniae Millennium*”^{m41};
- 6 listopada 1965 r.: „M. Winowska — przekazuję jej drobną korespondencję i projekt listów ekumenicznych, do Ojca św., kardynała Bea i Światowej Rady Kościołów”^{m42};
- 10 listopada 1965 r.: „M. Winowska — w sprawie projektowanych listów do Episkopatów o *Sacrum Poloniae Millennium*”^{m43};
- 11 listopada 1965 r.: „Dr Maria Winowska — sprawy listów do biskupów niemieckich”^{m44};
- 14 listopada 1965 r.: „M. Winowska — w sprawach, dotyczących listów do Episkopatów świata”^{m45};
- 18 listopada 1965 r.: „M. Winowska — przynosi 26 listów, przygotowanych dla Episkopatów różnych Narodów — o *Sacrum Poloniae Millennium* — od Episkopatu Polski. Będziemy podpisywali”^{m46};
- 19 listopada 1965 r.: „Rano podpisane przez Biskupów 27 listów do Episkopatów świata przekazałem Dr M. Winowskiej do doręczenia”^{m47};

137 *Ibidem*, 15 X 1965 r.

138 *Ibidem*, 22 X 1965 r.

139 *Ibidem*, 26 X 1965 r.

140 *Ibidem*, 27 X 1965 r.

141 *Ibidem*, 5 XI 1965 r.

142 *Ibidem*, 6 XI 1965 r.

143 *Ibidem*, 10 XI 1965 r.

144 *Ibidem*, 11 XI 1965 r.

145 *Ibidem*, 14 XI 1965 r.

146 *Ibidem*, 18 XI 1965 r.

147 *Ibidem*, 19 XI 1965 r.

- 25 listopada 1965 r.: „M. Winowska — sprawy dalszych listów do Episkopatów świata o *Sacrum Poloniae Millennium*”¹⁴⁸;
- 28 listopada 1965 r.: „M. Winowska — przedstawia sprawy listów do Episkopatów”¹⁴⁹;
- 30 listopada 1965 r.: „M. Winowska — bieżące listy do Biskupów”¹⁵⁰;
- 2 grudnia 1965 r.: „M. Winowska — dalsze trzy listy do episkopatów świata o *Sacrum Poloniae Millennium*, do podpisania”¹⁵¹;
- 7 grudnia 1965 r.: „M. Winowska — sprawozdanie z pracy nad redakcją listów do Episkopatów świata, w sprawie Milenium”¹⁵²;
- 9 grudnia 1965 r.: „Maria Winowska — ostatnie rozmowy: 1) dotyczy listów do Episkopatów o *Sacrum Poloniae Millennium*. Wysłano tych listów 56, każdy w odmiennej redakcji. [...] Zasługi Marii Winowskiej są olbrzymie, trudno o tym mówić”¹⁵³.

Powyższe wzmianki potwierdzają, że Maria Winowska była dla prymasa kluczowym współpracownikiem przy realizacji całego przedsięwzięcia, jej bezpośrednie działania prymas wspominał jednak jedynie w siedmiu zapiskach. Z dwóch z nich (z 22 września i 26–28 września) wynika, że Winowska **przedstawiła** projekty odezwy do episkopatów świata. W jednej (z 26 października) prymas odnotował, że **przedstawiła** projekt listu do biskupów amerykańskich. Z dwóch kolejnych (z 18 i 19 listopada) wynika, że **przyniosła** listy do podpisywania przez biskupów i **odebrała** je, aby dostarczyć do adresatów. Dwie następne wzmianki (z 28 listopada i 7 grudnia) wskazują, że Winowska uczestniczyła w koordynacji wszystkich prac. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na zapiskę z 5 października, z której wynika, że prymas omawiał z Winowską „odezwy” w języku angielskim i francuskim. Nie wzbudza przy tym wątpliwości przygotowanie przez nią początkowej wersji „odezwy” do episkopatów świata, która miała być tłumaczona na pięć języków. Udział jej w przygotowaniu indywidualnego listu do biskupów amerykańskich nie jest już tak jasny, choć nie można wykluczyć, że to ona była autorką tego tekstu. Z zachowanych materiałów wynika, że tekst przedstawiony prymasowi do podpisu był tłumaczeniem przygotowanym przez siostry felicjanek z Rzymu¹⁵⁴, a „ostatecznie zredagowała go” w języku

148 *Ibidem*, 25 XI 1965 r.

149 *Ibidem*, 28 XI 1965 r.

150 *Ibidem*, 30 XI 1965 r.

151 *Ibidem*, 2 XII 1965 r.

152 *Ibidem*, 7 XII 1965 r.

153 *Ibidem*, 9 XII 1965 r.

154 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek Rzym, *Roczniki Zgromadzenia Sióstr Felicjanek 1939–1963*, t. VIII, Rzym 1966, s. 41.

angielskim siostra Maria Tulia Doman¹⁵⁵. W związku z tym, że Maria Winowska współdziałała z felicjankami z Rzymu i miała w ich klasztorze swoje rzymskie lokum, nie dziwi, że to ona dostarczyła finalną, przetłumaczoną wersję listu prymasowi. Nie jest jednak oczywiste, kto ów tekst opracował w języku polskim. Podobnie odnośnie do wspomnianych 5 października „odezw” w języku angielskim i francuskim. Nie wiadomo, kto był autorem tych tekstów: mogła nim być Maria Winowska, ale nie jest to pewne. Można też założyć, że tłumaczeniem na język angielski zajmowały się siostry felicjanki¹⁵⁶, natomiast tłumaczenie na język francuski mogła wykonać sama Winowska.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na jeszcze jedno źródło, które Ewa K. Czaczkowska uznała za istotny argument za tezą, że Maria Winowska była współautorką listów milenijnych. Chodzi o relację abp. Szczepana Wesołego, który w liście do Jana Nowaka-Jeziorańskiego miał stwierdzić, że Winowska „współredagowała z nim [z prymasem – w.k.] (zwłaszcza przed Milenium) listy do różnych Episkopatów. Prymas poza włoskim, właściwie nie władał żadnym językiem obcym”¹⁵⁷. Cytat ten jest jednak niedokładną parafrazą. W oryginale przywoływanego listu abp Wesoły napisał bowiem: „Zwłaszcza listy do różnych episkopatów, przed Milenium, miały jej wiele do zawdzięczenia. Ks. Prymas właściwie nie władał dobrze żadnym językiem obcym. Jeszcze najlepiej mówił po włosku”¹⁵⁸. Nie ma tu mowy ani o redagowaniu, ani o pisaniu listów, kontekst zaś pozwala co najwyżej zastanowić się nad udziałem Marii Winowskiej w tłumaczeniu tych tekstów. Przy czym i na ten temat nie dysponujemy bezpośrednimi źródłami, choć wiadomo, że pisarka wykonywała dla prymasa tłumaczenia na język francuski¹⁵⁹.

Zważywszy na źródła, którymi dysponujemy, należy stwierdzić, że bez wątpienia Winowska była wtajemniczona w całe przedsięwzięcie i odgrywała w nim istotną rolę. To przypuszczalnie ona odpowiadała za przygotowywanie ostatecznych wersji czystopisów wszystkich lub większości listów (przynajmniej tych, które były przepisywane przez siostry felicjanki). Świadczą o tym także adnotacje wykonane ręką Winowskiej

155 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek Rzym, materiały nieskatalogowane.

156 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek Rzym, *Roczniki Zgromadzenia Sióstr Felicjanek 1939–1963*, t. VIII, Rzym 1966, s. 41.

157 E.K. Czaczkowska, *op. cit.*, s. 145. Cytat ten zaczerpnięty został ze wstępu do wydania korespondencji Jana Nowaka-Jeziorańskiego i Marii Winowskiej; zob. J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, s. 12, gdzie też błędnie jako datę tego listu podano: „19 XI 2000”.

158 ZNio, AJNJ, Korespondencja 1976–2006, t. 106, bp. (List Abp. Szczepana Wesołego do Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 9 XI 2000 r.).

159 Zob. np.: AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 5 X 1965 r., 8 X 1965 r.

na zachowanych brulionach w materiałach prymasowskich. Wydaje się, że mogła tłumaczyć i redagować językowo teksty w języku francuskim (świadczą o tym adnotacje i uwagi redaktorskie poczynione na maszynopisach ze spuścizny kard. Rubina). Przypuszczalnie ostateczna treść listu do patriarchy Atenagorasa jest jej autorstwa (zob. niżej na temat autora listów ekumenicznych). Ona także koordynowała opracowanie listów w okładki i wysyłkę do poszczególnych adresatów. Do źródeł przytoczonych powyżej można dodać krótką, ale znaczącą wzmiankę z listu Winowskiej do Nowaka-Jeziorańskiego z 2 września 1966 r., w którym wspominała o swoim zaangażowaniu na rzecz polskiego Kościoła: „Początkiem był Sobór. Uważam, że to wyczyn nie lada, iż na mój temat, od początku tysiąclecia, w związku z listami itd. glucho”¹⁶⁰. Poza wspomnianym wyżej brulionem listu do patriarchy Atenagorasa z przypuszczalnie jej odręcznymi uwagami, zachowanym w spuściznie kard. Rubina, nie znaleziono dotąd żadnego jej rękopisu z tekstem listu milenijnego. Z tych względów jej udział w przygotowywaniu tekstów jako ich autorki uznaję za jedynie prawdopodobny. Odrzucam też hipotezę, że mogła opracowywać wszystkie listy czy nawet ich większość.

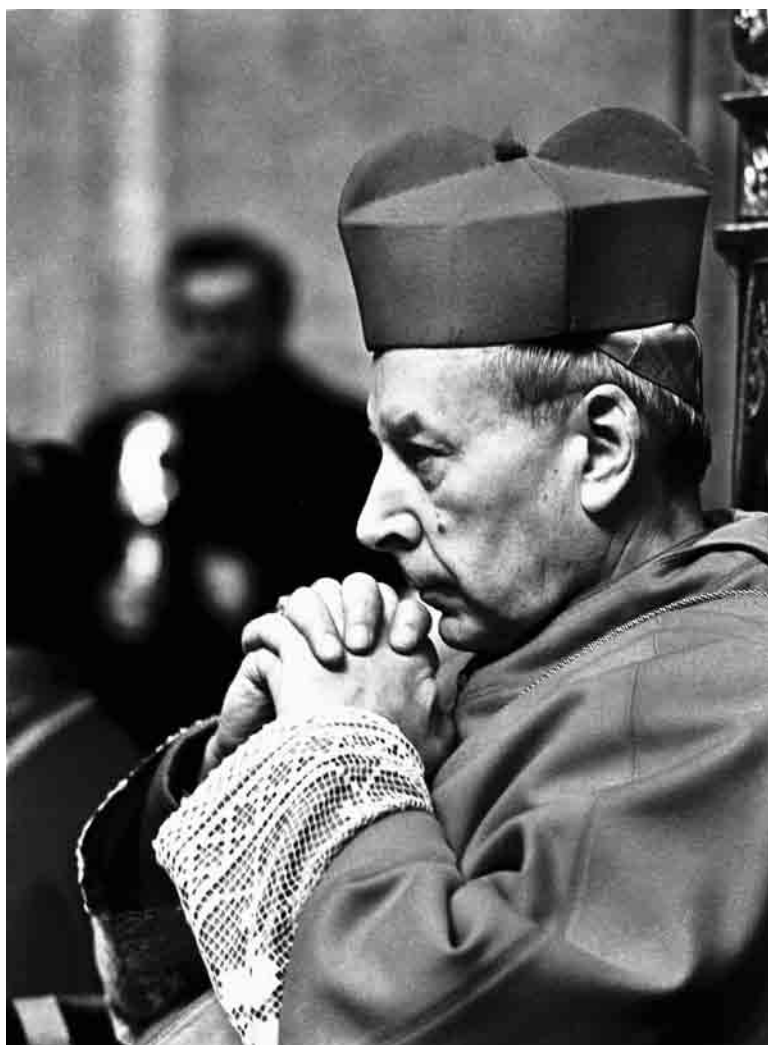
Powyższa konstatacja oznacza, że nie znamy autorów większości listów milenijnych. Zachowane materiały pozwalają jednak na zdefiniowanie kręgu potencjalnych twórców oraz na sformułowanie hipotez odnośnie autorstwa niektórych tekstów. Wydaje się, że przede wszystkim autorów listów należy poszukiwać pośród członków polskiego episkopatu. W wypadku listu w sprawie *Sacrum Poloniae Millennium* do papieża Pawła VI tekst przekazany Ojcu św. opracował Karol Wojtyła, a później powołano komisję biskupów w składzie: Kazimierz Kowalski, Andrzej Wronka, Jerzy Stroba i Stefan Bareła, która miała przygotować pismo do papieża w sprawie ogłoszenia dla Polski Roku Świętego¹⁶¹. Natomiast listy do Niemców i Austriaków opracował abp. Kominek.

W protokołach z konferencji polskich ojców soborowych organizowanych podczas ostatniej sesji soboru nie znajdujemy niestety informacji wprost odnoszących się do autorów poszczególnych listów milenijnych. Znajdujemy natomiast w tym źródle szereg informacji na temat kontaktów polskich biskupów z episkopatami z różnych krajów jesienią 1965 r. Już podczas pierwszego posiedzenia polskich biskupów uczestniczących w IV sesji soboru, 16 września 1965 r., ustalono, że z episkopatem Francji kontaktował się będzie abp Karol Wojtyła, za relacje z episkopatem Włoch odpowiadać będą biskupi Antoni Baraniak i Franciszek Jop, do kontaktu z biskupami Niemiec i Austrii wyznaczeni zostają biskupi: Bolesław Kominek, Bernard Czapliński i Jerzy Stroba, biskupowi Herbertowi Bednorzowi powierza się

160 J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, s. 167.

161 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 2, 23 IX 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 31, s. 567.

- Prymas Stefan Wyszyński w trakcie uroczystości milenijnych,
14 IV 1966 r., NAC

kontakt z biskupami z Czech i Węgier, za relacje z biskupami Ukrainy odpowiadać miał bp Władysław Rubin, a za kontakt z biskupami Holandii — bp Kazimierz Kowalski. Biskup Stroba miał też, z pomocą abp. Adama Kozłowieckiego z Lusaki (Zambia), nawiązać kontakt z biskupami Afryki i o ile byloby to możliwe — z biskupami Meksyku. Na spotkaniu rozważano także podjęcie rozmów z biskupami Ameryki Południowej i Północnej¹⁶². W tym samym czasie prymas Wyszyński zapowiadał, że planuje zaprosić na spotkanie z polskimi ojcami soborowymi kardynałów z USA i kard. Berana oraz biskupów z Czechosłowacji, Węgier i Ukrainy wraz z kard. Slipyjem¹⁶³.

Tydzień później bp Bednorz relacjonował podczas konferencji, że rozmawiał z biskupami z Czechosłowacji i Węgier. Ustalono wówczas, że zaprosi hierarchów z Czechosłowacji do Instytutu Polskiego na 7 października. Na tym samym spotkaniu abp Wojtyła informował o rozmowach w Domus Mariae, w których uczestniczyli biskupi z Afryki, Ameryki Południowej, Ameryki Północnej, Azji, Europy i Oceanii. Spotkaniom tym przewodniczył abp Pierre Veillot, a sekretarzował mons. Roger Etchegaray¹⁶⁴. Domus Mariae był miejscem spotkań różnych episkopatów, a kwatrowali tam podczas soboru biskupi z Ameryki Południowej. Z inicjatywy mons. Etchegaraya od II sesji spotykali się tam także sekretarze różnych konferencji episkopatów¹⁶⁵.

Po rozmowie z abp. Kozłowieckim bp Stroba informował Konferencję 30 września, że biskupi z Afryki są zainteresowani kontaktem z polskimi biskupami, a nawet liczą na udział przedstawiciela polskiego episkopatu w ich konferencjach, które odbywają się dwa razy w tygodniu. Biskupi zauważyli, że pewną przeszkodą w przyjęciu tego zaproszenia jest słaba znajomość wśród polskich biskupów języków francuskiego i angielskiego. Biskup Stroba dodał, że podjął także wstępne rozmowy z biskupami z Meksyku. W protokole zaznaczono, że bliższe kontakty między biskupami wymagają jednak wcześniejszych uzgodnień między przewodniczącymi obu konferencji episkopatów¹⁶⁶.

162 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 1, 16 IX 1965 r., [w:] *ibidem*, nr 30, s. 558.

163 *Ibidem*.

164 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 2, 23 IX 1965 r., [w:] *ibidem*, nr 31, s. 569–570.

165 *Atlas Historyczny Soboru Watykańskiego II*, red. A. Melloni, Warszawa 2015, s. 202, 205.

166 ADP, Kolekcja Akt Personalnych, Biskup Kazimierz Kowalski, [materiały nieopracowane], Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 3, 30 IX 1965 r., k. 3.

W ciągu dwóch pierwszych miesięcy IV sesji soboru najwięcej rozmów prowadzono z biskupami z Niemiec i Francji. Za relacje z tymi pierwszymi odpowiadał abp Kominek, a w spotkaniach uczestniczył zazwyczaj także bp Stroba. Ze strony niemieckiej ich partnerami byli biskupi: Franz Hengsbach z Essen, Otto Spülbeck z Miśni, Joseph Schröffer z Eichstätt oraz Gerhard Schaffran z Görlitz¹⁶⁷. Wzmianki na ten temat prymas Wyszyński wielokrotnie odnotował w swoim dzienniku *Pro memoria*¹⁶⁸. Nieco bardziej szczegółowe informacje znajdują się także w protokołach z konferencji polskich ojców soborowych¹⁶⁹. Sam prymas również w tym czasie wielokrotnie rozmawiał z kard. Juliušem Döpfnerem.

Za kontakty z biskupami Francji odpowiadał, jak wspomniano, abp Karol Wojtyła, a w niektórych spotkaniach uczestniczyli także abp Kominek oraz biskupi Majdański i Jaroszewicz¹⁷⁰. W ciągu dwóch pierwszych miesięcy IV sesji soboru metropolita krakowski rozmawiał m.in. z biskupami: Pierre'em Veuillotem z Paryża, Gabrielem-Marie Garro-nem z Tuluzy i Lucienem-Sidroineem Lebrunem z Autun¹⁷¹.

Spotkanie z biskupami z Czechosłowacji zorganizowano 7 października w Instytucie Polskim w Rzymie, a wzięli w nim udział: František Tomášek, administrator apostolski Pragi, Ambróz Lazík, administrator apostolski z Trnawy (Słowacja), Róbert Pobožný, administrator apostolski z Rožniawy (Słowacja) oraz Eduard Nécsey z Nitry (Słowacja)¹⁷². W trakcie rozmowy prymas zaprosił biskupów do udziału w uroczystościach milenijnych, nie wspomniano jednak wówczas o żadnym dokumencie¹⁷³. Tydzień później w podobnym spotkaniu uczestniczył kard. Beran i on także został zaproszony na uroczystości milenium Chrztu

167 W. Kucharski, *Najważniejsze źródła...*, s. 177.

168 Zestawienie i omówienie kluczowych wzmianek zob.: W. Kucharski, *Czy kardynał Stefan Wyszyński...*, s. 226–228.

169 ADP, Kolekcja Akt Personalnych, Biskup Kazimierz Kowalski, [materiały nieopracowane], Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 4, 7 X 1965 r., k. 5 oraz Protokół nr 8, II XI 1965 r., k. 6.

170 *Dokumenty*, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, [w:] *Wokół orędzia...*, nr 31, s. 282–283.

171 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 2, 23 IX 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 31, s. 569–570; Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 4, 7 X 1965 r., [w:] *ibidem*, nr 33, s. 587; Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 8, II XI 1965 r., [w:] *ibidem*, nr 37, s. 614.

172 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 4, 7 X 1965 r., [w:] *Ibidem*, nr 33, s. 588–589.

173 *Ibidem*; por. zapis z AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 7 X 1965 r.

Polski¹⁷⁴. W *Pro memoria* prymas odnotował: „Kardynał Beran opowiada o swoich losach, jak został uwolniony i zaproszony do Rzymu. Nie wiedział, że nie będzie mógł wrócić. [...] Wygłosiłem przemówienie o tym, jak w Polsce modlą się za Czechosłowację”¹⁷⁵.

W źródłach znajdujemy także kilka informacji na temat kontaktów z biskupami z Ukrainy, nie jest jednak jasne, kto za nie odpowiadał. Na posiedzeniu episkopatu 16 września wyznaczono do rozmów z nimi bp. Rubina, później pewne rozmowy (z biskupem Andrijem Sapelakiem) prowadził abp Kominek, natomiast prymas Wyszyński spotkał się osobiście z kard. Slipijem¹⁷⁶.

Na Półwyspie Iberyjskim, a zatem i w Kościele w Hiszpanii, tematyka polskiego milenium była dość dobrze rozpropagowana dzięki działalności tamtejszej Polonii. Prymas Wyszyński nagrał 11 października 1965 r. przemówienie w języku hiszpańskim o *Sacrum Poloniae Millennium* dla katolików hiszpańskich¹⁷⁷, a z inicjatywy Komitetu Tysiąclecia w Hiszpanii 28 października 1965 r. w 50 hiszpańskich stacjach radiowych nadano audycję poświęconą Milenium Chrztu Polski¹⁷⁸. Jej efektem była zbiórka na dary milenijne dla Polski, zorganizowana przez zrzeszenie młodzieży męskiej „Formidables”¹⁷⁹. Miesiąc później, podczas spotkania z delegacją z Hiszpanii (abp. Saragossy Pedrem Cantero Curando, ambasadorem Hiszpanii przy Stolicy Apostolskiej Antonim Garriguesem Diaz-Cañabaty oraz z członkami „Formidables”) prymas stwierdził, że był to pierwszy głos do katolickiego świata informujący o nadchodzącym roku jubileuszowym¹⁸⁰.

Prymas spotykał się także z biskupami USA w sprawie jego milenijnej podróży do Ameryki¹⁸¹. Głównymi partnerami ze strony amerykańskiej

174 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 5, 14 X 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 34, s. 595.

175 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 14 X 1965 r.

176 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 8, 11 XI 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 37, s. 617.

177 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 9 X 1965 r., 11 X 1965 r.

178 A. Banaszek, *Polonia hiszpańska. Charakterystyka historyczno-społeczna*, „Studia Polonijne”, t. 22 (2001), s. 172–173.

179 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 9 XI 1965 r.

180 S. Wyszyński, *Przemówienie Prymasa Polski do delegacji hiszpańskiej*, Rzym 9 XI 1965 r., [w:] S. Wyszyński, *Dziela zebrane...*, t. XV, s. 258. Por. z relacją Józefa Alfreda Potockiego nadesłaną do ministra Jana Starzewskiego 16 XI 1965 r. — Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/52, k. 69.

181 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 12 X 1965 r., 13 X 1965 r.

byli dla prymasa hierarchowie polskiego pochodzenia — bp Aloysius Wycislo z Chicago oraz abp John Krol z Filadelfii.

Rozległe kontakty z episkopatami świata utrzymywał także w imieniu polskich biskupów bp Władysław Rubin. W trakcie IV sesji soboru uczestniczył w zebraniu episkopatu Afryki Wschodniej (12 listopada 1965 r.) i wziął udział w spotkaniu polskich i francuskich biskupów 19 listopada 1965 r.¹⁸²

Jeżeli przyjmiemy, że listy milenijne były dziełem kolegialnym, zestawione wyżej informacje wyraźnie wskazują na krąg osób najbardziej zaangażowanych w kontakty z poszczególnymi episkopatami, a zatem najbardziej przygotowanych do opracowania poszczególnych orędzi, szczególnie jeśli przesłanie miało mieć charakter zindywidualizowany.

Zważywszy na informacje zawarte w kazaniu prymasa z 14 lutego, w tym gronie należy także uwzględnić historyków i innych specjalistów, którzy przebywali podczas IV sesji soboru w Rzymie i mogli stanowić zaplecze eksperckie dla polskiego episkopatu. Na pierwszym miejscu trzeba tu wymienić biskupa pomocniczego we Wrocławiu Wincentego Urbana, wybitnego historyka i znawcę dziejów Kościoła. Choć wyjechał on z Rzymu po 28 października, mógł uczestniczyć w przygotowywaniu listów lub je konsultować. Na jego przynajmniej pośredni udział w pracach nad tymi dokumentami wskazuje opracowanie jego autorstwa pt. *Millenium Kościoła Katolickiego w Polsce (966–1966)*¹⁸³ z najważniejszymi informacjami na temat historii Kościoła w Polsce, zachowane pośród materiałów z 1965 r. w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski. Wiele informacji zaczerpniętych z tego opracowania można odnaleźć w treści listów milenijnych. Natomiast spośród ekspertów na stałe rezydujących w Rzymie wymienić trzeba przede wszystkim zespół Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie, z prezesem ks. Walerianem Meysztowiczem na czele i jego najbliższymi współpracownikami — Karoliną Lanckorońską i Wandą Wyhowską de Andreis. W przedsięwzięcie mogli być ponadto zaangażowani: o. Eugeniusz Reczek SJ z Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych, ks. Bolesław Filipiak, audytor Roty Rzymskiej i tłumacz tekstów prymasa na język włoski i łaciński, ks. dr Jan Manthey, redaktor serii wydawniczej *Sacrum Poloniae Millennium*, o. Józef Warszawski SJ z Radia Watykańskiego, o. Tomasz Rostworowski SJ z Radia Watykańskiego, ks. Piotr Naruszewicz, postulator spraw kanonizacyjnych, o. Michał Machejek, sekretarz Komisji ds. Kanonizacji i Beatyfikacji (później Postulatorskiego Ośrodka Studiów) odpowiedzialny za prace przy procesach beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych, które prymas Wyszyński planował sfinalizować w okresie obchodów milenium, ks. Edmund Uliński oraz

182 Polska Kronika Zagraniczna, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, T. XVII (1966), nr 2, s. 231.

183 AAW, SPP, sygn. II 43II, k. 291–301.

Jerzy Braun i prof. Stefan Swieżawski¹⁸⁴. Nie wymieniam w tym gronie prof. Oskara Haleckiego, którego nie było wówczas w Rzymie¹⁸⁵, choć nie można wykluczyć, że jego prace naukowe miały duży wpływ na treść zaproszeń milenijnych. Przy czym w sprawach konsultacji historycznych prymas odwoływał się szczególnie do opinii pralata Meysztowicza¹⁸⁶. Należy również zauważyć, że pewien wpływ na wszystkie listy milenijne mógł mieć list skierowany do Pawła VI, znany biskupom już na początku września. Treść zachowanego w materiałach prymasowskich brulionu jest bowiem w wielu miejscach zbieżna z większością listów milenijnych¹⁸⁷.

Na temat listu do episkopatu Francji znajdujemy kilka wzmianek w *Pro memoria*. Wspominana powyżej zapiska z 5 listopada 1965 r.¹⁸⁸ wskazuje na pewien udział Marii Winowskiej w opracowywaniu tego listu, brak jednak jednoznacznej informacji identyfikującej autora tego *Orędzia*¹⁸⁹. Z powyższych informacji wyraźnie widać, że za kontakty z episkopatem Francji odpowiadał abp Karol Wojtyła. Według raportu Stefana Pacholka, kierownika Wydziału do spraw Wyznań w Krakowie, 22 grudnia 1965 r. podczas konferencji z proboszczami w kurii krakowskiej abp. Wojtyła miał stwierdzić, że „nie był współautorem tekstu do biskupów niemieckich, był natomiast autorem listu do biskupów francuskich”¹⁹⁰. Podobne informacje pozyskał wywiad PRL¹⁹¹. Karol Wojtyła wydaje się zatem najbardziej prawdopodobnym autorem listu do bisku-

184 Wymieniam te osoby, z którymi prymas Stefan Wyszyński spotykał się w trakcie IV sesji Soboru Watykańskiego II; AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, wrzesień – grudzień 1965 r.

185 S. Adamiak, *Oskar Halecki i rzymskie obchody Tysiąclecia polski chrześcijańskiej*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. M. Dąbrowska, Warszawa—Łódź 2014, t. 3, s. 209–210.

186 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 10 XI 1965 r.

187 AAW, SPP, sygn. II/43II, k. 347–364.

188 *Ibidem*, 5 XI 1965 r.

189 Wątpliwość względem przypisania Marii Winowskiej autorstwa listu do biskupów francuskich opieram na porównaniu zacytowanej informacji ze wzmiankami z *Pro memoria* dotyczącymi *Orędzia* do episkopatu Niemiec, w których również wspominana jest Maria Winowska, a wiemy, że autorem tego listu był abp Bolesław Kominek.

190 *Dokumenty*, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, [w:] *Wokół Orędzia...*, nr 50, s. 319.

191 W notatce użyto sformułowania „według sprawdzonych danych, autorem listu jest abp Wojtyła”. Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), sygn. 02011/32, Informacja Departamentu I MSW dot. listu biskupów polskich do episkopatu francuskiego, Warszawa, 30 XII 1965 r., k. 49.

pów francuskich¹⁹². Za taką hipotezą przemawiają także trzy dodatkowe argumenty. Wiadomo, że jeszcze przed 18 listopada 1965 r., zatem przed momentem podpisania listu do biskupów Francji, abp Wojtyła wiedział o liście, gdyż wspominał o nim podczas posiedzenia polskich ojców soborowych w Rzymie 11 listopada. Referując swoje kontakty z biskupami z Francji, wskazywał, że są oni bardzo zainteresowani uroczystościami milenijnymi w Polsce, a niektórzy chcą wziąć w nich udział osobiście. W protokole z tego dnia odnotowano: „Arcybiskup] Wojtyła wiąże też dużą nadzieję z listem, jaki Episkopat Polski ma wystosować do Episkopatu Francji, powiadamiając go o uroczystościach milenijnych”¹⁹³. Drugi argument związany jest z treścią listu do biskupów francuskich. Znajduje się w nim dość obszerny fragment poświęcony Jadwidze Andegawenńskiej, w tym wyraźny apel o wsparcie jej procesu beatyfikacyjnego¹⁹⁴. Karol Wojtyła, w związku ze zbliżającą się rocznicą 600-lecia fundacji Uniwersytetu Jagiellońskiego, zintensyfikował starania w sprawie beatyfikacji odnowicielki tej uczelni, i już w 1964 r. wręczył Pawłowi VI specjalną prośbę polskiego episkopatu w sprawie przyśpieszenia jej procesu beatyfikacyjnego¹⁹⁵. Natomiast w trakcie IV sesji Soboru abp Wojtyła informował polskich biskupów, że będzie prosił biskupów francuskich o poparcie w Stolicy Apostolskiej dla beatyfikacji królowej Jadwigi¹⁹⁶. Trzecim argumentem za jego autorstwem jest wykorzystanie sformułowania, które można wiązać ze stylem oratorskim Karola Wojtyły/Jana Pawła II, a mianowicie frazy „na progu”¹⁹⁷. Odnajdujemy ją w orędziu do episkopatu Francji w zdaniu: „*En évoquant tout ce passé qui nous unit, nous désirons, chers Frères dans le Christ, resserrer ces liens au seuil [podkreślenie moje – w.k.] du deuxième millénaire que la Pologne doit franchir en 1966*” („Poprzez przywołanie całej tej przeszłości, która nas jednoczy, pragniemy, drodzy Bracia w Chrystusie, zacieśnić te więzi **na progu** drugiego tysiąclecia, które Polska ma przekroczyć

192 Ks. prof. Jan Krucina wymienił Karola Wojtyłę jako autora listu do episkopatu Francji – *Notacje. Ks. Jan Krucina. Przebaczymy i prosimy o przebaczenie*, <https://vod.tvp.pl/video/notacje.ksjan-krucina-przebaczymy-i-prosimy-o-przebaczenie.883641>, (dostęp: 2 I 2020 r.).

193 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 8, 11 XI 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 37, s. 615.

194 Les Archives diocésaines de Lille, sygn. 4 B 33, Message Collegial des Évêques Polonais à L'Épiscopat Français, k. 4–6.

195 M. Białkowski, *op. cit.*, s. 228, *passim*.

196 *Ibidem*, s. 615.

197 M. Radej, *Ulubione wyrażenia kaznodziejskie Karola Wojtyły*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, t. LXIV (2011), nr 2, s. 104–107.

w 1966 roku”¹⁹⁸. W orędziach do pozostałych episkopatów napotykamy tę frazę jeszcze w liście do episkopatu Włoch oraz listach anglojęzycznych (z wyjątkiem USA) i w szablonie w języku polskim.

Arcybiskup Wojtyła mógł także uczestniczyć w przygotowaniu listów do episkopatów Belgii, Kanady i Szwajcarii, teksty te bowiem zostały napisane w języku francuskim i są oparte na wspólnym rdzeniu, w wielu fragmentach zbieżnym z listem do biskupów francuskich. Możliwe również, że ich autor/autorzy wykorzystali tekst przygotowany do episkopatu Francji. Brak innych przesłanek nie pozwala jednak na rozstrzygnięcie tej kwestii.

Prymas wielokrotnie podkreślał, że jako pierwszy wystosowano list do biskupów Stanów Zjednoczonych, a to ze względu na najliczniejszą tam Polonię, a także bardzo duże zainteresowanie polskimi obchodami milenium i ich równoległą organizację w Ameryce¹⁹⁹. Na temat tego listu odnajdujemy następującą zapiskę w dzienniku prymasa z 26 października 1965 r.: „Maria Winowska – przedstawia projekt listu do Biskupów amerykańskich na SPM po angielsku. Podpisałem obydwie teksty zaadresowane na ręce kard. Spellmana jako przewodniczącego Konferencji Episkopatu Stanów Zjednoczonych”²⁰⁰. Wspomniane przez prymasa dwa teksty to list milenijny i list przewodni do metropolity Nowego Jorku²⁰¹. Przytoczona wzmianka nie rozstrzyga, moim zdaniem, jak już to sygnalizowałem wyżej, że to Maria Winowska była autorką listu do biskupów amerykańskich. Wiadomo jedynie, że dostarczyła projekt, który stał się finalnym dokumentem, gdyż został podpisany przez prymasa (był to jeden z dwóch oryginalnych egzemplarzy *Orędzia* do episkopatu USA – drugi egzemplarz został podpisany trzy tygodnie później przez wszystkich obecnych w Rzymie polskich biskupów). Jak wyżej wskazano, tłumaczenie na język angielski wykonały siostry felicjanki z Rzymu (finalną wersję po angielsku zredagowała s. Maria Tułia Doman)²⁰², można zatem założyć, że tekst powstał w języku polskim.

198 Les Archives diocésaines de Lille, sygn. 4 B 33, Message Collegial des Évêques Polonais à L'Épiscopat Français, k. II.

199 S. Wyszyński, *Egzamin tysiąclecia z naszego chrześcijaństwa: przebaczymy! Do nauczycieli w czasie Oplatka*, Warszawa, Miodowa, 5 I 1966 r., [w:] *Dziela Zebrane*, t. XVI, styczeń – kwiecień 1966, red. I. Czarcińska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Warszawa 2016, s. 43.

200 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 26 X 1965 r.

201 Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia, Collection Cardinal John Krol, t. „Poland's Millenium of Christianity – Wyszyński, Cardinal – Primate of Poland”, b.p., Kopia To the American Episcopal Conference, X 1965 r.; Kopia listu kard. Stefana Wyszyńskiego do kard. Francis Spellmana, 26 X 1965 r.

202 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek Rzym, *Roczniki Zgromadzenia Sióstr Felicjanek 1939–1963*, t. VIII, Rzym 1966, s. 41.

Zawarte w tym liście informacje nakazują rozważenie jako jego autora bp. Władysława Rubina. Znaczna część listu poświęcona została Polonii w USA i roli polskich imigrantów w amerykańskiej historii, a Władysław Rubin od 1953 r. był jednym z najbliższych współpracowników abp. Józefa Gawliny w Centralnym Ośrodku Duszpasterstwa Emigracji w Rzymie i po jego śmierci od 1964 r. pełnił funkcję Delegata Prymasa Polski dla opieki nad emigracją i uchodźstwem polskim²⁰³. Bez wątpienia dysponował zatem odpowiednią wiedzą na temat ujętych w liście kwestii i danych, w tym liczby polskich parafii, szkół i sióstr zakonnych w USA. W liście tym zapisano również cytaty z przemówienia abp. Gawliny, które wygłosił on podczas Międzynarodowego Kongresu Światowej Federacji Sodalitacji Mariańskich w Newark, New Jersey, w 1959 r. Tekst mógł być znany bp. Rubinowi, gdyż przejął on spuściznę po abp. Gawlinie, a ponadto jego tłumaczenie ukazało się w „Duszpasterzu Polskim Zagranicą”²⁰⁴, z którym współpracował, a od 1964 r. kierował bp Rubin. Wcześniej pełnił on również funkcję rektora Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie, a w *Orędziu* znalazły się podziękowania za wsparcie finansowe amerykańskich katolików na rzecz utrzymania tego Kolegium, a także Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie. Dodatkowo w tekście przytoczono kilka informacji pochodzących z artykułu ks. Zdzisława Peszkowskiego, opublikowanego w wydawnictwie *Sacrum Poloniae Millennium*²⁰⁵, a wydawnictwo to było przygotowywane w Rzymie właśnie przez bp. Władysława Rubina²⁰⁶. Nie wiadomo, czy treść *Orędzia* konsultowana była z biskupami amerykańskimi polskiego pochodzenia, choć wskazuje na to fragment poświęcony amerykańskiemu biskupom o polskich korzeniach i przypomnienie pierwszego polskiego biskupa w USA – Pawła Rhode’a.

Wydaje się również, że Władysław Rubin był jedyną osobą wśród najbliższych współpracowników prymasa, która mogła być autorem fragmentu nadającym indywidualny charakter listowi do biskupów Libanu. Dokument ten został oparty na szablonie w języku francuskim (o czym niżej)²⁰⁷, ale dodano w nim część poświęconą gościnności Libańczyków

203 W. Szetelnicki, *op. cit.*, s. 101–102.

204 J. Gawlina, *Zadnia sodalisów mariańskich w obecnym kryzysie światowym*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, t. 9 (1960), nr 1, s. 8.

205 Wspomniano tam mianowicie o pierwszej polskiej osadzie założonej w Teksasie w 1854 r. i seminarium duchownym św. Cyryla i Metodego w Orchard Lake założonym w 1885 r. przez ks. Józefa Dąbrowskiego. Zob.: Z. J. Peszkowski, *Il Seminario ecclesiastico polacco a Orchard Lake, Michigan, USA*, [w:] *Sacrum Poloniae Millennium*, red. L. Smoleń, Roma 1966, s. 311–312.

206 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 5 X 1965 r.

207 Zob. rozdział: *Treść i forma listów*.

w okresie II wojny światowej: „Wielu z naszych rodaków mogło kontynuować naukę i zdobywać stopnie naukowe na Waszym znakomitym uniwersytecie, którego powstanie nie pozostaje bez związku z żarliwym i skutecznym poświęceniem polskiego zakonnika, Ojca Maksymiliana Ryłło”. Jednym z takich studentów (przez cztery lata od 1943 r.) był sam Władysław Rubin²⁰⁸, a jego językami wykładowymi były francuski i łacina, co dało mu odpowiedni warsztat lingwistyczny do napisania tego fragmentu. Po zakończeniu studiów Rubin przybywał jeszcze przez kilka lat w Libanie i dopiero w 1949 r. przybył do Rzymu²⁰⁹.

Hipotezę na temat autorstwa listu wystosowanego do episkopatu Włoch również można postawić, analizując jego treść. Należy zauważyć, że tekst ten jest niedopracowany, co może oznaczać, że powstawał pod presją bardzo krótkiego czasu. Nie jest jasne, czy pisany był pierwotnie po polsku czy od razu po włosku. Wydaje się jednak, że jego autorem był dość dobrze wykształcony humanistycznie duchowny, ale nie zawodowy historyk, gdyż w tekście znajduje się wiele pomyłek historycznych spowodowanych niechlujną redakcją i wynikających z niewiedzy. Błędnie zapisano np. datę wysłania poselstwa przez księcia Ferrary Alfonsa II d'Este w sprawie objęcia polskiego tronu, podając 1775 r. zamiast 1575 r. Jako pewnych wymieniono też dwóch pierwszych, fikcyjnych arcybiskupów gnieźnieńskich: Willibalda (Vilibalino) i Hattona (Annibale), których pontyfikaty miały przypadać przed rokiem 1000. Informacje te oparte na *Katalogu Arcybiskupów Gnieźnieńskich* Jana Długosza pochodziły albo z *Żywotów Arcybiskupów Gnieźnieńskich* Klemensa Janickiego²¹⁰, albo z opracowania Stanisława Bużeńskiego²¹¹. Ujęcie ich jest o tyle zaskakujące, że od czasów pracy Jana Korytkowskiego, czyli od końca XIX w., informacje o tych biskupach uważane są za bałamutne²¹². Autor listu do episkopatu Włoch dokonał też dodatkowej konfabulacji, nazywając pierwszego arcybiskupa „Vilibalina” Włochem, gdy od czasów Długosza w historiografii określano go jako Francuza. Wydaje się, że tego rodzaju błędnych informacji nie mógł napisać abp Baraniak, który odpowiadał za kontakty z episkopatem Włoch. Choćby dlatego, że jako arcybiskup poznański przygotowywał się do przypadających w 1968 r.

208 W. Szetelnicki, *op. cit.*, s. 68–73.

209 *Ibidem*, s. 85.

210 *Clementis Iancii poetae laureati Carmina*, red. L. Ćwikliński, Cracoviae 1930, s. 231.

211 S. Bużeński, *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich, prymasów Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, od Wilibalda do Andrzeja Olszowskiego włącznie*, tłum. M. Bohusz-Szyszek, wstęp M. Malinowski, Wilno 1852, t. 1, s. 1–7.

212 J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, Poznań 1888, t. 1, s. 16–20.

obchodów 1000-lecia pierwszego polskiego biskupstwa w Poznaniu i zlecił z tej okazji przygotowanie wielu opracowań historycznych, nie podałby zatem uznanych za nieprawdziwe informacji o biskupach gnieźnieńskich w X w.²¹³ Warto natomiast jako autora włoskiego *Orędzia* rozważyć audytora Roty Rzymskiej, ks. Bolesława Filipiaka, który pochodził z diecezji gnieźnieńskiej, był solidnie wykształcony i odczytany w łacińskiej literaturze kościelnej, nie był jednak zawodowym historykiem i mógł opierać się na przestarzałej literaturze, szczególnie łacińskiej. Znał przy tym doskonale włoski – w okresie soboru tłumaczył teksty prymasa na różne języki, przede wszystkim włoski i łacinę. Z lektury jego opublikowanych listów-reportaży wynika, że znał dzieła Janickiego²¹⁴ oraz interesował się włoską sztuką i kulturą. Zachował się także jego dziennik z okresu soboru z wieloma informacjami na temat zleconych mu przez prymasa Wyszyńskiego prac pisarskich, głównie tłumaczeń. Brak tam stwierdzenia wprost, że pisał list do biskupów włoskich, ale część wzmianek jest dość enigmatyczna i możliwe, że za stwierdzeniem: „kardynał polecił mi wykonanie nowych prac” (30 września), czy: „Zacząłem nową pracę dla kardynała” (25 października), kryć się może praca nad *Orędziem* do episkopatu Włoch²¹⁵. Należy przy tym zaznaczyć, że większość wzmianek w zapiskach ks. Filipiaka dotyczy tłumaczeń ważnych tekstów i wystąpień prymasa (m.in. memoriałów do Sekretariatu Stanu w sprawie Kościoła w Polsce, czy przemówienia do Pawła VI podczas audiencji polskich biskupów). W związku z tym można uznać za bardzo prawdopodobne, że przynajmniej w tym zakresie ks. Filipiak uczestniczył w pracy nad listem do Włochów. Na marginesie można dodać, że zazwyczaj tłumaczenia przygotowywał odręcznie lub na maszynie, a później zlecał ich przepisanie m.in. ks. Antoniemu Czapl. Część włoskich tłumaczeń konsultował z ks. Mario Francesco Pompeddą, późniejszym prefektem Trybunału Sygnatury Apostolskiej i kardynałem²¹⁶. Dodatkowo należy zauważyć, że w liście do biskupów włoskich znajduje się wiele fragmentów wręcz literalnie zbieżnych z listem do episkopatu Francji. Możliwe zatem, że w pracach nad orędziem do Włochów uczestniczył abp Wojtyła. Ewentualnie można przyjąć, że autor tego tekstu wykorzystał materiały abp. Wojtyły.

Duża liczba listów skierowana została do hiszpańskojęzycznych odbiorców, przy czym jedynie listowi do episkopatu Hiszpanii nadano

213 Zob.: *W służbie Kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin arcybiskupa metropolity dr. Antoniego Baraniaka*, red. L. Bielerzewski, Poznań–Warszawa–Lublin 1974.

214 B. Filipiak, *Listy z Rzymu (1958–1975)*, red. M. Kosman, Poznań 2012, s. 197.

215 Zbiory prywatne Danuty Teter, Kard. Bolesław Filipiak, „Dziennik”, rps. Dziękuję p. Danucie Teter za udostępnienie mi kopii zapisów z października i listopada 1965 r.

216 *Ibidem*, zob. zapiski z 4 X, 6 XI 1965 r.

indywidualny charakter. Nie udało się zidentyfikować, czy któryś z polskich biskupów władał językiem hiszpańskim, a informacje zawarte w liście skierowanym na Półwysep Iberyjski pozwalają założyć, że jego autor studiował, albo prowadził tam badania naukowe. Wśród potencjalnych twórców należy rozważyć ks. Hieronima Goździewicza oraz ks. Mariana Walorka. Obaj przebywali wówczas w Rzymie i doskonale znali język hiszpański oraz historię relacji polsko-hiszpańskich, gdyż ukończyli studia na Uniwersytecie w Salamance²¹⁷. Ksiądz Hieronim Goździewicz, który przyjechał do Rzymu 21 października 1965 r., był jednym z najbliższych współpracowników prymasa²¹⁸. Zachowały się materiały wskazujące, że prymas omawiał z nim korespondencję w języku hiszpańskim²¹⁹. Warto również zwrócić uwagę, że jedynie w wypadku tekstu do biskupów Hiszpanii w materiałach prymasa zachowały się aż trzy wersje brulionowe tego listu. Na jednym z nich znajduje się dużo uwag i korekt²²⁰, wydaje się jednak, że nie zostały one sporządzone ręką ks. Goździewicza²²¹. Natomiast ks. Marian Walorek, który do Rzymu przyjechał 7 listopada 1965 r., był rektorem Polskiej Misji Katolickiej w Madrycie oraz prezesem Komitetu Tysiąclecia w Hiszpanii²²². Przy czym moment jego przyjazdu do Rzymu wydaje się wykluczać jego udział w powstaniu *Orędzia* do episkopatu Hiszpanii, mógł go jednak konsultować. Wskazując potencjalnych autorów tego listu, warto także zwrócić uwagę, że tekst przemówienia do Hiszpanów o *Sacrum Poloniae Millennium*, który miał być emitowany w radio hiszpańskim, prymas ustalał z o. Józefem Warszawskim²²³. W latach 60. XX w. badania historyczne w Hiszpanii prowadził nato-

217 A. Banaszek, *op. cit.*, s. 163–164.

218 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 21 X 1965 r.

219 AAW, SPP, sygn. II/17314, List José N. Cháveza González do prymasa Stefana Wyszyńskiego, 14 X 1965 r., k. 129.

220 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 99–109.

221 Nie dysponując próbkami pisma ks. Goździewicza w języku hiszpańskim z 1965 r., jako materiał porównawczy wykorzystałem jego list z 5 IV 1952 r.; AAW, SPP, sygn. II/13.5, k. 191.

222 A. Banaszek, *op. cit.*, s. 164, 172.; Polska Kronika Zagraniczna, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, R. XVII (1966), nr 2, s. 242.

223 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 9 X 1965 r. W korespondencji o. Warszawskiego, poza szeregiem wzmianek na temat „holdu narodu hiszpańskiego”, tj. uroczystego przekazania darów Kościoła w Hiszpanii dla prymasa z okazji Milenium, brak przy tym informacji o pracy nad listem do episkopatu Hiszpanii; zob.: Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego, Spuścizna o. Józefa Warszawskiego, sygn. 218/1, Kopia listu o. Józefa Warszawskiego do ks. Kasprzyka [?], 16 XII 1965 r., b.p.; Kopia listu o. Józefa Warszawskiego do Oskara Haleckiego, 16 XII 1965 r., b.p.; Kopia listu o. Józefa Warszawskiego do Zofii Berezowskiej, 18 XII 1965 r., b.p.

miast ks. Walerian Meysztowicz²²⁴, a ich efekty upublicznił w siedmiu tomach źródeł wydanych w ramach serii *Elementa ad Fontium Editiones*. Zwążywszy na informacje, które posiadamy o dorobku naukowym i twórczości wspomnianych osób, można postawić hipotezę o udziale pralata Meysztowicza w przygotowywaniu listu do episkopatu Hiszpanii. Świadczą o tym informacje dotyczące relacji polsko-hiszpańskich zawarte w tym liście, z których większość dotyczy XVI w. — okresu panowania w Hiszpanii Filipa II. Pralat we wspomnianym wydawnictwie opracował przede wszystkim źródła z tego właśnie okresu, a wymienione w liście osoby, łączące obie kultury (księżniczka śląska Ryksa — cesarzowa hiszpańska, królowa Bona Sforza, jurysta Piotr Roizjusz — Pedro Ruiz de Moros, drukarz Stanisław Polak czy bibliotekarz i archiwista Feliks Różański), były mu, jako zawodowemu historykowi, zapewne znane (dwie z nich — Bona Sforza²²⁵ i Piotr Roizjusz²²⁶ — występują w tym wydawnictwie). Dodatkowo należy zauważyć, że w tym liście można znaleźć dwie informacje, które wydają się związane z biografią ks. Meysztowicza. Pośród wyliczonych świętych polskich jedynie w tym dokumencie wspomniano o św. Kazimierzu, czczonym szczególnie w Wilnie, gdzie przed II wojną światową pracował Walerian Meysztowicz najpierw jako sekretarz abp. Jałbrzykowskiego, a potem jako wykładowca Uniwersytetu Stefana Batorego. Natomiast pośród bitew, w których Polska stawiała odpór zagrożeniom ze wschodu, wspomniano o „bitwie nad Wisłą”, co odnosi się do wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r., w której Meysztowicz walczył jako ułan. Tekst ten należy uznać za dość dopracowany pod względem historycznym, co także przemawia za autorstwem Meysztowicza. Jednakże ostateczne ustalenie, czy to on był autorem listu do episkopatu Hiszpanii, pozostaje w zawieszaniu do momentu dokładnego zbadania jego spuścizny.

Zbliżona treść listów skierowanych do Kościołów prawosławnych, Światowej Rady Kościołów nakazuje przyjąć, że listy te miały jednego autora lub zostały oparte na jednym wzorze, modyfikowanym na potrzeby poszczególnych odbiorców. Z notatki z *Pro memoria* wynika, że wstępny projekt istniał już 6 listopada 1965 r. i przekazany został przez prymasa Wyszyńskiego Marii Winowskiej do dalszych prac²²⁷. Nie wiadomo jednak, kto był autorem tego listu. W Archiwum kard. Władysława Rubina, przechowywanym w parafii św. Stanisława w Rzymie, przy liście skierowanym do archimandryty Nikodema Galiatsatosa, protosynkelsa

224 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 9 X 1965 r.

225 *Documenta Polonica ex Archivo Generali Hispaniae in Simancas*, wyd. W. Meysztowicz, Roma 1963, I pars (*Elementa ad Fontium Editiones*, t. VIII), nr 2, 3, 13, 23, 26, 29, 32, 36, 39–44, 47, 68, 71, 87 i 88.

226 *Ibidem*, nr 58 i 69.

227 E.K. Czaczkowska, *op. cit.*, s. 140–141.

prawosławnego Patriarchatu Aleksandrii, odnotowano, że list ten powstał według wzoru ekumenicznego²²⁸. A jak wskazałem wyżej, list do patriarchy Atenagorasza był przeróbką listu skierowanego do Światowej Rady Kościołów w Genewie, co oznacza, że pierwotną wersją tego *Orędzia* był list przygotowany do Światowej Rady Kościołów (w dokumentach nazywanej Radą Ekumeniczną Kościołów w Genewie). Tekst skierowany do Rady przekazano Galiatsatosowi w prawie niezmienionej formie. Zwróćmy także uwagę na datację brulionów listów ekumenicznych: Światowa Rada Kościołów — 18 listopada 1965 r., patriarcha Atenagoras — 2 grudnia 1965 r., archimandryta Nikodem Galiatsatos — 6 grudnia 1965 r. Odręczne poprawki na brulionie listu do Atenagorasza przechowywanym w parafii św. Stanisława w Rzymie najprawdopodobniej należą do Marii Winowskiej, co oznacza, że to ona była autorką ostatecznej wersji listu wysłanego do Konstantynopola. Możliwe, że to właśnie ten maszynopis prymas przekazał jej 6 listopada. Natomiast do ustalenia pozostaje autor „wzoru ekumenicznego”, który wysłano do Genewy i Aleksandrii i przypuszczalnie do Taizé. W episkopacie kwestiami ekumenicznymi zajmowali się bp wrocławski Antoni Pawłowski i bp pomocniczy warszawski Jerzy Modzelewski. Biskup Pawłowski wyjechał do Rzymu dopiero 3 listopada 1965 r.²²⁹, wydaje się zatem mało prawdopodobne, aby zdążył opracować list ekumeniczny do 6 listopada²³⁰. Poza tym nie należał on do kręgu najbliższych współpracowników prymasa. Natomiast bp Modzelewski, protektor Ośrodka dla Spraw Jedności Chrześcijan przy Kurii Warszawskiej, był w Rzymie od końca września (jedynie na kilka dni wyjechał do Niemiec 4 listopada 1965 r.)²³¹ i władał dość dobrze językiem francuskim, wydaje się zatem możliwe, że to on opracował treść ekumenicznego listu milenijnego. Należy także zauważyć, że do tego *Orędzia* dołączone były dwa dokumenty wskazujące na bp. Modzelewskiego: „Działalność Centrum Ekumenicznego przy Kurii Metropolitalnej w Warszawie” i „Sytuacja ekumenizmu w Polsce”²³². W swoim dzienniku nie odnotował jednak żadnej wzmianki

228 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I.

229 Archiwum Diecezji Wrocławskiej (dalej: ADW), Akta Biskupów Wrocławskich, sygn. 053.12, Diariusz czynności urzędowych bp. A. Pawłowskiego, [wpis z 2 XI 1965 r.], k. 33.

230 W jego spuściźnie nie znalazłem na ten temat żadnej wzmianki. Zob.: Archiwum Diecezji Wrocławskiej, Akta Biskupa Antoniego Pawłowskiego. Wydaje się również, że prymas nie miał najlepszych relacji z biskupem wrocławskim, zob.: *Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*, wyd. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Warszawa 2017, s. 254–255, 262, 265, 300.

231 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 4 XI 1965 r.

232 Zob. szereg dokumentów w teczce World Council of Churches Archives, wwc General Secretariat, sygn. 42.3.58.

sugerującej pracę nad takim tekstem²³³. Natomiast w *Pro memoria* znajduje się bardzo enigmatyczna notatka, w której prymas informuje, że w drodze powrotnej z Rzymu do Polski rozmawiał z biskupami Modzelewskim i Czerniakiem o „listach na uroczystości jubileuszowe 1966 r.”²³⁴. Ustalenie autorstwa tego tekstu także wymaga dalszych poszukiwań.

W wypadku pozostałych listów nie dysponujemy źródłami, które pozwoliłyby na wskazanie nawet hipotetycznych autorów.

Osobnym zagadnieniem jest ustalenie zaplecza sekretarskiego dla całego przedsięwzięcia. Niektórych biskupów, jak np. Bolesława Kominka, przypuszczalnie wspierali przy przepisywaniu brulionów listów i wprowadzaniu kolejnych poprawek księży studenci będący wówczas w Rzymie²³⁵. Niezależnie jednak od organizacji pracy poszczególnych autorów, to prawdopodobnie prymas scentralizował proces przygotowywania ostatecznych czystopisów, za koordynację wszystkich działań odpowiadała zapewne Maria Winowska, a większość pracy technicznej wykonały siostry zakonne. Według *Rocznika Zgromadzenia Sióstr Felicjanek*, „czwarta sesja, [...] opatrnościowo zaangażowała jedynie kilka sióstr do pracy na rzecz wszystkich Ojców Soboru. Chodziło bowiem o tłumaczenie (tylko na język angielski) i uważne przepisywanie listów do Konferencji Biskupów różnych krajów w językach: włoskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim, angielskim i polskim. A konferencji tych jest przeszło trzydzieści”²³⁶. Podczas spotkania w domu generalnym 20 listopada 1965 r. prymas złożył specjalne podziękowania na ręce matki generalnej za zaangażowanie sióstr w przygotowanie listów milenijnych do episkopatów świata²³⁷. Przypuszczalnie podobne zadania miały także siostry zmartwychwstanki. W Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie przechowywane są dwie kopie listów milenijnych pochodzące z archiwum sióstr zmartwychwstank (do episkopatów Niemiec i CELAM-u)²³⁸. W diariuszu matki generalnej Teresy Kalkstein pod datą 7 listopada znajduje się zaś adnotacja, która zdaje się dotyczyć tych listów:

233 AAW, Spuścizna bp. Jerzego Modzelewskiego, Dziennik 1965, b.p. Zapisy od 9 IX do 17 XII 1965 r.

234 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 10 XII 1965 r.

235 W wypadku biskupa wrocławskiego byli to ks. Zdzisław Seremak i Stanisław Gabiga.

236 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek Rzym, *Roczniki Zgromadzenia Sióstr Felicjanek 1939–1963*, t. VIII, Rzym 1966, s. 41.

237 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 20 XI 1965 r. Por. relację z tego spotkania w *Roczniku Sióstr Felicjanek*; Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek Rzym, *Roczniki Zgromadzenia Sióstr Felicjanek 1939–1963*, t. VIII, Rzym 1966, s. 35–36.

238 PISK, Zbiory od sióstr Zmartwychwstank, sygn. 17.

„Eminencja jest bardzo wdzięczny Zgromadzeniu za prace wykonywane dla Soboru, co jest wielkim ułatwieniem dla naszego Episkopatu. Prawie pięć Sióstr stale jest zatrudnionych przepisywaniem odnośnych dokumentów w różnych językach i powielaniem²³⁹. Brak przy tym informacji o zaangażowaniu w tę akcję innych polskich zgromadzeń zakonnych w Rzymie.

Sam proces przygotowywania czystopisów także wymaga dalszych badań. Można zauważyć, że nie wszystkie czystopisy zostały przygotowane zgodnie z korektą naniesioną na bruliony²⁴⁰. Wydaje się, że w wypadku listów zindywidualizowanych to konkretny autor nadzorował proces przygotowania ostatecznej wersji tekstu, jednak dokumenty podpisywane przez biskupów przygotowywane były już przez „zaplecze sekretarskie” prymasa. Dodatkowo w odniesieniu do listów opartych na szablonach nie jest jasne, kto decydował o finalnej wersji dokumentu i ją zatwierdzał. W trakcie tych prac zmieniano wszak koncepcję dotyczącą części z tych tekstów, np. początkowo list do biskupów kanadyjskich oparto na innym wzorze, który ostatecznie zmieniono²⁴¹.

Nie jest jasne, jakie okoliczności towarzyszyły podpisywaniu listów milenijnych. W protokole konferencji biskupów polskich uczestniczących w soborze z 18 listopada 1965 r. odnotowano: „Ks. Kardynał Prymas informuje o pismach, które zostały przygotowane i będą wysłane od Episkopatu Polski do Episkopatów całego świata. Pisma mówią o *Sacrum Poloniae Millennium*, o wkładzie katolickiej Polski, o życiu Kościoła powszechnego, o historycznych powiązaniach z katolicyzmem danego kraju, o trudnej drodze katolicyzmu polskiego oraz podają program uroczystości milenijnych. Wszyscy obecni na Konferencji biskupi złożą na piśmie swoje podpisy²⁴². Wynika z tego, że nie przewidywano żadnej dyskusji i nie planowano odczytywać poszczególnych tekstów. Nie tłumaczono też ich treści w całości. Nie wiadomo nawet, czy odczytano listę adresatów. Z materiałów dotyczących okoliczności powstania *Orędzia* do biskupów niemieckich wiemy, że tekst ten wzbudzał pewne opory biskupów²⁴³. Natomiast analiza zachowanych oryginałów wskazuje,

239 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Zmartwychwstanków w Rzymie, Diariusz IV Przełożonej Generalnej Matki Teresy Kalkstein CR, Od 11 do 31 XII 1965 r., k. 36–37.

240 Dla przykładu można porównać brulion z Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski i oryginał listu wysłanego do episkopatu Portugalii.

241 Por. z oryginałem brulionu zachowany w spuściźnie kard. Rubina; Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, b.p.

242 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 9, 18 XI 1965 r., [w:] M. Bialkowski, *op. cit.*, nr 38, s. 628.

243 *Dokumenty*, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, [w:] *Wokół orędzia...*, nr 32, s. 285.

- Polscy ojcowie soborowi i pral. Franciszek Mączyński w sali reprezentacyjnej nad kaplicą w Polskim Papieskim Instytucie Kościelnym, w której podpisywane były orędzia do episkopatów świata, listopad 1965 r., Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”.

że w trakcie podpisywania listów zachowywano hierarchiczny porządek, to znaczy najpierw podpisywał prymas, następnie arcybiskupi, później biskupi ordynariusze i wreszcie biskupi pomocniczy z zachowaniem kolejności nominacji w poszczególnych grupach. Niemniej tekstów było tak dużo, że wkradły się pomyłki i w kilku wypadkach biskupi dublowali swoje podpisy na niektórych listach, a w innych – w ogóle ich nie podpisali²⁴⁴.

Bardzo trudno jest ustalić datację powstania poszczególnych listów. Udało się to określić jedynie w wypadku listu do Pawła VI i do biskupów niemieckich. Ponadto w odniesieniu do kilku listów można podać datę *ante quem*. Podobny problem nastęrcza ustalenie momentu podpisywania poszczególnych listów. W *Pro memoria* prymas trzykrotnie zanotował informację o podpisywaniu listów milenijnych: 26 października podpisano 1 list²⁴⁵, 18 listopada podpisano 26 (lub 27) listów²⁴⁶, a 2 grudnia – 3 listy²⁴⁷. Dodatkowo, na podstawie protokołów z posiedzeń polskich ojców soborowych, można stwierdzić, że podpisywano listy także 25 listopada²⁴⁸, a 2 grudnia miało być podpisanych 6 listów, a nie 3 listy²⁴⁹. Problemu tego nie rozwiązują również daty widniejące na oryginałach i brulionach listów (tab. 1, 2).

Tabela 1. Daty widniejące na odnalezionych oryginałach listów milenijnych i ich odpisach pochodzących z archiwów adresatów.

L.p.	Data	Nazwa adresata
1.	Październik 1965 r.	USA
2.	Listopad 1965 r.	Anglia, Irlandia, Szkocja, Światowa Rada Kościołów
3.	18 listopada 1965 r.	Austria, Belgia, CELAM (Meksyk, Panama, Kostaryka), Francja, Hiszpania, Holandia, Kanada, Niemcy, Portugalia, Szwajcaria
4.	Brak	Czechosłowacja, Jugosławia, Włochy

244 Zob. rozdział: *Baza źródłowa*.

245 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 26 X 1965 r.

246 *Ibidem*, 18 XI 1965 r., 19 XI 1965 r.

247 *Ibidem*, 2 XII 1965 r.

248 Konferencja polskich ojców soborowych podczas sesji IV Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 10, 25 XI 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 39, s. 634.

249 Konferencja polskich ojców soborowych podczas sesji IV Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 11, 2 XII 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 40, s. 639.

Tabela 2. Daty widniejące na brulionach listów milenijnych z archiwum Sekretariatu Prymasa Polski (AAW, SPB, sygn. II 3.45).

L.P.	DATA	NAZWA ADRESATA
1	Październik 1965 r.	USA
2	Listopad 1965 r.	Anglia, Irlandia, Japonia, Szkocja, USA
3	18 listopada 1965 r.	Afryka Zachodnia, Angola, Belgia, Brazylia, CELAM, Francja, Haiti, Kanada, Kongo, Laos, Liban, Madagaskar, Niemcy, Portugalia, Ruanda–Burundi, Szwajcaria, Światowa Rada Kościołów
4	Grudzień 1965 r.	Austria
5	2 grudnia 1965 r.	Patriarcha Atenagoras
6	6 grudnia 1965 r.	Archimandryta Galiatsatos, kard. Méouchi
7	7 grudnia 1965 r.	Galilea, patriarcha Gori, kard. Sidarouss, kard. Maksymos IV Saigh
8	Brak	Hiszpania, Jugosławia/Czechosłowacja, Włochy

Analizując dane z Tabel 1 i 2, zauważamy, że w kilku wypadkach daty widniejące na oryginałach i brulionach różnią się od siebie (dotyczy to Austrii, Hiszpanii i Światowej Rady Kościołów). Pozwala to przyjąć, że daty znajdujące się na brulionie listu nie można uważać za ostateczną. Na zachowanych oryginałach, kopiach i brulionach figurują daty z okresu od 15 (16) września (list do Pawła VI) do 7 grudnia 1965 r. (listy do patriarchów bliskowschodnich). Niekoniecznie oznaczają one jednak moment wystosowania listu, czy nawet podpisania go przez biskupów lub samego prymasa. Przykładem niech będzie list skierowany do biskupów holenderskich. Widnieje na nim data 18 listopada, lecz podpisany jest tylko przez prymasa („*au nom de l'Épiscopat polonais*”), choć, jak wiemy, tego dnia biskupi zgromadzeni na cotygodniowej konferencji podpisali wspólnie ponad 20 listów. Jeśli list do Holendrów był rzeczywiście wystosowany 18 listopada, to trudno zrozumieć, dlaczego widnieje pod nim wyłącznie podpis kard. Wyszńskiego. Wydaje się raczej, że list został przygotowany na posiedzenie ojców soborowych na 18 listopada 1965 r., jednak przez pomyłkę nie znalazł się wśród dokumentów podpisanych tego dnia i z tego powodu mógł zostać podpisany tylko przez prymasa w późniejszym terminie. Z materiałów Konferencji Episkopatu Holandii wynika, że polski list był omawiany podczas spotkań biskupów w styczniu 1966 r., a oficjalną odpowiedź wystosowano

31 stycznia 1966 r.²⁵⁰ Dokumenty te nie zawierają jednak informacji o dacie przyjęcia polskiego *Orędzia*.

Podobny problem dotyczy listu do biskupów amerykańskich, który opatrzony został datą październik 1965 r., odpowiadającą dacie widniejącej na wersji przekazanej kard. Spellmanowi 26 października 1965 r. Podpisy złożone pod tym dokumentem świadczą jednak, że został podpisany dopiero w listopadzie, gdyż wśród nazwisk biskupów znajdujemy tam: Antoniego Pawłowskiego, Juliana Groblickigo, Zygryda Kowalskiego, Pawła Latuska i Tadeusza Szwagrzyka, którzy przyjechali do Rzymu właśnie w listopadzie 1965 r. Brak natomiast podpisów biskupów: Bernarda Czaplńskiego, Lecha Kaczmarka, Jana Kulika i Wincen-tego Urbana, którzy wyjechali z Rzymu pod koniec października lub na początku listopada.

Podsumowując ten wątek, można stwierdzić, że listy milenijne były dziełem zbiorowym. Ostateczne ustalenie pełnego zespołu autorskiego pozostaje postulatem badawczym i bez pełnego dostępu do spuścizny biskupów uczestniczących w ostatniej sesji Soboru Watykańskiego II, problem ten pozostanie nierozwiązany. Wydaje się jednak, że nie był to zespół zbyt liczny. Za pewnych autorów można uznać abp. Bolesława Kominka i abp. Karola Wojtyłę, za prawdopodobnych – prymasa Stefana Wyszyńskiego, Marię Winowską i bp. Władysława Rubina, zaś za hipotetycznych – prał. Waleriana Meysztowicza, ks. Bolesława Filipiaka i bp. Jerzego Modzelewskiego. Przy czym jeżeli chodzi o Karola Wojtyłę do ustalenia pozostaje zakres jego prac. Na tym etapie badań wydaje się, że był on bardzo obszerny i poza listem do Pawła VI obejmował przygotowanie listu do episkopatu Francji i przygotowanie albo konsultowanie listów do episkopatów Belgii, Kanady i Szwajcarii. Można również przypuszczać, że tekst do biskupów francuskich posłużył za wzór listu do episkopatu Włoch, albo Karol Wojtyła był jego współautorem. Większość listów zindywidualizowanych poddawana była zapewne szerszym konsultacjom, niestety szczegóły tych konsultacji znamy wyłącznie w odniesieniu do *Orędzia* do biskupów niemieckich. Niemniej można stwierdzić, że całe przedsięwzięcie było nadzorowane przez kard. Wyszyńskiego, który także zatwierdzał ostateczne wersje listów. Najbliższym jego współpracownikiem była przy tym Maria Winowska, która odpowiadała za przygotowanie finalnych maszynopisów większości, jeśli nie wszystkich, listów. Możliwe, że niektóre z nich również osobiście redagowała lub tłumaczyła na język francuski. Zapewne także to ona odpowiadała za przekazanie części z tych dokumentów ich adresatom.

250 Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, sygn. 449/123, List kard. Bernarda Alfrinka do kard. Stefana Wyszyńskiego, 31 I 1966 r.

ADRESACI I OKOLICZNOŚCI DOSTARCZENIA LISTÓW

W wielu źródłach jako adresatów listów milenijnych wskazano konferencje episkopatów poszczególnych krajów. Po raz pierwszy do publicznej wiadomości taką informację podała Sekcja Polska przy Biurze Prasowym Soboru 30 listopada 1965 r.: „Z Sekretariatu Prymasa Polski komunikują, że Polscy Ojcowie Soboru skierowali listy kolegalne do wszystkich konferencji episkopatów świata, z powiadomieniem o Tysiącleciu Chrztu Polski z prośbą o modlitwy w intencjach Kościoła w Polsce i z gorącym zaproszeniem do udziału w uroczystościach milenijnych. Listy te zredagowane w pięciu językach (angielski, francuski, włoski, hiszpański i niemiecki) podają w skrócie dzieje Tysiąclecia Kościoła w Polsce z uwzględnieniem węzłów przyjaźni nawiązanych poprzez wieki z różnymi narodami”²⁵¹. Wiadomo jednak, że część listów wystosowano do państw, w których nie było jeszcze zorganizowanych konferencji biskupów. Instytucja ta, jako forma organizacji i koordynacji pracy biskupów w danym kraju czy regionie, upowszechniła się dopiero w wyniku Soboru Watykańskiego II. Do tego czasu na świecie funkcjonowało jedynie 45 krajowych konferencji biskupów, z których tylko 20 posiadało statuty zatwierdzone przez Stolicę Apostolską²⁵². Natomiast w „Annuario Pontificio” za 1965 r. wymienionych jest już 51 konferencji episkopatów (w tym z Polski)²⁵³, a osobno wymieniono CELAM i Kustodię Ziemi Świętej²⁵⁴. Przy niektórych krajach zaznaczono, że statuty ich konferencji biskupich są zatwierdzone na próbę („*Statuti approvati ad experimentum*”)²⁵⁵. Porównując listę konferencji wymienianą w roczniku papieskim ze spisami adresatów, znajdującymi się w materiałach Sekretariatu Prymasa Polski, można stwierdzić, że lista zamieszczona w watykańskim wydawnictwie była źródłem, na którego podstawie sporządzono podstawową grupę odbiorców zaproszeń

251 PISK, Spuścizna Abp. Szczepana Wesolego, t. 14. Sprawy polskie na Soborze, Sesja IV, Sekretariat Prymasa, Powiadomienie Konferencji Episkopatów o uroczystościach Tysiąclecia Chrztu Polski, [30 XI 1965 r.], b.p.

252 J. Krukowski, *Konferencja Biskupów*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, k. 566.

253 „Annuario Pontificio”, 1965, s. 802–807.

254 *Ibidem*, s. 808.

255 *Ibidem*, s. 802–807.

milenijnych²⁵⁶. Na liście prymasa uwzględniono wszystkie 50 wymienionych tam konferencji episkopatów z tą różnicą, że jako jedną potraktowano Konferencję Ameryki Środkowej i Panamy oraz Konferencję Episkopatu Panamy. Chęć wystosowania orędzi milenijnych do wszystkich istniejących konferencji wynikała z woli powiadomienia o Milenium całego Kościoła powszechnego.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można także przyjąć, że „Annuario Pontificio” było podstawą utworzenia listy patriarchów bliskowschodnich, do których wystosowano orędzia (byli to: abp Albert Gori, patriarcha Jerozolimy, kard. Stefan I Sidarouss, katolicki koptyjski patriarcha aleksandryjski, kard. Paul-Pierre Méouchi, maronicki patriarcha Antiochii i kard. Maksymos IV Saigh, melchicki patriarcha Antiochii)²⁵⁷.

Pozostali pewni i potencjalni adresaci zostali natomiast wskazani według innego klucza lub też dobrani dość przypadkowo. Według „Annuario Pontificio” w Czechosłowacji, Holandii, Libanie i na Madagaskarze nie było wówczas zorganizowanych konferencji episkopatów, a zachowane materiały wskazują, że do krajów tych przygotowano milenijny list. Nie istniała również konferencja biskupów skandynawskich ani w Luksemburgu, a prymas kilkakrotnie wskazywał Skandynawię i Luksemburg jako adresatów listów milenijnych. Osobnego potraktowania wymaga także list skierowany do biskupów greckokatolickich z Ukrainy i do Galilei – imiennie do melchickiego arcybiskupa Akki Georga Hakima, a także do patriarchów prawosławnych, Światowej Rady Kościołów i Wspólnoty Taizé.

Niewątpliwie jednym z kryteriów wyboru adresatów było funkcjonowanie w danym kraju Polonii²⁵⁸. Zwróćmy uwagę, że listy milenijne wystosowano do wszystkich krajów, w których znajdowały się większe skupiska Polaków, a jeszcze w Rzymie, pod koniec soboru, prymas nagrał też kilka audycji skierowanych do Polaków w różnych krajach z zapowiedzią obchodów milenijnych²⁵⁹. Zapewne drugim czynnikiem

256 „Annuario Pontificio”, jako źródło do określenia adresów przewodniczących konferencji episkopatów, do których wysłano listy milenijne, wskazał także abp Bolesław Kominek w liście do kard. Juliusa Döpfnera; zob.: Erzbistumsarchiv München, Kardinal Döpfner-Archiv, sygn. 43/1966, List abp. Bolesława Kominka do kard. Juliusa Döpfnera, 25 XI 1965 r., b.p.

257 „Annuario Pontificio”, 1965, s. 3–5.

258 Wymieniając episkopaty poszczególnych krajów, do których wystosowano listy, prymas Wyszyński na pierwszym miejscu wymienił biskupów amerykańskich, „z tego względu, że w Ameryce żyje najwięcej naszych rodaków i Kościół Polski jest tam najsilniejszy”. Zob.: S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 311.

259 S. Wyszyński, *Do Polaków w Szkocji*, [w:] *idem, Dzieła Zebrane*, t. XV, s. 274–275; *idem, Do Polaków w Australii*, [w:] *ibidem*, s. 275–277.

- Biskup Władysław Rubin i Paweł VI, w tle kard. Józef Ślipyj w trakcie inauguracji uroczystości milenijnych w Rzymie, 13 I 1966 r., Parafia św. Stanisława w Rzymie.

były związki historyczne łączące dany kraj z Polską. Wpływ na wybór adresatów miały również idee ekumeniczne.

Możliwe, że polscy biskupi nie mieli pełnej wiedzy na temat instytucjonalizacji episkopatów we wszystkich krajach, do których wysłano listy. Istotnym problemem w tym kontekście będzie ustalenie, do kogo personalnie wysłano dany list. Do kwestii tej wrócimy poniżej.

Bez wątpienia jednak adresatami listów milenijnych byli przede wszystkim biskupi *in gremio* w danym kraju. Odpowiadając na zarzuty władz o ingerowaniu episkopatu w politykę zagraniczną, prymas mówił na ten temat w jednym z kazań: „Nie pisaliśmy przecież do ministrów spraw zagranicznych, premierów czy prezydentów, tylko pisaliśmy do naszych braci w biskupstwie. [...] Pisząc nasze listy nie naruszyliśmy więc kompetencji władz państwowych, bo nie pisaliśmy do reprezentantów obcych państw, którzy utrzymują kontakt z naszymi władzami państwowymi, ale pisaliśmy jako biskupi do biskupów”²⁶⁰.

W literaturze utarło się przekonanie, że biskupi wystosowali 56 listów-zaproszeń na obchody milenijne do episkopatów świata²⁶¹. Liczba ta została utrwalona w wielu źródłach kościelnych. Już 15 grudnia 1965 r. Sekretariat Episkopatu Polski wydał komunikat, w którym informowano: „Biskupi polscy obecni na soborze wystosowali do Episkopatów katolickich świata **powiadomienie** [sic!] o zbliżającym się Tysiącleciu Chrztu Polski. Wyrażono w nim [sic!] prośbę o modlitwę w intencji Tysiąclecia Kościoła w Polsce. Uwydatniono powiązanie religijne i historyczne Kościoła w Polsce z Kościołem w różnych krajach. Listów takich do konferencji episkopatów wystosowano dotychczas 56. Skierowano listy m.in. do episkopatów europejskich, amerykańskich (CELAM), afrykańskich, azjatyckich, Oceanii, do Światowej Rady Ekumenicznej i do Patriarchy Athenagorasa”²⁶².

Później prymas Wyszyński wielokrotnie powtarzał taką właśnie liczbę listów milenijnych²⁶³, przy czym w kilku kazaniach — z grudnia

260 S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 310–311.

261 Np. zob.: A. Dudek, R. Gryz, *op. cit.*, s. 218.

262 Komunikat Sekretariatu Episkopatu w sprawie listów do episkopatów o millenium, 15 XII 1965 r., [w:] *Listy Pasterskie Episkopatu...*, Paris 1975, s. 416. Por. z: *Słowo biskupów polskich o listach do episkopatów na temat millenium*, 10 II 1966 r., [w:] *ibidem*, s. 433.

263 Np. S. Wyszyński, *Po powrocie z soboru*, Warszawa Bazylika Archikatedralna Świętego Jana Chrzciciela, 12 XII 1965 r., [w:] *idem*, *Dziela zebrane...*, t. XV, s. 302; *idem*, *Betlejem posoborowe*. Przemówienie wigilijne do sióstr zakonnych, Warszawa, 23 XII 1965 r., [w:] *ibidem*, s. 326; *idem*, *Przemówienie wigilijne do duchowieństwa Warszawy*, 24 XII 1965 r., [w:] *ibidem*, s. 337; *idem*, *Do Towarzystwa przyjaciół KUL*, Warszawa, 27 XII 1965 r., [w:] *ibidem*, s. 353; *idem*, *Polska na pograniczu soboru i tysiąclecia*. Przemówienie do lekarzy i prawników, Warszawa, 27 XII 1965 r., [w:] *ibidem*, s. 365–366; *idem*, *Na progu Wielkiego „Te Deum Narodu”*..., s. 246; *idem*, *O soborze...*, s. 262; *idem*, *Rok Tysiąclecia Chrztu Polski...*, s. 12; *idem*, *Od tysiąca lat — za Maryją do Jezusa*. Do wiernych, Warszawa—Wola, parafia

1965 r. i stycznia 1966 r. – mówił, że nie jest to liczba ostateczna: „wezwanie Episkopatu Polski skierowane jeszcze nie do wszystkich, ale już do 56 episkopatów całego świata katolickiego”²⁶⁴. Może to oznaczać, że jeszcze w tym czasie prymas planował wysłać kolejne takie listy. Liczbę 56 jako ostateczną ilość wystosowanych listów do episkopatów świata padano także podczas uroczystej, 93. Milenijnej Konferencji Episkopatu Polski w Gnieźnie–Poznaniu (14–17 kwietnia 1966 r.)²⁶⁵.

W niektórych źródłach przywoływana jest jeszcze liczba 51 wysłanych listów-zaproszeń na obchody milenium²⁶⁶. Jak wskazałem wyżej, odpowiada to liczbie Konferencji Episkopatów (z uwzględnieniem Polski) wymienionych w „Annuario Pontificio” za 1965 r.

Ewa K. Czaczkowska zwróciła uwagę na dodatkowy problem: konieczność rozróżnienia liczby napisanych listów od ostatecznie wysłanych. Ta pierwsza, według autorki, waha się między 61 a 62, natomiast liczba wysłanych nie podlega według badaczki dyskusji i wynosi 56²⁶⁷.

Spróbujmy zweryfikować wymienione wyżej dane. Informacje na temat adresatów listów milenijnych pochodzą z kilku źródeł, z których najpewniejsze są zachowane oryginały. Bez wątplenia można jednak stwierdzić, że nie wszystkie wystosowane ostatecznie listy przetrwały do naszych czasów. Dysponujemy także samymi odpowiedziami wystosowanymi przez niektóre episkopaty lub informacjami na temat takich odpowiedzi. W pewnych archiwach przetrwały również odpisy listów milenijnych sporządzone na podstawie otrzymanych oryginałów. W takich trzech wypadkach bez wątplenia będzie można mówić o konkretnych adresatach, którym dostarczono listy milenijne. Podobnie

Świętego Wawrzyńca, 8 I 1966 r., [w:] *idem, Dzieła zebrane...*, t. XVI, s. 74; *idem, A jednak, pomimo wszystko – jesteśmy „przedmurzem chrześcijaństwa”*. Do księży dziekanów archidiecezji warszawskiej w dniu rozpoczęcia *Sacrum Poloniae Millennium* w Rzymie, Warszawa, 13 I 1966 r., [w:] *ibidem*, s. 89. Na temat późniejszych kazań zob. indeks w: S. Wyszynski, *Dzieła zebrane...*, t. XVI, s. 571.

264 S. Wyszynski, *Po powrocie z soboru*, Warszawa Bazylika Archikatedralna Świętego Jana Chrzciciela, 12 XII 1965 r., [w:] S. Wyszynski, *Dzieła zebrane...*, t. XV, s. 303; por.: *idem, Do Towarzystwa przyjaciół KUL*, Warszawa, 27 XII 1965 r., [w:] *ibidem*, s. 353; Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Sekretariat Prymasa 392, sygn. 132, S. Wyszynski, Po konsekracji biskupa Franciszka Musiela, Jasna Góra, 30 I 1966 r., b.p. [k. 4].

265 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 39, Protokół 93. Konferencji Milenijnej Episkopatu Polski, Gniezno–Poznań, 14–17 IV 1966 r., k. 62.

266 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 124, Sekcja Polska. Komunikat dotyczący odpowiedzi biskupów niemieckich, 7 XII 1965 r., k. 35. Por. np. z: *Un'Importante iniziativa del primate e dell'episcopato. Invito polacco a tutti i Vescovi per le celebrazioni dell' „millenio”, „Il Messaggero”, z 2 XII 1965 r.*

267 E.K. Czaczkowska, *op. cit.*, s. 132–133.

- List abp. Tomasa Clavela Méndeza z Panamy do abp. San José Carlosa Humberta Rodrígueza Quirós z 24 XII 1965 r. z informacją o przesłaniu polskiego listu milenijnego, Archivo Histórico Arquidiocesano de San José.

Tomás A. Clavel M.
Arzobispo de Panamá

saluda a S.E. Rma. Mons. CARLOS HUMBERTO RODRIGUEZ QUIROS, Arzobispo de San José, y al desearle unas Santas Pascuas y un Próspero Año de 1966, tiene el placer de remitirle copia de la carta: "Sacrum Poloniae Millenarium", de Stefan Card. Wyszyński y otros Obispos de Polonia.

Panamá 24 de Diciembre de 1965

– jako potwierdzenie wystosowania listu – traktuję wszelkie inne wzmianki o listach w materiałach adresatów. Jak wspomniałem wyżej, w kilku archiwach diecezjalnych w Polsce zachowały się kopie lub wersje brulionowe listów wraz ze spisami adresatów. Najdłuższy spis 51 adresatów zawierają teczki z brulionami pochodzące z Sekretariatu Prymasa Polski²⁶⁸, przy czym na niektórych z nich odnotowano, że daną wersję wysłano do kilku adresatów. Dotyczy to hiszpańskojęzycznych episkopatów zrzeszonych w CELAM²⁶⁹, szablonu w języku angielskim, który skierowano do Antyli Brytyjskich, Australii, Filipin, Indii, Indonezji, Japonii, Korei, Malezji, Nigerii, RPA i Tajlandii²⁷⁰, oraz szablonu w języku polskim, który przygotowano dla episkopatów z Jugosławii i Czechosłowacji. W tych wypadkach zachowaną kopię traktuję tak, jakby była przeznaczona dla każdego ze wspomnianych adresatów. W prezentowanej poniżej tabeli zaznaczam taką informację w uwagach, podając, że w odniesieniu do danego adresata wykorzystano odpowiedni szablon. Dodatkowe informacje zawierają adnotacje na brulionach pochodzących ze spuścizny kardynała Władysława Rubina²⁷¹. W odniesieniu do adresatów, dla których zachowały się kopie lub wersje brulionowe orędy, można mówić o dość prawdopodobnych odbiorcach tekstów. Sam prymas w wielu kazaniach wymieniał też niektórych adresatów – najwięcej, bo 23, wymienił w kazaniu wygłoszonym 19 grudnia 1965 r. w Warszawie²⁷². Adresatom poświęcił także kilka wzmianek w *Pro memoria*. Dane te traktuję jako podstawę do rozszerzenia listy o hipotetycznych adresatów, podobnie jak wszelkie wzmianki prasowe na ten temat. Poszukując adresatów lub weryfikując, czy list do danego odbiorcy rzeczywiście dotarł, analizowałem także informacje na temat późniejszej

268 AAW, SPP, sygn. II/3.45; sygn. SPP II/3.46.

269 Na karcie poprzedzającej list do CELAM zanotowano: „odbitki zostały wysłane do krajów wchodzących w skład CELAMu”. Zob. AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 46.

270 Na karcie poprzedzającej list do episkopatu Japonii zanotowano, „podobne wysłano do Afryki Południowej, Australii, Korei, Antyli, Filipin, Malezji, Indii, Indonezji, Nigerii, Tajlandii”. Można tu mówić o szablonie, gdyż różnice dotyczą tylko nazwy konferencji episkopatów w nagłówku i nazwy państwa, z którego pochodzą pielgrzymi zapraszani do Częstochowy na uroczystości milenijne wymieniane w treści listu. Zob. AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 143.

271 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I.

272 Wymienieni adresaci to: Francja, Hiszpania, Anglia, Belgia, Holandia, Luksemburg, Italia, Niemcy, Skandynawia, Austria, Czechy, Słowacja, Jugosławia, Kanada, Meksyk, Argentyna, Brazylia, Chile, Kostaryka, Indie, Japonia, Australia, Malaje [sic!]. Ponadto prymas wspomniiał, że listy wystosowano do Konferencji Episkopatów Południowo- i Środkowoamerykańskich oraz do biskupów Afryki i biskupów Azji Przedniej. Zob.: S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 311.

organizacji uroczystości milenijnych w danym kraju oraz dokumenty dotyczące zabiegów związanych z przyjazdem danych biskupów do Polski na główne uroczystości 3 maja 1966 r. Szczątkowe informacje na ten temat zachowały się także w korespondencji Marii Winowskiej z Janem Nowakiem-Jeziorańskim²⁷³. W Tabeli 3 zestawiam informacje ze wspomnianych źródeł, pozwalające ustalić potencjalnie najszerszą listę adresatów.

Tabela 3. Lista adresatów i potencjalnych adresatów listów milenijnych wraz z informacjami na temat źródeł potwierdzających otrzymanie dokumentu²⁷⁴.

L.P.	ADRESAT	ORYGINAL LUB ODPIS ²⁷⁵	ODPO- WIEDŹ	KOPIA SPP	KOPIA RZYM ²⁷⁶	INFORMACJA W KAZANIU PRYMASA	UWAGI
1	Paweł VI	—	Jest	Jest	—	—	—
2	Afryka Zachodnia	—	—	Jest	—	—	—
3	Anglia	Jest	Jest	Jest	—	Jest	—
4	Angola	—	—	Jest	Jest	—	W Kopia Rzym jako <i>Angola et du Mozambique</i>
5	Antyle	—	—	—	Jest	—	Wykorzystano szablon w j. angielskim
6	Argentyna	—	—	—	—	Jest	Wykorzystano szablon CELAM
7	Australia	—	Jest	—	Jest	Jest	Wykorzystano szablon w j. angielskim
8	Austria	Jest	Jest	Jest	—	—	—
9	Belgia	Jest	Jest	Jest	Jest	Jest	—

273 J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*

274 Gdy było to możliwe, nazwy państw uwspółcześniono i podano w wersji polskojęzycznej. W wypadku państw obecnie nieistniejących podano ówczesną nazwę w języku polskim.

275 Chodzi o odpis przechowywany w archiwum adresata.

276 Materiały z Archiwum kard. Władysława Rubina.

10	Boliwia	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
11	Brazylia	–	–	Jest	–	Jest	–
12	CELAM	–	–	Jest	Jest	Jest	Wykorzystano szablon CELAM
13	Chile	–	–	–	–	Jest	szablon CELAM
14	Chiny ²⁷⁷	–	–	–	–	Jest	–
15	Czechosłowacja	Odpis	Jest	–	Jest	Jest	Przypuszczalnie dwa listy: osobno do biskupów Czechosłowacji i do kard. Berana
16	Dominikana	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
17	Ekwador	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
18	Filipiny	–	–	–	Jest	–	Wykorzystano szablon w j. angielskim
19	Francja	Jest	Jest	Jest	Jest	Jest	–
20	Gwatemala	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
21	Galilea ²⁷⁸	–	–	Jest	–	–	–
22	Haiti	–	–	Jest	–	–	–
23	Hiszpania	Jest	Jest	Jest	–	Jest	–
24	Honduras	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
25	Holandia	Jest	Jest	–	–	Jest	–
26	Indie	–	–	–	Jest	–	Wykorzystano szablon w j. angielskim
27	Indonezja	–	–	–	Jest	–	Wykorzystano szablon w j. angielskim

277 Chodzi o chińskich biskupów przebywających na emigracji, głównie na Tajwanie.

278 Chodzi o melchickiego greckokatolickiego arcybiskupa Georga Hakima, który wówczas stał na czele Archidiecezji Akki, Hajfy, Nazaretu i całej Galilei.

28	Irlandia	Odpis	–	Jest	–	–	Odpis w archiwum w Dublinie
29	Japonia	–	–	Jest	Jest	Jest	Wykorzystano szablon w j. angielskim
30	Jugosławia	Brudnopis	–	Jest	–	Jest	Brudnopis w archiwum episkopatu Chorwacji
31	Kanada	Jest	–	Jest	Jest	Jest	–
32	Kolumbia	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
33	Kongo	–	–	Jest	–	–	–
34	Korea	–	–	–	Jest	–	Wykorzystano szablon w j. angielskim
35	Kostaryka	Odpis	–	–	–	Jest	Wykorzystano szablon CELAM
36	Kuba	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
37	Laos	–	–	Jest	–	–	–
38	Liban	–	–	Jest	–	–	–
39	Litwa	–	–	–	–	–	Wymieniona w raporcie ambasadora Papée
40	Luksemburg	–	–	–	–	Jest	–
41	Madagaskar	–	–	Jest	–	–	–
42	Malezja	–	–	–	Jest	Jest	Wykorzystano szablon w j. angielskim
43	Meksyk	Jest	–	–	–	Jest	Wykorzystano szablon CELAM
44	Niemcy	Jest	Jest	Jest	–	Jest	–
45	Nigeria	–	–	–	Jest	–	Wykorzystano szablon w j. angielskim
46	Nikaragua	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
47	Panama (Ameryka Środkowa – CEDAC)	Odpis	–	–	–	Jest	Wykorzystano szablon CELAM

48	Paragwaj	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
49	Peru	–	Jest	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
50	Portugalia	Jest	–	Jest	–	–	–
51	RPA	–	Jest	–	Jest	–	Wykorzystano szablon w j. angielskim
52	Ruanda–Burundi	–	–	Jest	–	–	–
53	Salwador	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
54	Skandynawia	–	–	–	–	Jest	–
55	Szkocja	Jest	–	Jest	–	–	–
56	Szwajcaria	Jest	Jest	Jest	–	–	–
57	Tajlandia	–	–	–	Jest	–	Wykorzystano szablon w j. angielskim i potwierdzenie otrzymania listu
58	Ukraina ²⁷⁹	–	Jest	–	Jest	–	Potwierdzenie otrzymania listu
59	Urugwaj	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
60	USA	Jest	–	Jest	Jest	Jest	–
61	Wenezuela	–	–	–	–	–	Wykorzystano szablon CELAM
62	Włochy	Jest	Jest	Jest	Jest	Jest	–
63	Patriarcha Aleksandrii	–	–	Jest	–	–	–
64	Patriarcha Atenagoras	–	Jest	Jest	Jest	–	–
65	Arcybiskup Albert Gori, patriarcha Jerozolimy	–	–	Jest	–	–	–

279 Chodzi o ukraińską hierarchię obrządku greckokatolickiego.

66	Kardynał Stefan Sidarouss, patriarcha aleksandryjski (katolicki koptyjski)	–	–	Jest	–	–	–
67	Kardynał Paul-Pierre Méouchi patriarcha maronitów, patriarcha Antiochii (Bkerke, Liban)	–	–	Jest	–	–	Z. Zawadowski wspomniał o nim w liście do K. Papégo
68	Kardynał Maksymos IV Saigh, patriarcha melchitów, patriarcha Antiochii (Damaszek, Syria)	–	–	Jest	–	–	–
69	Światowa Rada Kościołów	Jest	Jest	Jest	Jest	–	–
70	Taizé	–	–	–	–	–	Wymieniony jako adresat w notatce w SPP i w prasie

Prezentowana lista nie jest definitywnie zamknięta, o czym poniżej. Odnośnie wyliczonych adresatów posiadamy jednak dość wyraźne wskazówki źródłowe pozwalające stwierdzić lub postawić hipotezę, że list do danego kraju został przygotowany.

Aby określić, których z tych adresatów uznaję za pewnych, których za prawdopodobnych, a których jedynie za hipotetycznych konieczne jest wskazanie jakimi dokładnie informacjami dysponujemy odnośnie każdego z wymienionych adresatów, w tym do kogo imiennie mógł być skierowany dany list.

PAPIEŻ PAWEŁ VI

Oryginał listu nie został odnaleziony²⁸⁰. W materiałach Sekretariatu Prymasa Polski zachował się brulion w języku polskim²⁸¹ oraz dwie kopie listu w języku włoskim, który przypuszczalnie był listem przewodnim towarzyszącym właściwemu *Orędziu*²⁸². Na jednej z włoskich kopii prymas odnotował odręcznie: „wręczone Ojcu św.”²⁸³. Można przyjąć, że papież otrzymał *Orędzie* milenijne 16 września 1965 r.²⁸⁴, Za odpowiedź papieża uznać należy List Apostolski z 17 grudnia 1965 r.²⁸⁵

AFRYKA ZACHODNIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi²⁸⁶, zachował się natomiast brulion *Orędzia* w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski²⁸⁷. W „Annuario Pontificio”, w części poświęconej Konferencjom Episkopatów, znajduje się hasło „Africa Occidentale Conférence Plénière des Ordinaires des Missions”²⁸⁸, które wydaje się źródłem umieszczenia na liście adresatów Afryki Zachodniej, jako „Éiscopat de l’Afrique Occidentale”²⁸⁹. W wydawnictwie tym nie wskazano jednak (jak gdzie indziej) przewodniczącego tej struktury oraz adresu. Nie jest też jasne, co instytucjonalnie należy rozumieć pod tą nazwą, choć można przypuszczać,

280 Na moją prośbę Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej wystąpiła z pismem do Sekretariatu Stanu z prośbą o jego odnalezienie. Sekretariat Stanu Stolicy Apostolskiej odpowiedział, że z lat 60. XX w. dokumentacja nie jest niestety udostępniana badaczom.

281 AAW, SPP, sygn. II 4.3II, [*incip.* Ojciec Święty! Biskupi polscy pod przewodnictwem Kardynała Stefana Wyszyńskiego], k. 347–364.

282 Na temat relacji między tymi dokumentami zob. rozdz. *Treść i forma listów*.

283 Dokument opatrzony był datą 15 lub 16 IX 1965 r.; zob. kopię: AAW, SPP, sygn. II 17.314, Pismo do Ojca Świętego Pawła VI, *incip. Beatissimo Padre, Noi Vescovi Polacchi...*, 15 [16] IX 1965 r., k. 2–6, 7–11.

284 Konferencja polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 1, 16 IX 1965 r., [w:] M. Białkowski, *Protokoły Konferencji...*, nr 30, s. 563.

285 List Apostolski z okazji tysiąclecia Chrztu Polski, 17 XII 1965 r., [w:] S. Wyszyński, *Dziela Zebrane...*, t. XV, s. 410–413.

286 Kontaktowałem się z przedstawicielami episkopatów w Beninie, Senegal, Burkina Faso, Mali i na Wybrzeżu Kości Słoniowej.

287 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 25.

288 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 802.

289 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 25.

że chodzi o Francuską Afrykę Zachodnią²⁹⁰. Trzeba zauważyć, że równoległe istniały w tym rejonie anglojęzyczne prowincje Kościoła katolickiego, które w późniejszym okresie także stworzyły ponadregionalną strukturę Association of Episcopal Conferences of Anglophone West Africa — AECAWA. Zważywszy jednak, że tekst *Orędzia* napisany był w języku francuskim, można przypuszczać, że skierowany był jednak do krajów frankofońskich. Wydaje się też, że dla polskich biskupów nie było jasne, kto personalnie stoi na czele „Episkopatu Afryki Zachodniej”. Wiadomo, że w imieniu polskiego episkopatu kontakty z biskupami z Afryki utrzymywał bp Jerzy Stroba, a istotnym wsparciem w tych relacjach był abp Adam Kozłowiecki z Zambii. Bez wątplenia pewne kontakty z biskupami z tego regionu zostały rzeczywiście nawiązane, o czym świadczą listy od biskupów z Górnej Wolty, Mali, Beninu i Gwinei wysłane w 1966 r. na ręce bp. Rubina z podziękowaniami za wydawnictwo milenijne²⁹¹. Wśród nich znajduje się także list od arcybiskupa Tangeru Francisca Aldegunde Dorrego, który wydał z okazji milenium Chrztu Polski specjalny list pasterski dla swoich diecezjan oraz zapowiedział organizację głównych uroczystości 3 maja 1966 r.²⁹² Nie wiadomo jednak, czy można go uznać za personalnego adresata listu skierowanego do Afryki Zachodniej. Maroko w późniejszym okresie wchodziło w skład Konferencji Biskupów Afryki Północnej.

290 Droga do organizacji międzyterytorialnej konferencji biskupów Afryki Zachodniej rozpoczęła się w 1945 r. od spotkania biskupów w Bobo-Dioulasso. Jednakże dopiero Sobór Watykański II przyspieszył proces instytucjonalizacji frankofońskich episkopatów Afryki Zachodniej. Biskupi z tego regionu potrzebowali pogłębienia współpracy i integracji, aby na forum Kościoła powszechnego przedstawiać i forsować wspólne stanowisko, a także mieć większą siłę przebicia, zwracając uwagę na problemy Kościoła w Afryce. Już w 1963 r. biskupi z 11 krajów: Beninu, Burkina Faso (wówczas Górna Wolta), Republiki Zielonego Przylądka, Wybrzeża Kości Słoniowej, Gwinei, Gwinei Bissau (wówczas Gwinea Portugalska), Mali, Mauretanii, Nigru, Senegal i Togo obradowali pod przewodnictwem abp. Bernarda Gantina z Kotonu. Natomiast pierwsze statuty przyjęto w 1964 r. podczas obrad w Dakarze. W 1965 r. istniała już struktura, która później przekształcona została w Conférence épiscopale régionale de l’Afrique de l’Ouest — CERAO. Zob. W.-M. Tien-drebeogo, *La CERAO et l’édification d’une Église régionale en Afrique de l’Ouest: enjeux ecclésiaux et perspectives ecclésiologiques*, Québec 2015 (pdf), s. 59–63.

291 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp. Nouna Jeana Lesourda do bp. Władysława Rubina, 23 V 1966 r.; List abp. Ségou Pierre’a Leclerca do bp. Władysława Rubina, 27 IV 1966 r.; List abp. Bernarda Gantina z Kotonu do bp. Władysława Rubina, 12 V 1966 r.; List bp. N’Zérékoré Eugène Maillata, do bp. Władysława Rubina, 14 IX 1966 r.

292 *Ibidem*, List od abp. Francisco Aldegunde Dorrego do bp. Władysława Rubina, 5 V 1966 r.

ANGLIA

W tytule listu adresata określono jako „The Episcopal Conference of Great Britain”. Zwarzywszy jednak na treść tego dokumentu, jego personalnego adresata (kard. Johna Heenana) oraz to, że osobny list wy-stosowano do Szkocji, adresatem była Konferencja Episkopatu Anglii i Walii (Meeting of the Hierarchy of England and Wales). Oryginał listu przechowywany jest w Westminster Diocesan Archives²⁹³. Nie udało się odnaleźć odpowiedzi. Zachowało się natomiast przemówienie, które abp Westminsteru kard. John Heenan wygłosił w trakcie głównych uroczystości milenijnych w Anglii 22 maja 1966 r.²⁹⁴ Został za to wyróżniony przez polskie władze w Londynie medalem pamiątkowym 1000-lecia Chrześcijaństwa w Polsce²⁹⁵.

ANGOLA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi²⁹⁶, zachował się jednak jego brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski²⁹⁷, a także brulion zaadresowany „de Angola et du Mozambique” w materiałach kard. Władysława Rubina²⁹⁸. Źródłem takiego zapisu było „Annuario Pontificio”, gdzie wymieniono „Conferencia do Episcopado de Angola e Moçambique”²⁹⁹. Nie wiadomo, komu bezpośrednio i czy w ogóle przekazano list milenijny do episkopatu tego kraju. Można natomiast stwierdzić, że polscy biskupi mieli kontakty z biskupami z Angoli i Mozambiku,

293 Westminster Diocesan Archive, Cardinal Heenan collections, sygn. He 3/234, b.p., To the Episcopal Conference of Great Britain, XI 1965 r.

294 Westminster Diocesan Archive, Cardinal Heenan collections, sygn. He 3/234, b.p., Kard. John Heenan, Message, 22 V 1966 r. Na temat tego przemówienia zob. rozdz. *Odpowiedzi i reakcje episkopatów na świecie*.

295 Westminster Diocesan Archive, Cardinal Heenan collections, sygn. He 3/234, b.p., Pismo Augusta Zaleskiego do kard. Johna Heenana, 8 X 1966 r.

296 Kontaktowałem się z sekretarzem generalnym Konferencji Episkopatu Republiki Angoli o. Alcides Cosme Avelino Lumbo.

297 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 7–II.

298 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., Message Collégial des évêques Polonais de Angola et du Mozambique, 18 XI 1965 r.

299 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 802.

o czym świadczą listy od hierarchów z tych krajów z podziękowaniami za wydawnictwo *Sacrum Poloniae Millenium*³⁰⁰.

ANTYLE

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁰¹. Do przygotowania tego *Oreǳia* wykorzystano szablon w języku angielskim. Kopia tego listu zachowała się w materiałach kard. Rubina, jako zaadresowana do „British Antilles”³⁰², co odpowiada zapisowi w „Annuario Pontificio”³⁰³. Pewnym problemem jest określenie, do jakiego kraju lub do którego imiennie biskupa wysłano list skierowany do Antyli. Statuty Konferencji Episkopatu Antyli zostały zatwierdzone w 1957 r., a w 1965 r. w jej skład wchodził biskupi z Jamajki, Trynidadu i Tobago, Portoryko, Belize, Bahamów, Gwadelupy, Martyniki i Curaçao. Przewodniczącym Konferencji był wówczas abp Port-of-Spain Patrick Finbar Ryan i to przypuszczalnie do niego wysłano list. On również był adresatem wydawnictwa milenijnego *Sacrum Poloniae Millenium*, za które podziękował listownie bp. Rubinowi³⁰⁴.

AUSTRALIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁰⁵. Podobnie jak w wypadku części anglojęzycznych episkopatów do przygotowania tego listu

300 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp. Daniela Gomesa Junqueira do bp. Władysława Rubina, 6 v 1966 r.; List bp. Altino Ribeiro de Santana do bp. Władysława Rubina, 3 v 1966 r.; List bp. Eurica Diasa Nogueiry do bp. Władysława Rubina, 26 v 1966 r.; List bp. José dos Santos Garcia do bp. Władysława Rubina, 29 v 1966 r.

301 Kontaktowałem się z o. Johnem D. Persaudem, sekretarzem generalnym Antilles Episcopal Conference oraz z Donną Kay Kissoon z Archdiocesan Archives Roman Catholic Archdiocese of Port of Spain, która przeprowadziła na moją prośbę kwerendę w spuściźnie abp. Patricka Finbara Ryana.

302 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of British Antilles, XI 1965 r.

303 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 802.

304 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List abp. Patricka Finbara Ryana do bp. Władysława Rubina, 31 v 1966 r.

305 Na potrzeby projektu przeprowadzono kwerendy w archiwach w Sydney i Hobart, które zawierają spuściżnę kard. Normana Gilroya. Dziękuję za pomoc ks. Stephenowi Hackettowi, sekretarzowi generalnemu Australian Catholic Bishops Conference.

wykorzystano szablon. Wersja zaadresowana do episkopatu Australii zachowała się w materiałach kard. Rubina³⁰⁶. Można mieć pewność, że list został dostarczony na antypody, gdyż wspomniano o nim podczas posiedzenia episkopatu Australii 19 kwietnia 1966 r.³⁰⁷ Z zachowanego protokołu wynika, że odpowiedź w imieniu episkopatu Australii wysłał w formie telegramu do prymasa Wyszyńskiego kard. Norman Gilroy, abp Sydney³⁰⁸.

AUSTRIA

Oryginał listu przechowywany jest w Kardinal König-Archiv w Wiedniu³⁰⁹, a 24 stycznia 1966 r. kard. Franz König wystosował na niego odpowiedź w imieniu austriackiego episkopatu³¹⁰.

BELGIA

Oryginał listu przechowywany jest w Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen–Brussel³¹¹. Jego imiennym odbiorcą był kard. Léon-Joseph Suenens, ówczesny przewodniczący Konferencji Episkopatu Belgii. Tenże hierarcha 14 grudnia 1965 r. wysłał podziękowanie za polskie *Orędzie*. Deklarował przy tym chęć przybycia części biskupów belgijskich na uroczystości 3 maja 1966 r. do Częstochowy³¹². Na wniosek bp. Guillaume’a-Marie van Zuylena z Liège episkopat Belgii podczas konferencji

306 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of Australia, XI 1965 r.

307 W punkcie 13. protokołu z posiedzenia z dnia 19 IV 1966 r. Australijskiej Konferencji Biskupów zanotowano: „Signed by the Cardinal Primate and Hierarchy of Poland, a gracious letter of invitation to our Conference requested prayerful recognition of the first millenium of Poland’s official incorporation in the Catholic Church”, Australian Catholic Bishops Conference Archives, Annual Australian Episcopal Conference Minutes of 19 to 22 April 1966.

308 Australian Catholic Bishops Conference Archives, Annual Australian Episcopal Conference Minutes of 19 to 22 April 1966.

309 Kardinal König-Archiv, Wien, sygn. 96/66.

310 *Ibidem*.

311 Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen–Brussel, Suenens Archives, box 381, Message Collégial des évêques Polonais à l’Épiscopat Belge, 18 XI 1965 r.

312 Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen–Brussel, Suenens Archives, box 381, List kard. Léona-Josepha Suenensa do kard. Stefana Wyszyńskiego, Mechelen, 14 XII 1965 r.

16 marca 1966 r. podjął temat zaangażowania Kościoła w Belgii w obchody milenium Chrztu Polski³¹³, czego efektem był list pasterski³¹⁴.

BRAZYLIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³¹⁵, zachował się natomiast brulion *Oreǳia* w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski³¹⁶. O tym, że list do episkopatu Brazylii został wysłany, świadczyć może zarządzenie biskupa Clemente'a Josego Carlosa Isnarda z Nova Friburgo, „by we wszystkich kościołach parafialnych podjęto modlitwy za Kościół katolicki w Polsce z okazji przypadającego tysiąclecia przyjęcia wiary katolickiej”. Zarządzenie to miało być odpowiedzią na „wezwanie polskiego episkopatu”. Dodatkowo biskup Isnard wyraźnie podkreślił, że modlitwy te należy zorganizować w „dniu 3 maja lub w niedzielę bezpośrednio przed lub po tej dacie lub też w pierwszy piątek miesiąca”. W liście przewodnim stwierdził: „Pragnę, by wierni mojej diecezji głęboko współodczuwali wraz z Polską jej cierpienia i radości”³¹⁷. Wydaje się, że przytoczone sformułowania nawiązują do *Oreǳia* do episkopatu Brazylii, w którego brulionie czytamy: „Prosimy więc Was, najdrożsi Bracia w Chrystusie Panu, abyście dołączyli do naszego *miserere*, ale szczególnie do naszego *magnificat*. W tym celu pokornie prosimy o ofiarowanie nam w roku 1966 jednego dnia modlitw w intencji Polski katolickiej”³¹⁸.

CELAM

Pod pojęciem CELAM, czyli Consejo Episcopal Latinoamericano, polscy biskupi rozumieli zrzeszone episkopaty następujących państw: Argentyny, Boliwii, Chile, Dominikany, Ekwadoru, Gwatemali, Hondurasu,

313 Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen—Brussel, Suenens Archives, box 381, List bp. Guillaume-Marie van Zuylen z Liège do kard. Léona-Josepha Suenensa, 5 III 1966 r.

314 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na milenium, b.p., Le millénaire de la Pologne chrétienne, 13 IV 1966 r. W Archiwum kard. Suenensa znajdują się dwie wersje robocze tego dokumentu, Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen—Brussel, Suenens Archives, box 381.

315 Kwerenda przeprowadzona została w Centro de Documentação e Informação do CNBB. Kontaktowałem się również z kurią arcybiskupią w São Paulo.

316 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 40—45.

317 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp Clemente'a José'a Carlosa Isnarda do bp. Władysława Rubina, 10 V 1966 r.

318 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 43—44, Message Collégial des évêques Polonais à l'épiscopat du Brasil, 18 XI 1965 r.

Kolumbii, Kostaryki, Kuby, Meksyku, Nikaragui, Ameryki Środkowej (Panamy), Paragwaju, Peru, Salwadoru, Urugwaju i Wenezueli³¹⁹. Była to jednak wiedza nieścisła, gdyż w tym czasie część episkopatów Ameryki Środkowej (Panama, Kostaryka, Nikaragua, Gwatemala, Honduras i Salwador) zrzeszona była w CEDAC – Consejo Episcopal de América Central³²⁰. W statucie przyjętym w 1961 r. przez Stolicę Apostolską wymieniana była natomiast La Conferencia Episcopal de América Central Panamá, której siedzibą w 1965 r. była Panama, a przewodniczącym – abp Panamy Tomas Clavel. Według informacji zawartej w materiałach prymasa Wyszyńskiego, do hiszpańskojęzycznej Ameryki przygotowano jeden tekst w języku hiszpańskim, którego głównym adresatem był CELAM, a kraje w nim zrzeszone (chodzi o hiszpańskojęzyczne episkopaty Ameryki Południowej i Środkowej) miały otrzymać „odbitki”³²¹. Nie jest jasne, w jaki sposób rozdystrybuowano te listy i czy komplet wysłano do Sekretariatu Generalnego CELAM w Bogocie, skąd przygotowane przez Polaków „odbitki” były rozsyłane do zrzeszonych episkopatów. Nawet jeśli to przypuszczenie jest prawdopodobne, to należy zauważyć, że w 1965 r. zasady funkcjonowania CELAM-u dopiero się kształtowały, nie jest też jasne, jak wyglądały relacje między CELAM-em i CEDAC. Czy zatem z centrali CELAM-u w Bogocie osobno komunikowano się z episkopatami wchodzącymi w skład CEDAC, czy też pośredniczył w tym przewodniczący, arcybiskup Panamy? Nie ma przy tym żadnej wątpliwości, że list z podpisami polskich biskupów (albo w formie oryginału, albo w formie fotokopii) trafił do Panamy, skąd jego odpisy zostały rozesłane do członków CEDAC³²².

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi wystosowanej przez CELAM³²³, zachował się natomiast odpis odpowiedzi prymasa Peru, kard. Juana Landázuri Rickettsa. Nie udało się również odnaleźć wszystkich listów wysłanych do episkopatów w Ameryce Południowej. Znaleziono jedynie „odbitkę” z Meksyku³²⁴ oraz odpis z Kostaryki.

319 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 46.

320 Archivo Histórico Arquidiocesano de San José, Arzobispo Mons. Rodríguez, sygn. 129/6, CEDAC. XIIIa Asembla Plenaria del Episcopado Centroamericano Panama, 23–26 de Agosto de 1966, b.p.

321 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 46.

322 Świadczy to tym list abp. Tomasa Clavela Méndeza do abp. San José Carlosa Humberta Rodrígueza Quirós z 24 XII 1965 r. z informacją o przesłaniu polskiego listu mileijnego; zob.: Archivo Histórico Arquidiocesano de San José, Arzobispo Mons. Rodríguez, sygn. 129/6, CEDAC, b.p.

323 Kwerendę przeprowadzono w Bibliotece Naukowej CELAM w Bogocie.

324 Archivo Histórico de la Conferencia del Episcopado Mexicano [zbiory w trakcie porządkowania].

Dodatkowo dzięki zachowanym materiałom archiwalnym wiadomo, że listy dotarły do Argentyny³²⁵, Peru³²⁶ i Panamy³²⁷. Na podstawie dokumentu zachowanego w Archiwum Historycznym Konferencji Episkopatu Meksyku nie można natomiast rozstrzygnąć, czy biskupi z poszczególnych krajów otrzymali odbitki (fotokopie) tekstu wysłanego do CELAM-u, czy też dublety oryginału. Można przy tym założyć, że biskupi z krajów CEDAC otrzymali odpisy listu. Niezależnie od powyższych wątpliwości na podstawie zachowanych materiałów można postawić tezę, że listy milenijne wysłano do wszystkich wymienionych episkopatów (hiszpańskojęzycznych) zrzeszonych wówczas w CELAM i CEDAC.

CHINY

Nie odnaleziono oryginału, kopii i brulionu listu ani też odpowiedzi³²⁸. Nieznana jest również treść tego listu. W jednym z kazań prymasa wymienił jednak Chińczyków jako adresatów listów milenijnych³²⁹, a biskupom chińskim, podobnie jak innym ojcom soborowym, miał być przekazany obrazek z wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej podczas sesji generalnej 4 grudnia 1965 r.³³⁰ Zważywszy na ówczesną sytuację Kościoła w Chinach, trudno określić, kto mógłby być bezpośrednim adresatem listu milenijnego. Konferencja episkopatu Chin nie była zorganizowana, a biskupi, którzy uczestniczyli w obradach soborowych, przebywali na emigracji w Europie albo na Tajwanie,

325 Świadczy o tym kazanie prymasa Argentyny, zob.: *Palabras de Su Em. Del Cardenal Dr. Antonio Caggiano Pronunciadas en la Santa Misa en la Catedral Metropolitana*, „Głos Polski”, z 20 V 1966 r., s. 1; Arzobispado de Buenos Aires, Curia Eclesiástica, [Zbiory kard. Antonio Caggiano], List ministra pełnomocnego Zbigniewa Żółtowskiego do kard. Antonio Caggiano, 18 V 1966 r.

326 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, Kopia listu kard. Juana Landázurio Rickettsa do kard. Stefana Wyszyńskiego, 3 V 1966 r., b.p.

327 Archivo Histórico Arquidiócesano de San José, Arzobispo Mons. Rodríguez, sygn. 129/6, CEDAC, b.p., List abp. Tomasa Clavela Méndeza do abp. San José Carlosa Humberta Rodrígueza Quirós z 24 XII 1965 r.

328 Kontaktowałem się w tej sprawie z o. Otfriedem Chanem, Sekretarzem Generalnym Chinese Regional Bishops' Conference w Tajwanie. Kwerendę przeprowadzono dodatkowo w materiałach kurii arcybiskupiej w Tajpej i w archiwum Uniwersytetu Fu Jen.

329 S. Wyszyński, *Kościół obecny w polskim świecie współczesnym*, Kazanie do wiernych, Warszawa-Koło, parafia św. Józefa, 16 I 1966 r., [w:] *idem*, *Dziela zebrane...*, t. XVI, s. 125.

330 *Idem*, *Zespolone sprawy boże i ludzkie*, Warszawa-Targówek, Kościół Chrystusa Króla, 16 I 1966 r., [w:] *ibidem*, s. 114.

gdzie liderem hierarchów chińskich był kard. Thomas Tien Ken-sin, arcybiskup Pekinu i administrator apostolski Tajpej. Wybijającą się osobowością był także abp Nankinu Paul Yü Pin, rektor Katolickiego Uniwersytetu Fu Jen na Tajwanie. W czwartej sesji Soboru brało udział 55 chińskich (emigracyjnych) biskupów³³¹ zrzeszonych na soborze w ramach roboczej grupy określanej mianem *Coetus Episcoporum Sinesium*, a za organizację spotkań odpowiadał bp Stanislaus Lokuang³³². Za opiekę duszpasterską nad chińską diasporą na świecie odpowiadał natomiast w tym czasie biskup Charles Joseph van Melckebeke³³³. Prymas Wyszyński był zaznajomiony z sytuacją w Chinach dzięki relacjom bp. Ignacego Krauzego, byłego ordynariusza w Shunteh (od 1949 r. nie mógł on sprawować tej funkcji i przebywał poza Chinami), który zapewne miał kontakt z biskupami z Chin³³⁴. Pewnym śladem kontaktów polskich biskupów z diasporą chińską jest korespondencja związana z dystrybucją wydawnictwa *Sacrum Poloniae Millenium*. W Archiwum kard. Rubina zachowało się kilka listów z podziękowaniami za tę książkę od chińskich biskupów z Hiszpanii i Belgii³³⁵.

CZECHOSŁOWACJA

Nie odnaleziono oryginału listu³³⁶, w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski zachował się natomiast brulion w języku polskim zaadresowany

331 A.S. Lazzarotto, *The Chinese Church at the Second Vatican Council*, transl. by B.A. Maheu, „Tripod”, 100 (1997), s. 1–30, https://hsstudyc.org.hk/en/tripod_en/en_tripod_100/en_tripod_100_05.pdf (dostęp: 6 X 2019 r.).

332 *Ibidem*, s. 9.

333 *Ibidem*, s. 19.

334 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 2, 23 IX 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 31, s. 572.

335 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp. Francisca Javiera Ochoy do bp. Władysława Rubina, 22 V 1966 r.; List bp. Zenona Aramburu do bp. Władysława Rubina, 25 V 1966 r.; List abp. Louisa Morela do bp. Władysława Rubina, 3 V 1966 r.

336 Kwerendy przeprowadzono w Archiw pražského arcibiskupství, Praha. Przeszukano protokoły z lat 1961–2002 (sygn. 5), księgi kancelarii arcybiskupstwa z lat 1962–1967 (sygn. 23); Spuściznę kard. Josefa Berana i Spuściznę kard. Františka Tomáška. Prowadzilem także kwerendę w Diecezjny archív w Nitrze i materiałach kurii biskupiej w Nitrze.

do episkopatu Jugosławii lub/i Czechosłowacji³³⁷, a w materiałach kard. Władysława Rubina — do episkopatu Czechosłowacji³³⁸.

Na wstępie warto rozstrzygnąć wątpliwość co do tekstu zatytułowanego *Do naszych pobratymców w Czechosłowacji*, datowanego na 5 grudnia 1965 r., który przez wydawców *Dzieł zebranych* prymasa Wyszyńskiego został opatrzone komentarzem: „Jest to jeden z 56 listów przekazanych w auli soborowej episkopatów poszczególnych krajów”³³⁹. Podobnie przypuszczał Andrzej Grajewski³⁴⁰. Tekst ten jednak znacząco różni się od innych znanych listów milenijnych i brakuje w nim kluczowego dla całego przedsięwzięcia elementu, a mianowicie zaproszenia na uroczystości 3 maja w Częstochowie. Kopię tego tekstu Andrzej Grajewski odnalazł w archiwum Radia Watykańskiego³⁴¹, a w *Pro memoria* pod datą 5 grudnia 1965 r. znajduje się notatka prymasa: „W Radio Vaticana wygłaszam ostatnią konferencję o zakończeniu Soboru Watykańskiego II. Po czym nadaję na taśmę przemówienie wigilijne na Boże Narodzenie i przemówienie do **pobratymców** [podkreślenie — w.k.] Czechów i Słowaków”³⁴², co zdaje się rozstrzygać, że w wypadku rzeczonoego tekstu mamy do czynienia z przemówieniem radiowym, a nie kopią listu milenijnego.

Z innych źródeł wiadomo jednak, że list do biskupów czeskich i słowackich został wysłany. W kazaniu z 14 marca 1966 r. prymas tak mówił o okolicznościach przygotowania listów do Czechosłowacji: „Ostatnio zaczęto tutaj na nas narzekać, gdyśmy wysłali 56 listów do najrozmaitszych episkopatów, a zapomnieliśmy o Węgrach i Czechach. O ile chodzi o Czechy, nie możemy tam wysłać ani jednego listu, że tak powiem Czechy [sic!] i Słowacy *«non patiuntur»*. Więc wysłaliśmy osobny list do biskupa Mitry [chodzi o Nitrę — w.k.], który jest osobnym patriarchą episkopatu słowackiego i do kard. Berana, który przebywa na Watykanie, bo po prostu wyjechał. Obiecано mu uroczyste w Pradze, że wróci i dotychczas nie

337 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 149–153, List Kolegialny Polskich Biskupów do Episkopatu Jugosławii/Czechosłowacji. W tej wersji słowo „Jugosławii” zostało ołówkiem przekreślone i obok dopisano ołówkiem słowo „Czechosłowacji”.

338 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, List Kolegialny Polskich Biskupów do Episkopatu Czechosłowacji, b.d., b.p.

339 S. Wyszyński, *Do naszych pobratymców w Czechosłowacji*, 5 XII 1965 r., [w:] *idem, Dzieła zebrane...*, t. XV, s. 289–290.

340 A. Grajewski, *List do pobratymców*, „Gość Niedzielny”, <https://www.gosc.pl/doc/3100233.List-do-pobratymcow> (dostęp: 21 XI 2018 r.).

341 *Ibidem*.

342 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 5 XII 1965 r.

może wrócić³⁴³. Prymas nawiązywał tu do artykułu z „Trybuny Ludu” pt. *Czyste sumienie?* z lutego 1966 r.³⁴⁴, w którym zarzucono mu, że polscy biskupi nie zaprosili na obchody milenium Chrztu Polski naszych najbliższych sąsiadów z bloku wschodniego — biskupów z Czechosłowacji i Węgier. Sami biskupi z Czechosłowacji ujawnili zaś w związku z tą publikacją, że otrzymali oficjalne zaproszenie na uroczystości milenijne od polskiego episkopatu jeszcze na początku grudnia 1965 r. oraz że 9 grudnia 1965 r. przygotowali odpowiedź³⁴⁵. Czechosłowackie MSZ natychmiast poinformowało o tym polskie przedstawicielstwo w Pradze, a z depezy polskiego ambasadora Franciszka Mazura wynika, że sporządził jego fotokopię i przesłał do Warszawy³⁴⁶. Ambasador ustalił również, że biskupi Czechosłowacji otrzymali polski list przed 8 grudnia 1965 r.³⁴⁷, a według zapiski w *Pro memoria* już 8 października 1965 r. prymas zaprosił biskupów z Czech i Słowacji „na Milenium do Polski”³⁴⁸. Wydaje się jednak, że zaproszenie miało formę ustną, a dokument przekazano dopiero w grudniu.

Odpis w języku czeskim owego listu, opatrzony tytułem: „*Kolektivní Dopis Polskich Biskupů Československému Episkopátu*”, zachował się w archiwum czeskiego MSZ. Według adnotacji na tym dokumencie list miał być podpisany przez prymasa i 35 polskich biskupów³⁴⁹. Jest to dokładne tłumaczenie polskiego listu zachowanego w archiwum prymasa Wyszyńskiego. Do listu w czeskim zasobie dołączony został odpis odpowiedzi biskupów Czechosłowacji na polskie *Orędzie*, datowanej na 9 grudnia 1965 r., która została podpisana przez bp. Nitry Eduarda Necseya, bp. Trnavy Ambróza Lazíka oraz bp. Františka Tomáška, administratora apostolskiego archidiecezji praskiej. Odpowiedź została napisana w języku słowackim i w skrócie charakteryzowała wspólne elementy polsko-czesko-słowackiej historii. W swoim liście biskupi

343 Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Sekretariat Prymasa 392, sygn. 132, S. Wyszyński, Przemówienie do kapłanów dekanatów łowickich, Łowicz, 14 III 1966 r., b.p. [k. II].

344 *Czyste sumienie?*, „Trybuna Ludu”, z 8 II 1966 r., s. 3.

345 AMZV, Teritoriální odbory—Tajné 1965–69, Polsko, k. 2, Teczka I, sygn. 021.811/66-1, PLR—výměna dopisů mezi československými a polskými biskupy.

346 Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), Zespół Depesz (dalej: ZD), w. 165, t. 852, Szyfrogram nr 1903, Od Franciszka Mazura do Marii Wiernej, Praga, 16 II 1966 r., k. 27. Nie udało się odnaleźć wspomnianej w depezy fotokopii.

347 *Ibidem*.

348 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 8 X 1965 r.

349 AMZV, Teritoriální odbory—Tajné 1965–69, Polsko, k. 2, Teczka I, sygn. 021.811/66-1, *Kolektivní Dopis Polskich Biskupů Československému Episkopátu*, b.d., b.p.

czechosłowaccy ogłaszali, że w niedzielę przed 3 maja zostanie zorganizowany dzień modlitw w intencji polskiego narodu oraz deklarowali chęć osobistego udziału w uroczystościach jubileuszu w Polsce³⁵⁰.

Brak podpisu kard. Berana na odpowiedzi zdaje się potwierdzać relację prymasa Wyszyńskiego, że do biskupów Czechosłowacji skierowano dwa listy: jeden na ręce arcybiskupa praskiego, który przebywał w Rzymie i nie miał możliwości powrotu do macierzystej diecezji, i drugi przekazany na ręce biskupa nitrzańskiego. Nie jest przy tym jasne, jakie treści zawierał list do kard. Berana oraz w jakim języku został napisany. Zachowana korespondencja między kard. Wyszyńskim a kard. Beranem jest w języku łacińskim³⁵¹. Możliwe przy tym, że za odpowiedź na list miłenijny należy uznać list wysłany przez kard. Berana do kard. Wyszyńskiego 16 czerwca 1966 r., w którym prymas Czech dziękował za list od prymasa Polski, w którym „przypomniano okoliczności Chrztu Polski”³⁵².

FILIPINY

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁵³. Do przygotowania tego *Orędzia* wykorzystano szablon w języku angielskim. Jego kopia zaadresowana do episkopatu Filipin zachowała się w materiałach kard. Rubina³⁵⁴. Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji Episkopatu Filipin był wówczas abp Julio Rosales z Cebú³⁵⁵. Wiosną 1966 r. biskup Władysław Rubin wysłał na Filipiny egzemplarze wydawnictwa *Sacrum Poloniae Millenium*, za które otrzymał kilka zwrotnych podziękowań, brak w nich jednak odniesień do listu miłenijnego³⁵⁶.

350 AMZV, Teritoriální odbory–Tajné 1965–69, Polsko, k. 2, Teczka I, sygn. 021.811/66-1, [Odpowiedź biskupów Czech i Słowacji na polskie Orędzie, 9 XII 1965 r.].

351 Archiv pražského arcibiskupství, Praha, Spuścizna kard. Josefa Berana, Teczka Wyszyński Stefan kardynał, Prymas Polski, 1963–1966.

352 Archiv pražského arcibiskupství, Praha, Spuścizna kard. Josefa Berana, Teczka Wyszyński Stefan kardynał, Prymas Polski, 1963–1966, List kard. Josefa Berana do kard. Stefana Wyszyńskiego, 16 VI 1966 r., k. 4–5.

353 Kwerendę przeprowadzono w Archdiocesan Archives of Manila.

354 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of Philippines, XI 1965 r.

355 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 805.

356 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp. Henry’ego Byrne’a do bp. Władysława Rubina, 26 V 1966 r.; List bp. Williama Brasseur’a do bp. Władysława Rubina, 27 V 1966 r.

FRANCJA

W Archiwum Konferencji Episkopatu Francji (Centre national des archives de l'Église de France) oryginał listu nie zachował się³⁵⁷, ale jest tam przechowywany wydany tekst *Orędzia* do biskupów francuskich: „*Message Collegial des Evêques Polonais à L'Épiscopat Français*”³⁵⁸. Jest to druk dołączony do programu uroczystości milenijnych zaplanowanych w Paryżu na 8 maja 1966 r. Fotokopia listu z podpisami polskich biskupów zachowała się natomiast w archiwum kard. Achille Liénarta w Lille³⁵⁹. Wydaje się, że to na jego ręce złożono oryginał, gdyż to on pełnił funkcję przewodniczącego Zgromadzenia Kardynałów i Arcybiskupów Francji³⁶⁰. Przemawia za tym również notatka z 30 listopada 1965 r. w *Pro memoria*, że „Kard. Liénart dziękuje serdecznie za list Episkopatu polskiego do Episkopatu francuskiego z okazji Millennium. Dokona powielenia tekstu i dostarczy biskupom francuskim”³⁶¹. 25 listopada 1965 r. [lub 1 grudnia 1965 r.] biskupi francuscy zebrani na soborze wystosowali odpowiedź na polskie *Orędzie*³⁶².

GALILEA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁶³, zachował się jedynie brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski³⁶⁴. Ewa K. Czaczkowska błędnie zidentyfikowała tego adresata jako „Zgromadzenie Katolickich Biskupów Ziemi Świętej”³⁶⁵, choć w 1965 r. taka instytucja jeszcze

357 Oryginału poszukiwałem także w Archiwum Archidiecezji Paryskiej.

358 Centre national des Archives de l'Église de France, sygn. 121CO 121.

359 Les Archives diocésaines de Lille, sygn. 4 B 33.

360 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 804.

361 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 30 IX 1965 r.

362 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, 1, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, Lettre des évêques Français aux évêques Polonais, 25 XI 1965 r., [w:] *Millénaire Chrétien de la Pologne*, Paris [1966]. Natomiast w archiwum kard. Liénarta znajduje się ten tekst w formie maszynopisu z datą I XII 1965 r.; zob.: Archives diocésaines de Lille, Relations des évêques de Lille avec les évêques de Pologne, 1934–1983, sygn. 4 B 33.

363 Nie udało mi się nawiązać kontaktu z Archieparchia.

364 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 85–91.

365 E.K. Czaczkowska, *op. cit.*, s. 133.

nie istniała³⁶⁶. Na brulionie listu adresata określono jako „J. E. Arcybiskup Galilei Georges Hakim”³⁶⁷, chodzi zatem o melchickiego grekokatolickiego arcybiskupa, który wówczas stał na czele Archieparchii Akki, Hajfy, Nazaretu i całej Galilei, a od 1967 r. był patriarchą Kościoła Melchickiego.

HAITI

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁶⁸, zachował się jedynie brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski³⁶⁹. Przypuszczalnie list został skierowany na ręce abp. Port-au-Prince François Poiriera przewodniczącego Konferencji Episkopatu Haiti³⁷⁰.

HISZPANIA

Oryginal listu skierowanego do biskupów Hiszpanii znajduje się w Archiwum Konferencji Episkopatu Hiszpanii³⁷¹. List ten został również wydany w biuletynie episkopatu Hiszpanii „Ecclesia”³⁷². W archiwum Konferencji Episkopatu Hiszpanii znajduje się dokumentacja związana z korespondencją w sprawie Milenium Chrztu Polski, jednak ze względu na obowiązującą w Hiszpanii zasadę nieudostępniania materiałów kościelnych przez 75 lat od ich powstania nie mogłem się z nią zapoznać.

HOLANDIA

Oryginal listu przechowywany jest w Archiwum Utrechckim³⁷³. Jego adresatem był kard. Bernard Alfrink, arcybiskup Utrechtu i prymas Holandii, a Konferencja Episkopatu Holandii nie była wówczas zorganizowana. Wstępne zaproszenie do Holandii musiało zostać wysłane

366 Jego statut został zatwierdzony dopiero w 2016 r., zob.: „Annuario Pontificio”, 2019 r., s. 1082.

367 AAW, SPP, sygn. SPP II/3.45, k. 85.

368 Nie udało mi się nawiązać kontaktu z Konferencją Episkopatu Haiti ani z archiwum archidiecezji w Port-au-Prince. Wsparcia w tych poszukiwaniach udzielała mi także polska ambasada w Panamie.

369 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 92–97.

370 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 805.

371 Archivo de la Conferencia Episcopal Española (dalej: ACEE), sygn. 1/59.

372 *El milenario de Polonia. Carta del Episcopado Polaco a los Obispos Españoles*, „Ecclesia”, nr 1274 (1966), s. 25, 27.

373 Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, sygn. 449/123, Message Collégial de l’episcopat Polonais aux évêques des Pays Bas, 18 XI 1965 r.

lub wyartykułowane ustnie jeszcze w pierwszej połowie listopada, gdyż 11 listopada 1965 r. prymas odnotował, że kard. Alfrink zapytywał o możliwość przyjazdu do Częstochowy pielgrzymki „Pax Christi”. Prymas miał na to odpowiedzieć: „proszę bardzo na czele z eminencją”³⁷⁴. W styczniu 1966 r., podczas posiedzenia episkopatu, biskupi holenderscy podjęli decyzję o zorganizowaniu 1 maja w Bredzie głównych uroczystości Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce³⁷⁵. Efektem podjętych wówczas postanowień było pismo kard. Alfrinka z 31 stycznia 1966 r., które należy uznać za oficjalną odpowiedź na polskie *Orędzie* milenijne. Prymas Holandii informował w nim o planach biskupów holenderskich w sprawie uroczystości milenijnych oraz deklarował, że sam przyjedzie do Częstochowy³⁷⁶.

INDIE

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁷⁷. Do przygotowania tego *Orędzia* wykorzystano szablon w języku angielskim, a jego kopia zaadresowana do episkopatu Indii zachowała się w materiałach kard. Rubina³⁷⁸. Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji Episkopatu Indii był wówczas kard. Valerian Gracias, abp Bombaju i to na jego ręce mógł być przekazany list³⁷⁹. Zachowała się natomiast korespondencja dotycząca dystrybucji *Sacrum Poloniae Millenium* w Indiach. Wśród listów zwrotnych z podziękowaniami za przesłanie publikacji i z życzeniami dla Kościoła w Polsce znalazł się także list od kard. Graciasa. Brak jednak w tych dokumentach odniesienia do listu milenijnego³⁸⁰.

374 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 11 XI 1965 r.

375 Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, sygn. 449/123, [Wyciąg z protokołu z posiedzenia biskupów holenderskich w styczniu 1966 r.].

376 Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, sygn. 449/123, List kard. Bernarda Alfrinka do kard. Stefana Wyszyńskiego, 31 I 1966 r.

377 Kontaktowałem się z sekretarzem generalnym Konferencji Biskupów Indii, a za pośrednictwem polskiego konsulatu w Bombaju – z kard. Oswaldem Graciasem.

378 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of India, XI 1965 r.

379 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 805.

380 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List w imieniu kard. Valeriana Graciasa do bp. Władysława Rubina, 30 V 1966 r.

INDONEZJA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁸¹. Do przygotowania tego *Orędzia* wykorzystano szablon w języku angielskim, a jego kopia z informacją o adresacie zachowała się w materiałach kard. Rubina³⁸². W „Annuario Pontificio” brak informacji o przewodniczącym, adresie kontaktowym i roku uchwalenia statutu Konferencji Biskupów Indonezji³⁸³. Zachowana korespondencja dotycząca dystrybucji *Sacrum Poloniae Millenium* świadczy, że istniały pewne kontakty między episkopatami. Wśród listów zwrotnych z Indonezji z podziękowaniami za przesłanie publikacji i z życzeniami dla Kościoła w Polsce znalazł się także list od abp. Adrianusa Djajasepoetra z Dżakarty, nie zawiera on jednak żadnych informacji o *Orędziu* milenijnym³⁸⁴.

IRLANDIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁸⁵, zachował się natomiast brulion listu w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski³⁸⁶. Przewodniczącym Konferencji Episkopatu Irlandii (Episcopal Meeting) był wówczas kard. William Conway, arcybiskup Armagh, i przypuszczalnie to on był imiennym adresatem listu przeznaczonego dla biskupów w Irlandii. Chociaż nie odnaleziono oryginału listu milenijnego, to można mieć pewność, że został on dostarczony do biskupów irlandzkich. Świadczy o tym zachowany w Diecezjalnym Archiwum w Dublinie odpis listu, którego treść zgodna jest z brulionem przechowywanym w archiwum prymasa, z tą różnicą, że dodano w nim komentarz, iż dokument został „podpisany przez wszystkich polskich biskupów obecnych na Soborze Watykańskim II”³⁸⁷. Dodatkowo w Archiwum Meath zachował się odpis z protokołu posiedzeń Episkopatu Irlandii w Rzymie, z którego

381 Nie udało się nawiązać kontaktu z Archiwum Konferencji Episkopatu Indonezji.

382 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of Indonesia, XI 1965 r.

383 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 805.

384 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List od abp. Adrianusa Djajasepoetra do bp. Władysława Rubina, 9 V 1966 r.

385 Na potrzeby projektu przeprowadzono kwerendy w Dublin Diocesan Archives.

386 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 213–216.

387 Dublin Diocesan Archives, Archbishop McQuaid collections, sygn. AB8/B/VC/XLV/32VC/XLV.

wynika, że już 29 listopada biskupi irlandzcy dyskutowali o polskim liście milenijnym i wyznaczyli biskupa Michaela Browne'a z diecezji Galway do przygotowania odpowiedzi³⁸⁸. Dnia 6 grudnia 1965 r. przygotowany projekt został zatwierdzony i podpisany przez wszystkich obecnych biskupów irlandzkich³⁸⁹.

JAPONIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁹⁰. Do przygotowania tego *Orędzia* wykorzystano szablon w języku angielskim, a jego kopia zaadresowana do biskupów Japonii zachowała się w archiwum sekretariatu prymasa Stefana Wyszyńskiego³⁹¹ oraz w materiałach kard. Rubina³⁹². Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji Episkopatu Japonii był kard. Peter Tatsuo Doi, arcybiskup Tokio³⁹³, i przypuszczalnie to na jego ręce list został skierowany. Zachował się też jeden list z Japonii z podziękowaniem za wydawnictwo *Sacrum Poloniae Millenium* od bp. Johannes Rossa, byłego wikariusza apostolskiego Hiroszimy, niestety nie wspomniano w nim o *Orędziu*³⁹⁴.

JUGOSŁAWIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi³⁹⁵, zachował się natomiast jego brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski zaadresowany

388 Meath Diocesan Archives, Minutes of the Irish Episcopal Conference for October–December 1965.

389 *Ibidem*.

390 Kontaktowałem się z Konferencją Biskupów Katolickich w Japonii, kancelarią Kurii archidiecezji Nagasaki, kancelarią Kurii i archiwum archidiecezji Tokio.

391 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 143–147.

392 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of Japan, XI 1965 r.

393 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 804.

394 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List od bp. Johannes Rossa do bp. Władysława Rubina, 6 VI 1966 r.

395 Kwerendy przeprowadzono w Archiwum Archidiecezji Zagrzebskiej, Tajništvu Hrvatske biskupske konferencije i Nadškofijski arhiv Ljubljana.

do episkopatu Jugosławii lub i Czechosłowacji³⁹⁶, a w materiałach kard. Władysława Rubina zaadresowany do episkopatu Czechosłowacji z odrębnym dopiskiem „Jugosławia”³⁹⁷. Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji Biskupów Jugosławii (Conventus Episcoporum Jugoslaviae) był abp Zagrzebia kard. Franjo Šeper³⁹⁸. Według polskich dyplomatów w Belgradzie episkopat Jugosławii „nie otrzymał specjalnego listu z zaproszeniem”, a jedynie prymas Wyszyński ustnie zaprosił kard. Šepera³⁹⁹. Można jednak przypuszczać, że list do episkopatu Jugosławii został wystosowany. W archiwum Sekretariatu Chorwackiej Konferencji Biskupów (przejęła ona dokumentację po Conventus Episcoporum Jugoslaviae) znaleziony został brulion tożsamy z tym z archiwum Sekretariatu Prymasa Polski, zatytułowany „List Kolegialny Polskich Biskupów do Episkopatu Jugosławii”⁴⁰⁰. Na brulionie tym umieszczona jest adnotacja „*Primli. 9 XII 1965, Roma bez datuma bez potpisa*”, oznacza to, że 9 grudnia biskupi z Jugosławii otrzymali treść listu w roboczej wersji. Nie wiadomo natomiast, czy oficjalny, podpisany dokument został im przekazany wcześniej czy później. Niemniej biskupi jugosłowiańscy odpowiedzieli na wezwanie polskiego episkopatu i wyrazili chęć uczestniczenia w uroczystościach milenijnych w Polsce⁴⁰¹.

KANADA

Oryginał listu przechowywany jest w archiwum Kanadyjskiej Konferencji Biskupów Katolickich⁴⁰². Nie udało się odnaleźć odpowiedzi.

396 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 149–153, List Kolegialny Polskich Biskupów do Episkopatu Jugosławii/Czechosłowacji. W tej wersji słowo „Jugosławii” zostało ołówkiem przekreślone i obok dopisano ołówkiem słowo „Czechosłowacji”.

397 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., List Kolegialny Polskich Biskupów do Episkopatu Czechosłowacji, b.d.

398 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 804.

399 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 2484, od Aleksandra Maleckiego do Wojciecha Chabasińskiego, Belgrad, 26 II 1966 r.

400 Tajništvu Hrvatske biskupske konferencije.

401 Prośby o paszport złożyli m.in. kard. Franjo Šeper, bp Frane Franić i bp Matija Zvekanović, zob. AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 2976, od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 9 III 1966 r.; *ibidem*, Szyfrogram nr 3576, od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 18 III 1966 r.; *ibidem*, Szyfrogram nr 4964, od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 19 IV 1966 r.

402 Canadian Conference of Catholic Bishops Archives, Box 102.

KONGO

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁰³, zachował się natomiast brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴⁰⁴. W „Annuario Pontificio” wymieniona została Conférence Plénière des Ordinaires du Congo. Nie podano jednak ani nazwiska przewodniczącego, ani adresu, ani daty zaaprobowania statutu. W związku z tym trudno ostatecznie rozstrzygnąć, do kogo w rzeczywistości list został skierowany: czy do biskupów Republiki Konga (Brazzaville), czy też do biskupów Republiki Demokratycznej Konga (Léopoldville, obecnie Kinszasa). Zachowany w archiwum kard. Rubina list od biskupa z Mweki z Republiki Demokratycznej Konga zdaje się wskazywać, że to właśnie biskupi z tego kraju byli adresatami polskiego *Orędzia* milenijnego⁴⁰⁵.

KOREA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁰⁶. Do przygotowania tego *Orędzia* wykorzystano szablon w języku angielskim, a jego kopia z informacją o tym adresacie zachowała się w materiałach kard. Rubina⁴⁰⁷. Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji Episkopatu Korei (Conventus Ordinariorum in Corea) był wówczas kard. Paul Kinam Ro, abp Seulu⁴⁰⁸. Brak jednak jakichkolwiek śladów kontaktów polskich biskupów z hierarchami z Korei.

403 Kontaktowałem się z sekretarzem generalnym Konferencji Episkopatu Kongo (Republiki Demokratycznej) o. Georges'em Kalengą oraz z sekretarzem generalnym Konferencji Episkopatu Konga o. Brice'em Armandem Ibombo.

404 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 65–70.

405 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, b.p., List bp. Marcela Evariste'a van Rengen do bp. Władysława Rubina, 15 VI 1966 r.

406 Kontaktowałem się z Konferencją Biskupów Katolickich Korei, gdzie nie zachowały się żadne materiały z 1965 r. oraz z Research Foundation for Korean Church History in the Archdiocese of Seoul.

407 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millennium, b.p., To the Episcopal Conference of Korea, XI 1965 r.

408 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 803.

LAOS

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁰⁹, zachował się jednak jego brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴¹⁰. W „Annuario Pontificio” wymieniona została Conférence Episcopal Laosu, której przewodniczącym był wikariusz apostołski w Wientianie Étienne Loosdregt OMI⁴¹¹. Jak wiadomo, po przejęciu w Laosie władzy przez komunistów w 1975 r. wszyscy wikariusze apostołscy i misjonarze zostali zmuszeni do opuszczenia tego kraju⁴¹². Brak ciągłości instytucjonalnej znacząco utrudnia poszukiwanie materiałów archiwalnych związanych z Kościołem katolickim w Laosie. Nie udało mi się także znaleźć śladów jakichkolwiek kontaktów polskich biskupów z biskupami tego kraju. Zachowały się natomiast ślady korespondencji z biskupami z Wietnamu dotyczące obchodów milenijnych, a rejon obu krajów traktowany był jak wspólne terytorium misyjne⁴¹³.

LIBAN

Nie odnaleziono oryginału listu⁴¹⁴, zachował się natomiast brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴¹⁵. Niestety, ze źródeł nie wynika, do kogo tak naprawdę został wysłany ten list. Zważywszy, że w Bejrucie znajdowały się siedziby biskupów Kościołów greckokatolickiego, maronickiego, chaldejskiego, ormiańskiego oraz łacińskiego wikariat apostołski, nie jest łatwo zidentyfikować rzeczywistego adresata. W treści listu polscy biskupi dziękowali za możliwość nawiązania przyjaźni i bezpośrednich kontaktów z „patriarchami i biskupami” z tego kraju. Możliwe zatem, że przygotowano jeden list do różnych Kościołów. Ponieważ

409 Kwerendę przeprowadzono w Archiwum Domu Generalnego Misjonarzy Ojców Oblatów Maryi Niepokalanej w Rzymie, Casa Generalizia O.M.I. Archivio, Box 35 (Korespondencja bp. Étienne’a Loosdregta).

410 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 155–160.

411 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 803.

412 R. Jacques, *The martyrs of Laos (1954–1970). History and Significance, Beatification and its Outcome*, [w:] *Martyrs in Asia*, red. F. Meroni, Vaticano 2019, s. 60.

413 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, b.p., List bp. Marcela Evariste’a van Rengen do bp. Władysława Rubina, 15 VI 1966 r.

414 Kontaktowałem się z przedstawicielami Łacińskiego Wikariatu Apostolskiego w Bejrucie.

415 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 25.

w wyniku wojny domowej duża część archiwów została zniszczona⁴¹⁶, nie można tej kwestii wyjaśnić. Wiadomo jednak, że w uroczystościach milenijnych organizowanych przez polską diasporę w Libanie uczestniczył biskup ormiański Mesrob Terzian⁴¹⁷.

LITWA

Nie odnaleziono oryginału, kopii i brulionu listu ani też odpowiedzi. Zagadką pozostaje kwestia relacji między polskim episkopatem i biskupami z Litwy. Wiadomo, że w IV sesji soboru uczestniczyli biskupi z tego kraju (wówczas republiki ZSRR)⁴¹⁸, brak jednak informacji, czy mieli jakieś kontakty z polskimi ojcami soborowymi. Jedynym śladem wskazującym na możliwość przygotowania *Orędzia* do biskupów litewskich jest wzmianka w liście Kazimierza Papégo do ministra Jana Starzewskiego z 20 grudnia 1965 r. Ta sama informacja została powtórzona dwa dni później w Serwisie Informacyjnym Ambasady RP przy Stolicy Apostolskiej⁴¹⁹. Litwa została tam wymieniona pośród innych krajów, do których adresowano listy milenijne (Francji, Stanów Zjednoczonych, Włoch, Austrii, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Brazylii, Hiszpanii, Węgier i Ukrainy). Informacja ta może być błędna, gdyż z wypowiedzi prymasa wynika, że polscy biskupi nie wystosowali listu do Węgrów, choć ci znaleźli się w notatce polskiego dyplomaty. Można przypuszczać, że prymas nie zdecydowałby się wysłać oficjalnego *Orędzia* do biskupów, którzy zostali przysłani na sobór przez władze ZSRR. Należy jednak zauważyć, że na emigracji w USA przebywał Vincent Brizgys, biskup pomocniczy kowieński (podpisywał się jako koadiutor kowieński), który odpowiadał za duszpasterstwo emigracji litewskiej w Europie, a który mógłby być adresatem polskiego *Orędzia* milenijnego. Wiadomo zresztą, że wysłano mu egzemplarz *Sacrum Poloniae Millenium*⁴²⁰.

416 Otrzymałem takie informacje od wikariusza apostolskiego w Bejrucie bp. Cesara Essayana.

417 *Millenium w Libanie*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 31 V 1966 r., s. 1.

418 W. Kucharski, *Komuniści i Watykan...*, s. 252–253.

419 PISK, Archiwum Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 153, b.p.

420 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp. Marcela Evariste’a van Rengen do bp. Władysława Rubina, 15 VI 1966 r.

LUKSEMBURG

Nie odnaleziono oryginału, kopii i brulionu listu ani też odpowiedzi⁴²¹, nieznany jest również tekst tego *Orędzia*. W jednym z kazań prymas wymienił jednak Luksemburg jako adresata listu milenijnego⁴²². Jedy-
nym imiennym adresatem mógł być biskup Luksemburga Léon Lommel,
jednak w trakcie kwerendy w archiwum diecezjalnym w Luksemburgu
nie odnaleziono żadnych materiałów związanych z obchodami mile-
nium w tym kraju⁴²³. Wiadomo jednak, że takowe zostały zorganizowa-
ne w grudniu 1966 r. i uczestniczył w nich miejscowy biskup⁴²⁴.

MADAGASKAR

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴²⁵, zachował się nato-
miast brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴²⁶. W związku
z tym, że nie było wówczas w tym kraju zorganizowanej Konferencji Epi-
skopatu, nie sposób określić, do kogo personalnie list został skierowany.

MALEZJA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴²⁷. Do przygotowania tego
Orędzia wykorzystano szablon w języku angielskim, a jego kopia zaadre-
sowana do episkopatu Malezji zachowała się w materiałach kard. Rubi-
na⁴²⁸. Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji
Episkopatu Malezji (Catholic Bishop’s Conference, Malacca—Singapore)

421 Kwerendę przeprowadzono w Diözesanarchiv Luxemburg.

422 S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 311.

423 Przeglądnięte zostały materiały ze spuścizny biskupa Léona Lommela oraz jego
wikariusza generalnego Jeana Hengena i dziennik rejestrowy korespondencji.

424 *Z życia emigracji. Millenium w Luksemburgu*, „Głos Katolicki”, z II XII 1966 r.

425 Kontaktowałem się z przedstawicielami Konferencji Episkopatu na Madagaskarze
oraz polskimi misjonarzami oblatami Maryi Niepokalanej, prowadzącymi misję na
Madagaskarze.

426 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 167–173.

427 Kontaktowałem się z kurią diecezji Malakka—Johor oraz z Konferencją Episkopatu
Malezji, Singapuru i Brunei.

428 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I,
Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of
Malaysia, XI 1965 r.

był wówczas abp Michael Olcomendy⁴²⁹. Brak jednak jakichkolwiek śladów kontaktów polskich biskupów z hierarchami z Malezji.

NIEMCY

Odnaleziono dwa dokumenty: oryginał i duplikat. Pierwszy, podpisany przez prymasa i 35 biskupów, przekazany został na ręce kard. Josepha Fringsa, ustępującego przewodniczącego Plenarnej Konferencji Episkopatu Niemiec, a przechowywany jest w Historisches Archiv des Erzbistums Köln⁴³⁰. Drugi egzemplarz, podpisany wyłącznie przez prymasa, a przekazany 27 listopada 1965 r. przez abp. Bolesława Kominka kard. Juliusowi Döpfnerowi, który przejmował obowiązki przewodniczącego Konferencji Episkopatu Niemiec po kard. Fringsie, znajduje się w Monachium⁴³¹. Zachowała się również odpowiedź na polskie *Orędzie*, którą 5 grudnia 1965 r. podpisali niemieccy biskupi⁴³².

NIGERIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴³³. Do przygotowania tego *Orędzia* wykorzystano szablon w języku angielskim, a jego kopia z nazwą adresata zachowała się w materiałach kard. Rubina⁴³⁴. Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji Episkopatu Nigerii (Meeting of the Hierarchy of Nigeria) był wówczas abp Charles Herry z archidiecezji Onitsha⁴³⁵, można zatem przypuszczać, że na jego ręce przesłano list. Zachował się również list z podziękowaniem za przesłanie wydawnictwa *Sacrum Poloniae Millenium*, nadesłany przez biskupa diecezji Umuahia Anthony’ego G. Nwedo do bp. Rubina, jednak nie zawiera on informacji o *Orędziu*⁴³⁶.

429 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 805.

430 Historisches Archiv des Erzbistums Köln, sygn. R 32048/65.

431 Egzemplarz ten zachował się w Archiv des Erzbistums München und Freising, sygn. 43/1965.

432 AAW, SPP, sygn. II/3,27, k. 32–42.

433 Kontaktowałem się z kurią diecezji Onitsha, kurią archidiecezji w Abudży oraz sekretariatem Konferencji Katolickich Biskupów Nigerii.

434 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of Nigeria, XI 1965 r.

435 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 806.

436 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Tezka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp. Anthony’ego G. Nwedo do bp. Władysława Rubina, 14 V 1966 r.

PORTUGALIA

Oryginał zachował się w Archiwum Historycznym Patriarchatu Lizbony w materiałach kardynała Manuela Gonçalves Cerejeiry, przewodniczącego Konferencji Episkopatu Portugalii, który był jego personalnym adresatem⁴³⁷. Nie odnaleziono ewentualnej odpowiedzi biskupów portugalskich.

RPA

Nie odnaleziono oryginału listu⁴³⁸. Podobnie jak w wypadku części anglojęzycznych episkopatów do przygotowania tego listu wykorzystano szablon, a wersja zaadresowana do episkopatu Afryki Południowej zachowała się w materiałach kard. Rubina⁴³⁹. Można mieć pewność, że list został dostarczony do Afryki Południowej, gdyż zachował się odpis odpowiedzi kard. Owena McCanna, arcybiskupa kapsztadzkiego, wystosowanej do prymasa Wyszyńskiego 22 lutego 1966 r.⁴⁴⁰ Wynika z niej, że polskie *Oreędzie* zostało podpisane przez prymasa i innych polskich biskupów i przekazane na ręce kard. McCanna pod koniec soboru. Arcybiskup Kapsztadu deklarował przy tym, że rozesłał kopie polskiego listu do wszystkich ordynariuszy w Afryce Południowej oraz informował, że na uroczystości do Polski wyruszy stamtąd grupa pielgrzymów, a 3 maja 1966 r. w jego diecezji zostanie ogłoszony „świętem Matki Bożej Królowej Polski i dniem modlitwy za Polskę”⁴⁴¹.

437 Arquivo Histórico do Patriarcado de Lisboa, Arquivo do Cardeal Manuel Gonçalves Cerejeira, sygn. PT/AHPL/PAT14-SP/D-01/01/097.

438 Na potrzeby projektu przeprowadzono kwerendy w archiwum Southern African Catholic Bishops' Conference w Pretorii oraz w archiwach archidiecezji Durban i archidiecezji w Kapsztadzie – szczególnie w spuściźnie kard. Owena McCanna. Zob.: Archives of Archdiocese of Cape Town, Cardinal Owen McCann, Box Letters to and from / on various subjects 1960–1980; Box Letters to and from / on various subjects 1950–1990.

439 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of South Africa, XI 1965 r.

440 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, List kard. Owena McCanna do kard. Stefana Wyszyńskiego, 22 II 1966 r.

441 *Ibidem*.

RUANDA–BURUNDI

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁴², zachował się natomiast brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴⁴³. W „Annuario Pontificio” wymieniona została Conférence Plénière des Ordinaries du Ruanda–Urundi, której przewodniczącym miał być abp Antonie Grauls z Gitegi⁴⁴⁴.

SKANDYNAWIA

Nie odnaleziono oryginału, kopii ani brulionu listu, ani też odpowiedzi⁴⁴⁵, nieznany jest również tekst tego listu. W jednym z kazań prymas wymienił jednak Skandynawię jako jednego z adresatów listów milenijnych⁴⁴⁶. Konferencja biskupów skandynawskich nie była wówczas formalnie zorganizowana, trudno w związku z tym ustalić, kto był personalnym adresatem. Potencjalnymi odbiorcami polskiego listu mogli być: bp John Taylor ze Sztokholmu, bp Hans Ludwig Martensen z Kopenhagi, bp John Willem Nicolaysen Gran z Oslo, wikariusz apostołski w Reykjavíku bp Jóhannes Gunnarsson lub bp Willem Cobben z Helsinek. Wiadomo, że polski episkopat miał pewne relacje z biskupami skandynawskimi, np. 6 listopada 1965 r. prymas spotkał się z bp. Hansem L. Martensenem, który prosił o przysłanie do Danii siostrzyczek⁴⁴⁷.

Zachował się również raport bp. Rubina z przebiegu jego podróży na uroczystości milenijne w Skandynawii w listopadzie 1966 r. Wynika z niego, że uroczystości odbywały się w Szwecji (w Malmö, Sztokholmie, Västerås, Örebro, Göteborgu, Helsingborgu i Lundzie) oraz w Danii (w Maribo, Kopenhadze i Nykøbing). Ich organizatorami byli przedstawiciele lokalnej Polonii. Warto dodać, że w tym czasie bp Rubin prowadził spór

442 Kontaktowałem się w tej sprawie z zastępcą sekretarza generalnego Conférence Episcopale du Rwanda o. Jeanem Damascène oraz z archiwum diecezji Kabgayi. Większa część tamtejszych archiwaliów została zniszczona podczas wojny w 1994 r.

443 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 155–160.

444 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 807.

445 Kontaktowałem się w tej sprawie z archiwum Konferencji Episkopatu Skandynawii w Kopenhadze i sekretarzem generalnym Konferencji Episkopatu Skandynawii, s. Anną Meriam. Kwerendę przeprowadzono w archiwum diecezjalnym w Kopenhadze, Archiwum Diecezji Oslo, w Skjalasafn Kapólsku kirkjunnar w Reykjavíku oraz w Riksarkivet w Sztokholmie.

446 S. Wyszynski, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 311.

447 AAW, Stefan Wyszynski, *Pro memoria*, 6 XI 1965 r.

z biskupem Taylorem ze Sztokholmu na temat funkcjonowania polskiego duszpasterstwa w Szwecji⁴⁴⁸. W Szwecji funkcjonowała też Polska Misja Katolicka z ks. Czesławem Chmielewskim na czele i mógłby to być istotny powód skierowania do tego kraju listu milenijnego. Znacznie lepiej układały się relacje polskiego duszpasterstwa z biskupem Kopenhagi. Był on jedynym hierarchą ze Skandynawii, który uczestniczył w uroczystościach milenijnych. W jednym z wystąpień miał stwierdzić, że planował przyjechać do Polski – jak wielu innych biskupów – na uroczystości milenijne, lecz mu to uniemożliwiono⁴⁴⁹. Jest prawdopodobne, że owa wola przyjazdu była odpowiedzią na list milenijny.

SZKOCJA

Fotokopia oryginału przechowywana jest w archiwum Konferencji Biskupów Szkocji⁴⁵⁰. Tekst przekazany został na ręce arcybiskupa St. Andrews i Edynburga Gordona Josepha Graya, który pełnił funkcje przewodniczącego episkopatu Szkocji (Meeting of the Scottish Hierarchy). W odpowiedzi biskupi szkoccy przygotowali *List poświęcony tysiącleciu chrześcijaństwa w Polsce*, który był odczytywany we wszystkich kościołach Szkocji 24 kwietnia 1966 r.⁴⁵¹

SZWAJCARIA

Oryginał przechowywany jest w archiwum Konferencji Biskupów Szwajcarskich⁴⁵². Przepuszczalnie list został przekazany na ręce przewodniczącego konferencji, którym był wówczas Angelo Jelmini, administrator apostolski Lugano. Biskupi szwajcarscy odpowiedzieli na polskie *Oreędzie* listem z 2 kwietnia 1966 r., który w imieniu całego szwajcarskiego episkopatu podpisali jego przewodniczący i sekretarz⁴⁵³.

448 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubinia, sygn. t, [W. Rubin], Obchody Millenium w Skandynawii, [po 25 XI 1966 r.], b.p.

449 A. Grzelak, *Uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski w Danii*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodźstwa”, nr 49, z 18 XII 1966 r., s. 10.

450 Scottish Catholic Archives, Archdiocese of St Andrews and Edinburgh, sygn. SCA/DE/15/2.

451 T. Ziarski, *List Episkopatu Polski do biskupów Szkocji*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 8 III 1966 r., s. 3.

452 Schweizer Bischofskonferenz, B.2.20, sygn. 114–14–101, Message Collegial des Évêques Polonais à L'Épiscopat Suisse, 18 XI 1965 r.

453 Schweizer Bischofskonferenz, B.2.20, sygn. 114–14–201, [List episkopatu Szwajcarii do episkopatu Polski], 2 IV 1966 r.

TAJLANDIA

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁵⁴. Do przygotowania tego *Oreędzia* wykorzystano szablon w języku angielskim, a jego kopia z adnotacją o tym adresacie zachowała się w materiałach kard. Rubina⁴⁵⁵. Z „Annuario Pontificio” wynika, że przewodniczącym Konferencji Episkopatu Tajlandii (Catholic Bishop’s Conference of Thailandia) był wówczas bp Claudius Bayet, wikariusz apostolski diecezji Ubon⁴⁵⁶. Można mieć pewność, że list milenijny do biskupów w Tajlandii dotarł, gdyż bp Bayet wspomniał o nim w liście skierowanym do biskupa Władysława Rubina, w którym dziękował za przesłanie wydawnictwa *Sacrum Poloniae Millenium*: „W Rzymie otrzymaliśmy list, wysłany przez Episkopat Polski do wszystkich Konferencji Episkopatów. Poprosiłem wszystkich moich Księży o poprowadzenie modlitw w intencji Polski w wyrazie duchowej solidarności z chrześcijaństwem w Waszym kraju, najlepiej w dniu 4 maja”⁴⁵⁷.

UKRAINA

Nie odnaleziono oryginału listu⁴⁵⁸. W materiałach kard. Rubina zachował się maszynopis w języku polskim, bez tytułu, na którym adresata opisano w następujący sposób: „Biskupi ukraińscy na ręce kard. Slipyja”⁴⁵⁹. Można przypuszczać, że był to tekst wystosowany do ukraińskich hierarchów Kościoła greckokatolickiego. Szczegóły na temat wymiany listów między polskimi i ukraińskimi biskupami zostały opisane w roczniku Ukraińskiego Teologicznego Towarzystwa Naukowego w Rzymie. Według zamieszczonej tam *Kroniki* Episkopat Polski 18 listopada 1965 r. wystosował „List Kolegialny Episkopatu Polskiego do Biskupów Ukraińskich”

454 Kontaktowałem się z Konferencją Episkopatu Tajlandii.

455 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., To the Episcopal Conference of Thailand, XI 1965 r.

456 „Annuario Pontificio”, 1965 r., s. 807.

457 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List biskupa Claudiusa Bayeta do bp. Władysława Rubina, 20 V 1966 r.

458 Na potrzeby projektu przeprowadzono kwerendy w Archiwum Historycznym Cerkwi Greckokatolickiej w Rzymie.

459 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., [List Kolegialny Polskich Biskupów do Biskupów Ukraińskich], 18 XI 1965 r.

z zaproszeniem do udziału w uroczystościach milenijnych⁴⁶⁰. Hierarchowie ukraińscy wystosowali formalną odpowiedź, choć nie jest znana jej data⁴⁶¹. Istotnym efektem wymiany listów był udział kard. Slipyja i innych ukraińskich biskupów w uroczystej akademii inauguracyjnej uroczystości milenijnej w Rzymie 13 stycznia 1966 r.⁴⁶²

USA

Odnaleziono dwa oryginały. Pierwszy z nich został podpisany przez prymasa 26 października 1965 r. i przesłany do kard. Francisza Spellmana jeszcze w październiku⁴⁶³. W liście przewodnim kard. Wyszyński prosił kardynała Nowego Jorku o odczytanie polskiego orędzia episkopatowi USA oraz o zgodę na przekazanie materiałów dotyczących Milenium wszystkim biskupom amerykańskim⁴⁶⁴. W odpowiedzi kard. Spellman obiecał spełnić obie prośby prymasa Polski⁴⁶⁵. Natomiast drugi egzemplarz, którego treść jest tożsama z pierwszym, choć nosi datę „październik 1965 r.,” został podpisany dopiero w listopadzie przez prymasa i 36 polskich biskupów i przypuszczalnie przekazany na ręce abp. Filadelfii Johna Krola (Jana Króla), który był głównym partnerem prymasa Wyszyńskiego przy organizacji obchodów milenijnych w Stanach Zjednoczonych⁴⁶⁶.

460 *Varia – Chronica*, „Bohoslovia”, t. 31 (1967), s. 211.

461 *Ibidem*.

462 Archiwum Historyczne Cerkwii Greckokatolickiej w Rzymie (Archiwum Patriarchatu S. Sophiae), sygn. 33, Curia Romana 1965, t. II, k. 294, List bp. Władysława Rubina do kard. Josefa Slipyja, 29 XII 1965 r.; ZNiO, AJNJ, Korespondencja 1946–1975, t. 44, k. 14, List Jana Nowaka Jeziorańskiego do kard. Josefa Slipyja, 27 I 1966 r.; *ibidem*, k. 13, List J. Slipyja do J. Nowaka–Jeziorańskiego, 8 II 1966 r.

463 Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia, Collection Cardinal John Krol, t. „Poland’s Millennium of Christianity–Wyszynski, Cardinal-Primate of Poland”, b.p., To the American Episcopal Conference, X 1965 r. Por. z: AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 26 X 1965 r.

464 Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia, Collection Cardinal John Krol, t. „Poland’s Millennium of Christianity–Wyszynski, Cardinal-Primate of Poland”, b.p., Kopia listu kard. Stefana Wyszyńskiego do kard. Francisza Spellmana, 26 X 1965 r. Korespondencja kard. Wyszyńskiego z kard. Spellmanem została przekazana abp. Krolowi przez prymasa 26 X i na początku XII 1965 r.

465 Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia, Collection Cardinal John Krol, t. „Poland’s Millennium of Christianity–Wyszynski, Cardinal-Primate of Poland”, b.p., Kopia listu kard. Francisza Spellmana do kard. Stefana Wyszyńskiego, 3 XI 1965 r.

466 Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia, Collection Cardinal John Krol, t. „Poland’s Millennium of Christianity–Wyszynski, Cardinal-Primate of Poland”, b.p., To the American Episcopal Conference, X 1965 r.

WŁOCHY

Oryginał przechowywany jest w archiwum Konferencji Episkopatu Włoch (Conferenza Episcopale Italiana)⁴⁶⁷. Już pod koniec grudnia 1965 r. biskupi włoscy przygotowali projekt odpowiedzi, który poddany został konsultacjom z Sekretariatem Stanu Stolicy Apostolskiej⁴⁶⁸. Na prośbę abp. Angela Dell'Acqua dokonano w tej odpowiedzi dwóch zmian⁴⁶⁹. Natomiast 7 stycznia 1966 r. sekretarz Konferencji Episkopatu Włoch abp Alberto Castelli rozesał do wszystkich biskupów włoskich kopię polskiego *Orędzia* oraz propozycję odpowiedzi, którą datowano na 25 stycznia 1966 r.⁴⁷⁰ Odpowiedź tę, podpisaną przez 303 włoskich hierarchów, przesłano do kard. Wyszyńskiego 5 lutego 1966 r. z prośbą o przekazanie jej wszystkim polskim biskupom⁴⁷¹. Jednocześnie (przypuszczalnie na początku lutego 1966 r.)⁴⁷² episkopat Włoch wydał też oba listy w formie broszury⁴⁷³. Kardynał Wyszyński przysłał podziękowanie za odpowiedź episkopatu Włoch na polski list milenijny 1 kwietnia 1966 r.⁴⁷⁴

PATRIARCHA ALEKSANDRII

W archiwum adresata nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁷⁵. W Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski zachował się natomiast list zaadresowany: „Archimandryta Nikodem Galiatsatos Patriarcha grecki prawosławny Aleksandryjski” („Sa Beatitude l'archimandrite Nicodeme Galiatsatos Patriarche Grec Orthodoxe d'Alexandrie”)⁴⁷⁶ i możliwe, że

467 CEI, sygn. 6929, segr. III, Messaggio dei Vescovi Polacchi all'Episcopato Italiano, 18 XI 1965 r.

468 *Ibidem*, Brulion listu abp. Alberto Castelli do abp. Angelo Dell'Acqua, 27 XII 1965 r.

469 *Ibidem*, List abp. Angelo Dell'Acqua do abp. Alberto Castelli, 4 I 1966 r.

470 *Ibidem*, Kopia listu abp. Alberto Castelli do wszystkich biskupów włoskich, 7 I 1966 r.

471 *Ibidem*, Brulion listu abp. Alberto Castelli do kard. Stefana Wyszyńskiego, 5 II 1966 r.

472 Świadczy o tym list z Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej z podziękowaniami w imieniu papieża Pawła VI za przesłanie owych wydawnictw; CEI, sygn. 6929, segr. III, List abp Angelo Dell'Acqua do abp. Alberto Castelli, 9 II 1966 r.

473 *I Vescovi della Polonia all'Episcopato Italiano. I Vescovi d'Italia all'Episcopato Polacco*, CEI, 25 gennaio 1966.

474 CEI, sygn. 6929, segr. III, List kard. Stefana Wyszyńskiego do abp. Alberto Castelli, 1 IV 1966 r.

475 Kontaktowałem się z przedstawicielem Patriarchatu Prawosławnego Aleksandrii Anisem Issa, który na moją prośbę zlecił wykonanie kwerendy.

476 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 239–246.

list ten jest niewysłanym czystopisem, gdyż znajduje się pod nim odręczny podpis prymasa Wyszyńskiego⁴⁷⁷. Na stronie tytułowej znajduje się adnotacja informująca o okolicznościach powstania tego *Orędzia*: „podszedł do mnie [przypuszczalnie chodzi o archimandrytę Nikodema – w.k.] na auli i b. prosił o list podobny do tego, który otrzymał Atenagoras. Stąd wyjątek⁴⁷⁸. W archiwum kard. Władysława Rubina przy brulionie tego listu zanotowano podobną informację: „Biskup prawosławny, który na mnie napadł w Auli⁴⁷⁹, wraz z adnotacją, że list powstał według wzoru ekumenicznego (tj. listu do Światowej Rady Kościołów w Genewie). Można przyjąć, że oba dokumenty są od siebie zależne. Założyłbym przy tym, że starszy przechowywany jest w archiwum kard. Rubina, a wersja ostateczna w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski.

PATRIARCHA ATENAGORAS

Nie odnaleziono oryginału listu⁴⁸⁰. W materiałach kard. Rubina zachował się natomiast maszynopis z odręcznymi uwagami, który świadczy o tym, że list do patriarchy Konstantynopola oparto na liście do Światowej Rady Kościołów⁴⁸¹. Ostateczna wersja tego listu znajduje się w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴⁸². Natomiast w protokołach posiedzeń Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopolańskiego zachował się brulion odpowiedzi wystosowanej przez patriarchę Atenagoras do prymasa Wyszyńskiego 29 grudnia 1965 r.⁴⁸³ Wynika z niego, że *Orędzie* milenijne zostało przekazane patriarsze 12 grudnia 1965 r.

477 *Ibidem*, k. 246.

478 *Ibidem*, k. 239.

479 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., Sa Béatitude l'Archimandrite Nicodème Galiatsatos Patriarche grec orthodoxe d'Alexandrie, 18 XI 1965 r. [sic!].

480 Kwerendy przeprowadzono w Archiwum Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopolańskiego.

481 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p. [List do Patriarchy Atenagoras], b.d.

482 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 254–260, Sa sainteté Atenagoras I Patriarche oecuménique, 2 XII 1965 r.

483 Archiwum Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopolańskiego, Protokół nr 875, 29 XII 1965 r., k. 75–76.

PATRIARCHA JEROZOLIMY

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁸⁴, zachował się natomiast brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴⁸⁵. Patriarchą Jerozolimy był wówczas abp Albert Gori i w jego spuściźnie odnaleziono jedynie list, który prymas Wyszyński rozsyłał do wszystkich ojców soborowych pod koniec III sesji soboru wraz z różańcem (w liście tym informował o organizowanych na Jasnej Górze modlitwach różańcowych za sobór)⁴⁸⁶. Nie można jednak na tej podstawie wyciągnąć żadnych wniosków na temat jego kontaktów z polskimi biskupami. Ze sprawozdania z przebiegu roku milenijnego w Ziemi Świętej przygotowanego przez ks. Stefana Pietruszkę Jabłonowskiego wynika, że patriarchat zaangażował się w te uroczystości. Patriarcha Albert Gori przewodniczył m.in. mszy pontyfikalnej w Nazarecie 25 marca 1966 r. podczas Narodowej Milenijnej Pielgrzymki do Nazaretu⁴⁸⁷, a jego biskup pomocniczy Hanna Kaldany — 8 maja w Tel Awiwie-Jafie⁴⁸⁸. Możliwe, że była to reakcja na polski list.

KARDYNAŁ STEPHANOS SIDAROUS PATRIARCHA ALEKSANDRYJSKI (KATOLICKI KOPTYJSKI)

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁸⁹, zachował się brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴⁹⁰.

484 Kwerendę przeprowadzono w Latin Patriarchate of Jerusalem oraz w Izraelskim Archiwum Państwowym w Jerozolimie.

485 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 261–266, Sa Béatitude Albert Gori Patriarche de Ierusalem, 7 XII 1965 r.

486 Latin Patriarchate of Jerusalem Historical Archives, List kard. Stefana Wyszyńskiego, 12 X 1964 r.

487 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. P, S, Afryka, Azja, Stefan Pietruszka Jabłonowski, Rok Milenijny w Ziemi Świętej, 31 XII 1966 r.

488 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List biskupa Hanny Kaldany'ego do bp. Władysława Rubina, 12 V 1966 r.

489 Kontaktowałem się w tej sprawie z sekretarzem patriarchy w Kairze o. Boulosem Bebaway'em.

490 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 261–266, Sa Béatitude Albert Gori Patriarche de Ierusalem, 7 XII 1965 r.

KARDYNAŁ PAUL–PIERRE MÉOUCHI, PATRIARCHA ANTIOCHII (MARONITÓW) W LIBANIE

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁹¹, zachował się brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴⁹². Można przypuszczać, że list został wysłany do kard. Méouchiego, gdyż wspomniał o nim w liście do ambasadora Kazimierza Papéego Zygmunt Zawadowski pełniący funkcję nieoficjalnego reprezentanta rządu RP w Libanie⁴⁹³. Z korespondencji między oboma dyplomatami wynika, że patriarcha maronitów miał być honorowym przewodniczącym komitetu obchodów milenium Chrztu Polski w Libanie⁴⁹⁴.

KARDYNAŁ MAXIMOS IV SAIGH, PATRIARCHA ANTIOCHII (MELCHITÓW) W SYRII

Nie odnaleziono oryginału listu ani odpowiedzi⁴⁹⁵, zachował się natomiast brulion w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁴⁹⁶.

ŚWIATOWA RADA KOŚCIOŁÓW

Oryginał przechowywany jest w archiwum Światowej Rady Kościołów w Genewie⁴⁹⁷. Prymas używał przy tym określenia Rada Ekumeniczna Kościołów w Genewie/Światowa Rada Ekumeniczna (Conseil Oecumenique des Églises à Genève)⁴⁹⁸. Przypuszczalnie równocześnie z listem milenijnym do Genewy wysłano dwa inne dokumenty: *Działalność*

491 Kontaktowałem się w tej sprawie z archiwistą Patriarchatu Maronickiego Antiochii o. Simonem Salibą.

492 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 267–272, Son Eminence Beatissime le Cardinal Paul–Pierre Méouchi Patriarche des Maronites, 6 XII 1965 r.

493 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 52/21, List Zygmunta Zawadowskiego do ambasadora Kazimierza Papéego, 7 I 1966 r., k. 402.

494 *Ibidem*, List Zygmunta Zawadowskiego do ambasadora Kazimierza Papéego, 25 I 1966 r., k. 400.

495 Kontaktowałem się w tej sprawie z przedstawicielem Patriarchatu Melchickiego Antiochii o. Georges'em Hjbeilem.

496 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 273–278, Son Eminence Beatissime le Cardinal Maximos IV Saigh Patriarche des Melchites, 7 XII 1965 r.

497 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.58, Au Conseil Oecumenique des Églises à Genève, XI 1965 r.

498 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 278a.

Centrum Ekumenicznego przy Kurii Metropolitalnej w Warszawie i Sytuacja ekumenizmu w Polsce, które spotkały się z zastrzeżeniami ze strony rady. Spowodowały również ożywioną wymianę korespondencji, a w efekcie negatywną odpowiedź na polskie Oрудzie (odrzućenie za-proszenia)⁴⁹⁹.

WSPÓLNOTA TAIZÉ

Nie odnaleziono oryginału listu, odpowiedzi, ani brulionu⁵⁰⁰. O tym, że list do Wspólnoty Taizé mógł zostać przygotowany, świadczą natomiast dwa źródła. W materiałach Sekretariatu Prymasa Polski zachowała się karta z fragmentem listu do episkopatu Kanady, na której odręcznie dopisano „1) Canada, 2) Atenagoras, 3) Taizé, 4) Kuhlmann[?] [być może chodzi o prof. Oskara Cullmanna – w.k.]⁵⁰¹”. Lista ta może zawierać adresatów planowanych na jakimś etapie prac nad listami, gdyż wiadomo, że wystosowano je do biskupów kanadyjskich i patriarchy Atenagorasa. Drugim źródłem jest artykuł we włoskim czasopiśmie „La Civiltà Cattolica” poświęcony Milenium Chrztu Polski i wymianie listów między episkopatami Polski i Niemiec. Autor tekstu wspomniał tam, że obok episkopatów z całego świata, patriarchy Atenagorasa i Światowej Rady Kościołów w Genewie zaproszenie na uroczystości milenijne otrzymał także przeor z Taizé⁵⁰². Należy przy tym zauważyć, że polscy biskupi mieli podczas soboru dość bliskie relacje z braćmi z Taizé, a brat Roger i brat Max Thurian odwiedzali polskich hierarchów w Kolegium Polskim⁵⁰³. Z relacji bp. Bednorza wynika, że bracia z Taizé postrzegani byli wówczas jako ewangelicy, którzy mogą stanowić pomost pomiędzy Kościołem katolickim i protestantami. Katowicki biskup z nieukrywaną fascynacją opisywał konferencję brata Thuriana na temat Najświętszej Marii Panny i wspólną modlitwę różańcową polskich biskupów i przedstawicieli Wspólnoty z Taizé⁵⁰⁴. Z „Dziennika soborowego” bp. Bednorza

499 Zob. szereg dokumentów w teźce World Council of Churches Archives, wwc General Secretariat, sygn. 42.3.58. Szczegółowo na ten temat zob. rozdz. Odpowiedź i reakcje episkopatów na świecie.

500 Kwerendę przeprowadzono w archiwum Wspólnoty w Taizé.

501 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 63b.

502 *Polonia. Millesimo anniversario del cristianesimo polacco significato storico dell'avvenimento*, „La Civiltà Cattolica”, r. 117 (1966), nr 2776, s. 406.

503 Archiwum Archidiecezji Katowickiej (dalej: AAKat), Kancelaria Biskupa Bednorza, sygn. KBB 106, b.p., [niedatowane notatki z Soboru Watykańskiego II, przypuszczalnie z 1964 r. lub 1965 r.].

504 *Ibidem*, b.p.

wynika, że rozmawiał on z bratem Rogerem w trakcie IV sesji Soboru (17 i 30 września oraz 11 listopada)⁵⁰⁵, a po jednej z rozmów biskup zanotował: „wychodząc do baru mówilem z o. Schützem z Taizé. Chętnie by przyjechał do Polski z okazji millennium. Zaprosił mnie do Taizé”⁵⁰⁶. Powyższe informacje uprawdopodobniają możliwość wysłania listu milenijnego do Wspólnoty z Taizé, a jeśli tak rzeczywiście było, to należałoby ostrożnie założyć, że jego tekst byłby oparty na wzorze listu wysłanego do Światowej Rady Kościołów.

Zważywszy na zachowaną korespondencję bp. Władysława Rubina z biskupami na całym świecie w sprawie wydawnictwa *Sacrum Poloniae Millennium*, można przypuszczać, że zaproszenia milenijne wysłane zostały także do innych adresatów⁵⁰⁷. Szczególnie zaskakujący jest brak źródeł wskazujących na przygotowanie listu do biskupów w Zambii. Na czele episkopatu zambijskiego stał wówczas polski misjonarz, arcybiskup Lusaki Adam Kozłowiecki, z którym polscy biskupi utrzymywali bardzo bliskie kontakty i dzięki niemu budowali relacje z biskupami z Afryki. Można przypuszczać, że abp Kozłowiecki wiedział o obchodach milenijnych, niemniej z listu, jaki wysłał do biskupa Rubina, wynika, że traktował te uroczystości jako zaadresowane do Polonii. We wspomnianym liście napisał: „3 maja odprawiłem uroczystą Mszę św. o godz. 7. p.m. przed obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej na intencję Polski dla tutejszej Polonii i przyjaciół Polski”⁵⁰⁸. Czy jednak wspomniana w liście data uroczystości (jak wiadomo wymieniona także w listach milenijnych), będąca dniem głównych obchodów milenijnych, wskazuje, że i do biskupów Zambii skierowano orędzie, pozostaje nierozstrzygnięte. Zaskakujący jest również brak wśród pewnych lub domniemyanych adresatów listów skierowanych do patriarchów bliskowschodnich kard. Ignacego Gabriela Tappouni, syryjskiego patriarchy Antiochii, który wraz z prymasem zasiadał w Radzie Prezydialnej Soboru.

Warto zastanowić się także nad tymi episkopatami, do których list nie został wysłany. Możemy tu wyróżnić dwa rodzaje: państwa/episkopaty, co do których wiadomo, że list nie został do nich wysłany i znajdujemy na ten temat informacje źródłowe, oraz państwa/episkopaty co do których nie dysponujemy żadnymi przesłankami pozwalającymi domniemać, że list został do nich wysłany.

505 AAKat, KBB, Dziennik biskupa Herberta Bednorza, 1965 r., k. 70, 95, 226.

506 *Ibidem*, k. 70.

507 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*.

508 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, List abp. Adama Kozłowieckiego do bp. Władysława Rubina, 12 V 1966 r.

Tuż po powrocie z soboru w kazaniu z 12 grudnia 1965 r. prymas wspomniał, że listy wysłano „do wszystkich episkopatów europejskich, zarówno do Włochów, Francuzów, Anglików, Niemców, Austriaków, Belgów, Holendrów, Hiszpanów, jak również do Czechów i biskupów innych narodowości”⁵⁰⁹. Nie jest jasne, jak rozumieć stwierdzenie „do wszystkich episkopatów europejskich” i czy wymienione później przez prymasa państwa wypełniają całkowicie — w jego mniemaniu — to określenie. Jak wynika z powyższego zestawienia (tab. 3), listy milenijne na pewno otrzymały wszystkie kraje europejskie, w których funkcjonowały konferencje episkopatu (Anglia, Austria, Belgia, Francja, Hiszpania, Irlandia, Jugosławia, Niemcy, Portugalia, Szkocja, Szwajcaria i Włochy), a także Czechosłowacja, Holandia i Ukraina. Dodatkowo w przemówieniach prymas wspomniał, że listy przygotowano także dla biskupów w Skandynawii i Luksemburgu, a ambasador Papée dodał do listy Litwę, lecz nie znajdujemy żadnych dodatkowych informacji, które potwierdzałyby istnienie listów milenijnych dla tych trzech krajów. Można je jednak traktować jak adresatów hipotetycznych. Poza wspomnianymi państwami było jeszcze kilka krajów i terytoriów europejskich, w których funkcjonowała hierarchia kościelna, a ich przedstawiciele byli na soborze, tj.: Bułgaria, Gibraltar, Grecja, Malta i Węgry. Dodatkowo w „*Annuario Pontificio*” możemy wyróżnić kilkadziesiąt krajów poza Europą, które nie miały zorganizowanych konferencji episkopatu, ale funkcjonowała na ich terenie hierarchia kościelna⁵¹⁰.

Jedynie w wypadku Węgier dysponujemy informacjami na temat przyczyn niewystosowania listu do tego kraju. Prymas tłumaczył to następującymi okolicznościami: „Do Węgrów nie wysłaliśmy rzeczywiście naszego listu, bo nie wiadomo do kogo. Do kard. Mindszenty chyba nie dojdzie. A posłać do zastępców to jest narazić się narodowi, który na ten temat jest podzielony”⁵¹¹. Była to w pewnym stopniu polemika z artykułem opublikowanym w „*Trybunie Ludu*” *Czyste sumienie?*⁵¹², w którym zarzucono prymasowi, że nie zaprosił na obchody milenium Chrztu Polski biskupów z krajów bloku wschodniego — Czechosłowacji i Węgier, w których hierarchia kościelna, według autora tekstu, wyrażała na soborze akceptację ustroju socjalistycznego.

509 S. Wyszyński, *Po powrocie z soboru*, Warszawa Bazylika Archikatedralna Świętego Jana Chrzciciela, 12 XII 1965 r., [w:] S. Wyszyński, *Dzieła zebrane...*, t. XV, s. 302–303. Takie stwierdzenie powtórzył także w: S. Wyszyński, *Betlejem posoborowe...*, s. 326.

510 Zob. „*Annuario Pontificio*”, 1965, s. 1241–1270.

511 Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Sekretariat Prymasa 392, sygn. 132, S. Wyszyński, Przemówienie do kapłanów dekanatów łowickich, Łowicz, 14 III 1966 r., b.p. [11].

512 *Czyste sumienie?*, „*Trybuna Ludu*”, z 8 II 1966 r., s. 3.

Podsumowując całość rozważań na temat adresatów listów milenijnych, należy wyróżnić wśród nich trzy grupy:

1) adresatów pewnych (30⁵¹³), do których bez wątplenia dotarły polskie listy milenijne. Za takich uznają te episkopaty, te instytucje i tych hierarchów, w archiwach których znalezione zostały oryginały listów milenijnych lub ich odpisy albo źródłowe dowody potwierdzające otrzymanie listu milenijnego, np. przygotowane odpowiedzi lub informacje na ten temat w korespondencji biskupów miejscowych, czy też w protokołach z posiedzeń konferencji episkopatu;

2) adresatów prawdopodobnych (35⁵¹⁴), dla których przygotowano listy i zachowała się ich brulionowa wersja, nie ma jednak źródeł potwierdzających ich otrzymanie. Przy czym odnośnie do niektórych adresatów z tej kategorii dysponujemy źródłami potwierdzającymi kontakty polskich biskupów z danym odbiorcą;

3) adresatów hipotetycznych (5⁵¹⁵). Za takich uznają te episkopaty i tych biskupów, dla których nie zachowały się ani oryginały listów, ani ich brulionowe wersje czy inne dowody wskazujące, że list został przygotowany, wspomniani są jednak jako odbiorcy w relacjach świadków, w tym przede wszystkim w wystąpieniach prymasa Stefana Wyszyńskiego.

Zważywszy na powyższe ustalenia, można ponownie zastanowić się nad wiarygodnością informacji o 56 adresatach. Bardzo trudno rozstrzygnąć, czy liczba ta oparta była na danych dotyczących adresatów, którym rzeczywiście wysłano listy, czy też była i jest dość bierne i bezkrytycznie powielana od pierwszej wzmianki. Wydaje się, że do publicznej wiadomości informację o 56 adresatach po raz pierwszy podał komunikat Konferencji Episkopatu Polski z 15 grudnia 1965 r.⁵¹⁶ Niemniej już prawie tydzień wcześniej, 9 grudnia 1965 r., identyczną

513 Paweł VI, Anglia, Argentyna, Australia, Austria, Belgia, Brazylia, Czechosłowacja (w tym wypadku możliwy jest także dodatkowy list do kard. Berana), Francja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Jugosławia, Kanada, Kostaryka, Meksyk, Niemcy, Panama, Peru, Portugalia, RPA, Szkocja, Szwajcaria, Tajlandia, Ukraina, USA, Włochy, patriarcha Atenagoras, patriarcha Antiochii maronici i Światowa Rada Kościołów.

514 Afryka Zachodnia, Angola, Antyle Brytyjskie, Boliwia, CELAM, Chile, Dominikana, Ekwador, Filipiny, Gwatemala, Galilea (Archieparchia Akki, Hajfy, Nazaretu i całej Galilei), Haiti, Honduras, Indie, Indonezja, Japonia, Kolumbia, Kongo, Korea, Kuba, Laos, Liban, Madagaskar, Malesja, Nigeria, Nikaragua, Paragwaj, Ruanda-Burundi, Salvador, Urugwaj, Wenezuela, patriarcha prawosławny Aleksandrii i patriarchowie bliskowschodni: Jeruzolimy, Aleksandrii i Antiochii (melchicki). Tu należy zastrzec, że jest bardzo prawdopodobne, że list do prawosławnego Patriarchatu Aleksandrii nie został wysłany i jego finalna, podpisana wersja znajduje się w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski.

515 Chiny, Litwa Luksemburg, Skandynawia i Taizé.

516 Komunikat Sekretariatu Episkopatu w sprawie listów do episkopatów o millenium, 15 XII 1965 r., [w:] *Listy Pastorskie Episkopatu...*, s. 416.

liczbę wysłanych listów zanotował w swoim dzienniku prymas Wyszyński, dodał przy tym błędnie, że każdy z listów przygotowany został w „odmiennej redakcji”⁵¹⁷ (na ten temat zob. rozdział: *Treść i forma listów*). Przypomnijmy, że liczbę 56 listów podano jako ostateczną podczas 93. Milenijnej Konferencji Episkopatu Polski w Gnieźnie–Poznaniu (14–17 kwietnia 1966 r.)⁵¹⁸. Bez wątpienia przygotowano 65 listów milenijnych. Natomiast liczbę pewnych adresatów, którzy otrzymali polski list, można zwiększyć z 30 do 57, przyjmując dwa założenia. Po pierwsze, można założyć, że wszystkie teksty przygotowane według szablonów: hiszpańskiego (18), angielskiego (11), francuskiego i przeznaczonego dla katolickich patriarchów bliskowschodnich (4) zostały doręczone do zakładanych adresatów. Hipoteza taka nie jest bezpodstawna. Trudno bowiem byłoby wyjaśnić wybiórcze wysłanie listów milenijnych tylko do części episkopatów zrzeszonych w CELAM i CEDAC. Również mało prawdopodobne wydaje się zredukowanie listy adresatów szablonu anglojęzycznego tylko do trzech (Australii, RPA i Tajlandii). Tym bardziej że dysponujemy dowodami potwierdzającymi co najmniej kontakt korespondencyjny polskich biskupów z większością adresatów wymienionych na tym szablonie (wyjątkiem są biskupi z Korei i Malezji). W wypadku patriarchów bliskowschodnich i melchickiego arcybiskupa Galilei niezrozumiałe byłoby przesłanie listu tylko do maronickiego patriarchy Antiochii, a pominięcie wszystkich pozostałych, dla których przygotowano list. Po drugie można przyjąć, że wszystkie listy o zindywidualizowanej treści zostały rzeczywiście wysłane, zatem i list przygotowany dla biskupów w Libanie. Odnośnie do pozostałych prawdopodobnych adresatów nie dysponujemy już takimi przesłankami⁵¹⁹. Pięciu z nich to francuskojęzyczne kraje afrykańskie, a choć polscy biskupi mieli kontakty z niektórymi episkopatami tych krajów, to brak dodatkowych źródeł potwierdzających przekazanie orędzi milenijnych nakazuje ostrożność w kwalifikowaniu ich do grupy pewnych adresatów. Podobnie postąpić należy w wypadku biskupów z Haiti i Laosu. Szczególnie wiedza o sytuacji Kościoła w Laosie w latach 60. XX w. skłania do wątpiwości, że przesłanie tam listu było w ogóle możliwe. Należy jednocześnie pamiętać, że biskupi z tego kraju uczestniczyli w obradach soborowych, a większość listów została przekazana adresatom jeszcze w Rzymie. Osobno należy zastanowić się nad listem do prawosławnego patriarchatu Aleksandrii. Jak już wyżej sygnalizowano, zachowany

517 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 9 XII 1965 r.

518 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 39, Protokół 93. Konferencji Milenijnej Episkopatu Polski, Gniezno–Poznań, 14–17 IV 1966 r., k. 62.

519 Chodzi o Afrykę Zachodnią, Angolę, Haiti, Kongo, Laos, Madagaskar, Ruandę–Burundi i prawosławnego patriarchę Aleksandrii.

w materiałach prymasowskich i podpisany przez kardynała egzemplarz, mógł być tym, który miał zostać doręczony, jednak z niewyjaśnionych powodów przekazany nie został.

Znany niestety niewiele szczegółów na temat sposobu dostarczenia listów. Można przyjąć, że zasadą było skierowanie orędzia imiennie do przewodniczącego konferencji episkopatu w danym kraju, jeśli taka instytucja tam istniała. Wskazują na to zachowane oryginały przechowywane obecnie w archiwach kilku konferencji episkopatów lub w spuściznach ich ówczesnych przewodniczących. W innych wypadkach listy przekazywane były metropolitom głównych diecezji, patriarchom lub kardynałom. Wyjątkiem są listy wysłane do Światowej Rady Kościołów i Taizé. Nie ma jasności, czy listy były dystrybuowane na różne sposoby: wysyłane pocztą czy przekazywane przez posłańców, czy wręczane osobiście przez prymasa. Możliwe, że stosowano każdy z tych wariantów w zależności od adresatów. Wiadomo, że 19 listopada 1965 r. prymas przekazał Marii Winowskiej część podpisanych listów do doręczenia⁵²⁰. Ta miała je zanieść do Domu Generalnego Sióstr Felicjanek, skąd siostra Maria Amandyna (Genowefa Faber) miała je wysłać pod wskazane adresy⁵²¹. Natomiast według relacji bp. Ryszarda Karpińskiego, wówczas studenta w Rzymie, prymas miał zlecić ks. Jerzemu Dąbrowskiemu, późniejszemu pomocniczemu biskupowi gnieźnieńskiemu, zawiezenie niektórych listów milenijnych do rzymskich mieszkań ojców soborowych⁵²². Możliwe jednak, że chodziło w tym wypadku o tekst apelu o Milenium, który został odczytany 4 grudnia 1965 r. i, jak wiadomo, wraz z kopią obrazu Matki Bożej Częstochowskiej przekazany wszystkim ojcóm soborowym⁵²³. Bolesław Kominek stwierdził zaś w liście do kard. Döpfnera, że listy były dostarczane do siedzib przewodniczących Konferencji Episkopatu przez posłańców⁵²⁴.

Nieco więcej w tej kwestii wiemy jedynie o *Orędziu* do biskupów niemieckich. Większość historyków przyjmuje, że zostało ono przekazane do rzymskiej siedziby kard. Josefa Fringsa, arcybiskupa kolońskiego, wówczas przewodniczącego Episkopatu Niemiec (dlatego oryginał z podpisami polskich biskupów przechowywany jest obecnie w Kolonii).

520 AAW, Stefan Wyszynski, *Pro memoria*, 19 XI 1965 r.

521 Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek Rzym, *Roczniki Zgromadzenia Sióstr Felicjanek 1939–1963*, t. VIII, Rzym 1966, s. 41.

522 List ks. bp. Ryszarda Karpińskiego do autora z 15 XI 2018 r.

523 Z relacji ks. Aleksandra Kustry, wówczas również studenta w Rzymie, wynika, że prymas miał prosić studentów, aby roznosili koperty z kopiami wizerunku Madonny Częstochowskiej do siedzib biskupów przybyłych na sobór z całego świata.

524 S. Gawlitta, „*Aus dem Geist des Konzils! Aus der Sorge der Nachbarn!*” *Der Briefwechsel der polnischen und deutschen Bischöfe von 1965 und seine Kontexte*, Marburg 2016, s. 161.

List został zarejestrowany przez sekretariat arcybiskupa kolońskiego 23 listopada 1965 r.⁵²⁵ Wiadomo również, że ze względu na zły stan zdrowia kard. Frings w drugiej połowie listopada na kilka dni wrócił do Niemiec, a na początku grudnia na stanowisku przewodniczącego niemieckiego episkopatu zastąpił go kard. Julius Döpfner. Z listu abp. Kominka do metropolity monachijskiego wynika, że 25 listopada przekazał mu roboczą kopię *Orędzia*, a 27 listopada dublet podpisany przez prymasa Wyszyńskiego⁵²⁶. Swoje kopie otrzymali także abp Alfred Bengsch z Berlina oraz trzej biskupi (Franz Hengsbach z Essen, Joseph Schröfer z Eichstätt i Otto Spülbeck z Miśni), uczestniczący w rozmowach z abp. Kominkiem⁵²⁷. Informacje te znajdują częściowe potwierdzenie w zachowanych materiałach: w archiwum arcybiskupim w Monachium, w aktach kard. Döpfnera znajduje się pięć kopii *Orędzia* z listą biskupów, którzy je podpisali, z których jedna opatrzona została odręcznym podpisem prymasa Wyszyńskiego⁵²⁸. Nie udało się odnaleźć podobnych materiałów w spuściźnie kard. Bensch⁵²⁹. Znamy również datę przekazania listów milenijnych biskupom Stanów Zjednoczonych (między 26 października a 3 listopada⁵³⁰), Jugosławii (9 grudnia)⁵³¹ i Czechosłowacji (przed 8 grudnia)⁵³² i patriarsze Atenagorasowi (12 grudnia 1965 r.)⁵³³.

Wydaje się, że listy nie były wręczane osobiście przez prymasa, choć miał ku temu wiele okazji. Nawet 18 listopada uczestniczył w spotkaniu przewodniczących konferencji episkopatów europejskich, lecz

525 *Ibidem*, s. 163, przyp. 131.

526 W. Kucharski, *Jak powstało Orędzie...*, s. 516.

527 *Ibidem*; Relacja ks. Seremaka, zob.: J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, nr 107, zał. 2, s. 175.

528 Erzbischöfliches Archiv München, sygn. 43/1965, Briefwechseln die deutsche und polnische Bischöfe.

529 Poszukiwania prowadzono w Diözesanarchiv Berlin oraz w spuściźnie bp. Waltera Adolpha, sufragana berlińskiego, przechowywanej w Archiv der Kommission für Zeitgeschichte w Bonn.

530 Prymas wystosował pismo przewodnie z listem milenijnym do biskupów amerykańskich 26 X 1965 r., a odpowiedź od kard. Spellmana otrzymał 3 XI 1965 r.

531 Zobacz adnotację na brulionie listu: Tajništvu Hrvatske biskupske konferencije, List Kolegjalny Polskich Biskupów do Episkopatu Jugosławii, b.d.

532 Zob. przyp. 336.

533 Archiwum Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopolańskiego, Protokół nr 875, 29 XII 1965 r., k. 75–76.

dokumentów wówczas nie przekazał⁵³⁴. Wiemy również, że z niektórymi hierarchami miał bardzo bliskie relacje, np. z kard. Achille Liénartem arcybiskupem Lille, przewodniczącym episkopatu Francji. Wielokrotnie spotykał się z nim w trakcie trwania prac soborowych, gdyż obaj zasiadali w prezydium soboru. Przypuszczalnie już 25 listopada biskupi francuscy przygotowali odpowiedź⁵³⁵ na list milenijny, a kard. Liénart dopiero 30 listopada dziękował prymasowi za przesłane *Orędzie* do episkopatu Francji⁵³⁶, co oznacza, że nie otrzymał tego dokumentu od polskiego kardynała.

Dodatkowo należy zauważyć, że dla niektórych adresatów wraz z oryginałem podpisanym przez biskupów przygotowano dodatkowe kopie. Kilkadziesiąt odpisów *Orędzia* do episkopatu Niemiec abp Kominek przygotował bowiem dla wszystkich obecnych w Rzymie niemieckich biskupów⁵³⁷. Z notatki siostr przepisujących listy milenijne wynika, że przygotowano także po 30 kopii listów dla episkopatu USA, Wielkiej Brytanii (chodzi o Anglię) oraz przypuszczalnie dla Irlandii i Szkocji⁵³⁸. Nie wiadomo, jak interpretować adnotację „30 x każdy list” sporządzoną przypuszczalnie ręką prymasa na pierwszej stronie listu do Światowej Rady Kościołów⁵³⁹ – czy oznacza ona powielenie dokumentu przygotowanego dla Rady, czy też każdego brulionu z archiwum prymasa. Niektórzy inni adresaci sami rozsyłali kopie do biskupów w danym kraju, np. Achille Liénart z Francji⁵⁴⁰ czy kard. Owen McCann z RPA⁵⁴¹.

534 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 18 XI 1965 r.

535 Lettre des évêques Français aux évêques Polonais, 25 XI 1965 r., [w:] *Millénaire Chrétien de la Pologne*, Paris [1966]. Natomiast w Archiwum kard. Liénarta znajduje się maszynopis tego tekstu z datą 1 XII 1965 r., zob.: Les Archives diocésaines de Lille, sygn. 4 B 33.

536 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 30 XI 1965 r.

537 PPIK, Nieuporządkowana Spuścizna kard. Bolesława Kominka, List abp. Bolesława Kominka do kard. Juliusa Döpfnera, Rzym 27 XI 1965 r., b.p.

538 AAW, SPP, sygn. II/3.45, k. 208.

539 *Ibidem*, k. 278a.

540 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 30 XI 1965 r.

541 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, List kard. Owena McCanna do kard. Stefana Wyszyńskiego, 22 II 1966 r.

TREŚĆ I FORMA LISTÓW

Listy milenijne napisane zostały w co najmniej sześciu językach: francuskim⁵⁴², hiszpańskim⁵⁴³, angielskim⁵⁴⁴, niemieckim⁵⁴⁵, włoskim⁵⁴⁶ i polskim⁵⁴⁷. Nie wiadomo, czy zachowane bruliony w języku polskim, których adresatami byli biskupi z Czechosłowacji, Jugosławii i Ukrainy, zostały przetłumaczone na języki adresatów. W archiwum czeskiego MSZ zachował się odpis listu skierowanego do episkopatu Czechosłowacji w języku czeskim, nie jest jednak jasne, czy w tym języku był napisany oryginał, choć jest to bardzo możliwe. Świadczą o tym dwa przypisy językowe, którymi opatrzone zachowany tekst. Do sformułowania „Kostele” (to słowo w języku czeskim oznacza kościół – budynek) dodano komentarz: „bude asi: církví” (to słowo odnosi się do Kościoła jako instytucji), a polską nazwę „Jasna Góra” opatrzone przypisem „Česky: «Světlá hora»”⁵⁴⁸. Wydaje się, że uwagi te nie pochodzą od tłumacza tekstu, lecz od kopisty (sporządzającego odpis z listu w języku czeskim), który zauważył błąd tłumacza oraz dodał dla czeskiego czytelnika wyjaśnienie użytego w języku polskim sformułowania. Dodatkowo należy rozważyć, czy w dwóch wypadkach list nie został napisany w języku łacińskim. Jak wyżej wspomniano, obok hierarchów z Czechosłowacji

542 W języku francuskim przygotowano listy do episkopatów: Afryki Zachodniej, Angoli, Belgii, Brazylii, Francji, Haiti, Holandii, Kanady, Kongo, Laosu, Libanu, Madagaskaru, Portugalii, Ruandy-Burundi, Szwajcarii, prawosławnego patriarchy Konstantynopola, patriarchów bliskowschodnich: Jerozolimy, Aleksandrii, Antiochii (maronickiego), Antiochii (melchickiego), arcybiskupa greckokatolickiego stojącego na czele Archieparchii Akki, Hajfy, Nazaretu i całej Galilei i Patriarchatu Prawosławnego Aleksandrii oraz do Światowej Rady Kościołów w Genewie.

543 W języku hiszpańskim przygotowano listy do episkopatów Hiszpanii oraz CELAM-u: Argentyny, Boliwii, Chile, Dominikany, Ekwadoru, Gwatemali, Hondurasu, Kolumbii, Kostaryki, Kuby, Meksyku, Nikaragui, Paragwaju, Peru, Salwadoru, Urugwaju i Wenezueli.

544 W języku angielskim przygotowano listy do episkopatów: USA, Anglii, Irlandii, Szkocji, Antyli Brytyjskich, Australii, Filipin, Indii, Indonezji, Japonii, Korei, Malesji, Nigerii, RPA i Tajlandii.

545 W języku niemieckim przygotowano listy do episkopatów NRD i RFN (wspólny) oraz Austrii.

546 W języku włoskim przygotowano listy do Pawła VI i episkopatu Włoch.

547 W języku polskim przygotowano listy do episkopatów Czechosłowacji, Jugosławii i Ukrainy.

548 AMZV, Teritoriální odbory—Tajné 1965–69, Polsko, kr. 2, složka I, sygn.. 021.811/66-1 – Kolektivní Dopis Polských Biskupů Československému Episkopátu, b.d., k. 1, 3.

przypuszczalnie osobny list wystosowano do kard. Berana, a z zachowanej korespondencji między prymasami Polski i Czech wynika, że w kontaktach listownych posługiwali się właśnie językiem łacińskim. Podobnie mógł zostać przygotowany list do Pawła VI. Zachowane bruliony dwóch wersji listów do papieża są w języku polskim i włoskim, ale oficjalna korespondencja ze Stolicą Apostolską przygotowywana była po łacinie.

Jako punkt wyjścia do analizy treści poszczególnych listów przyjąłem zachowane oryginały. W wypadku ich braku w drugiej kolejności analizowałem odpisy przechowywane w archiwach adresatów. W ostateczności do ustalenia treści wykorzystywałem zarchiwizowane bruliony i kopie. Porównanie oryginałów z brulionami pokazuje, że treści większości z nich były identyczne lub różniły się nieznacznie. Odmienności związane są głównie ze stylistyką i ortografią. Znane są jednak odstępstwa, np. oryginał listu do episkopatu Anglii znacznie różni się od brulionu zachowanego w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski. Podobnie w oryginale listu do CELAM znajdują się dwa zdania, których w brulionie z archiwum prymasowskiego nie ma. Zatem ostateczne ustalenie treści niektórych listów nie jest obecnie możliwe. Niemniej przyjmuję, że najbliższą czystopisowi wersję roboczą reprezentują bruliony z Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski⁵⁴⁹ i to je przede wszystkim wykorzystywałem w sytuacjach, w których oryginał lub odpis sporządzony przez adresata się nie zachował. Odstępstwem jest jedynie ustalenie treści szablonu w języku angielskim, które oparłem na zachowanej kopii z archiwum sióstr felicianek w Rzymie.

Ze względu na treść listy milenijne można podzielić generalnie na dwie kategorie: wersje zindywidualizowane i szablony. W tej pierwszej kategorii można przy tym wyróżnić trzy podgrupy: 1) całkowicie unikatowe dokumenty przygotowane dla konkretnego adresata, 2) listy, w których znalazły się zindywidualizowane fragmenty, ale duże partie oparte zostały na wspólnym dla kilku dokumentów rdzeniu lub szablonie, 3) oraz orędzia, przy pisaniu których wykorzystano fragmenty istniejących listów zindywidualizowanych. Do pierwszej grupy należy zaliczyć listy wystosowane do papieża Pawła VI oraz biskupów Anglii, Francji, Hiszpanii, Niemiec, Stanów Zjednoczonych i Włoch oraz do Światowej Rady Kościołów w Genewie. Przy czym w listach do episkopatów Francji i Włoch można dostrzec bardzo podobne fragmenty, co może oznaczać, że przy ich tworzeniu wykorzystano ten sam tekst w języku polskim lub są one zależne od siebie. Przy obecnym stanie badań nie można rozstrzygnąć, który z tych tekstów był pierwotny.

549 Jako przykład niech posłużą bruliony i oryginał listu wystosowanego do Kanady. W Archiwum kard. Rubina znajduje się całkowicie inna wersja tego listu, a w Archiwum Sekretariatu Prymasa Polski jest brulion odpowiadający ostatecznej wersji wysłanej do Kanady.

Druga podgrupa obejmuje listy przygotowane do: Irlandii i Szkocji, Kanady, Belgii, Szwajcarii i Libanu. Orędzia w języku francuskim wysłane do Belgii, Kanady i Szwajcarii oparte zostały na wspólnym szablonie, odwołującym się w niektórych akapitach do listu do episkopatu Francji, choć do każdego dokumentu dodano unikatowy fragment dotyczący relacji z danym krajem. Teksty listów skierowanych do biskupów z Irlandii i Szkocji oparte zostały na szablonie w języku angielskim (patrz niżej), częściowo zmodyfikowanym, przy czym tutaj również do każdego z adresatów dodano indywidualny fragment, wskazujący na szczególne relacje Polski i Polaków z krajem (narodem) adresata. Podobnie list do Libanu oparty został w całości na szablonie w języku francuskim w „wariacie A” (patrz poniżej), ale dopisano do niego osobny fragment dotyczący relacji polsko-libańskich.

Trzecia podgrupa listów zindywidualizowanych obejmuje natomiast orędzia skierowane do Austrii i patriarchy Atenagorasa. List milenijny do episkopatu Austrii opiera się na *Orędziu* do biskupów niemieckich. Początkowe fragmenty tego tekstu zostały nieznacznie zmienione, by dostosować list do austriackich odbiorców, natomiast druga jego część ma już indywidualny charakter. Brak w tym liście np. fragmentu dotyczącego II wojny światowej, a także słynnego zdania „przebaczymy i prosimy o przebaczenie”. Przesłanie skierowane do patriarchy Atenagorasa oparte zostało na liście przygotowanym do Światowej Rady Kościołów, wiele jednak fragmentów zmodyfikowano i rozbudowano.

W odniesieniu do omówionych poniżej szablonów należy zauważyć, że poza nazwą państwa-adresata w żadnym z nich nie ma fragmentów dotyczących wyłącznie relacji z danym obiorcą. Generalnie można stwierdzić, że przygotowano dwa rodzaje takich szablonów. Ich formę determinowały dwa czynniki: wspólny dla danej grupy państw język w komunikacji międzynarodowej (niekonieczne był to język urzędowy w danym państwie) oraz wspólny typ adresata (dotyczyło to patriarchów bliskowschodnich). W pierwszym wypadku można wyróżnić szablony w języku: polskim, angielskim, francuskim (w dwóch odmianach) i hiszpańskim.

Wspólny tekst w języku polskim zastosowano w orędziach do biskupów z Czechosłowacji, Jugosławii i Ukrainy. Jak sygnalizowałem wyżej, listy te mogły być tłumaczone na języki odbiorców, jak wskazują na to wzmianki dotyczące listu do biskupów w Czechosłowacji. Zastosowanie szablonu w tych trzech wypadkach jest jednak zaskakujące, zważywszy na historyczne relacje Polski i Polaków z tymi państwami/narodami. Szczególnie dziwi to w odniesieniu do Czechów i Słowaków, którzy wszak odegrali kluczową rolę w pierwszych latach chrześcijaństwa w Polsce. W zachowanym tekście brak jakichkolwiek odniesień do Kościoła w Czechach, wymieniona jest księżniczka Dobrawa, ale brak wzmianki o św. Wojciechu czy Radzimie Gudentym. Co ciekawe, wzmianki o św. Wojciechu znajdujemy w innych listach milenijnych (np.

skierowanych do biskupów w Anglii, Belgii, we Francji, w Hiszpanii czy Niemczech). W szablonie tym brak również informacji, wzmiankowanej w innych listach, o ślubach Jana Kazimierza w katedrze lwowskiej, czy unii brzeskiej, co zaskakuje w liście do ukraińskich odbiorców. Powyższe uwagi skłaniają do konstatacji, że tekst ten nie miał być szablonem listu zadedykowanego słowiańskim odbiorcom, lecz opracowaniem przesłania przeznaczonego do tłumaczenia dla episkopatów, z którymi Polska nie ma bliskich relacji (chodzi o szablon w języku angielskim). Niemniej, z nieznanego powodu, wysłano taki właśnie tekst do wymienionych adresatów. Nie wiadomo przy tym, czy list przygotowany dla kard. Berana miał inną treść.

Szablon w języku angielskim został wykorzystany w listach do episkopatów z Antyli Brytyjskich, Australii, Filipin, Indii, Indonezji, Japonii, Korei, Malezji, Nigerii, RPA i Tajlandii. Tekst ten jest w dużym stopniu zbliżony z szablonem w języku polskim. Można przyjąć ostrożne założenie, że jest jego nieznacznie zmodyfikowanym tłumaczeniem, do którego dodano jedynie niewielki fragment poświęcony ślubom lwowskim Jana Kazimierza. Oznacza to, że szablon w języku polskim powstał jako pierwszy.

Szablon w języku francuskim opracowano dla frankofońskich adresatów z Afryki, biskupów z krajów portugalskojęzycznych, z Holandii oraz przedstawicieli Kościołów na Bliskim Wschodzie. Język ten traktowano jako główny język w komunikacji międzynarodowej. Szablon ma dwie główne odmiany (określane tu wariantem A⁵⁵⁰ i wariantem B⁵⁵¹). Różnią się one stylistyką i ortografią. Jedyną merytoryczną różnicą dotyczy w nich akapitu poświęconego początkom chrześcijaństwa w Polsce. W wariantcie A w akapicie dotyczącym początków organizacji kościelnej w Polsce zacytowano fragment z Roczników czeskich: *Polo-
nia coepit habere episcopum*, natomiast w wariantcie B wymieniono imię pierwszego biskupa misyjnego w Polsce, Jordana, oraz stwierdzono, że podlegał on bezpośrednio papieżowi Janowi XIII. Wariant B miał dodatkowo dwie odmiany, w których zastosowano odpowiednie formuły grzecznościowe dostosowane do adresatów, którymi byli hierarchowie na Bliskim Wschodzie (w odmianie pierwszej – arcybiskupi⁵⁵², w odmianie drugiej – kardynałowie⁵⁵³) oraz dopisano odniesienia do

550 List ten przygotowano dla Kościołów w Afryce Wschodniej, Angoli, Brazylii, na Haiti, w Holandii i Portugalii.

551 List ten przygotowano dla Kościołów w Kongo, Laosie, na Madagaskarze i w Rwandzie-Burundi oraz dla patriarchów: Jerozolimy, Aleksandrii, Antiochii (maronickiego), Antiochii (melchickiego) i arcybiskupa greckokatolickiego stojącego na czele Archieparchii Akki, Hajfy, Nazaretu i całej Galilei.

552 Abp Georges Hakim i abp Albert Gori.

553 Kard. Stefan I Sidarouss, kard. Paul-Pierre Méouchi i kard. Maximos IV Saigh.

istotnego na Bliskim Wschodzie kultu Maryi, określając ją w języku greckim *Theotokos*. Porównanie tego tekstu z polskim szablonem wskazuje na drobne zbieżności. Możliwe, że u podstaw obu tekstów był jakiś wspólny dokument — brulion, szkic lub notatka, wskazująca treści, które powinny być ujęte w liście, ewentualnie wstępny dokument opracowany przez Marię Winowską (o czym niżej).

Szablon w języku hiszpańskim opracowano wyłącznie dla CELAM-u i hiszpańskojęzycznych episkopatów z Ameryki Południowej i Środkowej: Argentyny, Boliwii, Chile, Dominikany, Ekwadoru, Gwatemali, Hondurasu, Kolumbii, Kostaryki, Kuby, Meksyku, Nikaragui, Panamy, Paragwaju, Peru, Salwadoru, Urugwaju i Wenezueli. Tekst ten jest bardzo zbieżny z szablonem w języku francuskim w wariancie A. Można przyjąć, że oba tłumaczenia opierały się na wspólnej polskiej podstawie, nieznacznie zmodyfikowanej dla obu wersji.

W powyższych kategoriach nie mieści się jedynie list skierowany do archimandryty Nikodema Galiatsatosa. Tekst ten jest po prostu kopią orędzia skierowanego do Światowej Rady Kościołów ze zmodyfikowanymi formułami grzecznościowymi. Można przypuszczać, że zaskoczony prośbą prawosławnego archimandryty z Aleksandrii, prymas polecił wykorzystać dla niego list przygotowany do niekatolickich wyznań chrześcijańskich.

Osobno należy zastanowić się nad zawartością tych listów, których nie odnaleziono, a których wystosowanie jest hipotetyczne. Zważywszy na zachowane dokumenty przygotowane dla innych episkopatów oraz na potencjalną znajomość przez danego adresata jednego z wyżej wymienionych języków, można przypuszczać, że listy do biskupów Skandynawii i Chin zostałyby oparte na szablonie anglojęzycznym. Pisząc list do biskupów litewskich, zapewne wykorzystano by szablon w języku polskim. Przesłanie skierowane do Luksemburga powinno było zostać oparte na szablonie w języku francuskim w wariancie A, a list do Taizé mógł być kopią listu wysłanego do Światowej Rady Kościołów.

W prawie wszystkich listach, mimo różnych języków, można zauważyć kilka podobnych sformułowań, które są zakorzenione w Piśmie Świętym, co może oznaczać, że punktem wyjścia do prac nad większością listów był jeden tekst. Przypuszczalnie ten opracowany przez Marię Winowską. Przy czym niektórzy autorzy wykorzystali go w większym, a inni w minimalnym stopniu.

Orędzie milenijne do Pawła VI znacząco różni się treścią od pozostałych listów. Należy to wiązać z okolicznościami i czasem powstania tego tekstu. Jak już wspomniałem, został on sformułowany i przekazany papieżowi jeszcze przed ostatecznym przyjęciem założeń dotyczących listów milenijnych skierowanych do episkopatów. W swoich wystąpieniach poświęconych zaproszeniom na obchody milenijne prymas nie wspominał o tym dokumencie jako o jednym z listów milenijnych. Niemniej w jednym z opracowań przygotowanych dla duchowieństwa

na temat *Orędzia* do biskupów niemieckich wskazano, że pierwszy list skierowany został do Pawła VI⁵⁵⁴. Dodatkowo treść i forma tego dokumentu pozwala włączyć go do korpusu listów-zaproszeń na obchody milenium Chrztu Polski. Na wstępie należy rozważyć, który z zachowanych tekstów przygotowanych dla papieża był właśnie listem mile-nijnym, gdyż dysponujemy brulionem w języku polskim (z odręcznie dopisaną datą 1965 r.)⁵⁵⁵ oraz kopią w języku włoskim (opatrzoną datą 15 września 1965 r.)⁵⁵⁶. Dokument ten ponadto jest wspomniany w trzech źródłach. W *Pro memoria* prymas odnotował: 1 września — że podczas Konferencji plenarnej Episkopatu Polski abp. Wojtyła odczytał po polsku „list do Pawła VI, donoszący o Tysiącleciu Chrztu Polski”⁵⁵⁷, a 16 września, relacjonując spotkanie z papieżem — „I tak naprzód składam Ojcu św. księgę zawierającą opis współdziałania Polski z IV sesją Soborową; w tej księdze zebrane są materiały, dotyczące oddawania się Matce Najświętszej za wolność Kościoła; z tą księgą łączy się Memorial na 3 V 1966 r. o oddaniu Narodu Matce Najświętszej podpisany przez cały Episkopat we Wrocławiu; następnie wręczam Ojcu św. Memorial Episkopatu o nadchodzących uroczystościach Tysiąclecia w Polsce. Prosimy o list do Narodu Polskiego, o «rok jubileuszowy» na 1966, o laski odpustowe. Ojciec św. zainteresował się tym dokumentem, zwłaszcza podpisami wszystkich Biskupów i zaczął je odczytywać”⁵⁵⁸. Z relacji tej wynika, że prymas przekazał dwa dokumenty. Nie jest już jednak jasne, czy oba były podpisane przez wszystkich biskupów. W protokole z 89. Konferencji Plenarnej Episkopatu odnotowano jedynie: „Memorial Episkopatu Polski do Pawła VI na zbliżające się *Sacrum Poloniae Millennium*”⁵⁵⁹. Brak przy tym informacji na temat jego treści. Bez dostępu do Archiwów Watykańskich nie można zatem rozstrzygnąć, który z aktów był podpisywany przez biskupów we Wrocławiu. Natomiast w protokole z posiedzeń polskich ojców soborowych z 16 września 1965 r. wspomnia-

554 Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Kuria Biskupia w Lublinie, sygn. Dz. II 87, Materiał Duszpasterski. Załącznik do Listu pasterskiego Episkopatu (na temat korespondencji Episkopatu Polski z biskupami niemieckimi) uchwalonego podczas 91. Konferencji Episkopatu Polski 10 II 1966 r., k. 2.

555 AAW, SPP, sygn. II/4.3II. [incip. „Ojcie Świąty! Biskupi polscy pod przewodnictwem Kardynała Stefana Wyszyńskiego”], k. 347–364.

556 Dokument opatrzony był datą 15 lub 16 IX 1965 r., zob. jego kopię: AAW, SPP, sygn. II/17.3I4, Pismo do Ojca Świętego Pawła VI [incip. „Beatissimo Padre, Noi Vescovi Polacchi...”], 15 [16] IX 1965 r., k. 2–6; 7–11.

557 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 1 IX 1965 r.

558 *Ibidem*, 16 IX 1965 r.

559 AAW, SPP, sygn. II/4.2I8, Protokół 89. Konferencji Plenarnej Episkopatu, Wrocław 1–2 IX 1965 r., k. 13.

no, że prymas przekazał tylko jeden „Memoriał Episkopatu Polski dotyczący *Sacrum Poloniae Millennium*, w którym biskupi polscy poinformowali Ojca św. o tej wyjątkowej dla życia religijnego w Polsce uroczystości i prosili Go o ogłoszenie w Kraju roku odpustowego dla Polski”⁵⁶⁰. Zwróćmy uwagę na treść obu dokumentów. Zachowany brulion w języku polskim jest syntetycznym wykładem historii Kościoła w Polsce od momentu chrztu Mieszka do czasów współczesnych. W tekście ukazano znaczenie chrześcijaństwa dla polskiej tożsamości i kultury i wymieniono wszystkich najważniejszych polskich świętych, a obszerny fragment poświęcono kultowi maryjnemu, opisując dodatkowo idee związane z aktem oddania narodu w niewolę Maryi. Na końcu dokumentu biskupi zwrócili się z prośbą do papieża o błogosławieństwo dla wszystkich Polaków, ogłoszenie Roku Świętego dla Polski oraz o wyniesienie na ołtarze jednego z polskich sług bożych. Drugi dokument nie ma charakteru wykładu historycznego, gdyż jest to swego rodzaju zawiadomienie o planowanych obchodach milenijnych. Zawarto w nim krótkie sprawozdanie z działań związanych z soborem oraz przygotowań do Millennium (tj. edycji *Biblii Tysiąclecia* i aktu oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi). Wyrażono też wdzięczność za działalność papieża na forum międzynarodowym i nadzieję na jego przyjazd do Polski. Biskupi skierowali również prośbę do Pawła VI o błogosławieństwo apostolskie, list apostolski oraz ogłoszenie dla Polski roku 1966 „Świętym Rokiem Jubileuszu z uroczystościami odpustowymi”. W dokumencie tym znajduje się również fragment dotyczący aktu przyjętego 1 września we Wrocławiu: „Obecność historyczna naszej wiary znajduje swój wyraz w Memoriale Biskupów Polskich, opracowanym i podpisanym podczas naszej ostatniej Konferencji Plenarnej we Wrocławiu w dniu 1 września bieżącego roku. Składamy przed Waszym Tronem ten Memoriał, dumni, iż mogliśmy go przygotować”. Przypuszczam zatem, że wspomniany wyżej brulion jest wersją listu do papieża przyjętego przez episkopat 1 września we Wrocławiu, a dokument w języku włoskim jest niejako piśmem przewodnim. Nie można jednak rozstrzygnąć, czy jest to wersja ostateczna. Warto przy tym zauważyć, że w *Liście Apostolskim z okazji Tysiąclecia Chrztu Polski* wystosowanym przez papieża 17 grudnia 1965 r. znajdujemy wiele analogii do treści występujących w owym brulionie⁵⁶¹. Zważywszy na powyższe informacje można zatem przyjąć, że prymas przekazał papieżowi oba dokumenty.

W komunikacie Sekcji Polskiej przy Biurze Prasowym Soboru z 30 listopada 1965 r. zapisano, że listy do episkopatów zawierały informacje

560 Konferencja polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II. Protokół nr 1, 16 IX 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 30, s. 563.

561 *List Apostolski z okazji tysiąclecia Chrztu Polski*, 17 XII 1965 r., [w:] S. Wyszynski, *Dziela Zebrane...*, t. XV, s. 410–413.

na temat tysiąca lat historii Kościoła w Polsce z uwzględnieniem relacji z krajem adresata. Dodatkowo treść scharakteryzowano w następujący sposób: „[...] jest utrzymana w duchu ewangelicznym, zgodnie z inspiracją encykliki *«Pacem in Terris»*, bez aluzji politycznych z podkreśleniem tego, co łączy narody katolickie”. I dalej, na temat intencji polskiego episkopatu: „Polscy ojcowie Soboru pragnęli dać wyraz duchowemu dobrokowi *«Wielkiej Nowenny»*, którego dopełnieniem, z woli Opatrzności, stały się prace i postanowienia *Vaticanum II* [...] Polski episkopat zaprasza braci Biskupów całego świata do modlitwy za Kościół w Polsce, na drugie Tysiąclecie pod opieką Bożej Rodzicielki”⁵⁶².

We wszystkich listach znajduje się wspólny zestaw informacji:

- zapowiedź świętowania milenium Chrztu Polski w 1966 r.;
- ogłoszenie, że uroczystości kulminacyjne planowane są na 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze;
- opis początków chrześcijaństwa w Polsce, ze wspomnieniem chrztu Mieszka I oraz jego małżeństwa z czeską księżniczką Dobrawą;
- opis tworzenia struktur kościelnych, w tym działalności pierwszych biskupów w Polsce;
- charakterystyka dziejów Polski, ze wskazaniem jej związków z Kościołem rzymskokatolickim (w niektórych listach użyto określenia „przedmurze chrześcijaństwa”);
- wspomnienie Soboru Watykańskiego II, z podkreśleniem jego znaczenia w budowaniu jedności Kościoła;
- program Wielkiej Nowenny oparty na pojęciach „Miserere” i „Magnificat”;
- wywód na temat znaczenia kultu maryjnego w historii Polski⁵⁶³.

Dyskurs historyczny w listach oparto na następujących datach/wydarzeniach (choć nie wszystkie wydarzenia przywoływano w każdym liście):

- 966 r. – chrzest Mieszka I;
- 1000 r. – ustanowienie polskiej metropolii kościelnej;
- 1506 r. – pierwszy druk *Bogurodzicy* w *Statucie Laskiego*;
- 1655 r. – początek potopu szwedzkiego;
- 1656 r. – śluby Jana Kazimierza;
- 1956 r. – Jasnogórskie Śluby Narodu Polskiego;
- 1957 r. – początek Wielkiej Nowenny;
- brak daty – Sobór Watykański II;
- 1966 r. – Milenium Chrztu Polski (główne uroczystości 3 maja).

562 PISK, Spuścizna Abp. Szczepana Wesołego, t. 14. Sprawy polskie na Soborze, Sesja IV. Sekretariat Prymasa, Powiadomienie Konferencji Episkopatów o uroczystościach Tysiąclecia Chrztu Polski, [30 XI 1965 r.], b.p.

563 Na temat najważniejszych treści wpisanych w kościelny program milenijny zob. B. Noszczak, *Antymilenium...*, s. 59–107.

W każdym liście znalazła się prośba o ustanowienie w danym Kościele lokalnym jednego dnia modlitwy w intencji Polski (najlepiej 3 maja 1966 r.), a także zaproszenie do przyjazdu pielgrzymów do Polski na uroczystości milenijne.

Jak już wyżej wskazano, jedynie kilkunastu listom nadano indywidualny charakter. Wpływ na specyfikę treści orędzia skierowanego do danego kraju miała historia relacji Polski z tym krajem. Prymas wyraźnie dostrzegł wyjątkowość relacji np. z Włochami czy z Francją — „najściślejsze związki istniały zawsze między Kościołem katolickim w Polsce i we Włoszech, wskutek tego, że Papież mieszka w Rzymie, i że stamtąd spod Ravenny pierwsi Apostołowie przyszedli, którzy nas ochrzczili. [...] Ścisłe związki łączyły nas również z Kościołem katolickim we Francji”⁵⁶⁴, „najwięcej bowiem elementów chrześcijańskich i kulturalnych wiąże nas z tym narodem”⁵⁶⁵.

W większości listów zindywidualizowanych zaprezentowano wspomniane związki Polski z krajem adresata. Najszerze ujęcie tych relacji odnajdujemy w listach skierowanych do biskupów francuskich, hiszpańskich i niemieckich. W liście do Francuzów i Hiszpanów ukazano wyłącznie pozytywne aspekty tych relacji. W tym pierwszym podkreślano przede wszystkim, jak wiele Polska zawdzięcza Francji i Francuzom. Bardzo obszerny fragment poświęcono Jadwidze Andegaweńskiej, dołączając jednocześnie prośbę do biskupów znaną Sekwany o wsparcie starań w sprawie jej beatyfikacji. W tekście umieszczono także akapit, który można odczytać jako próbę polemiki z funkcjonującymi we Francji poglądami na temat polskiego katolicyzmu: „Wbrew temu, co myślać może powierzchowni obserwatorzy, nasze katolickie masy nie są skażone kwietyzmem ani fideizmem, ale spragnione teologicznych podstaw, które oświełają ich wiarę”⁵⁶⁶.

Głównym przesłaniem zawartym w liście do biskupów Hiszpanii było wykazanie, że oba kraje są do siebie bardzo podobne w sferze religijnej (kult maryjny) i kulturowej (kultura łacińska, scholastyka) oraz realizowały taką samą misję w Europie — „przedmurza chrześcijaństwa” (Hiszpania na południowym zachodzie, zaś Polska na wschodzie).

W liście do biskupów niemieckich, oprócz pozytywnych aspektów w relacjach obu krajów i narodów, ujęto zaś również wiele kwestii problematycznych i trudnych, w tym działalność na ziemiach polskich zakonu krzyżackiego, udział Królestwa Prus w rozbiorach Polski i wreszcie zbrodnie niemieckie w okresie II wojny światowej. Co jednak

564 S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 312.

565 *Idem*, *Egzamin tysiąclecia z naszego chrześcijaństwa: przebacamy!* Do nauczycieli w czasie Oplatka, Warszawa, Miodowa, 5 I 1966 r., [w:] *Dziela Zebrane*, t. XVI..., s. 43.

566 Zob. w części źródłowej poniżej: Orędzie do Episkopatu Francji.

istotne, synteza dziejów polsko-niemieckich ujęta w *Orędziu* miała inny charakter od wykładni promowanej w oficjalnej publicystyce i częściowo historiografii, w której ukazywano relacje polsko-niemieckie jako od zawsze i *ex definitione* wrogie⁵⁶⁷. Biskupi zaproponowali spojrzenie na dziesięć wieków sąsiedztwa bez stereotypów i z uwzględnieniem wyobrażeń na ten temat jednej i drugiej strony, a także z odwołaniem się zarówno do polskiej, jak i do niemieckiej historiografii⁵⁶⁸. Autor tekstu ujął także ważne dla niemieckich adresatów kwestie związane z działalnością opozycji antyhitlerowskiej w Niemczech oraz z powojennymi wysiedleniami ludności niemieckiej z terenów przyznanych Polsce w Jalcie i Poczdamie. Nie pominięto również głównego problemu politycznego w powojennych relacjach polsko-niemieckich, tj. kwestii granicy na Odrze i Nysie, którą określono „dla Niemców nad wyraz gorzkim owocem ostatniej wojny”, a odwołując się do niemieckiej publicystyki – „gorącym żelazem”. W liście umieszczona została też prośba do biskupów niemieckich, aby podziękowali ewangelikom w Niemczech za zaangażowanie w „znalezienie rozwiązania naszych trudności”. Było to nawiązanie do tzw. Memorandum Wschodniego EKD z 1 października 1965 r., w którym ewangelicy niemieccy apelowali do społeczeństwa i rządzących w Niemczech o podjęcie dialogu z Polską, przyjęcie odpowiedzialności za konsekwencje II wojny światowej i uznanie granicy polsko-niemieckiej. Bolesław Kominek, autor *Orędzia*, zaproponował adresatom model dialogu oparty na prawdzie, otwartości na rozmowę (bez polemiki), chęci poznania się i wreszcie, w odwołaniu do osiągnięć Soboru i programu Wielkiej Nowenny, gotowości do uznania win i przebaczenia winnym. Wyrazem tej idei był przedostatni, a dzisiaj najbardziej znany, akapit *Orędzia*: „W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz przebaczymy i prosimy o przebaczenie. A jeśli Wy, niemieccy biskupi i Ojcowie Soboru, po bratersku

567 Z. Wojciechowski, *Polska–Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*, Poznań 1945; E. Dmiatrów, *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*, Warszawa 1987, s. 23–86; C. Król, *Obraz Niemców w polskim filmie fabularnym w latach 1946–1995. Przyczynek do studiów nad mitami i stereotypami narodowymi*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej”, nr 5 (2009), s. 129–169; M. Pluta, *Faszyzm bez Hitlera. Obraz Niemiec Zachodnich w propagandzie Polski Ludowej w latach 1949–1956*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 60 (2005), nr 3, s. 353–363 — tam zestawienie obszernej literatury na temat budowania stereotypu Niemiec jako wroga.

568 W. Kucharski, *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich, podsumowanie badań, nowe ustalenia i perspektywy badawcze*, [w:] *Kardynał Bolesław Kominek – biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka [w druku].

wyciągnięte ręce ujmiecie, to wtedy dopiero będziemy mogli ze spokojnym sumieniem obchodzić nasze Millennium w sposób jak najbardziej chrześcijański”⁵⁶⁹.

Nieco skromniej opis dwustronnych historycznych relacji ujęto w listach do biskupów włoskich i austriackich. W *Orędziu* do episkopatu Italii ukazano głównie pozytywne oddziaływanie naukowe (uniwersytety) i kulturowe (literatura i sztuka) Włoch na Polskę oraz zaakcentowano, że oba kraje nie były nigdy ze sobą skonfliktowane. Podobny wydźwięk ma list do biskupów austriackich. Nawet w akapicie dotyczącym rozbiorów podkreślono tam zachowanie autonomii polskich instytucji i poszanowanie języka polskiego w zaborze austriackim. Obok łączących oba narody wydarzeń, jak odsiecz Wiednia, autor listu, abp Bolesław Kominek, wiele miejsca poświęcił tym terenom współczesnej Polski, które przez lata znajdowały się pod panowaniem habsburskim (Śląsk), podkreślając, że ta spuścizna kultury niemieckiej przetrwała do dzisiaj. Wskazując podobieństwa między oboma narodami, autor uwypuklił zasady tolerancji, którymi kierowali się panujący w Polsce i Austrii. Dodatkowo określił Austrię jako pomost między Wschodem a Zachodem i Słowianami a Niemcami.

W listach do episkopatów Anglii, Irlandii i Szkocji oraz Belgii, Kanady i Szwajcarii elementy łączące historię Polski i kraju adresata ograniczono jedynie do kilku pozytywnych przykładów. Przy czym w listach do biskupów z Wielkiej Brytanii podkreślono szczególnie bliską współpracę w okresie II wojny światowej. Odmienny charakter ma natomiast list do biskupów amerykańskich. Obszerna część poświęcona relacjom polsko-amerykańskim dotyczy tam przede wszystkim Polonii w Ameryce oraz wsparcia, którego udzielał i udziela obecnie Kościół w USA i amerykańskie organizacje charytatywne polskim instytucjom kościelnym.

Osobno należy również potraktować przesłanie zawarte w listach ekumenicznych skierowanych do patriarchów prawosławnych i Światowej Rady Kościołów w Genewie. Polscy biskupi wskazywali w nich na potrzebę jedności chrześcijaństwa. Opisywali stosunki wyznaniowe na przestrzeni dziejów zgodnie z koncepcją definiującą Polskę pod panowaniem Jagiellonów i w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów jako państwo tolerancji religijnej. Jako najważniejsze polskie osiągnięcia przywołano tam: *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium* Pawła Włodkowica z 1415 r., konfederację warszawską z 1573 r. i *Colloquium Charitativum* z 1645 r.⁵⁷⁰ Niewątpliwie, jak wskazywała to już Ewa K. Czaczkowska, inspiracją dla prymasa mogły być w tej kwestii pojedyncze gesty

569 *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*, [w:] *Wokół Orędzia...*, s. 409.

570 Informację na ten temat zob. w części źródłowej: Światowa Rada Kościołów.

ze strony Pawła VI i patriarchy Atenagorasa⁵⁷¹. W jednym z pierwszych kazań wygłoszonych po powrocie z soboru do Polski prymas mówił na ten temat: „Może nie trzeba wyprowadzać za daleko idących wniosków, ale my wiemy, jak wszystkim w świecie podobało się spotkanie Pawła VI z patriarchą Atenagorasem, gdy Papież jeździł do Ziemi Świętej. Wszyscy czuli, że trzeba dążyć do otwarcia ramion przede wszystkim ku tym, którzy wierzą w Pana naszego Jezusa Chrystusa, chociażby nie byli razem z nami w Kościele rzymskokatolickim. To jest nowa atmosfera, która tworzy się w świecie Bożym, naprawdę i jedynie postępowym”⁵⁷².

Zauważmy przy tym, że w niektórych listach zindywidualizowanych (jak tych do episkopatów Francji, Hiszpanii i Włoch) można znaleźć bardzo podobne sformułowania. Może to oznaczać, że ich autorzy odwoływali się do jakiegoś wstępnego dokumentu lub korzystali ze swoich tekstów nawzajem.

Po powrocie z Rzymu prymas wskazywał, że nawet w listach do odległych państw chciał ująć związki łączące dany kraj z Polską: „Pisząc nawet listy do narodów i krajów murzyńskich widzieliśmy pewne związki między Polską a tymi krajami”⁵⁷³, „a mieliśmy do czego nawiązywać, bo Murzyni uważają Matkę Bożą Jasnogórską za swoją rodzoną Siostrę. Mówią: Madonna Nera — to nasza Czarna Siostra. A wielu biskupów i księży murzyńskich pokazywało mi w swoim brewiarzu obrazek Matki Bożej Częstochowskiej, który tam pewnie zawieźli, od czasów ojca [Jana] Beyzyma, polscy misjonarze i polskie zakonnice”⁵⁷⁴.

Z zachowanych brulionów wynika, że w dużej części listów brak jednak jakichkolwiek informacji o związkach Polski z krajem adresatów. W takich dokumentach biskupi pisali o znaczeniu soboru dla zbudowania kontaktów między episkopatami z różnych stron świata, założeniach programu Wielkiej Nowenny, początkach chrześcijaństwa w Polsce oraz o roli kultu maryjnego w kulturze polskiej.

Sposób ujęcia dziejów Polski zaprezentowany w listach wpisywał się w tradycję historiograficzną reprezentowaną przede wszystkim przez Oskara Haleckiego i chociaż wiadomo, że ten wybitny historyk nie uczestniczył w przygotowywaniu listów, to sposób interpretowania w orędziach historii Polski zaczerpnięty został z zaproponowanych przez niego koncepcji. Zauważmy, że podstawą filozofii dziejów Haleckiego była synteza historiozofii chrześcijańskiej i teorii indywidualistycznego historyzmu. Autor *Tysiąclecia Polski katolickiej* za fundament cywilizacji europejskiej

571 E.K. Czaczkowska, *op. cit.*, s. 140.

572 S. Wyszyński, *Po powrocie z soboru*, Warszawa Bazylika Archikatedralna Świętego Jana Chrzciciela, 12 XII 1965 r., [w:] *idem, Dzieła zebrane...*, t. XV, s. 302.

573 *Idem, Biskupi Polscy piszą do biskupów świata...*, s. 312.

574 *Idem, Egzamin tysiąclecia z naszego chrześcijaństwa...*, s. 43.

uznawał wartości chrześcijańskie. Stąd za apogeum rozwoju Europy uznawał rok 1000, kiedy dziedzictwo kultury grecko-rzymskiej objęło wraz z chrześcijaństwem cały kontynent. Podkreślał przy tym jedność kultury europejskiej opartej na różnorodnościach, a jako najlepszy przykład tradycji europejskich przywoływał Rzeczpospolitą Obojga Narodów – państwo oparte na wolnościach osobistych, tolerancji religijnej i zasadach pokojowego współistnienia narodów je tworzących⁵⁷⁵. Głównymi zagrożeniami dla Europy były według niego idee antychrześcijańskie i ateistyczne, których wcieleniem w czasach jemu współczesnych był materialistyczny komunizm w wydaniu radzieckim. Jego sprzeciw wobec rozprzestrzeniania się idei komunistycznych na świecie wyrażony w wielu tekstach sprawia, że można go określić mianem pisarza antykomunistycznego. Rozważając misję dziejową Polski, odwoływał się również do koncepcji *antemurale christianitatis* – według niego Polska dźwigała na sobie ciężar obrony świata zachodniego i jednocześnie zaangażowała się w rozszerzenie zasięgu łacińskiego chrześcijaństwa na wschodzie. Co niezwykle ważne, w jego koncepcji historii Polski kluczową i pozytywną rolę odgrywał Kościół katolicki⁵⁷⁶, a takie ujęcie dziejów bez wątplenia odpowiadało prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. Należy również zauważyć, że wpływ na zainteresowanie się przez prymasa dorobkiem naukowym Haleckiego miała także postawa życiowa historyka, autentyczna pobożność i zaangażowanie w życie Kościoła.

Na marginesie trzeba stwierdzić, że w listach dostrzec można niemalą liczbę błędów historycznych polegających na myleniu faktów⁵⁷⁷, podawaniu błędnych dat wydarzeń⁵⁷⁸, nieścisłym cytowaniu i nieprecyzyjnym

575 R. Stobiecki, *Oskar Halecki, jako historyk cywilizacji?*, [w:] *Oskar Halecki...*, s. 124–144.

576 M. Kornat, *Polska myśl polityczna na uchodźstwie wobec Millenium. Komentarze, rozważania postulaty*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 60–64.

577 Dla przykładu w liście do biskupów Anglii w jedno wydarzenie połączono chrzest Mieszka i jego małżeństwo z Dobrawą. W liście do Hiszpanii określono Jordana mianem biskupa gnieźnieńskiego. W *Orędziu* do episkopatu Włoch wymieniono nieistniejących biskupów gnieźnieńskich i balałutnie przesunięto datę powstania biskupstwa gnieźnieńskiego przed rok 1000. W *Orędziu* do episkopatu Irlandii stwierdzono, że Jan Kazimierz ogłosił „Matkę Boską Częstochowską Królową Polski” 3 v 1656 r., choć nastąpiło to i IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Laskawej. W przesłaniu do biskupów francuskich wskazano, że za udział w powstaniu styczniowym Rafał Józef Kalinowski został skazany na powieszenie, gdy w rzeczywistości wyrokiem było rozstrzelanie. W listach ekumenicznych błędnie stwierdzono, że wolność religijna w Polsce została ustanowiona przez *pacta conventa* w 1573 r., a nie – jak miało to miejsce – przez akt konfederacji warszawskiej.

578 Dla przykładu w liście do episkopatu Austrii działalność św. Stanisława biskupa datowano na XII w., błędnie podano również datę założenia Uniwersytetu Krakowskiego (1363 r.). W *Orędziu* do episkopatów zrzeszonych w CELAM-ie błędnie określono początek Wielkiej Nowenny na 1956 r. W liście do episkopatu Włoch podano błędną datę poselstwa księcia Ferrary Alfonsa II d’Este do Polski (1775 r.).

odwoływaniu się do źródeł historycznych⁵⁷⁹, błędnemu używaniu pojęć szczególnie z obszaru geografii historycznej⁵⁸⁰, dostosowywaniu faktografii i interpretacji wydarzeń z przeszłości do potencjalnych oczekiwań adresatów⁵⁸¹. Wynikało to z jednej strony z tego, że autorzy w większości nie byli zawodowymi historykami, z drugiej zaś – ze skali przedsięwzięcia i szybkiego tempa, w jakim przygotowywano wszystkie orędzia. Należy przy tym skonstatować, że błędy nie zostały powielone we wszystkich listach, co zdaje się potwierdzać tezę o wielu autorach.

Oprócz zaproszenia na uroczystości milenijne celem wysłania listów było zainteresowanie Polską całego świata katolickiego i niekatolickiego i wysłanie komunikatu o znaczeniu pokojowego współlistnienia we współczesnym świecie. Z tych względów, jak wskazywał prymas, „niektóre z listów miały taki charakter, że musiały zainteresować nie tylko świat katolicki, ale wszystkich ludzi, którzy czują się w swoim bycie zagrożeni przez możliwość nowych wojen i prześladowań”⁵⁸². Dodatkowo przedsięwzięcie stwarzało okazję do zbudowania pożądanego wizerunku polskiego Kościoła na świecie. Treść listów, jak stwierdził prymas Wyszyński, miała również zadać kłam tezie ferowanej przez prasę komunistyczną i część publicystów katolickich (publikujących za granicą, szczególnie we Francji), że Kościół w Polsce jest zacofany, szowinistyczny, nacjonalistyczny i daleki od refleksji teologicznej⁵⁸³. Prymas oceniał, że listy miały w tej mierze efekt pozytywy: „[...] nasze listy, zwłaszcza głośny dziś list do Biskupów niemieckich, otworzył [sic!] oczy całego świata i tu dopiero zaczęły się wielkie nawrócenia – A więc wy tak myślicie! Stać was na to!”⁵⁸⁴.

Jan Nowak-Jeziorański dostrzegł w listach do poszczególnych episkopatów także sformułowania antykomunistyczne⁵⁸⁵. Można tak interpretować szczególnie te fragmenty, które dotyczą historii najnowszej

579 Dla przykładu w liście do biskupów Szwajcarii *Annales Bohemici* określano mianem kroniki. Natomiast cytat *Polonia coepit habere episcopum* z tego rocznika błędnie związane z rokiem 966.

580 W liście do episkopatu Austrii na określenie monarchii Habsburgów w okresie ich panowania na Śląsku użyto sformułowania „Cesarstwo Austriackie”.

581 Widać to szczególnie w listach do episkopatów Włoch i Austrii, w których pominięto m.in. informacje dotyczące II wojny światowej.

582 S. Wyszyński, *Katolicki naród polski – nie katolicy polscy! Rozpoczął swoje święte Tysiąclecie*. Do Archikonfraterni Literackiej i inżynierów, Warszawa, Miodowa, 5 I 1966 r., [w:] *idem, Dzieła zebrane...*, t. XVI, s. 35.

583 *Idem, O soborze...*, s. 262.

584 *Idem, Na progę Wielkiego „Te Deum Narodu”...*, s. 247.

585 J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, nr 82, s. 131.

i ówczesnej sytuacji Kościoła w Polsce. Pewne sformułowania sugerują też ograniczenia w prawach obywatelskich, takich jak swoboda podróżowania, wolność wyznania i poglądów politycznych. W liście do Francuzów autor wskazywał, że granice, które dzielą oba narody, nie pozwoliły biskupom francuskim zapoznać się z programem Wielkiej Nowenny. W listach ekumenicznych napisano: „Z powodów, które łatwo odgadnięcie, w chwili obecnej nie możemy uczynić wszystkiego, czego byśmy pragnęli, by promować, w TYM, który JEST NASZĄ JEDNOŚCIĄ, ruch ekumeniczny”. Zaś w liście do CELAM-u wyrażono prośbę o modlitwę, aby naród polski „oparł się pokusom otaczających go materializmów”. W odniesieniu do współczesnej sytuacji Kościoła napisano tam: „Ponadto, Bóg przygląda się nam, poddając nas próbom. Módlcie się więc również o to, aby nasza odpowiedź była godna Jego planów w stosunku do naszej ukochanej ojczyzny”. Podobny fragment można znaleźć w liście do biskupów belgijskich, kanadyjskich i szwajcarskich: „W chwili obecnej Bóg czyni nam zaszczyt przeżywania tajemnicy Kościoła Ubogich. Zredukowani do tego, co istotne, polegamy na lasce, której niezgłębione bogactwa poznajemy z zachwytem. Niewzruszona wiara naszych chłopskich i robotniczych mas kieruje naszą duszpasterską posługą, która jest całkowicie oddana Ludowi Bożemu, o wiele bardziej pragnącego Chleba Życia niż chleba materialnego. To chyba najbardziej poruszający aspekt dzisiejszej Polski, łatwo dostrzegalny. Jednak czy na wszystkich poziomach, a szczególnie na poziomie elit, opieramy się czyhającym pokusom materializmu? Wystawieni na próbę, czy nadal jesteście wierni Błogosławieństwu Ubogich? Domine, MISERERE!”.

ODPOWIEDZI I REAKCJE EPISKOPATÓW NA ŚWIECIE

Po powrocie z Rzymu 12 grudnia 1965 r. prymas tak mówił w kazaniu o reakcji episkopatów na świecie na listy milenijne: „Otrzymałem już cały szereg odpowiedzi. Zapowiadają one, że w roku przyszłym w różnych krajach będą urządzone dni lub tygodnie dziękczynnej modlitwy do Boga w Trójcy Świętej Jedyne go za to, że przed tysiącem lat upodobał sobie powołać nasz Naród do rodziny chrześcijańskiej”⁵⁸⁶.

W zespole archiwalnym Sekretariat Prymasa Polski przechowywanym w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim odnaleziono jedynie odpowiedź biskupów niemieckich⁵⁸⁷. Można jednak przypuszczać,

586 S. Wyszyński, *Po powrocie z soboru*, Warszawa Bazylika Archikatedralna Świętego Jana Chrzciciela, 12 XII 1965 r., [w:] *idem, Dzieła zebrane...*, t. XV, s. 303.

587 AAW, SPP, sygn. II/3.27, k. 32–42.

że przynajmniej w ograniczonej, kurtuazyjnej formie, każdy z adresatów odpowiedział. Niektóre odpowiedzi udało się odnaleźć w archiwach nadawców, a o wielu zachowały się informacje w różnych źródłach. Dysponujemy tekstami odpowiedzi wystosowanych przez Pawła VI⁵⁸⁸ i episkopaty: Austrii⁵⁸⁹, Belgii⁵⁹⁰, Czechosłowacji⁵⁹¹, Francji⁵⁹², Holandii⁵⁹³, Niemiec⁵⁹⁴, Peru⁵⁹⁵, RPA⁵⁹⁶, Szwajcarii⁵⁹⁷, Ukrainy⁵⁹⁸, USA (od

588 List Apostolski z okazji Tysiąclecia Chrztu Polski, 17 XII 1965 r., [w:] S. Wyszyński, *Dziela Zebrane...*, t. XV, s. 410–413.

589 Kardinal König-Archiv, sygn. 96/66, List Episkopatu Austrii do Episkopatu Polski, 24 I 1966 r.

590 W reakcji na polskie *Orędzie* kard. Léon-Joseph Suenens 14 XII 1965 r. wystosował list do prymasa Wyszyńskiego. Zob. Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen–Brussel, Suenens Archives, box 381, List kard. Léona-Josepha Suenensa do kard. Stefana Wyszyńskiego, Mechelen 14 XII 1965 r. Cztery miesiące później biskupi belgijscy przygotowali list pasterski w związku z Milenium. Zob. Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millennium, b.p., Le millénaire de la Pologne chrétienne, 13 IV 1966 r.

591 AMZV, Teritoriální odbory–Tajné 1965–69, Polsko, kr. 2, složka I., sygn. 021.811/66-1, [Odpowiedź biskupów Czech i Słowacji na polskie Orędzie, 9 XII 1965 r.].

592 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millennium, b.p. Lettre des évêques Français aux évêques Polonais, 25 XI 1965 r., [w:] *Millénaire Chrétien de la Pologne*, Paris [1966]. Nato-miast w Archiwum kard. Liénarta znajduje się ten tekst w formie maszynopisu z datą 1 XII 1965 r., zob.: Les Archives diocésaines de Lille, sygn. 4 B 33.

593 Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, sygn. 449/123, List kard. Bernarda Alfrinka do kard. Stefana Wyszyńskiego, 31 I 1966 r.

594 AAW, SPP, sygn. II/3.27, k. 32–42, Pozdrowienie biskupów niemieckich dla polskich braci w biskupim posłannictwie i odpowiedź na list z dnia 18 XI 1965 r., 5 XII 1965 r.

595 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, Kopia listu kard. Juana Landázuria Rickett-sa do kard. Stefana Wyszyńskiego, 3 V 1966 r., b.p.

596 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, Listy do Konferencji Episkopatów na millennium, List kard. Owena McCanna do kard. Stefana Wyszyńskiego, 22 II 1966 r.

597 Schweizer Bischofskonferenz, B.2.20, sygn. 114–14–201, [List episkopatu Szwajcarii do episkopatu Polski], 2 IV 1966 r.

598 *Varia – Chronica*, „Bohoslovía”, t. 31 (1967), s. 211; por.: Archiwum Historyczne Cerkwi Greckokatolickiej w Rzymie (Archiwum Patriarchatu S. Sophiae), Brulion listu kard. Josyfa Slipyja do kard. Stefana Wyszyńskiego, b.d.

kard. Francisa Spellmana)⁵⁹⁹ i Włoch⁶⁰⁰ oraz listami wysłanymi przez patriarchę Atenagorasa⁶⁰¹, Światową Radę Kościołów⁶⁰², kard. José Gabi Rivery abpa Guadalajary (nie jest jasne, czy list ten należy uznać za odpowiedź episkopatu Meksyku)⁶⁰³ i przypuszczalnie przez kard. Josefa Berana⁶⁰⁴. W źródłach wspomniane są także teksty odpowiedzi przygotowanych przez hierarchów z Argentyny⁶⁰⁵, Australii⁶⁰⁶, Hiszpanii⁶⁰⁷,

599 Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia, Collection Cardinal John Krol, t. „Poland’s Millennium of Christianity—Wyszynski, Cardinal-Primate of Poland”, b.p., Kopia listu kard. Francisa Spellmana do kard. Stefana Wyszyńskiego, 3 XI 1965 r. Nie wiadomo, czy poza tym listem biskupi amerykańscy przygotowali oficjalną, uroczystą, odpowiedź na polskie *Orędzie*. Dokument taki nie został odnaleziony.

600 CEI, sygn. 6929, segr. III [Brulion Odpowiedzi Episkopatu Włoch na Orędzie biskupów polskich].

601 Archiwum Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopolańskiego, Protokół nr 875, 29 XII 1965 r., k. 75–76.

602 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.57/6, List Willema Adolpha Visser’t Hoofta do kard. Stefana Wyszyńskiego, 21 XII 1965 r.

603 *Meksyk jednoczy się z Polakami w obchodach tysiąclecia*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr z 28, 29 24 i 31 VII 1966 r., s. 4.

604 Archiv pražského arcibiskupství, Praga, Spuścizna kard. Josefa Berana,teczka zatytułowana „Wyszyński Stefan kardynał, Prymas Polski, 1963–1966”, List kard. Josefa Berana do kard. Stefana Wyszyńskiego, 16 VI 1966 r., k. 4–5.

605 Zob.: *Palabras de Su Em. Del Cardenal Dr. Antonio Caggiano Pronunciadas en la Santa Misa en la Catedral Metropolitana*, „Głos Polski”, z 20 V 1966, s. 1; Arzobispado de Buenos Aires, Curia Eclesiástica, [Zbiory kard. Antonio Caggiano], List ministra pełnomocnego Zbigniewa Żółtowskiego do kard. Antonio Caggiano, 18 V 1966 r.

606 Australian Catholic Bishops Conference Archives, Annual Australian Episcopal Conference Minutes of 19 to 22 April 1966.

607 Jak już wyżej wspomniałem, materiały dotyczące reakcji episkopatu Hiszpanii nie zostały niestety udostępnione ze względu na 75-letni okres karencji. Z listu nadesłanego przez posła Potockiego do ministra Starzewskiego w Londynie wynika, że pisemna odpowiedź biskupów hiszpańskich na orędzie milenijne miała być sformułowana po posiedzeniu episkopatu Hiszpanii planowanym na 26 II 1966 r. Poseł nadmieniał, że ustne podziękowania za zaproszenie na obchody milenium przekazał prymasowi Wyszyńskiemu jeszcze w Rzymie jeden z hiszpańskich kardynałów. Zob.: Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, List Józefa Alfreda Potockiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 17 II 1966 r., k. 297. Możliwe, że odpowiedź została sformułowana na posiedzeniu episkopatu Hiszpanii 1 III 1966 r. Por. Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, List Józefa Alfreda Potockiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 1 III 1966 r. k. 275.

Irlandii⁶⁰⁸ i Szkocji⁶⁰⁹.

Odpowiedzą papieża na polskie Milenium był List Apostolski z 17 grudnia 1965 r., w którym Paweł VI wyraził swoje pragnienie udziału w uroczystościach milenijnych, odwołał się do tysiąca lat historii Kościoła w Polsce oraz wspominał zapowiadziany w polskim liście akt oddania w niewolę narodu polskiego Najświętszej Marii Pannie⁶¹⁰. I choć list zawierał te wszystkie istotne treści, ambasador Kazimierz Papée nie był z niego zadowolony: „pozostaje wrażenie, że list jest pisany na kolanie. [...] dyspozycja listu pochodzi od Papieża, a redakcja z któregoś z biur Sekretariatu Stanu, które się zbytnio nie wysiliło. Każdy bowiem z elementów zawartych w liście Papieża winien być szerszy i wymowniej rozwinięty i opracowany, by dać pełny obraz właściwego wkładu Polski w dzieje chrześcijaństwa”⁶¹¹. Jednocześnie warto zauważyć, że Paweł VI w wielu wystąpieniach i tekstach poruszył kwestię milenium Chrztu Polski. Już w przemówieniu do polskich biskupów 13 listopada 1965 r. papież wspominał o obchodach milenijnych⁶¹². W 1966 r. skierował też Błogosławieństwo dla Narodu Polskiego na Tysiąclecie Chrztu Polski (11 stycznia), Telegram na rozpoczęcie uroczystości milenijnych w Gnieźnie (16 kwietnia), Pozdrowienie milenijne (23 kwietnia)⁶¹³ i wreszcie wygłosił przemówienie podczas uroczystości milenijnych w Rzymie (15 maja)⁶¹⁴.

Część odpowiedzi na pozostałe listy miała charakter równie uroczysty, co polskie orędzia i była wystosowana *in gremio* w imieniu

608 Meath Diocesan Archives, Minutes of the Irish Episcopal Conference for October–December 1965. Fragment protokołu z 6 XII 1965 r.

609 T. Ziarski, *List Episkopatu Polski do biskupów Szkocji*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 8 III 1966 r., s. 3.

610 List Apostolski z okazji Tysiąclecia Chrztu Polski, 17 XII 1965 r., [w:] S. Wyszyński, *Dziela Zebrane...*, t. XV, s. 410–413.

611 D. Bednarski, *Watykan i Paweł VI wobec milenium Chrztu Polski (w relacji ambasadora Kazimierza Papée)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, t. 49 (2016), nr 2, s. 375.

612 Przemówienie Ojca św. Pawła VI do Biskupów Polskich podczas audiencji dnia 13 XI 1965 r., „Duszpasterz Polski Zagranicą”, R. XII (1966), nr 2, s. 210–212.

613 Błogosławieństwo Ojca Świętego dla Narodu polskiego na Tysiąclecie Chrztu Polski. Watykan, 11 I 1966 r., [w:] S. Wyszyński, *Dziela Zebrane...*, t. XVI, s. 516; Telegram Ojca Świętego Pawła VI na rozpoczęcie uroczystości milenijnych w Gnieźnie, Watykan 16 IV 1966 r., [w:] *ibidem*, s. 524; Pozdrowienie milenijne Ojca Świętego, Watykan, dnia 23 IV 1966, [w:] *ibidem*, s. 524–525.

614 Przemówienie Papieża Pawła VI wygłoszone w niedzielę 15 maja 1966 r. w ramach obchodu Tysiąclecia Polski Chrześcijańskiej, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, R. XII (1966), nr 4, s. 401–405.

wszystkich biskupów w danym kraju⁶¹⁵. Inne wystosowane zostały przez prymasów lub przewodniczących episkopatów w danym kraju.

Zachowane odpowiedzi w większości nie mają jedynie kurtuzyjnego charakteru, gdyż zawierają istotne dla bilateralnych relacji komunikaty. Najobszerniejsze odpowiedzi przygotowali biskupi z Austrii, Niemiec i Szwajcarii. Biskupi austriaccy podkreślili przede wszystkim podobieństwa historii obu narodów. Wskazali, że Polskę i Austrię łączy moment chrztu i początków państwowości, wspólne pełnienie misji obrony wschodniej flanki Europy przed atakami z zewnątrz, a także kult maryjny. Wymienili wspólnych dla obu nacji świętych: św. Stanisława Kostkę, św. Klemensa Hofbauera (Dworzaka), Marię Teresę Ledóchowską (wówczas jeszcze przed beatyfikacją). Deklarowali ponadto gotowość do wsparcia starań o kanonizację królowej Jadwigi Andegaweńskiej.

Biskupi Szwajcarii wskazywali przede wszystkim na wzajemne oddziaływanie w sferze kultury religijnej. Zauważyli wpływ tak popularnego w Polsce kultu maryjnego na pobożność maryjną w Szwajcarii. Docenili wsparcie, jakiego udzieliła polska ludność szwajcarskim żołnierzom walczącym w Wielkiej Armii napoleońskiej w Rosji, oraz przypomnieli, że wielu Polaków znalazło schronienie w Szwajcarii w okresie zaborów. Przyznali przy tym, że dokładne opisanie kontaktów polsko-szwajcarskich jest postulatem dla badań historycznych. Przypominając spotkania podczas Soboru Watykańskiego II, przywołali także udział Polaków w soborach w Konstancji i Bazylei.

Na tle odnalezionych odpowiedzi list biskupów niemieckich jest wyjątkowy, gdyż podobnie jak polskie *Orędzie* porusza kwestie sporne w relacjach między oboma państwami⁶¹⁶. Autorzy tego tekstu wyrazili wdzięczność polskim biskupom za sposób ujęcia historii polsko-niemieckich stosunków, w którym uwzględniono pozytywne aspekty tych relacji, ale także przyznano, że „Wiele okropności doznał naród polski od Niemców i w imieniu niemieckiego narodu”. Biskupi niemieccy dziękowali za wspomnienie w polskim liście o antynazistowskiej opozycji w Niemczech oraz niemieckich ofiarach totalitaryzmu nazistowskiego. Podkreślali, że Polska i Niemcy ponoszą konsekwencje wywołanej przez Niemcy wojny, a w powojennej sytuacji obu narodów dostrzeżono paralele: „Miliony Polaków musiały opuścić wschodnie tereny i przenieść się na ziemię im przydzielone. [...] Lecz i miliony Niemców musiały opuścić swoje rodzinne strony, w których żyli ich ojcowie i pradziadowie”. Wskazywali przy tym, że stosowane w narracjach przesiedlonych Niemców

615 Odnalezione teksty odpowiedzi wystosowane przez episkopaty: Austrii, Czechosłowacji, Francji, Niemiec, Szwajcarii, Ukrainy i Włoch mają właśnie taki charakter.

616 W. Kucharski, L. Ratkowska-Widlarz, *Nowe źródła do badań Odpowiedzi biskupów niemieckich na polskie Orędzie*, [w:] *Kardynał Bolesław Kominek – biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka [w druku].

określenie „prawo do rodzinnych stron” nie ma charakteru rewizjonistycznego, a wyraża jedynie, „że w swych starych stronach rodzinnych mieszkali prawnie i że nadal pozostają z nimi związani”. Zauważali przy tym, że także młodzi Polacy, którzy zamieszkują Ziemię Zachodnie i Północne (tj. były tereny niemieckie), uważają te ziemie „za swoje rodzinne strony”. Deklarowali, że biskupi niemieccy „nie pragną niczego innego, [...] jak tylko by braterski stosunek między obydwoma narodami nacechowany był serdecznością oraz uczciwością we wzajemnej rozmowie”. W ostatnim akapicie episkopat Niemiec podkreślił wagę kluczowych słów z polskiego orędzia: „Na końcu Waszego listu znajdują się cenne słowa, mogące otworzyć nową przyszłość dla naszych dwóch narodów: «Z ław kończącego się Soboru wyciągamy ku Wam nasze ręce i przebaczymy i prosimy o przebaczenie». Z braterskim szacunkiem podejmujemy wyciągnięte dłonie”⁶¹⁷.

Historyczne reminiscencje znajdują się również w odpowiedzi biskupów z Czechosłowacji. Jej autorzy zauważali, że polski jubileusz jest także ważny dla czeskiego narodu ze względu na wpływ czeskiej księżniczki Dobrawy na chrzest Mieszka oraz ze względu na znaczenie działalności misyjnej św. Wojciecha w Polsce dla umocnienia się chrześcijaństwa. Osobno wskazali, że również dla Słowaków jest to ważny jubileusz, a to ze względu na działalność na przełomie X i XI w. na Słowacji polskiego mnicha św. Andrzeja Świerada, który miał kluczowy wpływ na odstąpienie mieszkańców Słowacji od praktyk pogańskich. Biskupi czescy i słowaccy podkreślili też, że ich narody wspierały i podziwiała bohaterstwo Polaków w walkach o wolność.

Natomiast biskupi Belgii, poza kurtuazyjnym podziękowaniem przesłanym jeszcze w grudniu 1965 r. przez kard. Suenensa do kardynała Wyszyńskiego, przygotowali list pasterski *Le millénaire de la Pologne chrétienne*⁶¹⁸, w którym wspomnieli o polskich świętych i obrońcach wiary oraz o udziale polskich żołnierzy w wyzwoleniu Belgii w 1944 r. Polskę określono jedynym krajem na wschodzie Europy, który od momentu chrztu pozostał całkowicie katolicki. Jednocześnie biskupi deklaruowali przyjaźń z Polską i gotowość do przyjęcia jej z pomocą wszelkimi sposobami, „jakich wymagają dzisiejsze okoliczności”.

Bardzo obszerną odpowiedź przygotował także kard. Owen McCann z Republiki Południowej Afryki. Wyrażał w niej podziw dla wiary Polaków oraz wdzięczność za działalność polskich misjonarzy w Afryce. Jednocześnie wspominał o Polonii, która zamieszkuje RPA, i deklarował objęcie jej najlepszą opieką duszpasterską.

617 AAW, SPP, sygn. II/3.27, Pozdrowienie biskupów niemieckich dla polskich braci w biskupim posłannictwie i odpowiedź na list z dnia 18 listopada 1965 r., k. 38.

618 Zob.: Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, 1, Listy do Konferencji Episkopatów na millenium, b.p., *Le millénaire de la Pologne chrétienne*, 13 IV 1966 r.

- Brulion odpowiedzi patriarchy Atenagorasa na polskie orędzie, 29 XII 1965 r. Archiwum Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopolińskiego.

μιν ἐν Διᾷ τῷ Ἱερῷ Κανόνι τῶν Σαββατίων γάρημιν τῶν ἀποστόλων ἵπὸν Ὁσίους ἵπὸν ἁγίῳ
 α' Διευκρίθην εἰ. καὶ ἐπιμ. Πρωτ. 312, ἀκαταμίως τῶν ἑμπροσθεν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἀποστόλων
 ἐν τῷ ἀδελφῷ τῶν Ὁσίων, ἐν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ἀποστόλου, μαρτυρῶν τῶν Ἀπο-
 στόλων Ἐκκλησιαστικῶν ἑξέως.

Εἰς αὐτοὺς γρηγοροῦ ἵπὸν, ὅτι ἐπιπέδη ἑνὸς ἐν τῶν Ὁσίων χρο-
 νολογία τῶν ἑμπροσθεν Κωνσταντίνου.

Κωνσταντίνου αὐτῶν ἵπὸν ἐξέλεγον τῶν Ὁσίων ἑμπροσθεν ἵπὸν ἑξέλεγον, καὶ ἐν-
 χριστοῦς ἀποστόλων τῶν ἑμπροσθεν Κωνσταντίνου, ἐν ἑκείνῃ ἀποπέδη ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων.
 ἡδὲ ἐν ἑκείνῃ τῶν ἑμπροσθεν καὶ ἐν ἑκείνῃ ἑκείνῃ ἑξέλεγον ἀποστόλων ἵπὸν ἐν τῶν Ὁσίων
 τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον καὶ ἀποστόλων καὶ ἀποστόλων τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον.

αφε' Διευκρίθην εἰ.

Ἱερ. Πρωτ. 871

Ἱερ. Πρωτ. 871 καὶ Ἱερ. Πρωτ. 872 καὶ Ἱερ. Πρωτ. 873, ἑξέλεγον καὶ Ὁσίων,
 ἐν ἑκείνῃ ἀποπέδη ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἵπὸν ἑκείνῃ ἑξέλεγον, καὶ ἀποστόλων,
 καὶ ἐν ἑκείνῃ ἑξέλεγον καὶ ἀποστόλων ἀπὸ Θεοῦ.

ἑκείνῃ ἀποπέδη ἐν ἑκείνῃ τῶν ἑκείνῃ καὶ ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων, ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον ἵπὸν ἐν ἑκείνῃ
 ἑξέλεγον ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν
 ἀποστόλων τῶν 874.

ἑκείνῃ ἀποπέδη ἐν ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ καὶ ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων, ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 καὶ ἐν ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ καὶ ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων.

αφε' Διευκρίθην εἰ.

Ἱερ. Πρωτ. 875

ἑκείνῃ ἀποπέδη ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων, ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον
 τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ καὶ ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων.

ἑκείνῃ ἀποπέδη ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων, ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον
 τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ καὶ ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων ἑξέλεγον ἑκείνῃ ἑξέλεγον τῶν ἑκείνῃ ἑξέλεγον
 ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀποστόλων.

Podobne listy przygotowały episkopaty Francji i Włoch. W obu podkreślono szczególne więzi łączące te kraje z Polską. Na marginesie można dodać, że list episkopatu Włoch był konsultowany z Sekretariatem Stanu Stolicy Apostolskiej, który wniósł nieznaczne, stylistyczne poprawki do tego tekstu⁶¹⁹.

Pozostałe zachowane odpowiedzi od biskupów holenderskich, prymasa Peru, episkopatu Ukrainy i patriarchy Atenagorasa miały typowo kurtuazyjny charakter. Jedynie w liście biskupów ukraińskich umieszczono sformułowanie, które zdaje się wskazywać na trudności w relacjach między Kościołem katolickim w Polsce a Kościołem greckokatolickim na Ukrainie: „Jednocześnie łączymy się z Wami w [...] modlitwach za przyszłe tysiąclecie, aby [...] stosunki dobrosąsiedzkie pomiędzy naszym ukraińskim i polskim Kościołem katolickim rozwijały się na zasadach miłości i sprawiedliwości”. Warto dodać, że odpowiedź episkopatu ukraińskiego na polskie *Orędzie* przywiózł do Polski dopiero w lutym 1967 r. mons. Agostino Casaroli⁶²⁰.

Osobnego omówienia wymaga odpowiedź Światowej Rady Kościołów, gdyż był to jedyny adresat, który odpowiedział negatywnie na polskie zaproszenie. Jak wyżej wskazano, przypuszczalnie równocześnie z listem milenijnym do Genewy wysłano dwa inne dokumenty: *Działalność Centrum Ekumenicznego przy Kurii Metropolitalnej w Warszawie* i *Sytuacja ekumenizmu w Polsce*. Według relacji Willema Adolpha Visser't Hoofta, Sekretarza Generalnego Rady w tym drugim tekście zawarta była poważna i nieuzasadniona krytyka niekatolickich Kościołów i związków wyznaniowych będących członkami Rady z sugestią, aby Rada zajęła wobec nich negatywne stanowisko. Dokument ten uznano za nieakceptowalny oraz sprzeczny z przesłaniem zawartym w liście milenijnym. Sekretarz odpisał, kontrastując oba teksty: „Trudno jest nam uwierzyć, że ten dokument, którego ton jest tak bardzo obraźliwy i sprzeczny z duchem ekumenizmu, pochodzi od tych samych osób, które podpisały zaproszenie”⁶²¹. W liście do kard. Wyszyńskiego Sekretarz Generalny prosił wręcz o zdementowanie, że dokument pochodził od niego⁶²². Prymas odpowiedział na list Visser't Hoofta 13 stycznia

619 CEI, sygn. 6929, Segr. III, List abp. Alberto Catelli Sekretarza Episkopatu Włoch do abp. Angelo Dell'Acqua Substytuta w Sekretariacie Stanu Stolicy Apostolskiej, 27 XII 1964 r. [powinno być 1965 r.]; List abp. Angelo Dell'Acqua Substytuta w Sekretariacie Stanu Stolicy Apostolskiej do abp. Alberto Catelli Sekretarza Episkopatu Włoch, 4 I 1966 r.

620 Archiwum Historyczne Cerkwi Greckokatolickiej w Rzymie (Archiwum Patriarchatu S. Sophiae), List kard. Stefana Wyszyńskiego do kard. Josyfa Slipyja, 18 IV 1967 r.

621 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.57/6, List Willema Adolpha Visser't Hoofta do kard. Stefana Wyszyńskiego, 21 XII 1965 r.

622 *Ibidem*.

1966 r.⁶²³, nie zaprzeczając, że dokument został intencjonalnie wysłany do Sekretarza Światowej Rady Kościołów. Próbował przy tym wyjaśnić sytuację wykorzystywania przez władzę innych Kościołów chrześcijańskich w Polsce do walki z Kościołem katolickim, podkreślał, że krytykuje konkretne osoby, a nie Kościoły, i list miał pomóc w ich ochronie. W *Pro memoria* prymas odnotował na ten temat: „Przyszedł o. Czapiewski SJ z s. Joanną w sprawie listu dla Światowej Rady Ekumenicznej. Przekazuję mu odpowiedź dla niewiernego Sekretarza Światowej Rady Ekumenicznej, który nie orientuje się w tym jak dalece Polska Rada Ekumeniczna nabiera ich, służąc w Polsce walce z Kościołem katolickim”⁶²⁴.

Dodatkowych wyjaśnień udzielił o. Czapiewski, który, nieco dramatyzując⁶²⁵, dostarczył list do Genewy 21 stycznia 1966 r. Dodał on, że prymas nie wypiera się przekazania do Rady wspomnianego dokumentu, który miał być przeznaczony wyłącznie dla Sekretarza Generalnego. Błędem, którego prymas bardzo żałował, było natomiast wysłanie owych dokumentów razem z zaproszeniem na uroczystości milenijne⁶²⁶. Prosił więc, aby Rada rozważyła wysłanie swojego przedstawiciela do Polski na obchody milenium. Dla Rady kluczową kwestią było jednak zawarte w dokumencie żądanie opowiedzenia się przeciwko jej członkom⁶²⁷. Z perspektywy Genewy nie dostrzegano możliwości instrumentalnego wykorzystywania przez władze w Polsce niekatolickich Kościołów chrześcijańskich do walki z Kościołem katolickim. Sprawa ta wpłynęła na reakcję Rady na zaproszenie na obchody milenijne. O dokumencie poinformowany został również Sekretariat do spraw Jedności Chrześcijan Stolicy Apostolskiej⁶²⁸. Ostatecznie Komitet Wykonawczy Rady podjął decyzję, aby nie przyjmować zaproszenia. Rozważano przy tym, jak to zakomunikować, aby nie oznaczało to jednocześnie opowiedzenia się w konfrontacji milenijnej po stronie władz komunistycznych w Polsce⁶²⁹.

623 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.58, List prymasa Stefana Wyszyńskiego do Willema Adolpha Visser't Hoofta, 13 I 1966 r.

624 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 18 I 1966 r.

625 List od prymasa ukryty był w jego bucie.

626 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.58, Memorandum Lukasa Vischera dla Willema Adolpha Visser 't Hoofta, 24 I 1966 r. W Memorandum tym jest zawarte sprawozdanie z rozmowy z o. Czapiewskim.

627 *Ibidem*.

628 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.58, Kopia Listu Willema Adolpha Visser 't Hoofta do bp. Johanna Willebrandsa, 31 I 1966 r.

629 World Council of Churches Archives, WWC General Secretariat, sygn. 42.3.58, Kopia Listu Willema Adolpha Visser 't Hoofta do Lukasa Vischera, 23 II 1966 r.

We wszystkich odpowiedziach, poza listami episkopatu Ukrainy i Światowej Rady Kościołów, biskupi deklarowali zorganizowanie modlitw w intencji Polski. W wielu dokumentach znalazły się również deklaracje przyjazdu do Polski na główne uroczystości milenijne przedstawiciele poszczególnych episkopatów.

Warto także zauważyć, że niektórzy biskupi przesłali odpowiedzi indywidualne z informacją o planowanych w ich diecezjach uroczystościach⁶³⁰.

Dopełniając akcję dyplomatyczną związaną z wysyłką listów milenijnych, polski episkopat (a wykonawczo bp Władysław Rubin) w pierwszej połowie 1966 r. rozesłał do biskupów na całym świecie książkę w języku włoskim *Sacrum Poloniae Millenium* pod redakcją ks. prof. Władysława Smolenia. Wydawnictwo to przygotowywane było w 1965 r.⁶³¹, a ostatnie teksty prymas napisał w trakcie IV sesji soborowej. Początkowo planowano, że książka będzie przetłumaczona na język angielski i francuski i wydana w nakładzie 5 tys. egzemplarzy⁶³². Jeszcze 7 października prymas informował biskupów, że wydawnictwo to jest w druku i ma być wręczone wszystkim ojcom soborowym w połowie listopada⁶³³. Planowano także wydanie jej w języku polskim na użytek krajowy⁶³⁴. Ostatecznie jednak druk został opóźniony z powodu korekty, a 18 listopada 1965 r. biskupi postanowili, że po wydaniu książka zostanie wysłana do biskupów na całym świecie⁶³⁵. Gigantyczna wręcz korespondencja z podziękowaniami za przesłanie tej publikacji może stanowić materiał

630 Zob. np.: Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List biskupa Fall River Jamesa Louisa Connolly'ego do bp. Władysława Rubina, 30 IV 1966 r.; *ibidem*, List biskupa Lafayette Maurice Schexnaydera do bp. Władysława Rubina, 25 IV 1966 r.; *ibidem*, List biskupa Charlesa Helmsinga do bp. Władysława Rubina, 29 IV 1966 r.

631 Podczas 89. Konferencji Plenarnej Episkopatu prymas wspominał o projekcie wydania publikacji opartej na materiałach drukowanych o *Sacrum Poloniae Millennium* w „L'Osservatore Romano”, która miała być przekazana wszystkim biskupom przebywającym na soborze. Zob.: AAW, SPP, sygn. 11/4.218, Protokół 89. Konferencji Plenarnej Episkopatu, 1 i 2 IX 1965 r., k. 16.

632 Konferencja polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 2, 23 IX 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 31, s. 571.

633 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 26–30 IX 1965 r.; Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 2, 23 IX 1965 r., [w:] M. Białkowski, *op. cit.*, nr 31, s. 571.

634 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 4, 7 X 1965 r., [w:] *ibidem*, nr 33, s. 587.

635 Konferencja Polskich Ojców Soborowych w czasie IV sesji Soboru Watykańskiego II, Protokół nr 9, 18 XI 1965 r., [w:] *ibidem*, nr 38, s. 626.

- Brulion listu kard. Jozefa Slipeja do kard. Stefana Wyszyńskiego przygotowywanego w związku z polskim orędziem, Archiwum Historyczne Cerkwi Grekokatolickiej w Rzymie (Archiwum Patriarchatu S. Sophiae).

Ваша Еміненціє ,

Ваші Ексцеленції ,

Ми дякуємо Папському Престолу

Сердечно вітаємо Вас з тисячліттям ¹⁰⁰⁰ Milenium крещення Польщі як не лише з ^{завдяки} ~~вашим~~ ^{вашим} ~~понаху~~ ^{понаху} в історії ~~Сходу~~ ^{Сходу}, але і з повною ^{завдяки} ~~завдяки~~ ^{завдяки} небесних благодетей зілляти ^{на} ~~на~~ ^{на} польський Нарід. Водночас

лучимося з Вами ^у ~~у~~ ^у Ваших ^{горячих} ~~горячих ^{горячих} молитвах за майбутнє тисяч ліття, ^{щоби} ~~щоби~~ ^{щоби} через заступництво Матері Божої ^{Господь} ~~Господь~~ ^{Господь} дарив Польську Католицьку Церкву в Польській Державі світлим майбутнім, а зокрема, ^{щоби} ~~щоби~~ ^{щоби} добросусідські відносини між нашою українською і польською Католицькою Церквою розвивалися на основі любови і справедливости на славу Богу - Католицької Церкви ^{через} ~~через~~ ^{через} заступництво Пресвятої Богородиці.~~

З висловими глибокою ^{шани} ~~шани~~ ^{шани}

у Христі віддані
у Христі
Земисколат

+ Кардинал Йосиф

Верховний Архиепископ

porównawczy do określenia skali reakcji na listy milenijne. W archiwum kard. Władysława Rubina znajduje się bowiem ponad 400 listów od biskupów z ponad 70 krajów.

Niektóre episkopaty dość szybko opublikowały otrzymane listy. Episkopat Francji wydał polskie *Orędzie* i francuską odpowiedź już pod koniec roku, skoro 30 grudnia 1965 r. wspomniano o niej w notatce Departamentu I MSW⁶³⁶, a 11 stycznia 1966 r. zarejestrowano tę publikację w kancelarii Ambasady RP przy Stolicy Apostolskiej⁶³⁷. Podobnie w Hiszpanii, w oficjalnym biuletynie Kurii Metropolitalnej w Madrycie opublikowano w całości list już w styczniu 1966 r. Poseł w Madrycie rządu RP na uchodźstwie Józef Potocki przypuszczał, że podobnie uczyniły inne kurie biskupie⁶³⁸. Wiadomo również, że list został opublikowany w oficjalnym biuletynie Konferencji Episkopatu Hiszpanii „Ecclesia”⁶³⁹. Natomiast episkopat Włoch przygotował okolicznościową broszurę na początku lutego 1966 r.⁶⁴⁰ Po latach edycję wielu dokumentów dotyczących pojednania polsko-niemieckiego, w tym tekst *Orędzia*, wydał także episkopat Niemiec⁶⁴¹.

Istotnym skutkiem zaproszeń wystosowanych przez polski episkopat na obchody milenijne były próby przyjazdu do Polski biskupów zagranicznych, szczególnie z Europy i Stanów Zjednoczonych. Polscy biskupi z prymasem Wyszyńskim na czele nie przewidzieli jednak reakcji władz na całe przedsięwzięcie, w tym szczególnie na *Orędzie* wystosowane do biskupów niemieckich. Dokument ten (podobnie jak inne listy) z jednej strony przełamywał monopol władzy w kształtowaniu stosunków międzynarodowych z drugiej stworzył dogodną okazję do uderzenia w episkopat w przededniu zbliżających się uroczystości milenium chrześcijaństwa w Polsce/tysiąclecia państwowości polskiej. Władysław Gomułka i jego najbliżsi współpracownicy szybko dostrzegli możliwości propagandowego wykorzystania *Orędzia*, które zredukowano właściwie do jednego

636 AIPN, sygn. 02011/32, Informacja Departamentu I MSW dot. listu biskupów polskich do episkopatu francuskiego, Warszawa, 30 XII 1965 r., k. 49.

637 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, k. 410–413.

638 *Ibidem*, List Józefa Alfreda Potockiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 19 I 1966 r., k. 406.

639 *El milenario de Polonia. Carta del Episcopado Polaco a los Obispos Españoles*, „Ecclesia”, nr 1274 (1966), s. 25, 27.

640 Zob.: *I Vescovi della Polonia...*

641 *Versöhnung aus der Kraft des Glaubens. Analysen, Dokumente, Perspektiven 1965–1985. Zwanzig Jahre nach dem Briefwechsel zwischen den polnischen und deutschen Bischöfen*, Bonn 1985.

zdania „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”⁶⁴². Bartłomiej Noszczak niezwykle celnie dostrzegł, że główną osią propagandowego uderzenia w Kościół było „nieprzebaczalne przebaczenie” Niemcom⁶⁴³. Władze zdawały sobie bowiem sprawę z żywych jeszcze w polskim społeczeństwie antyniemieckich nastrojów spowodowanych doświadczeniami z okresu II wojny światowej. Traktowanie *Orędzia* i innych listów mileńskich jako antykomunistycznych i szkodzących „polskiej racji stanu” szczególnie w kwestii bezpieczeństwa narodowego i stabilizacji granicy na Odrze i Nysie było w tym sensie pochodną złożeń polityki wewnętrznej. Nie bez znaczenia była także zawarta w *Orędziu* alternatywna do oficjalnej wizja stosunków polsko-niemieckich, nieskazywana na odwieczną wrogość, ale okresami niezwykle harmonijnych. Zaprezentowana w *Orędziu* historiozofia oparta była na dwóch fundamentach, absolutnie dla władz nieakceptowalnych: 1) Chrystus Mieszka I był punktem wyjścia całej polskiej historii i ukonstytuował związek między polskim narodem a chrześcijaństwem, 2) Polska w sensie kulturowym należała i należy do cywilizacji zachodniej, a dokładniej do łacińsko-rzymskiej cywilizacji chrześcijańskiego Zachodu. Wątki te krytykowane były w oficjalnych wystąpieniach władz, w tym przede wszystkim I sekretarza KC PZPR, niemniej w głównych założeniach propagandy odwoływano się do antyniemieckich resentymentów. Pierwsze działania oparto na potępiających *Orędzie* i polskich biskupów wystąpieniach więźniów obozów koncentracyjnych, Polskiej Rady Ekumenicznej, stowarzyszeń katolickich, a później innych grup zawodowych, w tym historyków. Próbuąc wyrzucić prasę na hierarchię kościelną i całe duchowieństwo, przewodniczący Wojewódzkich Rad Narodowych wezwali na rozmowy na temat *Orędzia* wszystkich biskupów, a urzędnicy niższego szczebla dziekanów i proboszczów. Z proboszczami i wikarymi mieli także spotykać się i rozmawiać na ten temat oficerowie Wojska Polskiego⁶⁴⁴. Do akcji zaangażowano wszystkie narzędzia medialne: prasę, radio i telewizję. W pierwszych tygodniach powstało setki artykułów, wydawnictw, programów publicystycznych itp. krytykujących *Orędzie*⁶⁴⁵. Przygotowano i wdrożono plan działania, który miał odciągnąć wiernych od udziału w uroczystościach kościelnych. W tych samych terminach organizowano atrakcyjne imprezy sportowe, rajdy turystyczne, emitowano w telewizji atrakcyjne programy i filmy, organizowano seanse filmowe w kinach itp. Ograniczano możliwość wykorzystania transportu

642 B. Noszczak, *Antymilenium...*, s. 220.

643 *Ibidem*, s. 221.

644 *Ibidem*, s. 222.

645 M. Mazur, *Polityczne kampanie prasowe w okresie rządów Władysława Gomułki*, Lublin 2004, s. 37–100.

publicznego w okresie pielgrzymek milenijnych⁶⁴⁶. Władze były na tyle zdeterminowane, że planowano nawet sprowadzić do Polski w 1966 r. popularne zespoły The Animals i The Beatles, aby stworzyć przyciągającą publiczność, alternatywną dla wydarzeń religijnych, ofertę. Na początku stycznia 1966 r. podjęto pierwsze decyzje administracyjne: odebrano paszport kardynałowi Wyszyńskiemu i odmówiono mu wyjazdu do Rzymu⁶⁴⁷. Nasilono kontrole punktów katechetycznych, egzekucję podatków i kar nałożonych na instytucje kościelne, utrzymano ograniczenia dotyczące działalności wydawniczej Kościoła i budownictwa sakralnego⁶⁴⁸. Równoległe działania rozpoznawcze i operacyjne, których celem było ograniczenie wydarzeń kościelnych na dużą skalę, prowadziła Służba Bezpieczeństwa. Kluczową w kontekście całej akcji wysyłki listów milenijnych była decyzja władz partyjnych o uniemożliwieniu hierarchom z całego świata przyjazdu do Polski w 1966 r. na kościelne uroczystości milenijne.

Najbardziej znane są okoliczności związane z nieudaną pielgrzymką na milenium Pawła VI⁶⁴⁹. Rozważania dotyczące wizyty Ojca Świętego w Polsce w trakcie jubileuszu odnotowywane były jeszcze na długo przed wystosowaniem oficjalnego zaproszenia. Temat stał się bowiem publiczny już wczesną wiosną 1965 r. po kilku artykułach prasowych zapowiadających wizytę papieską w Polsce⁶⁵⁰. Nawet o. Jerzy Tomziński, generał paulinów, jeden z najbliższych współpracowników prymasa, miał wówczas twierdzić, że Paweł VI przyjedzie do Częstochowy 3 maja 1966 r.⁶⁵¹

646 B. Noszczak, *Antymilenium...*, s. 299–300.

647 *Ibidem*, s. 228.

648 *Ibidem*, s. 303–304.

649 W. Kucharski, *Wielki nieobecny. Kwestia udziału papieża Pawła VI w obchodach milenijnych w Polsce*, [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 391–411.

650 S. Wyszyński, *Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965–1967*, Warszawa 2001, s. 11–12; por. z: AIPN, 01041/97/Jacket, k. 14 („Narodowiec”, nr 58, s. 2, z 19 III 1965 r.); *ibidem*, k. 23 (Serwis Nasłuchu Polskiego Radia z 18 V 1965 r.); *ibidem*, k. 24–28 (Serwis Nasłuchu Polskiego Radia z 19 V 1965 r.); *ibidem*, k. 71–72 (Tłumaczenie artykułu *Nowe pogłoski w Warszawie na temat wizyty papieża*, z 10 VI 1965 r.); Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd do spraw Wyznań (dalej: UdsW), sygn. 125/72, k. 1–4 (Tłumaczenie artykułu Neala Aschersona, *Znaki porozumienia między Kościołem a Państwem*, „The Observer”, z 22 VIII 1965 r.).

651 AIPN, 01041/97/Jacket, k. 36–37, Meldunek specjalny Mieczysława Rocha, Naczelnika Wydziału IV KWMO w Opolu, 29 V 1965 r.

W maju 1965 r., podczas wizyty w Rzymie prymas podjął tę kwestię w rozmowie z Ojcem Świętym, sugerując, że papież mógłby odwiedzić tylko Jasną Górę z pominięciem Warszawy⁶⁵². W bardzo oględnych słowach prymas wspominał o tym także podczas spotkania z ambasadorem w Rzymie Adamem Willmannem. Mówił wówczas, że „wyczuwa intencję papieża odbycia tej pielgrzymki”, jednocześnie informował, że po powrocie do kraju zamierza przedstawić propozycję zaproszenia papieża premierowi Cyrankiewiczowi. Dopiero po uzyskaniu aprobaty rządu prymas chciał – podczas IV sesji soborowej – oficjalnie zaprosić Pawła VI do Polski⁶⁵³, jednak do końca 1965 r. nie podjął rozmów z władzami w tej sprawie. Jak wiadomo, w połowie września prymas przekazał natomiast list milenijny papieżowi 13 listopada 1965 r. i w trakcie audiencji dla polskich biskupów w zawaolowany sposób wyraził prośbę o przyjazd papieża na uroczystości milenijne⁶⁵⁴, a 26 listopada złożył w tej sprawie notę w Sekretariacie Stanu⁶⁵⁵. Kilka dni później ponownie rozmawiał na ten temat z ambasadorem, któremu zakomunikował, że ostateczne decyzje papież podejmie w lutym i wówczas będzie czas na rozmowy z rządem⁶⁵⁶. Natomiast bezpośrednio przed wyjazdem z Rzymu, 9 grudnia, ponownie poruszył temat w rozmowie z Pawłem VI⁶⁵⁷. Polskie władze od początku były przeciwne pielgrzymce papieskiej planowanej na 1966 r., a jako główny powód niechęci podawano brak papieskiej akceptacji dla polskiej granicy zachodniej. Natomiast po wybuchu sporu o *Oreddie* do biskupów niemieckich zablokowanie formalnej możliwości przyjazdu papieża do Polski stało się elementem walki z episkopatem. Sygnałem dla opinii publicznej zaostrzenia kursu antykościelnego było nieudzielenie zgody prymasowi na wyjazd do Rzymu na inaugurację uroczystości milenijnych w styczniu 1966 r.⁶⁵⁸ Mimo późniejszych negocjacji między polską i watykańską dyplomacją, które trwały w zasadzie

652 S. Wyszyński, *Zapiski milenijne...*, s. 11–12.

653 AMSZ, ZD, sygn. 6/77, w. 151, t. 777, Szyfrogram 6318 nadany z Rzymu 21 V 1965 r. od Adama Willmanna do Mieczysława Łobodycza, k. 222.

654 AAN, UdsW, sygn. 78/107, Przemówienie Jego Eminencji Księdza Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski wygłoszone na audiencji w dniu 13 XI 1965 r., k. 7.

655 AAW, Stefan Wyszyński, *Pro Memoria*, (kopia mps), 26 XI 1965 r.

656 AMSZ, ZD, sygn. 6/77, w. 151, t. 776, Szyfrogram 14594 nadany z Rzymu 30 XI 1965 r. od Adama Willmanna do Mieczysława Łobodycza, k. 591.

657 S. Wyszyński, *Pro memoria*, 9 XII 1965 r.

658 W. Kucharski, *Wielki nieobecny...*, s. 396.

do połowy kwietnia, władze nie zmieniły decyzji⁶⁵⁹. Już od końca marca Stolica Apostolska wysyłała sygnały, że skłonna byłaby przesunąć termin wizyty papieskiej z maja na sierpień, a później także na jesień 1966 r.⁶⁶⁰ Władze próbowały natomiast wykorzystać działania kurialistów watykańskich do osłabienia, a może nawet usunięcia z Polski prymasa Wyszyńskiego. W depeście wystosowanej do prymasa 23 kwietnia papież ogłosił, że uniemożliwiono mu przyjazd do Polski i że weźmie udział w uroczystościach milenijnych w Rzymie⁶⁶¹, a 1 maja mianował prymasa swoim legatem na uroczystości milenijne⁶⁶². Natomiast 15 maja, w przemówieniu podczas uroczystości w Bazylice św. Piotra, powrócił do kwestii pielgrzymki: „Chcieliśmy udać się osobiście, przyjmując zaproszenie kardynała Wyszyńskiego, episkopatu i wielu wiernych synów, chcieliśmy osobiście przekazać pozdrowienie i złożyć cześć Matce Bożej w Częstochowie i wraz z całym narodem obchodzić tę datę. Ale nie pozwolono nam na tę pielgrzymkę, a byliśmy [sic!] przecież zapewniali ściśle religijny charakter naszego, krótkiego pobytu”. W dalszej części, odnosząc się do powodów, które uniemożliwiły mu wyjazd do Polski, stanął w obronie prymasa: „Jesteśmy przekonani, że przyczyny przeciwstawiające się naszej pielgrzymce – tłumaczone postawą kardynała Wyszyńskiego, są nieuzasadnione”⁶⁶³. Nawet po uroczystościach rzymskich dyplomacja watykańska podejmowała starania, aby wizyta papieska w Polsce w 1966 r. się jednak odbyła⁶⁶⁴. Ostatnim ich akcentem było złożenie nieoficjalnych wizyt przedstawicieli obu stron: we wrześniu do Rzymu przyleciał Andrzej Werblan, a w listopadzie do Polski przybył mons. Agostino Casaroli⁶⁶⁵. Strona polska wyraźnie komunikowała, że główną przeszkodą w unormowaniu relacji polsko-watykańskich, a zatem i organizacji pielgrzymki papieskiej do Polski, jest prymas Wyszyński. Pod koniec roku dyplomacja watykańska wysunęła propozycję przyjazdu papieża na Jasną Górę na jeden dzień w Wigilię Bożego Narodzenia.

659 *Ibidem*, s. 397–404.

660 AMSZ, ZD, sygn. 6/77, w. 151, t. 776, Szyfrogram 3998 nadany z Rzymu 30 III 1966 r. od Adama Willmanna do Mariana Naszkowskiego, k. 156–157.

661 Depesza papieża została opublikowana w „L'Osservatore Romano”, zob. polskie tłumaczenie: AAN, UdsW, sygn. 125/72, k. 16–17. Por.: S. Wyszyński, *Zapiski milenijne...*, s. 67.

662 AAN, UdsW, sygn. 125/72, k. 10.

663 AAN, UdsW, sygn. 125/72, Claris nr 188 nadany z Rzymu 15 V 1966 r. do Chabasińskiego, k. 6–7.

664 W. Kucharski, *Wielki nieobecny...*, s. 404–406.

665 *Ibidem*, s. 406–408.

W odpowiedzi polskie władze wysunęły cztery żądania⁶⁶⁶, które jednak dla Pawła VI były nie do przyjęcia⁶⁶⁷.

Podobne starania o przyjazd do Polski wiosną 1966 r. czyniły inne episkopaty. Przymuszczały jeszcze w styczniu kilkunastu biskupów francuskich wystosowało prośby o wizy do Polski, lecz po pierwszych odmowach część biskupów zrezygnowała nawet ze składania podań o wizę⁶⁶⁸. W kwietniu episkopat Francji poprosił francuską dyplomację o wsparcie przy uzyskaniu wiz⁶⁶⁹. Mimo prób negocjacji, polski MSZ pozostał nieugięty, argumentując: „nie przewidujemy przyjazdu biskupów z innych krajów na uroczystości milenijne. Ewentualna wizyta francuskich dostojników kościelnych byłaby zatem niezrozumiała”⁶⁷⁰. Pod koniec marca 1966 r. poseł Józef Alfred Potocki, nieformalny przedstawiciel władz emigracyjnych w Hiszpanii, informował, że arcybiskup madrycki planował wyjechać do Polski na uroczystości 3 maja z kilkunastoma biskupami, w związku z tym miał wyznaczyć zastępcę do celebrowania uroczystej mszy św. w Madrycie z okazji uroczystości milenijnych⁶⁷¹. Ostatecznie jednak sam ordynariusz celebrował tę mszę świętą w Madrycie 3 maja 1966 r.⁶⁷² Także duża część biskupów amerykańskich

666 Żądania były następujące: 1) pasterka zorganizowana zostałaby w katedrze warszawskiej; 2) w uroczystościach nie będzie uczestniczył prymas i przejdzie się nad tym do porządku dziennego bez wyrażania ubolewania; 3) papieża jako głowę państwa powita i pożegna członek Rady Państwa; 4) wszelkie uzgodnienia odnośnie do wizyty pozostaną w tajemnicy do czasu wspólnego uzgodnienia warunków ich zakomunikowania; zob.: G. Soltysiak, *Poufne rozmowy polsko-watykańskie w latach 1966–1967. Wybór dokumentów*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, 1999, t. 4, s. 389. Por. relację Casarolego, *Relazione di Mons. Casaroli sui suoi contatti a Varsavia per l'eventuale visita di Paolo VI a Częstochowa*, 2 XII 1966 r., [w:] *La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana*, red. G. Barberini, Bologna 2008, s. 600–601.

667 S. Wyszynski, *Zapiski milenijne...*, s. 235.

668 W liście do ks. Tadeusza Kirschkego Maria Winowska informowała o bezowocnych staraniach o przyjazd do Polski biskupów francuskich; zob.: J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, nr 71, s. 116–117.

669 AMSZ, ZD, w. 163, t. 846, Szyfrogram nr 4489 od Stefana Staniszewskiego do Józefa Winiewicza, Paryż, 9 IV 1966 r., k. 233.

670 AMSZ, ZD, w. 163, t. 847, Szyfrogram nr 3714 od Mariana Stradowskiego do Stefana Staniszewskiego, Warszawa, 7 IV 1966 r., k. 205.

671 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, List Józefa Alfreda Potockiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 28 III 1966 r., k. 257.

672 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, List Józefa Alfreda Potockiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 4 V 1966 r., k. 215.

planowała przyjazd do Polski. Za głównych organizatorów pielgrzymek do Polski w 1966 r. konsulat w Chicago uważał biskupów Johna Cody'ego, arcybiskupa Chicago, Johna Deardena, arcybiskupa Detroit, Williama Cousinsa, arcybiskupa Milwaukee, i Francisca J. Greena, biskupa Tucson⁶⁷³. Należy również pamiętać, że w episkopacie USA było 10 Amerykanów polskiego pochodzenia⁶⁷⁴, a kluczową rolę w przygotowaniach obchodów milenijnych w USA odgrywali bp Alojzy Wycisło oraz abp John Krol⁶⁷⁵. 8 kwietnia Zbigniew Stypulkowski, nieoficjalny przedstawiciel polskich władz emigracyjnych w Waszyngtonie, przesłał depeszę informującą, że żaden z amerykańskich biskupów nie otrzymał wizy wjazdowej do Polski, mimo że niektórym pielgrzymom wizy mają być wydane⁶⁷⁶. Także biskupi niemieccy w korespondencji z biskupem Rubinem wspominali o uniemożliwieniu im przyjazdu na uroczystości milenijne do Polski⁶⁷⁷. Na początku lutego episkopat Niemiec wystosował wstępną prośbę o wizę dla sześciu biskupów⁶⁷⁸, a miesiąc później złożono wniośki wizowe dla kard. Döpfnera, kard. Fringsa i biskupów: Hengsbacha, Grabera, Stimoflego i Emanuela oraz dwunastu osób towarzyszących⁶⁷⁹. Mimo że polskie władze nie zamierzały wyrazić zgody na wjazd do Polski niemieckiej delegacji, poinstruowały misję w Berlinie, aby odpowiedzieć indywidualnie każdemu biskupowi, w różnym czasie i „w odpowiedniej formie”⁶⁸⁰. Podobnie zwodzono biskupów z Austrii, z kard. Königiem na

673 AMSZ, ZD, w. 154, t. 813, Szyfrogram nr 1856 od Adolfa Kity do Mariana Stradowskiego, Chicago, 13 II 1966 r., k. 7.

674 *Biskupi polscy w St. Zjednoczonych*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 10, z 6 III 1966 r., s. 7.

675 Na temat wszystkich zaplanowanych pielgrzymek ze Stanów Zjednoczonych do Polski zob.: R. Nir, *Obchody Millenium w Stanach Zjednoczonych*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 347–348.

676 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, List Zygmunta Stypulkowskiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 8 IV 1966 r., k. 191.

677 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List bp. Würzburga Alfonsa Kempfa do bp. Władysława Rubina, 18 IV 1966 r.

678 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 1608 od Bolesława Koperskiego do Mieczysława Lobodycza, Warszawa, 8 II 1966 r., k. 44.

679 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 3149 od Bolesława Koperskiego do Mieczysława Lobodycza, Berlin, 15 III 1966 r., k. 77.

680 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 2901 od Mariana Stradowskiego do Bolesława Koperskiego, Warszawa, 22 III 1966 r., k. 97.

- Depesza z centrali MSZ do ambasady w Londynie z odmowną decyzją wydania wiz dla biskupów z Wysp Brytyjskich planujących wziąć udział w uroczystościach milenijnych w Polsce, AMSZ

Dep.Kons. 348/66 Warszawa, dn. 31.III. 1966 r.

N° 58748 Tajne

SZYFROGRAM Nr 3290

Przyjęto w Wydziale Szyfrowym dn. 31.3.66 godz. 13⁰⁰ 129

Londyn - Morawski

Wasz 187: i 216

1. Odmowa wizy dla kardynała Heenan J.C. i CONWAY W.J.
2. W razie potrzeby uzasadniając wg znanych wytycznych.
3. W okresie zastrzeżonym od 15.IV.-22.V. hierarchii i innym osobom duchownym wiz nie wydamy. W innych okresach /bez sierpnia/ stosować tryb normalny.
4. W wyjątkowo uzasadnionych przypadkach - na Wasze indywidualne wnioski odpowiednio umotywowane - możemy rozpatrywać pozytywnie przyjazdy dołowego kleru.
5. Wszystkie przyjazdy zbiorowe i indywidualne w okresie od 15.IV.-22.V. prosimy zaliczać do przydzielonego Wam limitu 100 osób. Limit nie obejmuje jednakże przyjazdów dyplom. służbowych, handlowców, wymiany naukowej, kulturalnej, sportowej i wypadków losowych. ~~W zależności od rozwoju sytuacji nie wykluczamy, że w okresie od 10.V.-22.V. zostaną złagodzone restrykcje dotyczące przyjazdów turystycznych i rodzinnych.~~

Rozumiemy Wasze trudności.
Prosimy o spokojne rozegranie.

Stradowski
Stradowski

BCh

Parafuje:
PO:
tow. Amb. Wierna
" Chabasiński
" " wadzki
" Szymanowski

Redagował Stradowski

Odbito w 2 egz.

Exz. Nr 1 Łączność

Exz. Nr 2 a/a

C
31.3.66
1715
Jan

PWPW-0234-61

czcele⁶⁸¹. Swoj przyjazd zapowiadał także kard. Alfrink z Holandii, który w liście do prymasa Wyszyńskiego wskazywał, że przyjedzie jako przewodniczący międzynarodowego ruchu Pax Christi⁶⁸². Nie jest jasne, czy inni biskupi holenderscy planowali przyjazd, zachowała się jedynie informacja o odrzuceniu prośby o wizę bp. Martina Jansena z Rotterdamu⁶⁸³. Obaj prymasi z Wysp Brytyjskich w marcu 1966 r. podjęli próbę przyjazdu wraz z pielgrzymami na uroczystości w Częstochowie⁶⁸⁴, ale im także domówiono wiz⁶⁸⁵, nie wpuszczono również pielgrzymów. Kilku spośród tych ostatnich deklarowało przyjazd na granicę czechosłowacko-polską i wystąpienie wówczas ponownie o wizę, a w wypadku odmowy wystosowanie telegramów protestacyjnych do Władysława Gomułki i Józefa Cyrankiewicza⁶⁸⁶. Kardynał John Heenan, abp Westminsteru, podczas głównych uroczystości w Londynie w bardzo mocnych słowach odniósł się do uniemożliwienia biskupom z całego świata przyjazdu do Częstochowy: „Nie obwiniamy Polaków za to, że odmówiono nam możliwości przyjazdu na obchody w Polsce. Cały świat rozumie bowiem, że Polska stanowi w praktyce terytorium okupowane przez Związek Radziecki we wszystkich aspektach poza swoją nazwą, a udzielenie zezwolenia na wjazd zależy nie od Warszawy, lecz od Moskwy”⁶⁸⁷.

Wydaje się, że do końca stycznia polskie służby dyplomatyczne nie były przygotowywane na ograniczenie ruchu wizowego do Polski⁶⁸⁸.

681 K. Bialecki, *Ślady obchodów milenijnych w materiałach archiwalnych Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 169.

682 Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, sygn. 449/123, List kard. Bernarda Alfrinka do kard. Stefana Wyszyńskiego, 31 I 1966 r.

683 AMSZ, ZD, w. 155, t. 819, Szyfrogram nr 3294 od Mariana Stradowskiego do Stanisława Albrechta, Warszawa, 31 III 1966 r., k. 30.

684 AMSZ, ZD, w. 165, t. 832, Szyfrogram 3340 od Jerzego Morawskiego do Józefa Winiewicza, Londyn, 17 III 1966 r., k. 127; *ibidem*, Szyfrogram 4192 od Jerzego Morawskiego do Mariana Stradowskiego, Londyn, 3 IV 1966 r., k. 151.

685 AMSZ, ZD, w. 166, t. 833, Szyfrogram 3290 od Mariana Stradowskiego do Jerzego Morawskiego, Warszawa, 31 III 1966 r., k. 129.

686 AMSZ, ZD, w. 165, t. 832, Szyfrogram 5445 od Jerzego Morawskiego do Mariana Stradowskiego, Londyn, 29 IV 1966 r., k. 219.

687 Westminster Diocesan Archive, sygn. He 3/234, b.p., Kard. John Heenan, Meesage, 22 V 1966 r.

688 Np. polski konsul w Chicago jeszcze 31 stycznia informował o planowanych pielgrzymkach z amerykańskich diecezji z udziałem biskupów, w których organizację zaangażowane były także polskie biura podróży, zob.: AMSZ, ZD, w. 154, t. 813, Szyfrogram nr 5067 od Józefa Anczury do Mariana Stradowskiego, Chicago, 31 I 1966 r., k. 3.

Dopiero 14 lutego 1966 r., podczas posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR ustalono, że „będzie opublikowana decyzja o odmownym załatwieniu podań i wiz dla biskupów niemieckich. Biskupi innych krajów również nie otrzymają wiz. MSZ wyda w tej sprawie zalecenia swoim placówkom zagranicznym”⁶⁸⁹. Nie udało się ustalić, kiedy dokładnie wydano dyrektywę o wstrzymaniu wydawania wiz dla hierarchii kościelnej z zagranicy i znacznego ograniczenia ruchu wizowego do Polski w okresie głównych uroczystości milenijnych (w depeszach używano określenia „instrukcja milenijna” lub „ogólna dyrektywa”). Podczas posiedzenia Komisji ds. Kleru, 22 lutego 1966 r., w odniesieniu do kwestii odmawiania wiz biskupom z zagranicy używano czasu przyszelego⁶⁹⁰. Natomiast już w marcu 1966 r. w korespondencji z placówkami dyplomatycznymi centrala MSZ określała czas między 15 kwietnia a 22 maja i 8 a 31 sierpnia pojęciem „okres zastrzeżony”. Oznaczał on czas, w którym zabroniono wydawać wize wyjazdowe do Polski dla hierarchii i innych osób duchownych⁶⁹¹. Przyznano przy tym poszczególnym placówkom limity określające liczbę osób nieobjętych zakazem, które będą mogły przyjechać do Polski w „zastrzeżonym okresie”. Dla przykładu limit na okres kwiecień–maj dla Francji wynosił 180 wiz⁶⁹², gdy do 16 kwietnia wpłynęło do polskich placówek dyplomatycznych we Francji 1625 zgłoszeń (wydano 140 wiz i klauzul)⁶⁹³. Na Niemcy Zachodnie przyznano 50 wiz⁶⁹⁴, z których do 12 kwietnia wydano 5⁶⁹⁵. Limit dla Szwajcarii wynosił 20 wiz, do 18 kwietnia wpłynęły 224 wnioski, a wyda-

689 Protokół nr 1 z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydz. Administracyjnym KC PZPR w dniu 14 lutego 1966, [w:] *Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1960–1980*, Londyn 1996, nr 43, s. 184.

690 Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru w dniu 22 lutego 1966, [w:] *ibidem*, nr 45, s. 199, 201.

691 AMSZ, ZD, w. 163, t. 847, Szyfrogram nr 3128 od Józefa Winiewicza do Jana Druty, Warszawa, 26 III 1966 r., k. 171; AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 3293 od Mariana Stradowskiego do Bolesława Koperskiego, Warszawa, 31 III 1966 r., k. 110.

692 AMSZ, ZD, w. 163, t. 847, Szyfrogram nr 3738 od Mariana Stradowskiego do Jana Druty, Warszawa, 13 IV 1966 r., k. 215.

693 AMSZ, ZD, w. 163, t. 846, Szyfrogram nr 4947 od Stefana Staniszewskiego do Mariana Stradowskiego, Paryż, 19 IV 1966 r., k. 251.

694 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 3293 od Mariana Stradowskiego do Bolesława Koperskiego, Warszawa, 31 III 1966 r., k. 110.

695 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 4555 od Bolesława Koperskiego do Mariana Stradowskiego, Berlin, 12 IV 1966 r., k. 113.

no jedynie 7 wiz⁶⁹⁶. Dla terenu Holandii przyznano limit 20 wiz⁶⁹⁷, brak jednak danych na temat liczby wydanych zgód. Na obszar Wielkiej Brytanii przyznano 90 wiz, złożonych zostało ponad 600 podań⁶⁹⁸, a do 4 maja wydano w sumie (w ambasadzie w Londynie i w konsulacie w Glasgow) 83 wizy⁶⁹⁹. Ogółem dla wszystkich placówek zagranicznych na okres zastrzeżony ustanowiono limit 2000 osób. Jak się szybko okazało, był on niewspółmierny do zainteresowania udziałem w uroczystościach milenijnych. Lecz chociaż MSZ wystąpił o jego zwiększenie, Komisja Partyjno-Rządowa ds. Tysiąclecia nie uznała tego wniosku za zasadny⁷⁰⁰. Dodatkowo MSZ w pierwszej połowie roku zawiesił dotychczasowy tryb wydawania wiz wjazdowych na granicy, w tym na lotniskach i promach (dotyczyło to przede wszystkim przyjezdnych z Austrii i Skandynawii)⁷⁰¹. Decyzja ta spotkała się z ostrą krytyką mediów austriackich⁷⁰².

Dla opinii publicznej jeszcze w kwietniu 1966 r. nie było jasne, czy zaproszeni biskupi z różnych krajów przyjadą do Polski (tj. czy otrzymają wizy). Dnia 2 kwietnia ks. Tadeusz Kirschke prosił pralata Andrzeja Deskura o zweryfikowanie, którzy włoscy biskupi wybierali się do Polski na uroczystości 3 maja i czy otrzymali wizy⁷⁰³. Na początku kwietnia episkopat Szwajcarii w swej odpowiedzi na *Orędzie* informował, że będzie reprezentowany w Polsce przez biskupa Chur Johannes Vonderacha⁷⁰⁴,

696 AMSZ, ZD, w. 151, t. 804, Szyfrogram nr 4853 od Marka Hellmana do Mariana Stradowskiego, Berno, 18 III 1966 r., k. 25.

697 AMSZ, ZD, w. 155, t. 819, Szyfrogram nr 2899 od Mariana Stradowskiego do Stanisława Albrechta, Warszawa, 22 III 1966 r., k. 27.

698 AMSZ, ZD, w. 165, t. 832, Szyfrogram nr 5107 od Jerzego Morawskiego do Mariana Stradowskiego, Londyn, 22 IV 1966 r., k. 198.

699 AMSZ, ZD, w. 165, t. 832, Szyfrogram nr 5697 od Jerzego Morawskiego do Mariana Stradowskiego, Londyn, 4 V 1966 r., k. 224.

700 Protokół z posiedzenia Prezydium Komisji Partyjno-Rządowej ds. Uroczystości Tysiąclecia w dniu 29 marca 1966, [w:] *Tajne dokumenty...*, nr 48, s. 221–223.

701 Protokół z posiedzenia Prezydium Komisji Partyjno-Rządowej ds. Uroczystości Tysiąclecia w dniu 15 marca 1966, [w:] *ibidem*, nr 47, s. 216.

702 Protokół z posiedzenia Prezydium Komisji Partyjno-Rządowej ds. Uroczystości Tysiąclecia w dniu 29 marca 1966, [w:] *ibidem*, nr 48, s. 222.

703 ZNiO, AJNJ, Korespondencja 1946–1975, t. 10, k. 180, List ks. Tadeusza Kirschke do Pralata Andrzeja Deskura, 5 IV 1966 r.

704 Schweizer Bischofskonferenz, B.2.20, sygn. 114–14–201, List episkopatu Szwajcarii do Episkopatu Polski, 2 IV 1966 r.

a 12 kwietnia biskup ten złożył wniosek o wizę na pobyt w dniach od 29 kwietnia do 9 maja, lecz jej nie otrzymał⁷⁰⁵.

Mimo początkowej deklaracji władz o ogłoszeniu motywacji stojących za decyzją o niewypuszczeniu do Polski na uroczystości milenijne dużej liczby pielgrzymów z zagranicy, w tym biskupów⁷⁰⁶, oficjalnie nie podawano tych powodów. W instrukcjach przesyłanych do placówek nakazywano używać innej, nie ideologicznej argumentacji, np. o niemożności przyjęcia tak dużej liczby osób ze względu na trudności komunikacyjne, ograniczone możliwości lokalowe i niewystarczającą liczbę pracowników obsługujących turystów⁷⁰⁷. Niektórzy dyplomaci zauważali jednak, że do części pielgrzymów takie argumenty nie trafią, gdyż często są to Polacy, którzy przyjeżdżają do rodziny w Polsce⁷⁰⁸. Dopiero w drugiej połowie kwietnia centrala MSZ instruowała placówki dyplomatyczne, aby w sprawie wiz dla biskupów odwoływać się do przemówienia Władysława Gomułki z Poznania⁷⁰⁹. W przemówieniu wygłoszonym tam 17 kwietnia 1966 r. I sekretarz KC PZPR, na akademii z okazji 1000-lecia Państwa, odniósł się do inicjatywy wysłania listów milenijnych i zaproszenia biskupów na całym świecie na obchody milenijne w następujący sposób: „Wskutek tego, że kierownictwo episkopatu podjęło na szeroką skalę działalność polityczną godzącą w polską rację stanu i wplotło ją również w przygotowania tysiąclecia [...] uznaliśmy, iż byłoby wyrazem akceptacji tej szkodliwej polityki wyrażenie przez rząd polski zgody na przyjazd papieża i biskupów z innych krajów, których episkopat polski, kierując się swymi celami politycznymi, bez wiedzy i zgody władz państwowych zaprosił na kościelne uroczystości milenijne. Dlatego rząd polski ustosunkował się negatywnie do tego samowolnego kroku kierownictwa episkopatu i nie udzielił zaproszonym zgody na przyjazd”⁷¹⁰. Dyplomaci dostrzegali w tym ryzyko pogorszenia wizerunku Polski

705 AMSZ, ZD, w. 151, t. 804, Szyfrogram nr 4587 od Marka Hellmana do Mariana Stradowskiego, Berno, 12 III 1966 r., k. 58.

706 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 1408 od Mieczysława Łobodczya do Bolesława Koperskiego, Warszawa, 10 II 1966 r., k. 47.

707 AMSZ, ZD, w. 151, z. 804, Szyfrogram nr 2236 od Władysława Wojtasika do Tadeusza Kropczyńskiego, Warszawa, 4 III 1966 r., k. 17.

708 AMSZ, ZD, w. 163, t. 846, Szyfrogram nr 3592 od Jana Druty do Józefa Winiewicza, Paryż, 22 III 1966 r., k. 173.

709 AMSZ, ZD, w. 163, t. 845, Szyfrogram nr 3963 od Mariana Stradowskiego i Jerzego Wiecheckiego do Zygryfda Wolniaka, Warszawa, 18 IV 1966 r., k. 74.

710 W. Gomułka, *Przemówienie w czasie manifestacji w Poznaniu w związku z obchodami 1000-lecia Państwa Polskiego*, [w:] *idem, Przemówienia. Lipiec 1964–grudzień 1966*, Warszawa 1967, s. 429.

na arenie międzynarodowej⁷¹¹ i wspomiano, że opinia publiczna używała stwierdzenia: „Polska zamyka granicę”⁷¹². Konsulat w Chicago informował, że „ustalony limit zaspokaja jedną czwartą normalnej turystyki i utrzymanie go przyniesie dodatkowe straty polityczno-propagandowe”⁷¹³. Jan Nowak-Jeziorański w jednej z audycji stwierdził zaś, że opinia światowa na określenie zastosowanej przez władze blokady używała nazwy „drugie oblężenie Częstochowy”⁷¹⁴.

Warto zwrócić uwagę, że sytuacja ta nie dotyczyła biskupów z krajów komunistycznych, z których do Polski nie obowiązywały wizy. Mimo że komunistyczna propaganda zarzucała episkopatowi, iż zaproszenia milenijne skierowano jedynie do krajów zachodnich, a np. do biskupów w Czechosłowacji i Węgier już nie⁷¹⁵, to hierarchii z „zaprzyżnionych krajów” również uniemożliwiono przyjazd do Polski. Dobrym przykładem są tu starania biskupów z NRD, Jugosławii i Czechosłowacji. Jeszcze w marcu 1966 r. abp Bengsch podjął działania, aby skorzystać z zaproszenia prymasa Wyszyńskiego i przyjechać w kwietniu na uroczystości milenijne do Poznania i Gniezna. Ponieważ między PRL a NRD nie obowiązywał ruch wizowy, decyzja o zgodzie na wyjazd była całkowicie w gestii władz NRD. Sekretariat Stanu do Spraw Kościoła NRD był skłonny udzielić arcybiskupowi Berlina zgody pod trzema warunkami: 1) władze Polski wyrażą zgodę, 2) abp Bengsch „publicznie i jednoznacznie odetnie się od stanowiska zawartego w odpowiedzi biskupów niemieckich na orędzie biskupów polskich” i 3) przywódca Kościoła w NRD „w sposób zasadniczy wypowie się za ostatecznym uznaniem granicy na Odrze i Nysie”⁷¹⁶. Niemniej pod żadnymi warunkami władze polskie nie były skłonne do wyrażenia zgody na przyjazd we wskazanym terminie. W związku z tym abp Bengsch podjął kolejną próbę przyjazdu w październiku, tym razem prywatnie. Władze NRD do tej prośby ustosunkowały się negatywnie, wskazując, że arcybiskup, „jako głowa Kościoła

711 AMSZ, ZD, w. 163, t. 846, Szyfrogram nr 3800 od Jana Druty do Józefa Winiewicza, Paryż, 25 III 1966 r., k. 191.

712 AMSZ, ZD, w. 163, t. 846, Szyfrogram nr 3849 od Jana Druty do Józefa Winiewicza, Paryż, 26 III 1966 r., k. 195; AMSZ, ZD, w. 165, t. 832, Szyfrogram nr 5107 od Jerzego Morawskiego do Mariana Stradowskiego, Londyn, 22 IV 1966 r., k. 198.

713 AMSZ, ZD, w. 154, t. 813, Szyfrogram nr 5067 od Józefa Anczury do Mariana Stradowskiego, Chicago, 21 IV 1966 r., k. 40.

714 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 52/21, J. Nowak, Facts and views nr 1873, 6 IV 1966, k. 278.

715 *Czyste sumienie?*, „Trybuna Ludu”, z 8 II 1966 r., s. 3.

716 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 4106 od Feliksa Baranowskiego do Józefa Winiewicza, Berlin, 30 III 1966 r., k. 98.

katolickiego w NRD, nie może wyjechać prywatnie” oraz „dopóki Wyszyński prowadzi wrogą politykę, to władze NRD nie zezwolą na współpracę obu Kościołów katolickich”⁷¹⁷. Na kanwie dyskusji dotyczącej zaproszeń na obchody milenium biskupów z państw komunistycznych na początku lutego 1966 r. centrala MSZ prosiła o zweryfikowanie, czy „episkopat jugosłowiański jako całość otrzymał od Wyszyńskiego zaproszenie” oraz czy planuje przyjechać⁷¹⁸. Ambasada uzyskała nieścisłe informacje, że biskupi z Jugosławii nie otrzymali specjalnego listu, ale kard. Franjo Šeper został ustnie zaproszony przez prymasa Wyszyńskiego⁷¹⁹. W marcu 1966 r. prośby o paszport złożyli m.in. kard. Šeper i bp Franje Franić, a w kwietniu — bp. Matija Zvekanović⁷²⁰. Władze Jugosławii dostrzegły istotną komplikację w ewentualnym uniemożliwieniu biskupom przyjazdu do Polski. Miejskowa Komisja ds. Wyznań wskazywała, że w wypadku odmowy wydania paszportu do Polski biskupi mogliby uzyskać paszport do Włoch i stamtąd przyjechać do Polski, wszak wizy nie były potrzebne⁷²¹. Informowano zatem, że władze Jugosławii mogą jedynie odradzać wyjazd do Polski i ostrzegać przed niewłaściwym zachowaniem. Na prośbę polskich dyplomatów jugosłowiańscy urzędnicy wyznaniowi obiecywali przeprowadzić rozmowę z kardynałem Šeperem i przekonać go, by „w imię dobrych stosunków polsko-jugosłowiańskich” zrezygnował z wyjazdu. Władze Jugosławii jednak nie były skłonne odmówić mu wydania paszportu, gdyż obawiały się pogorszenia relacji z episkopatem i Stolicą Apostolską (w tym czasie prowadzono negocjacje Jugosławia—Watykan). Nie były też pewne, czy polskie władze rzeczywiście nie wpuszczą hierarchów z innych krajów⁷²². Stronie polskiej zależało, aby za wszelką cenę zablokować przyjazd jakiegokolwiek

717 AMSZ, ZD, w. 152, t. 806, Szyfrogram nr 13846 od Feliksa Baranowskiego do Tadeusza Findzińskiego, Berlin, 27 X 1966 r., k. 338.

718 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 1440 od Wojciecha Chabasińskiego do Aleksandra Maleckiego, Warszawa, 11 II 1966 r., k. 10.

719 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 2484 od Aleksandra Maleckiego do Wojciecha Chabasińskiego, Belgrad, 26 II 1966 r.

720 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 2976 od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 9 III 1966 r., k. 81; *ibidem*, Szyfrogram nr 3576 od Aleksandra Maleckiego do Mariana Stradowskiego, Belgrad, 18 III 1966 r., k. 91; *ibidem*, Szyfrogram nr 4964 od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 19 IV 1966 r., k. 120–121.

721 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 2976 od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 9 III 1966 r., k. 81.

722 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 3829 od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 25 III 1966 r., k. 103–104.

biskupa z zagranicy na uroczystości milenijne⁷²³. Sygnalizowano nawet, że jeżeli przewodniczący Episkopatu Jugosławii otrzyma paszport i przyjedzie na granicę z Polską, „powstanie sytuacja gorsząca”, gdyż — jak informowała centrala MSZ — „na uroczystości milenijne ograniczone przez Wyszyńskiego nie wpuścimy nikogo spośród zgłoszonych dostojników kościelnych. Wykluczamy również możliwość przyjazdu kleru, zakonników i zakonnice. Decyzja jest nieodwołalna. [...] Trudno będzie zrobić wyjątek dla Šepera⁷²⁴. Ostatecznie kardynał uległ presji i odwołał swój wyjazd oraz pielgrzymki do Częstochowy⁷²⁵. Podobnie w wypadku biskupów z Czechosłowacji, polscy dyplomaci porozumieili się z tamtejszym Urzędem do spraw Wyznań, aby odwiódł biskupów od organizacji pielgrzymek do Polski⁷²⁶.

Podczas Konferencji Episkopatu Polski 17 kwietnia 1966 r. prymas informował „o zgłoszeniach kardynałów i biskupów zachodnich na uroczystości Tysiąclecia. Niestety, żaden z nich nie otrzymał pozwolenia na wjazd do Polski⁷²⁷.

Niewpuszczenie do Polski zagranicznych biskupów, a ostatecznie także papieża, odbiło się na świecie szerokim echem. Nawet agencja Associated Press zleciła przeprowadzenie w wielu krajach ankiety dotyczącej liczby zaproszonych biskupów i tych, którym odmówiono wiz na wjazd do Polski⁷²⁸. Z powodu ograniczeń ubolewali też przedstawiciele Kościołów lokalnych w korespondencji z bp. Władysławem Rubinem⁷²⁹. Część episkopatów wydała w tej sprawie oświadczenia solidaryzujące się z polskimi

723 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 3576 od Aleksandra Maleckiego do Mariana Stradowskiego, Belgrad, 18 III 1966 r., k. 91.

724 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 3362 od Mariana Stradowskiego i Marii Wiernej do Aleksandra Maleckiego, Warszawa, 1 IV 1966 r., k. 40.

725 AMSZ, ZD, w. 151, t. 803, Szyfrogram nr 4388 od Józefa Czyrka do Marii Wiernej i Mariana Stradowskiego, Belgrad, 7 IV 1966 r., k. 107; *ibidem*, Szyfrogram nr 4964 od Aleksandra Maleckiego do Marii Wiernej, Belgrad, 19 IV 1966 r., k. 120.

726 AMSZ, ZD, w. 165, t. 852, Szyfrogram 1583 od Franciszka Mazura do Marii Wiernej, Praga, 7 II 1966 r., k. 24.

727 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 39, Protokół 93. Konferencji Milenijnej Episkopatu Polski, Gniezno—Poznań, 14—17 IV 1966 r., k. 73.

728 AMSZ, ZD, w. 163, t. 845, Szyfrogram nr 4685 od Zygryda Wolniaka do Wojciecha Chabasińskiego, Ottawa, 14 IV 1966 r., k. 122.

729 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List biskupa Raymonda D’Mello do bp. Władysława Rubina, 23 V 1966 r.; List arcybiskupa Pierre Veuillot do bp. Władysława Rubina, 29 IV 1966 r.; List arcybiskupa Casimiro Morcillo González do bp. Władysława Rubina, 25 IV 1966 r.

biskupami i nawołujące do celebrowania Milenium na całym świecie⁷³⁰. Decyzje takie wpłynęły także na formułowanie krytycznych opinii o polskich władzach nawet przez przychylnych dotąd Polsce polityków zachodnich⁷³¹. Choć należy także zauważyć, że działalność PRL-owskiej dyplomacji zniwelowała poniesione straty wizerunkowe. Jak zauważył w liście do ambasadora Papégo Jan Nowak-Jeziorański: „Odrzucenie wizyty Papieża i odmowa wiz dla stu kilkudziesięciu biskupów i kardynałów na całym świecie nie wywołały tej reakcji opinii katolickiej, jakiej oczekiwaliśmy. [...] Należy to sobie tłumaczyć zręczną taktyką placówek reżimowych, które informując o odmowie wizy twierdziły, że jedynym motywem jest nieuzgodnienie imprezy z władzami przez Kardynała Wyszyńskiego i dawały do zrozumienia, że dany biskup czy kardynał będzie mógł być może w niedalekiej przyszłości przyjechać do Polski bez przeszkód”⁷³².

Bez względu na to w bardzo wielu krajach zorganizowano uroczystości milenijne (zob. tab. 4). Niezależnie od tego, że polskie władze za pośrednictwem swoich przedstawicielstw dyplomatycznych próbowały ograniczać ich skalę lub uniemożliwiać ich organizację⁷³³.

Na podstawie zgromadzonego materiału można stwierdzić, że motorem obchodów milenijnych na świecie była przede wszystkim lokalna Polonia⁷³⁴, a uroczystości milenijne w skupiskach polonijnych zapewne odbyłyby się niezależnie od tego, czy do danego kraju skierowany był list milenijny, jak np. w Nowej Zelandii. Kwestią do głębszego zbadania pozostaje natomiast zaangażowanie miejscowych episkopatów w te uroczystości. Na bierną postawę np. biskupów francuskich wskazywała Maria Winowska w korespondencji z Janem Nowakiem-Jeziorańskim: „Obietnicy wyrażonej w odpowiedzi na list polskiego Episkopatu, że zorganizują «dzień modlitw za Polskę» na skalę krajową, nie dotrzymali.

730 *Biskupi zagraniczni wobec Millennium*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodźstwa”, nr 23, z 5 VI 1966 r., s. 3.

731 K. Bialecki, *Ślady obchodów milenijnych...*, s. 170.

732 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 52/21, List Jana Nowaka-Jeziorańskiego do ambasadora Kazimierza Papégo, 14 IV 1966 r. k. 255.

733 Dla przykładu zob. działania w Szwajcarii: AMSZ, ZD, w. 151, z. 804, Szyfrogram nr 2158 od Tadeusza Kropczyńskiego do Mieczysława Łobodycza, Berno, 21 II 1966 r., k. 19; *ibidem*, Szyfrogram nr 1853 od Mieczysława Łobodycza do Tadeusza Kropczyńskiego, Warszawa, 23 II 1966 r., k. 12.

734 J. Żaryn, *Obchody Millennium na uchodźstwie...*, s. 21–45; por.: Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. V, Biuletyn Centralnego Komitetu Obchodu Tysiąclecia Chrztu Polski, 20 I 1966 r., b.p., gdzie opisano działania związane z jubileuszem w poszczególnych krajach, w których założone zostały komitety regionalne.

Wszystkie imprezy milenijne we Francji były i są organizowane przez Polaków i Francuzi przychodzą laskawie jako goście⁷³⁵.

Niemniej wstępnie można skonstatować, że skala uroczystości na świecie, w które zaangażowane były lokalne episkopaty, była ogromna i objęły one niemal wszystkie kontynenty (tab. 4). W wielu miejscach w obchodach Milenium obok miejscowego duchowieństwa uczestniczyli przedstawiciele rządu, dyplomacji, w tym watykańskiej, oraz emigranci z krajów za żelazną kurtyną⁷³⁶. Dodatkowo należy zauważyć, że część episkopatów właśnie w reakcji na list milenijny podjęła się działań duszpasterskich związanych z Milenium Chrztu Polski, czy to przez ogłoszenie specjalnego dnia modlitwy, czy przez zaangażowanie się w organizację centralnych uroczystości.

Niektórzy biskupi wystosowali też specjalne listy pasterskie o Milenium Chrztu Polski do swoich diecezjan, m.in.: abp Tangeru Francisco Aldegunde Dorrego⁷³⁷, abp Cambrai Henri Jenny⁷³⁸, abp Strasburga Jean-Julien Weber⁷³⁹, abp Bourges kard. Joseph-Charles Lefèbvre⁷⁴⁰, bp Arras Gérard Huyghe⁷⁴¹, abp Meksyku Miguel Darío Miranda Gómez⁷⁴², abp Saint Andrews i Edynburga Gordon Joseph Gray⁷⁴³, abp Leeds William Wheeler⁷⁴⁴ i abp Chicago John Cody⁷⁴⁵.

735 J. Nowak-Jeziorański, M. Winowska, *op. cit.*, nr 101, s. 161.

736 Zob. np.: AMSZ, ZD, w. 152, t. 807, Szyfrogram nr 6008 od Waldemara Rómmla do Mariana Stradowskiego, Buenos Aires, 9 V 1966 r., k. 64.

737 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, Arcybiskup Tangeru Francisco Aldegunde Dorrego, Exhortacion Pastoral. Un Milenio de Catolicismo polaco, 26 IV 1966 r.

738 H. Jenny, *Message de Monseigneur l'Archevêque à Messieurs les Aumôniers et aux fidèles polonais du diocèse de Cambrai*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 22, z 29 V 1966 r., s. 8.

739 J.-J. Weber, *Message aux Polonais de l'Arch.—Evêque de Strasbourg*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 25, z 19 VI 1966 r., s. 1.

740 J.-Ch. Cardinal Lefèbvre, *La Pologne — pays de la fidélité. Allocution du Cardinal Lefèbvre aux Polonais à Issoudun à l'occasion du Millénaire de la Pologne*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 38, z 2 X 1966 r., s. [12]; nr 39, z 9 X 1966 r., s. [12].

741 *Odezwa biskupa Arras, Bolulogne i St. Omer*, „Narodowiec”, z 7 V 1966 r., s. 3.

742 *Meksyk — prawdziwy przyjaciel Polski*, „Narodowiec”, z 23 IX 1966 r., s. 4.

743 T. Z., *Solidarność chrześcijan. Zmienny list w Szkocji*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 12 V 1966 r., s. 1.

744 *Millenium Polski w Północnej Anglii*, „Gazeta Niedzielną”, nr 32, z 7 VIII 1966 r., s. 3.

745 *List Pasterski arcybiskupa Jana P. Cody*, „Orka. Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego i Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce”, R. XII (1966), nr 7–8 (lipiec–sierpień), s. 2–3.

Inauguracja światowych obchodów Milenium Chrztu Polski zorganizowana została w Rzymie 13 stycznia 1966 r. i wynikało to z idei świętowania jubileuszu w całym Kościele powszechnym. W Wiecznym Mieście działał także Centralny Komitet Obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski, który koordynował działania większości środowisk polonijnych związane z uroczystościami milenijnymi. Na jego czele początkowo stał abp Józef Gawlina, a po nim — bp Władysław Rubin⁷⁴⁶. Jak wyżej wspomniano, uroczystość odbyła się w tle narastającego w Polsce konfliktu państwo—Kościół. Jedną z pierwszych sankcji zastosowanych przez władze wobec prymasa było odmówienie mu zgody na przyjazd do Rzymu na te uroczystości. W akademii zorganizowanej w audytorium przy *Via Conciliazione* wziął udział papież Paweł VI, kilkudziesięciu kardynałów i biskupów oraz przedstawiciele korpusu dyplomatycznego. Głównym mówcą był prof. Oskar Halecki, który przyjechał do Rzymu na osobistą prośbę prymasa⁷⁴⁷. Natomiast główne uroczystości w Rzymie zorganizowane zostały w dniach 12–16 maja 1966 r. w ramach Pielgrzymki Polonii Świata. Do najważniejszych wydarzeń należały: msza św. w bazylice Matki Bożej Większej (12 maja), msza św. z udziałem Pawła VI w Bazylice św. Piotra (15 maja) oraz uroczystości na Monte Cassino (16 maja). Co warte podkreślenia, większość działań była konsultowana z Sekretariatem Stanu Stolicy Apostolskiej i miała akceptację i wsparcie papieskie⁷⁴⁸.

Bez wątplenia z największym rozmachem zorganizowano uroczystości w Stanach Zjednoczonych. Pracę nad ich przygotowaniem prowadzono od początku lat 60. XX w.⁷⁴⁹, a planowano je na sierpień—październik 1966 r., zakładając udział w nich prymasa Stefana Wyszyńskiego. Ostatecznie, jak wiadomo, władze nie udzieliły zgodny na wyjazd prymasa do USA. Wówczas kardynał mianował swoim przedstawicielem bp. Władysława Rubina⁷⁵⁰. O skali przedsięwzięcia świadczy gigantyczne archiwum⁷⁵¹ oraz fragment sprawozdania biskupa Rubina z pielgrzymki

746 H. Fokciński, *Obchody tysiąclecia chrztu Polski w Rzymie*, [w:] *Obchody Milenium na uchodźstwie...*, s. 306–309.

747 D. Bednarski, *op. cit.*, s. 381–383.

748 H. Fokciński *op. cit.*, s. 309–311; por. D. Bednarski, *op. cit.*, s. 383–384, 387.

749 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. WA, t. Ks. bp. Wycisło. Sprawy milenijnych obchodów 1965–1966–1967. W teczce znajduje się obszerna korespondencja z lat 1961–1967.

750 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. WA, Odpis pisma prymasa Stefana Wyszyńskiego do bp. Władysława Rubina, VII 1966 r., b.p.

751 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Podróż po USA, sygn. F, Informacja o zbiorze archiwalnym „Podróż J.E. Ks. Bpa Wł. Rubina do USA i Kanady w 1966 roku na uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski, b.p.

- Arcybiskup John Dearden w trakcie uroczystości milenijnych w Detroit w USA, 4 IX 1966 r., Archdiocese of Detroit Archives.

milenijnej do Ameryki: „byłem w 29 miejscowościach, w 25 w USA i 4 w Kanadzie. Wygłosiłem 100 kazań w języku polskim i 40 w języku angielskim [...]. Odbyłem 8 konferencji prasowych i udzieliłem kilkunastu wywiadów telewizyjnych, radiowych i dziennikarskich. Otrzymałem dla Księdza Kardynała Prymasa 5 honorowych doktoratów katolickich uniwersytetów, obywatelstwo honorowe miasta Chicago dla Księdza Prymasa i dla siebie [...]. Przemierzyłem — głównie samolotem, ale także autem, pociągami, a nawet helikopterem — nie licząc drogi z Europy i do Europy — ponad 10 tysięcy kilometrów”⁷⁵². Podróż trwała od 19 sierpnia do 19 października. W uroczystościach uczestniczyło kilkudziesięciu hierarchów amerykańskich, wśród nich byli: kard. Richard Cushing, kard. Francis Spellman, kard. Lawrence Shehan, abp Thomas Boland, abp John Cody, abp William E. Cousins, abp John Dearden, abp Bryan Joseph McEntegart, abp John Krol, abp Patrick Aloysius O’Boyle, bp Roman Atkelski, bp John Boardman, bp Stanisław Brzana, bp James Louis Connolly, bp David F. Cunningham, bp Walter A. Foery, bp Gerald McDewitt, bp Charles Mulrooney⁷⁵³.

We Francji, ze względu na prężnie działające tam środowiska emigracyjne oraz silne historyczne związki polsko-francuskie, uroczystości milenijne także zostały wsparte przez hierarchię kościelną. Zaangażowanie biskupów zostało jeszcze wzmocnione na skutek uniemożliwienia im przyjazdu do Polski na główne obchody na Jasnej Górze 3 maja 1966 r. Przygotowania do uroczystości trwały od 1962 r. i jak w wielu innych krajach, w których funkcjonowały silne środowiska polonijne, za ich koordynację odpowiadał lokalny komitet obchodów (we Francji był to Komitet Honorowy Tysiąclecia Chrztu Polski i Jej Państwowości). Najważniejszymi elementami obchodów były centralne uroczystości zorganizowane w Paryżu 8 maja 1966 r., którym przewodniczył kard. Feltin oraz Polska Emigracyjna Pielgrzymka Narodowa do Lourdes (11–18 sierpnia 1966 r.). Niemniej w wielu diecezjach i sanktuariach maryjnych we Francji z udziałem miejscowych biskupów zorganizowano uroczystości w ciągu niemal całego roku milenijnego⁷⁵⁴. Najtrwalszym pomnikiem milenijnym we Francji był kościół tysiąclecia w Lens, poświęcony w kwietniu 1967 r.⁷⁵⁵

752 W. Rubin, *Owoc obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski na ziemi amerykańskiej*, „Gazeta Niedzielną”, nr 47, z 20 XI 1966.

753 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Podróż po USA, sygn. F, Podróż biskupa w USA, b.d., b.p.

754 A. Lucka, *Millenium chrztu Polski w dokumentach Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 449–462.

755 M. Siama-Salmon, *Milenium, czyli performatywne budowanie pamięci. Obchody tysiąclecia chrztu Polski w środowiskach polonijnych na północy Francji*, [w:] *Pół wieku milenium...*, s. 363.

Niezwykle duży zasięg miały także uroczystości w Niemczech. Episkopat niemiecki ogłosił i mają dniem modlitw za pokój między Polską a Niemcami i nakazał księżom uwzględniać w kazaniach tematykę pojednania i polskiego Milenium⁷⁵⁶. Wydaje się, że była to decyzja uzgodniona między biskupami z Zachodnich i Wschodnich Niemiec, gdyż 1 maja 1966 r. w katedrze św. Jadwigi w Berlinie mszę w intencji Polski odprawił abp Alfred Bengsch⁷⁵⁷. Kardynał Frings apelował, aby we wszystkich parafiach archidiecezji kolońskiej 3 maja zorganizować celebracje Milenium⁷⁵⁸. Dla Polonii w Niemczech ważnym miejscem kultu było sanktuarium maryjne w Neviges w Westfalii. Główne uroczystości zorganizowano tam 19 czerwca, a uczestniczyli w nich niemieccy biskupi Franz Hengsbach z Essen i Wilhelm Cleven z Kolonii, a także nuncjusz apostolski w Niemczech abp Corrado Bafile⁷⁵⁹. Jednym z największych spotkań milenijnych skierowanych do katolików z Niemiec i Austrii były uroczystości zorganizowane 7 i 8 października w bawarskim Altötting słynącym z posągu Czarnej Madonny. Wzięli w nich udział biskupi: Joseph Schröffer z Eichstätt, przewodniczący Pax Christi w Niemczech, Rudolf Graber z Ratyzbony i Simon Landersdorfer z Passawy. Szacowano, że w uroczystości wzięło udział 17 tys. pielgrzymów, a Polacy przybyli tam wraz z ks. infułatem Edwardem Lubowieckim⁷⁶⁰.

Dobre relacje hierarchii katolickiej z polską emigracją na Wyspach Brytyjskich przełożyły się na zaangażowanie tamtejszych biskupów w polski jubileusz. I choć motorem większości uroczystości byli Polacy, to w wielu miejscowościach – z Londynem i Edynburgiem na czele – w obchodach uczestniczyli miejscowi hierarchowie. Z danych Komitetu Tysiąclecia w Wielkiej Brytanii wynika, że uroczystości milenijne zorganizowano w 72 miejscowościach. Centralne obchody odbyły się w Londynie 22 maja 1966 r., głównym celebrazem był tam bp Władysław Rubin, a z przesłaniem do uczestników wystąpił prymas Anglii kard. Heenan. W roku milenijnym kardynał wielokrotnie publicznie

756 *Uroczystości milenijne w Spirze*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 26–27, z. 10–17 VII 1966 r., s. 11.

757 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, List z Sekretariatu Biskupa Berlina do bp. Władysława Rubina, 23 V 1966 r., b.p.

758 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, [Tłumaczenie na j. polski listu do archidiecezjan Kolonii], kard. Josef Frings, 21 IV 1966 r., b.p.

759 S. Skórczyński, *Neviges 1966*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 26–27, z. 10–17 VII 1966 r., s. 6–7.

760 *Millenium w Altoeting*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 43–44, z. 13 XI 1966 r., s. 10.

wypowiadał się o Polsce i o zaproszeniu wystosowanym przez prymasa Wyszyńskiego na obchody milenijne w Polsce⁷⁶¹. Wydaje się, że treść listu milenijnego była rozpowszechniona wśród episkopatu angielskiego, gdyż niektórzy biskupi używali charakterystycznych dla *Oreǳia* sformułowań, jak np. bp Nottingham, mówiąc: „Polska, którą od wieków zwano przedmurzem chrześcijaństwa, do dzisiaj z przepiękną godnością pełni tę samą rolę”⁷⁶².

Niezwykłą reakcją na list do Szkotów był wspólny list przedstawicieli najważniejszych wyznań chrześcijańskich Szkocji wzywający do modlitw za Polskę i lub 8 maja 1966 r. List został podpisany przez arcybiskupa Saint Andrews i Edynburga Gordona Josepha Graya, Moderatora Kościoła Szkockiego Archibalda Watta oraz Prymasa Kościoła Episkopalnego w Szkocji Francisa Moncreiffa⁷⁶³. Zgodnie z tym przesłaniem abp Gray odprawił w intencji Polski mszę w katedrze edynburskiej i maja 1966 r., a duchowieństwu archidiecezji nakazał odprawienie mszy św. w intencji Polski 8 maja⁷⁶⁴. Episkopat Szkocji wydał także list do wiernych poświęcony Tysiącleciu Chrztu Polski⁷⁶⁵.

Duży zasięg miały także uroczystości w Szwajcarii, gdzie na czele Polskiego Komitetu Milenijnego stał o. prof. Innocenty M. Bocheński⁷⁶⁶. Zorganizowano je we wszystkich ważniejszych miastach, w których znajdowały się skupiska polonijne. W większości z nich uczestniczyli przedstawiciele miejscowej hierarchii kościelnej: kard. Charles Journet we Fryburgu, bp Franziskus von Streng w Solurze i bp Angelo Jelmini w Locarno⁷⁶⁷. Uroczystościom w Zurychu przewodniczył kard. Josef Beran, arcybiskup Pragi⁷⁶⁸, nie wiadomo jednak, czy było to związane z listem milenijnym przekazany czeskiemu hierarsze.

761 R. Mieczkowski, *Zaangażowanie „polskiego Londynu” w obchody Millenium chrztu Polski w świetle prasy emigracyjnej – przyczynek do badań*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 401–414.

762 *Ibidem*, s. 411.

763 T. Z., *Solidarność chrześcijan...*, s. 1.

764 T. Ziarski, *List Episkopatu Polski do biskupów Szkocji*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 8 III 1966 r., s. 3.

765 *Ibidem*.

766 A. Buchman, *Obchody Millenium chrztu Polski w Szwajcarii*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 491–498.

767 K.F. Vincenz, *Echa millennium w Szwajcarii*, „Gazeta Niedzielną”, nr 12, z 19 III 1967 r., s. 3.

768 Kardynał Józef Beran na polskim Millennium w Zurychu, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 26 IX 1966 r., s. 1, 4.

Podczas posiedzenia Rady Głównej Episkopatu Polski w czerwcu 1966 r. biskupi oceniali, że zaangażowanie zagranicznych episkopatów w uroczystości milenijne to „owoc milenijnych listów Episkopatu z Rzymu”. Dodatkowo zanotowano: „X. prymas otrzymuje mnóstwo listów, depeesz. Wszystkim odpowiada i mimo trudności stara się utrzymać kontakt”⁷⁶⁹.

Tabela 4. Udział biskupów, do których skierowano listy milenijne, w uroczystościach milenijnych na świecie⁷⁷⁰.

L.P.	ADRESAT	GLÓWNY HIERARCHA	DATA GLÓWNEJ UROCZYSTOŚCI	MIEJSCE	UWAGI
1	Pawel VI	Pawel VI	13 I i 15 V 1966 r.	Rzym	—
2	Afryka Zachodnia / Maroko	Abp. Francisco Aldegunde Dorrego	3 V 1966 r. ⁷⁷¹	Tanger	Nie wiadomo, czy abp Tangeru otrzymał list milenijny
3	Anglia	Kard. John Heenan	22 V 1966 r. ⁷⁷²	Londyn	—
4	Argentyna	Kard. Antonio Caggiano	8 V 1966 r. ⁷⁷³	Buenos Aires	—
5	Australia	1) Abp Patrick Mary O'Donnell, 2) Kard. Norman Thomas Gilroy	1) 3 V 1966 r. ⁷⁷⁴ 2) 7 V 1966 r. ⁷⁷⁵	1) Brisbane 2) Sydney	—

769 AAW, SPP, sygn. II/4.21, Protokół Komisji Głównej, 22 VI 1966 r., k. 59.

770 Poniższe zestawienie nie jest zamknięte i zapewne w wyniku dalszych kwerend będzie mogło zostać rozszerzone.

771 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List arcybiskupa Tangeru Francisca Aldegunde Dorrego do bp. Władysława Rubina, 5 V 1966 r.

772 Westminster Diocesan Archive, sygn. He 3/234, b.p., Kard. John Heenan, Meesage, 22 V 1966 r.

773 A.H. Wróbel, *Historia duszpasterstwa polskiego w Argentynie*, Buenos Aires 2002, s. 298; por.: AMSZ, ZD, w. 152, t. 807, Szyfrogram nr 6008 od Waldemara Rómmla do Mariana Stradowskiego, Buenos Aires, 9 V 1966 r., k. 64.

774 Z. Kotulski, *Millenium w Brisbane obchodzono uroczyście – i inaczej*, „Tygodnik Polski”, z 2 VII 1966 r., s. 7.

775 *Nabożeństwo w Sydney*, „Tygodnik Polski”, z 30 IV 1966 r., s. 1.

6	Austria	Episkopat Austrii	1 V 1966 r.	Austria	Deklaracja w odpowiedzi episkopatu Austrii
7	Belgia	Episkopat Belgii	1 lub 8 V 1966 r.	Belgia	Deklaracja w protokole z posiedzenia episkopatu Belgii
8	Brazylia	1) Bp José Lafayette Ferreira Álvares 2) Kard. Jaime de Barros Câmara 3) Bp Ignacy Krauze	1) 3 V 1966 r. ⁷⁷⁶ 2) 27 V 1966[?] r. ⁷⁷⁷ 3) 28 VIII 1966 r. ⁷⁷⁸	1) São Paulo 2) Rio de Janeiro 3) Kurtyba	—
9	Czechosłowacja	Biskupi Czechosłowacji	1 V 1966 r.	Czechosłowacja	Informacja z odpowiedzi episkopatu Czechosłowacji
10	Francja	Kard. Maurice Feltin	8 V 1966 r. ⁷⁷⁹	Paryż	—
11	Hiszpania	Abp Casimiro Morcillo González	3 V 1966 r. ⁷⁸⁰	Madryt	—
12	Holandia	Bp Gerardus de Vet	1 V 1966 r. ⁷⁸¹	Breda	—

776 Komunikat (Komitet Milenium Polski Chrześcijańskiej w São Paulo, 3 V 1966 r.), „Lud”, R. XLI (1966), nr 22, s. 2.

777 *Cardeal D. Jaime Câmara aplaude Milenário*, „Lud”, R. XLI (1966), nr 22, s. 6.

778 Komunikat nr 3, „Lud”, R. XLI (1966), nr 34, s. 2.

779 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, List Kajetana Morawskiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 9 V 1966 r., k. 182; W. Kiedrowski, *Obchód Tysiąclecia na emigracji*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodźstwa”, nr 20, z 15 V 1966 r., s. 2.

780 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. T, Marian Walorek, Sprawozdanie Przewodniczącego Polskiego Komitetu Obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski w Madrycie za czas 30 V 1965 – 1 I 1967, b.p.; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół 44, Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej, sygn. 49/53, List Józefa Alfreda Potockiego nadesłany do ministra Jana Starzewskiego, 4 V 1966 r., k. 215; por.: „Inter nos”. Biuletyn Polskiej Misji Katolickiej w Hiszpanii, nr 6, z VI 1966 r., k. 34–35. Por.: A. Banaszek, *op. cit.*, s. 174.

781 Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, sygn. 449/123, List kard. Bernarda Alfrinka do kard. Stefana Wyszyńskiego, 31 I 1966 r.

13	Irlandia	Episkopat Irlandii	3 V 1966 r.	Irlandia	Deklaracja w protokole z posiedzenia episkopatu Irlandii
14	Kanada	1) Abp Philip Pocock 2) Bp Joseph Windle 3) Kard. Paul-Émile Léger	1) 8 V 1966 r. ⁷⁸² 2) 8 V 1966 r. ⁷⁸³ 3) 7 X 1966 r.	1) Toronto 2) Ottawa 3) Montreal	—
15	Liban	Bp Mesrob Terzian	8 V 1966 r. ⁷⁸⁴		Nie wiadomo, czy bp Terzian otrzymał list milenijny
16	Luksemburg	Bp Léon Lommel	11 XII 1966 r. ⁷⁸⁵	Luksemburg	—
17	Meksyk	Bp Francisco Orozco Lomelín	3 V 1966 r. ⁷⁸⁶	Guadalupe	—
18	Niemcy	Episkopat Niemiec	1 V 1966 r. ⁷⁸⁷ 3 V 1966 r. ⁷⁸⁸	Niemcy	—

782 J. P., *Tysiąclecie Polski Chrześcijańskiej w Kanadzie*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 23, z 5 VI 1966 r., s. 6–7.

783 A.M. Jabłoński, J. Czartoryski, *Obchody Millenium Polski chrześcijańskiej w Ottawie – przykład kanadyjski*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie...*, s. 430.

784 *Millenium w Libanie*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 31 V 1966 r., s. 1.

785 *Z Życia emigracji. Millenium w Luksemburgu*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodztwa”, nr 48, z 11 XII 1966 r., s. 10.

786 *Meksyk – prawdziwy przyjaciel Polski*, „Narodowiec”, z 23 IX 1966 r., s. 4; AMSZ, ZD, w. 159, t. 834, Szyfrogram nr 5885 od Jerzego Grudzińskiego do Ryszarda Frąckiewicza i Euzebiusza Dworkina, Meksyk, 6 V 1966 r., k. 78.

787 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, List z Sekretariatu Biskupa Berlina do bp. Władysława Rubina, 23 V 1966 r., b.p.; List bp. Isidora Markusa Emanuela do bp. Władysława Rubina, 21 IV 1966 r., b.p.; List bp. Matthiasa Wehra do bp. Władysława Rubina, 27 IV 1966 r., b.p.

788 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, List bp. Juliusa Angerhausena do bp. Władysława Rubina, 27 V 1966 r., b.p.

18	Peru	Bp Fidel Tubino Mongilardi	8 V 1966 r. ⁷⁸⁹	Lima	—
19	Portugalia	Kard. Manuel Gonçalves Cerejeira	13 V 1966 r. ⁷⁹⁰	Fatima	—
20	RPA	Kard. Owen McCann	3 V 1966 r.	Kapsztad	Deklaracja w odpowiedzi kard. McCanna
21	Skandynawia	Bp Hans Ludwig Martensen z Kopenhagi	12 XI 1966 r. ⁷⁹¹	Maribo	Nie wiadomo, czy list milenijny został wysłany do Skandynawii
22	Szkocja	1) Abp Gordon Gray i abp James Scanlan 2) Abp Gordon Gray	1) 1 V 1966 r. ⁷⁹² 2) 27 IX 1966 r. ⁷⁹³	1) Edynburg 2) Glasgow	—
23	Szwajcaria	1) Kard. Josef Beran 2) Bp Franziskus von Streng 3) Bp Angelo Jelmini	1) 11 IX 1966 r. 2) 2 X 1966 r. 3) 6 I 1967 r. ⁷⁹⁴	1) Zurych 2) Solura 3) Oreselin (Locarno)	—
24	Tajlandia	Bp Claudius Bayet	4 V 1966 r. ⁷⁹⁵	Ubon	—

789 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. R, *El Peru Católico celebra mil años cristiandad en Polonia*, „Notocias”, z 28 IV 1966 r., b.p.

790 Z. Szczerbiński, *Millennium w Fatimie*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 19 VII 1966, s. 4.

791 A. Grzelak, *Uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski w Danii*, „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodźstwa”, nr 49, z 18 XII 1966 r., s. 9–10.

792 T. Ziarski, *List Episkopatu Polski do biskupów Szkocji*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 8 III 1966 r., s. 3.

793 P. Hęciak, *U kolebki naszych dziejów stali kapłan i żołnierz. Uroczystości milenijne Polaków w Szkocji*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, z 6 XII 1966 r., s. 1–4.

794 A. Buchman, *op. cit.*

795 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Tezka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millennium*, List abp. Adama Kozłowieckiego do bp. Władysława Rubina, 12 V 1966 r.

25	Ukraina	Kard. Josyf Sliipyj	13 I 1966 r. ⁷⁹⁶	Rzym	Inauguracja Milenium w Rzymie
26	USA	1) Abp John Cody 2) Abp William E. Cousins 3) Abp John Dearden 4) Bp Gerald McDevitt 5) Kard. Lawrence Shehan 6) Bp Stanisław Brzana 7) Abp Bryan Joseph McEntegart 8) Abp Thomas Boland 9) Abp John Krol, kard. Francis Spellman 10) Bp Stanisław Brzana 11) Bp Walter A. Foery, bp David F. Cunningham 12) Bp James Louis Connolly 13) Abp John Krol	1) VIII 1966 r. 2) 31 VIII 1966 r. 3) 4 XI 1966 r. 4) II IX 1966 r. 5) 14 IX 1966 r. 6) 18 IX 1966 r. 7) 22 IX 1966 r. 8) 24 IX 1966 r. 9) 25 IX 1966 r. 10) 28 IX 1966 r. 11) 4 X 1966 r. 12) 13 X 1966 r. 13) 16 X 1966 r. ⁷⁹⁷	1) Chicago 2) Milwaukee 3) Detroit 4) Filadelfia 5) Baltimore 6) Cleveland 7) Brooklyn (Nowy Jork) 8) Newark 9) Nowy Jork 10) Buffalo 11) Syracuse 12) Fall River 13) Doylestown	—
27	Włochy	Episkopat Włoch	3 V 1966 r. ⁷⁹⁸	Włochy	Deklaracja w odpowiedzi episkopatu Włoch
28	Abp Albert Gori Patriarcha Jerozolimy	1) Abp Albert Gori 2) Bp Hanna Kaldany	1) 25 III 1966 r. 10 IV 1966 r. 2) 8 V 1966 r. ⁷⁹⁹	1) Nazaret Jerozolima 2) Tel Awiw-Jafa	—

796 Archiwum Historyczne Cerkwi Greckokatolickiej w Rymie (Archiwum Patriarchatu S. Sophiae), sygn. 33, Curia Romana 1965, t. II, k. 294, List bp. Władysława Rubina do kard. Josefa Sliipyja, 29 XII 1965 r.; ZNiO, AJNJ, Korespondencja 1946–1975, t. 44, k. 14 (List Jana Nowaka-Jeziorańskiego do kard. Josefa Sliipyja, 27 I 1966 r.); *ibidem*, k. 13 (List J. Sliipyja do J. Nowaka-Jeziorańskiego, 8 II 1966 r.).

797 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Podróż po USA, sygn. F, Podróż biskupa w USA, b.d., b.p.

798 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millemium*, b.p., Tłumaczenie Listu biskupa Matteo Guido Sperandeo do bp. Władysława Rubina, 27 IV 1966 r.

799 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. P.S, Afryka, Azja, Stefan Pietruszka Jabłonowski, Rok Milenijny w Ziemi Świętej, 31 XII 1966 r.

Dysponujemy dodatkowo informacjami o celebracjach w Zambii, gdzie mszę św. milenijną odprawił 3 maja 1966 r. abp Adam Kozłowiecki z Lusaki⁸⁰⁰, a także w Etiopii, gdzie mszę św. w intencji polskiego Milenium 5 maja 1966 r. odprawił bp Zenone Albino Testa⁸⁰¹. Jak wyżej sygnalizowano, nie wiadomo, czy było to efektem otrzymania listu milenijnego.

Podsumowując światowe uroczystości roku 1966, polscy biskupi wystosowali list pasterski, w którym wspomnieli także o reakcjach na listy milenijne: „Na prośbę biskupów polskich, którzy na zakończenie Soboru wystosowali listy do Episkopatów innych krajów, zapraszając ich do wzięcia udziału w świętym Millenium Polski, przez modlitwę w naszej intencji, odpowiedzieli biskupi całego świata. Nie tylko gorąco wspierali obchody milenijne Polonii zagranicznej, ale także organizowali wielkie modlitwy – nieraz całe tygodnie modlitw – i uroczyste obchody we własnych narodach na rzecz Tysiąclecia Polski. Brały w tym niejednokrotnie oficjalny udział najwyższe władze różnych państw. Mnożyły się wypowiedzi pod adresem Katolickiego narodu polskiego i Tysiąclecia naszego chrześcijaństwa, powstawały milenijne publikacje, wydawano specjalne znaczki pocztowe, drukowano afisze, nadawano słuchowiska radiowe i telewizyjne. [...] Oczy świata zwrócone z podziwem ku milenijnej Polsce, dostrzegły wielkość Kościoła⁸⁰²”.

PODSUMOWANIE

W liście pasterskim podsumowującym obchody milenijne w Polsce i na świecie biskupi napisali, że Kościół „stał się ambasadorem polskości w opinii świata⁸⁰³”. Spróbujmy zatem spojrzeć na listy milenijne jak na przedsięwzięcie z obszaru dyplomacji publicznej. Jak wskazała Beata Ociepka, dyplomację publiczną możemy uznać za jedną z form komunikowania w przestrzeni międzynarodowej. Ma ona znacznie większy zasięg niż dyplomacja klasyczna. Zważywszy na nadawców takich komunikatów, podmiotem dyplomacji publicznej nie są wyłącznie rządy

800 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, List abp. Adama Kozłowieckiego do bp. Władysława Rubina, 12 V 1966 r.

801 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, Teczka Listy XX biskupów za *Sacrum Poloniae Millenium*, b.p., List Wikariusza Apostolskiego z Asmary bp. Zenona Albina Testy do bp. Władysława Rubina, 31 V 1966 r.

802 List pasterski Episkopatu Polski na zakończenie roku jubileuszowego tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce, XII 1966 r., [w:] *Listy Pasterskie Episkopatu...*, s. 478.

803 *Ibidem*.

państw, ale także organizacje pozarządowe, środowiska opiniotwórcze czy, jak w omawianym tu wypadku, Kościół katolicki⁸⁰⁴. Niektórzy badacze wręcz definiują dyplomację publiczną jako: „proces uczestnictwa w działaniach międzynarodowych samych obywateli”. Wykorzystanie tego narzędzia w polityce zagranicznej spowodowało pojawienie się nowych podmiotów w stosunkach międzynarodowych. Odbiorcą tego typu działań jest zazwyczaj szeroko pojmowana publiczność lub, wężiej, środowiska opiniotwórcze. Badacze wskazują, że kluczową kategorią dla dyplomacji publicznej jest wizerunek, którego odpowiednie kreowanie umożliwia lub ułatwia osiąganie konkretnych celów polityki zagranicznej. Jednocześnie podkreślają, że głównym celem tego typu działań jest komunikowanie swojego stanowiska opinii międzynarodowej oraz zjednywanie sobie innych społeczeństw w celu wywierania politycznego wpływu. Trzeba przy tym zaznaczyć, że – wbrew opinii niektórych badaczy – nie należy utożsamiać pojęcia dyplomacja publiczna z propagandą⁸⁰⁵.

Zaskakujące, że w analizach teoretyków stosunków międzynarodowych nie dostrzegano dotąd poważniejszej roli Kościoła w działaniach z obszaru dyplomacji publicznej w przeszłości⁸⁰⁶. Szczególnie w okresie zimnej wojny. Opisywane powyżej przedsięwzięcie reprezentuje typ komunikacji p2p – „obywatele do obywateli”. W tym konkretnym wypadku nie była to komunikacja równoległa do rządowej, ale wręcz alternatywna do założeń władz. Zauważmy wszak, że przedsięwzięcie to było realizowane przez Kościół katolicki, ówczesnie instytucję nie tylko w dużym stopniu niezależną od państwa, ale stawiającą całkiem odmienne cele i odmiennie definiującą „polską rację stanu”⁸⁰⁷. Te okoliczności, a także antyreligijny charakter ideologii, którą kierowali się rządzący Polską komuniści, miały istotny wpływ na przebieg oraz skutki podjętego przez biskupów przedsięwzięcia.

W działaniach polskich biskupów w 1965 i 1966 r. dostrzec można trzy wymiary dyplomacji publicznej: zarządzanie informacjami, komunikację strategiczną i budowanie relacji. Biskupi od samego początku byli aktywną stroną komunikującą cele przedsięwzięcia i nawiązali ściśle relacje z dużą liczbą mediów zagranicznych. W materiałach biskupa Rubinina można znaleźć kilka tomów akt z wycinkami z prasy całego świata

804 B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna...*, s. 11–12.

805 *Ibidem*, s. 14.

806 Zob. np.: *Dyplomacja publiczna...; Historia w dyplomacji publicznej*, red. B. Ociepka, Warszawa 2015.

807 A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009, J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 234–242; R. Łatka, J. Marecki, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów*, Warszawa 2017.

poświęconymi wymianie korespondencji episkopatu Polski z episkopatami na świecie⁸⁰⁸. Biskupi sformułowali w listach milenijnych główne przesłanie, które wskazywało, że Polska jest częścią zachodniej kultury chrześcijańskiej, niezależnie od sytuacji w jakiej ówczesnie się znajdowała. Nawiązali także bliskie relacji ze znaczącymi, opiniotwórczymi hierarchami z całego świata. Poza celem bezpośrednim, to znaczy zaproszeniem Kościoła powszechnego – a przez to społeczności międzynarodowej – do udziału w uroczystościach milenijnych, wysyłając listy, biskupi bez wątpienia stawiali także inne cele. Za cele operacyjne można uznać pozyskanie wsparcia dla procesu beatyfikacyjnego św. Jądwi (Francja, Austria), a za wizerunkowe – kształtowanie preferowanych przez episkopat Polski wyobrażeń o modelu katolicyzmu w opinii Zachodu (szczególnie we Francji Kościół w Polsce uważany był za zafany i oparty na tzw. pobożności ludowej). Wydaje się również, że biskupi próbowali zrealizować pewne cele polityczne, nawet jeśli w listach nie używano pojęć z tego zakresu, a sami hierarchowie odżęgnywali się od polityki. *De facto* wysyłka listów milenijnych do prawie wszystkich episkopatów na świecie, a później zakomunikowanie prawie wszystkim biskupom na świecie polskiego Milenium przez dystrybucję książki *Sacrum Poloniae Millenium*, było tego typu przedsięwzięciem. W tym sensie Władysław Gomułka miał rację, twierząc, że biskupi wkroczyli w obszar polityki międzynarodowej, który w komunistycznej Polsce zarezerwowany był wyłącznie dla władz. Już dobór adresatów wyraźnie sugerował – czego zdaje się władze w Polsce nie zauważyły – że biskupi nie respektowali funkcjonującego po II wojnie światowej podziału świata. Autorzy listów wskazywali, choć w mocno aluzyjny sposób, że w ich państwie, rządonym przez komunistów, nie przestrzega się uznanych na świecie wolności obywatelskich, jak swoboda przemieszczania się czy wolność wyznania. Skierowanie listu do biskupów ukraińskich na ręce długoletniego więźnia łagrów radzieckich kard. Slipyja miało bez wątpienia antykomunistyczny wydźwięk, a umieszczenie tego adresata wśród innych krajowych episkopatów miało wydźwięk antyradziecki (trzeba jednak zaznaczyć, że informacje o tym liście nie przedostały się do opinii publicznej). Podobnie można ocenić domniemany list skierowany na ręce arcybiskupa Pragi kard. Berana, któremu komunistyczne władze Czechosłowacji w 1965 r. zezwoliły na opuszczenie miejsca odosobnienia i wyjazd do Rzymu bez prawa powrotu do ojczyzny. W tym kontekście bardziej zrozumiała jest decyzja o niewysłaniu listu do episkopatu Węgier, wynikająca z niemożności przekazania zaproszenia na ręce kard. Mindsztygo. Natomiast wystosowanie listu do episkopatu Niemiec *in gremio*, bez podziału na Wschodnie i Zachodnie Niemcy, dowodziło, że

808 Parafia św. Stanisława w Rzymie, Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I, J, M, N, O, P, R, S, T, U.

biskupi nie akceptują myślenia w kategoriach pojaltańskich stref wpływów. Autorzy listów uwzględnili również nauczanie soboru odnośnie do ekumenizmu, wysyłając listy do patriarchy Atenagoras i do Światowej Rady Kościołów w Genewie oraz przypuszczalnie do prawosławnego Patriarchatu Aleksandrii i Wspólnoty Taizé, co także świadczy o myśleniu w kategoriach przełamywania barier w wielu wymiarach: religijnym, narodowym i politycznym.

W tym miejscu warto zasygnalizować, że choć polskie władze były świadome gigantycznej skali zaproszeń na obchody milenijne skierowanych do hierarchów na świecie, to poza *Ozędziem* do episkopatu Niemiec w zasadzie nie interesowały się pozostałymi listami, a nawet nie знаły ich treści⁸⁰⁹. Wywiad PRL pozyskał kopie protokołów konferencji polskich ojców soborowych, w których odnotowano informację o listach milenijnych, lecz nie poddał ich odpowiednio wnikliwej analizie⁸¹⁰. Krótka wzmianka o listach wystosowanych do episkopatów: „francuskiego, austriackiego, włoskiego, hiszpańskiego, belgijskiego, holenderskiego, amerykańskiego i krajów socjalistycznych” znalazła się także w doniesieniu agenturalnym ks. Jerzego Dąbrowskiego (ps. „Ignacy”). Niemniej i ta informacja nie przykuła uwagi pracowników MSW⁸¹¹. W materiałach polskiego wywiadu można jeszcze znaleźć szczątkowe informacje o *Ozędziu* do biskupów francuskich, w tym tłumaczenie na język polski tego listu⁸¹². Brak jednak jakiegokolwiek analizy wskazującej, że *Ozędzie* do Niemców było jednym z wielu dokumentów o znaczeniu międzynarodowym. Natomiast w marcu 1966 r. w tygodniku „Forum” opublikowano dodatkowo polskie, nie najlepsze tłumaczenie *Ozędzia do episkopatu Hiszpanii*⁸¹³. Nawet ta publikacja nie spotkała się z poważniejszymi reakcjami.

Analizując przesłania zawarte w listach milenijnych oraz reakcje na nie, można stwierdzić, że najważniejszym zamierzeniem z zakresu polityki zagranicznej była tu próba rozwiązania problemów związanych z unormowaniem granicy zachodniej, a przez to doprowadzenie do stabilizacji polskiej organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich. Drogą do takiego celu było pojednanie z Niemcami oparte na prawdzie

809 Już 30 XII 1965 r. zwracał na to uwagę członek Komitetu Centralnego KC PZPR Andrzej Werblan, zob. B. Noszczak, *Antymilenium...*, s. 231.

810 AIPN, sygn. 01283/94, k. 53e. Por. W. Bulhak, *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019.

811 AIPN, sygn. 01283/94. Informacja uzyskana od „Ignacego” na spotkaniu w dniu 27 bm. [IX 1965 r.], Warszawa 23 XII 1965 r., k. 338e.

812 AIPN, sygn. 02011/32, Informacja Departamentu I MSW dot. listu biskupów polskich do episkopatu francuskiego, Warszawa, 30 XII 1965 r., k. 49–61e.

813 *Z korespondencji episkopatu. Jeszcze jeden list*, „Forum”, nr 12, s. 6–7.

i dialogu, którego program zawarty został w *Orędziu* do biskupów niemieckich. Jeszcze w trakcie soboru w liście skierowanym do biskupów niemieckich 27 października 1965 r. abp Kominek stwierdził, że na tle pozostałych listów *Orędzie* do episkopatu Niemiec jest wyjątkowym dokumentem. Pisał: „*Wir legen dieser Botschaft viel mehr gewicht bei als den Briefen an andere Episkopate. Die Intention ist Annäherung auf christlicher Ebene. Werten Sie, bitte, diese beiderseitige Chance nicht zurück*” („Przykładamy do tego *Orędzia* o wiele więcej wagi, aniżeli do listów skierowanych do innych episkopatów. Intencją jest zbliżenie na płaszczyźnie chrześcijańskiej. Prosimy, nie odrzucajcie tej obopólnej szansy”)⁸¹⁴. Natomiast prymas Wyszyński, już po zakończeniu soboru i w trakcie konfrontacji milenijnej z władzami komunistycznymi, mówił na ten temat: „Był to jednakże dokument, w którym myśmy ułatwili spowiedź naszym pobratymcom niemieckim. Co więcej zmusiliśmy ich do wyznania, a wyznali i nie zaprzeczyli, że Naród niemiecki dużo krzywdy wyrządził narodowi polskiemu. [...] Był to wielki doniosły rozdział, doniosłe osiągnięcie, na razie w stosunkach między Polską a Niemcami, powiedzmy między Episkopatem Polskim a Episkopatem Niemieckim”⁸¹⁵. Dodatkowo prymas uznał, że list udowodnił opinii międzynarodowej, szczególnie krytycznej nastawionej do polskiego katolicyzmu Francji, że Kościół w Polsce nie jest nacjonalistyczny ani szowinistyczny, ale na prawdę chrześcijański, gdyż zdobył się na „akcent odpuść nam nasze winy, jako i my odpuszczamy”⁸¹⁶. Analiza treści wszystkich zachowanych listów pozwala stwierdzić, że list do episkopatu Niemiec zawierał najmocniejsze przesłanie. Wynikało to przede wszystkim z historii relacji między Polakami a Niemcami, szczególnie w okresie II wojny światowej.

Niezależnie od wewnętrznego sporu państwo—Kościół działania biskupów polepszające polsko-niemieckie stosunki przyczyniły się do osiągnięcia głównego celu stawianego przez dyplomację Władysława Gomułki, a mianowicie do ustabilizowania granicy zachodniej. Reakcja władz na *Orędzie* do biskupów niemieckich oraz całe przedsięwzięcie wysyłki listów daleka była jednak od pragmatyzmu politycznego i nie wynikała jedynie z antykościelnych pryncypiów w polityce wewnętrznej, ale także z antyniemieckiej linii w polityce krajowej i zagranicznej⁸¹⁷. Straszanie niemieckim rewizjonizmem było bowiem w tym czasie istotnym

814 *Dokumenty*, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, [w:] *Wokół Orędzia...*, nr II, s. 240–241.

815 Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Sekretariat Prymasa 392, sygn. 132, S. Wyszyński, Po konsekracji biskupa Franciszka Musiela, Jasna Góra, 30 I 1966 r., b.p [k. 3].

816 *Ibidem*.

817 P. Madajczyk, *Dyplomacja polska w latach sześćdziesiątych*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, red. W. Materski, W. Michowicz, t. VI (1944/1945–1989), Warszawa 2010, s. 647–650.

narzędziem w budowaniu w społeczeństwie przekonania o potrzebie sojuszu ze Związkiem Radzieckim. Zawarta zaś w *Orędziu* wizja stosunków polsko-niemieckich w ciągu tysiąca lat, zrywająca z paradygmatem odwiecznego wroga, oraz przypomnienie antyhitlerowskiej opozycji w Niemczech i cierpień wysiedlanych po wojnie Niemców poważnie naruszały tę strategię władz.

Nawet *Odpowiedź biskupów niemieckich*, choć tak krytykowana od samego początku, zawierała deklarację dystansowania się hierarchii w Niemczech od „rewizjonistycznych” postulatów środowisk „wypędzonych”, choć w kontekście granicy niemieccy biskupi stwierdzili, że nie są „powołani do tego, aby przemawiać na polu polityki”. Niemniej wymiana listów wpłynęła w długofalowej perspektywie na zmiany w myśleniu obu społeczeństw o sąsiadach⁸¹⁸. W Niemczech już w drugiej połowie lat 60. XX w. można było dostrzec wyraźną zmianę. W badaniu ankietowym weryfikującym opinię wśród „wypędzonych” na temat granicy na Odrze i Nysie, już na przełomie 1966 i 1967 r. odnotowano wzrost odsetka osób akceptujących granicę (z 27 do 46%)⁸¹⁹.

W Polsce w proces pojednania z Niemcami początkowo zaangażowane mogły być tylko jednostki, szczególnie pojedynczy biskupi, intelektualiści katolicy i naukowcy, zaś społeczeństwo w dużym stopniu ulegało ferowanemu przez władze obrazowi Niemiec. Zmianę utrudniały przede wszystkim doświadczenia wojenne większości Polaków. Wydaje się jednak, że właśnie spór wokół *Orędzia* do Niemców stworzył okazję do dyskusji w Polsce na temat stosunku do zachodniego sąsiada, w której Kościół (hierarchia kościelna) dostarczył argumentów za pojednaniem opartym na wartościach chrześcijańskich.

Odwołując się do koncepcji dialogu wynikających z nauczania soboru oraz nawiązując do aktywności papieża na arenie międzynarodowej, biskupi polscy w pewnym stopniu antycypowali działania, które w obszarze międzynarodowym określane są mianem *détente*. Wydaje się, że *Orędzie* do biskupów niemieckich można zaklasyfikować jako przedsięwzięcie *Faith-based diplomacy*⁸²⁰. Przez pole działania, jakie stwarzał Kościół powszechny, biskupi mogli realizować zadania z zakresu stosunków międzynarodowych, strategię rozwiązania konfliktu oparli na pokoju i pojednaniu, a dzięki kontaktom w okresie soboru zbudowali trwale relacje z hierarchią Kościoła w Niemczech. Władze komunistyczne

818 P. Madajczyk, *Recepcja w Polsce niemieckiej reakcji na orędzie biskupów*, [w:] *Pojednanie i polityka...*, s. 186–188; T. Großbölting, *Przełom w niemieckim katolicyzmie? Środowisko katolickie a stosunki polsko-niemieckie w latach 1965–1972*, [w:] *ibidem*, s. 191–200, szczególnie s. 195.

819 T. Großbölting, *op. cit.*, s. 195.

820 J. Kulska, *Faith-based diplomacy jako instrument rozwiązywania sporów i konfliktów międzynarodowych*, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne”, vol. 38 (2013), s. 9–25.

postrzegaly jednak *Orędzie* jako zagrożenie. Przedstawiano je jako element amerykańskiej polityki *bridge building* i próbę oderwania Polski od bloku wschodniego⁸²¹. Biskupi rzeczywiście naruszali także fundamenty funkcjonujące w polskiej polityce wobec Niemiec. *Orędzie* skierowane zostało do episkopatu Niemiec, tak jakby Niemcy nie były podzielone, podjęto w nim problem granicy zachodniej, tak jakby układ zgorzlecki z 1950 r. nie miał znaczenia, podjęto wreszcie dialog z podmiotem zagranicznym, tak jakby władze nie miały monopolu w tym zakresie.

Władze zaostrzyły zatem politykę antykościelną: w 1966 r. biskupów poddano administracyjnym represjom, nie wpuszczono żadnego zagranicznego hierarchy (w tym papieża) do Polski na uroczystości milenijne, a prymasowi uniemożliwiono wyjazd za granicę.

Mimo nagonki, jaka dotknęła biskupów z powodu *Orędzia* skierowanego do biskupów niemieckich, polscy hierarchowie bardzo pozytywnie oceniali międzynarodowe skutki wystosowania orędzi do episkopatów na całym świecie. Arcybiskup Kominek na 91. Konferencji Plenarnej Episkopatu mówił: „Listy wpłynęły na zmianę poglądów na korzyść Biskupów polskich i na wzrost autorytetu Episkopatu Polskiego. Nawet papież Paweł VI, który w duchu soboru tworzy nową atmosferę kościelną wyraził się, że „Biskupi polscy po mistrzowsku wyciągnęli naukę z ewangelii”⁸²². Akcję informowania biskupów na świecie o obchodach milenijnych prymas spuentował stwierdzeniem: „żadna dyplomacja najlepiej zorganizowana, nie mogłaby dokonać czegoś podobnego na rzecz swojego państwa czy narodu”⁸²³.

PODZIĘKOWANIA

Badania na temat listów milenijnych prowadziłem od 2016 r. Zrealizowanie ich w skali prezentowanej w niniejszej książce byłoby niemożliwe, gdyby nie wsparcie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wieloletni Program Rządowy „Niepodległa”, w ramach którego sfinansowany został projekt badawczy i wydawniczy „Listy milenijne”. Projekt ów realizowany był przez zespół badaczy Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”, którym jestem niezwykle wdzięczny za zaangażowanie, entuzjazm, niezliczone merytoryczne dyskusje i nieustępliwość w tropieniu kolejnych

821 P. Madajczyk, *Dyplomacja...*, s. 649–650.

822 ADP, Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski, sygn. 39, Protokół 91. Konferencji Plenarnej Episkopatu, Warszawa, 9–10 II 1966 r., k. 28.

823 Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Sekretariat Prymasa 392, sygn. 132, S. Wyszynski, Po konsekracji biskupa Franciszka Musiela, Jasna Góra, 30 I 1966 r., b.p. [k. 4].

listów. Za wszelkie kwestie administracyjne i zarządcze odpowiadała dr Ewa Maj, która nie tylko znakomicie zarządzała całym projektem, lecz także tworzyła niezwykle komfort pracy dla całego zespołu. Jednocześnie prowadziła korespondencję z archiwami w Jerozolimie, na Bliskim Wschodzie oraz w Wenezueli i Meksyku. Dzięki niej odnaleziony został list wysłany do Episkopatu Meksyku. Doktor Katarzyna Bock-Matuszyk krytycznie przeczytała i zredagowała niniejszą książkę. Dzięki jej kwerendom odnaleziono listy wysłane do episkopatów USA, Kanady, Anglii, Szkocji i Irlandii oraz kopie *Orędzia* do biskupów niemieckich przekazane kard. Juliusowi Döpfnerowi. Wspólnie ze mną realizowała także kwerendę w Genewie, gdzie odnaleźliśmy list do Światowej Rady Kościołów. Marcin Musiał prowadził kwerendy w Pradze, Wiedniu oraz w Berlinie. Dzięki niemu odnaleziono list wysłany do episkopatu Austrii oraz odpis listu wysłanego do biskupów w Czechosłowacji. List wysłany do episkopatu Włoch odnalazł dr Andrzej Jerie, który wspólnie ze mną prowadził kwerendy w Gnieźnie, Pelplinie, Rzymie, Buenos Aires oraz w San José w Kostaryce, gdzie odnaleźliśmy kopię listu wystosowanego do episkopatów zrzeszonych w CELAM. Dariusz Misiejuk odpowiadał za realizację kwerend w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej oraz w Turcji. Wspólnie ze mną prowadził także poszukiwania w Archiwum MSZ, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej oraz w Archiwum Archidiecezji Łódzkiej. Dzięki niemu odnaleziono odpowiedź Patriarchatu Konstantynopolańskiego w Stambule. Piotr Zubowski prowadził kwerendy we Lwowie oraz we Włocławku i w Płocku. Dodatkowe kwerendy w Niemczech, w Archiwum Diecezjalnym w Görlitz oraz w archiwum biskupstwa berlińskiego wykonała dr Lucyna Ratkowska-Widlarz, odnajdując niezwykle cenne materiały dotyczące odpowiedzi episkopatu Niemiec na polskie Orędzie. Natomiast Grzegorz Majcher prowadził poszukiwania w Archiwum Archidiecezji Gdańskiej.

Wiele cennych wskazówek w trakcie kwerend i opracowywania materiałów udzielili mi dr hab. Władysław Bułhak, dr hab. Rafał Łatka, dr Bartłomiej Noszczak, prof. Jerzy Pietrzak, prof. Joanna Wojdon, ks. prof. Dominik Zamiatła oraz recenzenci niniejszego tomu prof. Bożena Szaynok i prof. Paweł Skibiński – dzięki nim praca ta stała się lepsza.

Dziękuję również dr. Markowi Mutorowi, dyrektorowi Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”, który patronował całemu przedsięwzięciu, zachęcał do kolejnych kwerend i zasugerował, aby na badane przedsięwzięcie spojrzeć właśnie jak na działania z obszaru dyplomacji publicznej.

Pragnę w tym miejscu bardzo podziękować archivistom oraz sekretarzom episkopatów, którzy bardzo pomogli całemu zespołowi projektowemu odnaleźć wysłane przez polskich biskupów listy milenijne. Dzięki ich życzliwości wielokrotnie udostępniano nam dokumenty dotąd niewykorzystywane przez badaczy, a w miejscach fizycznie dla nas niedostępnych, realizowano poszukiwania na naszą prośbę. Byli to (w kolejności realizowanych kwerend): dr Ricardo Aniceto z Archiwum

Patriarchatu Lizbony, Carmen del Valle Sánchez z Archiwum Konferencji Episkopatu Hiszpanii, Carmen Ramírez z Biblioteki Konferencji Episkopatu Hiszpanii, Florence Garel z Archiwum Episkopatu Francji, Philippe Ploix z Archiwum Archidiecezji Paryskiej, Frédéric Vienne z Archiwum Diecezjalnego Lille, Giovanni Meier-Grandjean z Konferencji Episkopatu Szwajcarii, dr Bernhard Schmitt z archiwum diecezjalnego w Luksemburgu, Annelies Tambuyser z Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen-Brussel, dr Evelyn Pullicino z Archiwum Diecezjalnego na Malcie, Sindiso Mkhwebu z Archiwum Konferencji Episkopatu RPA, Frank Whyte z Archiwum Archidiecezji Kapsztadzkiej, Anne-Emmanuelle Tankam z Archiwum Światowej Rady Kościołów w Genewie, Lars Hallberg ze Szwedzkiego Archiwum Narodowego w Sztokholmie, o. prof. Tsutomu Sakuma SJ z Sophia University w Tokio, Shawn Weldon z Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia, dr Annemarie Fenzl z Kardinal König-Archiv, Donna Maguire z Scottish Catholic Archives, Carmel Connell z Meath Diocesan Archives, Noelle Dowling z Dublin Diocesan Archives, Pablo Durand Baquerizo z Archivo Histórico Arquidiocesano de San José.

Na specjalne wyróżnienie zasługują polscy archiwiści i dysponenci archiwów w Rzymie. Szczególnie dziękuję s. Anicie Ryguli z Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek w Rzymie, s. Donacie Wołowicz z Archiwum Generalnego Sióstr Zmartwychwstanek w Rzymie, ks. Janowi Głównyńskiemu z parafii św. Stanisława w Rzymie, dzięki któremu mogłem przeglądać spuściznę kard. Władysława Rubina, ks. rektorowi Adamowi Syczowi z Polskiego Papieskiego Instytutu Kościelnego w Rzymie, który udostępnił mi archiwum Instytutu, dzięki czemu odnalazłem rękopis *Orędzia* do biskupów niemieckich, nieodżałowanej pamięci ks. dr. Hieronimowi Fokcińskiemu i ks. Ryszardowi Plezi z Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie.

Dużego wsparcia udzielili mi także: ks. dr Stephen Hackett, sekretarz Generalny Konferencji Episkopatu Australii, archimandryta Vissarion Komzias, archiwista Ekumenicznego Patriarchatu Konstantynopolitańskiego, o. Otfried Chan, sekretarz generalny Chińskiej Regionalnej Konferencji Biskupów na Tajwanie, ks. Andriy Soletsky, sekretarz Arcybiskupa Większego Kijowsko-Halickiego rezydujący w Rzymie (o. Андрій Солецький) oraz Patrizia Di Maio z Konferencji Episkopatu Włoch.

W trakcie poszukiwań zagranicznych niezwykle pomoc okazali mi także: prof. Maria Magdalena Wanke i dr Janina Helena Wanke w kwerendzie w Buenos Aires, Delsa Solis Rangel w kwerendzie w San José w Kostaryce, o. Stanisław Gurgul z École Biblique et Archéologique Française w kwerendzie w Jerozolimie oraz o. Jean Druel z Institut dominicain d'études orientales z Kairu w Egipcie.

Natomiast w trakcie kwerend w archiwach w Polsce nieocenionego wsparcia udzielili mi: ks. prof. Anastazy Nadolny, dyrektor Archiwum Diecezji Pelplińskiej, dr Andrzej Nowak z Zakładu Narodowego

- Inauguracja uroczystości milenijnych w Rzymie, 13 I 1966 r.
Archiwum kard. Władysława Rubina, Parafia św. Stanisława w Rzymie.

im. Ossolińskich i ks. Piotr Staniewicz, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego. Wdzięczny jestem również za pomoc w kwerendach ks. dr. Zbigniewowi Gmuryczkowi, dyrektorowi Archiwum Diecezjalnego we Włocławku, oraz ks. dr. Michałowi Solomieniukowi, dyrektorowi Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, i dr. Wojciechowi Schäfferowi, dyrektorowi Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach oraz Pawłowi Misierewiczowi z Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego.

Opracowanie mogło dojść do skutku także dzięki wsparciu polskich dyplomatów i pracowników służby zagranicznej. W tych sytuacjach, gdy nawiązanie kontaktu z przedstawicielami miejscowego Kościoła było niemożliwe lub nie przynosiło rezultatów, wówczas odwoływaliśmy się do pomocy polskich dyplomatów i pracowników MSZ, którzy zawsze okazywali się bardzo zaangażowani i skuteczni. Byli to przedstawiciele Polski w Japonii, Meksyku, na Kubie, w Korei Południowej, Wenezueli, Brazylii, Egipcie, Libanie, Turcji, Malezji, Indonezji, Indiach, Chile, Kolumbii, Panamie, Argentynie i Angoli.

Na koniec pozwolę sobie jeszcze podziękować moim najbliższym, którzy przez przeszło cztery lata wspierali mnie przy realizacji badań na temat listów milenijnych i pisaniu książki, znosili częste wyjazdy, prace po nocach i permanentny brak czasu: Kasiu, Tomku i Piotrze dziękuję!

966 - 1966

SACRUM POLONIAE MILLENIUM

ZASADY EDYCJI

W niniejszym zbiorze zaprezentowano 21 listów milenijnych, czyli *Orę-dzi* skierowanych przez polskich biskupów do papieża, episkopatów na całym świecie oraz przedstawicieli Kościołów wschodnich, prawosławnych i instytucji ekumenicznych z zaproszeniem na obchody milenijne. Są to wszystkie znane pod względem treści listy, które miały być skierowane do 65 (a przypuszczalnie do 70¹) adresatów. Szesnaście z nich to teksty w większym lub mniejszym stopniu zindywidualizowane, a pięć to szablony przygotowane dla większej liczby odbiorców.

Tam, gdzie to było możliwe, edycję oparto na oryginałach, w drugiej kolejności – na kopiach pochodzących z archiwów adresatów, a w ostateczności – na brulionach i kopiach pochodzących z polskich archiwów (zob. zestawienie w tab. 5). Każdy tekst poprzedzony został fotokopią dokumentu lub dokumentów, które stanowiły podstawę tłumaczenia na język polski i wydania. W wypadku szablonów opublikowano wszystkie odnalezione oryginały i kopie przechowywane w archiwach adresatów, nawet jeśli ich treść jest identyczna. Jedynym wyjątkiem jest brulion listu milenijnego do Pawła VI, odnaleziony w archiwum Sekretariatu Prymasa Polski, który hipotetycznie jest wersją finalną tekstu (przed tłumaczeniem na język włoski lub łacinę). Zaprezentowanie jego fotokopii uznałem za bezcelowe, gdyż ów dokument jest maszynopisem w języku polskim bez żadnych adnotacji. Natomiast za podstawę wydania szablonu w języku francuskim wariantu B przyjąłem list przygotowany dla kard. Stefana I Sidaroussa, który jest identyczny z wersjami skierowanymi do kardynałów stojących na czele Kościołów bliskowschodnich, a od pozostałych wersji tego szablonu różni się jedynie formułami grzecznościowymi. W zestawieniu nie uwzględniono także listu do archimandryty Galiatsatosa, którego podpisany egzemplarz zachował się w Archiwum Prymasa. Jego treść jest zbieżna z listem do Światowej Rady Kościołów² i jest bardzo prawdopodobne, że dokument ten nie został w ogóle przekazany adresatowi.

Tabela 5. Spis dokumentów stanowiących podstawę edycji listów milenijnych.

LISTY ZINDYWIDUALIZOWANE				
L. P.	ADRESAT	PODSTAWA EDYCJI	ARCHIWUM	SYGNATURA
1	Paweł VI	Kopia, brulion	AAW AAW	SPP, sygn. II 17314 SPP, sygn. II 4311
2	Anglia	Oryginał	Westminster Diocesan Archives	sygn. He 3/234

1 Nie znamy treści listów przygotowanych dla hipotetycznych adresatów: Chin, Litwy, Luksemburgu, Skandynawii i Taizé.

2 Różnice związane są jedynie z formułami grzecznościowymi. W liście do Galiatsatosa brak również informacji o dołączeniu dwóch dokumentów o ekumenizmie w Polsce.

3	Austria	Oryginal	Kardinal König- -Archiv, Wien	sygn. 96/66
4	Belgia	Oryginal	Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen - Brussel	Suenens Archives, box 381
5	Francja	Oryginal	Les Archives diocésaines de Lille	sygn. 4 B 33
6	Hiszpania	Oryginal	Archivo de la Con- ferencia Episcopal Española	sygn. 1/59
7.	Irlandia	Odpis	Dublin Diocesan Archives	sygn. AB8/B/VC/ XLV/32VC/XLV
8	Kanada	Oryginal	Canadian Conference of Catholic Bishops Archives	Box 102
9	Liban	Brulion	AAW	SPP, sygn. 11/3-45
10.	Niemcy	Oryginal	Historisches Archiv des Erzbistums Köln	sygn. R 32048/65
11	Szkocja	Oryginal	Scottish Catholic Archives, Archdiocese of St Andrews and Edinburgh	sygn. SCA/DE/15/2
12	Szwajcaria	Oryginal	Schweizer Bischofs- konferenz	B.2.20, sygn. 114- 14-201
13	USA	Oryginal	Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia	Collection Cardinal John Krol, t. „Poland's Millennium of Christianity - Wyszynski, Cardinal-Primate of Poland”
14	Włochy	Oryginal	Conferenza Episcopale Italiana	sygn. 6929
15	Patriarcha Atenagoras	Brulion	AAW	SPP, sygn. 11/3-45
16	Światowa Rada Kościołów	Oryginal	World Council of Churches Archives	WWC General Secretariat, sygn. 42-358

SZABLONY				
17	Język angielski: Antyle Brytyjskie, Australia, Filipiny, Indie, Indonezja, Japonia, Korea, Malesja, Nigeria, RPA i Tajlandia	Brulion	AAW	SPP, sygn. II/3.45
18	Język francuski, wariant A: Afryka Zachodnia, Angola, Brazylia, Haiti, Holandia i Portugalia	Oryginały	Het Utrechts Archief, Aartsbisdom Utrecht, Arquivo Histórico do Patriarcado de Lisboa	sygn. 449/123 sygn. PT/AHPL/PAT14-SP/D-01/01/097
19	Język francuski, wariant B: Kongo, Laos, Madagaskar, Ruanda-Burundi, Patriarchowie: Jeruzolimy, Aleksandrii, Antiochii (maronicki), Antiochii (melchicki), Arcybiskup greckokatolicki Archieparchii Akki, Hajfy, Nazaretu i całej Galilei	Brulion	AAW	SPP, sygn. II/3.45
20	Język hiszpański: CELAM, Argentyna, Boliwia, Chile, Dominikana, Ekwador, Gwatemala, Honduras, Kolumbia, Kostaryka, Kuba, Meksyk, Nikaragua, Panama, Paragwaj, Peru, Salvador, Urugwaj i Wenezuela.	Oryginał, Odpis	Archivo Histórico de la Conferencia del Episcopado Mexicano Archivo Histórico Arquidiocesano de San José	— Arzobispo Mons. Rodríguez, sygn. 129/6
21	Język polski: Czechosłowacja, Jugosławia, Ukraina	Odpis, kopia, brulion	Archiv Ministerstva zahraničních věcí Tajništvu Hrvatske biskupske konferencije Parafia św. Stanisława w Rzymie	Teritoriální odbory—Tajné 1965–69, Polsko, k. 2, Teczka I, sygn. 021.8II/66-I — Archiwum kard. Władysława Rubina, sygn. G, H, I

Prezentowane w niniejszym wydawnictwie dokumenty, poza *Orędziem* do episkopatu Niemiec³, nie były nigdy przedmiotem edycji naukowej. Kilka z nich zostało wydanych jedynie w broszurach i biuletynach informacyjnych poszczególnych episkopatów. Znane są takie edycje przygotowane przez Francuzów, Hiszpanów, Włochów i Niemców⁴.

W kilku wypadkach powstały również przekłady na język polski: translacji doczekały się *Orędzia* do episkopatów Niemiec⁵, Francji⁶ i Hiszpanii⁷. Przy czym jedynie tłumaczenie do episkopatu Niemiec można uznać za oficjalne, gdyż zostało wydane i autoryzowane przez episkopat Polski. Natomiast tłumaczenia listów skierowanych do biskupów francuskich i hiszpańskich nie są najlepsze i można je określić jako tłumaczenia robocze, publicystyczne, które pozwalają zorientować się w treści obu dokumentów, zawierają jednak sporo błędów pojęciowych, a czasem nawet pominięcia pewnych sformułowań lub wadliwe tłumaczenia. Można mieć także pewne zastrzeżenia do jakości i wierności oficjalnego przekładu listu do biskupów niemieckich⁸. Należy zauważyć, że nieznane są okoliczności powstania tego tłumaczenia. Kwestia ta wciąż wymaga zbadania. W związku z tym przy niniejszej edycji dokonałem kilu korekt stylistycznych i pojęciowych w tym przekładzie. Zmodyfikowałem również najbardziej znane zdanie z tego tekstu. W tłumaczeniu oficjalnym brzmi ono: „W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu, na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz udzielamy wybaczenia i prosimy o nie”⁹. Argumentu przemawiającego za modyfikacją tego

3 *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w chrystusowym urzędzie pasterskim*, oprac. W. Kucharski, konsultacja filologiczna J. Giel, P. Przybylska-Moskwa, [w:] *Wokół Orędzia...*, s. 383–430.

4 Zob.: Wstęp.

5 Istnieje wiele tłumaczeń, w tym wykonanych do wydawnictw propagandowych, np. *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1966. Za oficjalne tłumaczenie należy uznać tekst wydany przez episkopat Polski: *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w chrystusowym urzędzie pasterskim*, [w:] *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975, s. 829–836.

6 Odnalezione zostały dwa tłumaczenia. Pierwsze przygotowane przez redakcję emigracyjnego, wydawanego w Paryżu „Narodowca”, zob.: „Narodowiec”, 1966, nr 27–30. Drugie tłumaczenie wykonała na zlecenie MSW J. Perlin, zob.: AIPN, sygn. 02011/32, Informacja Departamentu I MSW dot. listu biskupów polskich do episkopatu francuskiego, Warszawa, 30 XII 1965 r., k. 50–61.

7 *Z korespondencji episkopatu. Jeszcze jeden list*, „Forum”, nr 12, s. 6–7.

8 Np. sformułowanie „*italianischen Renaissancestaaten*” przetłumaczono: „morskimi państwami okresu Odrodzenia”.

9 *Listy Pasterskie Episkopatu Polski...*, s. 835.

fragmentu dostarczył odnaleziony niedawno tekst w języku polskim napisany przez autora *Orędzia* abp. Kominka kilka miesięcy przed wystosowaniem listu, w którym użył on niezwykle zbliżonego sformułowania, do tego, które zdecydowałem się zastosować w niniejszej edycji. W przemówieniu wygłoszonym na Górze św. Anny z okazji uroczystości 20-lecia polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich, w kontekście relacji między autochtonami, Ślązakami, i przesiedleńcami z Kresów Wschodnich i Polski centralnej, mówił: „scalal nas wspólny Sakrament Przenajświętszy jako komunია z Bogiem i bliźnimi i inne Sakramenty św. Łączył nas wspólny konfesjonal, gdzieśmy się oskarżali z naszych grzechów popełnionych nie tylko przeciw Bogu, ale i przeciw sąsiadom, tych grzechów było wówczas bardzo dużo — tam w naszych kościołach przebaczałyśmy sobie wzajemnie nasze winy, jak tego chce Zbawiciel w Modlitwie Pańskiej — tam mówiliśmy wspólnie przyjmując Ciało Pańskie: «Panie nie jestem godzien...» **przebaczam i proszę o przebaczenie...** [podkreślenie — w.k.]¹⁰.

Na potrzeby prezentowanego wydawnictwa przygotowano nowe tłumaczenia wszystkich tekstów listów milenijnych poza *Orędziem* do episkopatu Niemiec¹¹. Istotnym problemem translatorskim było rozstrzygnięcie, w jaki sposób oddać przekłady na język polski tych listów wysłanych w językach obcych, które powstały przypuszczalnie na podstawie wspólnego polskiego tekstu (chodzi przede wszystkim o szablony w językach francuskim i hiszpańskim). Opracowując te teksty, stanąłem przed dylematem, czy dążyć do rekonstrukcji tekstu wyjściowego, czy jednak oddać niuanse wynikające z charakteru tłumaczenia na dany język. Zdecydowałem się na to drugie rozwiązanie. W związku z tym zasadą prezentowanej edycji jest jak największa bliskość przekładów do oryginalnego, wysłanego tekstu, przy czym w ramach jednego języka unifikowano translację. Z tego względu w wypadku listu do episkopatu Austrii dostosowałem tłumaczenie w dużym stopniu do przekładu *Orędzia* do episkopatu Niemiec, w tych fragmentach, w których oba dokumenty są zbieżne. Podobnie przekłady listów do episkopatów Belgii, Kanady i Szwajcarii ujednoliciłem z przekładem do episkopatu Francji, gdyż ten tekst był podstawą do opracowania owych listów. Jednocześnie starałem się ujednolicić aparat pojęciowy we wszystkich przekładach.

10 Abp Bolesław Kominek, *Droga do pokoju społecznego*, „Tygodnik Powszechny”, 1965, nr 32, (8 VIII 1965 r.), s. 1–2.

11 Większość tłumaczeń wykonało Biuro Tłumaczeń PWN, szablony w języku francuskim przełożyła Olha Zatwardnicka, a list do episkopatu Anglii Agata Wiącek. Niemniej wszystkie teksty zostały skorygowane, a w niektórych wypadkach znacząco przeze mnie poprawione. Weryfikację i korektę tłumaczenia z języka włoskiego listów do Pawła VI i episkopatu Włoch wykonał dr Andrzej Jerie.

W edycji zaznaczano wyróżnione w oryginalnych dokumentach fragmenty tekstów przez pogrubienie oraz majuskułę. W tłumaczeniach zachowano także wielką literę przy zapisie niektórych słów, szczególnie tytułów i urzędów kościelnych (np. Papież).

Dokumenty zostały opatrzone przypisami rzeczowymi, w których zawarto krótkie biogramy występujących w dokumentach osób, wyjaśniono niektóre kwestie merytoryczne, w tym identyfikację cytatów występujących w dokumentach lub błędne informacje, zaprezentowano tłumaczenie zwrotów obcojęzycznych (głównie łacińskich), skorygowano poważne błędy w zapisie tytułów i nazw. Jedynie w przypisach odnoszących się do kwestii dyskusyjnych lub mniej rozpoznanych powołano się na literaturę przedmiotu lub odesłano Czytelnika do opublikowanych wyników badań. Edycję każdego dokumentu traktuję autonomicznie, dlatego każdy z nich opatrzony został kompletem przypisów.

W związku z tym, że do każdego tłumaczenia dołączona jest fotokopia stanowiąca podstawę jego wykonania, dokumentów nie opatrywano przypisami tekstowymi.

Wydawnictwo w pewnym stopniu wypełnia lukę w badaniach nad działaniami Kościoła w Polsce w obszarze stosunków międzynarodowych w XX w. (dyplomacji publicznej). W publikacji *Listy pasterskie Episkopatu Polski* wydawcy zapowiadali, że listy, które episkopat Polski wysłał do biskupów katolickich na całym świecie, zostaną opublikowane w osobnym zbiorze¹². Podobnie na początku roku Milenium prymas miał nadzieję, że „może uda się kiedyś ogłosić księgę milenijną, w której te wszystkie nasze listy będą zamieszczone”¹³. Zapowiedzi te dotąd nie zostały zrealizowane.

12 Słowo biskupów polskich o listach do episkopatów na temat millenium, 10 II 1966 r., [w:] *Listy Pasterskie Episkopatu...*, s. 433.

13 S. Wyszyński, *Katolicki naród polski – nie katolicy polscy! Rozpoczął swoje święte Tysiąclecie*. Do Archikonfraterni Literackiej i inżynierów, Warszawa, Miodowa, 5 I 1966 r., [w:] *idem, Dzieła Zebrane*, t. XVI, styczeń–kwiecień 1966, red. I. Czarczińska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Warszawa 2016, s. 35.

**LISTY
ZINDYWIDUALIZOWANE**

P A W E Ł V I

STEFAN CARDINALIS WYSZYNSKI
PRIMAS POLONIAE

Messaggio di Roma, d. 15 Sept. 1965
al. Wladyslaw (?)

3752/65/P.

*Wyszyński
Gin si.*

BEATISSIMO PADRE,

Noi Vescovi Polacchi, venuti a Roma per prendere parte alla IV Sessione del Concilio Vaticano II, ci inginocchiamo davanti a Voi, Padre Santo, con sentimenti di viva fede, consci di vedere in Voi il Vicario di Cristo. Portiamo a Voi, Padre Santo, l'ossequio di tutti i Vescovi Polacchi, anche di quelli rimasti in patria, del nostro clero diocesano e religioso, delle comunità religiose femminili. Portiamo pure tutto l'amore e la devozione, ben provata, dei 40 milioni di fedeli, della Madre Patria nonché di quelli che vivono fuori della Patria.

Siamo venuti al Concilio per partecipare ai lavori del Concilio, da Voi, Padre Santo, diretto con viva fede e coscienza della presenza della Chiesa nel mondo odierno.

Tutta la Chiesa in Polonia desidera ardentemente concorrere alla buona riuscita del Concilio. Come nel passato, durante le tre Sessioni, così anche adesso, portiamo il nostro contributo di preghiera.

Abbiamo pubblicato una nostra Lettera pastorale ai nostri fedeli: è stata letta dai pulpiti la domenica del 12 settembre, in tutte le chiese. Abbiamo invitato a pregare i nostri fedeli, nelle diocesi e nelle parrocchie.

SPP/11-17-314

JAN CARDINALIS WYSZYŃSKI
PRIMAS POLONIAE

Memoriale in II 19...
di. Roma 17.

3

La nostra preghiera è unita ad un atto speciale di oblazione a Maria Santissima, in schiavitù materna, per implorare la libertà della Chiesa nel mondo e nella nostra Patria.

Nel Memoriale e in un Libro Commemorativo - che uniamo alla Vostra Santità - abbiamo cercato di indicare il carattere spirituale di tale atto, il quale ha avuto luogo in tutte le Chiese cattedrali, per essere nel breve tempo eseguito anche nelle chiese parrocchiali.

Il punto culminante dell'atto di oblazione a Maria Santissima, Madre della Chiesa, costituirà il giorno del 3 maggio 1966, quando a Czestochowa, nel Santuario Claromontano, tutta la Nazione Polacca sarà offerta da parte dei Vescovi Polacchi a Maria Santissima, in schiavitù materna, per la libertà della Chiesa nel mondo e nella Nostra Patria.

Troviamo felice la circostanza che il Concilio della Sua riforma pastorale sta per finire nella vigilia del Sacrum Poloniae Millennium. Ci siamo preparati al Nostro Millennio con una Novena Nazionale, tutta piena di preghiera e di rinnovamento spirituale. Siamo nel corso del nono anno di iniziative e di opere pastorali, in concorde collaborazione dei Vescovi, del Clero, del popolo.

L'anno venturo 1966, sarà per la Polonia, l'anno del " grande Te Deum Laudamus " in ringraziamento per il battesimo ricevuto da Roma, ed in conseguenza per l'inserimento nostro nel seno della Chiesa Cattolica, alla quale siamo rimasti sempre fedeli. Un

SPP/II.17.314

CARDINALIS WYSZYŃSKI
PRIMAS POLONIAEMense de III 1966
di. Martini 17.

cospetto storico della nostra fedeltà viene dato nel Memoriale dei Vescovi Polacchi, composto e firmato durante la nostra ultima Conferenza Plenaria a Wrocław, il giorno del 1 settembre dell'anno corrente. Umiliamo ai piedi del Vostro Trono, questo Memoriale, ben lieti di essere in grado di poter farlo: ma nello stesso tempo imploriamo dalla Santità Vostra la Benedizione Apostolica, nonché una Lettera Apostolica in occasione di questo raro, ma ben felice avvenimento. Saremmo pure gratissimi alla Santità Vostra, se si degnasse di proclamare per la Polonia, per l'Anno 1966, un Sacro Giubileo, con indulgenze salutari, affinché il popolo possa festeggiarlo nelle cattedrali e nelle nostre chiese parrocchiali.

In memoria dell'avvenimento storico, tanto prezioso per la Nazione Polacca, i nostri studiosi della Bibbia hanno eseguito la versione polacca di tutta la Bibbia dal testo originale. Quaranta studiosi circa, preparati negli Istituti Romani, nonché nell'Università Cattolica di Lublin, hanno eseguito quest'opera grandiosa, edita sotto il titolo "La Bibbia del Millennio". Grazie al contributo generoso della Polonia Americana abbiamo potuto condurre a buon fine quest'opera, ad oggi, ben lieti, umiliamo ai piedi della Santità Vostra in omaggio filiale la Bibbia del Millennio, affinché essa sia segno visibile della nostra incrollabile fede e volontà di perseverare nell'unità colla Parola Divina.

I Vescovi Polacchi consentimenti di vivissima gratitudine hanno accettato la recente Enciclica Vostra, Santo Padre, sull'Eucaristia, in difesa del Mistero della Presenza di Cristo nei tabernacoli delle

SPP/11.17.314

JOHANNES CARDINALIS WYSZYŃSKI
PRIMAS POLONIAE

11.17.314 de IV 19
in Vaticano 17

Cattedrali e delle chiese parrocchiali. Ben sappiamo dalla cotidiana esperienza, quanta forza soprannaturale proviene da Cristo Eucaristico, nascosto nelle chiese nostre, in signum unitatis.

Parimenti siamo grati alla Santità Vostra, per tutti i Vostri sforzi per l'unificazione dei Popoli per la pace nel mondo.

Seguiamo con viva simpatia e soddisfazione i viaggi della Santità Vostra, pellegrino nei Luoghi Santi, vicino al Sacro Sepolcro, poi ospite del Congresso Eucaristico di Bombay, ed infine presente dell'Assemblea delle Nazioni Unite a Nuova York.

Speriamo, che un giorno la Santità Vostra dirigerà il Suo pellegrinaggio apostolico anche in Terra Nostra, in Polonia, la quale già nei primi anni dal Suo Battesimo è stata data in oblazione alla Santa Sede dal nostro primo principe storico, Mieszko I, coll'atto giuridico, noto sotto il titolo " Dagome Judex."

Prima che arrivi l'ambito ed ardentemente desiderato, avvenimento della Vostra Visita, Padre Santo, cerchiamo di fortificare il nostro popolo nello spirito di cristiana pace, pace di Dio e delle coscienze. Questo lavoro svolge con zelo e dedizione l'Episcopato polacco: stiamo per condurre alla fine la Nostra Novenna Nazionale in preparazione al Millennio, abbiamo avuto la gioia di poter collaborare all'opera del Concilio, siamo pronti ed onorati di poter essere istrumenti utili di lavoro pastorale, presieduto dalla Santità Vostra.

Chini al bacio dei Vostri Piedi, Padre Santo, che siete il

SPP/11.17.314

JOHANNES CARDINALIS WYSZYŃSKI
PRIMAS POLONIAE

Warszawa, d. V 19 1964
of. Alodora 17

6

il Vicario di Cristo in terra, imploriamo per tutta la Polonia Cattolica, per i Vescovi rimasti in vigilante servizio in Patria per il nostro Clero, per le comunità religiose, per la nostra gioventù, per i nostri bambini, la Vostra Santa Benedizione Apostolica.

di BEATITUDINE VOSTRA
devotissimo figlio in Cristo

Archiepiscopus Gnesnen. et Varsaviensis
Primas Poloniae

OJCZE ŚWIĘTY,

My, biskupi polscy, którzy przybyli do Rzymu, by wziąć udział w IV Sesji Soboru Watykańskiego II¹, klękamy przed Tobą, Ojczyźnie², z żywą wiarą i świadomością, iż widzimy w Tobie Wikariusza Chrystusa. Składamy Tobie, Ojczyźnie, wyrazy szacunku od wszystkich biskupów polskich, także tych, którzy pozostali w Ojczyźnie, od naszych księży diecezjalnych i braci zakonnych oraz zakonów żeńskich. Przekazujemy też wyrazy miłości i wypróbowanej wiary 40 milionów wiernych z naszej Ojczyzny, ale i tych, którzy żyją poza jej granicami.

Przybyliśmy na Sobór, by uczestniczyć w jego pracach, którymi Ty, Ojczyźnie, kierujesz żywą wiarą i świadomością roli Kościoła we współczesnym świecie.

Cały Kościół w Polsce gorąco pragnie wnieść swój wkład w dobry rezultat Soboru. Jak w minionym czasie, podczas trzech Sesji³, tak i teraz wspieramy go naszymi modlitwami.

Skierowaliśmy nasz List Pastorski do wiernych⁴, który został odczytany z ambon w niedzielę 12 września we wszystkich kościołach. Poprosiliśmy o modlitwę naszych wiernych ze wszystkich diecezji i parafii.

Nasza modlitwa łączy się z wyjątkowym aktem oddania w macierzyńską niewolę Najświętszej Maryi Pannie za wolność Kościoła na świecie i w naszej Ojczyźnie⁵.

1 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

2 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) – święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

3 Sesje Soboru Watykańskiego II – I sesja (11 X 1962–8 XII 1962); II sesja (29 IX 1963–4 XII 1963); III sesja (14 IX 1964–21 XI 1964).

4 List Pastorski Biskupów Polskich o Pomocy Polski Katolickiej dla Czwartej Sesji Soboru Watykańskiego II, 23 VI 1965 [na niedzielę 12 IX 1965 r.], [w:] *Listy Pastorskie*, s. 400–405.

5 W 9. roku Wielkiej Nowenny kluczowym elementem programu duszpasterskiego był akt oddania narodu w niewolę Maryi za Kościół. Aktu tego dokonywano na szczeblu parafii, diecezji, a w roku jubileuszowym akt miał być dokonany na poziomie całej Polski podczas centralnych uroczystości na Jasnej Górze. Zob. *Rok IX Wielkiej Nowenny. Program duszpasterski*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1965, nr 4, s. 80–84.

W Memoriale i Księdze Pamiątkowej⁶, które poddajemy uwadze Waszej Świątobliwości, staraliśmy się oddać duchowy charakter tego aktu zawierzenia, który miał miejsce we wszystkich kościołach katedralnych, a który też w niedługim czasie odbędzie się w kościołach parafialnych.

Punkt kulminacyjny zawierzenia Najświętszej Maryi Pannie Matce Kościoła będzie miał miejsce 3 maja 1966 r., kiedy to w Częstochowie, w Jasnogórskim Sanktuarium⁷, cały Naród Polski zostanie oddany przez biskupów polskich w matczyną niewolę Najświętszej Maryi Panny za wolność Kościoła na świecie i w naszej Ojczyźnie⁸.

Za niezwykle szczęśliwą uznajemy okoliczność, iż Sobór wraz z reformą duszpasterską zakończy się w wigilię Tysiąclecia Chrztu Polski. Do obchodów Naszego Milenium przygotowaliśmy się przepelnioną modlitwą i odnową duchową Narodową Nowenną⁹. Mija dziewiąty rok inicjatyw i działań duszpasterskich, realizowanych w ścisłej współpracy z biskupami, duchowieństwem i narodem¹⁰.

Nadchodzący 1966 rok będzie dla Polski rokiem „wielkiego *Te Deum Laudamus*”¹¹ dziękczynienia za chrzest otrzymany z Rzymu, a w konsekwencji przyjęcia nas na łono Kościoła Katolickiego, któremu pozostaliśmy zawsze wierni. Historyczne ujęcie naszej wierności znajduje swój wyraz w Memoriale Biskupów Polskich, opracowanym i podpisanym

6 Na temat Księgi Pamiątkowej prymas napisał w *Pro memoria* (16 IX 1965 r.) – „w tej księdze zebrane są materiały, dotyczące oddawania się Matce Najświętszej za wolność Kościoła; z tą księgą łączy się Memorial Episkopatu na 3 V 1966 r. o oddaniu Narodu Matce Najświętszej”.

7 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r. Główna msza milenijna zorganizowana została na Jasnej Górze w Częstochowie 3 V 1966 r.

8 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatala, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

9 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

10 Na ten temat zob. A. Smagacz, *Czuwania soborowe formą duchowej obecności Kościoła polskiego na Soborze Watykańskim II*, „Resovia Sacra”, t. 21 (2014), s. 387–411.

11 *Te Deum Laudamus* („Ciebie Boże chwalimy” / „Ciebie Boga wysławiamy”) – wczesnochrześcijański hymn łaciński, który został napisany ok. 400 r. przypuszczalnie przez św. Nicetasa biskupa z Remezjany. W związku z przygotowaniem milenijnymi episkopat Polski w 1966 r. przyjął nową wersję tego hymnu zwaną milenijną.

podczas naszej ostatniej Konferencji Plenarnej we Wrocławiu w dniu 1 września bieżącego roku¹². Składamy u stóp Tronu Waszej Świątobliwości ten Memoriał, szczęśliwi, iż mogliśmy go przygotować, prosząc jednocześnie Waszą Świątobliwość o Błogosławieństwo Apostolskie, jak też i List Apostolski z okazji tego niezwykłego, ale jakże szczęśliwego wydarzenia. Będziemy też niezwykle wdzięczni Waszej Świątobliwości za chęć szaczonego ogłoszenia dla Polski roku 1966 Świętym Rokiem Jubileuszowym z okolicznościowymi odpustami, tak by naród mógł świętować go w katedrach i naszych kościołach parafialnych.

Pamiętając samo wydarzenie historyczne, tak cenne dla Narodu Polskiego, nasi bibliści dokonali pełnego przekładu Biblii na język polski na podstawie tekstu oryginalnego. Około czterdziestu badaczy, absolwentów Uczelni Rzymskich jak i Uniwersytetu Katolickiego w Lublinie, dokonało tego wielkiego dzieła, wydanego pod tytułem *Biblia Tysiąclecia*¹³. Dzięki ogromnemu wsparciu ze strony Polonii Amerykańskiej mogliśmy doprowadzić to dzieło do końca, które dzisiaj w postaci *Biblia Tysiąclecia* z radością składamy u stóp Waszej Świątobliwości, by stało się ono widocznym znakiem naszej niezłomnej wiary i chęci wytrwania w jedności ze Słowem Bożym.

Biskupi polscy z wielką wdzięcznością przyjęli ostatnią Encyklikę Waszej Świątobliwości poświęconą Eucharystii, w obronie Tajemnicy Obecności Chrystusa w tabernakulach katedr i kościołów parafialnych¹⁴. Doskonale wiemy z codziennego doświadczenia, jaka nadnaturalna siła pochodzi od Chrystusa Eucharystycznego, ukrytego w naszych kościołach w znaku jedności.

12 Właściwy list milenijny skierowany do Pawła VI. Odnaleziony został jego brulion w języku polskim AAW, SPP, sygn. II/4.3II, [incip. „Ojcze Święty! Biskupi polscy pod przewodnictwem Kardynała Stefana Wyszyńskiego”], k. 347–364. Jego treść zob. Załącznik do niniejszego dokumentu.

13 Tzw. Biblia Tysiąclecia — *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Poznań 1965 — pierwszy polski przekład Biblii z języków oryginalnych zainicjowany przez opactwo benedyktynów tyńceckich wydany przez Pallottinum po raz pierwszy w roku 1965 (kolejne wydania 1971, 1980, 1983, 1999). Redaktorem naukowym wydania był benedyktyn o. Augustyn Jankowski, natomiast ze strony Wydawnictwa Pallottinum prace redakcyjne prowadził pallotytn ks. Kazimierz Dynarski. Zob. R. Pietkiewicz, „*Biblia Tysiąclecia*” w tradycji polskiego edytorstwa biblijnego, Wrocław 2004.

14 *Mysterium fidei* — encyklika Pawła VI ogłoszona 3 września 1965 r., dotycząca doktryny i kultu Eucharystii. Zob. „Acta Apostolicae Sedis” 1965, nr 57, s. 753–774.

Równocześnie jesteśmy niezmiernie wdzięczni Waszej Świątobliwości za wszystkie Jego wysiłki dla jedności Narodów i pokoju na świecie¹⁵.

Śledzimy z wielką sympatią i radością podróże Ojca Świętego¹⁶, pielgrzymki do Miejsc Świętych, w pobliżu Grobu Pańskiego¹⁷, obecność na Kongresie Eucharystycznym w Bombaju¹⁸, a także na Zgromadzeniu Ogólnym Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku¹⁹.

Mamy nadzieję, że pewnego dnia Wasza Świątobliwość przybędzie z pielgrzymką na naszą ziemię, do Polski²⁰, która już w pierwszych latach od Swojego Chrztu została oddana Stolicy Apostolskiej przez naszego pierwszego historycznego władcę, Mieszka I, aktem prawnym znanym pod tytułem *Dagome iudex*²¹.

Zanim jednak nadejdzie ten upragniony moment wizyty Waszej Świątobliwości, będziemy nadal umacniać nasz lud w duchu pokoju Chrystusowego, pokoju Bożego i sumienia. Pracę tę z gorliwością i poświęceniem wykonuje Episkopat Polski: w przededniu zakończenia naszej Narodowej Nowenny, przygotowującej do obchodów Tysiąclecia Chrztu, wyrażamy wielką radość z możliwości współpracy przy dziele Soboru oraz zapewniamy o naszej gotowości i zaszczytnej możliwości służenia w działaniach duszpasterskich realizowanych pod przewodnictwem Waszej Świątobliwości.

15 Na ten temat zob. R.J. Araujo, J.A. Lucal, *Papal Diplomacy and the Quest for Peace. the United Nations from Pius XII to Paul VI*, Philadelphia 2010.

16 Paweł VI odbył 24 podróże apostolskie, w tym 9 zagranicznych: Ziemia Święta (Izrael, Jordania) 1964 r., Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny w Bombaju (Liban, Indie) 1964 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych (USA) 1965 r. Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej (Portugalia) 1967 r. Stambuł, Efez, Smyrna (Turcja) 1967 r. Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny II Zgromadzenie Ogólne CELAM w Bogocie (Kolumbia, Bermudy) 1968 r. Genewa (Szwajcaria) 1969 r. Uganda 1969 r. Azja Wschodnia, Australia i Oceania (Iran, Pakistan, Filipiny, Samoa, Australia, Indonezja, Hongkong, Cejlon) 1970 r.

17 Pielgrzymka Pawła VI do Ziemi Świętej 4–6 I 1964 r.

18 38. Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny w Bombaju (26 XI–6 XII 1964 r.). Kongres odbywał się pod hasłem „Nowy człowiek przez eucharystię”.

19 Na temat wizyty papieża Pawła VI w siedzibie ONZ w Nowym Jorku 4 X 1965 r. zob. R.J. Araujo, J.A. Lucal, *op. cit.*, s. 83–117.

20 Paweł VI nigdy do Polski nie przyjechał mimo dwóch prób w 1966 i 1969 r. Na ten temat zob. W. Kucharski, *Komuniści i Watykan....*, s. 303–327, 355–360.

21 *Dagome iudex* – najstarszy dokument dotyczący państwa Mieszka, zredagowany ok. 991 r. Jego nazwa pochodzi od pierwszych słów „Dagome iudex” – „Dagome sędzia”. Znany z rejestru sporządzonego w 1087 r. W dokumencie tym zapisano, że ów Dagome, którego identyfikuje się z Mieszkiem, nadal papieżowi ziemię gnieźnieńską. Zob. B. Kürbis, *Dagome iudex. Studium krytyczne*, [w:] *eadem, Na progu historii II. O świadectwach do dziejów kultury Polski średniowiecznej*, Poznań 2001, s. 9–87.

Padając do stóp Waszej Świątobliwości, Wikariusza Chrystusa na Ziemi, prosimy dla całej katolickiej Polski, biskupów, którzy pozostali na służbie w Ojczyźnie, naszego duchowieństwa, zgromadzeń zakonnych, naszej młodzieży i naszych dzieci o Błogosławieństwo Apostolskie.

Waszej Świątobliwości
szczerze oddany w wierze
Chrystusowej
Archiepiscopus Gnesnen[sis]
et Varsaviensis
Primas Poloniae²²

22 Z łac. Arcybiskup Gnieźnieński i Warszawski, Prymas Polski.

Ojciec Święty!

Biskupi polscy, pod przewodnictwem Kardynała Stefana Wyszyńskiego¹, Prymasa Polski, upadając do stóp Waszej Świętobliwości, przekazują podniosłą wiadomość — że w przyszłym tj. 1966 roku wypada tysięcletnia rocznica Chrztu Polski. W roku Pańskim bowiem 966 za pontyfikatu Jana XIII², poprzednika Waszej Świętobliwości, przyjął Chrztost św. pierwszy historyczny władca Polski Mieszko I³ za sprawą swej małżonki Dąbrówki⁴, księżniczki czeskiej. Prawdopodobnie miało to miejsce w wigilię Wielkanocy, a więc 14 kwietnia owego roku.

I.

Data chrztu Mieszka jest jedną z pierwszych dat naszych dziejów historycznie ustalonych⁵. Sam fakt przyjęcia Chrztu św. przez władcę oznaczał uznanie chrześcijaństwa za religię panującą w ówczesnym państwie polskim. Docierało ono do nas już o wiele wcześniej, przede wszystkim na ziemi południowej dzięki działalności misjonarskiej świętych Braci z Tessaloniki, Konstantyna (Cyryla)⁶ i Metodego⁷, Synów Kościoła

1 Stefan Wyszyński (1901–1981) — święcenia kapłańskie w 1924 r., od 1945 r. rektor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, w 1946 r. mianowany biskupem lubelskim. W latach 1948–1981 prymas Polski, arcybiskup gnieźnieński i warszawski (Prymas Tysiąclecia). W 1953 r. wyniesiony do godności kardynalskiej, w latach 1953–1956 internowany przez władze komunistyczne. Uczestnik czterech sesji Soboru Watykańskiego II.

2 Jan XIII (zm. 972) — papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarza Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misje chrześcijańskie w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

3 Mieszko I (zm. 992) — książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

4 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) — czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

5 Na ten temat zob. T. Jurek, *O czasie i okolicznościach chrztu Mieszka*, „Roczniki Historyczne”, R. 81 (2015), s. 35–56.

6 Św. Cyryl-Konstantyn (ok. 827–869) — misjonarz Słowian, młodszy brat św. Metodego. Stworzył najstarsze pismo słowiańskie — glagolicę i przelożył na język słowiański *Pismo Święte*; współpatron Europy.

7 Św. Metody (ok. 820–885) — misjonarz Słowian starszy brat św. Cyryla-Konstantyna. Wprowadził język słowiański do liturgii. Święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej; współpatron Europy. U schyłku IX w. misja w obrządku słowiańskim zapoczątkowana przez św. Metodego na terenie Moraw miała objąć południowe tereny dzisiejszej Polski.

Wschodniego, którzy wraz z Ewangelią przynosili obrządek słowiański w liturgii św. Trwały jednakże ślad pozostawił w naszym narodzie dopiero Chrzest św. przyjęty przez Mieszka I w 966 r., przy czym władca ofiarował swój kraj Stolicy Apostolskiej, jak na to wskazuje dokument *Dagome iudex*⁸. Z chrztem Mieszka łączyło się ustanowienie pierwszego biskupstwa w Poznaniu (968 r.)⁹, a w 32 lata później, tj. w roku 1000 za pontyfikatu Sylwestra II¹⁰, poprzednika Waszej Świątobliwości ustanowienie, pierwszej polskiej metropolii w Gnieźnie, z którą zostały związane biskupstwa w Krakowie, we Wrocławiu i w Kołobrzegu¹¹. Sam proces przyjmowania religii chrześcijańskiej przez naszych przodków trwał jeszcze przez dłuższy czas, istniejąca już w Polsce organizacja kościelna stanowiła dla niego mocne oparcie.

Pragniemy w tym miejscu uwypatnić zasługę wielu apostołów i misjonarzy, którzy w ciągu ponad 200 lat, od wieku IX do XI, docierali na nasze ziemie ze światłem Ewangelii. Byli to synowie wielu ludów już wówczas chrześcijańskich, a więc obok wspomnianych Braci z Tessaloniki – Greków, byli tam synowie Bohemii, Italii, Galii, Irlandii i Szkocji, Germanii, a nawet odległej Hiszpanii. Chrystianizacja Polski słusznie może być uznana za dzieło całego ówczesnego Kościoła, a Polska za córkę ówczesnego chrześcijaństwa. W roku tysiąclecia Chrztu wspominamy z czcią i wdzięcznością tych wszystkich, którzy kiedyś na naszych ziemiach zasiewali ziarno Dobrej Nowiny. Trwałym wspomnieniem świętości życia upamiętnili się wśród nas m.in. synowie. Italii Benedykt i Jan, benedyktyni – eremici z pustelni św. Romualda koło Rawenny, którzy oddając na naszej ziemi swe życie za Chrystusa, powiedli wraz z sobą do chwały męczenników pierwszych

8 *Dagome iudex* – najstarszy dokument dotyczący państwa Mieszka, zredagowany ok. 991 r. Jego nazwa pochodzi od pierwszych słów „Dagome iudex” – „Dagome sędzia”. Znany z rejestru sporządzonego w 1087 r. W dokumencie tym zapisano, że ów Dagome, którego identyfikuje się z Mieszkiem, nadał papieżowi ziemię gnieźnieńską. Zob. B. Kürbis, *Dagome iudex. Studium krytyczne*, [w:] *eadem, Na progach historii II. O świadectwach do dziejów kultury Polski średniowiecznej*, Poznań 2001, s. 9–87.

9 Pierwszym biskupem misyjnym w Polsce był bliżej nieznaną Jordan. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

10 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) – papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

11 Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michałowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

Polaków: Izaaka, Mateusza i Krystyna (1003 r.)¹². Wspominamy również z wdzięcznością świętego biskupa Brunona z Kwerfurtu¹³. Najtrwalej jednakże upamiętnili się w dziele chrystianizacji Polski nasi słowiańscy sąsiedzi z południa, Czesi (Bohemi) przez osobę biskupa Wojciecha¹⁴ syna Sławnika, który opuściwszy z powodu trudności w swej ojczyźnie stolicę biskupią w Pradze, przybył do Polski za czasów Bolesława Chrobrego¹⁵, syna i następcy Mieszka, by stąd wyruszyć do pogan nad Bałtyk z prawdą Ewangelii. Kiedy zaś tam poniósł śmierć apostoła, ciało jego zostało sprowadzone do Gniezna, gdzie dotąd spoczywa – a pamięć Jego świętości i ofiary poniesionej dla Chrystusa stała się kamieniem węgielnym chrześcijaństwa w Polsce. Przy jego to właśnie grobie wyrosła pierwsza organizacja Kościoła katolickiego w naszej Ojczyźnie jako owoc tzw. zjazdu gnieźnieńskiego¹⁶, czyli spotkania króla Bolesława Chrobrego z cesarzem Ottonem III¹⁷.

Dzięki temu też stała się Polska młodszą siostrą tych ludów chrześcijańskich, które przyjęły wiarę w Chrystusa w ciągu pierwszego tysiąclecia. Stała się w szczególności młodszą siostrą ludów należących do Kościoła rzymskiego, z czym łączą się wpływy kultury łacińskiej. Połączenie pierwiastków tej kultury z rodzimym elementem słowiańskim decydowało o charakterze kultury polskiej w ciągu tysiąclecia. Tak np. język łaciński był obok języka narodowego językiem literatury a częścią i życia publicznego w Polsce do XVIII w.¹⁸

12 Pięciu Braci Męczenników (Benedykt, Jan, Izaak, Mateusz i Krystian) – grupa eremitów żyjąca w pustelni niedaleko Międzyrzecza, zamordowana w 1003 r. Zaliczeni w poczet świętych przez papieża Jana XVIII.

13 Św. Bruno z Kwerfurtu (974–1009) – niemiecki misjonarz, hagiograf (życie św. Wojciecha, życie Pięciu Braci Męczenników), biskup. Zginął podczas misji na pograniczu prusko-jaćwiesko-ruskim.

14 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) – biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

15 Bolesław Chrobry w roku 1000 nie był jeszcze królem. Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

16 Por. przyp. II.

17 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

18 Na ten temat zob. A. W. Mikołajczak, *Lacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998.

2.

Przyjąwszy chrześcijaństwo w drugiej połowie X w., naród nasz rozwijał je w sobie we właściwy sposób. Czerpał z jego nieprzebranych zasobów duchowych, a czerpiąc, stwarzał nowe dobra, które trwale ubogaciły nie tylko własną jego skarbnicę, ale skarbnicę całego Kościoła, Oblubienicy Chrystusowej. I tak już w wieku XI biskup krakowski Stanisław¹⁹ oddał duszę za swoją owczarnię, naraziwszy się ówczesnemu królowi²⁰ przez to, że bronił zasady miłosierdzia dla tych, co mieli nieszczęście zgrzeszyć. Po kanonizacji w XIII w. stał się św. Stanisław Patronem Polski i wraz ze św. Wojciechem prowadzi z nieba nasz naród w progę drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa. W ślad za św. Stanisławem poszedł cały zastęp świętych i błogosławionych, którzy doskonałością swych cnót opromienili pierwsze stulecie chrześcijańskiej Polski. I tak błogosławiony Wincenty zwany Kadłubkiem²¹, również biskup krakowski, a później mnich cysterski w Jędrzejowie, prawdziwy ojciec kultury polskiej, jako pierwszy z Polaków napisał dzieło „*Cronica Polonorum*”²², a dzieło to przez całe wieki stanowiło podstawę chrześcijańskiego wychowania w Polsce. Wraz z nim trzeba wspomnieć błogosławionego arcybiskupa gnieźnieńskiego Bogumiła²³ oraz później nieco żyjącego błogosławionego arcybiskupa lwowskiego Jakuba Strepę²⁴. Wielu było w pierwszych stuleciach biskupów w Polsce, którzy zasłużyli na trwałą pamięć przez to, że gruntowali w narodzie wiarę

19 Św. Stanisław (ok. 1030–1079) – biskup krakowski. Jeden z przywódców opozycji przeciwko Bolesławowi II Śmiałemu, skazany na śmierć i stracony. Jego kult odegrał istotną rolę w przezwyciężaniu podziału dzielnicowego w Polsce w XIII w. Kanonizowany przez papieża Innocentego IV w 1253 r.

20 Bolesław II Śmiały (Szczerzy) (ok. 1042–ok. 1081) – książę polski z dynastii Piastów, od 1076 r. król. W wyniku konfliktu z biskupem krakowskim Stanisławem, którego ukarał śmiercią, został wygnany z Polski.

21 Bl. Wincenty zwany Kadłubkiem, Mistrz Wincenty (ok. 1150–1223) – kronikarz, biskup krakowski w latach (1208–1218), po 1218 r. osiadł w opactwie cystersów w Jędrzejowie. Autor *Kroniki polskiej*, jednego z najwybitniejszych dzieł historiograficznych w średniowiecznej Polsce. Beatyfikowany w 1764 r.

22 *Chronica Polonorum (Historia Polonica)* – *Kronika Polska* – łacińskie dzieło filozoficzno-historiograficzne napisane na przełomie XII i XIII w. przez Wincentego zwanego Kadłubkiem. Obejmuje dzieje Polski od czasów najdawniejszych po 1202 r. Jeden z pomników literatury polskiej.

23 Bl. Bogumił – Piotr II (zm. ok. 1203/1204) – arcybiskup gnieźnieński w latach 1187–1198, pustelnik. Beatyfikowany przez papieża Piusa XI w 1925 r.

24 Bl. Jakub Strepa, Jakub Strzemię (ok. 1340–1409) – franciszkanin, arcybiskup halicki od 1392 r., założył biskupstwa w Kamieńcu Podolskim i Kijowie. Beatyfikowany w 1790 r.

i obyczaje chrześcijańskie oraz stale czuwali nad karnością kościelną w duchu reform i postanowień Stolicy Piotrowej. Wraz z tą zbawien-
ną działalnością pasterzy szły cenne plony na niwie życia chrześci-
jańskiego. I tak w pamięci całego Kościoła, szczególnie zaś w Polsce,
pozostał św. Jacek Odrowąż²⁵, dominikanin, który w żarliwej trosce
o zbawienie dusz dalekie przemierzał szlaki aż do Kijowa nad Dnie-
prem. Wraz z nim zasługuje na wspomnienie błogosławiony Czesław²⁶,
z tego samego zakonu. Prócz nich synowie św. Franciszka błogosa-
wieni Jan z Dukli²⁷, Szymon z Lipnicy²⁸ oraz Ładysław z Gielniowa²⁹ pa-
tron Warszawy – któremu lud polski zawdzięcza liczne pieśni religij-
ne. W parze z nimi idą liczne święte i błogosławione niewiasty. Jadwi-
ga³⁰, księżna śląska, Kinga³¹, Salomea³², Jolenta³³ oraz Bronisława³⁴, które
urzeczywistniły w sobie wzór biblijnej „niewiasty mężnej” zarówno

25 Św. Jacek Odrowąż (ok. 1183–1257) – kanonik kapituły krakowskiej, pierwszy polski dominikanin, organizator misji na Pomorzu i na Rusi. Kanonizowany przez papieża Klemensa VIII w 1594 r.

26 Bl. Czesław (ok. 1180–1242) – dominikanin, przypuszczalnie z. prowincjał polskiej prowincji dominikańskiej. Współczesne badania nie potwierdzają jego pokrewieństwa ze św. Jackiem. Beatyfikowany przez papieża Klemensa XI w 1713 r. W 1963 r. ogłoszony patronem Wrocławia.

27 Św. Jan z Dukli (1414–1484) – kaznodzieja, pustelnik, franciszkanin, od 1463 r. w zakonie bernardynów. Patron Lwowa. Kanonizowany przez Jana Pawła II w 1997 r.

28 Św. Szymon z Lipnicy (1437–1482) – bernardyn, zmarł podczas epidemii cholery w Krakowie, opiekując się chorymi. Kanonizowany w 2007 r. przez Benedykta XVI.

29 Bl. Władysław z Gielniowa (przed 1450–1505) – bernardyn, kaznodzieja, poeta, patron Warszawy, beatyfikowany przez papieża Benedykta XIV w 1750 r.

30 Św. Jadwiga Śląska (1178/1180–1243) – księżna śląska pochodząca z hrabiowskiego rodu Andechs, żona Henryka Brodatego. Inicjatorka fundacji klasztoru cysterek w Trzebnicy w 1202 r. Kanonizowana w 1267 r. przez papieża Klemensa IV.

31 Św. Kinga (1234–1292) – księżna krakowska i sandomierska, pochodząca z królewskiego rodu Arpadów, od 1239 r. żona Bolesława Wstydlivego. Po śmierci męża klaryska. Beatyfikowana w 1690 r., kanonizowana przez papieża Jana Pawła II w 1999 r.

32 Bl. Salomea (1211 lub 1212–1268) – księżna halicka, córka księcia Leszka Białego, żona króla halickiego Kolmana, po jego śmierci w zakonie klarysek. Beatyfikowana w 1673 r. przez papieża Klemensa X.

33 Bl. Jolenta (ok. 1244–1298) – księżna kaliska, żona Bolesława Pobożnego, klaryska. Beatyfikowana przez papieża Leona XII w 1827 r.

34 Bl. Bronisława (ok. 1200–1259) – mistyczka, norbertanka z opactwa zwierzynieckiego w Krakowie. Nowsze badania nie potwierdzają jej związków rodzinnych z bl. Czesławem. Beatyfikowana przez Grzegorza XVI w 1839 r.

u boku swych małżonków, jak i w zaciszu rozwijających się wówczas w Polsce klasztorów³⁵.

Na szczególną uwagę zasługuje droga Jadwiga³⁶ z rodu Andegawenów, najmilsza sercom polskim królowa, matka ubogich, której zawdzięcza swe odnowienie Uniwersytet Krakowski³⁷, założony przez jej dziada Kazimierza Wielkiego³⁸ w 1364 r. Uniwersytet ten liczy wśród wielu swoich profesorów i uczniów nie tylko Mikołaja Kopernika³⁹, wielkiego astronoma, ale także św. Jana Kantego⁴⁰, sławnego wielu cnotami, zwłaszcza miłosierdziem i prawdomównością. Ofiarą z osobistego szczęścia otwarła również Jadwiga drogę do Chrystianizacji Litwy⁴¹, przeciwstawiając się nawracaniu mieczem tego ludu. W miarę rozwoju chrześcijaństwa Polska – najdalej na wschód wysunięta córka Kościoła – coraz lepiej rozumiała, że w tym miejscu Europy zawierzyl jej Bóg szczególne zadanie względem Ewangelii. Pierwszym dojrzałym wyrazem tego był właśnie udział w nawróceniu Litwy z końcem XIV i w XV w., a dokonało się to i ugruntowało z wykluczeniem jakiegokolwiek przemocy. W ślad za nawróceniem Litwy poszła unia⁴² pomiędzy oba narodami oraz wielkie zbliżenie pod względem kulturalnym. Śmiało

35 Na ten temat zob. M. Michalski, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, Poznań 2004.

36 Św. Jadwiga Andegaweńska (1374–1399) – królowa Polski, pochodząca z dynastii Andegawenów, żona Władysława II Jagielly, przyczyniła się do chrztu Litwy i odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kanonizowana przez Jana Pawła II w 1997 r.

37 Uniwersytet Jagielloński założony w Krakowie w 1364 r. przez króla Kazimierza Wielkiego. Odnowiony i zreorganizowany przez królową Jadwigę i Władysława Jagiellę. Jeden z głównych ośrodków kultury i nauki polskiej.

38 Kazimierz Wielki (1310–1370) – król Polski od 1333 r. Ostatni władca z dynastii Piastów, reorganizator państwa.

39 Mikołaj Kopernik (1473–1543) – astronom, matematyk, ekonomista, lekarz, kanonik we Fromborku. Sformułował heliocentryczną teorię budowy świata.

40 Św. Jan Kanty, Jan z Kęt (1390–1473) – filozof, teolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, słynął z uczynków miłosierdzia. Kanonizowany przez papieża Klemensa XIII w 1767 r.

41 Chrzt Litwy – chrystianizacja Wielkiego Księstwa Litewskiego przeprowadzona w latach 1387–1388 przez króla Władysława Jagiellę i biskupa erygowanej w 1388 r. diecezji wileńskiej Andrzeja Jastrzębca. Objęła część terenów księstwa. Chrystianizacja Żmudzi rozpoczęła się dopiero w 1413 r.

42 Unia polsko-litewska – Związek Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego zawiązany w Krewie w 1385 r., wzmacniany kolejnymi aktami, z których najistotniejsze były podpisane w Horodle w 1413 r. i Lublinie w 1569 r. Istniała realnie do III rozbioru Rzeczypospolitej w 1795 r.

można powiedzieć, że Polska stała się wówczas świadomym pionierem poszanowania wolności sumienia, a w życiu politycznym poszanowania praw narodu. Zasad tych uczył już mistrz Wincenty Kadłubek w swej pierwszej książce, pisząc „coacta servitia Dominus aspernetur”⁴³, a na Soborze w Konstancji⁴⁴ Paweł syn Włodzimierza (Włódkowic)⁴⁵, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, z wielkim sukcesem rozwijał naukę⁴⁶, że nikogo nie wolno siłą nawracać na wiarę chrześcijańską — która to nauka, stale głoszona przez Kościół, znalazła szczególnie wyraz w encyklice Papieża [sic!] Piusa XII⁴⁷ „Mystici Corporis”⁴⁸ i Jana XXIII⁴⁹ „Pacem in terris”⁵⁰.

3.

Unia Polski z Litwą przyniosła rozrost terytorialny ówczesnego państwa polskiego na wschodzie i sprawiła, że w granicach tego państwa

43 Z łac. „Bóg gardzi służbą z musu” — tłum. według Mistrza Wincentego Kadłubka, *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003, s. 129.

44 Sobór w Konstancji (1414–1418) — 16. sobór powszechny zwołany w Konstancji w celu zakończenia schizmy zachodniej. Podczas soboru potępieni zostali John Wilef oraz Jan Hus. Krzyżacy oskarżyli króla Władysława Jagiełłę o sprzyjanie poganom, czemu skutecznie przeciwstawił się Paweł Włódkowic.

45 Paweł Włódkowic (ok. 1370–ok. 1435) — polski prawnik, pisarz religijny, dyplomata. W latach 1414–1415 rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Bronił interesów Królestwa Polskiego w sporach z zakonem krzyżackim. Brał udział w soborze w Konstancji.

46 Swoje poglądy Paweł Włódkowic przedstawił w traktacie *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium* (O władzy papieża i cesarza nad niewiernymi), który zaprezentował podczas soboru w Konstancji. Paweł Włódkowic sprzeciwiał się w nim chrystianizacji pogan przemocą oraz postulował przyznanie im pewnych praw. Opowiadał się za możliwością pokojowego współistnienia chrześcijan i pogan.

47 Pius XII, właśc. Eugenio Pacelli (1876–1958) — święcenia kapłańskie w 1899 r. Od 1911 r. pracował w Kongregacji do spraw Kościoła. W 1917 r. mianowany nuncjuszem w Monachium, a w 1920 r. w Berlinie. W 1917 r. został arcybiskupem, a w 1929 r. kardynałem, od 1930 r. sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej, a od 1939 r. papież.

48 *Mystici Corporis* (O Kościele, Mistycznym Ciele Chrystusa) — eklezjologiczna encyklika Piusa XII z 1943 r.

49 Św. Jan XXIII, właśc. Angelo Giuseppe Roncalli (1881–1963) — święcenia kapłańskie w 1904 r., mianowany arcybiskupem w 1925 r. pełnił funkcję delegata apostolskiego w Bułgarii, następnie w Turcji i Grecji, a w 1944 r. został nuncjuszem apostolskim w Paryżu. W 1953 r. podniesiony do godności kardynalskiej. Od 1958 r. papież. W 1962 r. rozpoczął Sobór Watykański II. Beatyfikowany przez Jana Pawła II w 2000 r. Kanonizowany w 2014 r. przez Franciszka.

50 *Pacem in terris* (Pokój na ziemi) — encyklika Jana XXIII z 1963 r. poświęcona zagadnieniu utrzymania pokoju na świecie. Skierowana nie tylko do katolików.

znaleźli się zarówno katolicy – synowie Kościoła rzymskiego, jak też i chrześcijanie wschodni odłączeni od jedności ze Stolicą Apostolską. Prócz tego kraj nasz nawiedziła w XVI w. od Zachodu fala reformacji⁵¹. A jednak naród polski wytrwał w wierności dla Kościoła i to nie pod przymusem władzy państwowej, lecz przy zachowaniu całkowitej, przez państwo zagwarantowanej tolerancji. W zachowaniu wierności dla Kościoła wybitne zasługi położył biskup warmiński kardynał Stanisław Hozjusz⁵², jeden z przewodniczących Soboru Trydenckiego⁵³. Wiele również przyczynili się do tego ówcześni polscy jezuici⁵⁴, w których pierwszych zaraz pokoleniach znajduje się święty polski młodzienc Stanisław Kostka⁵⁵, patron młodzieży, zmarły w osiemnastym roku życia jako nowicjusz Towarzystwa Jezusowego w Rzymie. Uprowadził go inny młodzienc, św. Kazimierz⁵⁶ – syn królewski z rodziny Jagiellonów⁵⁷, Patron Polski i Litwy, którego szczątki spoczywają w Wilnie.

Idea unijna, tak znamienita dla dziejów Polski, znalazła swój wyraz również w dziedzinie kościelnej, gdy mianowicie w 1596 r. doszło do

51 Reformacja – ruch religijny w zachodnim chrześcijaństwie zapoczątkowany wystąpieniem Marcina Lutra w 1517 r. domagającego się gruntownej reformy Kościoła rzymskokatolickiego i zmiany dogmatyki. Doprowadził do rozłamu w Kościele i wyłonienia się wielu wyznań protestanckich oraz spowodował kontrreformację jako reakcję Kościoła katolickiego.

52 Stanisław Hozjusz (1504–1579) – humanista, teolog, dyplomata, przedstawiciel kontrreformacji w Polsce, od 1549 r. biskup chełmiński, od 1551 r. biskup warmiński. Kreowany kardynałem w 1560 r. Przewodniczył obradom w trakcie ostatniej sesji Soboru Trydenckiego.

53 Sobór Trydencki (1545–1563) – 19. sobór powszechny. Odrzucił główne idee reformacji. Zainicjował reformę i odnowę Kościoła rzymskokatolickiego, szczególnie w obszarze liturgii, dyscypliny i edukacji kościelnej.

54 Towarzystwo Jezusowe (jezuici) – zakon założony przez św. Ignacego Loyolę w 1534 r., odegrał kluczową rolę w odnowie Kościoła po soborze trydenckim oraz w organizacji misji i szkolnictwa w czasach nowożytnych.

55 Św. Stanisław Kostka (1550–1568) – nowicjusz jezuitów w Rzymie. Wstąpił do nowicjatu wbrew woli rodziny. Patron młodzieży. Kanonizowany przez papieża Benedykta XIII w 1726 r.

56 Św. Kazimierz Jagiellończyk (1458–1484) – królewicz z dynastii Jagiellonów. W 1471 r. obwołany królem Węgier, władzy nie objął. Od 1481 r. namiestnik królewski w Koronie. Kanonizowany w 1602 r. przez papieża Klemensa VIII.

57 Jagiellonowie – dynastia królewska założona przez Władysława II Jagiellę, panowała w Polsce w latach 1386–1572, w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1377–1401 i 1440–1572, w Czechach w latach 1471–1526 i na Węgrzech 1440–1444 i 1490–1526.

tw. unii brzeskiej⁵⁸. Mocą tej unii wielu pasterzy i wyznawców Kościoła prawosławnego wróciło do jedności ze Stolicą Apostolską, zachowując właściwy sobie obrządek wschodni. Jedność owa była okupiona również i krwią męczeńską, z jednej strony św. Jozafata Kuncewicza⁵⁹ biskupa w Plocku, z drugiej zaś św. Andrzeja Boboli⁶⁰ z Towarzystwa Jezusowego. Skutki zjednoczenia przetrwały wiele stuleci, przechodząc przez bolesne próby w XIX i XX w. na wschodnich ziemiach Polski, w miarę jak ziemie te były zagarniane przez Rosję⁶¹ popierającą Kościół prawosławny, oderwany od Stolicy Apostolskiej a podporządkowany władzy państwowych suwerenów.

Misja dziejowa Polski, wysuniętej najdalej na wschód w Europie córki Kościoła katolickiego, nakazywała nieraz naszym praojcom stać w rycerskiej walce przeciw ludom mahometańskim wdzierającym się na Zachód. I tak jak w VII i VIII w. Bizancjum ocaliło Europę Wschodnią od zalewu przez islam, tak później Polska przez wiele stuleci pozostawała w walkach naprzód z Tatarami, ocalając w bitwie pod Legnicą (1241 r.)⁶² Europę przed ich krwawą napaścią. Później przez wiele stuleci trwały wojny z Turkami, począwszy od Warny⁶³, gdzie zginął nasz król

58 Unia brzeska — połączenie Kościoła prawosławnego z Kościołem rzymskokatolickim w Rzeczypospolitej ogłoszona w Brześciu Litewskim w 1596 r. Część hierarchii prawosławnej, w tym metropolita kijowski i pięciu biskupów, uznała zwierzchność papieża i dogmaty katolickie, zachowując bizantyjski obrządek liturgiczny. Doprowadziła do rozłamu w Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej. Powstały w jej wyniku odłamy Kościoła nazywano unickim. Część hierarchii i wiernych niepodporządkowanych unii określano mianem dyzunitów.

59 Św. Jozafat Kuncewicz (ok. 1580—1623) — bazylianin, unicki arcybiskup polocki, reformował wspólnie z metropolitą kijowskim Welaminem Ruskim zakon bazylianów. Zamordowany przez przeciwników unii Cerkwi prawosławnej i Kościoła katolickiego. Kanonizowany w 1867 r.

60 Św. Andrzej Bobola (1591—1657) — jezuita, duszpasterz na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, zamordowany przez Kozaków. Kanonizowany przez papieża Piusa XI w 1938 r.

61 Cesarstwo Rosyjskie było jednym z inicjatorów rozbiorów Polski, czyli trzykrotnego podziału terytorium Rzeczypospolitej między Rosję, Prusy i Austrię dokonanego w 1772, 1793 (bez Austrii) i 1795 r. W ich wyniku Rosja zajęła wschodnie tereny Rzeczypospolitej po Niemen, Bug i Zbrucz na zachodzie, a po kongresie wiedeńskim powiększyła ten obszar o część terytoriów Księstwa Warszawskiego (Królestwo Polskie).

62 Bitwa pod Legnicą (9 IV 1241 r.) — starcie między polskimi wojskami dowodzonymi przez Henryka II Pobożnego a wojskami mongolskimi, podczas którego poległ książę Henryk II. Mimo zwycięstwa Mongołowie po bitwie wycofali się ze Śląska.

63 Bitwa pod Warną (10 XI 1444 r.) — starcie zbrojne pomiędzy wojskami polsko-węgierskimi dowodzonymi przez króla Władysława III Warneńczyka a wojskami tureckimi pod wodzą sultana Murada II, podczas którego zginął Władysław III Warneńczyk, a wojska chrześcijańskie poniosły klęskę.

Władysław Jagiellończyk⁶⁴, aż do złamania potęgi tureckiej pod Chocimem⁶⁵ i Wiedniem⁶⁶. To ostatnie zwycięstwo, którego upamiętnieniem jest święto Imienia Najświętszej Maryi Panny, odniósł król Jan III Sobieski⁶⁷ za pontyfikatu błog. Innocentego XI⁶⁸. Wiele wylało się krwi polskiej dla obrony nie tylko Ojczyzny, ale i chrześcijaństwa w zachodnich krajach Europy. Stąd też wywodzi się nazwa „antemurale christianitatis”⁶⁹, która łączy się z imieniem Polski w dziejach Kościoła i Europy.

4.

Ów głęboki związek z Kościołem katolickim wzmógł się jeszcze, a bynajmniej nie osłabił wówczas, gdy Polska – przez wiele stuleci ciesząca się potęgą i sławą – zaczęła podupadać, aż w końcu utraciła całkowicie swą niepodległość w 1792 r. [sic!]⁷⁰ Stało się to na pewno z powodu licznych naszych wad, które dawały o sobie znać w życiu publicznym, ale bardziej jeszcze z powodu zaborczości trzech sąsiednich państw, Rosji, Prus i Austrii,

64 Władysław III Warneńczyk (1424–1444) – władca z dynastii Jagiellonów, król Polski od 1434 r. i Węgier od 1440 r. Rządził pod wpływem biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego. Zginął w bitwie pod Warną.

65 Pod Chocimiem polskie wojska stoczyły dwie bitwy z armią turecką. W 1621 r. między 2 IX a 9 X wojska polskie dowodzone przez Jana Karola Chodkiewicza udanie obroniły warowny obóz, powstrzymując armię turecką przed najazdem na Rzeczpospolitą. Natomiast 11 XI 1673 r. polska armia dowodzona przez Jana Sobieskiego błyskawicznym szturmem rozbiła armię turecką i zajęła obóz warowny.

66 Odsiecz Wiednia – bitwa pod Wiedniem 12 X 1683 r. – zwycięstwo odniesione przez wojska polsko-austriacko-niemieckie dowodzone przez Jana III Sobieskiego nad wojskami tureckimi dowodzonymi przez Kara Mustafę. Przybycie pod Wiedeń wojsk polskich z odsieczą było wypełnieniem zobowiązań podpisanego pół roku wcześniej układu zaczepno-obronnego.

67 Jan III Sobieski (1629–1696) – król Polski od 1674 r. Znakomity wódz prowadził zwycięskie wojny z Tatarami i Turkami. Dążył do zreformowania państwa i wzmocnienia władzy królewskiej. Okres jego panowania był czasem stabilizacji.

68 Innocenty XI, właśc. Benedetto Odescalchi (1611–1689) – papież od 1676 r. Reformator Państwa Kościelnego, odnowiciel życia religijnego, inicjator Świętej Ligi antytyrckiej w 1684. Po bitwie pod Wiedniem nadał Janowi III Sobieskiemu tytuł *Defensor fidei* (obrońca wiary).

69 Z łac. „przedmurze chrześcijaństwa”. Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

70 Powinno być 1795 r. – data trzeciego rozbioru Polski – podział polskiego terytorium między Austrię, Prusy i Rosję, w wyniku którego Rzeczpospolita jako podmiot międzynarodowy przestała istnieć.

które dopuszczając się rozbioru Polski⁷¹ pogwałciły podstawowe prawa narodu. Naród polski nie zapomni tego nigdy, że Stolica Apostolska nie uznała rozbioru Polski⁷². W okresie zaś trwającej do 1918 r. niewoli okazały się wiara katolicka i Kościół św. główną siłą podtrzymującą naród w duchowej jedności. Związek katolicyzmu z polskością bardzo się wtedy pogłębił i umocnił. I jeżeli Kościół przez wiele wieków przedtem był naszym nauczycielem i wychowawcą, stróżem obyczajów i źródłem praw, a także natchnieniem czynów — to bardziej jeszcze okazało się to w okresie rozbiorów Polski, które były połączone z uciskiem i cierpieniem całego narodu. Okres ten przyczynił się do obudzenia wielu mocy ducha, stał się bardzo owocny w dziedzinie polskiej kultury a zwłaszcza literatury, która wówczas rozkwitła jak chyba nigdy przedtem, a cała jest przenikniona natchnieniem czerpanym z chrześcijaństwa.

Trwał też i umacniał się przez ten i jemu podobne ciężkie okresy lud polski w wierze ojców, a także w umiłowaniu swej ziemskiej ojczyzny. Wtedy też coraz wyraźniej dochodziła w nim do głosu szczególna cześć i miłość do Matki Najświętszej, którą od 1656 r. nazwał pobożnie Królową Polski⁷³. Przejawy czci i miłości dla Maryi sięgają w Polsce najdawniejszych czasów. Wszak najstarszym zabytkiem języka polskiego jest pieśń do Niej zaczynająca się od słów „Bogurodzica”⁷⁴ (Theotokos⁷⁵), a pieśń ta była przez wieki hymnem narodowym. Z nią na ustach szli

71 Rozbiory Polski: trzykrotne podziały terytorium Rzeczypospolitej między Rosję, Prusy i Austrię dokonane w 1772, 1793 (bez Austrii) i 1795. Dwa pierwsze zostały uznane przez Rzeczpospolitą na sejmach rozbiorowych. Trzeci spowodował całkowitą utratę niepodległości.

72 Opinia ta nie znajduje potwierdzenia w materiale źródłowym. Działania Stolicy Apostolskiej w okresie II i III rozbioru można streścić w słowach ówczesnego sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej kard. Francesca Saverio de Zelada, który pisał do nuncjusza w Polsce abp. Lorenza Litty (12 VII 1794 r.): „postępować z największą ostrożnością i rezerwą, by nie narazić sobie stron walczących i nie dać im powodu do gnębienia katolików w krajach podległych tym mocarstwom”. Należy również zauważyć, że po trzecim rozbiorze w Rzymie powołano specjalną kongregację, która miała uregulować z Rosją i Prusami kwestie dotyczące polskich katolików na ich terytorium. Zob. M. Loret, *Watykan a Polska w dobie rozbiorów*, „Przegląd Współczesny”, R. 13 (1934), t. 49, s. 337–360.

73 Śluby Lwowskie — uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Laskawej. Król, próbując podderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opiekę Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

74 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

75 Z gr. Matka Boża.

Polacy do boju i dlatego nie prowadzili wojen zaborczych. Na początku księgi prawa polskiego „Commune inclyti Regni Poloniae privilegium”⁷⁶ z 1506 r. umieszczono również tę pieśń jako hymn narodowy. Jednakże wydarzenia, jakie miały miejsce w drugiej połowie XVII w.⁷⁷, kiedy to sanktuarium Bogurodzicy na Jasnej Górze⁷⁸ samo jedno potrafiło się ostać pośród ogólnego „potopu”⁷⁹, czyli najazdu Szwedów i innych wrogów, pogłębiły i umocniły szczególnie nasz stosunek do Matki Najświętszej. Wówczas to król Jan Kazimierz⁸⁰, dziękując za ocalenie kraju i siebie, złożył Jej ślubowanie w katedrze lwowskiej i zaczął nazywać Maryję Królową Polski⁸¹. Jesteśmy przekonani, że ślubowanie to nadal nas zobowiązuje i dlatego też w duchu tego ślubowania, powtórnego w 300. rocznicę na Jasnej Górze 26 sierpnia 1956 r.⁸², przygotowujemy się wraz z całym narodem do uroczystości tysiąclecia Chrztu Polski w roku przyszłym.

Nie przestała ziemia polska również i w najcięższych okresach klęsk oraz dziejowych doświadczeń wydawać prawdziwych owoców ducha chrześcijańskiego. Okresów tych zaś na przestrzeni ostatnich dwu stuleci było zaprawdę wiele. Jeszcze świeżo mamy w pamięci ostatnią wojnę światową⁸³,

76 Statut Łaskiego – zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

77 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

78 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

79 Potop szwedzki – potoczna nazwa najazdu Szwedów na Rzeczpospolitą w latach 1655–1660.

80 Jan II Kazimierz (1609–1672) – król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

81 Zob. przyp. 73.

82 Jasnogórskie Śluby Narodu – uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Powiązujący i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

83 II wojna światowa (1939–1945) – konflikt światowy wywołany przez Niemcy napaścią na Polskę 1 IX 1939 r., zakończony w Europie 8/9 V 1945 r. zwycięstwem koalicji alianckiej (m.in. USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR), na świecie zakończony kapitulacją Japonii 2 IX 1945 r. W wojnie tej wzięły udział 72 państwa, ponad 1,7 mld ludzi. W jej wyniku doszło do nowego podziału stosunków politycznych na świecie.

która pozbawiła życia około sześć [sic!] milionów naszych rodaków⁸⁴. Iluż z nich zginęło w obozach koncentracyjnych i po krematoriach – wśród tych znajduje się ponad dwa tysiące kapłanów⁸⁵, co stanowiło pokaźny procent ogółu polskiego duchowieństwa. A przy tym stałe zagrożenie duchowego życia narodu, tak ściśle związanego z chrześcijaństwem. Dowodów tego wypadu nam szukać nie tylko w dawnej świetnej przeszłości Polski, ale bodajże bardziej jeszcze w okresach ostatnich. Dowody te to między innymi stała i nieustrudzona praca duszpasterska prowadzona pod kierunkiem Episkopatu – nieraz w ciągu XIX w., a także w czasie ostatniej wojny bardzo zdziesiątkowanego – przez całe duchowieństwo polskie tak diecezjalne, jak i zakonne. Właśnie w XIX w. datuje się powstanie szeregu zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich, zarówno habitowych, jak i bezhabitowych, polskiego pochodzenia – takich jak zmartwychwstańcy⁸⁶, zmartwychwstanki⁸⁷, felicjanki⁸⁸, nazaretanki⁸⁹, niepokalanki⁹⁰

84 6 mln 28 tys. jako liczba polskich ofiar okupacji niemieckiej w okresie II wojny światowej była oficjalnie propagowana przez władze PRL. Obecnie liczba ta jest poddawana krytyce, zob. K. Ruchniewicz, *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1977*, Wrocław 2007, por. z W. Grabowski, *Straty osobowe II Rzeczypospolitej w latach II wojny światowej. Czy można ustalić dokładną liczbę?*, „Biuletyn IPN”, 2018, nr 9.

85 Na temat duchownych – ofiar okupacji niemieckiej zob. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 20.

86 Zmartwychwstańcy (Zgromadzenie Zmartwychwstania Pana Naszego Jezusa Chrystusa) – zgromadzenie zakonne założone w Rzymie 1842 r. przez ks. Hieronima Kajsiewicza i ks. Piotra Semenenko. Celem zgromadzenia była odnowa moralna i religijna polskiej emigracji.

87 Zmartwychwstanki (Zgromadzenie Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego) – żeński zakon (odłam zmartwychwstańców) założony przez bł. Celinę Borzęcką i jej córkę Jądwigę Borzęcką pod wpływem generała zmartwychwstańców Piotra Semeneki. Za twierdzonej w 1891 r. Prowadzi działalność edukacyjną i wychowawczą.

88 Felicjanki (Zgromadzenie Sióstr Świętego Feliksa z Kantalicjo Trzeciego Zakonu Regularnego Świętego Franciszka Serafickiego) – żeńskie zgromadzenie zakonne założone w 1855 r. przez bł. Marię Angelę Truskowską. Zajmuje się opieką nad chorymi i ubogimi. Prowadzi sierocińce i domy pomocy.

89 Nazaretanki (Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu) – żeńskie zgromadzenie zakonne założone w 1875 r. w Rzymie przez bł. Marię Franciszkę Siedliską. Celem zakonu jest posługa rodzinom.

90 Niepokalanki (Zgromadzenie Sióstr Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny) – żeńskie zgromadzenie zakonne zał. w 1859 r. w Rzymie przez Józefę Karską. Jej dzieło kontynuowała bł. Marcelina Darowska. Celem zgromadzenia jest szerzenie kultu Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny oraz prowadzenie szkół dla dziewcząt.

i inne. Dawniejszym polskiego pochodzenia zgromadzeniem zakonnym byli tylko marianie⁹¹.

Duchowieństwo przygotowywało się do swej działalności w szeregu seminariów duchownych, których losy w trudnych okresach naszego narodu także bywały różne. A jednak nie tylko seminaria, ale również Wydziały Teologiczne na kilku uniwersytetach oraz Katolicki Uniwersytet w Lublinie⁹² pracowały w ostatnich czasach nad przygotowaniem naukowym polskiego kapłana w także polskiego inteligenta świeckiego. Dziś wiele z tych wydziałów, a wśród nich prastary wydział teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie uległy likwidacji⁹³. Ale przecież praca nad zgłębieniem prawdy objawionej i rozumowej trwa nieprzerwanie. Obok służby prawdzie rozkwitała przez wieki służba miłości w formie pracy charytatywnej, która od czasów biskupa krakowskiego⁹⁴ oraz Ks. Piotra Skargi TJ⁹⁵, w XVII w. wielu znalazła gorliwych a czasem wręcz heroicznym apostołów aż do polskiego naśladowcy św. Franciszka – brata Alberta Chmielowskiego⁹⁶. Wyruszyli również nasi rodacy, kapłani, bracia i siostry na pracę misyjną do dalekich krajów Azji i Afryki. Warto wspomnieć bodaj jednego wśród nich O. Jana Beyzyna TJ⁹⁷, który życie swe oddał wśród trędowatych na Madagaskarze.

91 Marianie (Zgromadzenia Księży Marianów Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny) – pierwsze założone na ziemiach polskich męskie zgromadzenie zakonne – założone w 1670 przez św. o. Stanisława Papczyńskiego w 1909 r. zreformowane przez bł. Jerzego Matulewicza. Celem zgromadzenia jest szerzenie kultu Niepokalanego Poczęcia NMP i kultu Miłosierdzia Bożego.

92 Katolicki Uniwersytet Lubelski (KUL) – prywatna katolicka szkoła wyższa założona w Lublinie w 1918 r. początkowo pod nazwą Uniwersytet Lubelski, od 1928 r. pod obecną nazwą. Wśród jej wykładowców byli wybitni polscy teologowie i filozofowie m.in. o. Jacek Woroniecki, Stefan Świeżawski, ks. Karol Wojtyła.

93 Na ten temat zob. B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008, s. 295 in.

94 Brak imienia w tekście.

95 Piotra Skarga, właśc. Piotr Powęski (1536–1612) – polski jezuita, teolog, pisarz, nadworny kaznodzieja Zygmunta III Wazy, rektor kolegium wileńskiego. Autor *Kazań sejmowych* oraz *Żywotów świętych* – najbardziej poczytnego i najczęściej wydawanego polskiego dzieła hagiograficznego.

96 Adam Chmielowski – Brat Albert (1845–1916) – malarz, uczestnik powstania styczniowego, tercjarz franciszkański, założyciel zgromadzenia Braci Posługujących Ubogim III Zakonu św. Franciszka (albertynów) i zgromadzenia żeńskiego (albertynek). Kanonizowany przez Jana Pawła II w 1989 r. Znany z pomocy biednym i bezdomnym.

97 Bł. Jan Beyzym (1815–1912) – polski jezuita, misjonarz na Madagaskarze, poświęcił się pracy wśród trędowatych. Beatyfikowany przez Jana Pawła II w 2002 r.

Wielu przeto jest w tych ostatnich stuleciach w naszym narodzie sług i służebnic Bożych, którzy zeszedli ze świata w opinii świętości i o których wyniesienie do chwały ołtarzy zabiegamy u Stolicy Apostolskiej⁹⁸. Trudno ich tu wszystkich wymieniać, niektóre imiona już padły. Będą to wyznawcy i męczennicy — jak ci podlascy⁹⁹, którzy życie oddali za werność Kościołowi — aż po O. Maksymiliana Kolbe¹⁰⁰, franciszkanina, który duszę swą położył za brata w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Te zaś najdojrzalsze owoce wiary, nadziei i miłości wyrastają na gruncie życia chrześcijańskiego naszego narodu i poszczególnych jego warstw. Wiele jest przejawów tego życia zakorzenionych od całych pokoleń, które służą uswięceniu każdego dnia i pracy wszelakiej. Wiele przyczyniła się do chrześcijańskiego wychowania pokoleń polskich żywa łączność z rokiem liturgicznym Kościoła, modlitwa różańcowa i inne religijne tradycje. Dzięki temu prawdziwie chrześcijańska religijność utrzymuje się nie tylko wśród ludu pracującego na roli, ale także wśród robotników przemysłu i kopalń na Śląsku i w innych ośrodkach. Również i warstwa inteligencji w znacznej mierze uczestniczy w życiu religijnym.

5.

Zbliżając się do wielkiej tysiącznej rocznicy Chrztu Polski i patrząc na naszą dziejową przeszłość, jesteśmy pełni wdzięczności dla Trójcy Przenajświętszej za dar powołania do wiary i łaski, za siłę wytrwałości w wierności przy Chrystusie Panu i Jego Kościele — oraz za tyle przeogromnych dóbr, które z tym się wiązały na przestrzeni naszych dziejów. Wdzięczność jest tutaj uczuciem pierwszym, które żywimy do Trójcy Przenajświętszej, dla odkupiciela naszego i Jego Matki Niebiańskiej, a także dla Kościoła Świętego jako naszej Matki na ziemi. Wdzięczność tę pragniemy wyrazić

98 Na temat prowadzonych wówczas spraw zob. J. R. Bar, *Sprawy polskie w Kongregacji do Spraw Świętych*, „Prawo Kanoniczne”, t. 18 (1975), nr /3–4, 351–359.

99 Męczennicy Podlascy (Wincenty Lewoniuk, Jan Andrzejuk, Łukasz Bojko, Konstanty Bojko, Ignacy Frańczuk, Filip Geryluk, Maksym Hawryluk, Anicet Hryciuk, Daniel Karmasz, Konstanty Łukaszuk, Bartłomiej Osypiuk, Onufry Wasyluk, Michał Wawrzyszuk) — unicy wierni zamordowani w 1874 r. przez wojska rosyjskie przed kościołem parafialnym w Pratulimie, który miał być przekazany Cerkwi prawosławnej po likwidacji Kościoła unickiego w Rosji. Beatyfikowani przez Jana Pawła II w 1996 r.

100 Św. Maksymilian Maria Kolbe (wl. Rajmund Kolbe), (1894–1941) — franciszkanin konwentualny, święcenia kapłańskie 1918 r. W 1927 r. założył pod Warszawą klasztor Niepokalanów. W latach 1931–1935 przebywał na misjach w Japonii. Wydawca miesięcznika „Rycerz Niepokalanej”. Podczas wojny aresztowany w 1941 r., przetrzymywany na Pawiaku, a następnie przemieszczony do obozu koncentracyjnego w Auschwitz-Birkenau, gdzie wybrał śmierć głodową za skazanego współwięźnia, Franciszka Gajowniczka. Kanonizowany przez papieża Jana Pawła II w 1982 r.

Tobie Ojciec Święty¹⁰¹ jako Następcy świętego Piotra¹⁰² i Pasterzowi całego Kościoła. Przed tysiącem lat weszliśmy do Kościoła Chrystusowego, staliśmy się żywą częścią Ludu Bożego. Pod kierunkiem tylu Twoich Najdostojniejszych Poprzedników rozwijaliśmy przez całe tysiąclecie wątek dziejów tego Ludu na naszej ojczystej ziemi. Mieliśmy żywy udział w historii zbawienia. Te wszystkie prawdy uświadomiła nam na nowo w obliczu tysiąclecia Chrztu Polski Konstytucja dogmatyczna Soboru Watykańskiego II „O Kościele”¹⁰³.

I oto pragniemy w tym Kościele wytrwać przez dalsze pokolenia, przez następne tysiąclecie. Już nieraz doświadczał Pan naszej wierności, a teraz na nowo jej doświadcza w okresie Millenium. Pragniemy pozostać wierni Bogu, Chrystusowi, Krzyżowi i Kościołowi za sprawą Maryi, której sanktuaria gęsto są rozrzucone po ziemiach polskich. I dlatego też pragniemy pozostać wierni Maryi. Na tysiąclecie Chrztu Polski oddajemy się Bogurodzicy Dziewicy na szczególną służbę dla Kościoła. Aby określić to oddanie, używamy bardzo mocnego słowa: oddajemy się Maryi w niewolę za Kościół¹⁰⁴. Wyraża się w tym cała teologiczna głębia tajemnicy Odkupienia i tajemnicy Ciała Mistycznego, równocześnie tysiącletnie doświadczenie chrześcijańskie naszych przodków i nasze własne, zwłaszcza zaś bolesne doświadczenia ostatniej wojny i trudnych dla Kościoła w Polsce czasów powojennych. Chcemy przeto z pomocą Maryi Królowej Polski coraz głębiej tkwić w Chrystusie Jej Synu i coraz mocniej trwać w Kościele, którego Ona jest Matką¹⁰⁵ — przynosząc na naszej ziemi ojczystej owoc obfity. I ufamy niezłomnie, że Ona nam do tego skutecznie pomoże.

101 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) — święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

102 Św. Piotr Apostoł (? — ok. 64) — wg *Nowego Testamentu* Chrystus ustanowił go pierwszym wśród dwunastu apostołów. Po śmierci Jezusa jeden z przywódców Kościoła w Jerozolimie, później pierwszy biskup Rzymu, gdzie poniósł śmierć męczeńską. Autor dwóch *Listów* wchodzących w skład *Pisma Świętego*.

103 Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium* uchwalona podczas III sesji Soboru Watykańskiego II, 18 XI 1964 r.

104 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

105 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczystie ogłosił Maryję Matką Kościoła.

Tobie, Ojciec Święty, Najwyższy Pasterzu Chrystusowej Owczarni, przedstawiamy to wszystko, z gorącą prośbą, byś raczył przyjąć i błogosławić nas wszystkich i cały naród polski, zarówno w Ojczyźnie, jak i poza jej granicami, na wielki jubileusz tysiąclecia Chrztu Polski.

Prosimy prócz tego o łaskę jubileuszu w Polsce na podobieństwo Roku Świętego od 3 maja 1966 r. do 3 maja 1967 r., a także by Świątobliwość Wasza zechciał ku upamiętnieniu wielkiej rocznicy ozdobić chwałą ołtarzy przynajmniej jednego z naszych Rodaków, których procesy są w toku.

A N G L I A

TO THE EPISCOPAL CONFERENCE OF GREAT BRITAIN

Rome - November 1965

Dearest Brothers in Christ,

We have some glad news which we wish to share with you. In 1966 Poland will solemnly celebrate the first millennium of its official incorporation in the Roman Catholic Church.

For the past nine years our Polish people have been preparing very fervently for the celebration of this millennium under the patronage of their Queen, Our Lady of Czestochowa, by a Great Novena of spiritual renewal, a long crusade of prayer and sacrifice, during which we have concentrated on problems that beset the individual, the family, and the society. We deplored our faults and omissions of a thousand years with a national MISERERE and almost at once we burst forth into a joyous MAGNIFICAT because God's mercy had manifested itself in the numberless graces, gratuitously given at every step of our nation's development until the present time.

Those sentiments prompt us to share with you, dearest Brothers, the story of Poland's Christian beginnings as a testimony of God's merciful love through the intercession of the Blessed Virgin, Our Queen and Mother.

In the year 966 the Polish Duke Miecislaus the First was Baptized upon his marriage to a Czech Princess Dobrawa, a niece of the good King St. Venceslaus. Miecislaus was followed into the Church by his subjects, the north central Slavic tribes, the ancestors of the Poles, who long before were readied for Baptism by missionary monks from various parts.

Along with Princess Dobrawa's retinue came a missionary bishop by the name of Jordan, who was immediately subject to the then reigning Pope John XIII. According to the oldest chronicles 966 marks the beginning of the hierarchical organization in Poland: "Polonia coepit habere episcopum." This, in turn, furthered the independence of the young Polish state among its neighbors who were still pagans to some

extent; Poland attained its political autonomy almost simultaneously with its conversion to Christianity.

In the year 1000 the Metropolitan See of Gniezno and three Bishoprics at Krakow, Wroclaw, and Kolobrzeg in the district of Stettin were erected. This event was enhanced by the pilgrimage of Emperor Otto III to the Cathedral of Gniezno to venerate the remains of his martyred friend and master, St. Adalbert. The Polish ruler at that time, Boleslaus the Great, the son of Miecislaus, ransomed the martyred body of St. Adalbert for its weight in gold from the Prussians who killed him on his missionary journey to them.

The young Emperor Otto, under the guidance of Pope Sylvester II, sought to introduce Christian order into the world by sending missionaries to preach the Gospel to all the nations under his rule. As for Poland, the Emperor not only sanctioned its hierarchical structure but also gave definite approval of its political autonomy by personally crowning Boleslaus the King of Poland and presenting him with the sword of St. Maurice, the symbol of royal power. Fortunately for Poland that her conversion came at the turn of the 10th century, a time of much missionary activity and many great saints. It was Poland's golden opportunity to benefit fully by the thousand year heritage of Western Europe.

In this we are reminded that we are the younger sister-nation of Great Britain whom we invite to share in our millennium celebrations more intimately because of friendship and because in this manner we wish to pay our debt of gratitude.

Our friendship had modest, almost imperceptible beginnings, since through the early centuries the vicissitudes of history allowed no other ties except that of the Communion of saints, particularly when the Church in England was privileged to give testimony to the Faith by shedding her blood for Christ. Meantime we prayerfully presented the suffering of our persecuted brethren at the feet of Our Lady of Czestochowa, and we opened our hearts and hearths to the English refugees in search of freedom of worship. Even today there are in Poland some descendants of the sixteenth century refugees, if only to mention one famous personage - Huntley Gordon - who brought glory to his adopted country.

At this point a certain parallelism in our past history comes to mind when we speak of martyrs and which forges a new link in our fraternal bond. Our martyred Bishop, St. Stanislaus Szepanowski is the counterpart of your St. Thomas a Becket: both were murdered by their kings who through their holy victim's intercession received the grace of final pardon and penance.

The ordeal of the Second World War occasioned the blossoming of our spiritual bonds into ties of real friendship in that we were destined by Providence to fight side by side for your freedom and ours. After twenty years, this friendship, cemented with blood and tears, endures and grows. Those of our Polish Catholics who found your country a haven of refuge take a lively interest in your country's affairs, they share your sorrows and your joys.

In our own name and in theirs we want to thank you, dearest Brothers in Christ, that you have respected the religious customs, ceremonies, chants - the entire spiritual heritage of Catholic Poland - with so much considerateness, and for having allowed the Poles to implant the same on your British soil.

Since the very opening of the Vatican Council you have not ceased to give moving testimony time and again of your solidarity with us. May you know, dearest Brothers, that your friendship in this our HOUR OF AGONY is a source of continued comfort to us. We sincerely hope that these few inadequate words contained in this humble letter you will kindly accept as our expression of sincerest gratitude.

Encouraged by the many bonds which unite us, and hoping to strengthen those, we humbly request, dearest Brothers in Christ, that you proclaim a day of prayer for Poland in your dioceses during this our jubilee year. It would add very greatly to our joy if your day of prayer would coincide with our national feast on May 3, 1966. We trust that our desire will find a welcome echo in the hearts of the English people who will pray with us and for us that God grant us the grace to persevere in our fidelity to Christ and His Church through the intercession of Our Lady, the Mother of the Church.

At the threshold of the second millennium we stand before the Lord of the ages with grateful hearts. Through the centuries Poland seems to have been called to give special testimony to her Faith, to be the "bulwark of Christianity" often during difficult and trying circumstances. Poland had its age of grandeur during the missionary centuries when the best of her sons fought or died in defense of their Faith, such as Stanislaus Zolkiewski, John Sobieski, Stefan Czarniecki; when the saints, canonized or not, figured so prominently in the religious development of Poland, among them being St. Stanislaus, St. Andrew Bobola, St. Josaphat Kuncewicz; or when there were those who willingly sacrificed their personal welfare and happiness for Christ and souls as was the case with our Queen Hedwig who through her marriage to the Lithuanian Grand Duke Jagiello brought his country into the Church. As we review the pages of glory in our history, our heart wells up with gratitude and we burst into a resounding MAGNIFICAT!

Our contrite MISERERE alternates with a joyously solemn MAGNIFICAT, for God's mercy is greater than our iniquities! Alongside our failures down the millennium path we behold the most precious of all graces - our great devotion to Our Lady which is our distinguishing characteristic among nations. Through Her we have been faithful to Christ, to His Cross, and to His Church whose Mother She is. We have entered the pages of history with a Marian hymn on our lips, the "Bogurodzica Dziewica", Poland's oldest literary document, in which we extolled the glories of the Mother of God.

That hymn was on the lips of Polish soldiers as they went into battle defending their country and their Faith. Poland preferred peaceful alliances to wars of aggression because of her love for the Gentle Virgin Mary. The Code of 1506 proclaims this hymn as the national anthem: "Commune inclyti Regni Poloniae Privilegium."

In difficult, indeed desperate times, Our Lady was our invincible citadel. One such event where Our Lady's intervention marked the turning point in the history of our nation took place three centuries ago. In 1655 when the enemies of the Church and the nation have deluged all of Poland, only the ark of Czestochowa's Shrine of Our Lady at the Pauline Fathers' monastery was able to resist the onrushing tide. Our Lady, touched by the anguished cry of Her children, rallied to the side of the few monks and soldiers fighting on the ramparts and by a miracle routed the enemy forces in defeat.

King John Casimir, in gratitude for the grace, on May 3, 1656 proclaimed Our Lady of Czestochowa "Queen of Poland" and at Her feet pronounced solemn vows of fidelity to the Faith, love to Our Lady, devoutly placing himself and the entire nation under Her powerful protection. It was then that the King made a serious resolve to put through social and moral reforms in the country.

In 1956, three hundred years after the first solemn vows and consecration, we have renewed our promises which hitherto were only partially fulfilled. Poland never renounced her Queen, it is true, but the subsequent tragedies in the nation's history must be attributed to the lack of zeal in implanting the King John Casimir's promised reforms.

The Great Novena in preparation for the millenium sought to remedy that through a complete spiritual renewal. Furthermore, on May 3, 1966 the Polish people will solemnly repeat their vows of fidelity to the Cross, to the Gospel, to Christ and His Church whose Mother is Mary. They will consecrate themselves to Our Lady in holy slavery of love for the freedom of the Church.

Thus, dear Brothers in Christ, we take up the solemn chant of the MAGNIFICAT again, the manifesto of the Church of the poor, and let it reverberate through the successive solemnities of the coming jubilee year. On the vigil of this great event, again we humbly invite you to join us in our MISERERE, but even more in our MAGNIFICAT!

Despite the great distance that separates our homelands, we hope that pilgrims from your country, the GREAT BRITAIN, will want to come to our country in order to acquaint themselves with Catholic Poland and to witness a contrite people who though weak always remained faithful by the grace of God and who cling tenaciously to the hope of a yet fuller share in the Paschal Mystery, keeping in their hearts the words of the Risen Lord: "Resurrexi, et adhuc tecum sum."

In closing we send you, dearest Brothers in Christ, our warmest greetings and prayerful wishes through Our Lady, the Queen of Poland, and the Mother of the Church.

Fraternally yours in Christ and Our Lady,

+ Stefan Cardinal Wyszyński

Stefan Cardinal Wyszyński
Primate of Poland

+ Antonius Baraniak

Archiep. Posnaniensis

*+ Bolesław Komcewicz, Archiep. Tst
in Wrocław*

+ Karol Wojtyła

Archiepiscopus Metropolita Cracoviensis

+ Antoni Pawłowski, episcopus Vladislavicus

+ J. Tomaszewski, episcopus

+ Michaël Klepacz, Episcopus Ord. Lat.ensis

+ Petrus Katura, Episcopus Lublin.

+ Hieronim Stankiewicz, Episcopus Lomvicensis.

- + Stefan Szarek Episcopus Czerstochensis
- + Georgius Potowia Episcopus Pannonicus
- + Franciscus Jap. Ep. in Gyole
- + Hieronymus Hadewy, episcopus coadj. in Br. Katorice
- + Joannes Garosiewicz, Admin. Apot. Kroleccensis
- + Bogdan Lubow. Episcopus Clocensis
- + Franciscus Federabst, episcopus auxil. Posnaniensis
- + Adam Honold, episcopus sedanen.
- + Carolus Pkala, Episcopus Aux. Tarnob.
- + Ladys. Wronka, ep. auxil. in Wroclaw
- + Julianeus Grolow. episcopus auxil. Cracovianus
- + Stanislaw Jachiel ep. Vic. Cap. Przemysl
- + Joseph Bozay, episcopus Vic. Cap. Olstys
- + Wenczeslaw Majewski episcopus Auxil. Varniensis
- + Henricus Zpondriol, ep. aux. in Gyole
- + Jan Wosnieta, episcopus auxil. Ploemnis
- + Bogus. Kuczas, episcopus aux. Katoricensis
- + Wenczeslaw Skosnowska, episcopus auxil. in Kiedlee
- + Zygmunt Kowarski, ep. auxil. Culucensis
- + Georgius M. Kowalski, Episcopus Auxiliarius Vargiensis
- + Thaddaeus Kemagomyk, episcopus auxil. Lencochomianis
- + Georgius Fucha, episcopus auxil. in Gyole
- + Bohdan Bejze, episcopus aux. Lubzensis
- + Jan Zareba, episcopus auxil. Medisteviensis
- + Ladislaus Kubiz, episcopus auxil. Gnesensis
- + Paulus Kutwch, episcopus aux. in Grodno
- + Joannes Lermata, episcopus aux. in Gmizno

DO KONFERENCJI
EPISKOPATU
WIELKIEJ BRYTANII
Rzym — listopad 1965 r.

Najdrożsi Bracia w Chrystusie,
Mamy radosne wieści, którymi pragniemy się z Wami podzielić. W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodzić pierwsze tysiąclecie oficjalnego przyłączenia do Kościoła Rzymskokatolickiego.

Przez ostatnie dziewięć lat¹ Polacy z żarliwością sposobili się do uczczenia tej wspaniałej rocznicy pod patronatem Królowej Polski, Matki Boskiej Częstochowskiej², poprzez Wielką Nowennę odrodzenia duchowego, długą krucjatę modlitwy i poświęcenia, podczas której skoncentrowaliśmy się na problemach dotyczących, jednostkę, rodzinę i społeczeństwo. Ubolewaliśmy nad naszymi winami i zaniedbaniami w minionym tysiącleciu poprzez narodowe MISERERE³, które niemalże natychmiast przerodziło się w radosne MAGNIFICAT⁴, ponieważ Boże miłosierdzie objawia się w niezliczonych łaskach bezinteresownie darowanych naszemu narodowi na każdym etapie jego drogi aż do czasów obecnych.

Te nastroje skłaniają nas, najdrożsi Bracia, do podzielenia się z Wami historią chrześcijańskich początków Polski, co pragniemy głosić jako świadectwo łaskawej miłości Bożej okazanej nam za wstawiennictwem Błogosławionej Maryi Dziewicy, Królowej i Matki naszego narodu.

W 966 r. książę Mieszko I⁵ został ochrzczony, w związku z jego zaślubinami z czeską księżniczką Dobrawą⁶, bratanicą króla Wacława

1 Wielka Nowenna (1957–1965) — dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

2 Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) — tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

3 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

4 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

5 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) — książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

6 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) — czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

Świętego⁷. Za Mieszkciem następnie do Kościoła dołączyli jego poddani z plemion słowiańskich północnych i centralnych, przodkowie współczesnych Polaków, których już wcześniej do chrztu przygotowywali mnisi — misjonarze przybywający na te tereny z różnych stron świata.

Razem z Dobrawą wśród jej świty przybył na terytorium Polan również biskup misyjny Jordan⁸, który podlegał bezpośrednio panującemu wówczas Papieżowi Janowi XIII⁹. Według najstarszych kronik rok 966 był początkiem hierarchii kościelnej w Polsce: *Polonia coepit habere episcopum*¹⁰. Ten fakt z kolei pogłębił niezależność młodego polskiego państwa wśród jego sąsiadów, którzy wówczas w znacznym stopniu trwali w wierzeniach pogańskich; Polska zatem zyskała autonomię polityczną niemal równocześnie z przyjęciem chrześcijaństwa.

W roku 1000 ustanowiono metropolię gnieźnieńską oraz trzy biskupstwa: Krakowskie, Wrocławskie oraz Kołobrzesckie na ziemi szczecińskiej¹¹.

7 Św. Waclaw (ok. 905–935?) — książę czeski z dynastii Przemysłidów (923/924–935?), zaangażowany w proces chrystianizacji Czech, zamordowany przez młodszego brata — Bolesława I, męczennik i patron Czech.

8 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

9 Jan XIII (zm. 972) — papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarzy Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misje chrześcijańskie w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

10 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” — cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 — zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *...Rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

11 Zjazd gnieźnieński w 1000 r. Bolesława Chrobrego i Ottona III, podczas którego ustanowiono niezależną prowincję kościelną w państwie Bolesława, a on uznany został za suwerennego władcę. Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michalowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

To wydarzenie umocniła pielgrzymka cesarza Ottona III¹² do Katedry Gnieźnieńskiej¹³, którą cesarz odbył aby oddać cześć relikwom swego męczeńsko zmarłego przyjaciela i nauczyciela, Świętego Wojciecha¹⁴. Ciało męczennika ówczesny władca Polski, Bolesław Chrobry¹⁵, syn Mieszka I, wykupił za jego wagę w złocie od Prusów, przez których ten został zabity w czasie jego misjonarskiej podróży do nich.

Za radą i pod patronatem Papieża Sylwestra II¹⁶, młody cesarz Otton szerzył chrześcijaństwo, posyłając misjonarzy, by ci głosili Ewangelię wszelkim narodom¹⁷ pod jego panowaniem. W przypadku Polski Otton III nie tylko usankcjonował nowo powstałą hierarchię kościelną, ale również wyraźnie zaaprobował polityczną autonomię państwa poprzez osobiste dokonanie koronacji Bolesława na króla Polski¹⁸ oraz ofiarowanie mu Włóczni Świętego Maurycego¹⁹ – symbolu królewskiej władzy. Sprzyjającym dla Polski był również fakt, że jej konwersja dokonała się

12 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

13 Katedra gnieźnieńska – obecnie Bazylika Prymasowska pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny – pierwszy kościół zbudowany w Gnieźnie (ok. 970–977 r.) nosił wezwanie Maryi Bożej Rodzicielki i w nim złożone zostały relikwie św. Wojciecha, od 1000 r. kościół ów stał się katedrą arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. W 2. poł. XI w. wzniesiono nową romańską katedrę, a od 1342 r. budowano gotycką katedrę, później wielokrotnie przebudowywaną. Od końca XI w. pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha zob. A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 126–129.

14 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) – biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

15 Bolesław I Chrobry (967–1025) – książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

16 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) – papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

17 Mk 13, 10.

18 Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

19 Włócznia św. Maurycego – relikwiarz gwoźdźca z Krzyża Św. i jedno z najważniejszych insygniów królestwa niemieckiego. Tradycja wiąże ją ze św. Maurycem oraz włócznią, którą Longin przebił bok Chrystusa. Bolesław Chrobry otrzymał jej kopię.

na przełomie X w., czyli w czasie rozkwitu działalności misjonarskiej oraz życia wielu znamienitych świętych. Były to dla Polski doskonale okoliczności, by w pełni skorzystać z tysiącletniego dziedzictwa Europy Zachodniej.

W tym właśnie tkwi dla nas przypomnienie, że Polska jest młodszą siostrą Wielkiej Brytanii, którą to pragniemy zaprosić do celebrowania wraz z nami naszego milenium w szczególnej bliskości z uwagi na naszą wzajemną przyjaźń, ale również abyśmy w ten sposób mogli spłacić nasz dług wdzięczności.

Przyjaźń naszych narodów miała skromne, niemalże niezauważalne początki, jako że w pierwszych wiekach zmienne dzieje historii nie pozwalały na więzy inne niż poprzez Obcowanie świętych, w szczególności gdy Kościół w Anglii dostępował przywileju składania świadectwa wiary poprzez przelewanie krwi za Chrystusa²⁰. W tym czasie my wznosiliśmy modły, składając cierpienie naszych prześladowanych Braci i Sióstr w ofierze u stóp Matki Boskiej Częstochowskiej, jednocześnie otwierając nasze serca i domy angielskim uchodźcom poszukującym wolności wyznania. Dziś w Polsce żyją potomkowie tych szesnastowiecznych uchodźców, spośród których można wspomnieć choćby Huntleya Gordona²¹, który przyniósł chwałę swojej adoptowanej ojczyźnie.

To właśnie w rozmowie o męczennikach możemy odnaleźć pewne podobieństwo w historiach naszych narodów, co stanowi dodatkowy element naszej braterskiej więzi. Nasz męczeńsko uśmiercony Biskup, Święty Stanisław Szczepanowski²², jest bowiem polskim odzwierciedleniem Waszego Świętego Thomasa Becketa²³; obaj zginęli z ręki swoich królów, którzy później za wstawiennictwem swoich świętych ofiar otrzymali przebaczenie i mogli odbyć pokutę.

20 Prześladowania katolików w Anglii w XVI i XVII w. zob. M. A. Mullett, *Catholics in Britain and Ireland, 1558–1829*, London 1998.

21 Przypuszczalnie chodzi o Henryka Gordona de Huntley (właśc. Gordon of Huntly), pułkownika wojsk koronnych, który pochodził z katolickiej Szkocji, spokrewniony był ze Stuartami. Brał udział w wojnach z Kozakami, Szwecją i Rosją. Za zasługi wojenne otrzymał indygenat w 1658 r. (herb Bydant).

22 Św. Stanisław (ok. 1030–1079) — biskup krakowski. Jeden z przywódców opozycji przeciwko Bolesławowi II Śmiałemu, skazany na śmierć i stracony. Jego kult odegrał istotną rolę w przezwyciężaniu podziału dzielnicowego w Polsce w XIII w. Kanonizowany przez papieża Innocentego IV w 1253 r.

23 Św. Tomasz Becket (ok. 1118–1170) — arcybiskup Canterbury (1162–1170) i kanclerz Anglii. W wyniku konfliktu z Henrykiem II zamordowany. Kanonizowany przez papieża Aleksandra III w 1173 r.

Udręka drugiej wojny światowej²⁴ zaowocowała rozkwitem naszych duchowych relacji w prawdziwe więzy przyjaźni, gdy Opatrzność skierowała nas do walki ramię w ramię za wolność waszą i naszą²⁵. Po upływie dwudziestu lat od tych wydarzeń nasza przyjaźń, scementowana krwią i łzami, trwa i rozwija się nadal. Polscy katolicy, którzy w Waszym kraju odnaleźli azyl i schronienie, żywo interesują się sprawami Waszego państwa, dzieląc z Wami tak radości, jak i smutki²⁶.

W imieniu naszym i ich pragniemy podziękować Wam, najdrożsi Bracia w Chrystusie, za poszanowanie ich religijnych zwyczajów, obrzędów i pieśni — całego duchowego dziedzictwa katolickiej Polski — z tak wielką życzliwością, oraz za pełne zrozumienia zezwolenie Polakom na zakorzenienie tego dziedzictwa również na Waszej brytyjskiej ziemi.

Już od samego rozpoczęcia Soboru Watykańskiego²⁷ stale dajecie wzruszające świadectwo Waszej niegasnącej solidarności z nami. Wiedźcie, najdrożsi Bracia, że Wasza przyjaźń w naszej GODZINIE MĘKI jest dla nas źródłem niegasnącej pociechy. Mamy szczerą nadzieję, że przyjmiecie tych kilka skromnych słów zawartych w niniejszym pokornym liście jako dowód naszej najszczerzej wdzięczności.

Zachęceni tymi licznymi więzami, które nas łączą, oraz w nadziei zacieśnienia i wzmocnienia ich, uniżenie prosimy, najdrożsi Bracia w Chrystusie, byście w swych diecezjach ogłosili **dzień modlitwy za Polskę** w tym roku naszego jubileuszu. Wielce uradowałoby nas, gdyby przez Was ustanowiony dzień modlitwy przypadał na obchody naszego narodowego święta 3 maja 1966 r.²⁸ Wierzymy, że ludność angielska

24 II wojna światowa (1939–1945) — konflikt światowy wywołany przez Niemcy napadnięciem na Polskę 1 IX 1939 r. zakończony w Europie 8/9 V 1945 r. zwycięstwem koalicji alianckiej (m.in. USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR), na świecie zakończony kapitulacją Japonii 2 IX 1945 r. W wojnie tej wzięły udział 72 państwa, ponad 1,7 mld ludzi. W jej wyniku doszło do nowego podziału stosunków politycznych na świecie.

25 Od 1940 r. polskie władze państwowe oraz Polskie Siły Zbrojne organizowane były na terenie Wysp Brytyjskich. Polscy lotnicy uczestniczyli w Bitwie o Anglię (1940). Polskie jednostki bojowe m.in. II Korpus Polski, 1 Dywizja Pancerna, 1 Samodzielna Brygada Spadochronowa walczyły w strukturach armii brytyjskiej.

26 Na ten temat zob. np. R. Habielski, *Polski Londyn*, Wrocław 2000; J. Gołębiowski, *Elity polskie w Londynie po II wojnie światowej*, „Studia Polonijne”, t. 36 (2015), s. 89–102.

27 Sobór Watykański II (1962–1965) — 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie do warunków współczesnego świata.

28 3 maja — polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

otworzy swoje serca na nasze gorące prośby, oraz że będziecie modlić się z nami i za nas, aby Bóg obdarował nas łaską trwania w naszej wierności Chrystusowi i Jego Kościołowi za wstawiennictwem Maryi, Matki Kościoła²⁹.

Na progu drugiego tysiąclecia stajemy przed Panem Wieków z wdzięcznością w sercach. W minionych stuleciach Polska była wielokrotnie wzywana do składania szczególnego świadectwa swej wiary, do służenia jako „przedmurze chrześcijaństwa”³⁰, nierzadko w trudnych i bolesnych okolicznościach. Czas świetności Polski przypadł na lata działalności misjonarzy, kiedy to jej najlepsi synowie, tacy jak Stanisław Żółkiewski³¹, Jan Sobieski³² czy Stefan Czarniecki³³ walczyli i ginęli w obronie swojej wiary; kiedy święci, wówczas jeszcze niekanonizowani, tacy jak św. Stanisław³⁴, św. Andrzej Bobola³⁵ czy św. Jozafat Kuncewicz³⁶ wyznawali drogę rozwoju religijnego Polski; kiedy żyli ci, którzy dobrowolnie poświęcali własne doczesne dobra i szczęście na rzecz

29 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczystie ogłosił Maryję Matką Kościoła.

30 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

31 Stanisław Żółkiewski (1547–1620) – hetman polny koronny od 1588 r., wojewoda kijowski od 1608 r., hetman wielki koronny i kanclerz od 1618 r. Zwycięzca w wielu kampaniach przeciwko Rosji, Szwecji i Imperium Osmańskiemu. Zajął Moskwę w 1610 r. Zginął podczas odwrotu po przegranej bitwie z armią turecko-tatarską pod Cecorą.

32 Jan III Sobieski (1629–1696) – król Polski od 1674 r. Znakomity wódz prowadził zwycięskie wojny z Tatarami i Turkami. Dążył do zreformowania państwa i wzmocnienia władzy królewskiej. Okres jego panowania był czasem stabilizacji.

33 Stefan Czarniecki (1599–1665) – wojewoda ruski od 1657 r. i kijowski od 1664 r., hetman polny koronny w 1665 r. Wielokrotnie ranny w walce. Brał udział w wojnie z Bohdanem Chmielnickim, dowodził polskimi wojskami podczas wojny partyzanckiej w trakcie potopu szwedzkiego (1655–1660), brał udział w wojnie polsko-rosyjskiej.

34 Św. Stanisław Kostka (1550–1568) – nowicjusz jezuitów w Rzymie. Wstąpił do nowicjatu wbrew woli rodziny. Patron młodzieży. Kanonizowany przez papieża Benedykta XIII w 1726 r.

35 Św. Andrzej Bobola (1591–1657) – jezuita, duszpasterz na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, zamordowany przez Kozaków. Kanonizowany przez papieża Piusa XI w 1938 r.

36 Św. Jozafat Kuncewicz (ok. 1580–1623) – bazylianin, unicki arcybiskup połocki reformował wspólnie z metropolitą kijowskim Welaminem Rutskim zakon bazylianów. Zamordowany przez przeciwników unii Cerkwi prawosławnej i Kościoła katolickiego. Kanonizowany w 1867 r.

Chrystusa, jak to było w przypadku naszej królowej Jadwigi³⁷, która poprzez małżeństwo z wielkim księciem litewskim Jagiellą³⁸ włączyła jego kraj we wspólnotę Kościoła. Gdy przeglądamy te chwalebne karty z naszej historii, nasze serca napęlniają się dziękczynieniem, a nasze głosy wznoszą donośne MAGNIFICAT!

Nasze pełne skrzeszenia MISERERE przeplata się z radośnie podniosłym MAGNIFICAT, gdyż Boskie miłosierdzie jest większe niż nasza grzeszność! Na naszej drodze przez to pierwsze tysiąclecie oprócz naszych licznych potknięć towarzyszyła nam najcenniejsza z łask – nasze dozgonne oddanie dla Matki Boskiej, które wyróżnia nas spośród innych narodów. Przez nią zaś zawsze pozostaliśmy wierni Chrystusowi, jego Krzyżowi oraz jego Kościołowi, którego Ona jest Matką. Weszliśmy na karty historii z hymnem maryjnym na ustach, „Bogurodzica Dzie-wica”³⁹, najstarszym zapisanym tekstem poetyckim w polskim języku, którym nasi przodkowie wychwalali łaski Matki Boskiej.

Ten właśnie hymn na ustach nieśli polscy żołnierze idący w bój w obronie swego kraju i swej wiary. Przez swą miłość do łagodnej Maryi Dziewicy Polska wołała pokojowe sojusze od agresji wojennej. Statut z 1506 r. ogłasza tę pieśń narodowym hymnem, *Commune Incliti Poloniae regni privilegium*⁴⁰.

W trudnych, prawdziwie rozpaczliwych czasach Matka Boska była naszą niezwykłą twierdzą. Najdonioślejszym przykładem interwencji Najświętszej Maryi, który zmienił bieg dziejów naszego narodu, jest wydarzenie sprzed trzech wieków. W 1655 r., gdy wrogowie Kościoła i narodu zalali Polskę, tylko arka częstochowskiego sanktuarium Matki Bożej⁴¹ w klasztorze ojców paulinów zdołała oprzeć się naddciągającej

37 Św. Jadwiga Andegawęńska (1374–1399) – królowa Polski, pochodząca z dynastii Andegawenów, żona Władysława II Jagielly, przyczyniła się do chrztu Litwy i odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kanonizowana przez Jana Pawła II w 1997 r.

38 Władysław II Jagiello (ok 1351–1434) – wielki książę litewski z dynastii Jagiellonów (1377–1401), król Polski od 1386 r. Zawarł z Polską unie w Krewie (1385 r.) i Horodle (1413 r.) rozpoczął chrystianizację Litwy. Zwyciężył zakon krzyżacki w wielkiej wojnie 1409–1411. Rozszerzył przywileje szlacheckie.

39 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmująca 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

40 Statut Łaskiego – zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

41 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

fali⁴². Tknięta pełnym udręki błaganiem Jej dzieci, Matka Boża wsparła nieliczne szeregi mnichów i żołnierzy walczących w murach klasztoru, cudem zmuszając wrogie siły do odwrotu.

W geście wdzięczności za okazaną łaskę, 3 maja 1656 r. król Jan Kazimierz⁴³ ogłosił Matkę Boską Częstochowską „Królową Polski”, składając u jej stóp uroczyste śluby wierności oraz miłości Maryi, uniżenie oddając siebie i cały naród w Jej opiekę⁴⁴. To wtedy właśnie król poczynił postanowienie, by przeprowadzić w kraju reformy społeczne i moralne.

W 1956 r., trzysta lat po tych pierwszych uroczystych ślubach i konsekracji, odnawiamy nasze obietnice⁴⁵, które dotychczas jedynie w części zostały zrealizowane. Choć Polska nigdy nie wyrzekła się swojej Królowej, to kolejne tragedie w historii naszego narodu należy przypisywać niewystarczającej gorliwości we wprowadzaniu w życie reform obiecanych przez króla Jana Kazimierza.

Wielka Nowenna, którą dziś przygotowujemy się na nasze Milenium, ma na celu rehabilitację poprzez całkowitą duchową odnowę. 3 maja 1966 r. Polacy uroczą powtórzą śluby wierności Krzyżowi, Ewangelii, Chrystusowi i jego Kościołowi, którego Maryja jest Matką. Oddadzą się oni Matce Boskiej w świętą niewolę miłości za wolność Kościoła⁴⁶.

A zatem, najdrożsi Bracia w Chrystusie, wnosimy ponownie podniosłą pieśń — MAGNIFICAT, manifest kościoła ubogich⁴⁷, aby niósł się on przez uroczystości nadchodzącego jubileuszowego roku. W wigilię tego wspaniałego wydarzenia ponownie pokornie zapraszamy Was, by-

42 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

43 Jan II Kazimierz (1609–1672) — król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

44 Błędna informacja. W rzeczywistości chodzi o Śluby Lwowskie — uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

45 Jasnogórskie Śluby Narodu — uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Poniwający i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

46 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

47 Nawiązanie do Mt 5, 3.

ście dołączyli do naszego MISERERE, lecz jeszcze serdeczniej zapraszamy, byście razem z nami wznieśli MAGNIFICAT!

Pomimo znacznej odległości dzielącej nasze ojczyzny, mamy nadzieję, że pielgrzymi z waszego kraju – Wielkiej Brytanii, zechcą odwiedzić nasze ziemie, aby zapoznać się z katolicką Polską oraz by poznać skruszony lud, który przez wszelkie trudy pozostawał wierny dzięki łasce Bożej, oraz który wytrwale trwał w nadziei na jeszcze pełniejszy udział w Misterium Paschalnym, w sercu zachowując słowa Zmartwychwstałego Pana: „Resurrexi, et adhuc tecum sum”⁴⁸.

Na koniec pragniemy przekazać Wam, najdrożsi Bracia w Chrystusie, nasze najserdeczniejsze pozdrowienia i modlitwy, przez Maryję Pannę, Królową Polski i Matkę Kościoła.

Oddani Wam bratersko w Chrystusie
i Matce Bożej,
Kardynał Stefan Wyszyński
Prymas Polski

48 Z łac. „Zmartwychwstałem i zawsze jestem z Tobą” – *Introit* w Niedzielę Zmartwychwstania. Por. Psalm 139 (138) 18b.

A U S T R I A

96/66

GEMEINSAME BOTSCHAFT
DER POLNISCHEN BISCHÖFE
AN IHRE ÖSTERREICHISCHEN BRÜDER
IM CHRISTI HIRTENAMT

Rom, 18. November 1965.

Hochwürdige Bischöfe und Konzilsbrüder !

Es sei uns gestattet, Ehrwürdige Brüder, ehe das Konzil sich verabschiedet Ihnen, unseren Nachbarn, die freudige Botschaft mitzuteilen, daß im nächsten Jahre - im Jahre des Herrn 1966 - die Kirche Christi in Polen und mit ihr zusammen das gesamte polnische Volk das Millenium seiner Taufe und damit auch die Tausendjahrfeier seines nationalen und staatlichen Bestehens feiern wird.

Wir laden Sie hiermit in brüderlicher aber zugleich in feierlicher Weise ein, an den Kirchenfeiern des polnischen Milleniums teilzunehmen; der Höhepunkt des polnischen Te Deum laudamus soll Anfang Mai 1966 auf der Jasna Góra in Czestochowa bei der Hl. Mutter Gottes, der Königin Polens, stattfinden.

Die folgenden Ausführungen mögen als historischer aber zugleich auch sehr aktueller Kommentar unseres Milleniums dienen und vielleicht auch mit Gottes Gnade unsere beiden befreundeten Völker einander noch näher bringen.

Es steht geschichtlich einwandfrei fest, daß im Jahre 966 der polnische Herzog Mieszko I durch Einfluß seiner Gemahlin, der tschechischen Königstochter Dombrowka, mit seinem Hofstaat als erster polnischer Herzog das heilige Sakrament der Taufe empfing.

Von diesem Augenblick an wurde das christliche Missionswirken in Polen - seit Generationen durch Slawenapostel schon vorher in unserem Land verkündet - systematisch im ganzen polnischen Volksraum verbreitet.

Der Sohn und Nachfolger Mieszko's Bolesław Chrobry (der Tapfere) setzte das Christianisierungswerk seines Vaters fort und erwirkte vom damaligen Papst Silvester II die Errichtung einer eigenen polnischen Hierarchie mit der ersten Metropole in Gniezno (Gnesen) und 3 Sufraganbistümern Kraków, Wrocław, Kołobrzeg (Krakau, Breslau, Kolberg). Bis 1821 blieb Gniezno unverändert Metropole des Breslauer Bistums. Im Jahre 1000 begab sich der damalige Herrscher des römischen Imperiums der Kaiser Otto III zusammen mit Bolesław Chrobry als Pilger zum Märtyrerschrein des Hl. Wojciech (Adalbert), der einige Jahre vorher bei den baltischen Preussen den Märtyrertod erlitten hatte. Die beiden Herrscher, der römische und der zukünftige polnische König (er wurde kurz vor seinem Tode zum König gekrönt, 1025) gingen barfuß eine weite Strecke Weges zu den heiligen Gebeinen in Gniezno, die sie alsdann mit großer Andacht und innerer Ergriffenheit verehrten.

Das sind die geschichtlichen Anfänge des christlichen Polens und zugleich auch die Anfänge seiner nationalen und staatlichen Souveränität. Auf diesen Fundamenten - christlich, kirchlich, national und staatlich zugleich - wurde sie durch alle Generationen hindurch weiter ausgebaut von Herrschern, Königen und Bischöfen und Priestern 1000 Jahre hindurch. Die Symbiose Christentum, Kirche, Staat bestand in Polen seit Anfang und wurde eigentlich nie gesprengt. Sie erzeugte mit der Zeit die fast allgemeine polnische Denkart: polnisch ist zugleich katholisch. Aus ihr heraus entstand auch der polnische Religionsstil, in dem seit Anfang an das Religiöse mit dem Nationalen eng verwoben und verwachsen ist.

Zu diesem religiösen Lebensstil gehört auch seit jeher als sein Hauptausdruck der polnische Marienkult. Die ältesten polnischen

Kirchen sind der Mutter Gottes geweiht; (u.a.auch die Gnesener Metropolitankathedrale); das älteste polnische Lied sozusagen: das Wiegenlied des polnischen Volkes, ist ein bis heute noch gesungenes Marienlied: "Bogurodzica - Dziewica, Bogiem sławiona Maryja" (Gottesgebärerin - Jungfrau Maria). Die Tradition bringt sein Entstehen mit dem Hl.Wojciech zusammen, ähnlich wie die Legende es mit den polnischenweißen Adlern im Nest von Gniezno tut. Diese und ähnliche Traditionen und Volkslegenden, welche die Geschichtstatsachen wie Efeu umrankten, haben das Gemeinsame von Volk und Christentum so eng miteinander verwoben, daß man sie einfach schadlos nicht auseinander bringen kann. Von ihnen her wird alles spätere polnische Kulturgeschehen, die gesamte polnische nationale und kulturelle Entwicklung bestrahlt, sogar zu einem Großteil bedingt.

Die allerneueste deutsche Geschichtsschreibung gibt diesen unseren Anfängen folgende politische und kulturelle Bedeutung: "In der Begegnung mit dem Imperium Ottos des Großen vor einem Jahrhundert hat sich Polens Eintritt in die lateinische Christenheit vollzogen und durch die bewundernswert geschickte Politik Mieszko's I und sodann Bolesław des Tapferen ist es zu einem gleichberechtigten Glied des universalkonzipierten, auf Erfassung der gesamten nicht-byzantinischen Welt gerichteten Imperium Romanum Otto's III geworden, womit Polen einen entscheidenden Beitrag zu der Gestaltung des östlichen Europa geleistet hat".

Der Anschluß des neuen polnischen Königreiches an das Abendland und zwar mit der Hilfe des Papsttums, dem sich die polnischen Könige immer wieder zur Verfügung stellten, um eigene osteuropäische Politik zu betreiben und aus der Lehnsherrschaft des römischen Imperiums herauszukommen, brachte im Mittelalter in jeder Hinsicht einen

regen und äußerst reichlichen Austausch zwischen Polen und den abendländischen Völkern, insbesondere mit den süddeutschen Ländern, aber auch mit Burgund und Flandern, mit Italien und später mit Frankreich, Österreich und den Italienischen Renaissancestaaten, wobei natürlicherweise Polen als jüngerer Staatsgebilde, als jüngster von den älteren Brüdern des christlichen Europas, anfangs mehr der nehmende als der gebende Teil war. Es wurden zwischen Kalisz und Kraków, der polnischen Königsstadt des Mittelalters und zwischen Bamberg, Speyer, Mainz, Prag, Paris, Köln, Wien und Lyon und Clairveaux und Gent nicht nur Waren ausgetauscht. Aber es kamen aus dem Westen die Benediktiner, die Zisterzienser und später die Bettelorden und erhielten in Polen, im christlichen Neuland, sofort einen schwunghaften Auftrieb; es kam im Mittelalter das Magdeburger Recht dazu, das bei polnischen Stadtgründungen große Dienste leistete. Es strömten nach Polen deutsche Kaufleute, Architekten, Künstler und Siedler, von denen sehr viele im polnischen Volkstum aufgingen; ihre deutschen Familiennamen ließ man ihnen. In der großen Krakauer Bürgerkirche St. Maria finden wir noch heute die Grabinschriften zahlreicher deutscher Familien aus dem Mittelalter, die mit der Zeit alle polnisch geworden sind.

Die Polen haben ihre Brüder aus dem christlichen Westen, die als Boten der wahren Kultur zu ihnen kamen, stets sehr geehrt und verschwiegen niemals ihre nicht polnische Stammesherkunft. Wir haben der abendländischen, auch der deutschen Kultur, wahrhaftig sehr viel zu verdanken.

Es kamen auch aus dem Westen zu uns Apostel und Heilige; und sie gehören wohl zu dem Wertvollsten, was uns das Abendland geschenkt hat. Ihr segensreiches soziales Wirken spüren wir vielerorts noch heute. Zu den bekanntesten zählen wir den Hl. Bruno von Querfurt, der

den slawischen und litauischen Nordosten evangelisierte und ganz besonders die Heilige Hedwig (Jadwiga), Herzogin von Schlesien, aus Andechs gebürtig, Gemahlin des polnischen Piastenfürsten Heinrichs des Bärtigen von Schlesien und Gründerin des Zisterzienserinnenklosters von Trzebnica-Trebnitz, wo sie ihre Grabstätte gefunden hat. Sie ist im 13. Jahrhundert die größte Wohltäterin des polnischen Volkes in den damaligen Westgebieten des Piastenspolens, Schlesien, geworden.

Brücken bauen zwischen Völkern können am besten nur heilige Menschen, nur solche die eine saubere Meinung und saubere Hände besitzen. Sie wollen dem Brudervolke nichts wegnehmen, weder Sprache, noch Gebräuche, noch Land, noch materielle Güter; im Gegenteil: sie bringen ihm höchst wertvolle Kulturgüter und sie geben gewöhnlich das Wertvollste, was sie besitzen: sich selbst.

Nach dem Jahre 1200 als das polnische Land immer christlicher wurde in seinen Menschen und Institutionen, wuchsen ihm eigene polnische Heilige heran.

Schon im 12. Jahrhundert war es der Bischof Stanislaus von Kraków, Bekenner und Märtyrer, vom König Boleslaw dem Verwegenen am Altare erschlagen. Der König selbst soll als heiligmäßiger Büsser in der Verbannung im Kloster St. Florian in Oberösterreich gestorben sein. Am Grabe des Hl. Stanislaus in der königlichen Domkirche von Kraków entstand das majestätische Lied zu seiner Ehre noch heute überall in ganz Polen lateinisch gesungen: "Gaude Mater Polonia, prole foecunda nobili...".

Dann erschien am Firmament das heilige polnische Dreigestirn aus der Familie der Odrowaź - (ein altes Geschlecht, das lange Jahrhunderte an der Oder in Oberschlesien seinen Sitz hatte). Der größ-

te von ihnen ist der Hl. Hyazinth - polnisch Jacek genannt - ein Dominikanerapostel, der ganz Osteuropa von Mähren bis zum Baltikum, von Litauen bis Kiew mit Riesenschritten durchmaß; sein Verwandter ist der selige Czesław, ebenfalls Dominikaner, der die damalige Stadt Wrocław gegen die Mongolen verteidigte und im heutigen Wrocław im Grabe ruht in der neuerbauten St. Wojciechkirche (St. Adalbert) - von der frommen Bevölkerung als Patron der aus den Trümmern von 1945 wiedererstehenden Stadt verehrt.

Und schließlich ruht in Kraków die selige Bronisława, der Tradition nach die Schwester des sel. Czesław, eine Norbertanerin aus Schlesien.

Die Sterne am Heiligenhimmel wurden immer mehr: in Stary Sącz die sel. Kunegunda, in Gniezno Bogumił und die selige Jolanta, in Masowien Wladusław, auf der Königsburg in Kraków die heiligmäßige Königin Jadwiga, eine neue polnische Hedwig, die auf ihre Heiligsprechung wartet. Später kamen neue Heilige und Märtyrer dazu: der Hl. Stanislaus Kostka, Jesuitennovize in Rom, der Hl. Johannes Kantius, Professor an der Jagiellonischen Universität in Kraków, St. Andreas Bobola, Märtyrer in Ostpolen, 1938 heiliggesprochene und andere Heilige bis zum Franziskanerpater Maximilian Kolbe, dem Märtyrer vom K.L. Auschwitz, der sein Leben für seine Mitbrüder freiwillig hingab. Gegenwärtig warten in Rom etwa 30 polnische Kandidaten auf ihre Heilig- bzw. Seligsprechung. Unser Volk ehrt seine Heiligen und betrachtet sie als die edelste Frucht, die ein christliches Land hervorbringen kann.

Die obengenannte polnische Universität in Kraków war die erste dieser Art im ganzen osteuropäischen Raum. Gegründet schon im Jahre 1363 - also ungefähr aus derselben Zeit wie die Universität

in Wien - von König Kasimir dem Großen, war sie Jahrhunderte hindurch Zentrum nicht nur polnischer sondern auch universaler Europäischer Kulturstrahlung nach allen Richtungen im besten Sinne des Wortes. - Im 15. und 16. Jahrhundert, als die schlesischen Piastenländer formell nicht mehr zum polnischen Königreich gehörten, studierten in Kraków und dozierten daselbst Tausende von Studenten und Professoren aus Wrocław, Raciborz, Gliwice, Nysa, Glogów, Opole und vielen anderen Städten Schlesiens. Ihre Namen und die Namen ihrer Geburtsorte sind in diesem polnisch - lateinischen Idiom in den alten Universitätsregistern verzeichnet. Auch Mikołaj Kopernik (Nicolaus Copernicus), wird da namentlich angeführt. Er studierte in Kraków Astronomie beim Professor Martin Bylica. Hunderte von Gelehrten vom höchsten wissenschaftlichen Rang hat diese Universität hervorgebracht und der europäischen Kultur geschenkt. Mathematiker, Physiker, Mediziner, Rechtsgelehrte, Astronomen, Historiker und Kulturphilosophen. Unter ihnen befindet sich auch der berühmte Paulus Włodkowic, Rektor der Krakauer Universität, der auf dem Konzil in Konstanz frank und frei, mit höchster Gelehrtenautorität, eine für damalige Zeiten unerhörte religiöse und humane Toleranz lehrte und mit großem persönlichen Mut den Standpunkt vertrat: die heidnischen Völker Osteuropas seien kein Freiwild, das man mit Feuer und Schwert bekehren soll und darf. Sie haben natürliche Menschenrechte genauso wie die Christen

Mit den österreichischen Ländern war Polen immer oder fast immer durch freundliche nachbarliche Beziehungen verbunden, sowohl in der Politik als auch in der Kultur. Zeugen davon sind unter anderen die königlichen Familiengräber auf der Königsburg in Kraków mit zahlreichen Grüften von Nachkommen des österreichischen Kaiserhauses.

Der kaiserliche, österreichische Barock drang, aus österreichischen Landen kommend, tief nach Polen hinein bis in seine Ostgebiete weit über Lwów - Lemberg hinaus. Er feierte wohl seinen höchsten Triumph in Schlesien als dieses zum "Deutschen Kaiserreich römischer Nation" gehörte. Die Breslauer Barockkirchen, die einzigartig schöne Aula in der Breslauer Leopoldina, einer jesuitischen Universitätsgründung vom Kaiser Leopold, die Klosterkirchen von Krzeszów - Grüssau und viele andere Denkmäler zeugen von Baukunst höchster Klasse. Sie sind Gott sei Dank während des letzten Krieges fast alle erhalten geblieben und die beschädigten sind schon wieder instandgesetzt.

Weder in Schlesien noch nirgendwo anders wurde im alten österreichischen Kaiserreich dem polnischen Volke eine fremde Kultur aufgezwungen oder das kostbare Erbgut der Muttersprache verfemt noch verfolgt. Schlesien ist Beweis dafür. Die sogenannte Germanisationspolitik begann erst mit dem Preußenkönig Friedrich II, der die schöne Provinz an sich siß. Dann kam für uns der traurige Abschnitt unserer Geschichte, die Teilungen **Polens**, an denen leider auch Österreich teilnahm; eine Tatsache, welche die gegenseitigen Beziehungen schwer belastete.

Aber auch während der für uns unglückseligen Zeit der Teilung Polens war gerade im österreichischen Anteil die Behandlung des besiegten und gedemütigten polnischen Volkes weit besser als in Preußen oder im russischen Zarenreich. Man ließ der alten Krakauer Universität ihre fast volle Unabhängigkeit und die pol-

nische Muttersprache. Desgleichen in Lwów-Lemberg und überall im früheren Galizien. Kraków blieb selbst unter österreichischer Herrschaft das Symbol des früheren polnischen Königglanzes und der Hoffnung einer besseren Zukunft und auch Asyl für zahlreiche Flüchtlinge aus aller Herren Länder. Leider blieb der österreichische Teilungsanteil, damals Galizien genannt, beim allgemeinen wirtschaftlichen Fortschritt Europas in ökonomischer Hinsicht ziemlich rückständig.

Es sei auch daran erinnert, daß, als im Jahre 1683 Papst und Kaiser den König von Polen Jan Sobieski in höchster Not um Hilfe riefen, da die Türken bereits vor den Toren Wiens standen, man in Polen nicht einen Augenblick zögerte und mit einem großen Entsatzheere zu Hilfe eilte. Bereits nach wenigen Wochen war Wien von den Türken befreit, die dann nach dem Süden zurückfluteten. Diese heldische und brüderliche Geste hat uns die kaiserliche Hauptstadt Wien niemals vergessen. Zeugnis davon ist die polnische Kirche auf dem Kahlenberge, ein Wahrzeichen guter Freundschaft zwischen den beiden Nationen, wenn auch das politische Geschehen so manchesmal seine eigenen Wege ging.

Die geistige und kulturelle Freundschaft zwischen Österreich und Polen war wohl eine reife und gute Frucht der christlichen, aber auch der katholischen Kultur, die beide Völker miteinander verband. Eine echte Frucht wahrhaft katholischer Kultur war auch die sehr weitgehende tolerante Einstellung gegenüber An-

dersdenkenden. Verfolgungsgeist und Intoleranz waren beiden Völkern innerlich immer fremd. Das christliche Element war bei beiden Völkern so sehr kultur-verbunden, und so anziehend, daß sowohl in Österreich wie in Polen religiöse und nationalistische Fehden keine Grundlage darstellten.

Österreich versuchte so gut es konnte, den slawischen Völkern in Osteuropa und auf dem Balkan gerecht zu werden und hat sie nie mit Stiel und Stumpf ausrotten wollen. In Polen ist ein Wort des polnischen Königs Sigismund August berühmt geworden. Als man die Protestanten bei ihm als Häretiker und Staatsfeinde verklagte, antwortete der König: "Sie sind wohl Häretiker, sie sind aber auch zugleich meine Untertanen und meine Kinder."

Diese tolerante Grundeinstellung ist unseren beiden katholischen Völkern bis auf den heutigen Tag geblieben, sowohl dem polnischen, das heute zwischen Bug und Oder auf einen ziemlich engen Raum zusammengedrängt wurde, als auch dem österreichischen, das nach seiner Katastrophe von 1918 als das heutige Österreich hervorging.

Aber dieses neue Österreich erfüllt, wir sehen es sehr wohl, die christliche Kulturmission des alten Kaiserreiches mit mehr geistigen Mitteln als dies früher der Fall war und bildet auch in unseren Zeiten einen spektakulären Brückenpunkt zwischen Ost und West in Europa, zwischen Slawen, Deutschen und anderen

Völkern. In dieser Hinsicht ist die Stellung der alten - und heute wieder erneuerten Kaiserstadt Wien - nicht nur Symbol sondern auch modernes Kulturwirken.

Polen empfängt mit Begeisterung den Kardinal König aus Wien, den es seit Jahren schon als besten Freund betrachtet und die polnischen Bischöfe mit Kardinal Wyszyński an der Spitze werden jedesmal, wenn sie nach Rom fahren, von den österreichischen Nachbarn aufs herzlichste begrüßt und genießen stets beste Wiener Gastfreundschaft. Möge es immer so bleiben.

Das nächste Jahr - 1966 - soll für ganz Polen nicht nur ein Jubiläumsjahr sein, sondern auch ein Jahr des Dankes für unendlich viel Barmherzigkeit und Gnade Gottes, mit denen so viele polnische Generationen reichlichst beschenkt wurden. Wir haben jahrelang versucht, uns auf die Tausendjahrfeier vorzubereiten. Neun Jahre lang dauerte die sogenannte große Novene unter dem hohen Schutz der Allerseligsten Jungfrau der Königin Polens, zu der wir alle grenzenloses Vertrauen haben, im Sinne der großen theologischen Lebenswahrheit: per Mariam ad Jesum. Jedes Jahr war einem anderen sozialen Thema gewidmet und dies wurde auf der Kanzel, im katechetischen Saal und bei allen uns gegebenen Gelegenheiten von Priestern und Laien verbreitet und vertieft: Nächstenliebe und soziale Gerechtigkeit, Ehe und Familie, die kommende Generation, soziale Verantwortung für Gesellschaft und Volk und ähnliche. Schließlich haben wir uns alle, im letzten Jahre der

großen Novene der Heiligsten Mutter Gottes besonders geweiht; Bischöfe, Priester und Laien, alle Stände nacheinander, auch alle Diözesen und Pfarrgemeinden haben sich unter den Schutz unserer Landeskönigin gestellt. - Wir haben einfach, wie es Kinder tun, wenn sie Gefahr sehen, uns in Ihre Arme geflüchtet und suchen auf Ihrem mütterlichen Schoß, die Freiheit der erlösten Kinder Gottes zu bewahren.

Das Böse und die heutigen Gefahren aller Art nehmen solche Ausmaße an, daß sie uns ohne Ihre mütterliche Hilfe, ohne die allmächtige Gnade Gottes in Fesseln legen würden; und wir wollen tausendmal lieber nach dem paulinischen Wort "Diener Christi" sein, als Sklaven der Welt, besser gesagt: Sklaven der Unterwelt. Tertium non datur. In unserer heutigen Existenzlage würden Sie, liebe österreichische Mitbrüder, wahrscheinlich dasselbe tun.

Die Feierlichkeiten unseres großen Te Deum laudamus werden das ganze Jahr 1966 über der Reihe nach in den ältesten Bischofstädten stattfinden - von Gniezno (Gnesen) und Poznań (Posen) angefangen über Wrocław (Breslau) und Kraków und Włocławek bis Toruń und Warszawa und weiter nach Osten. Die Zentralfeiern finden auf der Jasna Góra in Czenstochowa in den ersten Maitagen 1966 statt. Wir laden Sie, Hochwürdige Herren Bischöfe Österreichs, dazu herzlichst ein und hoffen, daß Sie ohne Schwierigkeiten kommen können.

Wir bitten Sie, die Botschaft von unserem Jubiläumsjahr Ihrem katholischen Gottesvolke mitzuteilen und das Jubiläum auf

irgendeine Weise mit uns mitszufeiern; sei es durch einen besonderen Gebetssonntag, sei es auf andere Art und Weise. Sie würden uns damit eine grosse Freude bereiten.

In diesem Sinne und aus diesem christlichen Geiste heraus überreichen wir Ihnen, Hochwürdige Mitbrüder und Hirten Österreichs, diesen Brief in der Aula des Konzils, das seinem glücklichen Ende entgegengeht. Allerseligste Jungfrau Maria von Czestochowa und Maria Zell, bitte für unsere beiden Völker! Regina mundi, ora pro nobis! Omnes Sancti Patroni Austriae atque Poloniae, intercedite pro nobis!

- + Stefan Cardinalis Wyszyński
Præses Poloniae
- + Antonius Baraniak
Archiepiscopus Posnaniensis
- + Bolesław Kominiak Archiepiscopus Tit.
in Wroclaw
- + Casimir Woźniak
Archiepiscopus Metropol. Cracov.
- + Michael Plesny Eppus Ord. Sacerdotum
- + Casimir Jankowski Eppus Polonus
- + Leon Stefański Eppus Lomzaniensis
- + Petrus Karda Eppus Lublincensis
- + Antoni Pawłowski Eppus Vladislavienensis
- + Edmund Kamiński Eppus Gedanensis
- + Franciscus Gaj Eppus in Opole

- + Georgius Petrus Eppus Tarnoviensis
- + Bogdan Lohorski Eppus Procussis
- + Joannes Jaroszewicz Aduv. Apost. Kielcensis
- + Bogdan Lohorski Eppus Procussis
- + Stanisław Jabiel Vic. Cth. Przemysl
- + Hieronimus Jachowicz, eppus candidatus Katorvica
- + Franciscus Jachowicz, eppus auxiliaris Posnaniensis
- + Georgius Strobel, eppus auxil. in Gortio
- + Augustus Hunka, ep. auxil. in Drohob
- + Nectarios Majewski eppus Auxil. Warsaviensis
- + Joseph Grassy, eppus, Vic. Cap. Sarmientis
- + Carolus Pékala, Eppus Tit. i. radianus, Aux. Tarnoviensis
- + Georgius Modzelewski Eppus Auxiliaris Varsaviensis
- + Joannes Lermontoff Eppus auxil. Gnesnensis
- + Felicianus Prochaska eppus auxil. Cracoviensis
- + Joannes Lermontoff eppus auxil. Gnesnensis
- + Jan Łazebny, eppus auxil. Wroclawensis
- + Jan Wasiniński, eppus auxil. Posenensis
- + Ksawery Nowalski, eppus auxil. Culmensis
- + Benedictus Thomek, eppus auxil. in Kielce
- + Joseph Rumpel, eppus auxil. Katorvicensis
- + Bohdan Bejre, eppus aux. Lublensis
- + Ladislaus Rubiny, eppus auxil. Gnesnensis
- + Paulus Stusly, eppus auxil. in Drohob
- + Henricus Jurek, ep. auxil. in Gortio
- + Thaddeus Szarynski, eppus auxil. Wroclawensis

KOLEGIALNE ORĘDZIE
BISKUPÓW POLSKICH
DO ICH AUSTRIACKICH
BRACI W CHRYSZTUSOWYM
URZĘDZIE PASTERSKIM
Rzym, 18 listopada 1965 r.

Przewielebni Biskupi i Bracia Soborowi!

Niech nam wolno będzie, czcigodni Bracia, zanim jeszcze Sobór¹ zostanie zamknięty, ogłosić Wam, naszym sąsiadom, radosną wieść, iż w przyszłym roku – w Roku Pańskim 1966 – Kościół Chrystusowy w Polsce, a wraz z nim cały Naród polski, obchodzić będzie Milenium² swego chrztu, a jednocześnie Tysiąclecie swego narodowego i państwowego istnienia.

Niniejszym zapraszamy Was w sposób braterski, a zarazem najbardziej uroczysty, do wzięcia udziału w uroczystościach kościelnych polskiego Milenium; punkt kulminacyjny polskiego *Te Deum laudamus*³ przypadnie na początek maja 1966 r. na Jasnej Górze w Częstochowie⁴, u Matki Bożej, Królowej Polski.

Następujące wywody niechaj posłużą jako historyczny, a równocześnie bardzo aktualny komentarz do naszego Milenium, a może nawet przy pomocy łaski Bożej jeszcze bardziej zbliżą one do siebie oba nasze zaprzyjaźnione narody.

Jest faktem historycznym, że w roku 966 książę polski Mieszko I⁵ pod wpływem swej małżonki, czeskiej królowny Dąbrówki⁶, przyjął jako pierwszy książę polski wraz ze swoim dworem święty sakrament chrztu.

1 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

2 Tysiąclecie Chrześcijaństwa w Polsce.

3 *Te Deum Laudamus* („Ciebie Boże chwalimy” / „Ciebie Boga wysławiamy”) – wczesnochrześcijański hymn łaciński, który został napisany ok. 400 r. przypuszczalnie przez św. Nicetasa biskupa z Remejany. W związku z przygotowaniem milenijnymi episkopat Polski w 1966 r. przyjął nową wersję tego hymnu zwaną milenijną.

4 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r. Główna msza milenijna zorganizowana została na Jasnej Górze w Częstochowie 3 maja 1966 r.

5 Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

6 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej małżeństwo z Mieszkiem poprzedziło chrystianizację Polski.

Od owej chwili systematycznie szerzyło się chrześcijańskie dzieło misyjne — już od pokoleń w naszym kraju prowadzone przez apostołów Słowian⁷ na całym obszarze Polski.

Syn i następca Mieszka, Bolesław Chrobry⁸, prowadził dalej dzieło christianizacji rozpoczęte przez jego ojca i uzyskał od ówczesnego Papieża Sylwestra II⁹ zgodę na utworzenie własnej, polskiej hierarchii z pierwszą metropolią w Gnieźnie i trzema sufraganiami w Krakowie, we Wrocławiu i w Kołobrzegu. Aż do 1821 r.¹⁰ Gniezno bez przerwy pozostało metropolią biskupstwa wrocławskiego. W roku 1000 ówczesny władca Rzymskiego Imperium, cesarz Otton III¹¹, udał się wraz z Bolesławem Chrobrym jako pielgrzym do grobu męczennika św. Wojciecha¹², który kilka lat przedtem poniósł śmierć męczeńską wśród bałtyckich Prusów. Obaj władcy, rzymski i przyszły polski król (na krótko przed swoją śmiercią, w 1025 r., był on koronowany na króla), przebyli długi odcinek drogi boso do świętych relikwii w Gnieźnie, które uczcili z wielką pobożnością i wewnętrznym wzruszeniem¹³.

Takie są dziejowe początki chrześcijańskiej Polski i zarazem początki jej narodowej i państwowej suwerenności. Na tych fundamentach

7 Chodzi o misję w obrządku słowiańskim prowadzoną przez św. Metodego u schyłku IX w., wywodzącą się z Moraw, która miała objąć południowe tereny dzisiejszej Polski.

8 Bolesław I Chrobry (967–1025) — książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

9 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) — papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

10 16 VII 1821 r. papież Pius VII wydał bullę *De salute animarum*, która porządkowała sprawy kościelne w Niemczech, wyłączała diecezje wrocławską i warmińską z polskiej prowincji kościelnej.

11 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

12 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) — biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

13 Zjazd gnieźnieński w 1000 r. Bolesława Chrobrego i Ottona III, podczas którego ustanowiono niezależną prowincję kościelną w państwie Bolesława, a on uznany został za suwerennego władcę. Na ten temat zob. G. Łabuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michałowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

– chrześcijańskich, kościelnych, narodowych i zarazem państwowych – ową suwerenność poprzez wszystkie pokolenia rozbudowywali dalej władcy, królowie, biskupi i kapłani przez 1000 lat. Symbioza chrześcijaństwa, Kościoła i państwa istniała w Polsce od początku i nigdy właściwie nie uległa zerwaniu. Doprowadziło to z czasem do powszechnego niemal wśród Polaków sposobu myślenia: co polskie, to katolickie. Z niego to zrodził się także polski styl religijny, w którym od początku czynnik religijny jest ściśle spleciony i zrośnięty z czynnikiem narodowym.

Do tego religijnego stylu życia należy również od dawien dawna, jako główny jego wyraz, polski kult maryjny. Najstarsze polskie kościoły poświęcone są Matce Boskiej (między innymi również gnieźnieńska katedra metropolitalna¹⁴); najstarszą polską pieśnią, można powiedzieć, kołysanką narodu polskiego, jest do dziś śpiewana pieśń maryjna: „Bogurodzica – Dziewica, Bogiem sławiona Maryja”¹⁵. Tradycja wiąże jej powstanie ze św. Wojciechem, podobnie jak legenda łączy polskie białe orły z gnieźnieńskim gniazdem¹⁶. Takie i tym podobne tradycje i legendy ludowe, które oplatają jak powój wydarzenia dziejowe, spłotyły tak ściśle ze sobą czynnik narodowy i chrześcijański, że nie da się ich po prostu bez szkody od siebie oddzielić. One to właśnie naświetlają, a nawet w dużym stopniu wpływają na całe późniejsze dzieje polskiej kultury, cały rozwój narodowy i kulturalny.

Najnowsza historiografia niemiecka nadaje tym naszym początkom następujące polityczne i kulturalne znaczenie: „Przez zetknięcie się z imperium Ottona Wielkiego przed tysiącem¹⁷ lat Polska weszła do łacińskiej społeczności chrześcijańskiej, a dzięki podziwu godnej zręczności politycznej Mieszka I, a następnie Bolesława Chrobrego, Polska stała się równoprawnym członkiem imperium Ottona III, imperium opartego

14 Katedra gnieźnieńska – obecnie Bazylika Prymasowska pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny – pierwszy kościół zbudowany w Gnieźnie (ok. 970–977 r.) nosił wezwanie Maryi Bożej Rodzicielki i w nim złożone zostały relikwie św. Wojciecha, od 1000 r. kościół ów stał się katedrą arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. W 2. poł. XI w. wzniesiono nową romańską katedrę, a od 1342 r. budowano gotycką katedrę, później wielokrotnie przebudowywaną. Od końca XI w. pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha. Zob. A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 126–129.

15 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

16 Średniowieczna legenda o Lechu, Czechu i Rusie zapisana w *Kronice wielkopolskiej*, której autorstwo i dokładny czas powstania nie są znane (koniec XIII lub 2. poł. XIV w.).

17 W oryginale błędnie zapisano Jahrhundert (sto lat).

na uniwersalnej koncepcji, objęcia całego niebizantyjskiego świata, przez co wniosła decydujący wkład w ukształtowanie się wschodniej Europy¹⁸.

Związanie nowego polskiego królestwa z Zachodem, i to w oparciu o papieństwo, któremu polscy królowie stale oddawali się do dyspozycji, by móc uprawiać własną politykę wschodnioeuropejską i wyostać się spod lennej władzy Imperium Rzymskiego¹⁹, spowodowało w średniowieczu żywą pod każdym względem i nad wyraz bogatą wymianę między Polską i narodami zachodnimi, szczególnie z krajami południowo-niemieckimi, ale również z Burgundią i Flandrią, Włochami, a później z Francją i Austrią oraz włoskimi państwami okresu renesansu. Przy czym naturalnie Polska, jako młodszy twór państwowy, najmłodszy spośród starszych braci chrześcijańskiej Europy, początkowo była bardziej stroną biorącą niż dająca. Pomiędzy Kaliszem i Krakowem, polską stolicą królewską w średniowieczu, a Bambergiem, Spirą, Moguncją, Pragą, Paryżem, Kolonią, Wiedniem i Lyonem, Clairvaux i Gandawą dokonywała się nie tylko wymiana towarów. Oprócz niej z Zachodu przybywali benedyktyni²⁰, cystersi²¹, a później zakony żebracze²², i natchmiast osiągalni w Polsce, kraju dopiero co zdobytym dla chrześcijaństwa, wspaniała rozrost, zaś w średniowieczu doszło do tego prawo magdeburskie²³, które oddało wielkie usługi przy zakładaniu polskich miast. Przybywali też do Polski niemieccy kupcy, architekci, artyści i osadnicy, z których bardzo wielu spolonizowało się; pozostawiono im ich niemieckie nazwiska rodzinne. Przy wielkim krakowskim kościele

18 Cyt. za: H. Ludat, *Deutsch-polnische Beziehungen in Vergangenheit und Gegenwart*, „Europäische Begegnung”, t. 1965, nr 7/8, s. 417.

19 Cesarstwo Rzymskie reaktywowane w 962 r. przez Ottona I w ramach państwa niemieckiego. W historiografii używane jest potoczne określenie Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego na określenie Niemiec w latach 962–1806, gdy większość królów niemieckich używała tytułu cesarskiego.

20 Zakon Świętego Benedykta – zakon mniszy założony przez św. Benedykta z Nursji w VI w., w Polsce od X w.

21 Cystersi – zakon mniszy wywodzący się do benedyktynów zał. w 1098 r. przez Roberta z Molesmes, w Polsce od lat 40. XII w.

22 Zakony żebracze (mendykankie) – zakony praktykujące ubóstwo, sformowane w XIII w. na bazie reformy Kościoła katolickiego. Pierwszymi były Zakon Kaznodziejski (dominikanie) i Zakon Braci Mniejszych (franciszkanie). W Polsce dominikanie od 1222 r., franciszkanie od 1236 r.

23 Prawo magdeburskie – prawo miejskie – zespół zasad lokacji miast i organizacji samorządu miejskiego. W średniowiecznej Polsce najbardziej rozpowszechniony wariant prawa niemieckiego nadawany miastom. Od XIII w. podstawa praw chełmińskiego i średzkiego.

mieszczan pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny znajdziemy dziś jeszcze napisy nagrobne licznych rodzin niemieckich z okresu średnio-wieczna, które z czasem wszystkie uległy spolszczeniu.

Polacy zawsze szanowali swych braci z chrześcijańskiego Zachodu, którzy przybywali do nich jako posłowie prawdziwej kultury, i nigdy nie zatajali ich niepolskiego pochodzenia. Mamy zaiste wiele do zawdzięczenia kulturze zachodniej, a w tym i niemieckiej.

Z Zachodu przybywali do nas także apostołowie i święci, i to oni należą do najcenniejszych wartości, którymi obdarzył nas Zachód. Ich błogosławioną działalność społeczną odczuwamy w wielu miejscach po dziś dzień. Do najbardziej znanych zaliczamy św. Brunona z Kwerfurtu²⁴, który ewangelizował słowiański i litewski północny wschód, ponadto szczególnie znana jest św. Jadwiga²⁵, księżniczka śląska, urodzona w Andechs, małżonka polskiego piastowskiego władcy Śląska, Henryka Brodatego²⁶, założycielka klasztoru żeńskiego zakonu cysterskiego w Trzebnicy, gdzie znajduje się jej grób. Stała się ona największą dobrodziejką ludu polskiego w XIII w. na terenie ziem zachodnich, należących wówczas do Polski piastowskiej na Śląsku.

Pomosty między narodami budują najlepiej właśnie ludzie święci, tylko tacy, którzy mają czyste intencje i czyste ręce. Nie chcą oni bratniemu narodowi niczego zabierać, ani języka, ani obyczajów, ani ziemi, ani dóbr materialnych, przeciwnie, przynoszą mu najbardziej wartościowe dobra kulturalne i oddają zazwyczaj to co najcenniejsze i co sami posiadają: samych siebie.

Po roku 1200, gdy polska ziemia stawała się w swych ludziach i instytucjach coraz bardziej chrześcijańska, ziemia ta wydała własnych polskich świętych.

Już w XII w. biskup krakowski, Stanisław²⁷, wyznawca i męczennik, został zamordowany przy ołtarzu przez króla Bolesława Śmiałego

24 Św. Bruno z Kwerfurtu (974–1009) – niemiecki misjonarz, hagiograf (życie św. Wojciecha, życie Pięciu Braci Męczenników), biskup. Zginął podczas misji na pograniczu prusko-jaćwiesko-ruskim.

25 Św. Jadwiga Śląska (1178/1180–1243) – księżna śląska pochodząca z hrabiowskiego rodu Andechs, żona Henryka Brodatego. Inicjatorka fundacji klasztoru cysterek w Trzebnicy w 1202 r. Kanonizowana w 1267 r. przez papieża Klemensa IV.

26 Henryk Brodaty (1165/1170–1238) – książę z dynastii Piastów, władca Śląska od 1201 r., od 1231 r. władca Krakowa, od 1234 władca lewobrzeżnej Wielkopolski. Przyczynił się do znacznego rozwoju gospodarczego Śląska przez organizację osadnictwa wiejskiego, lokacje miast i reorganizację górnictwa. Dążył do zjednoczenia ziem polskich i przywrócenia pryncypatu. Mąż św. Jadwigi.

27 Św. Stanisław (ok. 1030–1079) – biskup krakowski. Jeden z przywódców opozycji przeciwko Bolesławowi II Śmiałemu, skazany na śmierć i stracony. Jego kult odegrał istotną rolę w przezwyciężeniu podziału dzielnicowego w Polsce w XIII w. Kanonizowany przez papieża Innocentego IV w 1253 r.

go²⁸. Król ten zmarł następnie na wygnaniu jako świętobliwy pokutnik w klasztorze św. Floriana w Górnej Austrii²⁹. Przy grobie św. Stanisława w królewskiej katedrze w Krakowie powstała majestatyczna pieśń ku jego czci, śpiewana po dziś dzień wszędzie w całej Polsce po łacinie: „Gaude Mater Polonia, prole foecunda [sic!] nobili...”³⁰.

Następnie ukazała się na firmamencie potrójna gwiazda polskich świętych z rodziny Odrowążów (stary ród, który przez wieki miał swą siedzibę nad Odrą na Górnym Śląsku). Największy spośród nich to św. Hiacynt³¹ — po polsku Jacek — apostoł dominikański, który krokami olbrzyma przemierzył całą wschodnią Europę od Moraw do Bałtyku, od Litwy po Kijów; jego krewnym jest bł. Czesław³², również dominikanin, który bronił ówczesnego Wrocławia przed Mongołami, a w dzisiejszym Wrocławiu spoczywa w grobowcu w nowo wybudowanym kościele św. Wojciecha³³ — przez pobożną ludność jest on czczony jako patron miasta odbudowującego się z gruzów od 1945 r.

Wreszcie w Krakowie spoczywa błogosławiona Bronisława³⁴, według tradycji siostra bł. Czesława, norbertanka ze Śląska.

28 Bolesław II Śmiały (Szczerzy) (ok. 1042—ok. 1081) — książę polski z dynastii Piastów, od 1076 r. król. W wyniku konfliktu z biskupem krakowskim Stanisławem, którego ukarał śmiercią, został wygnany z Polski.

29 Miejsce i okoliczności śmierci Bolesława Śmiałego nie są znane. Według rozpoznaonej w Austrii tradycji król miał umrzeć jako pokutnik w klasztorze w Osjaku.

30 Z łac. „Raduj się, Matko-Polsko, w sławne potomstwo płodna!” — cyt. z *Gaude Mater Polonia* — hymn łaciński ku czci św. Stanisława, napisany prawdopodobnie przez Wincentego z Kielczy w 1253 r.

31 Św. Jacek Odrowąż (ok. 1183—1257) — kanonik kapituły krakowskiej, pierwszy polski dominikanin, organizator misji na Pomorzu i na Rusi. Kanonizowany przez papieża Klemensa VIII w 1594 r.

32 Bł. Czesław (ok. 1180—1242) — dominikanin, przypuszczalnie 2. prowincjał polskiej prowincji dominikańskiej. Współczesne badania nie potwierdzają jego pokrewieństwa ze św. Jackiem. Beatyfikowany przez papieża Klemensa XI w 1713 r. W 1963 r. ogłoszony patronem Wrocławia.

33 Kościół św. Wojciecha we Wrocławiu — według tradycji konsekrowany w 1112 r., najstarsza parafia lewobrzeżnego Wrocławia. W 1226 r. przekazany dominikanom. Po 1810 r. w wyniku sekularyzacji przekazany diecezji. W 1945 r. zniszczony w 70%. Ocalała jedynie barokowa kaplica bł. Czesława. W latach 1946—1981 odbudowywany. W 1951 r. przekazany ponownie dominikanom.

34 Bł. Bronisława (ok. 1200—1259) — mistyczka, norbertanka z opactwa zwierzynieckiego w Krakowie. Nowsze badania nie potwierdzają jej związków rodzinnych z bł. Czesławem. Beatyfikowana przez Grzegorza XVI w 1839 r.

Coraz więcej gwiazd ukazuje się na firmamencie świętych: w Starym Sączu bł. Kunegunda³⁵, w Gnieźnie bł. Bogumił³⁶ i bł. Jolanta³⁷, na Mazowszu Władysław³⁸, a na zamku królewskim w Krakowie świątobliwa królowa Jadwiga³⁹, nowa polska Jadwiga, która czeka na kanonizację. Później doszli nowi święci i męczennicy: św. Stanisław Kostka⁴⁰, nowicjusz jezuitów⁴¹ w Rzymie, św. Jan Kanty⁴², profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, św. Andrzej Bobola⁴³, męczennik we wschodniej Polsce, kanonizowany w roku 1938, i inni święci, aż po franciszkankę o. Maksymilianą Kolbę⁴⁴, męczennika obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, który dobrowolnie oddał życie za swego brata. Obecnie

35 Św. Kinga (1234–1292) – księżna krakowska i sandomierska, pochodząca z królewskiego rodu Arpadów, od 1239 r. żona Bolesława Wstydlwego. Po śmierci męża klaryska. Beatyfikowana w 1690 r., kanonizowana przez papieża Jana Pawła II w 1999 r.

36 Bł. Bogumił – Piotr II (zm. ok. 1203/1204) – arcybiskup gnieźnieński w latach 1187–1198, pustelnik. Beatyfikowany przez papieża Piusa XI w 1925 r.

37 Bł. Jolanta (ok. 1244–1298) – księżna kaliska, żona Bolesława Pobożnego, klaryska. Beatyfikowana przez papieża Leona XII w 1827 r.

38 Bł. Władysław z Gielniowa (przed 1450–1505) – bernardyn, kaznodzieja, poeta, patron Warszawy, beatyfikowany przez papieża Benedykta XIV w 1750 r.

39 Św. Jadwiga Andegaweńska (1374–1399) – królowa Polski, pochodząca z dynastii Andegawenów, żona Władysława II Jagielly, przyczyniła się do chrztu Litwy i odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kanonizowana przez Jana Pawła II w 1997 r.

40 Św. Stanisław Kostka (1550–1568) – nowicjusz jezuitów w Rzymie. Wstąpił do nowicjatu wbrew woli rodziny. Patron młodzieży. Kanonizowany przez papieża Benedykta XIII w 1726 r.

41 Towarzystwo Jezusowe (jezuici) – zakon założony przez św. Ignacego Loyolę w 1534 r. odegrał kluczową rolę w odnowie Kościoła po soborze trydenckim oraz w organizacji misji i szkolnictwa w czasach nowożytnych.

42 Św. Jan Kanty, Jan z Kęt (1390–1473) – filozof, teolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, słynął z uczynków miłosierdzia. Kanonizowany przez papieża Klemensa XIII w 1767 r.

43 Św. Andrzej Bobola (1591–1657) – jezuita, duszpasterz na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, zamordowany przez Kozaków. Kanonizowany przez papieża Piusa XI w 1938 r.

44 Św. Maksymilian Maria Kolbe (wł. Rajmund Kolbe), (1894–1941) – franciszkanin konwentualny, święcenia kapłańskie 1918 r. W 1927 r. założył pod Warszawą klasztor Niepokalanów. W latach 1931–1935 przebywał na misjach w Japonii. Wydawca miesięcznika „Rycerz Niepokalanej”. Podczas wojny aresztowany w 1941 r., przetrzymywany na Pawiaku, a następnie przewieziony do obozu koncentracyjnego w Auschwitz-Birkenau, gdzie wybrał śmierć głodową za skazanego współwięźnia, Franciszka Gajowniczka. Kanonizowany przez papieża Jana Pawła II w 1982 r.

czeka w Rzymie na kanonizację, względnie beatyfikację, około 30 polskich kandydatów. Naród nasz otacza czcią swoich świętych, uważa ich za najbardziej szlachetny owoc, jaki wydać może kraj chrześcijański.

Wspomniany wyżej polski uniwersytet w Krakowie⁴⁵ był pierwszą tego rodzaju uczelnią w całym obszarze wschodnioeuropejskim. Założony już w roku 1363 r. [sic!], czyli mniej więcej w tym samym czasie co Uniwersytet Wiedeński, przez króla Kazimierza Wielkiego⁴⁶, był przez wieki ośrodkiem promieniowania nie tylko polskiej, ale także ogólnoeuropejskiej kultury w najlepszym tego słowa znaczeniu. W XV i XVI w., kiedy śląskie ziemie piastowskie przestały formalnie należeć do Królestwa Polskiego⁴⁷, w Krakowie studiowały i nauczały tysiące studentów i profesorów z Wrocławia, Raciborza, Gliwic, Nysy, Głogowa, Opola i z wielu innych miast Śląska. Nazwiska ich i nazwy ich miejsc urodzenia figurują w polsko-lacińskim narzeczu w starych rejestrach uniwersytetu. Także Mikołaj Kopernik (Nicolaus Copernicus)⁴⁸ jest tam wymieniony z nazwiska. Studiował on astronomię w Krakowie u profesora Marcina Bylicy⁴⁹. Uniwersytet ten wydał i podarował kulturze europejskiej setki uczonych najwyższej klasy naukowej: matematyków, fizyków, lekarzy, prawników, astronomów, historyków i filozofów kultury. Znajduje się między nimi również słynny Paweł Włodkowic⁵⁰, rektor Uniwersytetu Krakowskiego, który podczas obrad Soboru w Konstancji⁵¹ z całą otwartością i najwyższym autorytetem uczonego głosił niesłychaną na owe czasy religijną i ludzką tolerancję, z wielką odwagą osobistą reprezentując

45 Uniwersytet Jagielloński założony w Krakowie w 1364 r. przez króla Kazimierza Wielkiego. Odnowiony i zreorganizowany przez królową Jadwigę i Władysława Jagiełłę. Jeden z głównych ośrodków kultury i nauki polskiej.

46 Kazimierz Wielki (1310–1370) – król Polski od 1333 r. Ostatni władca z dynastii Piastów, reorganizator państwa.

47 Śląscy Piastowie podporządkowali się królowi Czech w XIV w.

48 Mikołaj Kopernik (1473–1543) – astronom, matematyk, ekonomista, lekarz, kanonik we Fromborku. Sformułował heliocentryczną teorię budowy świata.

49 Marcin Bylica, Marcin z Olkusza (1433–1493) – astronom i astrolog, wykładał na uniwersytetach w Padwie, Bolonii i Budzie. Opracował (wspólnie z Regiomontanusem) tablice astronomiczne.

50 Paweł Włodkowic (ok. 1370–ok. 1435) – polski prawnik, pisarz religijny, dyplomata. W latach 1414–1415 rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Bronił interesów Królestwa Polskiego w sporach z zakonem krzyżackim. Brał udział w soborze w Konstancji.

51 Sobór w Konstancji (1414–1418) – 16. sobór powszechny zwołany w Konstancji w celu zakończenia schizmy zachodniej. Podczas soboru potępieni zostali John Wilekfe oraz Jan Hus. Krzyżacy oskarżyli króla Władysława Jagiełłę o sprzyjanie poganom, czemu skutecznie przeciwstawił się Paweł Włodkowic.

pogląd, że pogańskie ludy wschodnioeuropejskie nie są dziką zwierzyną, którą należy i wolno nawracać ogniem i mieczem. Mają one bowiem naturalne prawa ludzkie, tak samo jak chrześcijanie.....⁵²

Z krajami austriackimi łączyły Polskę zawsze lub prawie zawsze przyjazne sąsiedzkie stosunki, zarówno w sferze polityki, jak i kultury. Ich świadkami są między innymi królewskie grobowce rodzinne na zamku królewskim w Krakowie, gdzie w wielu kryptach spoczywają potomkowie austriackiej dynastii cesarskiej⁵³.

Cesarski, austriacki barok przeniknął z krajów austriackich głęboko na tereny polskie, aż po wschodnie tereny sięgające daleko ponad Lwów. Największe triumfy święcił zapewne na Śląsku, w czasach gdy ten należał do „Niemieckiego Cesarstwa Narodu Rzymskiego”⁵⁴. Wrocławskie kościoły barokowe, wyjątkowo piękna wrocławska Aula Leopoldyńska⁵⁵, część uniwersytetu⁵⁶ ufundowanego dzięki staraniom jezuitów⁵⁷ przez cesarza Leopolda⁵⁸, kościoły przyklasztorne w Krzeszowie⁵⁹ i wiele innych

52 *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium* – traktat Pawła Włodkowica o władzy papieża i cesarza nad niewiernymi, zaprezentowany podczas soboru w Konstancji. Paweł Włodkowiec sprzeciwiał się w nim chrystianizacji pogan przemocą oraz postulował przyznanie im pewnych praw. Opowiadał się za możliwością pokojowego współlistnienia chrześcijan i pogan.

53 Zob. M. Rożek, *Groby królewskie w Krakowie*, Kraków 1977.

54 Powinno być Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego – por. przyp. 18.

55 Aula Leopoldyńska (Aula Leopoldina) – główna reprezentacyjna aula Uniwersytetu Wrocławskiego. Jedno z najznamienniejszych dzieł barokowych w Europie. Wzniesiona w latach 1728–1732 otrzymała swoją nazwę na cześć cesarza Leopolda I – fundatora Uniwersytetu.

56 Uniwersytet Wrocławski – uczelnia wyższa ufundowana w 1702 r. przez cesarza Leopolda I dzięki staraniom jezuitów wrocławskich. Początkowo składała się z dwóch wydziałów: filozoficznego i teologicznego. W 1811 r. razem z Uniwersytetem we Frankfurcie nad Odrą wszedł w skład nowego państwowego uniwersytetu z siedzibą we Wrocławiu. Po 1945 r. na bazie tej uczelni polscy profesorowie głównie ze Lwowa, ale również z Wilna, Krakowa, Warszawy i Poznania stworzyli nową uczelnię początkowo Uniwersytet i Politechnikę Wrocławską.

57 Towarzystwo Jezusowe – zakon założony w 1534 r. przez św. Ignacego Loyolę. Odegrał istotną rolę w reformie Kościoła po soborze trydenckim oraz w organizacji misji i szkolnictwa katolickiego. W Polsce od 1564 r.

58 Leopold I Habsburg (1640–1705) – król Węgier, Czech, arcyksiążę Austrii, król Niemiec i cesarz rzymski od 1658 r. Wspierał Rzeczpospolitą Obojga Narodów w walce ze Szwecją. Prowadził wojny z Turkami i Francją. Stworzył podwaliny pod monarchię absolutną.

59 Klasztor w Krzeszowie – prepozytura benedyktyńska na Dolnym Śląsku (1242–1289) ufundowana przez księżną Annę. Od 1292 r. opactwo cysterskie ufundowane przez Bolka I świdnicko-jaworskiego. W XVIII w. kompleks przebudowano. Jeden z najznamienniejszych przykładów baroku na Śląsku. W 1810 r. poddane sekularyzacji.

zabytków to świadkowie architektury najwyższej klasy. Dzięki Bogu podczas ostatniej wojny prawie wszystkie z nich zachowały się, a te, które doznały uszkodzeń, zostały już wyremontowane⁶⁰.

Ani na Śląsku, ani nigdzie indziej na terenie historycznego Cesarstwa Austriackiego⁶¹ narodowi polskiemu nie narzucano obcej kultury, nie odbierano mu też cennego dziedzictwa języka ojczystego ani nie przesładowano za jego używanie. Śląsk jest tego dowodem. Tak zwana polityka germanizacyjna⁶² rozpoczęła się dopiero wraz z osobą pruskiego króla Fryderyka II⁶³, który zajął tę piękną prowincję. Potem nastąpił smutny rozdział naszej historii, rozbiory Polski⁶⁴, w których Austria niestety także brała udział; fakt ten stał się ciężkim brzemieniem dla naszych wzajemnych stosunków.

Jednak nawet w owym nieszczęśliwym dla nas okresie zaborów to właśnie w zaborze austriackim⁶⁵ pokonany i upokorzony naród polski traktowany był o wiele lepiej niż w Prusach⁶⁶ czy w zaborze rosyjskim⁶⁷. Uniwersytet w Krakowie zachował prawie pełną autonomię i prawo do

60 Zob. W. Szetelnicki, *Odbudowa kościołów w Archidiecezji Wrocławskiej w latach 1945–1972. Rola duchowieństwa i wiernych*, Roma 1975.

61 W tym kontekście pojęcie ahistoryczne powinno być Cesarstwa Rzymskiego. Cesarstwo Austriackie powstało w 1804 r.

62 Germanizacja na ziemiach polskich – polityka Prus prowadzona na polskich terenach zajętych w wyniku zaborów w 1772, 17793 i 1795 r. Jej celem było wynarodowienie ludności polskiej i najściślejsze zintegrowanie zajętych ziem polskich z państwem pruskim. Jej nasilenie nastąpiło szczególnie w okresie rządów Ottona von Bismarcka.

63 Fryderyk II Hohenzollern zw. Wielkim (1712–1786) – król Prus od 1740 r., podczas wojen z Austrią zdobył Śląsk. Inicjator pierwszego rozbioru Polski. Przedstawiciel oświeconego absolutyzmu. Pod jego rządami Prusy stały się jednym z mocarstw europejskich.

64 Rozbiory Polski: trzykrotne podziały terytorium Rzeczypospolitej między Rosję, Prusy i Austrię dokonane w 1772, 1793 (bez Austrii) i 1795. Dwa pierwsze zostały uznane przez Rzeczpospolitą na sejmach rozbiorowych. Trzeci spowodował całkowitą utratę niepodległości.

65 Zabór austriacki – tereny Rzeczypospolitej włączone do Austrii w 1772 i 1795 r., a później po kongresie wiedeńskim w 1815 r., były tereny polskie będące w obrębie monarchii Habsburgów, tzw. Galicja.

66 Zabór pruski – tereny Rzeczypospolitej włączone do Prus w 1772, 1793 i 1795 r., a później po kongresie wiedeńskim w 1815 r., były tereny polskie będące w obrębie Królestwa Prus i Cesarstwa Niemieckiego. Obejmujące przede wszystkim Prusy Królewskie, Warmię, Kujawy, Wielkopolskę, część Mazowsza.

67 Zabór rosyjski – tereny Rzeczypospolitej włączone do Rosji w 1772, 1793 i 1795 r., a później po kongresie wiedeńskim w 1815 r., były tereny polskie będące w obrębie Cesarstwa Rosyjskiego i z nim organicznie związane – Królestwo Polskie i Ziemia Zabrane.

posługiwania się ojczystym językiem polskim. Podobnie było we Lwowie i wszędzie na terenach ówczesnej Galicji⁶⁸. Nawet pod panowaniem austriackim Kraków pozostał symbolem wcześniejszej świetności Królestwa Polskiego i nadziei na lepszą przyszłość, a także azylem dla licznych uchodźców ze wszystkich stron. Niestety zabór austriacki, zwany wówczas Galicją, mimo ogólnego postępu gospodarczego Europy, pozostał dość zacofany pod względem ekonomicznym.

Przypomnijmy również, że w roku 1683, gdy papież i cesarz w najwyższej potrzebie zwrócili się o pomoc do króla Jana III Sobieskiego⁶⁹, bo Turcy stali już przez bramami Wiednia, nie wahano się w Polsce ani chwili i duża armia rezerwowa pospieszyła z pomocą⁷⁰. Zaledwie kilka tygodni później Wiedeń był wolny od Turków, którzy wycofali się na południe. Cesarska stolica Wiedeń nigdy nie zapomniała nam owego bohaterskiego i braterskiego gestu. Świadectwem tego jest polski kościół na wzgórzu Kahlenberg⁷¹, symbol dobrej przyjaźni między obydwojema narodami, pomimo wydarzeń politycznych, które przebiegały nieraz własnymi drogami.

Duchowa i kulturalna przyjaźń między Austrią a Polską była niewątpliwie dojrzałym i dobrym owocem kultury chrześcijańskiej, a także katolickiej, która łączyła oba narody. Prawdziwym owocem głęboko katolickiej kultury była też bardzo daleko posunięta tolerancja wobec ludzi o innych poglądach. Postawa prześladowania i nietolerancji była obu narodom zawsze z gruntu obca. Element chrześcijański był w obu narodach tak bardzo związany z kulturą i tak pociągający, że spory na tle religijnym czy nacjonalistycznym nie cieszyły się poparciem ani w Austrii, ani w Polsce.

Na tyle, na ile było to możliwe, Austria próbowała oddać sprawiedliwość narodom Europy Wschodniej i Bałkanów i nigdy nie chciała ich zagłady. W Polsce stało się znane zdanie polskiego króla Zygmunta

68 Na ten temat zob. Z. Fras, *Galicja*, Wrocław 1999; *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914)*. *Studia i szkice*, red. K. Fiolek, M. Stala, Kraków 2011.

69 Jan III Sobieski (1629–1696) – król Polski od 1674 r. Znakomity wódz, prowadził zwycięskie wojny z Tatarami i Turkami. Dążył do zreformowania państwa i wzmocnienia władzy królewskiej. Okres jego panowania był czasem stabilizacji.

70 Odsiecz Wiednia – bitwa pod Wiedniem 12 X 1683 r. – zwycięstwo odniesione przez wojska polsko-austriacko-niemieckie dowodzone przez Jana III Sobieskiego nad wojskami tureckimi dowodzonymi przez Kara Mustafę. Przybycie pod Wiedeń wojsk polskich z odsieczą było wypełnieniem zobowiązań podpisanego pół roku wcześniej układu zaczepno-obronnego.

71 Kościół św. Józefa na wzgórzu Kahlenberg zbudowany przez kamedulów w XVII w., zniszczony przez Turków w 1683 r., odbudowany w XVIII w. Od 1906 r. prowadzony przez polskich księży zmartwychwstańców. Miejsce, z którego Jan III Sobieski dowodził bitwą pod Wiedniem.

Augusta⁷². Gdy próbowano oskarżyć przed nim protestantów jako here-tyków i wrogów państwa, król odpowiedział: „Może i są heretykami, ale są też jednocześnie moimi poddanymi i moimi dziećmi”⁷³.

Owa z gruntu tolerancyjna postawa pozostała właściwa naszym obu katolickim narodom aż po dziś dzień, zarówno Polakom, którzy obecnie żyją stłoczeni na dość niewielkim obszarze między Bugiem a Odrą, jak i Austriakom, których państwo wyłoniło się po katastrofie w 1918 r. w postaci dzisiejszej Austrii⁷⁴.

Ta nowa Austria jednak, jak doskonale widzimy, pełni chrze-ścijańską misję kulturową dawnego cesarstwa za pomocą większego arsenału środków niż wcześniej, będąc także w naszej epoce spekta-kułarnym pomostem między Wschodem i Zachodem Europy, między Słowianami, Niemcami i innymi narodami. Pod tym względem pozycja dawnego – a dziś odnowionego miasta cesarskiego – Wiednia jest nie tylko symbolem, lecz także przekłada się na nowoczesne działania kul-turalne.

Polska z entuzjazmem przyjmuje kardynała Franza Königa⁷⁵ z Wiednia, traktując go od lat jak najlepszego przyjaciela, a polscy biskupi z kardyna-łem Wyszyńskim⁷⁶ na czele są podczas każdej podróży do Rzymu jak naj-serdeczniej przyjmowani przez austriackich sąsiadów, doświadczając za-wsze gościnności wiedeńskiej w najlepszym wydaniu. Oby tak zawsze było.

Przyszły rok – 1966 – ma być dla całej Polski nie tylko rokiem jubile-uszowym, lecz także rokiem podziękowania za nieskończone miłosier-dzie i łaskę Bożą, którymi obficie obdarowane były tak liczne pokolenia

72 Zygmunt II August (1520–1572) – ostatni z dynastii Jagiellonów, wielki książę li-tewski od 1529 r. i król Polski od 1548. Doprowadził do ścisłej unii polsko-litewskiej (unia lubelska). Poparł ruch egzekucji praw i dóbr oraz utrzymał tolerancję religijną.

73 Por. J. Lecler, *Historia tolerancji w wieku reformacji*, przekł. L. Kühn, H. Kühn, War-szawa 1964, t. I, s. 384–394.

74 W wyniku klęski w I wojnie światowej monarchia austro-węgierska została zlikwi-dowana, a w Austrii proklamowano republikę.

75 Franz König (1905–2004) – święcenia kapłańskie w 1933 r., mianowany biskupem w 1952 r., od 1956 r. arcybiskup Wiednia, w 1958 r. podniesiony do godności kardynalskiej. Brał aktywny udział w obradach Soboru Watykańskiego II, w latach 1965–1980 kierował Sekretariatem do spraw Niewierzących. Blisko współpracował z kardynałem Bolesła-wem Kominkiem, przeszedł na emeryturę w 1985 r.

76 Stefan Wyszyński (1901–1981) – święcenia kapłańskie w 1924 r., od 1945 r. rektor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, w 1946 r. mianowany biskupem lubelskim. W latach 1948–1981 prymas Polski, arcybiskup gnieźnieński i warszawski (Prymas Tysiąclecia). W 1953 r. wyniesiony do godności kardynalskiej, w latach 1953–1956 internowany przez władze komunistyczne. Uczestnik czterech sesji Soboru Watykań-skiego II.

Polaków. Przez lata staraliśmy się przygotować na uroczystości Tysiąclecia. Dziewięć lat trwała tak zwana Wielka Nowenna⁷⁷ pod wysokim patronatem Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski, do której mamy wszyscy nieograniczone zaufanie w myśl wielkiej teologicznej prawdy życiowej: per *Mariam ad Jesum*⁷⁸. Każdy rok poświęcony był innemu tematowi społecznemu, który był rozpowszechniany i zgłębiany na ambonie, w sali katechetycznej i przy wszelkich innych danych nam okazjach przez księży i osoby świeckie: miłość bliźniego i sprawiedliwość społeczna, małżeństwo i rodzina, przyszłe pokolenie, społeczna odpowiedzialność za społeczeństwo i naród itp.

Wreszcie w ostatnim roku Wielkiej Nowenny powierzyliśmy się wszyscy w szczególny sposób Matce Bożej: biskupi, kapłani i osoby świeckie, wszystkie stany, a także wszystkie diecezje i parafie oddały się pod opiekę Królowej naszego kraju⁷⁹. Tak jak czynią dzieci w niebezpieczeństwie, uciekliśmy w Jej ramiona i na Jej matczynym łonie szukamy obrony wolności zbawionych dzieci Bożych.

Zło i dzisiejsze zagrożenia wszelkiego rodzaju przybierają takie rozmiary, że bez Jej matczynych pomocy, bez wszechmocnej łaski Bożej, założyłyby nam kajdany, my zaś po tysiącokroć wolimy za św. Pawłem⁸⁰ być „niewolnikami Chrystusa”⁸¹ niż niewolnikami tego świata, a mówiąc wprost: niewolnikami piekła. *Tertium non datur*⁸². Będąc w naszej obecnej sytuacji, także i Wy, drodzy austriaccy Bracia, uczynilibyście prawdopodobnie to samo.

Uroczystości naszego wielkiego *Te Deum laudamus* będą odbywały się przez cały rok 1966 kolejno w najstarszych miastach będących siedzibami biskupstw – począwszy od Gniezna i Poznania, poprzez Wrocław, Kraków i Włocławek, aż po Toruń, Warszawę i dalej w kierunku

77 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

78 Z. łac. Przez Maryję do Jezusa.

79 *Rok IX Wielkiej Nowenny. Program duszpasterski*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1965, nr 4, s. 80–84.

80 Św. Paweł z Tarsu, Szawel (ok. 6–64 lub 67) zwany Apostołem Narodów. Początkowo faryzeusz, nawrócony rozpoczął działalność misyjną w świecie rzymskim. Przypisuje mu się autorstwo 13 Listów wchodzących w skład Nowego Testamentu. Zginął śmiercią męczeńską.

81 Ef 6,6.

82 Z. łac. Trzeciej możliwości nie ma.

wschodnim⁸³. Uroczystości centralne odbędą się na Jasnej Górze w Częstochowie w pierwszych dniach maja 1966 r.⁸⁴ Zapraszamy Was serdecznie, przewielebni Księża Biskupi Austrii, do udziału w nich i mamy nadzieję, że będziecie mogli bez trudności na nie przybyć.

Prosimy Was o przekazanie orędzia o naszym roku jubileuszowym Waszemu katolickiemu Ludowi Bożemu oraz o Wasze współuczestnictwo w jakiegokolwiek formie, czy to ustanowienia wybranej niedzieli jako dnia modlitwy w tej intencji, czy też w inny sposób. Sprawicie nam w ten sposób ogromną radość.

Tak oto, w chrześcijańskim duchu, przekazujemy Wam, przewielebni Bracia i Pasterze Austrii, niniejszy list w auli Soboru, który zmierza do szczęśliwego zakończenia. Najświętsza Panno Maryjo z Częstochowy⁸⁵ i Mariazell⁸⁶, módl się za oba nasze narody: *Regina mundi, ora pro nobis! Omnes Sancti Patroni Austriae atque Poloniae, intercedite pro nobis!*⁸⁷

83 Zob. B. Noszczak, *Antymilenium...*

84 Główna msza milenijna zorganizowana została na Jasnej Górze w Częstochowie 3 V 1966 r.

85 Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

86 Matka Boża z Mariazell – Magna Mater Austriae – tytuł związany z figurą maryjną czczoną w najważniejszym narodowym sanktuarium w Austrii, i jednym z najważniejszych sanktuariów maryjnych w Europie. Według tradycji sanktuarium powstało w połowie XII w., z XIII w. pochodzą pierwsze dokumenty pisane.

87 Z łac. Królowo świata módl się za nami. Wszyscy Święci Patronowie Austrii i Polski przyczynicie się za nami!

BELGIA

MESSAGE COLLEGIAL DES EVEQUES POLONAIS

A L'EPISCOPAT BELGE

PERES VENERABLES

ET TRES CHERS FRERES DANS LE CHRIST SEIGNEUR,

Nous venons vous annoncer une grande joie. En 966, la Pologne fêtera solennellement son premier millénaire chrétien.

Bien avant 966, des moines missionnaires, notamment les disciples de saint Méthode, prêchaient la bonne Nouvelle dans les régions du sud et de l'est de la Pologne, mais telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, prince ou roi, décidait de la conversion de tout son peuple. En épousant la princesse tchèque Dobrawa, Mieczysław I-er, duc de Pologne, s'engagea à partager sa foi chrétienne. Les chroniques rapportent qu'à partir de 966, date de son baptême, "la Pologne eut son premier évêque" : "Polonia coepit habere episcopum", notamment l'évêque missionnaire Jordan qui dépendait directement du Pape Jean XIII. En l'an mil, le Pape Sylvestre II établit en Pologne une organisation hiérarchique autonome, avec le siège métropolitain à GNIEZNO et trois évêchés : KRAKÓW /Cracovie/, WROCLAW et KOŁOBRZEG /près de Stettin/. La conversion de la Pologne coïncida donc avec sa promotion politique.

Ce fut l'époque d'une levée générale de missionnaires. La fin du monde que l'on croyait imminente rappelait l'ordre du Seigneur "que l'Évangile fût prêché à toutes les nations". Saint Wojciech-Adalbert scella de son sang ses travaux d'apôtre qui l'avaient mené en Prusse. Rachetées à leur pesant d'or par le fils de Mieczysław, Bolesław le Grand, ses reliques réunirent en l'an mil dans le même hommage d'humble piété l'empereur Othon III, son ami et disciple, et le roi de Pologne.

A côté de Saint Adalbert, combien de missionnaires anonymes qui travaillèrent sans relâche, parfois jusqu'à l'effusion du sang, pour la conversion du peuple polonais ! Nous savons que dans leur nombre il y en avait qui étaient originaires de Lorraine et des Flandres. Comment oublier que l'Abbaye de Saint André, de Lophem-lez-Bruges, a formé la relève de la vie monastique, anéantie en Pologne depuis les partages, en aidant à restaurer l'ancienne abbaye de Tyniec, près de Cracovie, et en contribuant au renouveau liturgique par la publication, en langue polonaise, du fameux missel de Dom Lefebvre ?

Vos grandes Abbayes nous ont aidés à renouer avec un passé riche en vocations contemplatives et merveilleusement équilibrées grâce à la règle de Saint Benoît, Patriarche de l'Occident et Patron de l'Europe, dont le mot d'ordre : "ora et labora" est d'une actualité saisissante.

Nous tenons également à vous exprimer notre gratitude pour tout ce que les meilleurs de chez nous doivent à l'université de Louvain, si sûre de doctrine et hardie dans l'affrontement de problèmes nouveaux.

Vos maîtres furent aussi les nôtres. Les oeuvres du Cardinal Mercier et de Dom Columba Marmion, traduites en polonais, se trouvent dans les bibliothèques de tous nos séminaires et continuent à nourrir les esprits et les coeurs de vérités substantielles.

Ces quelques exemples suffisent pour justifier notre gratitude - mais aussi cette lettre que nous vous adressons, chers Frères dans le Christ, à ce tournant de notre histoire qui nous invite à de justes bilans.

Neuf ans de préparation intense, cette "Grande Neuvaine" qui a éclairé, coup sur coup, différents aspects de notre vie : la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ, par Notre-Dame, tel fut notre programme axé sur les deux pôles complémentaires du MISERERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes. En faisant le bilan des talents confiés à notre gérance, nous relevons nos "péchés par omission". Dans les malheurs qui se sont abattus sur notre Patrie, nous voyons en premier lieu un appel à la pénitence et à la conversion, cette "metanoïa" qui transfigure les réalités terrestres

en les branchant sur le mystère de la Rédemption - Domine, MISERERE !

Dans le concert des peuples, la Pologne semble avoir été appelée à un témoignage particulièrement intense de sa fidélité catholique. On l'a appelée, non sans raison, "rempart de la Chrétienté". Il suffit de considérer ses frontières au cours des siècles pour constater qu'elles coïncident, surtout à l'est, avec celles de l'Eglise catholique. Tout recul de la Pologne se soldait par l'implantation de l'islam ou du schisme, imposés par force au peuple qui en était la première, douloureuse victime. Nos siècles de grandeur sont en raison exacte de l'élan missionnaire qui animait nos ancêtres, comme les époques de déclin et de marasme marquent le fléchissement de ce sens de responsabilité pour les petits et les humbles souffrant persécution. En récapitulant les pages sombres de notre histoire nous frappons notre poitrine : Domine, MISERERE !

A l'heure présente, Dieu nous fait l'honneur de vivre le mystère de l'Eglise des Pauvres. Réduits à l'essentiel, nous tablons sur la grâce dont nous vérifions avec émerveillement les richesses insondables. La foi indéfectible de nos masses paysannes et ouvrières oriente notre pastorale qui est tout entière au service du peuple de Dieu, bien plus affamé du Pain de vie que de pain matériel. C'est peut-être l'aspect le plus émouvant de la Pologne d'aujourd'hui, facilement discernable.

Cependant, à tous les niveaux, mais surtout à celui des élites,

résistons-nous aux tentations des matérialismes qui nous guettent ?
Mis à l'épreuve, restons-nous fidèles à la Béatitude des Pauvres ?
Domine, MISERERE !

Peuple de pécheurs, mais peuple malgré tout fidèle. Nos confessions assiégés en font foi ! Le pardon du Seigneur ne cesse de transformer les larmes de contrition en action de grâces, de notre MISERERE jaillit le MAGNIFICAT !

Car, nous avons conscience d'avoir beaucoup reçu au cours de ce premier Millénaire, et nous savons d'expérience que l'infinie miséricorde dépasse le poids du péché, en fait un tremplin.

Nous vous prions donc, chers Frères dans le Christ, de nous aider à rendre grâces, en premier lieu, de ne jamais avoir trahi le Christ Seigneur et sa Croix rédemptrice. Tel est en effet l'attachement du peuple polonais à la foi catholique que ses amis, parfois même ses ennemis, considèrent ce lien comme vital et organique, au point qu'on a de la peine à admettre qu'un Polonais de souche soit vraiment incroyant ou athée.

Cette attitude d'humble confiance et de repentir hardi qui s'allient harmonieusement est, à notre sens, le fruit du culte marial si profondément ancré dans le cœur de notre peuple qu'il constitue en quelque sorte son signe distinctif et sa différence spécifique.

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Théotokos /Matka Boża = Mère de Dieu, est le titre courant qu'on lui donne en Pologne/. Son plus ancien document écrit est un cantique marial que les soldats entonnaient avant les batailles /des historiens de valeur attribuent à ce fait une particularité de l'histoire de la Pologne qui n'a jamais mené de guerres d'agression, préférant toujours à la violence des alliances pacifiques/. Le code de nos Lois de 1506 : "Commune inclyti Regni Poloniae privilegium" commence par ce cantique, devenu hymne national.

Les liens tissés par les siècles entre le peuple polonais et la Vierge Marie sont si intimes et si organiques qu'on a de la peine à les définir, comme on ne peut dire ce qu'est la vie. Un fait est certain : instinctivement, le peuple polonais attribue à la Vierge fidèle sa fidélité catholique. Comment n'en serait-il pas convaincu puisque tous ceux qui veulent lui arracher la foi, s'attaquent d'abord, avec un acharnement significatif, à la Mère du Verbe Incarné ?

En 1656, à la cathédrale de Lwów, le roi Jean-Casimir s'était engagé solennellement au renouveau social et moral de son peuple, prenant pour témoin : "la Reine de la Pologne".

En 1956, à trois siècles d'intervalle, nous avons repris à notre compte ces vœux royaux qui n'ont été tenus qu'à moitié.

C'est le sens de notre "Grande Neuvaine". Le 3 Mai 1966, le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/, ses promesses, en se consacrant à Notre-Dame par VŒU DU SAINT ESCLAVAGE POUR LA LIBERTÉ DE L'ÉGLISE.

Ce vœu résume en quelque sorte notre expérience millénaire, en nous mettant au cœur du mystère de la Rédemption.

Nous désirons entrer dans ce deuxième Millénaire de notre histoire chrétienne avec une foi sans défaillance, capable de transporter les montagnes. La grâce de Marie est toute en fonction de son Fils, CHEF et CORPS MYSTIQUE, et nous ne pouvons choisir de meilleur "raccourci" pour nous laisser saisir par le Christ et par son Esprit, pour le plein épanouissement de la vie Trinitaire dans nos âmes.

Ainsi donc, très chers Frères dans le Christ, le chant du MAGNIFICAT, ce "manifeste" de l'Église des Pauvres, dominera les fêtes de notre Millénaire.

A la veille de cet événement, nous vous demandons humblement de nous offrir, au cours de 1966, un jour de prières aux intentions de l'Église en Pologne.

Permettez-nous également d'exprimer le vœu de vous voir arriver aussi nombreux que possible au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/. Ce pèlerinage vous éclairera bien mieux sur la Pologne catholique que cette

lettre ne saurait le faire. Vous serez témoins d'un peuple immense qui se sait pécheur, mais tire de ce fait même des raisons d'espérer : In Te, Domine, speravi; non confundar in aeternum !

Nous vous saluons humblement et respectueusement dans le Christ Seigneur, par Sa Mère, la Vierge Marie, Mère de l'Eglise.

Rome, le 18 Novembre 1965.

+ Stefan Carlinowski Bpysyn L.
Kiniarski Polonae

+ Antonius Baraniak
Archiepiscopus Posnaniensis

+ Balesław Kamiński Stehsepp. Bis.
in Wrocław

+ Carolus Wojtyła
Archiepiscopus Metropolita Cracoviensis

+ Antoni Pawłowski, episcopus Vladislaviensis

+ Karol Józef Karolowski episcopus Lublinski

+ Mirosław Klepac, Episcopus Lublinski, Or

+ Jerzy Jankowski Episcopus Lublinski

+ Petrus Katura, Episcopus Lublinski

+ Franciscus Jop. Episcopus in Opole

+ Hieronimus Jankowski, Episcopus in Opole

+ Stefan Jankowski Episcopus Lublinski

- + Bogdan Lebedi, eppus floccensis
- + Adamek hmitli, eppus setman.
- + Johannes Jaroszewicz, Adam. Apst. Polceusis
- + Henryk Hwirin, Eppus Tarnowensis
- + Joseph Braunig, Eppus, Vic. Co. p. Haly
- + Stanislaw Jakubik, Eppus. Przemyśl
- + Antoni Wruck, ep. auxil. in Wroclaw
- + Wenceslaus Majowski, eppus auxil. Varsaviensis
- + Georgius Finske, eppus auxil. in Gorko
- + Franciscus Jadozabli, eppus auxil. in Poznan'
- + Juliacus Grotzke, eppus auxil. Cracoviensis
- + Carolus Tekala - Eppus Aux. in Tarnow
- + Krzysztof Kowalski, eppus auxil. Culmensis
- + Georgius M. Szwarc, Eppus Auxiliarius Pargowensis
- + Jan Mosinski, eppus auxil. Ploans
- + Bohdan Bajka, eppus aux. Lublensis
- + Thaddeus Szaragayk, eppus auxil. Zastokensis.
- + Wenceslaus Skoworucha, eppus auxil. in Giedles
- + Jan Zaube, eppus auxil. Wladislavensis
- + Henrico Zyndziel, ep. aux. in Gwile
- + Franz Reupers, eppus aux. Natowicensis
- + Adolphus Fubing, eppus auxil. Gnesensis
- + Paulus Letusch, eppus aux. in Wroclaw
- + Johannes Berniack, eppus aux. in Gwiazd

CZCIGODNI OJCOWIE I NAJDROŻSI BRACIA
W CHRYSZTUSIE PANU,

Spieszymy Wam zwiastować wielką radość. W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodziła swe pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa.

Na długo przed 966 r. misjonarze, w tym uczniowie świętego Metodego¹, głosili dobrą nowinę w południowych i wschodnich regionach Polski, lecz takie były struktury polityczne i społeczne tamtych czasów, że tylko chrzest wodza, księcia lub króla decydował o nawróceniu całego jego ludu. Poślubiając czeską księżniczkę Dobrawę², Mieszko I³, książę Polski, zobowiązał się do przyjęcia jej wiary chrześcijańskiej. Kroniki podają, że od 966 r., roku swojego chrztu,

„Polska miała swojego pierwszego biskupa”: *Polonia coepit habere episcopum*⁴, zwłaszcza misjonarza biskupa Jordana⁵, który był bezpośrednio zależny od papieża Jana XIII⁶. W roku tysięcznym Papież

1 Św. Metody (ok. 820–885) – misjonarz Słowian, starszy brat św. Cyryla-Konstantyna. Wprowadził język słowiański do liturgii. Święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej; współpatron Europy.

2 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

3 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

4 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

6 Jan XIII (zm. 972) – papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarzy Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misje chrześcijańskie w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

Sylwester II⁷ ustanowił autonomiczną organizację hierarchiczną w Polsce, z siedzibą arcybiskupią w GNIEŹNIE i trzema biskupstwami: KRAKÓW, WROCŁAW i KOŁOBRZEG (k. Szczecina)⁸. Nawrócenie Polski zbiegło się więc z jej politycznym promowaniem.

Był to czas powszechnych powołań misjonarskich. Koniec świata, który uważano za bliski, był przypomnieniem polecenia Pana, „aby Ewangelię głosić wszystkim narodom”⁹. Święty Wojciech-Adalbert¹⁰ przypieczętował swoją krwią apostołskie prace, które zaprowadziły go do Prus. Jego relikwie, odkupione za wagę złota przez syna Mieszka, Bolesława Wielkiego¹¹, zjednoczyły w roku 1000, w tym samym holdzie pokornej pobożności, cesarza Ottona III¹², jego przyjaciela i ucznia, oraz króla Polski¹³.

Oprócz św. Wojciecha wielu anonimowych misjonarzy pracowało niestrudzenie aż do przelania krwi, by nawrócić lud polski! Wiemy, że pośród nich byli tacy, którzy pochodzili z Lotaryngii i Flandrii. Jak zapomnieć, że Opactwo św. Andrzeja, Lophem-la-Bruges¹⁴, przywróciło życie monastyczne, zniszczone w Polsce od czasów rozbiorów, pomagając

7 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) — papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

8 Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michalowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

9 Mk 13, 10.

10 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) — biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

11 Bolesław I Chrobry (967–1025) — książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

12 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

13 Bolesław Chrobry w roku 1000 nie był jeszcze królem. Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

14 Opactwo benedyktyńskie Świętego Andrzeja w Brugii założone w XII w. Jedno z opactw założycielskich Kongregacji Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, do której należy m.in. opactwo tynieckie w Polsce.

odrestaurować stare opactwo w Tyńcu¹⁵ w pobliżu Krakowa i przyczyniając się do odnowienia liturgii poprzez publikację słynnego mszału Dom Lefebvre'a w języku polskim¹⁶?

Wasze wspaniałe opactwa pomogły nam ponownie nawiązać do przeszłości bogatej w powołania kontemplacyjne i cudownie wyważone dzięki regule świętego Benedykta¹⁷, Patriarchy Zachodu i Patrona Europy, którego motto: „ora et labora”¹⁸ jest uderzająco aktualne.

Chcielibyśmy również wyrazić nasze podziękowania za to wszystko, co najlepsi z nas zawdzięczają uniwersytetowi w Louvain¹⁹, tak pewnemu swej doktrynie i odważnemu w konfrontacji z nowymi problemami.

Wasi nauczyciele również byli naszymi nauczycielami. Dzieła kardynała Merciera²⁰ i Dom Columba Marmiona²¹, przetłumaczone na język polski, znajdują się w bibliotekach wszystkich naszych seminariów i nadal zasilają umysły i serca zasadniczymi prawdami.

Tych kilka przykładów wystarczy, aby uzasadnić naszą wdzięczność – ale także ten list, który Wam przekazujemy, drodzy Bracia w Chrystusie, w tym punkcie zwrotnym naszej historii, który zachęca nas do uczynienia właściwych podsumowań.

15 Opactwo Benedyktynów w Tyńcu – założone w XI w., jedno z najstarszych polskich opactw (najstarsze istniejące opactwo). Skasowane w 1816 r. Odnowione w XX w. dzięki zaangażowaniu mnichów z opactwa św. Andrzeja w Brugii (szczególnie o. Karola van Oosta).

16 *Mszal Rzymski z dodatkiem Nabożeństw Nieszpornych*, opracowany przez o. Gaspara Lefebvre'a z opactwa św. Andrzeja z Brugii i wydany w polskim tłumaczeniu w 1949 w Tyńcu – Brugii.

17 Św. Benedykt z Nursji (ok. 480–547) – twórca monastycyzmu benedyktyńskiego, autor reguły i założyciel zakonu benedyktyńskiego. Ojciec Kościoła, Patron Europy.

18 Z łac. „módl się i pracuj” – dewiza benedyktyńska.

19 Katolicki Uniwersytet w Louvain – najstarszy uniwersytet w Belgii zał. 1425 r. Z polskich ojców soborowych studiowali na nim bp Kazimierz Kowalski i bp Jan Fondaliński. Zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, kol. 102, 221.

20 Kard. Désiré-Joseph Mercier (1851–1926) – belgijski duchowny arcybiskup Mechelen, teolog, filozof, zwolennik neotomizmu, inicjator dysput z anglikanami. Uehonorowany doktoratami *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Do jego poglądów odwoływał się w trakcie Soboru Watykańskiego II prymas Wyszyński podczas dyskusji o rozdziale maryjnym w Konstytucji „O Kościele”. Zob. M. Bialkowski, *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Lublin 2019, s. 436, przyp. 49.

21 Bl. Kolumban Marmion – Columba Marmion (1858–1923), irlandzki benedyktyn, teolog, wykładowca na Uniwersytecie katolickim w Louvain, jeden z twórców benedyktyńskiej Kongregacji Zwiastowania NMP. Beatyfikowany przez Jana Pawła II w 2000 r.

Dziewięć lat intensywnych przygotowań, ta „Wielka Nowenna”²², która rzuciła światło na różne aspekty naszego życia: rodzinę, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, wspólne dobro i porządek społeczny, odnowienie wszystkich rzeczy w Chrystusie, przez Matkę Bożą, był to nasz program skupiony na dwóch uzupełniających się biegunach: MISERERE²³ i MAGNIFICAT²⁴.

Rozważając naszą przeszłość, stajemy się świadomi naszych niedoskonałości. Dokonując bilansu talentów powierzonych naszemu zarządowi, odkrywamy nasze „grzechy przez zaniechanie”. W nieszczęściach, które spadły na naszą Ojczyznę, widzimy przede wszystkim wezwanie do pokuty i nawrócenia, tę „metanoję”²⁵, która przemienia rzeczywistość ziemską, włączając ją w tajemnicę Odkupienia – Domine, MISERERE!²⁶

Wśród narodów Polska wydaje się nie bez powodu nazywana „przedmurzem chrześcijaństwa”²⁷. Wystarczy prześledzić jej granice przez wieki, aby stwierdzić, że są one zbieżne, szczególnie na wschodzie, z granicami Kościoła katolickiego. Każde cofnięcie się Polski powodowało wprowadzenie islamu lub schizmy, wymuszonych siłą na ludziach, którzy byli ich pierwszą, bolesną ofiarą. Stulecia naszej wielkości zachowały ścisły związek z rozmachem dzieła misyjnego, który ożywił naszych przodków, tak jak czasy upadku i marazmu wskazują na osłabienie poczucia odpowiedzialności za maluczkich i pokornych, cierpiących prześladowania. Podsumowując ciemne karty naszej historii, uderzamy się w piersi: Domine, MISERERE!

W chwili obecnej Bóg czyni nam zaszczyt przeżywania tajemnicy Kościoła Ubogich. Zredukowani do tego, co istotne, polegamy na łasce, której niezglębione bogactwa poznajemy z zachwytem. Niewzruszona wiara naszych chłopskich i robotniczych mas kieruje naszą duszpasterską posługą, która jest całkowicie oddana Ludowi Bożemu, o wiele bardziej pragnącego Chleba Życia niż chleba materialnego. To chyba najbardziej poruszający aspekt dzisiejszej Polski, łatwo dostrzegalny.

22 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczyk, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

23 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

24 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

25 Z gr. nawrócenie.

26 Z łac. Panie zmiłuj się.

27 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

Jednak czy na wszystkich poziomach, a szczególnie na poziomie elit, opieramy się czyhającym pokusom materializmu? Wystawieni na próbę, czy nadal jesteśmy wierni Błogosławieństwu Ubogich²⁸? Domine, MISERERE!

Naród grzeszników, ale mimo wszystko naród wierny. Nasze obłąkane konfesjonały są tego dowodem. Przebaczenie Pana nigdy nie przestaje zamieniać lez skruchy w dziękczynienie, z naszego MISERERE wytryska MAGNIFICAT!

Uświadamiamy sobie bowiem, że wiele otrzymaliśmy podczas tego pierwszego Tysiąclecia i mamy doświadczenie, że nieskończone miłosierdzie przekracza ciężar grzechu, czyni z niego odskocznię.

Prosimy więc Was, drodzy Bracia w Chrystusie, abyście wspomogli nas w dziękczynieniu za to, że nigdy nie zdradziliśmy Chrystusa Pana i Jego Odkupieńczego Krzyża. Takie jest bowiem przywiązanie narodu polskiego do wiary katolickiej, że jego przyjaciele, a czasem nawet wrogowie, uważają tę więź za żywotną i organiczną do tego stopnia, że trudno jest przyznać, by rodowity Polak mógł być naprawdę niedowiarciem lub ateistą.

Ta postawa pokornego zaufania i śmiałej skruchy, które harmonijnie się łączą, jest według nas owocem maryjnego kultu tak głęboko zakorzenionego w sercach naszego ludu, że jest to w pewnym sensie jego znak rozpoznawczy i jego wyróżniająca się odmiennność.

Polska weszła do historii, śpiewając na chwałę Dziewicy Theotokos²⁹ (Matka Boża — jest to powszechny tytuł nadany jej w Polsce). Jego najstarszym pisemnym dokumentem jest maryjna pieśń³⁰, intonowana przez żołnierzy przed bitwą (wybitni historycy przypisują ten fakt szczególnej cesze historii Polski, która nigdy nie prowadziła wojen napastniczych, wołąc zawsze pokojowe sojusze od przemocy). Kodeks naszych praw z 1506 r.: „Commune inclyti Regni Poloniae privilegium”³¹ zaczyna się od tej pieśni, która stała się hymnem narodowym.

Więzi przez wieki zadzierzgnięte między polskim narodem a Maryją Panną są tak intymne i tak organiczne, że trudno je zdefiniować, tak jak nie można powiedzieć, czym jest życie. Jeden fakt jest pewny: instynktownie Polacy przypisują wiernej Dziewicy swoją katolicką wierność. Jak

28 Mt 5, 3.

29 Z gr. Matka Boża.

30 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

31 Statut Łaskiego — zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim, opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

nie mogliby być oni o tym przekonani, skoro wszyscy ci, którzy chcą wyrwać im wiarę, z tak wielką zaciekłością atakują najpierw Matką Wcielonego Słowa?

W 1656 r. w katedrze lwowskiej król Jan Kazimierz³² uroczyście zobowiązał się do społecznej i moralnej odnowy swego ludu, biorąc za świadka „Królową Polski”³³.

W 1956 roku, po trzech wiekach, w naszym własnym imieniu podjęliśmy te śluby królewskie³⁴, które zostały dotrzymane tylko w połowie.

Takie jest znaczenie naszej „Wielkiej Nowenny”. 3 maja 1966 r.³⁵ naród polski uroczyście odnowi w sanktuarium jasnogórskim³⁶ swoje obietnice, poświęcając się Matce Bożej poprzez ŚLUBOWANIE ŚWIĘTEGO ZNIEWOLENIA ZA WOLNOŚĆ KOŚCIOŁA³⁷.

To ślubowanie podsumowuje w pewnym sensie nasze tysiącletnie doświadczenie, stawiając nas w sercu tajemnicy Odkupienia.

Pragniemy wejść w to drugie Tysiąclecie naszej historii chrześcijaństwa z niezawodną wiarą, zdolną do przenoszenia gór. Łaska Maryi pochodzi od jej SYNA, GŁOWY MISTYCZNEGO CIAŁA i nie możemy wybrać lepszego „skrótów”, aby dać się porwać Chrystusowi i Jego Duchowi, dla pełnego rozwoju życia Trójcy w naszych duszach.

32 Jan II Kazimierz (1609–1672) – król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

33 Śluby Lwowskie – uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

34 Jasnogórskie Śluby Narodu – uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Ponawiający i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

35 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

36 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

37 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

Tak więc, drodzy Bracia w Chrystusie, pieśń MAGNIFICAT, ten „manifest” Kościoła Ubogich, będzie dominował podczas świętowania naszego Tysiąclecia.

W przeddzień tego wydarzenia pokornie prosimy Was o ofiarowanie w 1966 r. jednego dnia modlitw w intencji Kościoła w Polsce.

Pozwólcie nam również wyrazić pragnienie, abyście przybyli jak najliczniej do sanktuarium na Jasnej Górze. Pielgrzymka ta oświeci Was o wiele lepiej w kwestii Polski katolickiej, niż zdołałby to uczynić ten list. Będziecie świadkami, jak ogromna rzesza ludzi wiedząc, iż są grzesznikami, potrafi z tego powodu żywić nadzieję. *In Te, Domine, speravi, non confundar in aeternum.*³⁸

Pozdrawiamy Was z pokorą i szacunkiem w Chrystusie Panu, poprzez Jego Matkę, Dziewicę Maryję, Matkę Kościoła³⁹.

Rzym, 18 listopada 1965.

38 Z łac. „W Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie będę zawstydzony na wieki”.

Zob. Psalm 71 (70) oraz hymn *Te Deum laudamus*. Według tzw. *Te Deum* milenijnego: „W Tobie Panie zaufałem, Nie zawstydzę się na wieki”.

39 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

FRANCJA

MESSAGE COLLEGIAL DES EVEQUES POLONAIS
A L'EPISCOPAT FRANÇAIS

PERES VENERABLES

ET TRES CHERS FRERES DANS LE CHRIST SEIGNEUR,

Nous venons vous annoncer une grande joie. En 1966, la Pologne fêtera solennellement son premier millénaire chrétien.

Bien avant 966, des moines missionnaires sillonnaient ses plaines immenses, à peine défrichées. Les disciples de saint Méthode pénétraient profondément dans les provinces du sud et de l'est. Telles étaient cependant les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, prince ou roi, décidait de la conversion de tout son peuple. Le pas décisif fut franchi en 966 par Mieczysław I-er qui, en épousant la princesse chrétienne, d'origine tchèque, Dobrawa, s'engagea à partager sa foi. Les chroniques rapportent qu'à partir de 966, la Pologne eut son premier évêque missionnaire, Jordan, qui dépendait directement du Pape Jean XIII : "Polonia coepit habere episcopum".

Les liens qui nous unissent sont trop étroits pour que vous ignorez cette date. Les frontières qui nous séparent ne vous ont peut-être

pas permis d'entrer en contact avec le peuple polonais qui, depuis neuf ans, s'efforce de s'y préparer. En vous invitant à une communion plus intime d'esprit et de coeur au cours des célébrations de ce grand anniversaire, nous payons non seulement une dette d'amitié, mais aussi de gratitude. Car, à ce tournant de l'histoire qui nous engage à de justes bilans, ce nous est une joie de reconnaître tout ce que la Pologne, depuis 1000 ans, doit à la France.

Permettez-nous, bien chers Frères, d'évoquer quelques faits, parmi les plus saillants, sans prétendre épuiser un sujet qui mériterait, à lui tout seul, un livre.

Si "tout est Providence" comme le disait saint Jean Vianney, ce ne fut certes pas un hasard qu'un grand pape d'origine française, Gerbert d'Aurillac devenu Sylvestre II, ait donné à la Pologne, en l'an mil, une structure hiérarchique autonome, avec le siège métropolitain de G涅ZKO et trois évêchés : à Cracovie, à Wrocław et à Kołobrzeg /près de Stettin/.

Cet acte solennel, scellé par le sang de saint Wojciech-Adalbert, premier martyr du sanctoral polonais, devait avoir des conséquences incalculables. Trente-quatre ans après le baptême du duc Mieczysław, son fils Bolesław le Grand obtint l'indépendance politique de la Pologne, grâce à l'implantation de son organisation ecclésiastique. Or, l'empereur Othon III qui sanctionna cette autonomie en mettant sa propre couronne sur la tête de Bolesław, était un fervent disciple du Pape Sylvestre qui lui avait inculqué le sens de la mission universelle de l'Eglise et

l'ardent désir d'établir en Europe l'ordre chrétien. La rencontre à Gniezno du jeune empereur pèlerin et du premier roi de Pologne, auprès de la dépouille du martyr Adalbert, ne fut possible que grâce à ce moine Pontife au coeur brûlant d'amour, qui doubla le cap du premier millénaire en suscitant une levée générale de missionnaires. Ne fallait-il pas qu'avant la fin du monde que l'on croyait imminente, "l'Évangile fût prêché à toutes les nations" ?

Nous aimons contempler le Pape Sylvestre II penché sur le berceau de la Pologne catholique. Et ceci nous rappelle, Frères dans le Christ Seigneur, que vous avez le double de notre âge, puisque la France eut l'honneur d'être évangélisée par les disciples des apôtres, tels que saint Irénée, peut-être même par des amis du Seigneur.

Nous venons donc vers vous comme des frères cadets qui ont pu bénéficier, d'un seul coup, de mille ans d'évangélisation et de croissance dans le Christ. Grâce à un grand Pape missionnaire, l'Église implantée en Pologne n'a pas manqué de cadres et nous savons présentement que des moines venus de France ont marqué les relais de la bonne Nouvelle par ces hauts lieux que furent les monastères.

Cluny, mais surtout Clairvaux. D'après une très ancienne tradition, saint Bernard serait venu en Pologne. L'influence des cisterciens fut si bienfaisante et universelle qu'au début du XIIIe siècle un grand évêque, Kietlicz, l'a comparé à "une aurore qui illumine la Pologne". Dé-

fricheurs infatigables des forêts vierges, ils semaient la parole dans les profondeurs des âmes d'autant plus ouvertes à la grâce d'accueil que leur présence adoucissait les moeurs et abolissait le servage. Chaque abbaye devenait un centre d'intense rayonnement et un asile pour les pauvres. La Pologne doit aux disciples de saint Bernard ce sens aigu de la justice sociale qui n'a cessé de hanter les meilleurs de ses fils. Elle leur doit aussi le sobre élanement des flèches gothiques qui témoignent jusqu'à nos jours de leur présence.

On a pu comparer à Jeanne d'Arc la Reine Hedvige d'Anjou, descendante de saint Louis et des Piasts, qui tint un jour dans ses frêles mains de petite fille le sort de la Pologne et de la Lithuanie. Reine à 13 ans, morte à 25 ans, d'une beauté et d'une intelligence remarquables, elle sut gravir la montée abrupte du sacrifice jusqu'au sommet de la sainteté. La raison d'état exigeait qu'elle renonçât au mariage avec Guillaume d'Autriche, son compagnon d'enfance tendrement aimé, pour épouser un "barbare", Jagellon, duc de la Lithuanie. Pendant une longue nuit d'agonie passée face au Christ en Croix que l'on conserve pieusement à la Cathédrale de Wawel, Hedvige accepta, non point pour des raisons politiques, mais à cause de tout un peuple dont le sort se jouait. Jagellon promettait non seulement de rattacher ses terres lithuanienues et ruthènes à la couronne de Pologne, mais aussi de convertir au catholicisme sa dynastie et tout son peuple. Il tint parole. L'évangélisation pacifique de la Lithuanie démasqua les fins agressives de l'Ordre teutonique qui se taillait un empire dans les pays de l'est, sous prétexte de raids

missionnaires. Bientôt au Concile de Constance /1414-1418/ un groupe d'évêques et de théologiens polonais obtiendra la ratification solennelle de la première charte de tolérance et de liberté religieuse, condamnant toute tentative de convertir des païens "par le glaive" /le fameux traité de Paul Włodkowic "De potestate Papae et Imperatoris respectu infidelium"/. Cette prise de position, avec preuves à l'appui, ne fut possible que grâce au sacrifice de la Reine Hedvige.

Sa vie trop brève fut une bénédiction pour le Pologne. Les historiens demeurent interdits devant la variété et la réussite de ses interventions pacifiques. Pour conjurer un conflit armé, elle ne craignit point de longues et harassantes chevauchées et tel était l'ascendant de sa sainteté qu'il suffisait de sa présence pour que de mortels adversaires se sentissent, soudain, réconciliés.

Evoquons encore un trait qui nous rappelle les origines françaises de la Reine Hedvige. L'université de Cracovie, fondée par son grand-père, Casimir le Grand, étant tombée en décadence, c'est à la Sorbonne qu'elle fit appel pour la restaurer, en léguant à cet effet tous ses bijoux royaux. A partir de cette époque, les échanges culturels entre la France et la Pologne se multiplient.

Hedvige ne vit pas l'ouverture de l'université, une année après sa mort. Elle ne vit pas les résultats de plus en plus féconds de son sacrifice et de son règne. Les miracles qui éclatèrent sur son tombeau

firent mieux comprendre à ses contemporains la merveille de son oeuvre historique. L'acte d'union entre la Pologne et la Lithuanie, conclu à Horodlo en 1413, évoque son souvenir en commençant par la grande charte de l'amour évangélique, proclamée par saint Paul dans le fameux chapitre XIII de la I-ère Epître aux Corinthiens. Nous ne trouvons rien d'analogue dans l'histoire de l'Europe chrétienne, rien qui prouve avec plus d'évidence l'ascendant indélébile de la sainteté sur la chose publique. Car, le règne d'Hedvige d'Anjou ouvrit pour la Pologne et la Lithuanie une époque que les historiens dénomment unanimement "siècle d'or", comme unanimement ils reconnaissent que la décadence débute à partir du moment où tomba en oubli le testament d'amour, de paix et d'union de la petite-fille de saint Louis de France.

Pardonnez-nous, Frères très chers dans le Christ, de tant nous attarder au souvenir de la Reine Hedvige. Dans l'amitié qui nous unit, rien ne saurait se comparer aux liens de sainteté qui engagent, simultanément, nos deux peuples. Car, Hedvige est aussi vôtre par le sang de ses veines qui l'apparente à la Maison d'Anjou et il est également dans votre intérêt de la voir un jour monter sur les autels. Sa cause, introduite aussitôt après sa mort, retardée par celle de la duchesse de Silésie, son homonyme que nous fêtons le 16 Octobre, mise en veilleuse avec tant d'autres lors des partages de la Pologne, attend toujours.

Enjambons maintenant trois siècles, jusqu'au 1 Avril 1656, date de la consécration solennelle de la Pologne, par le roi Jean-Casimir, à

Notre-Dame. A genoux devant son icône, ayant communié, il lut à haute voix le texte de ses vœux, faisant amende honorable pour ses propres péchés et ceux de son peuple. Le siège de Czestochowa venait de réveiller et de mobiliser la résistance de la Pologne, plongée dans les affres d'un véritable "déluge", comme les historiens appellent cette première tentative de partages, par des voisins rapaces et concertés. Leur échec à Jasnà Góra /Yasna Goura/ venait de changer le cours de la guerre. Prompts au péché mais aussi au repentir, le peuple criait grâce.

Or le texte des "vœux de Jean-Casimir" évoque à s'y méprendre ceux de Louis XIII. La femme du roi de Pologne, Marie-Louise de Gonzague, princesse de Nevers, d'une piété peu commune, n'y fut certes pas pour rien.

Tandis que le pays, sauvé de justesse, se relevait des ruines matérielles amoncelées pendant cinq ans de guerres, la reine se concertait avec saint Vincent de Paul pour obtenir des fondations de Lazaristes et de Soeurs de Charité. Aussitôt acclimatés, les deux instituts inscrivirent des pages de gloire dans les annales de la Pologne catholique. Quel hôpital de chez nous n'était présidé par des cornettes, jusqu'à ces derniers temps où elles en furent chassées ? Quand à Messieurs les Lazaristes, ils se dépensaient sans compter à la formation discrète et solide d'élites intellectuelles qui peuplaient les universités et assuraient la relève des missions.

Aux écoutes des messages dont le ciel ne cesse de favoriser la France, la Pologne catholique non seulement les adopte, mais contribue à les répandre. Ainsi peu de temps après les apparitions de Paray-le-Monial, l'épiscopat polonais fut-il le premier à demander au Saint-Siège en 1764 d'étendre à l'Eglise universelle le culte liturgique du Sacré-Coeur. La Reine Marie Leszczyńska, hantée par le pressentiment des malheurs qui devaient s'abattre sur sa propre patrie et sur sa patrie d'adoption, s'y dépensa avec ardeur. Dès le XVIIIe siècle, grâce à la Compagnie de Jésus qui comptait en Pologne d'éminents spirituels, des sanctuaires voués au Sacré-Coeur étendirent sur le pays un réseau tutélaire qui, aux heures de l'épreuve, devait devenir pour tant d'âmes désseparées une nasse de Miséricorde.

Plus près de nous, le fait de Lourdes a eu en Pologne de si profonds retentissements que rares sont les églises où ne se trouve un autel voué à Celle qui s'est présentée à Bernadette comme "l'Immaculée Conception". Le "Fou de Notre-Dame", Maximilien Kolbe, emprunta à la Rue du Bac ses fameuses "cartouches" qui lui valurent, en Pologne et au Japon, tant de conversions et tant de vocations.

Il nous faut bien arrêter ce bref inventaire de nos redevances envers la France chrétienne. Que de congrégations religieuses ont essaimé en Pologne, trouvant aussitôt de profondes résonances dans les âmes ! On ne tarirait pas en énumérant vos chefs-d'oeuvre de théologie et de spiritualité qui ont nourri des générations entières, et continuent à leur servir de réconfort.

L'histoire sacrée et l'histoire profane se chevauchent, à moins qu'il n'y ait qu'une seule histoire à double trame : celle de l'Incarnation. Considérées sous cet angle, les épreuves qui, depuis deux siècles surtout, n'ont cessé de frapper la Pologne, s'éclairent et s'expliquent, prenant un sens d'éternité. Au XIXe siècle nos insurrections manquées se sont soldées par un véritable éclatement de saints, dont plusieurs ne vous sont peut-être pas inconnus, comme Frère Albert Chmielowski au service de clochards avec sa jambe de bois, le Père Joseph Kalinowski, officier de carrière condamné au gibet, gracié in extremis, restaurateur et réformateur du Carmel en Pologne, l'Archevêque de Varsovie Feliński. L'asile que la France accordait aux insurgés et aux exilés politiques fut si cordial que, loin de s'étioler, nos poètes et nos philosophes, nos savants, nos musiciens et nos peintres transplantés sur votre sol, créèrent des chefs-d'oeuvre dont nous pouvons évoquer ici le sens profondément religieux. Car rien n'affine le génie comme la souffrance acceptée dans le sens de la Croix rédemptrice et nous ne saurions oublier les Cyrénéens qui nous ont aidés à porter la nôtre, comme Montalembert, l'ami de Mickiewicz, comme Michelet, l'ami de Lelewel, comme tant d'autres, prêtres et laïques dont l'amitié fraternelle et la grâce d'accueil ont sauvé du désespoir tant de malheureux transplantés sur votre sol, en leur donnant le sentiment d'avoir trouvé une deuxième patrie, avec le goût du risque fécond et du travail.

Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Norwid, Fryderyk Chopin, Juliusz Kossak, autant de noms qui relèvent du patrimoine universel. Ce que nous

désirons souligner dans cette lettre c'est notre philosophie de l'histoire, née en France, dont les principes éminemment chrétiens et nullement réductibles à un messianisme romantique, continuent à nourrir notre peuple. Car, contrairement à ce que pensent peut-être des observateurs superficiels, nos masses catholiques ne sont teintées ni de quiétisme, ni de fidéisme, mais avides de fondements théologiques qui éclairent leur foi. Au niveau du martyre - songeons aux six millions de morts dans les camps d'extermination nazis, dont 2.500 prêtres, - seul le mystère de la Rédemption pleinement accepté et assumé, sauve du désespoir et de l'absurde. Toutes ces idées qui ont pris corps dans les oeuvres de nos grands émigrés, demeurent vivantes et orientent les coeurs et les esprits dans le sens de l'expiation, bien commun de toute l'Eglise. Il suffit de voir nos paysans faisant le Chemin de Croix pour comprendre qu'il ne s'agit là ni de folklore, ni de sentimentalisme /la souffrance n'est jamais "aimable"/ mais de COMMUNION A LA CROIX DU SEIGNEUR. Comment oublier que ces idées-forces ont mûri en France, aux bords de la Seine ?

Par ailleurs, puisque "amitié" signifie "échange", permettez-nous une brève allusion aux services que la Pologne, elle aussi, a rendu à la France, en lui offrant le sang de ses fils, au cours de toutes les guerres "pour votre liberté et la nôtre", depuis les grognards de Napoléon jusqu'aux soldats de la dernière guerre mondiale, tombés sur votre sol.

Depuis plus d'un siècle, une émigration agricole et ouvrière n'a cessé d'alimenter votre monde ouvrier, apportant de la Mère Patrie ses coutumes, sa langue, ses chants, ses rites que vous protégez, chers Frères dans le Christ, avec tant de respectueuse délicatesse, comme un patrimoine spirituel qui s'insère dans la grande famille des peuples chrétiens. Soyez en remerciés !

En évoquant tout ce passé qui nous unit, nous désirons, chers Frères dans le Christ, resserrer ces liens au seuil du deuxième millénaire que la Pologne doit franchir en 1966.

A cet effet, nous vous demandons humblement de nous offrir UN JOUR DE PRIERES, choisi à votre gré au cours de notre année jubilaire, aux intentions de la Pologne catholique.

Neuf ans de préparation intense, éclairant coup sur coup différents aspects de notre vie : la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ, par Notre-Dame, tel fut notre programme axé sur les deux pôles complémentaires du MISERERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes. En faisant le bilan des talents confiés à notre gérance, nous relevons nos "péchés par omission". Dans les malheurs qui se sont abattus sur notre Patrie, nous voyons en premier lieu un appel à la pénitence et à la

conversion, cette "metanoïa" qui transfigure les réalités terrestres en les branchant sur le mystère de la Rédemption - Domine, MISERERE !

Dans le concert des peuples, la Pologne semble avoir été appelée à un témoignage particulièrement intense de sa fidélité catholique. On l'a appelée, non sans raison, "rempart de la chrétienté". Il suffit de considérer ses frontières au cours des siècles pour constater qu'elles coïncident, surtout à l'est, avec celles de l'Eglise catholique. Tout recul de la Pologne se soldait par l'implantation de l'islam ou du schisme, imposés par force au peuple qui en était la première, douloureuse victime. Nos siècles de grandeur sont en raison exacte de l'élan missionnaire qui animait nos ancêtres, comme les époques de déclin et de marasme marquent le fléchissement de ce sens de responsabilité pour les petits et les humbles souffrant persécution. En récapitulant les pages sombres de notre histoire, nous frappons notre poitrine : Domine, MISERERE !

A l'heure présente, Dieu nous fait l'honneur de vivre le mystère de l'Eglise des Pauvres. Réduits à l'essentiel, nous tablons sur la grâce dont nous vérifions avec émerveillement les richesses insondables. La foi indéfectible de nos masses paysannes et ouvrières oriente notre pastorale qui est tout entière au service du peuple de Dieu, bien plus affamé du Pain de vie que de pain matériel. C'est peut-être l'aspect le plus émouvant de la Pologne d'aujourd'hui, facilement discernable.

Cependant, à tous les niveaux, mais surtout à celui des élites, résistons-nous aux tentations des matérialismes qui nous guettent ? Mis à l'épreuve, restons-nous fidèles à la Béatitude des Pauvres ? Domine, MISERERE !

Peuple de pécheurs, mais peuple malgré tout fidèle. Nos confessions assiégés en font foi ! Le pardon du Seigneur ne cesse de transformer les larmes de contrition en action de grâces, de notre MISERERE jaillit le MAGNIFICAT ! Car, nous avons conscience d'avoir beaucoup reçu au cours de ce premier Millénaire, et nous savons d'expérience que l'infinie miséricorde dépasse le poids du péché, en fait un tremplin.

Nous vous prions donc, chers Frères dans le Christ, de nous aider à rendre grâces, en premier lieu, de ne jamais avoir trahi le Christ Seigneur et sa Croix rédemptrice. Tel est en effet l'attachement du peuple polonais à la foi catholique que ses amis, parfois même ses ennemis, considèrent ce lien comme vital et organique, au point qu'on a de la peine à admettre qu'un Polonais de souche soit vraiment incroyant ou athée.

Cette attitude d'humble confiance et de repentir hardi qui s'allient harmonieusement est, à notre sens, le fruit du culte marial si profondément ancré dans le coeur de notre peuple qu'il constitue en quelque sorte son "signe distinctif" et sa "différence spécifique".

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Théotokos /Bogurodzica = Mère de Dieu, est le titre courant qu'on lui donne en Pologne/. Son plus ancien document écrit est un cantique marial que les soldats entonnaient avant les batailles /des historiens de valeur attribuent à ce fait une particularité de l'histoire de la Pologne qui n'a jamais mené de guerres d'agression, préférant toujours à la violence des alliances pacifiques/. Le code de nos Lois de 1506 : "Commune inclyti Regni Poloniae privilegium" commence par le cantique "BOGURODZICA", devenu hymne national.

Les liens tissés par les siècles entre le peuple polonais et la Vierge Marie sont si intimes et si organiques qu'on a de la peine à les définir, comme on ne peut dire ce qu'est la vie. Un fait est certain : instinctivement, le peuple polonais attribue à la Vierge fidèle sa fidélité catholique. Comment n'en serait-il pas convaincu puisque tous ceux qui veulent lui arracher la foi, s'attaquent d'abord, avec un acharnement significatif, à la Mère du Verbe Incarné ?

En 1656, à la cathédrale de Lwów, le roi Jean-Casimir s'était engagé solennellement au renouveau social et moral de son peuple, prenant pour témoin "la Reine de la Pologne".

En 1956, à trois siècles d'intervalle, nous avons repris à notre compte ces voeux royaux qui n'avaient été tenus qu'à moitié.

C'est le sens de notre "Grande Neuvaine". Le 3 Mai 1966 le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/, ses promesses, en se consacrant à Notre-Dame par voeu de saint esclavage, pour la liberté de l'Eglise.

Ce voeu résume en quelque sorte notre expérience millénaire, en nous mettant au coeur du mystère de la Rédemption.

Nous désirons entrer dans ce deuxième Millénaire de notre histoire chrétienne avec une foi sans défaillance, et un grand désir de renouveau dans le Christ Seigneur. Comme nous l'enseigne Vatican II dans la Constitution sur l'Eglise, la grâce de Marie est toute en fonction de son Fils, CHEF et CORPS MYSTIQUE, et nous ne pouvons choisir de meilleur "raccourci" pour nous laisser saisir par le Christ et par son Esprit, pour le plein épanouissement de la vie Trinitaire dans nos âmes.

Ainsi donc, très chers Frères dans le Christ, le chant du MAGNIFICAT, ce "manifeste" de l'Eglise des Pauvres, dominera les fêtes de notre Millénaire.

A la veille de cet événement, nous vous invitons tous à vous joindre à notre MISERERE, mais surtout à notre MAGNIFICAT.

Permettez-nous également d'exprimer le voeu de vous voir arriver aussi nombreux que possible au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/. Ce

pèlerinage vous éclairera bien mieux sur la Pologne catholique que cette lettre ne saurait le faire. Vous serez témoins d'un peuple immense qui se sait pécheur, mais tire de ce fait même des raisons d'espérer. In te, Domine, speravi : non confundar in aeternum !

Nous vous saluons humblement et respectueusement dans le Christ Seigneur, par sa Mère, la Vierge Marie, Mère de l'Eglise.

Rome, le 18 Novembre 1965.

- + Stefan Cardinal Wyszyński
Primer Polonice
- + Antonius Baraniak
Archiepiscopus Posnaniensis
- + Bolesław Kominek Archiepiscopus
in Wrocław
- + Carolus Wojtyła
Archiepiscopus Metropolita Cracoviensis
- + Michał Klepacz Episcopus Ord. Sedesania
- + Casimirus Joseph Koradziński Episcopus
- + Hubert Falkowski Episcopus Tomiensis
- + Antoni Sawrowski Episcopus Vladislavensis
- + Petrus Katura, Episcopus Lublinensis.
- + Adamus Kowalski, Episcopus Gdanensis.
- + Franciscus Gofz Episcopus Lit. Daubicensis in Opole

- + Georgius Petrus Episcopus Torunensis
- + Stefan Jareta Episcopus Czerstochoviensis
- + Bogdan Khorak Episcopus Clocensis
- + Stanislas Jasiel the. the. Peremysh
- + Joannes Paroszewicz Admon. Apost. Kielcensis
- + Theobaldus Jaskowicz, episcopus coadjutor, Kujawensis
- + Neocentus Majoris Episcopus Auxil. Dorszowensis
- + Georgius Troska, episcopus auxil. in Gorkow
- + Franciscus Jedwabski, episcopus auxil. Posnaniensis
- + Ludw. Winka, ep. auxil. in Gorkow
- + Joseph Czerny, episcopus auxil. in Sieradz
- + Georgius Modzelewski episcopus auxil. in Varsavia
- + Carolus Tykala, episcopus auxil. in Tarnob.
- + Jozefczak Jozefski, episcopus auxil. in Plock
- + Joannes Kaczmarski, episcopus auxil. in Gorkow
- + Jan Zareba, episcopus auxil. in Radziszew
- + Jan Wasilowski, episcopus auxil. in Plock
- + Wacławski de Kowalski, episcopus auxil. in Gorkow
- + Jozefowicz Kowalski, episcopus auxil. in Culmen
- + Jozef Bieganski, episcopus auxil. in Radowice
- + Ladislaus Kubin, episcopus auxil. in Gorkow
- + Bohdan Biega, episcopus auxil. in Gorkow
- + Henricus Jankowski, episcopus auxil. in Gorkow
- + Paulus Kutschke, episcopus auxil. in Gorkow
- + Thaddeus Janaszek, episcopus auxil. in Czerstochoviensis.

CZCIGODNI OJCOWIE I NAJDROŻSI BRACIA
W CHRYSZTUSIE PANU,

Spieszmy Wam zwiastować wielką radość. W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodziła swe pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa.

Na długo przed 966 r. misjonarze przemierzali ogromne, ledwo wykarczowane równiny. Uczniowie św. Metodego¹ zapuszczali się głęboko na południowe i wschodnie prowincje. Takie jednak były struktury polityczne i społeczne tamtych czasów, że tylko chrzest wodza, księcia lub króla decydował o nawróceniu całego jego ludu. Decydujący krok uczynił Mieszko I² w 966 r. Poślubiając czeską księżniczkę Dobrawę³, zobowiązał się do przyjęcia jej wiary. Kroniki podają, że od 966 r., Polska miała swego pierwszego biskupa misjonarza, Jordana⁴, który był zależny bezpośrednio od Papieża Jana XIII⁵: *Polonia coepit habere episcopum*⁶.

1 Św. Metody (ok. 820–885) – misjonarz Słowian, starszy brat św. Cyryla-Konstantyna. Wprowadził język słowiański do liturgii. Święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej; współpatron Europy.

2 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

3 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

4 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

5 Jan XIII (zm. 972) – papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarzy Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misje chrześcijańskie w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

6 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

Więzi, które nas łączą, są zbyt bliskie, abyście o tej dacie nie wiedzieli. Granice, które nas dzielą, być może nie pozwoliły Wam nawiązać kontakt z narodem polskim, który od dziewięciu lat podejmuje wysiłki, by się do tego przygotować. Zapraszając Was do bardziej intymnej komunii ducha i serca podczas obchodów tej wielkiej rocznicy, splecamy nie tylko dług przyjaźni, ale także wdzięczności. Bowiemy w tym punkcie zwrotnym historii, który zobowiązuje nas do dokonania właściwych podsumowań, jest dla nas wielką radością uznać wszystko, co od 1000 lat Polska zawdzięcza Francji.

Pozwólcie nam, drodzy Bracia, na przywołanie kilku, najbardziej doniosłych faktów, bez możliwości wyczerpania tematu, który sam w sobie zasługuje na spisanie w postaci książki.

Jeśli „wszystko jest Opatrznością”, jak mawiał św. Jan Vianney⁷, to z pewnością nie był to przypadek, że wielki papież francuskiego pochodzenia Gerbert d'Aurillac, który został Sylwestrem II⁸, nadał Polsce w roku tysięcznym autonomiczną strukturę hierarchiczną, z siedzibą metropolitalną w GNIEŹNIE i trzema biskupstwami: w Krakowie, we Wrocławiu i w Kołobrzegu koło Szczecina⁹.

Ten uroczysty akt, przypieczętowany krwią św. Wojciecha-Adalberta¹⁰, pierwszego męczennika wśród polskich świętych, miał mieć nieobliczalne konsekwencje. 34 lata po chrzcie księcia Mieszka, jego syn Bolesław Wielki¹¹ uzyskał niezależność polityczną Polski dzięki ustanowieniu własnej organizacji kościelnej¹². Otóż, cesarz Otton III¹³, który usankcjonował tę autonomię, nakładając swoją własną koronę na głowę

7 Św. Jan Maria Vianney (1786–1859) – francuski ksiądz katolicki, proboszcz w Ars, mistyk, spowiednik, opiekun ubogich, od 1905 r. patron proboszczów Francji. Kanonizowany w 1925 r. Od 1929 r. patron proboszczów katolickich.

8 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) – papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

9 Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michałowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

10 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) – biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

11 Bolesław I Chrobry (967–1025) – książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

12 Por. przyp. 9.

13 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

Bolesława, był żarliwym uczniem Papieża Sylwestra, który wpoił mu sens powszechnej misji Kościoła i żarliwe pragnienie ustanowienia chrześcijańskiego porządku w Europie. Spotkanie w Gnieźnie młodego cesarza pielgrzyma z pierwszym królem Polski¹⁴, przy szczątkach męczennika Wojciecha, było możliwe tylko dzięki temu mnichowi — Papieżowi z płoną- cym miłością sercem, który zakończył pierwsze tysiąclecie, inicjując na sze- roką skalę powołania misjonarskie. Czyż nie było konieczne przed końcem świata, który uważano za bliski, aby „Ewangelia była głoszona wszystkim narodom”¹⁵?

Lubimy patrzeć na Papieża Sylwestra II, nachylonego nad kolebką ka- tolickiej Polski. A to przypomina nam, Bracia w Chrystusie Panu, że jeste- ście dwa razy starsi od nas, gdyż Francja miała zaszczyt być ewangelizo- wana przez uczniów apostołów, takich jak św. Ireneusz¹⁶, może nawet przez przyjaciół Pana.

Przychodzimy więc do Was jako młodszy bracia, którzy mogli od razu czerpać z tysiąca lat ewangelizacji i wzrostu w Chrystusie. Dzięki wielkiemu Papieżowi-misjonarzowi, Kościołowi założonemu w Polsce nie brakowało pasterzy i wiemy teraz, że mnisi przybywający z Francji byli zwiastunami tej Dobrej Nowiny płynącej ze sławnych ośrodków, jakimi były klasztory.

Cluny¹⁷, ale przede wszystkim Clairvaux¹⁸. Według starodaw- nej tradycji św. Bernard¹⁹ przybył ponoć do Polski²⁰. Wpływ cyster-

14 Bolesław Chrobry w roku 1000 nie był jeszcze królem. Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

15 Mk 13, 10.

16 Św. Ireneusz (ok. 140–202) — najwybitniejszy teolog chrześcijański II w., apostoł Galii, biskup Lyonu, Ojciec Kościoła. W swoich pismach polemizował z sektami gnostyc- kimi oraz sformułował uzasadnienie dla prymatu biskupa rzymskiego. W 1922 r. papież Benedykt XV rozszerzył jego kult na cały Kościół powszechny.

17 Cluny — opactwo benedyktyńskie w Burgundii założone w 909 r., ośrodek reformy życia zakonnego w Europie. Zespół klasztorny z X–XII w. wpłynął na romańską architekturę Europy.

18 Clairvaux — jedno z najważniejszych cysterskich opactw macierzystych. Założone w 1115 r. przez św. Bernarda z Clairvaux. Ośrodek reformy życia monastycznego.

19 Św. Bernard z Clairvaux (ok. 1190–1153) — francuski mnich, cysters, teolog, doktor Kościoła, reformator życia monastycznego, jeden z twórców spekulatywnego mistycy- zmu, inicjator II krucjaty, kanonizowany w 1174 r.

20 Nie ma dowodów na to, że św. Bernard przybył do Polski. Informacja związana jest z Listem biskupa krakowskiego Mateusza i Piotra Włostowica do św. Bernarda z ok. 1147 r. Zob. M. Plezia, *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Z. Budkowa i in., Warszawa 1960, s. 123–140.

sów²¹ był tak zbawienny i powszechny, że na początku XIII w. wielki biskup Kietlicz²² porównał go do „jutrzrenki, która oświeca Polskę”. Niestrudzeni karczownicy dziewiczych lasów zasiewali słowo w głębinach dusz, tym bardziej łaskawie przyjmowani, że ich obecność łagodziła obyczaje i znosiła poddaństwo. Każde opactwo stawało się ośrodkiem intensywnego oddziaływania i azylem dla ubogich. Polska zawdzięcza uczniom św. Bernarda głębokie poczucie sprawiedliwości społecznej, które nigdy nie przestało nawiedzać najlepszych z jej synów. Zawdzięcza im także smukłość gotyckich wież, które świadczą o ich obecności do dzisiaj.

Do Joanny d'Arc²³ można porównać Jadwigę Andegaweńską²⁴, potomkinię św. Ludwika²⁵ i Piastów²⁶, która pewnego dnia dzierżyła losy Polski i Litwy w swych wątplych rękach małej dziewczynki. Królowa w wieku trzynastu lat (zmarła, mając lat 25) o niezwyklej urodzie i inteligencji była w stanie wspiąć się na stromy szczyt poświęcenia aż do świętości. Racja stanu wymagała od niej wyrzeczenia się małżeństwa z Wilhelmem Austriackim²⁷, jej ukochanym towarzyszem z dzieciństwa, i poświęcenia „barbarzyńcy”, Jagielly²⁸, księcia Litwy. Podczas długiej nocy

21 Cystersi – zakon mniszy wywodzący się od benedyktynów zał. w 1098 r. przez Roberta z Molesmes, w Polsce od lat 40. XII w.

22 Henryk Kietlicz (ok. 1150–1219) – arcybiskup gnieźnieński w latach 1199–1219. Reformator życia kościelnego w Polsce na podstawie reformy gregoriańskiej i programu papieża Innocentego III. Uczestnik Soboru Laterańskiego IV.

23 Św. Joanna d'Arc (1412–1431) – zwana także Dziewicą Orleańską, mistyczka, bohaterka narodowa i patronka Francji. Doprowadziła do kilku znaczących zwycięstw nad wojskami angielskimi w trakcie wojny stuletniej. Po schwytaniu przez Burgundów i przekazaniu Anglikom oskarżona o czary i herezje i spalona na stosie. Później uniewinniona. Kanonizowana w 1920 r.

24 Św. Jadwiga Andegaweńska (1374–1399) – królowa Polski, pochodząca z dynastii Andegawenów, żona Władysława II Jagielly, przyczyniła się do chrztu Litwy i odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kanonizowana przez Jana Pawła II w 1997 r.

25 Św. Ludwik IX (1214–1270) – król Francji, reformator państwa, organizator VI i VII krucjaty. Był bratem Karola I Andegaweńskiego, w linii prostej przodka św. Jadwigi.

26 Piastowie – pierwsza dynastia panująca w Polsce od X w. do 1370 r. Jej linia na Mazowszu wygasła w 1526 r., a na Śląsku w 1675 r.

27 Wilhelm Habsburg (ok. 1370–1406) – ksiączę Austrii z dynastii Habsburgów, narzeczony Jadwigi Andegaweńskiej. Panował w Karyntii, Styrii i Krainie.

28 Władysław II Jagiello (ok. 1351–1434) – wielki ksiączę litewski z dynastii Jagiellonów (1377–1401), król Polski od 1386 r. Zawarł z Polską unie w Krewie (1385 r.) i Horodle (1413 r.). Rozpoczął chrystianizację Litwy. Zwyciężył zakon krzyżacki w wielkiej wojnie 1409–1411. Rozszerzył przywileje szlacheckie.

męki spędzonej przed ukrzyżowanym Chrystusem, który pieczęlowicie przechowywany jest w katedrze na Wawelu²⁹, Jadwiga wyraziła zgodę nie z powodów politycznych, lecz ze względu na cały naród, którego los się ważył. Jagiello obiecał nie tylko przyłączyć swoje litewskie i ruskie ziemie do Korony Polskiej, ale także nawrócić na katolicyzm swoją dynastię i cały swój lud. Dotrzymał słowa. Pokojowa ewangelizacja Litwy zdemaskowała agresywne cele zakonu krzyżackiego³⁰, który wykrawał dla siebie imperium na wschodzie pod pretekstem najazdów misyjnych. Wkrótce na Soborze w Konstancji³¹ (1414–1418) grupa polskich biskupów i teologów otrzyma uroczystą ratyfikację pierwszej karty tolerancji i wolności religijnej, słynnego traktatu Pawła Włódkowica³² *De Potestate Papae et Imperatoris respectu infidelium*³³, potępiającego wszelkie próby nawrócenia pogan „mieczem”. Zajęcie takiego stanowiska, wraz z potwierdzającymi dowodami, było możliwe tylko dzięki poświęceniu królowej Jadwigi.

Jej zbyt krótkie życie było błogosławieństwem dla Polski. Historycy pozostają oniemiałymi wobec różnorodności i powodzenia jej pokojowych interwencji. Aby uniknąć konfliktu zbrojnego, nie obawiała się długich i wyczerpujących podróży, a taka była jej rosnąca świętość, że sama jej obecność wystarczała, by śmiertelni przeciwnicy nagle stawali się pojednani.

29 Krzyż św. Jadwigi Andegaweńskiej (tzw. czarny krucyfiks) – słynący cudami krzyż pochodzący z XIV w., według tradycji przywieziony z Węgier przez Jadwigę Andegaweńską, umieszczony w ołtarzu we wschodnim ramieniu ambitu katedry wawelskiej.

30 Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie – zakon rycerski założony w 1198 r. W XIII w. przeniesiony do Polski, podbił Prusy i Pomorze Gdańskie, tworząc tam silne państwo i rozpoczął ekspansję na ziemie polskie i litewskie, co doprowadziło do długoletniego konfliktu z Polską. W 1525 r. zakon w Prusach uległ sekularyzacji, tworząc świeckie Prusy Książęce jako lenno Polski. Przetrwał na innych terenach.

31 Sobór w Konstancji (1414–1418) – 16. sobór powszechny zwołany w Konstancji w celu zakończenia schizmy zachodniej. Podczas soboru potępieni zostali John Wilef oraz Jan Hus. Krzyżacy oskarżyli króla Władysława Jagiełłę o sprzyjanie poganom, czemu skutecznie przeciwstawił się Paweł Włódkowic.

32 Paweł Włódkowic (ok. 1370–ok. 1435) – polski prawnik, pisarz religijny, dyplomata. W latach 1414–1415 rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Bronił interesów Królestwa Polskiego w sporach z zakonem krzyżackim. Brał udział w soborze w Konstancji.

33 *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium* – traktat Pawła Włódkowica o władzy papieża i cesarza nad niewiernymi, zaprezentowany podczas soboru w Konstancji. Paweł Włódkowic sprzeciwiał się w nim chrystianizacji pogan przemocą oraz postulował przyznanie im pewnych praw. Opowiadał się za możliwością pokojowego współistnienia chrześcijan i pogan.

Wspomnijmy jeszcze jeden fakt, który przypomina nam francuskie pochodzenie królowej Jadwigi. Gdy Uniwersytet Krakowski³⁴, założony przez jej dziadka Kazimierza Wielkiego³⁵, podupadł, to właśnie do Sorbony³⁶ zwróciła się z apelem o jego odnowienie, przeznaczając na ten cel wszystkie swoje królewskie klejnoty. Od tego czasu wymiana kulturalna między Francją i Polską znacznie się zwiększa.

Jadwiga nie zobaczyła otwarcia uniwersytetu, zmarła rok wcześniej. Nie zobaczyła także coraz bardziej owocnych rezultatów swojego poświęcenia i panowania. Cuda, które zaczęły się dziać przy jej grobie, sprawiły, że współcześni lepiej zrozumieli historyczność jej dzieła. Akt unii Polski z Litwą, zawarty w Horodle w 1413 r.³⁷, przywołuje jej pamięć, zaczynając się od wielkiej karty miłości ewangelicznej, głoszonej przez św. Pawła w słynnym rozdziale XIII Pierwszego Listu do Koryntian³⁸. Nie znajdujemy niczego podobnego w historii chrześcijańskiej Europy, niczego, co dowodziłoby bardziej dobitnie o niezaprzeczalnym wpływie świętości na sprawy publiczne. Panowanie Jadwigi Andegaweńskiej otworzyło dla Polski i Litwy nową epokę, którą historycy jednomyślnie nazywają „złotym wiekiem”, podobnie jak jednogłośnie uznają, że jej schyłek zaczął się od momentu, gdy w zapomnienie popadł testament miłości, pokoju i jedności wnuczki św. Ludwika z Francji.

Wybaczcie nam, drodzy Bracia w Chrystusie, że tyle uwagi poświęciliśmy królowej Jadwidze. W przyjaźni, która nas łączy, niczego nie można porównać do więzów świętości jednocześnie wiążących nasze dwa narody. Jadwiga poprzez krew płynącą w jej żyłach należy również do Was, jest spokrewniona z Domem Andegaweńskim i w Waszym interesie leży

34 Uniwersytet Jagielloński założony w Krakowie w 1364 r. przez króla Kazimierza Wielkiego. Odnowiony i zreorganizowany przez królową Jadwigę i Władysława Jagiellę. Jeden z głównych ośrodków kultury i nauki polskiej.

35 Kazimierz Wielki (1310–1370) — król Polski od 1333 r. Ostatni władca z dynastii Piastów, reorganizator państwa.

36 Potoczna nazwa Uniwersytetu Paryskiego. Właściwie jedno z Kolegiów Uniwersytetu Paryskiego założone w 1257 r. przez Roberta de Sorbon, przeznaczone dla studentów teologii uboższego pochodzenia.

37 Akty unii polsko-litewskiej podpisane w Horodle 2 x 1413 r., na mocy których wcielono Wielkie Księstwo Litewskie do Królestwa Polskiego, jednocześnie podkreślając odrębność państwową Litwy przez utrzymanie instytucji wielkiego księcia litewskiego. Obie strony zobowiązywały się do współpracy w ważnych sprawach, w tym przy obsadzeniu tronu książęcego na Litwie i królewskiego w Polsce. Unię przypieczętował akt adopcji bojarów i ich rodów do polskich rodów herbowych.

38 *Hymn o miłości*, 1 Kor. 13, 1–13.

również, by zobaczyć, jak pewnego dnia zostanie wyniesiona na ołtarze³⁹. Jej sprawa, rozpoczęta zaraz po jej śmierci, opóźniona przez [kanonizację] księżnej śląskiej⁴⁰, jej imienniczki, której święto obchodzimy 16 października, została odstawiona na bok, jak wielu innych w czasie rozbiórów Polski i wciąż czeka.

Cofnijmy się teraz o trzy wieki i przejdźmy do dnia 1 kwietnia 1656 r.⁴¹, daty uroczystego oddania Polski w opiekę Matce Bożej przez króla Jana Kazimierza⁴². Na kolanach przed jej obrazem, po przystąpieniu do sakramentu komunii, odczytał on na głos tekst swoich ślubów, składając [obietnicę] zadośćuczynienia za grzechy własne i swojego ludu. Oblężenie Częstochowy⁴³ dopiero co obudziło i zmobilizowało opór Polski, pogrążonej w odmętach prawdziwego „potopu”⁴⁴, jak historycy nazywają tę pierwszą próbę jej rozbioru przez będących w zмовie, drapieżnych sąsiadów. Ich porażka pod Jasną Górą zmieniła dalszy bieg wojny. Naród skory do grzechu, ale także do pokuty, błagał o łaskę.

Zresztą tekst „ślubów Jana Kazimierza” do złudzenia przypomina śluby Ludwika XIII⁴⁵. Żona króla Polski, Maria Ludwika Gonzaga⁴⁶, księżniczka Nevers, o niezwyklej pobożności, do tego się niewątpliwie przyczyniła.

39 Jadwiga Andegaweńska została przez Jana Pawła II formalnie beatyfikowana w 1983 r., a kanonizowana w 1997 r.

40 Św. Jadwiga Śląska (1178/1180–1243) – księżna śląska pochodząca z hrabiowskiego rodu Andechs, żona Henryka Brodatego. Inicjatorka fundacji klasztoru cysterek w Trzebnicy w 1202 r. Kanonizowana w 1267 r. przez papieża Klemensa IV.

41 Śluby Lwowskie – uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opiekę Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

42 Jan II Kazimierz (1609–1672) – król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościół rzymskokatolickiego.

43 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

44 Potop szwedzki – potoczna nazwa najazdu Szwedów na Rzeczpospolitą w latach 1655–1660.

45 Akt podpisany 10 II 1638 r. przez króla Francji Ludwika XIII, w którym ogłoszono Najświętszą Marię Pannę patronką Francji i ustanowiono 15 sierpnia święto narodowe.

46 Maria Ludwika Gonzaga de Nevers (1611–1667), królowa polska od 1646 r., córka księcia mantuańskiego Karola I, żona Władysława IV, a od 1649 żona Jana Kazimierza.

Podczas gdy kraj, zaledwie uratowany, podnosił się z materialnych ruin narosłych podczas pięciu lat wojen, królowa w porozumieniu ze św. Wincentym a Paulo⁴⁷, zabiegała o założenie [w Polsce] Zgromadzenia Lazarystów⁴⁸ i Sióstr Miłosierdzia⁴⁹. Oba instytuty, gdy tylko się zaaklimatyzowały, zapisały karty chwały w annałach katolickiej Polski. Jakież szpital nie był u nas prowadzony przez siostry i to aż do niedawna, kiedy to zostały wypędzone? Jeśli chodzi o lazarystów, to nie szczędzili wysiłków w dyskretnym i solidnym kształceniu elit intelektualnych, które zapelniały uniwersytety i zapewniały dalsze prowadzenie misji.

Wsluchując się w przesłania, w których niebo nigdy nie przestaje sprzyjać Francji, katolicka Polska nie tylko je przyjmuje, ale również przyczynia się do ich rozpowszechniania. Tak więc, wkrótce po objawieniach w Paray-le-Monial⁵⁰, polski episkopat jako pierwszy poprosił Stolicę Apostolską w 1764 r. o rozszerzenie na Kościół powszechny liturgicznego kultu Najświętszego Serca. Królowa Maria Leszczyńska⁵¹, przeczuwając nieszczęścia, które miały spaść na jej własną ojczyznę i ojczyznę przybraną, z gorliwością się o to starała. Od XVIII w. dzięki Towarzystwu Jezusowemu⁵², do którego należeli w Polsce wybitni duchowni, sanktuaria poświęcone Najświęstszemu Sercu rozciągały nad krajem sieć opiekuńczą, która w godzinie próby miała stać się dla tak wielu zrozpaczonych dusz krynicą Miłosierdzia.

47 Św. Wincenty à Paulo (1581–1660) – francuski prezbiter katolicki, opiekun ubogich i więźniów, prekursor misji ludowych. Założyciel zgromadzeń misjonarzy (lazarystów) i szarytek (sióstr miłosierdzia). Kanonizowany w 1737 r.

48 Zgromadzenie Księży Misjonarzy; Zgromadzenie Misji (lazaryści) – stowarzyszenie życia apostolskiego założone w 1625 r. w Paryżu przez św. Wincentego à Paulo. Głównym celem zgromadzenia było prowadzenie misji ludowych. Do Polski sprowadzeni w 1651 r. przez królową Marię Ludwikę.

49 Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo (szarytki) – żeńskie katolickie zgromadzenie zakonne założone przez św. Wincentego à Paulo i św. Ludwikę de Marillac w 1633 r. Głównym celem zgromadzenia jest pomoc chorym, biednym i sierotom oraz prowadzenie szpitali. Do Polski sprowadzone w 1652 r. przez królową Marię Ludwikę.

50 Klasztor Sióstr Nawiedzenia (wizytek) Paray-le-Monial, w którym w latach 1673–1675 św. Małgorzata Maria Alacoque doznała objawień Chrystusa nakazującego jej krzewić kult Najświętszego Serca Jezusa.

51 Maria Leszczyńska (1703–1768) – królowa Francji od 1725 r., córka króla Polski Stanisława Leszczyńskiego i żona króla Francji Ludwika XV.

52 Towarzystwo Jezusowe (jezuici) – zakon założony przez św. Ignacego Loyolę w 1534 r. Odegrał kluczową rolę w odnowie Kościoła po soborze trydenckim oraz w organizacji misji i szkolnictwa w czasach nowożytnych.

Blizsze naszym czasom wydarzenie w Lourdes⁵³ miało tak głęboki oddźwięk w Polsce, że niewiele jest kościołów, gdzie nie byłoby ołtarza poświęconego Tej, która objawiła się Bernadecie⁵⁴ jako „Niepokalane Poczęcie”. „Szaleniec Najświętszej Maryi Panny”, Maksymilian Kolbe⁵⁵, zapożyczył z Rue du Bac swoje słynne „pociski”⁵⁶, które mu przyniosły w Polsce i Japonii tyle nawróceń i tyle powołań.

Musimy zatrzymać to krótkie wyliczanie naszych długów wobec chrześcijańskiej Francji. Ileż religijnych kongregacji rozwinęło się w Polsce, znajdując natychmiast głęboki oddźwięk w duszach! Niewyczerpana jest lista wszystkich Waszych arcydzieł teologii i duchowości, które karmiły całe pokolenia i nadal służą im jako pokrzepienie.

Historia święta i historia świecka zachodzą na siebie, chyba że istnieje tylko jedna historia o podwójnym wątku: historia Wcielenia. Rozważane pod tym kątem ciosy, które zwłaszcza od dwóch stuleci nie przestały spadać na Polskę, dadzą się wyjaśnić i wytłumaczyć, przybierając sens w wieczności. W XIX w. nasze nieudane powstania spowodowały prawdziwą eksplozję świętych, z których wielu może nie być wam znanych, takich jak brat Albert Chmielowski⁵⁷ z drewnianą nogą, w służbie kloszar-

53 Objawienia maryjne w Lourdes, których doświadczyła w 1858 r. św. Bernadeta Soubirous. Uznane za potwierdzenie dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny ogłoszonego przez Piusa IX w 1854 r.

54 Św. Bernadeta Soubirous (1844–1879) – siostra zakonna, wizjonerka. W wieku 14 lat doświadczyła objawień maryjnych w Lourdes. Kanonizowana w 1933 r.

55 Św. Maksymilian Maria Kolbe (wl. Rajmund Kolbe), (1894–1941) franciszkanin konwentualny, święcenia kapłańskie 1918 r. W 1927 r. założył pod Warszawą klasztor Niepokalanów. W latach 1931–1935 przebywał na misjach w Japonii. Wydawca miesięcznika „Rycerz Niepokalanej”. Podczas wojny aresztowany w 1941 r., przetrzymywany na Pawia-ku, a następnie przewieziony do obozu koncentracyjnego w Auschwitz- Birkenau, gdzie wybrał śmierć głodową za skazanego współwięźnia, Franciszka Gajowniczka. Kanonizowany przez papieża Jana Pawła II w 1982 r.

56 Św. Maksymilian Kolbe „kulami” i „bronią” nazywał Cudowny Medalik (Medalik Niepokalanego Poczęcia). Medalik powstał w wyniku objawień, których w 1830 r. doświadczyła szarytka św. Katarzyna Labouré, w paryskim klasztorze Sióstr Miłosierdzia przy rue du Bac.

57 Św. Adam Chmielowski – Brat Albert (1845–1916) – malarz, uczestnik powstania styczniowego, tercjarz franciszkański, założyciel zgromadzenia Braci Posługujących Ubogim III Zakonu św. Franciszka (albertynów) i zgromadzenia żeńskiego (albertynek). Kanonizowany przez Jana Pawła II w 1989 r. Znany z pomocy biednym i bezdomnym.

dów, ksiądz Józef Kalinowski⁵⁸, oficer zawodowy, skazany na szubienicę⁵⁹, ułaskawiony *in extremis*⁶⁰, odnowiciel i reformator Karmelu w Polsce, Feliński⁶¹ arcybiskup warszawski. Schronienie, którego Francja udzieliła powstańcom i uchodźcom politycznym, było tak serdeczne, że nasi poeci i filozofowie, uczeni, muzycy malarze, przeszczepieni na Waszą glebę, nie tylko nie zmarnieli, lecz stworzyli arcydzieła, których głęboko religijne znaczenie możemy tu przywołać. Gdyż nic nie potwierdza tak geniuszu jak cierpienie przyjęte w rozumieniu odkupieńczego krzyża i nie umielibyśmy zapomnieć o Cyrenejczykach, którzy pomogli nam nieść nasz krzyż, jak Montalembert⁶², przyjaciel Mickiewicza⁶³, jak Michelet⁶⁴, przyjaciel Lelewela⁶⁵, jak wielu innych, duchownych i świeckich, których braterska przyjaźń i łaskawa gościna uratowały przed rozpaczą tak wielu nieszczęśliwych ludzi przeniesionych na Waszą ziemię, dając im poczucie, że znaleźli drugą ojczyznę, wraz z upodobaniem do plodnego ryzyka i pracy.

58 Św. Józef Kalinowski – Rafal Kalinowski (1835–1907) – powstaniec styczniowy, członek Rządu Narodowego, sybirak, od 1877 r. karmelita bosy, przeor klasztorów w Czernej i Wadowicach. Kanonizowany w 1991 r. przez Jana Pawła II.

59 Józef Kalinowski został skazany na rozstrzelanie. Błąd prawdopodobnie wynika z pomylenia osób. W tym samym czasie na Litwie komisarzem powstańczym był Wincenty Konstanty Kalinowski, którego skazano na powieszenie.

60 Z łac. u schyłku (życia) w obliczu śmierci.

61 Św. Zygmunt Szczęsny Feliński (1822–1895) – arcybiskup warszawski w latach 1862–1883, za sprzeciw wobec rosyjskich represji po powstaniu styczniowym zesłany na 20 lat do Jarosławia. Organizował misje ludowe. Beatyfikowany w 2002 r., a kanonizowany w 2009 r.

62 Charles René de Montalembert (1810–1870) – hrabia, francuski działacz katolicki, polityk, członek izby parów i Zgromadzenia Narodowego, historyk, członek Akademii Francuskiej. Zwolennik niepodległości Polski, autor *Une nation en deuil: la Pologne en 1861* (1861) i *Le pape et la Pologne* (1864). Wydawca i autor przedmowy do *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* Adama Mickiewicza (1833).

63 Adam Mickiewicz (1798–1955) – jeden z najwybitniejszych polskich poetów, twórca polskiego romantyzmu, wyraziciel idei wyzwoleniczych i mesjanistycznych, filomata, działacz polityczny, twórca legionu polskiego w 1848 r., wydawca i redaktor „La Tribune des Peuples”, wykładowca w Collège de France.

64 Jules Michelet (1798–1874) – historyk francuski, filozof i pisarz okresu romantyzmu. Wykładowca Sorbony i Collège de France. Radykalny demokrat i sympatyk Polski. Autor m.in. utworu *Kościuszkę, legenda demokratyczna* (1851).

65 Joachim Lelewel (1786–1861) – historyk, polityk, podczas powstania listopadowego członek Rady Administracyjnej, później Rządu Narodowego. Założyciel i przywódca Zjednoczenia Emigracji Polskiej. Twórca nowoczesnej polskiej historiografii.

Mickiewicz, Słowacki⁶⁶, Krasiński⁶⁷, Norwid⁶⁸, Fryderyk Chopin⁶⁹, tyleż nazwisk, które należą do światowego dziedzictwa. To, co pragniemy podkreślić w tym liście, to nasza filozofia historii, narodzona we Francji, której głęboko chrześcijańskie zasady, w żaden sposób niedające się zredukować do romantycznego mesjanizmu, nadal żywią nasz naród. Bowiem, wbrew istniejącym być może opiniom powierzchownych obserwatorów, nasze katolickie masy nie są skażone kwietyzmem⁷⁰ ani fideizmem⁷¹, ale spragnione teologicznych podstaw, które oświełają ich wiarę. A co do męczeństwa — pomyślmy o sześciu milionach⁷² zmarłych w nazistowskich obozach zagłady, w tym 2500 kapłanach⁷³ — jedynie tajemnica Odkupienia, całkowicie zaakceptowana i przyjęta, ratuje przed rozpacą i absurdem. Wszystkie te idee, które nabrały kształtów w dziełach naszych wielkich emigrantów, pozostają żywe i zwracają serca i umysły w kierunku pokuty, wspólnego dobra całego Kościoła. Wystarczy zobaczyć, jak nasi mieszkańcy wsi odbywają Drogę Krzyżową, aby zrozumieć, że to nie jest ani folklor, ani sentymentalizm (cierpienie nigdy nie jest „przyjemne”), ale jest to KOMUNIA Z KRZYŻEM PANA. Jak można zapomnieć, że te krzepiące myśli dojrzewały we Francji, nad brzegiem Sekwany?

66 Juliusz Słowacki (1809–1849) — jeden z najwybitniejszych polskich poetów okresu romantyzmu. Twórca polskiego dramatu romantycznego, mistyk, wziął udział w powstaniu listopadowym, od 1831 r. na emigracji. W 1839 r. osiadł w Paryżu.

67 Zygmunt Krasiński (1812–1859) — jeden z najwybitniejszych przedstawicieli polskiego romantyzmu, dramatopisarz poeta. Twórca historiozoficznego dramatu romantycznego.

68 Cyprian Kamil Norwid (1821–1883) — jeden z najwybitniejszych polskich poetów, prozaik, dramatopisarz, eseista, rysownik, grafik, malarz, tłumacz. Jego twórczość wywarła wpływ na artystów okresu Młodej Polski. Przez większą część życia związany z Paryżem.

69 Fryderyk Chopin (1810–1849) — najwybitniejszy polski kompozytor i jeden z najwybitniejszych kompozytorów romantycznych, również jeden z najsłynniejszych pianistów XIX w. Jego styl łączy polskie tradycje narodowe i ludowe z muzyką romantyzmu. Od 1831 r. mieszkał we Francji.

70 Kwietyzm — nurt w Kościele katolickim w XVII w. kładący nacisk na bierną kontemplację oraz całkowite zdanie się na łaskę bożą.

71 Fideizm — pogląd podważający rolę intelektu w poznaniu i uzasadnianiu prawd ostatecznych.

72 6 mln 28 tys. jako liczba polskich ofiar okupacji niemieckiej w okresie II wojny światowej była oficjalnie propagowana przez władze PRL. Obecnie liczba ta jest poddawana krytyce. Zob. K. Ruchniewicz, *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1977*, Wrocław 2007, por. z: W. Grabowski, *Straty osobowe II Rzeczypospolitej w latach II wojny światowej. Czy można ustalić dokładną liczbę?*, „Biuletyn IPN”, 2018, nr 9.

73 Na temat duchownych — ofiar okupacji niemieckiej zob. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 20.

Zresztą, skoro „Przyjaźń” oznacza „wymianę”, pozwólcie nam na drobną aluzję do usług, które Polska również oddała Francji, ofiarowując jej krew swoich synów, podczas wszystkich wojen „za waszą wolność i naszą”, od wiarusów Napoleona, do żołnierzy ostatniej wojny światowej, poległych na Waszej ziemi.

Od ponad wieku emigracja chłopska i robotnicza nie przestaje zasilać Waszego świata robotniczego, sprowadzając z Matki-Ojczyzny swoje zwyczaje, język, pieśni, obrzędy, które otaczacie opieką, drodzy Bracia w Chrystusie, z pełną szacunku delikatnością, jako duchowe dziedzictwo, należące do wielkiej rodziny narodów chrześcijańskich. Dziękujemy Wam!

Poprzez przywołanie całej tej przeszłości, która nas jednoczy, pragniemy, drodzy Bracia w Chrystusie, zacieśnić te więzi na progu drugiego tysiąclecia, który Polska ma przekroczyć w 1966 r.

W tym celu pokornie Was prosimy o ofiarowanie nam JEDNEGO DNIA MODLITW, dowolnie wybranego w roku jubileuszowym, w intencji Polski katolickiej.

Dziewięć lat intensywnych przygotowań⁷⁴ oświetlających różne aspekty naszego życia: rodzinę, młodzież, świat pracy poszukujący uświęcenia, wspólne dobro i porządek społeczny, odnowienie wszystkich rzeczy w Chrystusie, przez Matkę Bożą, był to nasz program skupiony na dwóch uzupełniających się biegunach: MISERERE⁷⁵ i MAGNIFICAT⁷⁶.

Rozważając naszą przeszłość, stajemy się świadomi naszych niedoskonałości. Dokonując bilansu talentów powierzonych naszej pieczy, odkrywamy nasze „grzechy przez zaniechanie”. W nieszczęściach, które spadły na naszą Ojczyznę, widzimy przede wszystkim wezwanie do pokuty i nawrócenia, tę „metanoję”⁷⁷, która przemienia rzeczywistość ziemską, włączając ją w tajemnicę Odkupienia – Domine, MISERERE!⁷⁸

Wśród narodów Polska wydaje się wezwana do złożenia szczególnie silnego świadectwa swej katolickiej wierności. Nie bez powodu nazywano ją „przedmurzem chrześcijaństwa”⁷⁹. Wystarczy prześledzić jej

74 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

75 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

76 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

77 Z gr. nawrócenie.

78 Z łac. Panie zmiłuj się.

79 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

granice przez wieki, aby stwierdzić, że są one zbieżne, szczególnie na wschodzie, z granicami Kościoła katolickiego. Każde cofnięcie się Polski powodowało wprowadzenie islamu lub schizmy, narzuconych siłą narodowi, który był ich pierwszą, bolesną ofiarą. Stulecia naszej wielkości zachowują ścisły związek z rozmachem dzieła misyjnego, który ożywił naszych przodków, tak jak czasy upadku i marazmu wskazują na osłabienie poczucia odpowiedzialności za maluczkich i pokornych, cierpiących prześladowania. Podsumowując ciemne karty naszej historii, uderzamy się w piersi: Domine, MISERERE!

W chwili obecnej Bóg czyni nam zaszczyt przeżywania tajemnicy Kościoła Ubogich. Zredukowani do tego, co istotne, polegamy na łasce, której niezgłębione bogactwa poznajemy z zachwytem. Niewzruszona wiara naszych chłopskich i robotniczych mas kieruje naszą duszpasterską posługą, która jest całkowicie oddana Ludowi Bożemu, o wiele bardziej łaknącemu Chleba Życia niż chleba materialnego. Jest to być może najbardziej poruszający i łatwo dostrzegalny aspekt dzisiejszej Polski.

Czy jednak na wszystkich poziomach, a szczególnie na poziomie elit, opieramy się czyhającym pokusom materializmu? Wystawieni na próbę, czy nadal jesteśmy wierni Błogosławieństwu Ubogich?⁸⁰ Domine, MISERERE!

Naród grzeszników, ale mimo wszystko naród wierny. Nasze obłożone konfesjonały są tego dowodem. Przebaczenie Pana nigdy nie przestaje zamieniać lez skruchy w dziękczynienie, z naszego MISERERE wytryska MAGNIFICAT! Uświadomiamy sobie bowiem, że wiele otrzymaliśmy podczas tego pierwszego Tysiąclecia i mamy doświadczenie, że nieskończone miłosierdzie przekracza ciężar grzechu, czyni z niego odskocznię.

Prosimy więc Was, drodzy Bracia w Chrystusie, abyście wspomogli nas w dziękczynieniu za to przede wszystkim, że nigdy nie zdradziliśmy Chrystusa Pana i Jego Odkupieńczego Krzyża. Takie jest bowiem przywiązanie narodu polskiego do wiary katolickiej, że jego przyjaciele, a czasem nawet wrogowie, uważają tę więź za żywotną i organiczną do tego stopnia, że trudno jest przyznać, by rodowity Polak mógł być naprawdę niedowiarkiem lub ateistą.

Ta postawa pokornego zaufania i gorącej skruchy, które harmonijnie się łączą, jest według nas owocem maryjnego kultu tak głęboko zakorzenionego w sercach naszego ludu, że jest to w pewnym sensie jego „znak rozpoznawczy” i jego „wyróżniająca odmienność”.

Polska weszła do historii, śpiewając na chwałę Dziewicy Theotokos⁸¹ (Bogurodzica, Matka Boża jest powszechnym tytułem nadawanym jej w Polsce). Najstarszym polskim dokumentem pisemnym jest maryjna

80 Mt 5, 3.

81 Z gr. Matka Boża.

pieśń, intonowana przez żołnierzy przed bitwą (wybitni historycy przypisują ten fakt szczególnej cesze historii Polski, która nigdy nie prowadziła wojen napastniczych, wołąc zawsze pokojowe sojusze od przemocy). Kodeks naszych praw z 1506 r.: „Commune inelyti Regni Poloniae privilegium”⁸² zaczyna się od pieśni „BOGURODZICA”⁸³, która stała się hymnem narodowym.

Więzi przez wieki zadziergnięte między polskim narodem a Maryją Panną są tak intymne i tak organiczne, że trudno je zdefiniować, tak jak nie można powiedzieć, czym jest życie. Jedno jest pewne: instynktownie Polacy przypisują wiernej Dziewicy swoją katolicką wierność. Jak nie mogliby być oni o tym przekonani, skoro wszyscy ci, którzy chcą wyrwać im wiarę, z tak wielką zaciekłością atakują najpierw Matką Wcielonego Słowa?

W 1656 r. w katedrze lwowskiej król Jan Kazimierz uroczyście zobowiązał się do społecznej i moralnej odnowy swego ludu, biorąc za świadka „Królową Polski”.

W 1956 r., po trzech wiekach, w naszym własnym imieniu podjęliśmy te śluby królewskie⁸⁴, które zostały dotrzymane tylko w połowie.

Takie jest znaczenie naszej „Wielkiej Nowenny”. 3 maja 1966 r.⁸⁵ naród polski uroczyście odnowi w sanktuarium jasnogórskim⁸⁶ swoje obietnice, poświęcając się Matce Bożej poprzez ślubowanie świętego zniewolenia za wolność Kościoła⁸⁷.

82 Statut Łaskiego — zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

83 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

84 Jasnogórskie Śluby Narodu — uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Prowadzący i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

85 3 maja — polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

86 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

87 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

To ślubowanie podsumowuje w pewnym sensie nasze tysiącletnie doświadczenie, stawiając nas w sercu tajemnicy Odkupienia.

Pragniemy wejść w to drugie Tysiąclecie naszej historii chrześcijaństwa z niezachwianą wiarą i wielkim pragnieniem odnowy w Chrystusie Panu. Jak naucza nas Sobór Watykański II⁸⁸ w Konstytucji o Kościele⁸⁹, łaska Maryi pochodzi od jej SYNA, GŁOWY MISTYCZNEGO CIAŁA i nie możemy wybrać lepszego „skrótów”, aby dać się porwać Chrystusowi i Jego Duchowi, dla pełnego rozwoju życia Trójcy w naszych duszach.

Tak więc, najdrożsi Bracia w Chrystusie, pieśń MAGNIFICAT, ten „manifest” Kościoła Ubogich, będzie dominował podczas świętowania naszego Tysiąclecia.

W przeddzień tego wydarzenia zapraszamy Was do dołączenia się do naszego MISERERE, ale przede wszystkim do naszego MAGNIFICAT.

Pozwólcie nam również wyrazić pragnienie, abyście przybyli jak najliczniej do sanktuarium na Jasnej Górze. Pielgrzymka ta oświeci Was o wiele lepiej w kwestii Polski katolickiej, niż zdołałby to uczynić ten list. Będziecie świadkami, jak ogromna rzesza ludzi wiedząc, iż są grzesznikami, potrafi z tego powodu żywić nadzieję. *In Te, Domine, speravi, non confundar in aeternum!*⁹⁰

Pozdrawiamy Was z pokorą i szacunkiem w Chrystusie Panu, poprzez Jego Matkę, Dziewicę Maryję, Matkę Kościoła⁹¹.

Rzym, 18 listopada 1965.

88 Sobór Watykański II (1962–1965) — 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

89 Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium* uchwalona podczas III sesji Soboru Watykańskiego II, 18 XI 1964 r.

90 Z łac. „W Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie będę zawstydzony na wieki”. Zob. Psalm 71 (70) oraz hymn *Te Deum laudamus*. Według tzw. *Te Deum* milenijnego: „W Tobie Panie zaufałem, Nie zawstydzę się na wieki”.

91 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

HISZPANIA

A NUESTROS VENERABLES HERMANOS:
EMSMO.SR. CARDENAL-PRIMADO, EMSMOS.SRES. CARDENALES,
EXCMOS.SRES. ARZOBISPOS Y OBISPOS DE ESPAÑA

Roma, 18.XI.1965

A nuestros Venerables Hermanos: Emsmo.Sr. Cardenal-Primado,
Emsmos.Sres. Cardenales, Excmos.Sres. Arzobispos y Obispos de
España, Pax et Gaudium.

Al acercarse la fecha del milésimo aniversario del bautismo de Polonia, nos es grato, Venerables Hermanos, participarles con verdadera satisfacción este gran acontecimiento. Polonia, pues, va celebrar el gran jubileo de su incorporación a la Iglesia y de su vida en Cristo y por Cristo.

La fé de Cristo, en el gran Estado de los Lejitos o Polacos, que se extendía desde el Báltico hasta los Cárpatos y desde el río Oder hasta las orillas del Dniepr, fué predicada en dos vertientes: mientras las regiones orientales recibían la Buena Nueva de los discípulos de Cirilo y Metódio, las occidentales quedaban labradas por los hijos de San Benito. Sin embargo, estos esfuerzos si querían triunfar, necesitaban cumplir con las estructuras jurídicas de aquella época, a saber, decidía de la conversión de todo el pueblo, el bautismo del Jefe de Estado, del Príncipe o del Rey.

Polonia vió esta decisión de su Rey en el año 966. El entonces soberano polaco, Mieczyslaw I, al contraer el matrimonio con la princesa católica de Bohemia, Dobrawa, recibió las aguas bautismales y se comprometió profesar la misma fé.

A partir de aquel año comienza nuestra Historia. Las crónicas más antiguas no tardaron en apuntar que "Polonia coepit habere episcopum". Jordan, un misionero benedictino, fué este primer Pastor, cuya Diócesis, la de Gniezno, dependia directamente del Papa, Juan XIII.

De Roma, pués, vino la luz del Evangelio a Polonia y fué Roma la que acogió en sus brazos a la nueva cristiana nación.

Treinta y cuatro años más tarde, el hijo de Mieczyslaw I, Boleslaw el Grande consiguió no solamente la autonomia eclesiástica, sino tambien la política.

Así en el año 1000 nace en Gniezno erigida por el Papa, Silvestre II, la primera Sede Metropolitana con tres Obispos sufraganeos: Krakow (Cracovia), Wroclaw (Wratislavia) y Kolobrzeg (cerca de Stettin). En la misma fecha la catedral acoge al Emperador, Otto III, que se presenta en ella como un humilde peregrino para visitar la tumba del primer martir del santoral polaco, San Wojciech-Adalberto y para coronar a Boleslaw el Grande como

Rey Polaco. Este acto, el Emperador lo realiza colmando sus propios anhelos y de acuerdo con los deseos del Papa.

Polonia, autónoma eclesiásticamente e independiente políticamente comienza ahora caminar para cumplir la voluntad de Dios y para trazar sus propios destinos. Sin embargo, a este futuro desconocido no quiere peregrinar sola. Ya conoce a la Madre de Dios, a la cual dedicó la catedral de Gniezno. Ya sabe cantar en su honor porque, según la tradición San Adalberto le legó un himno, el más grande y hasta hoy el más famoso: Bogu Rodzica Dziewica... Ya se vinculó con Ella. - Con la Madre de Dios, entonces, comienza su vida y su caminar en la Historia.

Venerables Hermanos! Hojeando las páginas de esta Historia, vemos que los destinos históricos de España y Polonia durante los siglos no se cruzaban directamente con frecuencia. Y, sin embargo, cierto paralelismo no ofrece duda alguna. Una hija del Rey polaco, llamada Rica, se sentó en el trono de España. Las hermanas princesas de la Casa de Austria, al mismo tiempo, reinaban en Madrid y en Varsovia. Y que decir de Bona Sforza, aragonesa por parte materna, que tanta importancia tuvo en la historia de Polonia, siendo esposa y madre de los últimos Jaguelonos.

Quando las Cruzadas se dirigian hacia Tierra Santa, los españoles quedaron libres de toda participación en ellas, por-

que sabía el Mundo Cristiano que les sobra sudor y sangre en su propia tierra, en la lucha continua contra la Media Luna.

A los polacos también les bastaba y sobraba con defender sus fronteras que a la vez fueron los límites de la civilización occidental, contra las continuas embestidas de los enemigos de la Cristiandad: los tártaros primero y los turcos más adelante.

España tuvo que echar sobre la balanza todo el poder de su fé y de sus armas en las batallas inmortales, como la de las Navas de Tolosa, Lepanto o del Alcazar de Toledo; en otras latitudes geográficas Polonia hizo lo mismo en los ensangrentados campos de Lignica, de Chocim, de Viena o a las orillas del río Vístula. Dos baluartes de la Cristiandad, en dos extremos de Europa, cumplían así su dramático y glorioso destino.

La conciencia de esta analogía la reconocieron ya hace siglos los cerebros y espíritus más avistados: así el gran rey español Felipe Segundo, pudo decir que Polonia es España de Oriente europeo, por su lucha en defensa de la Cristiandad y por su fidelidad inquebrantable a la Roma católica.

Los imponderables siempre se imponían tanto en las orillas del Vístula y Warta, como en las orillas del Ebro, Duero y Tajo. Y el Caballero de la Triste Figura cabalga no solo por la Man-

cha sino también por la llanura polaca, y el Caballero Vigilante en cada momento estaba dispuesto sacrificar y morir por la fé.

Junto a estos, existen todavía otros paralelismos. En primer lugar la semejanza en la formación intelectual al tener la suerte de disfrutar del tesoro común de la ciencia y de la filosofía. España como Polonia prestaban gran respeto a la filosofía "perennis", fundamento básico de la sabiduría que ha protegido nuestras Naciones de ese criticismo exagerado que fué causa del abandono de la scolastica por otras naciones.

El idioma latín que sirvió para formar la unidad de enseñanza universitaria en toda Europa, permitió también el intercambio de intelectuales. Sirve como ejemplo D. Pedro Roysio Maureo que de España vino a enseñar a Polonia, como también tantos otros que de Salamanca iban a Cracovia y de Cracovia a Salamanca. Este intercambio daba además a las dos Naciones un manantial de ideas que sirvieron como fundamento de la colaboración científica. Basta por citar un solo ejemplo. Las observaciones astronómicas de Alfonso el Sabio, realizadas en Segovia, han encontrado su genial intérprete en Cracovia y Torun, en la persona de Nicolás Copernico. Estas tablas alfonsianas sirvieron al genial astrónomo polaco para explicar las revoluciones de las esferas celestes y permitieron que esta cooperación hispano-polaca diera a la humanidad un nuevo y más verdadero

conocimiento del Universo. Es más. Cuando Copernico, abandonado y condenado por todos no pudo proseguir con su teoría, fué precisamente la Universidad de Salamanca y su Rector Zuffiga, los que consiguieron del Papa el pleno reconocimiento de la doctrina del gran astrónomo polaco.

La unión de pensamiento entre España y Polonia se manifiesta también en las múltiples traducciones de los clásicos españoles: Santa Teresa de Jesús, San Juan de la Cruz, Calderon, Cervantes, etc. Que decir de las melodías populares de Mallorca que se conservan tan vibrantes en la música intensamente polaca de Chopin!

Cabe añadir aquí que el primer impresor en España, que tenía su taller de imprenta en Sevilla, en tiempos de los Reyes Católicos, fué Stanislaus Polonus. Sus libros se extendieron por toda España. Uno de ellos llegó hasta Loyola y sirvió de instrumento por el cual Dios ha cambiado el pensamiento y los destinos del Capitán Ignacio.

Otro polaco, el sacerdote Felix Rozanski cuidó la biblioteca de El Escorial en los tiempos cuando los Jerónimos tuvieron que abandonar aquel monasterio y antes de que los Agustinos tomaran su posesión. Su labor y sus cuidados quedan bien patentes por la herencia intelectual que existe todavía en aquel Palacio-Monasterio.

La unión de ideales religiosos, son acaso el punto principal del carácter común de nuestras dos Naciones. Nos permitimos recordar aquí la benemérita labor de los hijos de Santo Domingo de Guzmán y sobre todo la de los Mercedarios de San Raymundo de Peñafort que llamados por el rey Juan Sobieski, se dedicaron heroicamente a rescatar a los prisioneros caídos en las manos de los infieles. Con profunda veneración queremos rendir homenaje a los hijos de San Ignacio de Loyola que tanto hicieron por la santidad de nuestro clero, por la ciencia que sembraron entre nuestra juventud y por el bien de mantener la fe en nuestro pueblo. Elógios, a parte, queremos dedicar a los Carmelitas, reformados por Santa Teresa de Avila, que tan importante papel desarrollaron en nuestra Nación para formar entre nosotros un ferviente espíritu religioso.

Queremos asegurarnos, Venerables Hermanos, que Polonia conserva un gratísimo recuerdo de los Santos españoles, más, os agradecemos el fervor que se rinde en España a los Santos polacos: San Estanislao Kostka, San Casimiro, San Juan Cancio, San Jacinto...

El punto cumbre de nuestra unión es la más tierna devoción dedicada a María, la Virgen Santísima y Madre de Dios. Bien conocido está que España y Polonia caminan por el mundo como dos Naciones marianas.

Nos cabe también el honor de recordar aquí el espíritu misionero de las dos Naciones. Mientras la Iglesia española extendía

la fé en el Nuevo Mundo y mientras mandaba muchos misioneros a varias naciones, así la Iglesia polonesa llevó la luz de la verdadera fé, en una primera etapa, a la mayor parte del territorio de Europa Oriental, con la realización del bautismo de Lituania y la Unión de Brest, manantial de la fé para toda la Iglesia de Ucránia. En una segunda etapa dió vida a las misiones en el Imperio Ruso, cubriendo este territorio hasta las orillas del Pacífico con centenares de templos católicos construidos por los desterrados que a causa de la guerras e insurrecciones tuvieron que cambiar el hogar paterno para formar una nueva patria chica, en la qual no pudo faltar la iglesia.

Existe, sin embargo, una diferencia en cuanto al éxito de esta labor misional. Mientras las conquistas espirituales de España permanecen y conservan su fruto hasta nuestros días, las de Polonia estan bautisadas y marcadas todavia por la sangre y el fuego, por las lágrimas y por la cruz, esperando el tiempo de su verdadera fructificación. A pesar de todo queremos librarnos de todo pesimismo. Al contrario, el darramamiento de tanta sangre y el sacrificio de tantas vidas permite llenar el corazón de toda esperanza que en el futuro la verdad de Cristo triunfará, como triunfó ya tantas veces, superando todo obstáculo y toda dificultad.

Hasta aquí los lazos históricos que nos únen.

Venerables Hermanos! Al cumplirse este primer Sacrum Poloniae Millenium, viendo todo lo pasado, venimos para agradecer

por todo lo que nos ha unido y para expresar, al mismo tiempo, nuestro ardiente deseo de estrechar aún más estos lazos de fraternidad para un esperanzador futuro. Sea el primer paso que inaugurará este gran pórtico del nuevo milenario, en una marcha común de hermandad, nuestra humilde súplica de pedir a vosotros, Venerables Hermanos, que os digneis ofrecernos UN DIA DE ORACIONES por las intenciones de Polonia señalándolo al efecto en vuestras respectivas Diocesis, en el tiempo de libre elección, pero durante nuestro año jubilar que comienza el día 1 de enero y que termina la Noche Vieja del 1966.

Nos sobran motivos para justificar esta petición.

Nueve años de intensa preparación espiritual a través de la "Gran Novena Nacional" nos han esclarecido, punto por punto, los múltiples aspectos de nuestra vida, ya que la novena que comenzó en el año 1956 tenía como programa examinar ante Dios y ante nuestra conciencia, nuestra fidelidad a Cristo, a la Cruz y al Evangelio. Hemos querido ver el cuadro de nuestras virtudes sin olvidar de nuestros pecados y vicios. Hemos examinado la realidad de nuestra familia y de nuestra juventud; nos hemos preocupado mucho por el mundo de trabajo, por el bien común y por el orden social. Hemos buscado medios para la adecuada renovación espiritual en Cristo por medio de nuestra Madre y Reina, la Virgen Negra de Czestochowa.

Este examen, le hemos emprendido todos con valentía y decisión. La sinceridad nos ha permitido ver con claridad que si

no nos faltan obras buenas, abundan, sin embargo, muchos pecados. Sobre todo los talentos confiados por el Señor a nuestra Nación, no han dado su deseado fruto porque hemos pecado mucho "por omisión". Así en el umbral del nuevo milenario, nos confesamos humildemente pecadores y de nuestro contrito corazón sube al cielo la súplica. Domine miserere!...

En el c6oro de las Naciones, Polonia ha sido llamada eminentemente a testimoniar su fidelidad al cat6olicismo. Gran tarea que gracias a Dios supo cumplir ganando, no sin raz6n, los dos grandes t6itulos: "Polonia semper fidelis" y "Polonia, antemurale Cristianitatis". A pesar de esta gloria, no faltan 6pocas de declive, per6odos de desorientaci6n y dolorosos marasmos. Todo esto nos recuerda de nuevo nuestra debilidad y nos invita con el publicano pedir a Dios: Domine MISERERE !

En la hora presente Dios nos hizo honor de vivir grandes misterios de la Iglesia del Concilio. Hemos visto que nuestro pueblo ha respondido con creces a esta llamada. Polonia, pueblo con inquebrantable f6e, m6asas de todas clases sociales que se manifiestan siempre d6ciles a nuestra orientaci6n pastoral y que se preocupan m6as por el Pan de vida que por el pan material de cada d6a, se presentan, con orgullo, como la realidad de Polonia de hoy. Sin embargo, no podemos olvidar que en la realidad presente existen tambi6n muchas tentaciones, muchos enga6os en nombre de la verdad, por

lo que no faltan caídas y defecciones. En esta dolorosa hora de prueba, nuestro estremecido corazón clama humildemente: Domine! MISERERE!

Somos pueblo de pecadores, pero también un pueblo fiel a Dios, a su Cruz, a su Evangelio, a la Iglesia y al Papa. Nuestras manos no están del todo vacías y esto nos llena de esperanza que el perdón del Señor borrará no solamente el pecado, sino que también sabrá premiar lo bueno ofrecido de corazón por mediación de Nuestra Madre y Reina, la Virgen Santísima.

Así, junto al MISERERE brota de nuestro corazón, purificado y muy agradecido, el MAGNIFICAT que en acción de gracias vamos a cantar en nuestras catedrales y en las casas de nuestros padres; en las iglesias y en los talleres; en el descanso y durante nuestra oración.

El 3 de mayo de 1966, fiesta de Nuestra Señora, Reina de Polonia, el pueblo polaco renovará en el Santuario de Jasna Gora, sus cristianas promesas, consagrándose a la Virgen María con voto de santa esclavitud por la libertad de la Iglesia.

Polonia se proclamará esclava de María, Madre de Dios y entregará su futuro en sus Maternales manos. Es por tanto aquí donde nos permitimos a recordar, que el Santo Padre, Pablo VI, al proclamar a la Virgen María, Madre de la Iglesia, ha optado nuestros

más ardientes deseos, ya que una experiencia milenaria nos ha demostrado que la mediación de María está siempre en función de su Hijo, Cabeza del Cuerpo Místico, y que Ella vela sobre la Iglesia como en su tiempo veló sobre la cuna del Verbo Encarnado, con una solícita ternura y eficacia soberana.

Al confiarnos a la Virgen, tenemos la certeza de dejarnos posesionar por Cristo Nuestro Señor para la mayor gloria de la Santísima Trinidad. Todo esto lo vamos a realizar para que el Magnificat nuestro sea más grande, más lleno y más mariano.

Permitidnos también, Venerables Hermanos, que os expresemos el deseo de ver os llegar para estas fiestas nuestras, en mayor número posible y a pesar de la distancia. Os invitamos, Venerables Hermanos, con sincera alegría a Czestochowa. Os invitamos muy de corazón a rezar con nosotros a los pies de la Virgen María y a ver de cerca este pueblo que tanto sabe rezar su MISERERE como cantar su MAGNIFICAT y, que sobre todo sabe esperar, porque "In Te Domine speravi, non confundar in aeternum"!

Os saludamos respetuosa y humildemente en Cristo Nuestro Señor, con Su Madre, la Virgen María, Madre de Cristo y Madre de la Iglesia.

+ Stefan Cardinal Wyszyński

Antonius Basaniak
Archiep. Poseniensis

Bolesław Komasa, O.S.B.
in locum

- + Carolus Wojtyła
archiepiscopus Metropolita Cracoviensis
- + Antoni Pawłowski, episcopus Vladislavicus
- + Casimir Jan Łukaszewicz, episcopus
- + Nihilsklepca, episcopus Ort. Lodzensis
- + Petrus Katura, Episcopus Lublin.
- + Lambertus Fallois Episcopus Comisensis.
- + Georgius Hlubczyński Episcopus Tarnobrzis
- + Franciscus Goff Episcopus in Opole
- + Stefan Szarek Episcopus Częstochowensis
- + Joannes Jaroszewicz Adm. Apost. Kielcensis
- + Bogdan Kozłowski Episcopus Płocensis
- + Franciscus Jedwabski, episcopus auxil. Porywiciensis
- + Adam Kowalski, episcopus Jędrzejowski
- + Andry Wróblewski, episcopus auxil. in Piotrków
- + Carolus Sekala, Episcopus Aux. in Tarnobrzis
- + Joseph Bozaryn, Episcopus, Vic. Cap. Ostyński
- + Stanisław Jankowski, Episcopus, Vic. Cap. Porywiciensis
- + Felicianus Głuchowski, episcopus auxil. Cracoviensis
- + Wenceslaus Majewski, episcopus auxil. Warsawensis
- + Henricus Grynolpriel, episcopus auxil. Opocznensis
- + Jan Misiński, episcopus auxil. Płocensis
- + Stanisław Kowalski, episcopus auxil. in Siedlce
- + Joseph Kasper, episcopus auxil. Kaniowski
- + Krzysztof Kowalski, episcopus auxil. Culmensis
- + Stanisław Kowalski, episcopus auxil. Lublinska
- + Gregorius Kowalski, episcopus auxil. in Piotrków
- + Georgius Moderski, Episcopus Auxiliarius Warsawensis
- + Jan Łukaszewicz, episcopus auxil. Włocławicki

+ Ladislav Rubin, episcopus archiepis. Guercensis

+ Bohdan Bejke, episcopus archiepis. Lodovicensis

+ Paulus Petrusch, episcopus archiepis. in Broctaw

+ Johannes Lawrence episcopus archiepis. in Gnesna

Do naszych Najczcigodniejszych Braci: Najprzewielebniejszemu Księdzu Kardynałowi Prymasowi, Najprzewielebniejszym Księżom Kardynałom, Najdostojniejszym Księżom Arcybiskupom i Biskupom Hiszpanii, *Pax et Gaudium*¹.

Wobec zbliżającego się Tysiąclecia chrztu Polski pragniemy, Najczcigodniejsi Bracia, podzielić się z Wami radością z tego wielkiego wydarzenia. Polska będzie bowiem uroczyście świętować swoje włączenie do Kościoła i do życia w Chrystusie i przez Chrystusa.

Wiara w Chrystusa w wielkim Państwie Lechitów², czyli Polaków, które rozciągało się od Bałtyku aż po Karpaty i od Odry po brzegi Dniepru, głoszona była na dwa sposoby: na wschodzie Dobrą Nowinę wieścili uczniowie Cyryla³ i Metodego⁴, na zachodzie zaś wiarę zaszczipiali synowie św. Benedykta⁵. Jeśli jednak wysiłki te miały się powieść, musiały być zgodne z ówczesnymi strukturami prawnymi, a mianowicie o nawróceniu całego narodu decydował chrzest głowy państwa, księcia bądź króla.

W Polsce decyzja ta została podjęta przez króla⁶ w roku 966. Mieszko I⁷, po zawarciu małżeństwa z katolicką księżniczką Czech Dobrawą⁸, został ochrzczony i zobowiązał się do wyznawania tej samej wiary.

1 Z łac. Pokój i Radość.

2 Lechici (Lechitiae) – nazwa na określenie Polaków wprowadzana na przełomie XII i XIII w. przez Mistrza Wincentego Kadłubka w *Kronice polskiej*.

3 Św. Cyryl-Konstantyn (ok. 827–869) – misjonarz Słowian, młodszy brat św. Metodego. Stworzył najstarsze pismo słowiańskie – głagolicę i przełożył na język słowiański *Pismo Święte*; współpatron Europy.

4 Św. Metody (ok. 820–885) – misjonarz Słowian, starszy brat św. Cyryla-Konstantyna. Wprowadził język słowiański do liturgii. Święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej; współpatron Europy.

5 Zakon Świętego Benedykta (benedyktyni) – zakon mniszy założony przez św. Benedykta z Nursji w VI w., w Polsce od X w.

6 Mieszko I nie był królem.

7 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

8 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

Od tamtego roku zaczyna się nasza Historia. Najstarsze kroniki natchmiasz odnotowały, że *Polonia coepit habere episcopum*⁹. Benedyktyński misjonarz Jordan był pierwszym pasterzem, którego diecezja w Gnieźnie¹⁰ podlegała bezpośrednio papieżowi Janowi XIII¹¹.

Z Rzymu dotarło zatem do Polski światło Ewangelii. Rzym przyjął w swoje ramiona nowy chrześcijański lud.

Trzydzieści cztery lata później syn Mieszka I — Bolesław Chrobry¹² — otrzymał nie tylko autonomię kościelną, ale i polityczną.

W ten sposób w roku 1000, decyzją papieża Sylwestra II¹³, została ustanowiona w Gnieźnie pierwsza siedziba metropolitalna, z trzema przynależnymi do niej biskupstwami: w Krakowie, we Wrocławiu i w Kołobrzegu w okolicach Szczecina¹⁴. Tego samego roku katedra gościła cesarza Ottona III¹⁵, który pojawił się w Gnieźnie jako skrom-

9 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” — cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 — zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

10 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy siedzibą Jordana było Gnieźno czy Poznań. Nie wiadomo również czy Jordan był benedyktynem. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

11 Jan XIII (zm. 972) — papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarzy Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misje chrześcijańskie w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

12 Bolesław I Chrobry (967–1025) — ksiązę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

13 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) — papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

14 Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michalowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

15 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

ny pielgrzym, aby odwiedzić grób pierwszego polskiego męczennika w panteonie świętych — św. Wojciecha-Adalberta¹⁶, i dokonać koronacji Bolesława Chrobrego na króla Polski¹⁷. Cesarz dokonuje tego aktu, realizując swoje własne pragnienia i jednocześnie spełniając życzenia Papieża.

Polska, niezależna politycznie i z kościelną autonomią, wkracza na drogę wypełniania woli Bożej i kształtowania swojego własnego losu. Jednakże nie zamierza kroczyć sama ku nieznaney przyszłości. Poznała już Matkę Boską, której ofiarowała katedrę w Gnieźnie¹⁸. Umie już wznosić śpiewy ku Jej czci, bowiem według tradycji św. Wojciech poświęcił Jej największy i do dzisiaj najsłynniejszy hymn — „Bogu Rodzica [sic!] Dziewica”¹⁹. Już związała się z Matką Bożą i rozpoczyna z Nią swój żywot i swoją historyczną wędrówkę.

Najczcigodniejsi Bracia, czytając karty Historii dostrzegamy, że losy Hiszpanii i Polski nieczęsto bezpośrednio się krzyżowały. Jednakże pewne podobieństwa nie pozostawiają żadnych wątpliwości. Ryksa²⁰, córka jednego z polskich królów, zasiada na tronie hiszpańskim. Siostry — księżniczki z dynastii Habsburgów królowały w Madrycie i Warszawie²¹.

16 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) — biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Slawnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

17 Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

18 Katedra gnieźnieńska — obecnie Bazylika Prymasowska pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny — pierwszy kościół zbudowany w Gnieźnie (ok. 970–977 r.) nosił wezwanie Maryi Bożej Rodzicielki i w nim złożone zostały relikwie św. Wojciecha, od 1000 r. kościół ów stał się katedrą arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. W 2. poł. XI w. wzniesiono nową romańską katedrę, a od 1342 r. budowano gotycką katedrę, później wielokrotnie przebudowywaną. Od końca XI w. pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha. Zob. A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 126–129.

19 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

20 Ryksa (ur. 1130–1140 — zm. 1185?) — księżniczka śląska, córka Władysława II Wygnana, od 1152 r. żona króla Kastylii Alfonsa VII, który tytułował się cesarzem Hiszpanii.

21 Anna i Konstancja Habsburżanki były kolejnymi żonami króla Polski Zygmunta III Wazy, a ich siostra Małgorzata Austriacka była żoną króla Hiszpanii i Portugalii; Eleonora Habsburżanka była żoną króla Polski Michała Korybuta Wiśniowieckiego, a jej przyrodnia siostra Marianna Habsburżanka żoną króla Hiszpanii i Portugalii Filipa IV.

Przypomnijmy też, że księżniczka Bona Sforza²², Aragonka po kądzieli, odegrała tak istotną rolę jako małżonka i matka ostatnich Jagiellonów²³.

Kiedy wyprawy krzyżowe²⁴ udawały się do Ziemi Świętej, Hiszpanie byli zwolnieni od brania w nich udziału, gdyż cały świat chrześcijański wiedział, że na własnej ziemi przelewają oni krew i pot, walcząc z Półksiężycem²⁵.

Polacy także mieli dość walk w obronie swoich własnych granic i jednocześnie granic cywilizacji zachodniej przed ciągłymi najazdami ze strony wrogów chrześcijaństwa, najpierw Tatarów, a następnie Turków.

Hiszpania musiała postawić na szali całą moc swojej wiary i oręża, walcząc w historycznych bitwach pod Navas de Tolosa²⁶ i pod Lepanto²⁷ czy Alcázar de Toledo²⁸; Polska zaś, pod inną szerokością geograficzną,

22 Bona Sforza d’Aragona (1494–1557) — od 1518 r. królowa Polski i wielka księżna litewska, żona Zygmunta I Starego i matka Zygmunta II Augusta, przeciwniczka Habsburgów w polityce międzynarodowej, mecenas kultury włoskiej w Polsce. Jej matką była Izabela Aragońska.

23 Jagiellonowie — dynastia królewska założona przez Władysława II Jagiellę, panowała w Polsce w latach 1386–1572, w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1377–1401 i 1440–1572, w Czechach w latach 1471–1526 i na Węgrzech 1440–1444 i 1490–1526.

24 Wyprawy krzyżowe (krucjaty) — wyprawy do Ziemi Świętej organizowane od XI do XIII w. w celu odzyskania i utrzymania w rękach chrześcijańskich Ziemi Świętej, głównie Jerozolimy.

25 Rekonkwista — zbrojna walka chrześcijan o odzyskanie spod panowania muzułmanów Półwyspu Iberyjskiego, prowadzona od VIII do XV w.

26 Bitwa pod Las Navas de Tolosa (16 VII 1212 r.) — starcie zbrojne, zwycięskie dla chrześcijan, stoczone pomiędzy połączonymi siłami chrześcijańskimi pod wodzą kastylijskiego króla Alfonsa VIII a wojskami muzułmańskimi kalifa Muhammada an-Nasira. Punkt zwroty rekonkwisty.

27 Bitwa po Lepanto (7 X 1571) — zwycięska dla chrześcijan bitwa morska stoczona pomiędzy połączonymi flotami Ligi Świętej dowodzonymi przez hiszpańskiego admirała księcia Juana de Austria a flotą Imperium Osmańskiego. Pius V przypisał zwycięstwo wstawiennictwu Najświętszej Marii Panny i ogłosił 7 października świętem Matki Bożej Zwycięskiej.

28 Obrona Alcazar — obrona twierdzy Alcázar de Toledo (18 VII — 28 IX 1936 r.) w czasie hiszpańskiej wojny domowej. Wojska frankistowskie utrzymały twierdzę w trakcie ponaddwumiesięcznego oblężenia przez wojska republikańskie.

przelewała krew na polach pod Legnicą²⁹, Chocimiem³⁰, Wiedniem³¹ i nad Wisłą³². Dwa bastiony chrześcijaństwa na dwóch krańcach Europy spełniały swoje tragiczne, a zarazem chwalebne przeznaczenie.

Świadomość tych analogii miały już wieki temu wybitne umysły, takie jak wielki król Hiszpanii Filip II³³, który mógł w związku z tym powiedzieć, że Polska to Hiszpania wschodniej Europy w walce w obronie chrześcijaństwa i w niezachwianej wierności katolickiemu Rzymowi.

Imponderabilia zawsze miały wielki wpływ zarówno nad Wisłą i Wartą, jak i nad Ebro, Duero i Tagiem. Rycerz Posępnego Oblicza³⁴ galopował nie tylko po La Manchy, ale i po polskiej równinie, a Rycerze Chrystusa w każdej chwili byli gotowi na poświęcenie i śmierć za wiarę.

Istnieją jeszcze inne zbieżności. W pierwszej kolejności są to podobieństwa do formacji intelektualnej, ponieważ korzystamy ze wspólnego skarbcza nauki i filozofii. Zarówno Hiszpania, jak i Polska darzyły wielkim szacunkiem filozofię *perennis*³⁵, jako fundament mądrości, która ochroniła

29 Bitwa pod Legnicą (9 IV 1241 r.) – starcie między polskimi wojskami dowodzonymi przez Henryka II Pobożnego a wojskami mongolskimi, podczas którego poległ książę Henryk II. Mimo zwycięstwa Mongołowie po bitwie wycofali się ze Śląska.

30 Pod Chocimiem polskie wojska stoczyły dwie bitwy z armią turecką. W 1621 r. między 2 IX a 9 X wojska polskie dowodzone przez Jana Karola Chodkiewicza udanie obroniły warowny obóz, powstrzymując armię turecką przed najazdem na Rzeczpospolitą. Natomiast 11 XI 1673 r. polska armia dowodzona przez Jana Sobieskiego błyskawicznym szturmem rozbiła armię turecką i zajęła obóz warowny.

31 Odsiecz Wiednia – bitwa pod Wiedniem 12 X 1683 r. – zwycięstwo odniesione przez wojska polsko-austriacko-niemieckie dowodzone przez Jana III Sobieskiego nad wojskami tureckimi dowodzonymi przez Kara Mustafę. Przybycie pod Wiedeń wojsk polskich z odsieczą było wypełnieniem zobowiązań podpisanego pół roku wcześniej układu zaczepno-obronnego.

32 Przypuszczalnie chodzi o Bitwę Warszawską (13–25 VIII 1920 r.) – zwycięstwo wojsk polskich nad Armią Czerwoną w trakcie wojny polsko-bolszewickiej. Zdecydowała o zachowaniu niepodległości Polski. Uznawana za jedną z najważniejszych bitew w historii powszechnej.

33 Filip II Habsburg (1527–1598) – król Hiszpanii od 1556 r. i Portugalii od 1580 r., dążył do hegemonii w Europie i zwycięstwa kontrreformacji. Twórca imperium o zasięgu globalnym. Mecenasz kultury, budowniczy Escorialu.

34 Don Kichot z La Manchy – fikcyjna postać z powieści Miguela de Cervantesa, symbol szlachetnego idealisty, marzyciela, gotowego podejmować nieosiągalne zadania i niezważającego na rzeczywistość.

35 Filozofia wieczysta (łac. *philosophia perennis*) – wyrażenie utworzone w 1540 r. przez Augustyna Steuchusa na oznaczenie poglądu, że filozofia scholastyczna (arystotelesowsko-tomistyczna) jest najwyższym stopniem mądrości, do którego zmierzają wszystkie inne nurty i koncepcje filozoficzne. Czasem pojęcie to rozumiane jest jako całość tradycji filozoficznej ludzkości.

nasze narody przed przesadnym krytycyzmem — głównym powodem zarzucenia scholastyki³⁶ przez inne narody.

Język łaciński służył do prowadzenia jednolitego kształcenia uniwersyteckiego w całej Europie oraz pozwolił na wymianę intelektualistów. Niech jako przykład posłuży postać Piotra Roizjusza³⁷, który przybył z Hiszpanii do Polski, aby nauczać, podobnie jak wielu innych udających się z Salamanki do Krakowa i z Krakowa do Salamanki. Z tej wymiany czerpały obie nacje i stanowiła ona dla nich podstawę współpracy naukowej. Wystarczy podać jeden przykład: obserwacje astronomiczne przeprowadzone w Segowii przez króla Alfonsa Mądrego³⁸ znalazły swego wielkiego interpretatora w Krakowie i Toruniu, w osobie Mikołaja Kopernika³⁹. Tablice alfonsyńskie⁴⁰ posłużyły genialnemu polskiemu astronomowi do wyjaśnienia obrotu ciał niebieskich i pozwoliły, aby ta współpraca hiszpańsko-polska dała ludzkości nową i rzetelną wiedzę o Wszechświecie. Co więcej, kiedy Kopernik, opuszczony i potępiony przez wszystkich, nie mógł głosić swojej teorii, to uniwersytet

36 Scholastyka — różne kierunki filozoficzne z okresu średniowiecza (IX–XV w.), których cechą wspólną było podejmowanie problemu zgodności wiary chrześcijańskiej z rozumem. Wykształciła charakterystyczną metodę badawczą polegającą na konfrontowaniu *Pisma Świętego* i tradycji (przede wszystkim pism Ojców Kościoła) z rozumowaniem logicznym i twierdzeniami starożytnych filozofów. Oznacza również naukę uprawianą na uniwersytetach średniowiecznych.

37 Piotr Roizjusz, właśc. Pedro Ruiz de Moroz (ok. 1505–1571) — hiszpański prawnik, poeta, od 1542 r. w Polsce, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, dworzanin i doradca Zygmunta II Augusta, upamiętniony we fraszce Jana Kochanowskiego.

38 Alfons X Mądry (1221–1284) — król Kastylii i Leónu od 1252 r., król elekt Niemiec od 1257 r. Mecenaz nauki i sztuki. Autor traktatu o grach.

39 Mikołaj Kopernik (1473–1543) — astronom, matematyk, ekonomista, lekarz, kanonik we Fromborku. Sformułował heliocentryczną teorię budowy świata. Uzyskał promocję doktorską na Uniwersytecie w Ferrarze w 1503 r. Zob. K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Wrocław 1973, s. 83, 120.

40 Tablice alfonsyńskie — tablice stworzone w XIII w. w Toledo, w których zanotowano dane do obliczania pozycji Słońca, Księżycy i planet względem gwiazd stałych. Ich powstanie sfinansował Alfons X Mądry.

w Salamance, a dokładniej jego rektor Zuñiga⁴¹, zdobył u Papieża pełne uznanie doktryny wielkiego polskiego astronoma⁴².

Wspólnota myśli w Hiszpanii i w Polsce przejawia się także w licznych przekładach takich hiszpańskich klasyków jak św. Teresa z Ávili⁴³, św. Jan od Krzyża⁴⁴, Pedro Calderón de la Barca⁴⁵ czy Miguel de Cervantes⁴⁶. Cóż powiedzieć o ludowych melodiach z Majorki, które tak porbrzmiewają w na wskroś polskich utworach Fryderyka Chopina⁴⁷.

Warto dodać, że pierwszym drukarzem hiszpańskim, który miał swoją drukarnię w Sewilli w czasach Królów Katolickich⁴⁸, był Stanisław

41 Diego de Zuñiga vel Diego Rodriguez (1536 – ok. 1599) – augustianin, profesor filozofii i teologii, wykładowca w Salamance, Valladolid, Madrigal i Osunie. Od 1579 r. poświęcony wyłącznie pracy naukowej. W wydanym w 1584 r. *In Job Commentaria* odwołał się do teorii kopernikańskiej. Na temat stosunku Zuñigi do teorii Mikołaja Kopernika zob. Z. Wardęska, *Teoria heliocentryczna w interpretacji teologów XVI wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, 65–69.

42 W rzeczywistości w swoim komentarzu do *Księgi Hioba* – *In Job Commentaria* Diego de Zuñiga poparł w pełni teorię kopernikańską, niemniej nie uzyskał aprobaty papieskiej dla głoszonych tez. Jego dzieło, podobnie jak *De revolutionibus*, zostało potępione przez Kongregację do spraw Indeksu w 1616 r. Zob. J. Jezierski, *Trudności w kościelnej akceptacji myśli Kopernika*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 2, s. 329.

43 Św. Teresa z Ávili, właśc. Teresa Sánchez de Cepeda y Ahumada (1515–1582) – hiszpańska mistyczka, karmelitanka, pisarka, doktor Kościoła, autorka traktatów ascetycznych. Reformatorka zakonu karmelitów. Kanonizowana w 1622 r.

44 Św. Jan od Krzyża, właśc. Juan de Yepes y Alvarez (1542–1591) – hiszpański mistyk, karmelita, doktor Kościoła, klasyk literatury hiszpańskiej. Reformator zakonu karmelitów. Kanonizowany w 1726 r. Bliski współpracownik św. Teresy z Ávili.

45 Pedro Calderón de la Barca (1600–1681) – wybitny hiszpański dramaturg i poeta barokowy.

46 Miguel de Cervantes y Saavedra (1547–1616) – hiszpański pisarz, twórca nowożytnej powieści europejskiej. Jego najbardziej znanym utworem jest *Przemysłny szlachcic Don Kichote z Manczy*.

47 Fryderyk Chopin (1810–1849) – najwybitniejszy polski kompozytor i jeden z najwybitniejszych kompozytorów romantycznych, jeden z najsłynniejszych pianistów XIX w. Jego styl łączy polskie tradycje narodowe i ludowe z muzyką romantyzmu. Od 1831 r. mieszkał we Francji. Na Majorce spędził zimę 1838/1839 r.

48 Królowie katolicycy – tytuł nadany przez papieża Aleksandra VI w 1494 r. królowej Izabeli I Kastylijskiej i królowi Ferdynandowi II z Aragonii w uznaniu zasług w obronie wiary katolickiej.

Polak⁴⁹. Jego książki rozchodziły się po całej Hiszpanii. Jedna z nich trafiła do rąk niejakiego Loyoli⁵⁰, stając się narzędziem, za pomocą którego Bóg zmienił myślenie i losy kapitana Ignacego.

Inny Polak, ksiądz Feliks Róžański⁵¹, opiekował się biblioteką w klasztorze Escorial⁵² po tym, jak hieronimici⁵³ musieli go opuścić i zanim augustianie⁵⁴ objęli nad nim pieczę. Praca i opieka Róžańskiego są jeszcze bardziej imponujące, jeśli zważy się ogrom intelektualnego dziedzictwa mieszczącego się nadal w tamtejszym pałacu-klasztorze.

Jednorodność naszych przekonań religijnych jest być może główną cechą wspólnego charakteru naszych narodów. Niech nam będzie wolno wspomnieć tu zasługi synów św. Dominika Guzman⁵⁵ i nade wszystko braci mercedystów⁵⁶ św. Rajmunda z Peñafortu⁵⁷, którzy na

49 Stanisław Polak, Stanislaus Polonus (? – 1514) drukarz pochodzenia polskiego.

W spółce z niemieckim drukarzem Mainardem Ugutem prowadził oficynę wydawniczą w Sewilli w latach ok. 1490–1499. Wydano w niej ok. 80 druków z zakresu teologii, liturgii, prawa, medycyny, historii, astronomii i literatury w językach głównie kastylijskim i łacińskim. Po 1499 r. działał samodzielnie.

50 Św. Ignacy Loyola, właśc. Iñigo López de Rocalde (1491–1556) – hiszpański teolog, prezbiter i założyciel zakonu jezuitów (Towarzystwa Jezusowego). Autor *Ćwiczeń duchowych*. Kanonizowany w 1622 r.

51 Feliks Róžański (1821–1891) – polski ksiądz, bibliograf, tłumacz, bibliotekarz Biblioteki Królewskiej w San Lorenzo de El Escorial 1875–1884.

52 Escorial – monumentalny, architektoniczny, renesansowy zespół pałacowo-klasztorny-biblioteczny, z mauzoleum królów hiszpańskich w San Lorenzo de El Escorial, wzniesiony przez Filipa II w latach 1563–1584.

53 Hieronimici – kongregacje eremickie zakładane w Hiszpanii i we Włoszech w XIV i XV w. pod patronatem św. Hieronima. Filip II ufundował dla nich część klasztoru Escorialu, w którym funkcjonowali do 1820 r.

54 Augustianie-eremici – zakon zał. w 1256 r. przez papieża Aleksandra IV. Od 2. poł. XIII w. w Hiszpanii. W 1885 r. przejęli pieczę nad Escorialem.

55 Św. Dominik (ok. 1170–1221) – hiszpański duchowny, kaznodzieja, założyciel zakonu dominikanów (Zakonu Kaznodziejskiego), występował przeciwko ruchom antykościelnym, głównie albigenom. Przyczynił się do odnowy Kościoła. Kanonizowany w 1234 r.

56 Mercedyści – Zakon Najświętszej Marii Panny Łaskawej założony w Barcelonie w 1218 r. przez św. Piotra Nolasco i św. Rajmunda z Peñafortu. Jego celem było uwolnienie chrześcijańskich niewolników z rąk muzułmańskich. Posiadał dwie gałęzie: duchowną i rycerską.

57 Św. Rajmund z Peñafortu (ok. 1175–1275) – kataloński dominikanin, prawnik, generał zakonu dominikanów, współzałożyciel mercedystów. Kanonizowany w 1601 r.

wezwanie króla Jana III Sobieskiego⁵⁸ bohaterko ratowali chrześcijan pojmanyh przez niewiernych. Z wielką czią oddajemy hold synom św. Ignacego Loyoli⁵⁹, którzy tak wiele uczynili dla uświęcenia naszego kleru, za szerzenie wiedzy wśród młodzieży i za działanie na rzecz utrzymania wiary w naszym narodzie. Dodatkowo pragniemy oddać cześć zreformowanym przez św. Teresę z Ávili karmelitom⁶⁰, którzy odegrali tak ważną rolę, rozwijając w naszym narodzie ducha żarliwej wiary.

Chcemy zapewnić Was, Najczciгодniejsi Bracia, że Polska zachowuje wdzięczną pamięć o świętych hiszpańskich, ale jeszcze bardziej chcemy Wam podziękować za żarliwość, z jaką czci się w Hiszpanii polskich świętych: św. Stanisława Kostkę⁶¹, św. Kazimierza⁶², św. Jana Kantego⁶³, św. Jacka⁶⁴...

Szczytowym punktem naszych wzajemnych powiązań jest pobożność skierowana ku Maryi Najświętszej Dziewicy i Bożej Matki. Wszem i wobec wiadomo, że Hiszpanie i Polacy kroczą po świecie jako dwa narody maryjne.

Mamy również wielki zaszczyt wspomnieć o duchu misyjnym naszych narodów. Podczas gdy Kościół hiszpański szerzył wiarę w Nowym Świecie⁶⁵ i wysyłał wielu misjonarzy do różnych narodów, Kościół

58 Jan III Sobieski (1629–1696) – król Polski od 1674 r. Znakomity wódz, prowadził zwycięskie wojny z Tatarami i Turkami. Dążył do zreformowania państwa i wzmocnienia władzy królewskiej. Okres jego panowania był czasem stabilizacji.

59 Towarzystwo Jezusowe (jezuici) – zakon założony przez św. Ignacego Loyolę w 1534 r., odegrał kluczową rolę w odnowie Kościoła po soborze trydenckim oraz w organizacji misji i szkolnictwa w czasach nowożytnych.

60 Karmelici bosci (Zakon Braci Bosych NMP z Góry Karmel) – kterycki zakon żebrzący, odłam zakonu karmelitów powstały wskutek reformy rozpoczętej w 2. poł. XVI w. przez św. Teresę z Ávili i św. Jana od Krzyża. Od 1605 r. w Polsce.

61 Św. Stanisław Kostka (1550–1568) – nowicjusz jezuitów w Rzymie. Wstąpił do nowicjatu wbrew woli rodziny. Patron młodzieży. Kanonizowany przez papieża Benedykta XIII w 1726 r.

62 Św. Kazimierz Jagiellończyk (1458–1484) – królewicz z dynastii Jagiellonów. W 1471 r. obwołany królem Węgier, władzy nie objął. Od 1481 r. namiestnik królewski w Koronie. Kanonizowany w 1602 r. przez papieża Klemensa VIII.

63 Św. Jan Kanty, Jan z Kęt (1390–1473) – filozof, teolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, słynął z uczynków miłosierdzia. Kanonizowany przez papieża Klemensa XIII w 1767 r.

64 Św. Jacek Odrowąż (ok. 1183–1257) – kanonik kapituły krakowskiej, pierwszy polski dominikanin, organizator misji na Pomorzu i na Rusi. Kanonizowany przez papieża Klemensa VIII w 1594 r.

65 Nowy Świat (Mundus Novus) – określenie wprowadzone w wyniku wielkich odkryć geograficznych na oznaczenie nowych terytoriów, głównie obu Ameryk.

polski niósł światło prawdziwej wiary najpierw na wschodzie Europy, doprowadzając do chrztu Litwy⁶⁶ i unii brzeskiej⁶⁷ – źródła wiary dla całego Kościoła na Ukrainie. Następnie zaś prowadził działalność misyjną w całym imperium rosyjskim, pokrywając jego terytorium aż po Pacyfik setkami świątyń katolickich, zbudowanych przez polskich zesłańców⁶⁸, którzy z powodu udziału w wojnach i powstaniach musieli opuścić swój dom rodzinny i stworzyć nową, małą ojczyznę, gdzie nie mogło zabraknąć Kościoła.

Istnieje jednak różnica, jeśli chodzi o powodzenie naszej pracy misyjnej. Podczas gdy owoce duchowego podboju dokonanego przez Hiszpanię zachowały się do naszych dni, osiągnięcia Polski są naznaczone krwią, ogniem, łzami i krzyżem, wciąż czekając na prawdziwe owoce. Mimo to nie poddajemy się pesymizmowi. Wręcz przeciwnie – przelanie krwi i poświęcenie życia tylu osób pozwala nam napęłnić serca nadzieją, że w przyszłości Chrystusowa prawda zatriumfuje, tak jak zatriumfowała już tyle razy, pokonując wszelkie przeciwności i trudności.

To tyle na temat łączących nas więzi historycznych.

Najczcigodniejsi Bracia, na koniec tego pierwszego *Sacrum Poloniae Millennium*⁶⁹ spoglądając we wspólną przeszłość, pragniemy podziękować za wszystko, co nas łączyło i jednocześnie wyrazić gorące pragnienie, aby w pełnej nadziei przyszłości więzy braterstwa zacieśniły się jeszcze bardziej. Niech to będzie pierwszy krok postawiony wspólnie ze wszystkimi Braćmi, aby wejść w nowe milenium. Stąd nasza uniżona prośba, Najczcigodniejsi Bracia, abyście zechcieli poświęcić **jeden dzień modlitw** w intencji Polski, wskazując go w Waszych diecezjach według

66 Chrzest Litwy – chrystianizacja Wielkiego Księstwa Litewskiego przeprowadzona w latach 1387–1388 przez króla Władysława Jagiellę i biskupa erygowanej w 1388 r. diecezji wileńskiej Andrzeja Jastrzębca. Objęła część terenów księstwa. Chrystianizacja Żmudzi rozpoczęła się dopiero w 1413 r.

67 Unia brzeska – połączenie Kościoła prawosławnego z Kościołem rzymskokatolickim w Rzeczypospolitej, ogłoszona w Brześciu Litewskim w 1596 r. Część hierarchii prawosławnej, w tym metropolita kijowski i pięciu biskupów, uznało zwierzchność papieża i dogmaty katolickie, zachowując bizantyjski obrządek liturgiczny. Doprowadziła do rozłamu w Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej. Powstały w jej wyniku odłamy Kościoła nazywano unickim. Część hierarchii i wiernych niepodporządkowanych unii określano mianem dyzuników.

68 Chodzi przede wszystkim o zesłania Polaków na Sybir w okresie zaborów w XIX w. Na temat Kościoła katolickiego w tym czasie na terenie Imperium Rosyjskiego zob. np. A. Majdowski, *Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim. Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa*, Warszawa 2001.

69 Z łac. Święte Tysiąclecie Polski – nazwa obchodów Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce.

własnego uznania, lecz podczas trwania roku jubileuszowego, który rozpoczyna się 1 stycznia, a kończy 31 grudnia 1966 r.

Wiele jest powodów, dla których zwracamy się do Was z tą prośbą.

Dziewięć lat intensywnego duchowego przygotowania przy pomocy „Wielkiej Nowenny Narodowej”⁷⁰ rozjaśniło nam punkt po punkcie wiele aspektów naszego życia, jako że rozpoczęta w 1956 r.⁷¹ nowenna obejmowała zbadanie, zarówno przed Bogiem, jak i we własnym sumieniu, naszej wierności Chrystusowi, Krzyżowi i Ewangelii. Chcieliśmy przyrzec się swoim cnotom, nie zapominając o grzechach i przywarach. Pochylaliśmy się nad problemem naszych rodzin i naszej młodzieży, wpatrywaliśmy się wnikliwie w świat pracy, dobro wspólne i porządek społeczny. Poszukiwaliśmy odpowiednich sposobów do przeprowadzenia odnowy duchowej w Chrystusie i przy pomocy naszej Matki i Królowej – Czarnej Madonny z Częstochowy⁷².

Powzięliśmy realizację tego zadania odważnie i zdecydowanie. Uczciwość pozwoliła nam ujrzeć jasno i wyraźnie, że choć nie brakuje nam dobrych uczynków, to jednak liczne są różnorodne grzechy. Przede wszystkim talenty, którymi Bóg obdarował nasz naród, „przez zaniechanie” nie przyniosły oczekiwanych owoców⁷³. Dlatego też u progu nowego milenium przyznajemy się do grzechu i ze skruczą w sercu wznosimy do nieba błaganie: „*Domine, miserere!*”⁷⁴

Spśród chóru wielu narodów Polska została w szczególności sposobem wezwana, aby dać świadectwo wierności wierze katolickiej. Dzięki Bogu potrafiła wywiązać się z tego wielkiego zadania, zdobywając nie bez powodu takie tytuły jak „*Polonia semper fidelis*”⁷⁵ i „*Polonia, antemurale*

70 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

71 Wielka Nowenna rozpoczęła się w 1957 r., natomiast aktem przygotowującym do niej były Jasnogórskie Śluby Narodu – uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Prowadzący i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

72 Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża, Czarna Madonna) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

73 Por. Mt 25,14–30.

74 Z łac. Panie zmiłuj się.

75 Z łac. „Polska zawsze wierna”.

*cristianitatis*⁷⁶. Mimo tej chwały nie brakuje czasów schyłku, okresów zagubienia i bolesnego marazmu. Wszystko to przypomina nam ponownie o naszych słabościach i nakazuje, by wraz z celnikiem prosić Boga: „*Domine, miserere!*”

W obecnych czasach Bóg zaszczycił nas możliwością przeżywania wielkiego misterium Kościoła na Soborze⁷⁷. Widzieliśmy, jak nasz lud szczerze odpowiedział na ten apel. Z dumą Polacy zaprezentowali się jako naród o niezłomnej wierze, obejmujący wszystkie klasy społeczne, pokornie przyjmujący nasze pasterskie nauczanie i ceniący bardziej Chleb Życia niż materialny chleb powszedni. Jednakże nie możemy zapominać, że w dzisiejszej rzeczywistości czyha na nas wiele pokus, wiele kłamstw głoszonych w imię prawdy, przez co nie brakuje upadków i ułomności. W tej bolesnej godzinie próby nasze ściśnięte serce pokornie woła: „*Domine, miserere!*”

Jesteśmy narodem grzeszników, ale i narodem wiernym Bogu, jego Krzyżowi, Ewangelii, Kościołowi i Papieżowi. Nasze ręce nie są zupełnie puste, a to pozwala mieć nadzieję, że Pańskie przebaczenie nie tylko zmyje grzech, lecz dzięki pośrednictwu naszej Matki i Królowej, Najświętszej Marii Panny także nagrodzi dobro ofiarowane z głębi serca.

Razem z *Miserere* wypływa z naszego serca czysty i pełny wdzięczności *Magnificat*⁷⁸, który w podzięcie będziemy śpiewać w katedrach i domach naszych ojców, w kościołach i warsztatach, podczas odpoczynku i w godzinie modlitwy.

W święto Maryi Królowej Polski, przypadające 3 maja 1966 r.⁷⁹, w sanktuarium na Jasnej Górze⁸⁰ naród polski odnowi swe chrześcijańskie śluby, oddając się w niewolę Maryi Dziewicy w intencji wolności Kościoła⁸¹.

76 Z łac. „Polska, przedmurze chrześcijaństwa”. Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

77 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

78 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

79 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

80 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

81 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatala, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

Polska ogłosi się niewolnicą Marii, Bożej Matki, i złoży swoją przyszłość w Jej Matczyne ręce. Dlatego też pozwalamy sobie przypomnieć, że Ojciec Święty Paweł VI⁸², ogłaszając Dziewicę Maryję Matką Kościoła⁸³, spełnił nasze najgorętsze pragnienia. Tysiącletnie doświadczenie pokazało, że Maryja zawsze pośredniczy między nami a swoim Synem, Głową Ciała Mistycznego, i że zawsze czuwa Ona nad Kościołem, tak jak w swoim czasie czuwała nad kołyską Wcielonego Słowa, z troskliwą czułością i najwyższą skutecznością.

Powierając siebie Maryi Dziewicy, mamy pewność, że oddajemy się w posiadanie Chrystusowi Panu Naszemu, dla jeszcze większej chwały Przenajświętszej Trójcy. Uczynimy to wszystko po to, aby nasz *Magnificat* był większy, pełniejszy i jeszcze bardziej maryjny.

Niech nam wolno będzie także, Najczcigodniejsi Bracia, wyrazić pragnienie ujrzenia Was jak najliczniej przybywających na obchody jubileuszu, mimo dzielącej nas odległości. Ze szczerą radością zapraszamy Was, Najczcigodniejsi Bracia, do Częstochowy. Zapraszamy z całego serca do modlitwy u stóp Dziewicy Maryi i do poznania naszych wiernych, którzy potrafią zarówno głosić *Miserere*, jak i śpiewać *Magnificat*, lecz przede wszystkim umieją zachować nadzieję, gdyż „In Te Domine speravi, non confundar in aeternum”!⁸⁴.

Pozdrawiamy Was z pokorą i szacunkiem w Chrystusie Panu Naszym, poprzez Jego Matkę, Dziewicę Maryję, Matkę Chrystusa i Matkę Kościoła.

82 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) — święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

83 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

84 Z łac. „W Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie będę zawstydzony na wieki”. Zob. Psalm 71 (70) oraz hymn *Te Deum laudamus*. Według tzw. *Te Deum* milenijnego: „W Tobie Panie zaufałem, Nie zawstydzę się na wieki”.

IRLANDIA

TO THE EPISCOPAL CONFERENCE OF IRELAND

Rome - November 1965

Dearest Brothers in Christ,

We have some glad news and we wish to share it with you. In 1966 Poland will solemnly celebrate the first millennium of its official incorporation in the Roman Catholic Church.

In 966 Duke Mieszko the First was baptized upon his marriage to a Czech Princess Dobrawa, a niece of the good King St. Venceslaus. Along with Princess Dobrawa's retinue came a missionary bishop by the name of Jordan. According to the oldest chronicles this marks the beginning of Poland's hierarchical organization: "Polonia coepit habere episcopum".

As you can see, dear Brothers in Christ, the year 966 is very important and decisive in our nation's history. And so at the threshold of the second millennium we stand before the Lord of all ages with contrite and grateful hearts.

We strike our breasts in humble CONFITEOR for all the faults and omissions of a thousand years!

Our contrition, however, soon bursts forth into a joyous and solemn MAGNIFICAT, for God's mercy is greater than all the sins of the world.

And thus in our past history alongside our failures we behold an immense number of graces, gratuitously given at every step of our nation's development, which ultimately crystallized into a distinctive characteristic - fidelity to the Cross, to the Gospel, and to the Mother of God, who took such maternal care of Poland's beginnings and continued to do so down the centuries to the present time with almost palpable tenderness.

Great distances separate our homelands, Brothers in Christ, and perhaps we would have never met face to face had not the good Lord willed Our Millennium to coincide with the Second Vatican Council.

For us, Polish Bishops, the greatest grace was and is the opportunity to strengthen the bonds which unite all of us in the Mystical Body of Christ, His Church. We would like to add that a source of special joy to us are the long-standing bonds or ties of brotherhood and friendship between Ireland and Poland which date as far back as the tenth century when Irish missionaries were already preaching the Good News to our Polish people.

Another link is the similar course our histories have taken in certain ages, particularly in periods of constant struggle to keep the Faith and in the frequent shedding of our blood for Christ, for the Church, and for Mary, our Mother.

Our common love for Our Lady is the most tender of bonds, for both of our nations owe to Her their perseverance in Faith and their fidelity to the Church. Often we have observed with joyous admiration how the Legion of Mary, founded on your Emerald Isle, has spread to almost every country in the world and has become the efficaciously powerful instrument of the apostolate and the mission activities.

Another bond, probably unnoticed by most of us yet quite touching in its significance, is the fact that the Polish Seminary in Paris occupies the same building which was formerly the locale of the Irish Seminary. In the course of the centuries, it has done for Ireland what now the Polish Seminary is doing for Poland; preparing seminarians for future pastoral work under trying circumstances.

Indeed, the Vatican Council has done even more. It opened our minds and enlarged our hearts to be truly "catholic", hence universal in our organic endeavour for UNITY: "Kath'holon".

Furthermore, the Council made us more sensitive and compassionate to the needs, desires, hardships, and anguish of all our Brother Bishops. Today, more than ever before, we can say with St. Paul: "Who is weak and I am not weak?" (2 Cor 11:29). In the Communion of Saints we hold all in common; our sorrows and our joys.

Thus, dearest Brothers, Poland's Millennium is by the same token your millennium not only because it recalls the glorious growth of the Church on the banks of the Vistula and the Bug, between the Black Sea and the Baltic during the past ten centuries, but also because it is an invitation to witness our vows of fidelity to the Faith and love to our Queen and Mother at the threshold of the second Millennium, making all of us aware of the common responsibility that is ours for the People of God whom we are shepherding.

For nine years we have been preparing very fervently for the celebration of this millennium by a Great Novena of spiritual renewal, a long moral crusade of prayer and sacrifice, during which we concentrated on problems that beset the individual, the family, and the society.

On May 3, 1966, the feast of Our Lady Queen of Poland, the entire nation, purified by contrition and penance, will give itself to Mary in holy slavery of love for the freedom of the Church.

That act of consecration shall not only be an epilogue to the Great Novena but also the fruit of the Second Council of the Vatican which in its solemn decrees reminds us of Our Lady's place in the Church of Christ. The coincidence of our consecration with the Constitution on the Church is a source of encouragement to us.

The protective care of the Mother of God for us passes like a thread of gold through the tapestried history of our country and so in Her hands we place the destiny of our nation for the second millennium. With Her help we want to persevere in our fidelity to the Church whose Mother She is. We believe steadfastly that with Her and through Her we shall remain faithful even at the greatest cost.

In that spirit and in keeping with the Communion of Saints, we humbly request of you, dearest Brothers, to proclaim a day of prayer for Poland in your dioceses during our jubilee year in order to obtain for us the necessary graces for the next Christian Millennium. It would give us untold joy if you would have your day of prayer coincide with our national feast on May 3, 1966.

Despite the distances that separate us, we hope that pilgrims from your country, IRELAND, will come to Poland to experience for themselves how generous Our Lady has been to us who have gone to Her with confidence.

Our Lady's sanctuary at Czestochowa through the ages, and especially during the past nine years has resounded with hymns of thanksgiving for the numberless graces which God granted through Her intercession in answer to the prayers of His People.

Those graces were and are above all spiritual, such as conversions, sorrow for sins, resistance to temptations occasioned by practical or ideological materialism, which is the malady of our age.

One great grace which marked the turning point in the history of our nation is worth relating. Three centuries ago in 1655, when the enemies of the Church and the nation have deluged Poland, only the ark of Czestochowa's Shrine of Our Lady at the monastery of the Puline Fathers was able to resist the onrushing tide. For, Our Lady, touched by the cry of Her anguished children, rallied to the side of the few monks and soldiers who held their own on the ramparts and by a miracle routed the enemy in defeat.

King John Casimir, in gratitude for the grace, proclaimed Our Lady of Czestochowa "Queen of Poland" on May 3, 1656, and at Her feet pronounced the solemn vows of fidelity to the Faith and love to Our Lady, devoutly placing himself and the entire nation under Her perpetual protection.

Mindful of this, we are confident that with Our Lady's help also today we shall overcome all trials and obtain freedom for the Church through our consecration to Her in slavery of love.

Thus, those public vows of ours on May 3, 1966 shall be but a fulfilment of our promises at Baptism which incorporated us in the Church, the Mystical Body of Christ, whose Mother is Mary.

Kindly pray for us, dearest Brothers, that we may persevere and be faithful to the vows which we have placed in the hands of Our Lady of Czestochowa, the Mother of the Church, and that by Her intercession no human power nor the powers of darkness may ever separate us from Christ!

In closing, dearest Brothers in Christ, we send you our most cordial fraternal greetings and prayerful wishes through Our Lady, the Queen of Poland, and the Mother of the Church.

Fraternally yours in Christ and Mary,

Stefan Cardinal Wyszyński

Primate of Poland

Signed by all the Polish Bishops present for the Second Vatican Council.

Najdrożsi Bracia w Chrystusie,
Mamy radosne wieści i pragniemy się nimi z Wami podzielić. W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodzić pierwsze tysiąclecie oficjalnego przyłączenia do Kościoła Rzymskokatolickiego.

W 966 r. książę Mieszko I¹ został ochrzczony, w związku z zaślubinami z czeską księżniczką Dobrawą², bratanicą króla Waclawa Świętego³. Wraz ze świętą księżniczką Dobrawy przybył biskup misyjny o imieniu Jordan⁴. Według najstarszych kronik ten moment był początkiem polskiej hierarchii kościelnej: „Polonia *cepit* habere episcopum”⁵.

Jak zatem widzicie, Drodzy Bracia w Chrystusie, rok 966 jest w historii naszego narodu datą przełomową i niezmiernie wagi. Dlatego u progu drugiego tysiąclecia stajemy przed Panem dziejów z sercami przepelnionymi skruchą i wdzięcznością.

Bijemy się w piersi w pokornym CONFITEOR⁶, wyznając wszystkie winy i zaniedbania tysiąca lat!

Nasza skrucha, jednak, wkrótce przemieni się w radosny i uroczysty MAGNIFICAT⁷, bo Boże Miłosierdzie jest większe niż wszelkie grzechy świata.

1 Woryginalie użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) — książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

2 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) — czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

3 Św. Waclaw (ok. 905–935?) — książę czeski z dynastii Przemysłidów (923/924–935?), zaangażowany w proces chrystianizacji Czech. Zamordowany przez młodszego brata — Bolesława I, męczennik i patron Czech.

4 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia cepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

5 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” — cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 — zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

6 Z łac. wyznaję/spowiadam się — pierwsze słowo „Spowiedzi powszechnej”.

7 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Lk 1, 46–55.

W naszej dotychczasowej historii prócz niepowodzeń dostrzegamy ogrom łask, jakie otrzymywaliśmy na każdym etapie dojrzwania naszego narodu, które ostatecznie skryształizowały się w postaci wyjątkowej, znamiennej wierności Krzyżowi, Ewangelii oraz Matce Bożej, która otoczyła Polskę w jej początkach tak wielką matczyną opieką. Troska ta trwała przez stulecia i trwa aż do dziś z niemal namacalną czułością.

Nasze ojczyzny dzielą wielkie odległości, Bracia w Chrystusie, i być może nigdy nie spotkalibyśmy się twarzą w twarz, gdyby nie wola dobrego Boga, aby nasze obchody milenijne zbiegły się w czasie z Soborem Watykańskim II⁸.

Dla nas, polskich biskupów, największą z łask była i nadal jest możliwość wzmacniania więzów, które jednoczą nas wszystkich w Mistycznym Ciele Chrystusa, Jego Kościele. Pragniemy dodać, że źródłem szczególnej radości są dla nas długotrwałe więzy braterstwa i przyjaźni pomiędzy Irlandią a Polską, sięgające aż do X w., kiedy to irlandzcy misjonarze głosili już Dobrą Nowinę wśród ludu polskiego⁹.

Kolejnym łączącym ogniwem jest podobny bieg historii naszych narodów w niektórych okresach dziejów, zwłaszcza w czasach nieustannej walki o zachowanie Wiary i częstego przelewu krwi za Chrystusa, Kościół i Maryję, naszą Matkę.

Wspólna miłość do Maryi Panny jest najczulszym ze wszystkich więzów, ponieważ oba nasze narody zawdzięczają Jej trwanie w Wierze i wierności Kościołowi. Wielokrotnie, z radosnym podziwem, obserwowaliśmy, jak Legion Maryi¹⁰, powstały na Waszej Szmaragdowej Wyspie, docierał do niemal każdego kraju na świecie, stając się skutecznym i potężnym narzędziem apostołstwa i działalności misjonarskiej.

Kolejnym łączącym elementem, prawdopodobnie niedostrzeganym przez większość z nas, a mimo to znaczącym w swej wymowie, jest fakt,

8 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

9 Pogląd o prowadzeniu na ziemiach polskich w X w. misji chrystianizacyjnych przez misjonarzy z Irlandii oparty został na pracy Alfonsa Parczewskiego, zob. A. J. Parczewski, *Początki chrystianizmu w Polsce i misja irlandzka*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, t. 29 (1902), s. 185–257. Tezy tej pracy obecnie przez naukę są odrzucane. Historycy zauważają natomiast ślady, które można rozpatrywać jako wpływy iroszkockie w Polsce w XI i XII w. Zob. J. Strzelczyk, *Iroszkoci i wpływy iroszkockie na ziemiach polskich*, „Zapiski Historyczne”, t. 50 (1985), z. 3, s. 17–31.

10 Legion Maryi – katolicki ruch zapoczątkowany w Irlandii przez Franka Duffa w 1921 r., którego celem jest szerzenie kultu Najświętszej Marii Panny i czynne zaangażowanie świeckich w apostołstwo.

iż Seminarium Polskie w Paryżu¹¹ mieści się w tym samym budynku, który był wcześniej siedzibą Seminarium Irlandzkiego¹². Na przestrzeni wieków dawał on Irlandii to, co teraz daje Polsce — absolwentów przygotowanych do pracy duszpasterskiej w trudnych okolicznościach.

Zaiste Sobór Watykański zrobił jeszcze więcej. Otworzył nasze umysły i powiększył serca na miarę prawdziwie „katolicką”, a więc uniwersalną, w naszym organicznym dążeniu ku JEDNOŚCI: „Kath’holon”¹³.

Ponadto, Sobór sprawił, że staliśmy się bardziej wrażliwi i współczujący w obliczu potrzeb, pragnień, trudów i udręk wszystkich naszych Braci Biskupów. Dziś, bardziej niż kiedykolwiek wcześniej, możemy rzec za św. Pawłem: „Któż odczuwa słabość, bym i ja nie czuł się słaby?” (2 Kor 11:29)¹⁴. W Komunii Świętych współdzielimy wszystko: nasze smutki i nasze radości.

Zatem, najdrożsi Bracia w Chrystusie, polskie Milenium jest również Waszym milenium, nie tylko dlatego, że przypomina o chwalebnym rozwoju Kościoła nad brzegami Wisły i Bugu, między Morzem Czarnym a Bałtykiem przez przeszłe dziesięć stuleci, ale również dlatego, że powołuje was na świadków naszych ślubów wierności Wierze i miłości do naszej Królowej i Matki u progu drugiego tysiąclecia, uświadamiając nam wszystkim, że ponosimy wspólną odpowiedzialność za Lud Boży, któremu pasterzujemy.

Przez dziewięć lat sposobiliśmy się z wielką żarliwością do uroczystości tysiąclecia poprzez Wielką Nowennę¹⁵, duchowego odnowienia, długą moralną krucjatę modlitwy i poświęcenia, podczas której koncentrowaliśmy się na problemach niszczących jednostkę, rodzinę i społeczeństwo.

11 Polskie Seminarium Duchowne w Paryżu — instytucja kształcąca polskich duchownych, utworzona w 1945 r. Jego organizatorem i rektorem do 1982 r był ks. Antoni Banaszak. Na mocy porozumienia zawartego między episkopatami Polski i Irlandii od 1947 r. umiejscowione w seminarium irlandzkim (Collège des Irlandais). Po 1989 r. zakończyło działalność, budynek zwrócono episkopatowi Irlandii. Absolwenci Seminarium zasilali przede wszystkim polskie duszpasterstwo emigracyjne.

12 Kolegium Irlandzkie w Paryżu — rzymskokatolicka placówka edukacyjna założona dla irlandzkich studentów pod koniec XVI w. w związku z prześladowaniami katolików na Wyspach Brytyjskich. Funkcjonowało z przerwami do wybuchu II wojny światowej. Od 1947 r. wydzierżawione polskiemu episkopatowi. Obecnie Centrum Kultury Irlandzkiej w Paryżu.

13 Z grec. dotyczy całości.

14 Przekład według *Biblii Tysiąclecia*.

15 Wielka Nowenna (1957–1965) — dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

3 maja 1966 r.¹⁶, w święto Maryi Królowej Polski, cały naród, oczyszczony poprzez skruchę i pokutę, odda się w Maryi w świętą niewolę miłości za wolność Kościoła¹⁷.

Ten akt poświęcenia będzie nie tylko epilogiem Wielkiej Nowenny, ale także owocem Soboru Watykańskiego II, który w swych uroczystych dekretach przypomina nam o miejscu Matki Bożej w Kościele Chrystusowym. Zbieżność naszych ślubów z Konstytucją o Kościele¹⁸ jest dla nas źródłem otuchy.

Opieka, jaką otacza nas Boża Rodzicielka, przewija się niczym złota nić przez tkaninę dziejów naszego kraju i dlatego w Jej ręce składamy losy naszego narodu na drugie tysiąclecie. Z Jej pomocą pragniemy wytrwać w wierności Kościołowi, którego Ona jest Matką. Wierzymy niezłomie, że z Nią i przez Nią pozostaniemy wierni nawet za największą cenę.

W tym duchu i w zgodzie z Komunią Świętych uniżenie prosimy Was, najdrożsi Bracia, o ustanowienie w Waszych diecezjach **dnia modlitwy za Polskę** w roku naszego jubileuszu, aby wyprosić dla nas konieczne łaski na kolejne chrześcijańskie tysiąclecie. Sprawiłoby nam niewypowiedzianą radość, jeśli ten dzień modlitwy przypadłby w dniu naszego narodowego święta 3 maja 1966 r.

Pomimo dzielących nas odległości mamy nadzieję, że pielgrzymi z Waszego kraju, IRLANDII, przybędą do Polski, aby móc osobiście doświadczyć, jak szczerą była Nasza Pani dla nas, którzy przychodzimy do niej z ufnością.

W ciągu wieków, a w szczególności przez ostatnie dziewięć lat, w sanktuarium Matki Boskiej w Częstochowie¹⁹ rozbrzmiewały hymny dziękczynienia za niezliczone łaski udzielone przez Boga, za Jej wstawiennictwem, w odpowiedzi na modlitwy Jego Ludu.

Były i są to przede wszystkim łaski duchowe, takie jak nawrócenie, żal za grzechy czy opieranie się pokusom praktycznego lub ideologicznego materializmu, stanowiącego bolączkę naszych czasów.

16 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

17 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatala, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

18 Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium* uchwalona podczas III sesji Soboru Watykańskiego II, 18 XI 1964 r.

19 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

Warta osobnego wspomnienia jest jednak wielka łaska, która stanowiła punkt zwrotny w historii naszego narodu. Trzy wieki temu, w 1655 r., gdy wrogowie Kościoła i narodu zalali Polskę, tylko arka częstochowskiego sanktuarium Matki Boskiej w klasztorze ojców paulinów zdołała oprzeć się nadciągającej fali²⁰. Bowiem Maria Panna, poruszona płaczem swoich dzieci, u boku niewielkiej grupy zakonników i żołnierzy broniących się w szańcach, cudem odparła atak wroga.

W geście wdzięczności za okazaną łaskę, 3 maja 1656 r. król Jan Kazimierz²¹ ogłosił Matkę Boską Częstochowską „Królową Polski”, składając u jej stóp uroczyste śluby wierności oraz miłości Maryi, uniesienie oddając siebie i cały naród w Jej wieczną opiekę²².

Pamiętając o tym, jesteśmy przekonani, że z pomocą Matki Bożej również dzisiaj stawimy czoła wszystkim próbom i zdobędziemy wolność dla Kościoła poprzez nasze święte oddanie się jej w niewolę miłości²³.

Zatem nasze śluby narodowe w dniu 3 maja 1966 r. będą wypełnieniem przyrzeczeń Chrztu Świętego, który wszczepił nas w Kościół, Mistyczne Ciało Chrystusa, którego matką jest Maryja.

Prosimy Was, najdrożsi Bracia, módlcie się za nas, abyśmy wytrwali w wierności ślubowaniom złożonym na ręce naszej Pani Częstochowskiej, Matki Kościoła²⁴, i żeby za Jej wstawiennictwem żadna ludzka siła ani moc ciemności nie zdołała nas nigdy oddzielić od Chrystusa.

Na zakończenie, najdrożsi Bracia w Chrystusie, ślemy Wam nasze najserdeczniejsze braterskie pozdrowienia i pełne modlitwy życzenia przez Maryję Pannę, Królową Polski i Matkę Kościoła.

Wyrazy czci w Chrystusie
i Maryi,
+ Stefan kard. Wyszyński
Prymas Polski

20 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

21 Jan II Kazimierz (1609–1672) — król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

22 Błędna informacja. W rzeczywistości chodzi o Śluby Lwowskie — uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r., w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Laskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

23 Zob. przyp. 17.

24 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczystie ogłosił Maryję Matką Kościoła.

KANADA

MESSAGE COLLEGIAL DES EVEQUES POLONAIS

A L'EPISCOPAT CANADIEN

Pères Vénérables

et Très Chers Frères dans le Christ Seigneur,

Nous venons vous annoncer une grande joie. En 1966, la Pologne fêtera solennellement son premier millénaire chrétien.

Bien avant 966, des moines missionnaires, notamment les disciples de saint Méthode, prêchaient la bonne nouvelle dans les régions du sud et de l'est de la Pologne, mais telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, prince ou roi, décidait de la conversion de tout son peuple. En épousant la princesse tchèque Dobrawa, Mieczysław I-er, duc de Pologne, s'engagea à partager sa foi chrétienne. Les chroniques rapportent qu'à partir de 966, date de son baptême, "la Pologne eut son premier évêque" : "Polonia coepit habere episcopum", notamment l'évêque missionnaire Jordan qui dépendait directement du Pape Jean XIII. En l'an mil, le Pape Sylvestre II établit en Pologne une organisation hiérarchique autonome, avec le siège métropolitain à GNIEZNO et trois évêchés : KRAKÓW /Cracovie/, WROCLAW et

KOŁOBRZEG /près de Stettin/. La conversion de la Pologne coïncida donc avec sa promotion politique.

Ce fut l'époque d'une levée générale de missionnaires. La fin du monde que l'on croyait imminente rappelait l'ordre du Seigneur "que l'Évangile fût prêché à toutes les nations". Saint Wojciech-Adalbert scella de son sang ses travaux d'apôtre qui l'avaient mené en Prusse. Rachetées à leur pesant d'or par le fils de Mieczysław, Bolesław le Grand, ses reliques réunirent en l'an mil, dans le même hommage d'humble piété, l'empereur Othon III, son ami et disciple, et le roi de Pologne.

Les liens qui nous unissent au Canada sont de date récente mais profondément fraternels. Nous bénissons les moyens de communications qui nous permettent d'établir des contacts avec nos frères lointains, jadis inaccessibles ! Nous remercions surtout la bonne Providence de nous avoir permis de vous rencontrer, au cours de ce Concile Oecuménique dont l'un des fruits les plus précieux est d'avoir rendu la communion des saints, pour ainsi dire, palpable.

Les attentions délicates que vous n'avez cessé de nous témoigner depuis le début de Vatican II, nous émeuvent. Nous savons avec quelle exquise hospitalité vous avez accueilli nos compatriotes en quête d'une patrie d'adoption et avec quel respect vous protégez leur patrimoine spirituel, bien commun de la grande famille des peuples chrétiens.

Ces quelques traits suffisent pour justifier notre gratitude - mais aussi cette lettre que nous vous adressons, chers Frères dans le Christ, à ce tournant de notre histoire qui nous invite à de justes bilans.

Neuf ans de préparation intense, cette "Grande Neuvaine" qui a éclairé, coup sur coup, différents aspects de notre vie : la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ, par Notre-Dame, tel fut notre programme axé sur les deux pôles complémentaires : du MISERERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes. En faisant le bilan des talents confiés à notre gérance, nous relevons nos "péchés par omission". Dans les malheurs qui se sont abattus sur notre Patrie, nous voyons en premier lieu un appel à la pénitence et à la conversion, cette "metanoïa" qui transfigure les réalités terrestres en les branchant sur le mystère de la Rédemption - Domine, MISERERE !

Dans le concert des peuples, la Pologne semble avoir été appelée à un témoignage particulièrement intense de sa fidélité catholique. On l'a appelée, non sans raison, "rempart de la Chrétienté". Il suffit de considérer ses frontières au cours des siècles pour constater qu'elles coïncident, surtout à l'est, avec celles de l'Église catholique. Tout recul de la Pologne se soldait par l'implantation de l'islam ou du

schisme, imposés par force au peuple qui en était la première, douloureuse victime. Nos siècles de grandeur sont en raison exacte de l'élan missionnaire qui animait nos ancêtres, comme les époques de déclin et de marasme marquent le fléchissement de ce sens de responsabilité pour les petits et les humbles souffrant persécution. En récapitulant les pages sombres de notre histoire nous frappons notre poitrine : Domine, MISERERE !

A l'heure présente, Dieu nous fait l'honneur de vivre le mystère de l'Eglise des Pauvres. Réduits à l'essentiel, nous tablons sur la grâce dont nous vérifions avec émerveillement les richesses insondables. La foi indéfectible de nos masses paysannes et ouvrières oriente notre pastorale qui est tout entière au service du peuple de Dieu, bien plus affamé du Pain de vie que de pain matériel. C'est peut-être l'aspect le plus émouvant de la Pologne d'aujourd'hui, facilement discernable.

Cependant, à tous les niveaux, mais surtout à celui des élites, résistons-nous aux tentations des matérialismes qui nous guettent ? Mis à l'épreuve, restons-nous fidèles à la Béatitude des Pauvres ? Domine, MISERERE !

Peuple de pécheurs, mais peuple malgré tout fidèle. Nos confessionnaires assiégés en font foi ! Le pardon du Seigneur ne cesse de transformer les larmes de contrition en action de grâces, de notre MISERERE jaillit le MAGNIFICAT !

Car, nous avons conscience d'avoir beaucoup reçu au cours de ce premier Millénaire, et nous savons d'expérience que l'infinie miséricorde dépasse le poids du péché, en fait un tremplin.

Nous vous prions donc, chers Frères dans le Christ, de nous aider à rendre grâces, en premier lieu, de ne jamais avoir trahi le Christ Seigneur et sa Croix rédemptrice. Tel est en effet l'attachement du peuple polonais à la foi catholique que ses amis, parfois même ses ennemis, considèrent ce lien comme vital et organique, au point qu'on a de la peine à admettre qu'un Polonais de souche soit vraiment incroyant ou athée.

Cette attitude d'humble confiance et de repentir hardi qui s'allie harmonieusement est, à notre sens, le fruit du culte marial si profondément ancré dans le coeur de notre peuple qu'il constitue en quelque sorte son signe distinctif et sa différence spécifique.

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Théotokos /Matka Boża = Mère de Dieu, est le titre courant qu'on lui donne en Pologne/. Son plus ancien document écrit est un cantique marial que les soldats entonnaient avant les batailles /des historiens de valeur attribuent à ce fait une particularité de l'histoire de la Pologne qui n'a jamais mené de guerres d'agression, préférant toujours à la violence des alliances pacifiques/. Le code de nos Lois de

1506 : "Commune inclyti Regni Poloniae privilegium" commence par ce cantique, devenu hymne national.

Les liens tissés par les siècles entre le peuple polonais et la Vierge Marie sont si intimes et si organiques qu'on a de la peine à les définir, comme on ne peut dire ce qu'est la vie. Un fait est certain : instinctivement, le peuple polonais attribue à la Vierge fidèle sa fidélité catholique. Comment n'en serait-il pas convaincu puisque tous ceux qui veulent lui arracher la foi, s'attaquent d'abord, avec un acharnement significatif, à la MÈRE du Verbe Incarné ?

En 1656, à la cathédrale de Lwów, le roi Jean-Casimir s'était engagé solennellement au renouveau social et moral de son peuple, prenant pour témoin "la Reine de la Pologne".

En 1956, à trois siècles d'intervalle, nous avons repris à notre compte ces vœux royaux qui n'ont été tenus qu'à moitié.

C'est le sens de notre "Grande Neuvaine". Le 3 Mai 1966, le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/, ses promesses, en se consacrant à Notre-Dame par VŒU DU SAINT ESCLAVAGE POUR LA LIBERTÉ DE L'ÉGLISE.

Ce voeu résume en quelque sorte notre expérience millénaire, en nous mettant au coeur du mystère de la Rédemption.

Nous désirons entrer dans ce deuxième Millénaire de notre histoire chrétienne avec une foi sans défaillance, capable de transporter les montagnes. La grâce de Marie est toute en fonction de son Fils, CHEF et CORPS Mystique, et nous ne pouvons choisir de meilleur "raccourci" pour nous laisser saisir par le Christ et par son Esprit, pour le plein épanouissement de la vie Trinitaire dans nos âmes.

Ainsi donc, très chers Frères dans le Christ, le chant du MAGNIFICAT, ce "manifeste" de l'Eglise des Pauvres, dominera les fêtes de notre Millénaire.

A la veille de cet événement, nous vous demandons humblement de nous offrir, au cours de 1966, un jour de prières aux intentions de l'Eglise en Pologne.

Permettez-nous également d'exprimer le voeu de vous voir arriver aussi nombreux que possible au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/. Ce pèlerinage vous éclairera bien mieux sur la Pologne catholique que cette lettre ne saurait le faire. Vous serez

témoins d'un peuple immense qui se sait pécheur, mais tire de ce fait même des raisons d'espérer. In Te, Domine, speravi : non confundar in aeternum !

Nous vous saluons humblement et respectueusement dans le Christ Seigneur, par Sa Mère, la Vierge Marie, Mère de l'Eglise.

Rome, le 18 Novembre 1965.

- + Stefan Ciel. Wyszyński
Primer Polonice
- + Antonius Baraniak
Archiep. Posnaniensis
- + Balaban Saminiec, Archiep. Tot
in Wrocław
- + Casimir Wajjta
Archiepiscopus Metropolita Cracoviensis
- + Casimir Jankowski
- + Mikhael Klepac, Ord. Sedzereis, Ord.
- + Leutaos Talikowski Episcopus Lomzonsis
- + Piotr Katura, Episcopus Lublin.
- + Antoni Poniomski, episcopus Vladislavensis
- + Franciscus Jop, Episcopus Opole
- + Stefan Szarek Episcopus Legnicaensis

- + Bogdan Lohok, eppus Plorens
- + Georgius Poteris eppus Tamaricens
- + Joannes Jaronewicz Adm. Apot. Belceus
- + Hieronymus Jedwaj, eppus coadjutor Kodowice
- + Stanislaus Janciel Vic. Cap. Pnemyel
- + Joseph Scherzer, eppus, Vid. Cap., Olmutz
- + Nereus Chajemski eppus Auxil. Varsaviae
- + Franciscus Jedwaj, eppus auxil. Poznaniensis
- + Karol Winkler, ep. auxil. in Wroclaw
- + Leopold Nowak, eppus auxil. Culmeusis
- + Georgius Finke, eppus auxil. in Gorkow
- + Jan Zarba eppus auxil. Madidewicis
- + Georgius M. Kowalski eppus Aux. Saganensis
- + Carolus Pskala, eppus Aux. in Tarnow
- + Thaddaeus Szagorski, eppus auxil. Gostochensis
- + Wenzeslaus Halmucha, eppus auxil. in Lielke
- + Wenzeslaus Patusch, eppus auxil. in Wroclaw
- + Jan Wasinski, eppus auxil. Plorens
- + Joseph Ruzay, eppus aux. Ratoricensis
- + Ladislaus Ruben, eppus auxil. Gnesnensis
- + Johannes Serwate, eppus aux. in Gornow
- + Henricus Gynszel, ep. auxil. in Grole
- + Bohdan Rejze, eppus aux. Lodzensis
- + Felicianus Gubel, eppus auxil. Cracoviensis

KOLEGIALNE ORĘDZIE
BISKUPÓW POLSKICH
DO EPISKOPATU
KANADYJSKIEGO

Czcigodni Ojcowie i Najdrożsi Bracia w Chrystusie Panu,
Spieszmy Wam zwiastować wielką radość. W 1966 r. Polska będzie uro-
czyście obchodziła swe pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa.

Na długo przed 966 r. misjonarze, w tym uczniowie świętego Me-
todego¹, głosili dobrą nowinę w południowych i wschodnich regionach
Polski, lecz takie były struktury polityczne i społeczne tamtych czasów,
że tylko chrzest wodza, księcia lub króla decydował o nawróceniu całe-
go jego ludu. Poślubiając czeską księżniczkę Dobrawę², Mieszko I³, ksia-
żę Polski, zobowiązał się do przyjęcia jej wiary chrześcijańskiej. Kroniki
mówią, że od 966 r., roku swojego chrztu, „Polska miała swojego pierw-
szego biskupa”: *Polonia coepit habere episcopum*⁴, zwłaszcza misjonarza
biskupa Jordana⁵, który był bezpośrednio zależny od papieża Jana XIII⁶.

1 Św. Metody (ok. 820–885) – misjonarz Słowian, starszy brat św. Cyryla-Konstan-
tyna. Wprowadził język słowiański do liturgii. Święty Kościoła katolickiego i Cerkwi
prawosławnej; współpatron Europy.

2 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka
Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

3 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dy-
nastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował
podwaliny państwowości Polski.

4 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*,
gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf,
[w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von
F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*,
[w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójto-
wicz, Poznań 2010, s. 109.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jor-
danem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku
chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum*.
The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research, red. J. Dobosz, T. Jurek,
Poznań 2019.

6 Jan XIII (zm. 972) – papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarzy Ottona I
i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misje chrześcijań-
skie w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego
biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średnio-
wiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio
zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich
przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

W roku tysięcznym Papież Sylwester II⁷ ustanowił autonomiczną organizację hierarchiczną w Polsce, z siedzibą arcybiskupią w GNIEŹNIE i trzema biskupstwami: KRAKÓW, WROCŁAW i KOŁOBRZEG (k. Szczecina)⁸. Nawrócenie Polski zbiegło się więc z jej politycznym promowaniem.

Był to czas powszechnych powołań misjonarskich. Koniec świata, który uważano za bliski, był przypomnieniem polecenia Pana, „aby Ewangelię głosić wszystkim narodom”⁹. Święty Wojciech-Adalbert¹⁰ przypieczętował swoją krwią apostołskie prace, który zaprowadził go do Prus. Jego relikwie, odkupione za wagę złota przez syna Mieszka, Bolesława Wielkiego¹¹, zjednoczyły w roku 1000, w tym samym holdzie pokornej pobożności, cesarza Ottona III¹², jego przyjaciela i ucznia, oraz króla Polski¹³.

Więzi łączące nas z Kanadą nie są dawne, ale głęboko braterskie. Błogosławimy środki komunikacji, które pozwalają nam nawiązać kontakt z naszymi odległymi braćmi, niegdyś nieosiągalnymi! Szczególnie dziękujemy dobrej Opatrzności za umożliwienie nam spotkania z Wami podczas Soboru, którego jednym z najcenniejszych owoców jest uczy-nienie komunii świętych¹⁴, jeśli można tak powiedzieć, namacalną.

7 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) – papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

8 Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michalowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

9 Mk 13, 10.

10 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) – biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

11 Bolesław I Chrobry (967–1025) – książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

12 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

13 Bolesław Chrobry w roku 1000 nie był jeszcze królem. Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

14 Chodzi o jedność Kościoła.

Mile gesty okazywane nam przez cały czas od początku Soboru Watykańskiego II napelniają nas wzruszeniem. Wiemy, z jaką wspaniałą gościnnością przyjąłście naszych rodaków poszukujących przybranej ojczyzny i z jakim szacunkiem chronicie ich duchowe dziedzictwo, to wspólnie dobro wielkiej rodziny narodów chrześcijańskich.

Tych kilka przykładów wystarczy, aby uzasadnić naszą wdzięczność – ale także ten list, który Wam przekazujemy, drodzy Bracia w Chrystusie, w tym punkcie zwrotnym naszej historii, który zachęca nas do uczynienia właściwych podsumowań.

Dziewięć lat intensywnych przygotowań, ta „Wielka Nowenna”¹⁵, która rzuciła światło na różne aspekty naszego życia: rodzinę, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, wspólne dobro i porządek społeczny, odnowienie wszystkich rzeczy w Chrystusie, przez Matkę Bożą, był to nasz program skupiony na dwóch uzupełniających się biegunach: MISERERE¹⁶ i MAGNIFICAT¹⁷.

Rozważając naszą przeszłość, stajemy się świadomi naszych niedoskonałości. Dokonując bilansu talentów powierzonych naszemu zarządowi, odkrywamy nasze „grzechy przez zaniechanie”. W nieszczęściach, które spadły na naszą Ojczyznę, widzimy przede wszystkim wezwanie do pokuty i nawrócenia, tę „metanoję”¹⁸, która przemienia rzeczywistość ziemską włączając ją w tajemnicę Odkupienia – Domine, MISERERE!¹⁹

Wśród narodów Polska wydaje się nie bez powodu nazywana „przedmurzem chrześcijaństwa”²⁰. Wystarczy prześledzić jej granice przez wieki, aby stwierdzić, że są one zbieżne, szczególnie na wschodzie, z granicami Kościoła katolickiego. Każde cofnięcie się Polski powodowało wprowadzenie islamu lub schizmy, wymuszonych siłą na ludziach, którzy byli ich pierwszą, bolesną ofiarą. Stulecia naszej wielkości zachowały ścisły związek z rozmachem dzieła misyjnego, który ożywił naszych przodków, tak jak czasy upadku i marazmu wskazują na osłabienie poczucia odpowiedzialności za maluczkich i pokornych cierpiących prze-

15 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noscak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

16 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

17 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

18 Z gr. nawrócenie.

19 Z łac. Panie zmiłuj się.

20 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

śladowania. Podsumowując ciemne karty naszej historii, uderzamy się w piersi: Domine, MISERERE!

W chwili obecnej Bóg czyni nam zaszczyt przeżywania tajemnicy Kościoła Ubogich. Zredukowani do tego, co istotne, polegamy na łasce, której niezgłębione bogactwa poznajemy z zachwytem. Niewzruszona wiara naszych chłopskich i robotniczych mas kieruje naszą duszpasterką posługą, która jest całkowicie oddana Ludowi Bożemu, o wiele bardziej pragnącego Chleba Życia niż chleba materialnego. To chyba najbardziej poruszający aspekt dzisiejszej Polski, łatwo dostrzegalny.

Jednak czy na wszystkich poziomach, a szczególnie na poziomie elit, opieramy się czyhającym pokusom materializmu? Wystawieni na próbę, czy nadal jesteśmy wierni Błogosławieństwu Ubogich?²¹ Domine, MISERERE!

Naród grzeszników, ale mimo wszystko naród wierny. Nasze obłądzone konfesjonały są tego dowodem. Przebaczenie Pana nigdy nie przestaje zamieniać łez skruchy w dziękczynienie, z naszego MISERERE wytryska MAGNIFICAT!

Uświadamiamy sobie bowiem, że wiele otrzymaliśmy podczas tego pierwszego Tysiąclecia i mamy doświadczenie, że nieskończone miłosierdzie przekracza ciężar grzechu, czyni z niego odskocznię.

Prosimy więc Was, drodzy Bracia w Chrystusie, abyście wspomogli nas w dziękczynieniu za to, że nigdy nie zdradziliśmy Chrystusa Pana i Jego Odkupieńczego Krzyża. Takie jest bowiem przywiązanie narodu polskiego do wiary katolickiej, że ich przyjaciele, a czasem nawet wrogowie, uważają tę więź za żywotną i organiczną do tego stopnia, że trudno jest przyznać, by rodowity Polak mógł być naprawdę niedowiarkiem lub ateistą.

Ta postawa pokornego zaufania i śmiałej skruchy, które harmonijnie się łączą, jest według nas owocem maryjnego kultu tak głęboko zakorzenionego w sercach naszego ludu, że jest to w pewnym sensie jego znak rozpoznawczy i jego wyróżniająca się odmienność.

Polska weszła do historii, śpiewając na chwałę Dziewicy Theotokos²² (Matki Bożej – jest to powszechny tytuł nadany jej w Polsce). Jego najstarszym pisemnym dokumentem jest maryjna pieśń²³, intonowana przez żołnierzy przed bitwą (wybitni historycy przypisują ten fakt specyficznej cesze historii Polski, która nigdy nie prowadziła wojen napastniczych, wołając zawsze pokojowe sojusze od przemocy). Kodeks naszych

21 Mt 5, 3.

22 Z gr. Matka Boża.

23 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznane. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

praw z 1506 r.: *Commune incliti Regni Poloniae privilegium*²⁴ zaczyna się od tej pieśni, która stała się hymnem narodowym.

Więzi przez wieki zadzierżgnięte między polskim narodem a Maryją Panną są tak intymne i tak organiczne, że trudno je zdefiniować, tak jak nie można powiedzieć, czym jest życie. Jeden fakt jest pewny: instynktownie Polacy przypisują wiernej Dziewicy swoją katolicką wierność. Jak nie mogliby być oni o tym przekonani, skoro wszyscy ci, którzy chcą wyrwać im wiarę, z tak wielką zaciekłością atakują najpierw Matką Wcielonego Słowa?

W 1656 r. w katedrze lwowskiej król Jan Kazimierz²⁵ uroczyste zaangażował się w społeczną i moralną odnowę swego ludu, biorąc za świadka „Królową Polski”²⁶.

W 1956 r., po trzech wiekach, w naszym własnym imieniu podjęliśmy te śluby królewskie²⁷, które zostały dotrzymane tylko w połowie.

Takie jest znaczenie naszej „Wielkiej Nowenny”. 3 maja 1966 r.²⁸ naród polski uroczyste odnowi w sanktuarium jasnogórskim²⁹ swoje obietnice, poświęcając się Matce Bożej poprzez ŚLUBOWANIE ŚWIĘTEGO ZNIEWOLENIA ZA WOLNOŚĆ KOŚCIOŁA³⁰.

24 Statut Łaskiego — zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

25 Jan II Kazimierz (1609–1672) — król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

26 Śluby Lwowskie — uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r., w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Laskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

27 Jasnogórskie Śluby Narodu — uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Poniwajający i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

28 3 maja — polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

29 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

30 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Latka, B. Mackiewicz, D. Zamiatala, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

To ślubowanie podsumowuje w pewnym sensie nasze tysiącletnie doświadczenie, stawiając nas w sercu tajemnicy Odkupienia.

Pragniemy wejść w to drugie Tysiąclecie naszej historii chrześcijaństwa z niezawodną wiarą, zdolną do przenoszenia gór. Łaska Maryi pochodzi od jej SYNA, GŁOWY Mistycznego CIAŁA i nie możemy wybrać lepszego „skrótów”, aby dać się porwać Chrystusowi i Jego Duchowi, dla pełnego rozwoju życia Trójcy w naszych duszach.

Tak więc, drodzy Bracia w Chrystusie, pieśń MAGNIFICAT, ten „manifest” Kościoła Ubogich, będzie dominował podczas świętowania naszego Tysiąclecia.

W przeddzień tego wydarzenia pokornie prosimy Was o ofiarowanie w 1966 r. jednego dnia modlitw w intencji Kościoła w Polsce.

Pozwólcie nam również wyrazić pragnienie, abyście przybyli jak najliczniej do sanktuarium na Jasnej Górze. Pielgrzymka ta oświeci Was o wiele lepiej w kwestii Polski katolickiej, niż zdołałby to uczynić ten list. Będziecie świadkami, jak ogromna rzesza ludzi wiedząc, iż są grzesznikami, potrafi z tego powodu żywić nadzieję. *In Te, Domine, speravi: non confundar in aeternum!*³¹

Pozdrawiamy Was z pokorą i szacunkiem w Chrystusie Panu, poprzez Jego Matkę, Dziewicę Maryję, Matkę Kościoła³².

Rzym, 18 listopada 1965.

31 Z łac. „W Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie będę zawstydzony na wieki”. Zob. Psalm 71 (70) oraz hymn *Te Deum laudamus*. Według tzw. *Te Deum* milenijnego: „W Tobie Panie zaufałem, Nie zawstydzę się na wieki”.

32 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

LIBAN

PÈRES VÉNÉRABLES ET BIEN CHÈRES FRÈRES DANS LE CHRIST,

L'une des grâces du Concile Œcuménique Vatican II, dont nous ne saurions trop remercier la Divine Providence, est d'avoir pu établir des liens d'amitié, par des contacts directs, avec les évêques et patriarches de votre pays.

Nos rencontres dans l'aula conciliaire, les interventions au cours des sessions nous ont permis de mieux comprendre les problèmes qui vous préoccupent, comme, d'autre part, les nombreux témoignages que vous nous avez donnés de l'intérêt que vous portez à la Pologne, ont resserré les liens qui nous unissent dans le Corps Mystique du Christ.

Comment ne pas évoquer un passé récent qui a permis à tant de Polonais exilés de trouver chez vous une patrie d'adoption, dans un climat d'hospitalité et de prévenances délicates qui caractérise d'une façon si émue les traditions patriarcales de votre beau pays ? Plusieurs de nos compatriotes ont pu poursuivre leurs études et acquérir des grades à votre illustre université, dont la fondation n'est pas sans rapports avec le dévouement ardent et efficace d'un re-

ligieux polonais, le Père Maximilien Rylko / + 1842 /. Ainsi donc, très chers Frères dans le Christ, une féconde amitié unit nos deux peuples, dans un commun élan vers l'UNITÉ, dans le Christ Seigneur, dont l'ardent désir nous a réunis tous auprès de Pierre, auprès de Pierre, au Concile Océanographique qui s'achève si riche en promesses de rédemption et de sainteté.

Tout ceci nous incite à vous communiquer une nouvelle qui est au centre de nos préoccupations pastorales. Dans son infinie Miséricorde Dieu a permis qu'à la clôture du Concile Océanographique Vatican II la Pologne célèbre le premier millénaire de son appartenance à l'Eglise du Christ.

En effet, par son mariage avec la princesse tchèque Dobrawa, le duc polonais Mieszyslaw I-er s'est converti en 966 avec tout son peuple. Car telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, prince ou roi, pouvait jeter les fondements d'une organisation hiérarchique. Comme nous le rapportent les chroniques, à partir de 966 "Polonia coepit habere episcopum", la Pologne eut son premier évêque. C'est donc à juste titre que nous célébrons en 1966 le premier millénaire de notre appartenance officielle à l'Eglise du Christ.

Dès 1967, donc bien avant le Concile, nous avons décidé de nous préparer aussi dignement que possible à ce grand tournant de notre histoire.

Vous savez sans doute, très chers Frères dans le Christ, que la

capitale spirituelle de la Pologne se trouve à Czestochowa, dans le sanctuaire de la "Vierge Noire", Reine de la Pologne, qui nous a donné tant de preuves, au cours des siècles, de sa protection. C'est dans face à son icône que nous avons commencé, en 1957, notre "GRANDE NEUVAIN" - neuf ans de préparation humble et intense à notre Millénaire, éclairant coup sur coup différents aspects de notre vie chrétienne: la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ. Tout notre programme était axé sur les deux pôles complémentaires du MISERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes et péchés par omission, mais aussi de l'infinie Miséricorde qui n'a jamais cessé de nous combler bien au-delà de nos mérites. Pendant ce premier Millénaire, par la grâce de Dieu, la Pologne est restée fidèle à l'Évangile et à la Croix du Christ Seigneur, en portant témoignage de sa foi au milieu des nations. Ses frontières ont coïncidé avec celles de l'Église catholique et ce n'est pas sans raison qu'au cours des siècles on l'a appelée "rempart de la Chrétienté".

Nous vous prions donc, très chers Frères dans le Christ Seigneur, de vous unir à notre MISERE, mais surtout à notre MAGNIFICAT. A cet effet nous vous demandons humblement de nous offrir, au cours de 1966, UN JOUR DE PRIÈRES aux intentions de la Pologne catholique.

Avec votre peuple, demandez pour le nôtre LA GRACE DE LA PERSISTENCE, DE LA FIDÉLITÉ. Vous n'ignorez certes pas que notre foi est mise à l'épreuve et que Dieu nous fait l'honneur de partager très intimement les mystères de la Passion de son Fils. Priez que notre peuple, plus affamé du Pain de vie que de pain matériel, résiste aux tentations des matérialismes qui le guettent et demeure fidèle à la Béatitude des

Pauvres.

Par les épreuves, Dieu nous interroge. Priez que notre réponse soit à la hauteur de ses desseins sur la Pologne.

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Marie. Son plus ancien document écrit : "BOGURODZICA DZIEWICA" est un cantique marial. Le code de nos Lois de 1506 commence par la première strophe de ce cantique, devenu hymne national. Toute notre histoire a été modelée par le culte marial si profondément ancré dans l'âme de notre peuple que ses amis, et même ses ennemis, y voient son "signe distinctif".

+ +

+

Pour toutes ces raisons, le 3 Mai 1966, fête de Notre-Dame Reine de la Pologne, le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/, ses promesses chrétiennes, en se consacrant à Notre-Dame par VOEU DE SAINT ESCLAVAGE, pour la liberté de l'Eglise.

En proclamant la Vierge Marie "Mère de l'Eglise", le Saint Père Paul VI a comblé nos vœux les plus ardents, car une expérience millénaire nous a bien démontré que la grâce de Marie est toute en fonction de son FILS, CHEF et CORPS MYSTIQUE, et qu'elle veille sur son église, comme jadis elle a veillé sur le berceau du Verbe Incarné, avec une tendre sollicitude et une souveraine efficacité. En nous livrant à la Vierge Marie, nous avons la certitude de nous laisser "saisir" par le Christ, à la gloire de la Très Sainte Trinité.

Permettez-nous également de vous exprimer le vœu de vous voir arriver, aussi nombreux que possible et malgré les distances qui nous séparent, aux fêtes de notre Millénaire chrétien. Nous vous invitons avec joie et vous aurez l'occasion de prendre contact avec notre peuple qui se prépare avec tant de ferveur à ce grand anniversaire.

Nous vous saluons respectueusement et humblement, dans le Christ Seigneur, par Sa Mère, la Vierge Marie, MÈRE DE L'ÉGLISE.

Rome, le 18 Novembre 1965.

CZCIGODNI OJCOWIE
I NAJDROŻSI BRACIA
W CHRYSZTUSIE PANU,

Jedną z łask Soboru Watykańskiego II¹, za którą nie potrafilibyśmy wy-
starczająco dziękować Bożej Opatrzności, była możliwość nawiązania
przyjaźni poprzez bezpośrednie kontakty z biskupami i patriarchami
z Waszego kraju.

Nasze spotkania w auli soborowej oraz wystąpienia w trakcie sesji
pozwoliły nam lepiej zrozumieć problemy, które Was zajmują, natomiast
liczne świadectwa waszego zainteresowania Polską zacieśniły więzi,
które nas łączą w Mistycznym Ciele Chrystusa.

Jak nie przywołać niedawnej przeszłości, która pozwoliła tak wielu ze-
słanym Polakom znaleźć u Was przybraną ojczyznę², w klimacie gościn-
ności i delikatnej uwagi, która w tak poruszający sposób charaktery-
zuje patriarchalne tradycje waszego pięknego kraju? Wielu z naszych
rodaków mogło kontynuować naukę i zdobywać stopnie naukowe na
Waszym znakomitym uniwersytecie³, którego powstanie nie pozosta-
je bez związku z żarliwym i skutecznym poświęceniem polskiego za-
konnika, Ojca Maksymiliana Ryllo (zm. 1849 [sic!])⁴. Tak więc, drodzy
Bracia w Chrystusie, owocna przyjaźń jednoczy nasze dwa narody we
wspólnym dążeniu do JEDNOŚCI w Chrystusie Panu, którego żarliwe

1 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża
Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowa-
nie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

2 W latach 1943–1946 na terenie Libanu schronienie znalazło ok. 4300 polskich
migrantów z ZSRR, którzy dotarli na Bliski Wschód wraz z Armią Polską na Wschodzie
(tzw. armią gen. Andersa). Zob. J. Pietrzak, *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w la-
tach drugiej wojny światowej: ośrodki, instytucje, organizacje*, Łódź 2012, s. 102–107.

3 Uniwersytet św. Józefa w Bejrucie – uczelnia katolicka prowadzona przez jezuitów.
Jej początki związane są z działalnością o. Maksymiliana Ryllo, który założył w 1841 r.
w Libanie Kolegium dla Azji, od 1875 r. pod obecną nazwą. W okresie II wojny światowej
studiowało tam 16 polskich kleryków, wśród nich Władysław Rubin. Zob. W. Szetelnicki,
Lwówianin na drogach świata. Władysław Kardynał Rubin, Roma 1985, s. 69–73. W sumie
w Bejrucie studiowało wówczas ok. 400 Polaków. Zob. K. Kantak, *Dzieje uchodźstwa pol-
skiego w Libanie 1943–1950*, Bejrut 1955, s. 106.

4 Maksymilian Ryllo (1802–1848) – polski jezuita, kaznodzieja, misjonarz na Bliskim
Wschodzie i w Afryce, archeolog, prowadził wykopaliska w Niniwie, założyciel Uniwer-
sytetu w Bejrucie. Rektor Collegium Urbanum w Rzymie.

pragnienie zgromadziło nas wszystkich wokół Piotra⁵ na Soborze Powszechnym, który, tak bogaty w obietnice odkupienia i świętości, zmierzają do końca.

Wszystko to zachęca nas do przekazania Wam wiadomości, która znajduje się w centrum naszych duszpasterskich trosk. W swym nieskończonym Miłosierdziu Bóg dopuścił, aby na zakończenie Soboru Watykańskiego II Polska obchodziła pierwsze tysiąclecie swojej przynależności do Kościoła Chrystusa.

Rzeczywiście poprzez małżeństwo z czeską księżniczką Dobrawą⁶ polski książę Mieszko I⁷ wraz z całym swoim ludem nawrócił się w 966 r. Takie były bowiem struktury polityczne i społeczne tamtych czasów, że tylko chrzest wodza, księcia lub króla mógł stanowić fundament hierarchii kościelnej. Jak przekazują nam kroniki, od 966 r.⁸ *Polonia coepit habere episcopum*⁹, Polska miała swojego pierwszego biskupa. Tak więc słusznie świętujemy w 1966 r. pierwsze tysiąclecie oficjalnego przyłączenia do Kościoła Chrystusa.

W 1957 r., na długo przed Soborem, postanowiliśmy przygotować się jak najbardziej godnie na ten wielki przełom w naszej historii.

5 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) – święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

6 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

7 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

8 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

9 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

Bez wątpienia wiecie, najdrożsi Bracia w Chrystusie, że duchowa stolica Polski znajduje się w Częstochowie¹⁰, w sanktuarium „Czarnej Madonny”¹¹, Królowej Polski, która poprzez wieki dawała nam liczne dowody swojej opieki. Dlatego przed jej ikoną rozpoczęliśmy w 1957 r. naszą „WIELKĄ NOWENNĘ”¹²: dziewięć lat pokornego i intensywnego przygotowania do naszego Milenium, oświetlając różne aspekty naszego chrześcijańskiego życia: rodzinę, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, dobro wspólne i porządek społeczny, odnowienie wszystkich rzeczy w Chrystusie. Cały nasz program skupiał się na dwóch uzupełniających się biegunach MISERERE¹³ i MAGNIFICAT¹⁴.

Rozmyślając nad naszą przeszłością, zdajemy sobie sprawę z naszych błędów i grzechów zaniedbania, ale także z nieskończonego Miłosierdzia, które nigdy nie przestawało nas zalewać ponad nasze zasługi. W ciągu tego pierwszego tysiąclecia, z łaski Bożej, Polska pozostawała wierna Ewangelii i Krzyżowi Chrystusa Pana, dając świadectwo swojej wiary innym narodom. Jej granice zbiegały się z granicami Kościoła katolickiego i nieprzypadkowo na przestrzeni wieków nazywano ją „przedmurzem chrześcijaństwa”¹⁵.

Prosimy więc Was, najdrożsi Bracia w Chrystusie Panu, abyście dołączyli do naszego MISERERE, ale przede wszystkim do naszego MAGNIFICAT. W tym celu pokornie prosimy o ofiarowanie nam w roku 1966 JEDNEGO DNIA MODLITW w intencji katolickiej Polski.

Wraz z Waszym ludem, proście dla naszego ludu o ŁASKĘ WYTRWAŁOŚCI i WIERNOŚCI. Z pewnością jesteście świadomi, że nasza wiara jest wystawiona na próbę i że Bóg czyni nam zaszczyt intymnego uczestniczenia w misterium Męki Jego Syna. Módlcie się, aby nasz

10 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

11 Czarna Madonna – Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

12 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

13 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

14 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

15 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

lud, bardziej zgłodniały Chleba Życia niż chleba materialnego, opierał się czyhającym pokusom materializmu i pozostał wierny Błogosławieństwu Ubogich¹⁶.

Poprzez te próby Bóg nas sprawdza. Módlcie się, aby nasza odpowiedź spełniła Jego zamiary dotyczące Polski.

Polska weszła do historii ze śpiewem na chwałę Matki Boskiej. Jednym z najstarszych polskich dokumentów pisanych jest pieśń maryjna: „BOGURODZICA DZIEWICA”¹⁷. Kodeks naszych praw z 1506 r.¹⁸ zaczyna się od pierwszej zwrotki tej pieśni, która stała się hymnem narodowym. Cała nasza historia została ukształtowana przez kult maryjny tak głęboko zakorzeniony w duszy naszego narodu, że jego przyjaciele, a nawet wrogowie, widzą w nim jego „znak rozpoznawczy”.

Z tych wszystkich powodów 3 maja 1966 r.¹⁹, w święto Matki Bożej Królowej Polski, w sanktuarium na Jasnej Górze, naród polski uroczyście odnowi swoje chrześcijańskie przyrzeczenia, oddając się Matce Bożej poprzez ślubowanie świętego zniewolenia za wolność Kościoła²⁰.

Ogłaszając Najświętszą Maryję Pannę „Matką Kościoła”²¹, Ojciec Święty Paweł VI²² spełnił nasze najgorętsze życzenia, ponieważ doświadczenie tysiąclecia pokazało nam, że łaska Maryi zależy od jej SYNA – GŁOWY MISTYCZNEGO CIAŁA oraz że czuwa ona nad swoim Kościołem, jak niegdyś czuwała nad kolebką Wcielonego Słowa, z troskliwą pieczołowitością i najwyższą skutecznością. A my, zawierając się Dziewicy

16 Mt 5, 3.

17 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

18 Statut Łaskiego – zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

19 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

20 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Latka, B. Mackiewicz, D. Zamiatąła, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249. Było to nawiązanie do Ślubów Lwowskich Jana II Kazimierza z 1 IV 1656 r.

21 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

22 Zob. przyp. 5.

Maryi, mamy pewność, że „zawładnie” nami Chrystus, na chwałę Trójcy Przenajświętszej.

Pozwólcie nam również wyrazić pragnienie, abyście pomimo dzielących nas odległości przybyli jak najliczniej na obchody naszego Milenium Chrztu. Powitamy was z radością, a wy będziecie mieli okazję nawiązania kontaktu z naszym narodem, który tak gorliwie przygotowuje się do tej wielkiej rocznicy.

Z szacunkiem i z pokorą pozdrawiamy Was, w Chrystusie Panu, przez Jego Matkę, Dziewicę Maryję, MATKĘ KOŚCIOŁA.

Rzym, 18 listopada 1965 r.

NIEMCY

BOTSCHAFT
DER POLNISCHEN BISCHÖFE
AN IHRE DEUTSCHEN BRÜDER
IM CHRISTI HIRTENAMT

Rom, 18 November 1965

Hochwürdige Konzilsbrüder!

Es sei uns gestattet, Ehrwürdige Brüder, ehe das Konzil sich verabschiedet, Ihnen, unseren nächsten westlichen Nachbarn, die freudige Botschaft mitzuteilen, dass im nächsten Jahre - im Jahre des Herrn 1966 - die Kirche Christi in Polen und mit ihr zusammen das gesamte polnische Volk das Millennium seiner Taufe und damit auch die Tausendjahrfeier seines nationalen und staatlichen Bestehens begehen wird.

Wir laden Sie hiermit in brüderlicher aber auch zugleich in feierlichster Weise ein, an den Kirchenfeiern des polnischen Millenniums teilzunehmen; der Höhepunkt des polnischen Te Deum laudamus soll Anfang Mai 1966 auf der Jasna Góra, bei der Hl. Mutter Gottes, der Königin Polens stattfinden.

Die folgenden Ausführungen mögen als historischer und zugleich auch sehr aktueller Kommentar unseres Millenniums dienen und vielleicht auch mit Hilfe Gottes unsere beiden Völker im gegenseitigen Dialog einander noch näher bringen.

Es steht geschichtlich einwandfrei fest, dass im Jahre 966 der polnische Herzog Mieszko I durch Einfluss seiner Gemahlin, der tschechischen Königstochter Dombrowka, zusammen mit seinem Hofstaat als erster polnischer Herzog das heilige Sakrament

der Taufe empfang.

Von diesem Augenblick an wurde das christliche Missionswirken in Polen - seit Generationen durch christliche Apostel schon vorher in unserem Land verkündet - im ganzen polnischen Volksraum verbreitet.

Der Sohn und Nachfolger Mieszko's Bolesław Chrobry (der Tapfere) setzte das Christianisierungswerk seines Vaters fort und erwirkte vom damaligen Papst Silvester II die Errichtung einer eigenen polnischen Hierarchie mit der ersten Metropole in Gniezno (Gnesen) und 3 Suffraganbistümern Kraków, Wrocław, Kołobrzeg (Krakau, Breslau, Kolberg). Bis 1821 blieb Gniezno weiterhin Metropole des Breslauer Bistums. Im Jahre 1000 begab sich der damalige Herrscher des römischen Imperiums der Kaiser Otto III zusammen mit Bolesław Chrobry als Pilger zum Märtyrerschrein des hl. Wojciech-Adalbert, der einige Jahre vorher bei den baltischen Preussen den Märtyrertod erlitten hatte. Die beiden Herrscher, der römische und der zukünftige polnische König (er wurde kurz vor seinem Tode zum König gekrönt) gingen barfuss eine weite Strecke Weges zu den heiligen Gebeinen in Gniezno, die sie alsdann mit grosser Andacht und innerer Ergriffenheit verehrten.

Das sind die geschichtlichen Anfänge des christlichen Polens und zugleich auch die Anfänge seiner nationalen und staatlichen Einheit. Auf diesen Fundamenten - christlich, kirchlich, national und staatlich zugleich - wurde sie durch alle Generationen weiter ausgebaut von Herrschern, Königen, Bischöfen und Priestern

1000 Jahre hindurch. Die Symbiose Christentum, Kirche, Staat bestand in Polen seit Anfang und wurde eigentlich nie gesprengt. Sie erzeugte mit der Zeit die fast allgemeine polnische Denkart: polnisch ist zugleich katholisch. Aus ihr heraus entstand auch der polnische Religionsstil, in dem seit Anfang an das religiöse mit dem nationalen eng verwoben und verwachsen ist, mit allen positiven aber auch negativen Seiten dieses Problems.

Zu diesem religiösen Lebensstil gehört auch seit jeher als sein Hauptausdruck der polnische Marienkult. Die Ältesten polnischen Kirchen sind der Mutter Gottes geweiht; (u.a. auch die Gnesener Metropolitan-Kathedrale); das Älteste polnische Lied, sozusagen: das Wiegenlied des polnischen Volkes, ist ein bis heute noch gesungenes Marienlied: "Bogurodzica-Dziewica, Bogiem sławiona Maryja" (Gottesgebärerin - Jungfrau Maria). Die Tradition bringt sein Entstehen mit dem hl. Wojciech zusammen, Ähnlich wie die Legende es mit den polnischen weißen Adlern im Nest von Gnesen tut. Diese und Ähnliche Traditionen und Volkslegenden, welche die Geschichtstatsachen wie Efeu umranken, haben das Gemeinsame von Volk und Christentum so eng miteinander verwoben, dass man sie einfach schadlos nicht auseinander bringen kann. Von ihnen her wird alles spätere polnische Kulturgesehen, die gesamte polnische nationale und kulturelle Entwicklung, bestrahlt, ja sogar zu einem Grossteil geprägt.

Die allerneuste deutsche Geschichtsschreibung gibt diesen unseren Anfängen folgende politische und kulturelle Bedeutung:

"In der Begegnung mit dem Imperium Ottos des Grossen vor einem Jahrtausend hat sich Polens Eintritt in die lateinische Christenheit vollzogen und durch die bewundernswert geschickte Politik Mieszko's I und sodann Bolesław des Tapferen ist es zu einem gleichberechtigten Glied des universalkonzipierten, auf Erfassung der gesamten nicht-bysantinischen Welt gerichteten Imperium Romanum Ottos III geworden, womit Polen einen entscheidenden Beitrag zu der Gestaltung des östlichen Europa geleistet hat...".

Damit war die Grundlage gelegt und die Form u.Voraussetzung geschaffen für die kommenden fruchtbaren deutsch - polnischen Beziehungen und die Ausbreitung der abendländischen Kultur.

Leider sind die deutsch - polnischen Beziehungen im späteren Verlauf der Geschichte nicht immer fruchtbar geblieben und haben sich sozusagen in den letzten Jahrhunderten in eine Art nachbarliche "Erbfeindschaft" verwandelt, worüber später.

Der Anschluss des neuen polnischen Königreiches an das Abendland und zwar mit Hilfe des Papsttums, dem sich die polnischen Könige immer wieder zur Verfügung stellten, brachte im Mittelalter einen in jeder Hinsicht regen und kusserst reichlichen Austausch zwischen Polen und den abendländischen Völkern, insbesondere mit den süddeutschen Ländern, aber auch Burgund und Flandern, mit Italien und später mit Frankreich und Österreich und den italienischen Renaissancestaaten, wobei natürlicherweise Polen als jüngeres Staatsgebilde, als jüngster von den Älteren Brüdern des christlichen Europas, anfangs mehr der nehmende als der gebende Teil war. Es wurden zwischen Kalisch

und Kraków, der polnischen Königsstadt des Mittelalters und zwischen Bamberg, Speyer, Mainz, Prag, Paris, Köln und Lyon u. Clairvaux und Gent nicht nur Waren ausgetauscht. Es kamen aus dem Westen die Benediktiner, die Zisterzienser und später die Bettelorden und erhielten in Polen, im christlichen Neuland, sofort einen schwunghaften Auftrieb; dann kam im Mittelalter das deutsche Magdeburger Recht dazu, das bei polnischen Stadtgründungen grosse Dienste leistete. Es strömten auch nach Polen deutsche Kaufleute, Architekten, Künstler und Siedler, von denen sehr viele im polnischen Volkstum aufgingen: ihre deutschen Familiennamen liess man ihnen. In der grossen Krakauer Bürgerkirche St. Maria finden wir noch heute die Grabinschriften zahlreicher deutscher Familien aus dem Mittelalter, die mit der Zeit alle polnisch geworden sind, woraus Hitler und andere - unseligen Gedenkens - den einfachen Schluss zogen, dass Kraków und ganz Polen nur eine deutsche Siedlung seien und demgemäss behandelt werden müssen. - Das klassische Beispiel deutsch - polnischer Zusammenarbeit in Kultur und Kunst im hohen Mittelalter ist wohl der weltberühmte Bildhauer Veit Stoss aus Nürnberg (Wit Stwosz), der fast sein ganzes Leben lang in Kraków wirkte; seine Werke dort sind alle vom genius loci der polnischen Umgebung inspiriert: er schuf in Kraków eine eigene Kunstlerschule, die noch Generationen hindurch nachwirkte und das polnische Land befruchtete.

Die Polen haben ihre Brüder aus dem christlichen Westen, die als Boten der wahren Kultur zu ihnen kamen sehr geehrt und verschwiegen nicht ihre nicht polnische Stammesherkunft. Wir haben der abendländischen - auch der deutschen Kultur - wahrhaftig sehr viel zu ver-

danken.

Es kamen auch aus dem Westen zu uns Apostel und Heilige; und sie gehören wohl zu dem Wertvollsten, was uns das Abendland geschenkt hat. Ihr segensreiches soziales Wirken spüren wir vielerorts noch heute. Zu den bekanntesten zählen wir den hl. Bruno von Querfurt, "Bischof der Heiden" genannt, der den slavischen und litauischen Nordosten im Einvernehmen mit Bolesław Chrobry evangelisierte. Dann ganz besonders die heilige Hedwig (Jadwiga), Herzogin von Schlesien, aus Andechs gebürtig, Gemählin des polnischen Piastenfürsten Heinrichs des Bärtigen (Brodaty) von Schlesien und Gründerin des Zisterzienserinnenklosters von Trzebnica (Trebnitz), wo sie ihre Grabstätte gefunden hat. Sie ist im 13. Jahrhundert die grösste Wohltäterin des polnischen Volkes in den damaligen Westgebieten des Piastenspolens, in Schlesien, geworden. Es steht historisch ziemlich fest, dass sie um dem polnischen einfachen Volke dienen zu können sogar die polnische Sprache lernte. Nach ihrem Tode und ihrer baldigen Heiligsprechung strömten ohne Unterlass Scharen des polnischen und deutschen Volkes zu ihrer Grabstätte in Trzebnica - später Trebnitz genannt. Und sie tun es noch heute zu Tausenden und Abertausenden. Niemand macht unserer grossen Landesheiligen den Vorwurf, dass sie deutschen Geblütes war; im Gegenteil man sieht sie allgemein - von einigen nationalistischen Fanatikern abgesehen - als den besten Ausdruck eines christlichen Brückenbaues zwischen Polen und Deutschland an - wobei wir uns freuen, auch auf deutscher Seite recht oft dieselbe Meinung zu

hören. Brücken bauen zwischen Völkern können eben am besten nur heilige Menschen, nur solche die eine lautere Meinung und reine Hände besitzen. Sie wollen dem Brudervolke nichts wegnehmen, weder Sprache noch Gebräuche, noch Land, noch materielle Güter; im Gegenteil: sie bringen ihm höchst wertvolle Kulturgüter und sie geben ihm gewöhnlich das Wertvollste, was sie besitzen: sich selbst, und werfen damit den Samen ihrer eigenen Persönlichkeit in den fruchtbaren Boden des neuen Missionsnachbarlandes; dieser trägt dann gemäss dem Heilandswort hundertfache Früchte und zwar Generationen hindurch. So sehen wir in Polen die hl. Hedwig von Schlesien, so sehen wir auch alle anderen Missionare und Märtyrer, die aus den westlich gelegenen Ländern kommend in Polen wirkten mit dem schon erwähnten Märtyrersapostel Wojciech-Adalbert aus Prag an der Spitze. Darin besteht auch wohl der allertiefste Unterschied zwischen echter christlichen Kulturmission und dem sogenannten heute zu Recht verpönten Kolonialismus.

Nach dem Jahre 1200 als das polnische Land immer christlicher wurde in seinen Menschen und Institutionen wuchsen ihm eigene polnische Heilige heran.

Schon im 12. Jahrhundert war es der Bischof Stanislaus Szczepanowski von Kraków, Bekenner und Märtyrer, vom König Bolesław dem Verwegenen am Altare erschlagen. (Der König selbst starb als heiligmässiger Büsser in der Verbannung in einem Kloster in Oberösterreich.) Am Grabe des hl. Stanislaus in der königlichen Domkirche von Kraków entstand das majestätische Lied zu seiner Ehre, heu-

te überall in ganz Polen lateinisch gesungen: "Gaude Mater Polonia, prole foecunda nobili...".

Dann erschien am Firmament das heilige polnische Dreigestirn aus der Familie der Odrowąż - (ein altes Geschlecht, das lange Jahrhunderte an der Oder in Oberschlesien seinen Sitz hatte). Der grösste von ihnen ist der hl. Hyazinth - polnisch Jacek genannt - ein Dominikanerapostel, der ganz Osteuropa von Mähren, bis zum Balticum, von Litauen bis Kiew mit Riesenschritten durchmass. Sein Verwandter, der selige Czesław ebenfalls Dominikaner, der die damalige Stadt Wrocław gegen die Mongolen verteidigte und im heutigen Wrocław im Grabe ruht in der neuerbauten Hl. Wojciech Kirche (Hl. Adalbert) - wird von der frommen Bevölkerung als Patron der aus den Trümmern von 1945 wiedererstehenden Stadt verehrt.

Und schliesslich ruht in Kraków, die selige Bronisława, der Tradition nach Schwester des sel. Czesław, eine Norbertanerin aus Schlesien.

Die Sterne am Heiligenhimmel werden immer mehr: in Sącz die sel. Kunegundis, in Gniezno Bogumił und selige Jolanta, in Masowien Władysław, auf der Königsburg in Kraków die heiligmässige Königin Jadwiga, eine neue polnische Hedwig, die auf ihre Heiligsprechung wartet. Später kamen neue Heilige und Märtyrer dazu: der heilige Stanislaus Kostka, Jesuitennowize in Rom, 'der hl. Johannes Kantius, Professor an der Jagiellonischen Universität in Kraków, Hl. Andreas Bobola, Märtyrer in Ostpolen, 1938 heiliggesprochen, und andere Heilige bis zum Franziskanerpater Maximilian Kolbe, dem

Märtyrer vom K.L.-Auschwitz, der sein Leben für seine Mitbrüder freiwillig hingab. Gegenwärtig warten in Rom etwa 30 polnische Kandidaten auf ihre Heilig- bzw. Seligsprechung. - Unser Volk ehrt seine Heiligen und betrachtet sie als die edelste Frucht, die ein christliches Land hervorbringen kann.

Die obengenannte polnische Universität in Kraków war die erste dieser Art neben Prag im ganzen Osteuropäischen Raum. Gegründet schon im Jahre 1363 vom König Kasimir dem Grossen (Kazimierz Wielki) war sie Jahrhunderte hindurch Zentrum nicht nur polnischer sondern auch universaler europäischer Kulturstrahlung nach allen Richtungen, im besten Sinne des Wortes. - Im 15. und 16. Jahrhundert als die schlesischen Piastengebiete nicht mehr zum polnischen Königreich gehörten, studierten in Kraków und dozierten daselbst Tausende von Studenten und Professoren aus Wratislavia (Breslau), Raciborz (Ratibor), Gliwice (Gleiwitz), Głogów (Glogau), Nysa (Neisse), Opole (Oppeln) und vielen anderen Städten Schlesiens. Ihre Namen und die Namen ihrer Geburtsorte sind in diesem polnisch - lateinischen Idiom in den alten Universitätsregistern verzeichnet. Auch Nicolaus Kopernik (Copernicus) - wird da namentlich angeführt. Er studierte in Kraków Astronomie beim Professor Martin Bylica. Hunderte von Gelehrten vom höchsten wissenschaftlichen Rang hat diese Universität hervorgebracht und der europäischen Kultur geschenkt. Mathematiker, Physiker, Mediziner, Rechtsgelehrte, Astronomen, Historiker und Kulturphilosophen. Unter ihnen befindet sich auch der berühmte Paulus Włodkowic, Rektor der Krakauer Universität, der auf dem Konzil in Konstanz frank und

frei, mit höchster Gelehrtenautorität, eine für damalige Zeiten unerhörte religiöse und humane Toleranz lehrte und mit grossem persönlichen Mut den Standpunkt vertrat: die heidnischen Völker Osteuropas seien kein Freiwild, dass man mit Reuer und Schwert bekehren soll und darf. Sie haben natürliche Menschenrechte genauso wie die Christen...

Włodkowiec war sozusagen der klassische Ausdruck des polnischen toleranten und freiheitlichen Denkens. Seine Thesen waren gegen die deutschen Ordensritter die sogenannten "Kreuzritter" gerichtet, die damals im slavischen Norden und in den preussischen und baltischen Ländern, die dortigen Ureinwohner eben mit Feuer und Schwert bekehrten und für das europäische Christentum und sein Symbol das Kreuz aber auch für die Kirche, in deren Namen sie auftraten, im Laufe der Jahrhunderte eine furchtbare und äusserst kompromittierende Belastung geworden sind. Noch heute nach vielen Generationen und Jahrhunderten ist die Bezeichnung "Krzyżak" (Kreuzritter) Schimpfwort und Schreckgespenst für jeden Polen und wird leider nur allzuoft von alters her mit dem Deutschtum identifiziert.

Aus dem Siedlungsgebiet der "Kreuzritter" sind später jene Preussen hervorgegangen, die alles Deutsche in polnischen Ländern in allgemeinen Verruf brachten. Sie sind in der geschichtlichen Entwicklung repräsentiert durch folgende Namen: jener Albrecht von Preussen, Friedrich der sog. Grosse, Bismarck und schliesslich Hitler als Endpunkt.

Friedrich II wird seit jeher vom ganzen polnischen Volke als der Haupturheber der Teilungen Polens angesehen und zweifellos nicht ganz zu Unrecht. Hundertfünfzig Jahre lebte das polnische Millionenvolk aufgeteilt von dem drei damaligen Grossmächten: Preussen, Russland und Österreich, bis es 1918 am Ende des ersten Weltkrieges langsam aus seinem Grabe hervorkommen konnte; bis zum Aussersten geschwächt begann es damals wieder unter grössten Schwierigkeiten eine neue eigenstaatliche Existenz...

Nach kurzer Unabhängigkeit von etwa 20 Jahren (1918-1939) brach über das polnische Volk ohne seine Schuld das herein, was man euphemistisch einfach als II Weltkrieg bezeichnet, was aber für uns Polen als totale Vernichtung und Ausrottung gedacht war. Über unser armes Vaterland senkte sich eine furchtbare finstere Nacht, wie wir sie seit Generationen nicht erlebt hatten. Sie wird bei uns allgemein als "deutsche Okkupationszeit" genannt und ist unter diesem Namen in die polnische Geschichte eingegangen. Wir waren alle macht- u. wehrlos. Das Land war übersät mit Konzentrationslagern, in denen die Schloten der Krematorien Tag und Nacht rauchten. Über 6 Millionen polnischer Staatsbürger darunter der Grosse teil jüdischer Herkunft haben diese Okkupationszeit mit ihrem Leben bezahlen müssen. Die führende polnische Intelligenzschicht wurde einfach weggefegt. Zweitausend polnische Priester und 5 Bischöfe (ein Viertel des damaligen Episkopats) wurden in Lagern umgebracht. Hunderte von Priestern und zehntausende von Zivilpersonen wurden bei Ausbruch des Krieges an Ort und Stelle erschossen (278 Priester in

einer einzigen Diözese Kulm). Die Diözese Włocławek allein verlor im Kriege 48% ihrer Priester, die Diözese Kulm 47%. Viele andere waren ausgesiedelt. Alle Mittel- und höhere Schulen waren geschlossen. Die Priesterseminarien waren aufgehoben. Jede deutsche Uniform, nicht nur die SS, wurde für alle Polen nicht nur ein Schreckgespenst, sondern auch Gegenstand eines Deutschenhasses. Alle polnischen Familien hatten ihre Todesopfer zu beklagen. Wir wollen nicht alles aufzählen, um die noch nicht vernarbten Wunden wieder aufzureissen. Wenn wir an diese polnische, furchtbare Nacht erinnern, dann nur deswegen, damit man uns heute einigermaßen versteht, uns selbst und unsere heutige Denkart... Wir versuchen zu vergessen. Wir hoffen, dass die Zeit - der grosse göttliche Kairos - die geistigen Wunden langsam heilen wird.

Nach alledem was in der Vergangenheit geschehen ist - leider erst in der allerneusten Vergangenheit - ist es nicht zu verwundern, dass das ganze polnische Volk unter dem schweren Druck eines elementaren Sicherheitsbedürfnisses steht und seinen nächsten Nachbarn im Westen immer noch mit Misstrauen betrachtet. Diese geistige Haltung ist sozusagen unser Generationsproblem, das Gott gebe es, bei gutem Willen schwinden wird und schwinden muss. In den schwersten politischen und geistigen Nöten des Volkes, in seiner jahrhundertelangen Zerissenheit sind die katholische Kirche und die Heilige Jungfrau immer der Rettungsanker und das Symbol der nationalen Einheit des Volkes geblieben, zusammen mit der polnischen Familie. In allen Freiheitskämpfen während der Unterdrückungszeit gingen die Polen mit diesen Symbolen auf die Barrikaden, die weissen Adler auf der

einen Seite - die Mutter Gottes auf der anderen der Freiheitsfahne. Die Devise war immer "für Eure und unsere Freiheit".

Das ist etwa - in ganz allgemeinen Abrissen gezeichnet - die tausendjährige Entwicklung der polnischen Kulturgeschichte mit besonderer Berücksichtigung der deutsch - polnischen Nachbarschaft. Die Belastung der beiderseitigen Verhältnisses ist immer noch gross und wird vermehrt durch das sogenannte "heisse Eisen" dieser Nachbarschaft; die polnische Westgrenze an Oder und Neisse ist wie wir wohl verstehen für Deutschland eine äusserst bittere Frucht des letzten Massenvernichtungskrieges - zusammen mit dem Leid der Millionen von Flüchtlingen und vertriebenen Deutschen (auf interalliierten Befehl der Siegermächte - Potsdam 1945! - geschehen). Ein grosser Teil der Bevölkerung hatte diese Gebiete aus Furcht vor der russischen Front verlassen und war nach dem Westen geflüchtet. Für unser Vaterland, das aus dem Massenmorden nicht als Siegerstaat sondern bis zum äussersten geschwächt hervorging, ist es eine Existenzfrage (keine Frage "Grösseren Lebensraumes!"); es sei dann, dass man ein über 30 Millionenvolk in den engen Korridor eines "Generalgouvernements" von 1939 - 45 hineinpresse wollte - ohne Westgebiete; aber auch ohne Ostgebiete, aus denen seit 1945 Millionen von polnischen Menschen in die "Postdamer Westgebiete" hinüber strömen mussten. Wo sollten sie auch damals hin, da ja das sogenannte Generalgouvernement zusammen mit der Hauptstadt Warschau in Schutt und Trümmern lagen. Die Vernichtungswellen des letzten Krieges sind nicht nur einmal wie in Deutschland, sondern seit 1914 mehrere Ma-

le über die polnischen Lande hinweggebraust und zwar hin und zurück wie apokalyptische Reiter und haben jedesmal: Schutt und Trümmer, Armut, Krankheit, Seuchen und Tränen u.Tod und wachsende Vergeltungs- und Hasskomplexe hinterlassen.

Seid uns wegen dieser Aufzählung dessen, was im letzten Abschnitt unserer Tausend Jahre geschehen ist, liebe deutschen Brüder, nicht gram. Es soll weniger eine Anklage als vielmehr eine eigene Rechtfertigung sein! Wir wissen sehr wohl, wie ganz grosse Teile der deutschen Bevölkerung jahrelang unter übermenschlichen nationalsozialistischen Gewissensdruck standen, wir kennen die furchtbaren inneren Nöte, denen seiner Zeit rechtschaffene und verantwortungsvolle deutsche Bischöfe ausgesetzt waren, um nur die Namen Kardinal Faulhaber von Galen, Preysing zu erwähnen. Wir wissen um die Märtyrer der Weissen Rose, die Widerstandskämpfer des 20.Juli, wir wissen, dass viele Laien und Priester ihr Leben opferten (Lichtenberg, Metzger, Klausener und viele andere). Tausende von Deutschen teilten als Christen und Kommunisten in den Konzentrationslagern das Los unserer polnischen Brüder...

Und trotz alledem, trotz dieser fast hoffnungslos mit Vergangenheit belasteten Lage, gerade aus dieser Lage heraus, Hochwürdige Brüder, rufen wir Ihnen zu: versuchen wir zu vergessen! Keine Polemik, kein weiterer kalter Krieg, aber der Anfang eines Dialogs wie er heute vom Konzil und vom Papst Paul VI überall angestrebt wird. Wenn echter guter Wille beiderseits besteht - und das ist wohl nicht zu bezweifeln - dann muss ja ein ernster Dialog

gelingen und mit der Zeit gute Früchte bringen, - trotz allem, trotz heisser Eisen.

Es scheint uns gerade im Ökumenischen Konzil ein Gebot der Stunde zu sein, dass wir diesen Dialog auf bischöflicher Hirtenebene beginnen und zwar ohne Zögern, dass wir einander näher kennenlernen unsere gegenseitigen Volksbräuche, den religiösen Kult und Lebensstil, in der Vergangenheit verwurzelt und gerade durch diese Kulturvergangenheit bedingt.

Wir haben versucht, uns mit dem gesamten polnischen Gottesvolk auf die Tausendjahrfeier durch die sogenannte grosse Novenne unter dem hohen Patronat der allerseligsten Jungfrau Maria vorzubereiten. Neun Jahre hindurch (1957 - 1965) haben wir im Sinne des "per Mariam ad Jesum" die Kanzel in ganz Polen aber auch die gesamte Seelsorge auf wichtige moderne Seelsorgesprobleme und soziale Aufgaben eingesetzt: Jugendseelsorge, sozialer Aufbau in Gerechtigkeit und Liebe, soziale Gefahren, nationale Gewissenserforschung, Ehe und Familienleben, katechetische Aufgaben und Ähnliche.

Das ganze gläubige Volk nahm auch geistig regsamen Anteil am Ökumenischen Konzil durch Gebet, Opfer und Busswerke. Während der Konzilssitzungen fanden jeweils in allen Pfarrgemeinden Bittandachten statt und das heilige Bild der Muttergottes, sowie die Beichtstühle und Kommunionbänke in Częstochowa waren wochenlang belagert von Pfarrdelegationen aus ganz Polen, die

durch persönliches Opfer und Gebet dem Konzil helfen wollten.

Schliesslich haben wir uns in diesem Jahr, dem letzten der grossen Novenne alle der Mutter Gottes geweiht, Bischöfe, Priester, Ordensleute sowie alle Stände Unseres gläubigen Volkes. Vor den ungeheuren Gefahren moralischer und sozialer Art, welche die Seele unseres Volkes aber auch seine biologische Existenz bedrohen, kann uns nur die Hilfe und Gnade unseres Erlösers retten, die wir durch die Vermittlung seiner Mutter, der Allerseligsten Jungfrau herabflehen wollen. Voll kindlichen Vertrauens werfen wir uns ihre Arme. Nur so können wir innerlich frei werden als dienende und zugleich freie Kinder - ja sogar als "Sklaven Gottes" - wie es der hl. Paulus nennt.

Wir bitten Sie, katholische Hirten des deutschen Volkes, versucht auf Ihre eigene Art und Weise unser christliches Millennium mitzufeiern, sei es durch Gebet, sei es durch einen besonderen Gedenktag. Für jede Geste dieser Art werden wir Ihnen dankbar sein. Überbringen Sie auch, wir bitten Sie darum, unsere Grüsse und Dank den deutschen evangelischen Brüdern, die sich mit uns und mit Ihnen abmühen, Lösungen für unsere Schwierigkeiten zu finden.

In diesem allerchristlichen und zugleich sehr menschlichen Geist strecken wir unsere Hände zu Ihnen hin in den Bänken des zu Ende gehenden Konzils, gewähren Vergebung und bitten um Vergebung. Und wenn Sie, Deutsche Bischöfe und Konzilsväter un-

sere ausgestreckten Hände brüderlich erfasst, dann erst können wir wohl mit ruhigem Gewissen in Polen auf ganz christliche Art unser Millenium feiern. Wir laden Sie dazu herzlichst nach Polen ein.

Das walte der barmherzige Erlöser und die Jungfrau Maria, die Königin Polens, die Regina Mundi und Mater Ecclesiae.

- + Stefan Cichowski Opat
Prinzes Polens
- + Antonius Barania
Arcybiskup Poznański
- + Jeleśław Kamiński Opat. Pł.
na Woźców
- + Casimirus Wojszyta
Arcybiskup węgierski w Krakowie
- + Michaël Klepac, Ep. pus Opat. Lodzensis
- + Casimirus Pruski Opat. w Lublinie
- + Stanisław Jankowski Ep. pus Lomskensis
- + Piotr Katar, Ep. pus Lublinensis
- + Antoni Pawłowski, ep. pus Wladislawiensis
- + Edmund Kowalski, ep. pus zdanowski.
- + Franciszek Gaj, Ep. in Opole
- + Georgius Polerius Ep. pus Tarnobrzensis
- + Stefan Gajda Ep. pus Cegostochowiensis

- + Georgius Potwin Episcopus Pannonicus
- + Stephanus Garet Episcopus Czeszobovienensis
- + Bogdan Leloch Episcopus Plocensis
- + Joannes Jarszewicz Adm. Apost. Lublensis

- + Bogdan Leloch Episcopus Plocensis
- + Stanislaus Jakiel vic. Cap. Trenczyn
- + Hieronymus Jeleny, episcopus caedonim Kadawien
- + Josephus Szaszy, episcopus, vicarius capitularis Varmiensis
- + Georgius Stroha, episcopus auxil. in Gorko
- + Franciscus Fedwalda, episcopus auxil. Posnaniensis
- + Ludvig Brinka, ep. auxil. in Wroclaw
- + Wenceslaus Majenski, Episcopus Auxil. Varsaviensis
- + Georgius Modzelecki Episcopus Auxiliarius Varsaviensis
- + Carolus Polaka, Episcopus Aux. Tarnob
- + Julianus Grodzki, episcopus auxil. Cracoviensis
- + Johannes Czerniak episcopus auxil. Jarmensis
- + Jan Zarba, episcopus auxil. Radivilienensis
- + Jan Wasinski, episcopus auxil. Plocensis
- + Josephus Neppas, episcopus aux. Natovicensis
- + Wenceslaus Hucorucha, episcopus auxil. in Liedo
- + Zygfryd Kowalski, episcopus auxil. Culmensis
- + Ladislaus Rubing, episcopus auxil. Gnesensis
- + Bohdan Pejre, episcopus aux. Lodzensis
- + Henricus Jzoudzil, ep. aux. in Opole
- + Paulus Lutynski, episcopus aux. in Wroclaw
- + Thaddaeus Sznapczyk, episcopus auxil. Czeszoboviensis

ORĘDZIE BISKUPÓW
POLSKICH DO ICH
NIEMIECKICH BRACI
W CHRYSZTUSOWYM
URZĘDZIE PASTERSKIM
Rzym, dnia 18 listopada 1965 r.

Przewielebni Bracia Soborowi,
Niech nam wolno będzie, czcigodni Bracia, zanim jeszcze Sobór¹ zostanie zamknięty, ogłosić Wam, naszym najbliższym zachodnim sąsiadom, radosną wieść, iż w przyszłym roku – w Roku Pańskim 1966 – Kościół Chrystusowy w Polsce, a wraz z nim cały Naród polski, obchodzić będzie Milenium² swego chrztu, a jednocześnie Tysiąclecie swego narodowego i państwowego istnienia.

Niniejszym zapraszamy Was w sposób braterski, a zarazem najbardziej uroczysty, do udziału w uroczystościach kościelnych polskiego Milenium. Punkt kulminacyjny polskiego *Te Deum laudamus*³ przypadnie na początek maja 1966 r. na Jasnej Górze⁴, u Matki Bożej, Królowej Polski.

Następujące wywody niechaj posłużą jako historyczny i równocześnie bardzo aktualny komentarz do naszego Milenium, a może nawet przy pomocy Bożej jeszcze bardziej zbliżą one oba nasze Narody do siebie w drodze wzajemnego dialogu.

Jest faktem historycznym, że w roku 966 książę polski Mieszko I⁵ pod wpływem swej małżonki, czeskiej królowny Dąbrówki⁶, przyjął jako pierwszy książę polski wraz ze swoim dworem święty sakrament chrztu.

1 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

2 Tysiąclecie Chrześcijaństwa w Polsce.

3 *Te Deum Laudamus* („Ciebie Boże Chwalimy” / „Ciebie Boga wysławiamy”) – wczesnochrześcijański hymn łaciński, który został napisany ok. 400 r. przypuszczalnie przez św. Nicetasa biskupa z Remezjan. W związku z przygotowaniem milenijnymi episkopat Polski w 1966 r. przyjął nową wersję tego hymnu zwaną milenijną.

4 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r. Główna msza milenijna zorganizowana została na Jasnej Górze w Częstochowie 3 maja 1966 r.

5 Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

6 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej małżeństwo z Mieszkiem poprzedziło chrystianizację Polski.

Od owej chwili szerzyło się chrześcijańskie dzieło misyjne — już od pokoleń w naszym kraju prowadzone przez chrześcijańskich apostołów na całym obszarze Polski. Syn i następca Mieszka, Bolesław Chrobry⁷, prowadził dalej dzieło chrystianizacji rozpoczęte przez jego ojca i uzyskał od ówczesnego Papieża Sylwestra II⁸ zgodę na utworzenie własnej, polskiej hierarchii z pierwszą metropolią w Gnieźnie i trzema jej sufraganiami: w Krakowie, we Wrocławiu i w Kołobrzegu. Aż do 1821 r.⁹ Gniezno bez przerwy pozostawało metropolią biskupstwa wrocławskiego.

W roku 1000 ówczesny władca Rzymskiego Imperium, cesarz Otton III¹⁰, udał się wraz z Bolesławem Chrobrym jako pielgrzym do grobu męczennika św. Wojciecha¹¹, który kilka lat przedtem poniósł śmierć męczeńską wśród bałtyckich Prusów. Obaj władcy, rzymski i przyszły polski król (był on na krótko przed swoją śmiercią koronowany na króla), przebyli długi odcinek drogi boso do świętych relikwii w Gnieźnie, które uczcili z wielką pobożnością i wewnętrznym wzruszeniem¹².

Takie są dziejowe początki chrześcijańskiej Polski i zarazem początki narodowej i państwowej jedności. Na tych fundamentach — chrześcijańskich, kościelnych, narodowych i zarazem państwowych — ową jedność poprzez wszystkie pokolenia rozbudowywali dalej władcy, królowie, biskupi i kapłani przez 1000 lat. Symbioza chrześcijaństwa, Kościoła i państwa istniała w Polsce od początku i nigdy właściwie nie uległa zerwaniu. Doprowadziło to z czasem do powszechnego niemal wśród Polaków sposobu

7 Bolesław I Chrobry (967–1025) — książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

8 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) — papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

9 16 VII 1821 r. papież Pius VII wydał bullę *De salute animarum*, która porządkowała sprawy kościelne w Niemczech; wyłączała diecezje wrocławską i warmińską z polskiej prowincji kościelnej.

10 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

11 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) — biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

12 Zjazd gnieźnieński w 1000 r. Bolesława Chrobrego i Ottona III, podczas którego ustanowiono niezależną prowincję kościelną w państwie Bolesława, a on uznany za suwerennego władcę. Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michałowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

myślenia: co „polskie”, to i „katolickie”. Z niego to zrodził się także polski styl religijny, w którym od początku czynnik religijny jest ściśle spleciony i zrośnięty z czynnikiem narodowym, z wszystkimi pozytywnymi, ale również i negatywnymi stronami tego problemu.

Do tego religijnego stylu życia należy również od dawien dawna — jako główny jego wyraz — polski kult maryjny. Najstarsze polskie kościoły poświęcone są Matce Boskiej (między innymi również gnieźnieńska katedra metropolitalna¹³); najstarszą polską pieśnią, można powiedzieć „kolysanką Narodu polskiego”, jest do dziś śpiewana pieśń maryjna „Bogurodzica Dziewica, Bogiem sławiona Maryja”¹⁴. Tradycja wiąże jej powstanie ze św. Wojciechem, podobnie jak legenda łączy polskie białe orły z gnieźnieńskim gniazdem¹⁵. Takie i tym podobne tradycje i legendy ludowe, które oplatają jak powój wydarzenia dziejowe, spłoty tak ściśle ze sobą czynnik narodowy i chrześcijański, że nie da się ich po prostu bez szkody od siebie oddzielić. One to właśnie naświetlają, a nawet w dużym stopniu wpływają na całe późniejsze dzieje polskiej kultury, cały rozwój narodowy i kulturalny.

Najnowsza historiografia niemiecka nadaje naszym początkom następujące polityczne i kulturalne znaczenie: „Przez zetknięcie się z imperium Ottona Wielkiego przed tysiącem lat Polska weszła do lacińskiej społeczności chrześcijańskiej, a dzięki podziwu godnej zręczności politycznej Mieszka I, a następnie Bolesława Chrobrego, Polska stała się równouprawnionym członkiem imperium Ottona III, imperium opartego na uniwersalnej koncepcji — objęcia całego niebizantyjskiego świata, przez co wniosła decydujący wkład w ukształtowanie się wschodniej Europy”¹⁶. Tym samym dano podstawę i stworzono warunki do przyszłych owocnych stosunków niemiecko-polskich oraz do szerzenia kultury zachodniej.

13 Katedra gnieźnieńska — obecnie Bazylika Prymasowska pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny — pierwszy kościół zbudowany w Gnieźnie (ok. 970–977 r.) nosił wezwanie Maryi Bożej Rodzicielki i w nim złożone zostały relikwie św. Wojciecha, od 1000 r. kościół ów stał się katedrą arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. W 2. poł. XI w. wzniesiono nową romańską katedrę, a od 1342 r. budowano gotycką katedrę, później wielokrotnie przebudowywaną. Od końca XI w. pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha. Zob. A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 126–129.

14 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

15 Średniowieczna legenda o Lechu, Czechu i Rusie zapisana w *Kronice Wielkopolskiej*, której autorstwo i dokładny czas powstania nie są znane (koniec XIII w. lub 2. poł. XIV w.).

16 Cyt. za: H. Ludat, *Deutsch-polnische Beziehungen in Vergangenheit und Gegenwart*, „Europäische Begegnung”, t. 1965, nr 7/8, s. 417.

Niestety, w późniejszym toku dziejów stosunki niemiecko-polskie nie zawsze pozostały owocne, a w ostatnich stuleciach przekształciły się w swe go rodzaju dziedziczną wrogość sąsiedzką, o czym będzie mowa później.

Związanie nowego polskiego królestwa z Zachodem, i to w oparciu o papieżstwo, któremu królowie polscy stale oddawali się do dyspozycji, spowodowało w średniowieczu żywą pod każdym względem i nad wyraz bogatą wymianę między Polską i narodami zachodnimi, szczególnie z krajami południowoniemieckimi, ale również z Burgundią, Flandrią, Włochami, a później z Francją i Austrią oraz włoskimi państwami okresu renesansu. Przy czym, naturalnie, Polska, jako młodszy twór państwowy – najmłodszy wśród starszych braci chrześcijańskiej Europy – początkowo była stroną bardziej biorącą niż dającą. Pomiędzy Kaliszem i Krakowem, polską stolicą królewską w średniowieczu, a Bambergiem, Spirą, Moguncją, Pragą, Paryżem, Kolonią, Lyonem, Clairvaux i Gandawą dokonywała się nie tylko wymiana towarów. Z Zachodu przybywali benedyktyni¹⁷, cystersi¹⁸, a później zakony żebracze¹⁹, i natychmiast osięgali w Polsce, kraju dopiero co zdobytym dla chrześcijaństwa, wspaniałą rozrost. W średniowieczu doszło do tego niemieckie prawo magdeburskie²⁰, które oddało wielkie usługi przy zakładaniu polskich miast. Przybywali też do Polski niemieccy kupcy, architekci, artyści, osadnicy, z których bardzo wielu spolonizowało się; pozostawiono im ich niemieckie nazwiska rodzinne. Przy wielkim krakowskim kościele mieszczan pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny znajdujemy i dziś jeszcze napisy nagrobne licznych rodzin niemieckich z okresu średniowiecza, które z czasem wszystkie spolszczyły się, z czego Hitler²¹ i inni ludzie niesławnej pamięci wysunęli po prostu wniosek, że Kraków i cała

17 Zakon Świętego Benedykta – zakon mniszy założony przez św. Benedykta z Nursji w VI w. w Polsce od X w.

18 Cystersi – zakon mniszy wywodzący się od benedyktynów zał. w 1098 r. przez Roberta z Molesmes, w Polsce od lat 40. XII w.

19 Zakony żebracze (mendykankie) – zakony praktykujące ubóstwo, sformowane w XIII w. na bazie reformy Kościoła katolickiego. Pierwszymi były Zakon Kaznodziejski (dominikanie) i Zakon Braci Mniejszych (franciszkanie). W Polsce dominikanie od 1222 r., franciszkanie od 1236 r.

20 Prawo magdeburskie – prawo miejskie – zespół zasad lokacji miast i organizacji samorządu miejskiego. W średniowiecznej Polsce najbardziej rozpowszechniony wariant prawa niemieckiego nadawany miastom. Od XIII w. podstawa praw chełmińskiego i średzkiego.

21 Adolf Hitler (1889–1945) – polityk, twórca narodowego socjalizmu (hitleryzmu), od 1921 r. przywódca NSDAP, od 1933 r. kanclerz Niemiec, w 1934 r. mianował się wodzem Rzeszy (Führerem), wprowadził osobistą dyktaturę i terror policyjny, prześladowania ludności żydowskiej, w 1939 r. rozpoczął II wojnę światową, na okupowanych terenach (szczególnie w Polsce i ZSRR) rozpełtał masowy terror i doprowadził do zagłady ludności żydowskiej (Holokaustu).

Polska były jakby jedynie niemieckim terenem osadniczym, wobec czego muszą być odpowiednio do tego traktowane. Klasycznym przykładem niemiecko-polskiej współpracy w dziedzinie kultury i sztuki w późnym średniowieczu jest światowej sławy rzeźbiarz Wit Stwosz²² z Norymbergi, który przez całe niemal swe życie działał w Krakowie; wszystkie znajdujące się tam jego dzieła inspirował *genius loci*²³ polskiego otoczenia. Stworzył on w Krakowie własną szkołę artystyczną, która przez całe pokolenia wywierała swój wpływ i wzbogacała polską ziemię.

Polacy głęboko szanowali swych braci z chrześcijańskiego Zachodu, którzy przybywali do nich jako posłowie prawdziwej kultury. Polacy nie pomijali milczeniem ich niepolskiego pochodzenia. Mamy zaiste wiele do zawdzięczenia kulturze zachodniej, a w tym i niemieckiej.

Z Zachodu przybywali do nas także apostołowie i święci, i to oni należą do najcenniejszych wartości, którymi obdarzył nas Zachód. Ich błogosławioną działalność społeczną odczuwamy w wielu miejscach po dziś dzień. Do najbardziej znanych zaliczamy św. Brunona z Kwerfurtu²⁴, zwanego biskupem pogan, który w porozumieniu z Bolesławem Chrobrym dokonał dzieła ewangelizacji słowiańskiego i litewskiego północnego wschodu. Szczególnie znana jest św. Jadwiga²⁵, księżniczka śląska, urodzona w Andechs, małżonka polskiego, piastowskiego władcy Śląska, Henryka Brodatego²⁶, założycielka klasztoru żeńskiego zakonu cysterskiego w Trzebnicy, gdzie znajduje się jej grób. Stała się ona największą dobrodziejką ludu polskiego w XIII w. na terenie ziem zachodnich, należących wówczas do Polski piastowskiej na Śląsku. Jest rzeczą niemal historycznie stwierdzoną, że nauczyła się ona mowy polskiej, by móc służyć prostemu ludowi polskiemu. Po jej śmierci i jej szybkiej kanonizacji,

22 Wit Stwosz, Veit Stoss (1447 lub 1448–1533) – niemiecki rzeźbiarz, malarz, miedziorytnik. Jeden z najwybitniejszych artystów późnego gotyku. Tworzył w Norymberdze i Krakowie. Głównym jego dziełem jest ołtarz Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w kościele Mariackim w Krakowie.

23 Z łac. duch miejsca – tu w kontekście tożsamości miejsca.

24 Św. Bruno z Kwerfurtu (974–1009) – niemiecki misjonarz, hagiograf (życiow. Wojciecha, żywot Pięciu Braci Męczenników), biskup. Zginął podczas misji na pograniczu prusko-jaćwiesko-ruskim.

25 Św. Jadwiga Śląska (1178/1180–1243) – księżna śląska pochodząca z hrabiowskiego rodu Andechs, żona Henryka Brodatego. Inicjatorka fundacji klasztoru cysterek w Trzebnicy w 1202 r. Kanonizowana w 1267 r. przez papieża Klemensa IV.

26 Henryk Brodaty (1165/1170–1238) – książę z dynastii Piastów, władca Śląska od 1201 r., od 1231 r. władca Krakowa, od 1234 władca lewobrzeżnej Wielkopolski. Przyczynił się do znacznego rozwoju gospodarczego Śląska przez organizację osadnictwa wiejskiego, lokację miast i reorganizację górnictwa. Dążył do zjednoczenia ziem polskich i przywrócenia pryncypatu. Maż św. Jadwigi.

do miejsca jej wiecznego spoczynku w Trzebnicy, której nadano później nazwę Trebnitz, płynęły tłumy polskiego i niemieckiego ludu. Dziś jeszcze robią to całe tysiące i nikt nie zarzuca naszej wielkiej świętej, że była pochodzenia niemieckiego. Przeciwnie, uważa się ją na ogół, pomijając nacjonalistycznych fanatyków, za najlepszy wyraz budowania chrześcijańskiego pomostu między Polską i Niemcami. Cieszymy się, że i po niemieckiej stronie słyzy się często ten sam pogląd. Pomosty między narodami budują najlepiej właśnie ludzie święci, tylko tacy, którzy mają szczerą intencję i czyste ręce. Nie chcą oni bratniemu narodowi niczego zabierać: ani języka, ani obyczajów, ani ziemi, ani dóbr materialnych. Przeciwnie, przynoszą mu najbardziej wartościowe dobra kulturalne i oddają zazwyczaj to, co jest najcenniejsze i co sami posiadają: siebie samych, i w ten sposób rzucają nasienie swej własnej osobowości na żyzny grunt nowej ziemi sąsiedniego, misyjnego kraju; nasienie to przynosi, zgodnie ze słowami Zbawiciela, stokrotne owoce, i to na całe pokolenia. Tak właśnie patrzmy w Polsce na św. Jadwigę Śląską, patrzmy na wszystkich innych misjonarzy męczenników, którzy przybywszy z krajów położonych na Zachodzie, działali w Polsce, jak to było z apostołem męczennikiem Adalbertem-Wojciechem z Pragi na czele. Na tym właśnie polega również najgłębsza różnica między prawdziwie chrześcijańską misją niesienia kultury a tak zwanym kolonializmem, dziś słusznie potępianym.

Po roku 1200, gdy polska ziemia stawała się w swych ludziach i instytucjach coraz bardziej chrześcijańska, ziemia ta wydała własnych świętych polskich. Już w XII w. biskup krakowski, Stanisław Szczepanowski²⁷, wyznawca i męczennik, został zamordowany przy ołtarzu przez króla Bolesława Śmiałego²⁸ (król ten zmarł następnie na wygnaniu jako świątobliwy pokutnik w pewnym klasztorze Górnej Austrii²⁹). Przy grobie św. Stanisława w królewskiej katedrze w Krakowie powstała majestatyczna pieśń ku jego czci, śpiewana dziś wszędzie w Polsce po łacinie: *Gaude Mater Polonia, prole faecunda nobili*³⁰.

27 Św. Stanisław (ok. 1030–1079) – biskup krakowski. Jeden z przywódców opozycji przeciwko Bolesławowi II Śmiałemu, skazany na śmierć i stracony. Jego kult odegrał istotną rolę w przewyciężaniu podziału dzielnicowego w Polsce w XIII w. Kanonizowany przez papieża Innocentego IV w 1253 r.

28 Bolesław II Śmiały (Szczodry) (ok. 1042–ok. 1081) – książę polski z dynastii Piastów, od 1076 r. król. W wyniku konfliktu z biskupem krakowskim Stanisławem, którego ukarał śmiercią, został wygnany z Polski.

29 Miejsce i okoliczności śmierci Bolesława Śmiałego nie są znane. Według rozposzechnionej w Austrii tradycji król miał umrzeć jako pokutnik w klasztorze w Osjaku.

30 Z łac. „Raduj się, Matko – Polsko, w sławne potomstwo płodna!” – cyt. z *Gaude Mater Polonia* – hymn łaciński ku czci św. Stanisława, napisany prawdopodobnie przez Wincentego z Kielczy w 1253 r.

Następnie ukazała się na firmamencie potrójna gwiazda polskich świętych z rodziny Odrowążów (stary ród, który przez wieki miał swą siedzibę nad Odrą, na Górnym Śląsku). Największy spośród nich to św. Hiacynt³¹ — po polsku Jacek — apostoł dominikański, który krokami olbrzyma przemierzył całą wschodnią Europę od Moraw do Bałtyku i od Litwy po Kijów. Krewny jego, bł. Czesław³², również dominikanin, który bronił ówczesnego Wrocławia przed Mongołami, a w dzisiejszym Wrocławiu spoczywa w grobowcu w nowo wybudowanym kościele św. Wojciecha³³, jest czczony przez pobożną ludność jako patron miasta odbudowującego się z gruzów od 1945 r.

Wreszcie w Krakowie spoczywa bł. Bronisława³⁴, według tradycji siostra bł. Czesława, norbertanka ze Śląska.

Coraz więcej gwiazd ukazuje się na firmamencie świętych. W Sączu bł. Kunegunda³⁵, w Gnieźnie bł. Bogumił³⁶ i bł. Jolenta³⁷, na Mazowszu Władysław³⁸, a na zamku królewskim w Krakowie świątobliwa Jadwiga³⁹,

31 Św. Jacek Odrowąż (ok. 1183–1257) — kanonik kapituły krakowskiej, pierwszy polski dominikanin, organizator misji na Pomorzu i na Rusi. Kanonizowany przez papieża Klemensa VIII w 1594 r.

32 Bł. Czesław (ok. 1180–1242) — dominikanin, przypuszczalnie 2. prowincjał polskiej prowincji dominikańskiej. Współczesne badania nie potwierdzają jego pokrewieństwa ze św. Jackiem. Beatyfikowany przez papieża Klemensa XI w 1713 r. W 1963 r. ogłoszony patronem Wrocławia.

33 Kościół św. Wojciecha we Wrocławiu — według tradycji konsekrowany w 1112 r., najstarsza parafia lewobrzeżnego Wrocławia. W 1226 r. przekazany dominikanom. Po 1810 r. w wyniku sekularyzacji przekazany diecezji. W 1945 r. zniszczony w 70%. Ocalała jedynie barokowa kaplica bł. Czesława. W latach 1946–1981 odbudowywany. W 1951 r. przekazany ponownie dominikanom.

34 Bł. Bronisława (ok. 1200–1259) — mistyczka, norbertanka z opactwa zwierzynieckiego w Krakowie. Nowsze badania nie potwierdzają jej związków rodzinnych z bł. Czesławem. Beatyfikowana przez Grzegorza XVI w 1839 r.

35 Św. Kinga (1234–1292) — księżna krakowska i sandomierska, pochodząca z królewskiego rodu Arpadów, od 1239 r. żona Bolesława Wstydliwego. Po śmierci męża klaryska. Beatyfikowana w 1690 r., kanonizowana przez papieża Jana Pawła II w 1999 r.

36 Bł. Bogumił — Piotr II (zm. ok. 1203/1204) — arcybiskup gnieźnieński w latach 1187–1198, pustelnik. Beatyfikowany przez papieża Piusa XI w 1925 r.

37 Bł. Jolenta (ok. 1244–1298) — księżna kaliska, żona Bolesława Pobożnego, klaryska. Beatyfikowana przez papieża Leona XII w 1827 r.

38 Bł. Władysław z Gielniowa (przed 1450–1505) — bernardyn, kaznodzieja, poeta, patron Warszawy, beatyfikowany przez papieża Benedykta XIV w 1750 r.

39 Św. Jadwiga Andegaweńska (1374–1399) — królowa Polski, pochodząca z dynastii Andegawenów, żona Władysława II Jagielly, przyczyniła się do chrztu Litwy i odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kanonizowana przez Jana Pawła II w 1997 r.

nowa polska Jadwiga, która czeka na kanonizację. Później doszli nowi święci i męczennicy — św. Stanisław Kostka⁴⁰, nowicjusz jezuitów⁴¹ w Rzymie, św. Jan Kanty⁴², profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, św. Andrzej Bobola⁴³, męczennik we wschodniej Polsce, kanonizowany w roku 1938, oraz inni święci, aż do franciszkanina o. Maksymiliana Kolbe⁴⁴, męczennika obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, który dobrowolnie oddał życie za swego brata. Obecnie czeka w Rzymie na kanonizację, względnie beatyfikację, około 30 polskich kandydatów. Naród nasz otacza czcią swoich świętych, uważa ich za najbardziej szlachetny owoc, jaki wydać może kraj chrześcijański.

Wspomniany wyżej polski uniwersytet w Krakowie⁴⁵ był obok Pragi pierwszą tego rodzaju uczelnią na całym obszarze wschodnioeuropejskim. Założony w roku 1363 [sic!] przez króla Kazimierza Wielkiego⁴⁶ był przez wieki ośrodkiem promieniowania nie tylko polskiej, ale również ogólnoeuropejskiej kultury w najlepszym tego słowa znaczeniu. W XV i XVI w., kiedy śląskie ziemie piastowskie przestały należeć do Królestwa Polskiego⁴⁷, studiowały i nauczały w Krakowie tysiące studentów

40 Św. Stanisław Kostka (1550–1568) — nowicjusz jezuitów w Rzymie. Wstąpił do nowicjatu wbrew woli rodziny. Patron młodzieży. Kanonizowany przez papieża Benedykta XIII w 1726 r.

41 Towarzystwo Jezusowe (jezuici) — zakon założony przez św. Ignacego Loyolę w 1534 r. Odegrał kluczową rolę w odnowie Kościoła po soborze trydenckim oraz w organizacji misji i szkolnictwa w czasach nowożytnych.

42 Św. Jan Kanty, Jan z Kęt (1390–1473) — filozof, teolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, słynął z uczynków miłosierdzia. Kanonizowany przez papieża Klemensa XIII w 1767 r.

43 Św. Andrzej Bobola (1591–1657) — jezuita, duszpasterz na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, zamordowany przez Kozaków. Kanonizowany przez papieża Piusa XI w 1938 r.

44 Św. Maksymilian Maria Kolbe (wł. Rajmund Kolbe), (1894–1941) — franciszkanin konwentualny, święcenia kapłańskie 1918 r. W 1927 r. założył pod Warszawą klasztor Niepokalanów. W latach 1931–1935 przebywał na misjach w Japonii. Wydawca miesięcznika „Rycerz Niepokalanej”. Podczas wojny aresztowany w 1941 r., przetrzymywany na Pawiaku, a następnie przewieziony do obozu koncentracyjnego w Auschwitz-Birkenau, gdzie wybrał śmierć głodową za skazanego współwięźnia, Franciszka Gajowniczka. Kanonizowany przez papieża Jana Pawła II w 1982 r.

45 Uniwersytet Jagielloński założony w Krakowie w 1364 r. przez króla Kazimierza Wielkiego. Odnowiony i zreorganizowany przez królową Jadwigę i Władysława Jagiellę. Jeden z głównych ośrodków kultury i nauki polskiej.

46 Kazimierz Wielki (1310–1370) — król Polski od 1333 r. Ostatni władca z dynastii Piastów, reorganizator państwa.

47 Śląscy Piastowie podporządkowali się królowi Czech w XIV w.

i profesorów z Wrocławia, Raciborza, Gliwic, Głogowa, Nysy, Opola i z wielu innych miast Śląska. Nazwiska ich i nazwy ich miejsc urodzenia figurują w polsko-lacińskim narzeczu w starych rejestrach uniwersytetu. Także Mikołaj Kopernik (*Copernicus*)⁴⁸ jest tam wymieniony po nazwisku. Studiował on astronomię w Krakowie u profesora Bylicy⁴⁹. Uniwersytet ten wydał kulturze europejskiej setki uczonych najwyższej klasy naukowej: matematyków, fizyków, lekarzy, prawników, astronomów, historyków i filozofów kultury. Znajduje się między nimi również słynny Paweł Włodkowic⁵⁰, rektor Uniwersytetu Krakowskiego, który podczas obrad soboru w Konstancji⁵¹ z całą otwartością i najwyższym autorytetem uczonego głosił niesłychaną na owe czasy religijną i ludzką tolerancję i z wielką odwagą osobistą reprezentował pogląd, że pogańskie ludy wschodnioeuropejskie nie są dziką zwierzyną, którą należy i wolno nawracać ogniem i mieczem. Mają one bowiem naturalne prawa ludzkie tak samo jak chrześcijanie...⁵²

Włodkowic był niejako klasycznym wyrazem tolerancyjnej i wolnościowej myśli polskiej. Jego tezy kierowały się przeciwko niemieckim rycerzom zakonnym, tak zwanym Krzyżakom⁵³, którzy wówczas na słowiańskiej północy oraz w krajach pruskich i bałtyckich właśnie ogniem i mieczem nawracali tubylców. Stali się oni w ciągu wieków strasliwym

48 Mikołaj Kopernik (1473–1543) – astronom, matematyk, ekonomista, lekarz, kanonik we Fromborku. Sformułował heliocentryczną teorię budowy świata.

49 Marcin Bylica, Marcin z Olkusza, (1433–1493) – astronom i astrolog, wykładał na uniwersytetach w Padwie, Bolonii i Budzie. Opracował (wspólnie z Regiomontanusem) tablice astronomiczne.

50 Paweł Włodkowic (ok. 1370–ok. 1435) – polski prawnik, pisarz religijny, dyplomata. W latach 1414–1415 rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Bronił interesów Królestwa Polskiego w sporach z zakonem krzyżackim. Brał udział w soborze w Konstancji.

51 Sobór w Konstancji (1414–1418) – 16. sobór powszechny zwołany w Konstancji w celu zakończenia schizmy zachodniej. Podczas soboru potępieni zostali John Wicklef oraz Jan Hus. Krzyżacy oskarżyli króla Władysława Jagiełłę o sprzyjanie poganom, czemu skutecznie przeciwstawił się Paweł Włodkowic.

52 *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium* – traktat Pawła Włodkowica o władzy papieża i cesarza nad niewiernymi, zaprezentowany podczas soboru w Konstancji. Paweł Włodkowic sprzeciwiał się w nim chrystianizacji pogan przemocą oraz postulował przyznanie im pewnych praw. Opowiadał się za możliwością pokojowego współistnienia chrześcijan i pogan.

53 Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie założony w 1198 r. W XIII w. przeniesiony do Polski podbił Prusy i Pomorze Gdańskie, tworząc tam silne państwo, i rozpoczął ekspansję na ziemię polskie i litewskie, co doprowadziło do długoletniego konfliktu z Polską. W 1525 r. zakon w Prusach uległ sekularyzacji, tworząc świeckie Prusy Książęce jako lenno Polski. Przetrwał na innych terenach.

i w najwyższym stopniu kompromitującym ciężarem dla europejskiego chrześcijaństwa, dla jego symbolu – krzyża, a także i dla Kościoła, w imieniu którego występowali. I dziś jeszcze, po wielu pokoleniach i wiekach, określenie „krzyżak” jest dla każdego Polaka budzącym przestroch wyzwiskiem i, niestety, od dawna aż nazbyt często identyfikowanym z tym, co niemieckie.

Z terenów, na których osiedlili się Krzyżacy, zrodzili się następnie ci Prusacy, którzy doprowadzili do powszechnego skompromitowania na ziemiach polskich wszystkiego, co niemieckie. W dziejowym rozwoju reprezentują ich następujące nazwiska: Albert Pruski⁵⁴, Fryderyk zwany Wielkim⁵⁵, Bismarck⁵⁶ i wreszcie Hitler jako punkt szczytowy.

Fryderyk II uchodzi w oczach całego Narodu polskiego za głównego inicjatora rozbiorów Polski⁵⁷, i to bez wątpienia nie bez racji. Przez 150 lat wielomilionowy Naród polski żył pod zaborem dokonany przez trzy ówczesne mocarstwa: Prusy, Rosję i Austrię, aż mógł wreszcie w 1918 r., w chwili zakończenia pierwszej wojny światowej, znowu powoli powstać z grobu; do ostatecznych granic osłabiony, rozpoczął na nowo wśród największych trudności swą egzystencję państwową.

Po krótkiej, bo około 20 lat trwającej niepodległości (1918–1939 r.), rozpętało się bez jego winy nad Narodem polskim coś, co eufemistycznie nazywa się drugą wojną światową⁵⁸, co jednak było dla nas, Polaków, pomyślane jako akt totalnego zniszczenia i wytępienia. Nad naszą biedną Ojczyzną zapadła strasznie ciemna noc, jakiej nie doznaliśmy od po-

54 Albrecht Hohenzollern (1490–1568) – ostatni wielki mistrz krzyżacki, od 1511 r. książę pruski. W 1525 r. sekularyzował państwo zakonne i złożył hold lenny królowi polskiemu Zygmuntowi Staremu.

55 Fryderyk II Hohenzollern zw. Wielkim (1712–1786) – król Prus od 1740 r., podczas wojen z Austrią zdobył Śląsk. Inicjator pierwszego rozbioru Polski. Przedstawiciel oświeconego absolutyzmu. Pod jego rządami Prusy stały się jednym z mocarstw europejskich.

56 Otto von Bismarck (1815–1898) – niemiecki polityk, premier Prus, w latach 1870–1890 kanclerz Rzeszy, przyczynił się do zjednoczenia Niemiec i stworzenia Cesarstwa Niemieckiego. Prowadził walkę z Kościołem katolickim (Kulturkampf), zwolennik polityki antypolskiej.

57 Rozbiory Polski: trzykrotne podziały terytorium Rzeczypospolitej między Rosję, Prusy i Austrię dokonane w 1772, 1793 (bez Austrii) i 1795. Dwa pierwsze zostały uznane przez Rzeczpospolitą na sejmach rozbiorowych. Trzeci spowodował całkowitą utratę niepodległości.

58 II wojna światowa (1939–1945) – konflikt światowy wywołany przez Niemcy napadnięciem na Polskę i IX 1939 r., zakończony w Europie 8/9 V 1945 r. zwycięstwem koalicji alianckiej (m.in. USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR), na świecie zakończony kapitulacją Japonii 2 IX 1945 r. W wojnie tej wzięły udział 72 państwa, ponad 1,7 mld ludzi. W jej wyniku doszło do nowego podziału stosunków politycznych na świecie.

koleń. Powszechnie nazywa się ona u nas okresem „niemieckiej okupacji” i pod tą nazwą weszła do polskiej historii. Wszyscy byliśmy bezsilni i bezbronni. Kraj pokryty był obozami koncentracyjnymi, z których dniem i nocą dymiły kominy krematoriów. Ponad 6 milionów obywateli polskich, w większości pochodzenia żydowskiego, musiało zapłacić życiem za ten okres okupacji. Kierownicza warstwa inteligencji została po prostu zniszczona; 2 tysiące kapłanów i 5 biskupów (jedna czwarta ówczesnego Episkopatu) zostało wymordowanych w obozach. Setki kapłanów i dziesiątki tysięcy osób cywilnych zostały rozstrzelane na miejscu w chwili rozpoczęcia wojny (w samej tylko diecezji chełmińskiej 278 kapłanów). Diecezja wrocławska straciła w czasie wojny 48% swych księży, diecezja chełmińska – 47%. Wielu innych wysiedlono. Zamknięto wszystkie szkoły średnie i wyższe, zlikwidowano seminaria duchowne. Każdy niemiecki mundur, nie tylko SS⁵⁹, napawał Polaków upiornym strachem, ale stał się przedmiotem nienawiści do Niemców. Wszystkie rodziny polskie musiały oplakiwać tych, którzy padli ich ofiarą. Nie chcemy wyliczać wszystkiego, aby na nowo nie rozrywać niezabliźnionych jeszcze ran. Jeśli przypominamy tę strasliwą polską noc, to jedynie po to, aby nas dziś łatwiej było zrozumieć, nas samych i nasz sposób dzisiejszego myślenia... Staramy się zapomnieć. Mamy nadzieję, że czas – ten wielki boski *kairos*⁶⁰ – pozwoli zagoić duchowe rany.

Po wszystkim, co stało się w przeszłości, niestety, tak świeżej przeszłości – trudno się dziwić, że cały Naród polski odczuwa wagę elementarnej potrzeby bezpieczeństwa i że wciąż jeszcze z nieufnością odnosi się do swych najbliższych sąsiadów na zachodzie. Ta duchowa postawa jest – można powiedzieć – problemem naszych pokoleń, który, co daj Boże, przy dobrej woli zniknie i zniknąć musi. W najcięższych chwilach politycznych i duchowych udręk Narodu, w jego wielowiekowym rozdarciu Kościół katolicki i Święta Dziewica były zawsze dla niego kotwicą ratunku i symbolem narodowej jedności, podobnie jak była nim polska rodzina. We wszystkich walkach wolnościowych w czasach uciężnienia szli Polacy ze swymi symbolami na barykady: białe orły po jednej stronie, obraz Matki Bożej po drugiej na sztandarach wolności. Dewizą ich było zawsze: „Za naszą i waszą wolność”.

Oto w ogólnym zarysie obraz tysiącletniego rozwoju polskiej kultury, ze szczególnym uwzględnieniem sąsiedztwa polsko-niemieckiego. Obciążenie obustronnych stosunków ciągle jeszcze jest wielkie, a potęguje

59 SS (Die Schutzstaffel NSDAP) – zbrojna organizacja NSDAP sformowana w 1923 r., pełniła funkcję policji wewnątrzpartyjnej i wywiadu politycznego. Odegrała główną rolę w eksterminacji podbitych narodów podczas II wojny światowej.

60 Kairos, gr. – w mitologii greckiej bóstwo będące personifikacją chwili podjęcia rozstrzygającej decyzji. W filozofii – zwrotny moment życiowy; w teologii – moment w dziejach, w którym dokonuje się zbawcze działanie Boga.

je tak zwane „gorące żelazo” tego sąsiedztwa. Polska granica na Odrze i Nysie jest, jak to dobrze rozumiemy, dla Niemców nad wyraz gorzkim owocem ostatniej wojny, masowego zniszczenia, podobnie jak jest nim cierpienie milionów uchodźców i przesiedleńców niemieckich. (Stało się to na międzyaliancki rozkaz zwycięskich mocarstw, wydany w Poczdamie 1945 r.⁶¹). Większa część ludności opuściła te tereny ze strachu przed rosyjskim frontem i uciekła na Zachód. Dla naszej Ojczyzny, która wyszła z tego masowego mordowania nie jako zwycięskie, lecz krańcowo wyczerpane państwo, jest to sprawa egzystencji (nie zaś kwestia większego „obszaru życiowego”). Gorzej — chciano by 30-milionowy naród wcisnąć do korytarza jakiegoś „Generalnego Gubernatorstwa”⁶² z lat 1939–1945, bez terenów zachodnich, ale i bez terenów wschodnich, z których od roku 1945 miliony polskich ludzi musiały odpłynąć na „poczdamskie tereny zachodnie”. Dokąd zresztą mieli wtedy pójść, skoro tak zwane Generalne Gubernatorstwo razem ze stolicą Warszawą leżało w gruzach, w ruinach. Fale zniszczenia ostatniej wojny przeszły przez kraj nie tylko jeden raz, jak w Niemczech, lecz od 1914 r. wiele razy, to w jedną, to w drugą stronę, jak apokaliptyczni rycerze, pozostawiając za każdym razem ruiny, gruzy, nędzę, choroby, zarazy, lzy, śmierć oraz rosnące kompleksy odwetu i nienawiści.

Drodzy Bracia niemieccy, nie bierzcie nam za złe wyliczania tego, co wydarzyło się w ostatnim odcinku czasu naszego tysiąclecia. Ma to być nie tyle oskarżenie, ile raczej własne usprawiedliwienie. Wiemy doskonale, jak wielka część ludności niemieckiej znajdowała się pod nieludzką, narodowosocjalistyczną presją. Znane nam są okropne udreki wewnętrzne, na jakie swego czasu byli wystawieni prawi i pełni odpowiedzialności niemieccy biskupi, wystarczy bowiem wspomnieć kardynałów

61 Poczdamaska konferencja (17 VII–2VIII 1945 r.) — trzecia konferencja przywódców mocarstw sojusznicznych z II wojny światowej: Wielkiej Brytanii (Winstona Churchila, potem Clementa Attlee), USA (Harry’ego Trumana) i ZSRR (Józefa Stalina), podczas której zdecydowano o losie Niemiec, m.in. zasadach okupacji, odszkodowań i ukaraniu zbrodniarzy wojennych. Ustalono na niej zachodnią granicę Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej.

62 Generalne Gubernatorstwo (Generalgouvernement) — 1939–1945, twór administracyjno-polityczny obejmujący polskie tereny niewcielone do III Rzeszy, utworzony dekretem z 12 X 1939 r. (obowiązującym od 26 X) ze stolicą w Krakowie, którym zarządzał Hans Frank. Składało się ono z czterech dystryktów: krakowskiego, lubelskiego, radomskiego i warszawskiego; 1 VIII 1941 r. dodano jeszcze dystrykt galicyjski ze stolicą we Lwowie, terytorium wcześniej okupowane przez ZSRR.

Faulhabera⁶³, von Galena⁶⁴ i Preysinga⁶⁵. Wiemy o męczennikach „Białej Róży”⁶⁶, o bojownikach ruchu oporu z 20 lipca⁶⁷, wiemy, że wielu świeckich i kapłanów złożyło swoje życie w ofierze (Lichtenberg⁶⁸, Metzger⁶⁹, Klausener⁷⁰ i wielu innych). Tysiące Niemców, zarówno chrześcijan, jak i komunistów, dzieliło w obozach koncentracyjnych los naszych polskich braci...

I mimo tego wszystkiego, mimo sytuacji obciążonej niemal bez nadziejnie przeszłością, właśnie w tej sytuacji, czcigodni Bracia, wołamy do Was: próbujmy zapomnieć. Żadnej polemiki, żadnej dalszej zimnej wojny⁷¹, ale początek dialogu, do jakiego dziś dąży wszędzie Sobór i Papież Paweł VI⁷². Jeśli po obu stronach znajdzie się dobra wola — a w to nie trzeba chyba wątpić — to poważny dialog musi się udać i z czasem wydać dobre owoce, mimo wszystko, mimo „gorącego żelaza”.

Właśnie w czasie Soboru wydaje nam się nakazem chwili, abyśmy zaczęli dialog na pasterskiej platformie biskupiej, i to bez ociągania się,

63 Kard. Michael von Faulhaber (1869–1952) — święcenia kapłańskie w 1892 r., od 1911 r. biskup Spiry, od 1917 r. arcybiskup Monachium i Fryzngi, od 1921 r. kardynał.

64 Kard. Klemens August von Galen (1878–1946) — święcenia kapłańskie w 1904 r., od 1933 r. biskup Münster, od 1946 r. kardynał. Beatyfikowany przez papieża Benedykta XVI w 2005 r.

65 Konrad von Preysing (1880–1950) — święcenia kapłańskie w 1912 r., od 1932 r. biskup Eichstätt, od 1935 r. biskup Berlina, od 1946 kardynał.

66 Biała Róża (Die Weiße Rose) — organizacja antynazistowska założona w 1942 r. przez pięciu studentów uniwersytetu w Monachium. W 1943 r. wszyscy jej członkowie zostali skazani na śmierć.

67 20 lipca 1944 r. nieudany zamach na Hitlera zorganizowany przez oficerów Wehrmachtu.

68 Bernhard Lichtenberg (1875–1943) — święcenia kapłańskie w 1899 r., od 1938 r. proboszcz katedry berlińskiej. Za krytykę hitleryzmu uwięziony w 1942 r., a później zesłany do Dachau, zmarł w drodze do obozu. Beatyfikowany przez papieża Jana Pawła II w 1996 r.

69 Maz Josef Metzger (1887–1944) — święcenia kapłańskie 1911 r. Po I wojnie światowej twórca ruchu pokojowego w Niemczech. Po dojściu Hitlera do władzy wielokrotnie aresztowany przez gestapo. Skazany na śmierć w 1944 r. za działalność antyhitlerowską.

70 Erich Klausener (1885–1934) — niemiecki polityk katolicki zamordowany przez nazistów w „Noc Długich Noży” 30 VI 1934 r.

71 Zimna wojna — stan stosunków międzynarodowych charakteryzujący się trwałym konfliktem, jednocześnie niemożnością jego rozstrzygnięcia przez konfrontację militarną. Tak określano stosunki między USA i ZSRR po II wojnie światowej do 1991 r.

72 Papież Paweł VI, wł. Giovanni Battista Montini (1897–1978) — święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież.

byśmy się nawzajem lepiej poznali — nasze wzajemne obyczaje ludowe, kult religijny i styl życia, tkwiące korzeniami w przeszłości i tą przeszłością kulturalną uwarunkowane.

Staraliśmy się przygotować wraz z całym polskim Ludem Bożym na uroczystości Tysiąclecia przez tak zwaną Wielką Nowennę⁷³, pod wysokim patronatem Najświętszej Maryi Panny. Przez dziewięć lat (1957–1965) używaliśmy w myśl słów *per Mariam ad Jesum* kazalnicy w całej Polsce, a także całego duszpasterstwa, dla zajmowania się ważnymi, współczesnymi problemami duszpasterskimi i zadaniami społecznymi, jak na przykład społeczne niebezpieczeństwa, odbudowa sumienia narodowego, małżeństwo i życie rodzinne, katechizacja itp.

Cały wierzący Naród brał też duchowy i bardzo żywy udział w Soborze przez modlitwy, ofiary i dzieła pokutne. W czasie obrad soborowych odprawiano we wszystkich parafiach błagalne nabożeństwa. Święty obraz Matki Boskiej, jak i konfesjonały i stoły, przy których komunikowano w Częstochowie, były przez całe tygodnie oblężone przez delegacje parafialne z całej Polski, które przez osobistą ofiarę i modlitwę chciały pomóc Soborowi.

Wreszcie w tym roku, ostatnim Wielkiej Nowenny, oddaliśmy się wszyscy pod opiekę Matki Bożej: biskupi, kapłani, osoby zakonne, jak i wszystkie stany naszego wierzącego Narodu⁷⁴. Przed ogromnymi niebezpieczeństwami tak moralnej, jak i socjalnej natury, które zagrażają duszy naszego Narodu oraz jego biologicznej egzystencji, może nas uratować tylko pomoc i łaska naszego Zbawiciela, którą chcemy uprosić za pośrednictwem Jego Matki, Najświętszej Maryi Panny. Pełni dziecięcej ufności rzucamy się w Jej ramiona. Tylko tak możemy być wewnętrznie wolni, jako oddani na służbę, a jednocześnie jako wolne dzieci — a nawet jako „niewolnicy Boga”⁷⁵ — jak to nazywa św. Paweł⁷⁶.

Prosimy Was, katolicycy Pasterze Narodu niemieckiego, abyście na własny sposób obchodzili z nami nasze chrześcijańskie Milenium: czy to przez modlitwy, czy przez ustanowienie w tym celu odpowiedniego dnia. Za każdy taki gest będziemy Wam wdzięczni. I prosimy Was też, abyście przekazali nasze pozdrowienia i wyrazy wdzięczności niemieckim Braciom Ewangelikom, którzy wraz z Wami i z nami trudzą się nad znalezieniem rozwiązania naszych trudności.

73 Nowenna — w liturgii katolickiej nabożeństwo poprzedzające większe święto.

74 *Rok IX Wielkiej Nowenny. Program duszpasterski*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1965, nr 4, s. 80–84.

75 Ef 6,6.

76 Św. Paweł z Tarsu, Szawel (ok. 6–64 lub 67) zwany Apostołem Narodów. Początkowo faryzeusz, nawrócony rozpoczął działalność misyjną w świecie rzymskim. Przypisuje mu się autorstwo 13 Listów wchodzących w skład Nowego Testamentu. Zginął śmiercią męczeńską.

W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu, na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz przebaczymy i prosimy o przebaczenie. A jeśli Wy, nie-mieccy biskupi i Ojcowie Soboru, po bratersku wyciągnięte ręce ujmiecie, to wtedy dopiero będziemy mogli ze spokojnym sumieniem obchodzić nasze Milenium w sposób jak najbardziej chrześcijański.

Zapraszamy Was na te uroczystości jak najserdeczniej do Polski. Niech tym kieruje miłosierny Zbawiciel i Maryja Panna, Królowa Polski, *Regina Mundi* i *Mater Ecclesiae*⁷⁷.

77 Z łac. Królowa Świata i Matka Kościoła.

S Z K O C J A

TO THE EPISCOPAL CONFERENCE OF SCOTLAND

Rome - November 1965

Dearest Brothers in Christ,

We have some glad news which we wish to share with you. In 1966 Poland will solemnly celebrate the first millennium of its official incorporation in the Roman Catholic Church.

In 966 Duke Miecilaus the First was baptized upon his marriage to a Czech Princess Dobrawa, a niece of the good King St. Venceslaus. Along with Princess Dobrawa's retinue came a missionary bishop by the name of Jordan. According to the oldest chronicles this marks the beginning of Poland's hierarchical organization: "Polonia coepit habere episcopum."

As you can see, Brothers in Christ, the year 966 is a very important and decisive date in our nation's history. And so at the threshold of the second millennium we stand before the Lord of the ages with contrite and grateful hearts.

We strike our breasts in humble CONFITEOR for all the faults and omissions of a thousand years!

Our contrition, however, soon bursts forth into a joyous and a solemn MAGNIFICAT, for God's mercy is greater than all the sins of the world.

And thus in our past history alongside our failures, we behold an immense number of graces, gratuitously given at every step of our nation's development, which ultimately crystallized into a distinctive characteristic - fidelity to the Cross, to the Gospel, and to the Mother of God, who took such maternal care of Poland's beginnings and continued to do so down the centuries to the present time with almost palpable tenderness.

Great distances separate our homelands, Brothers in Christ, and perhaps we would have never met face to face had not the good Lord willed our Millennium to coincide with the Second Vatican Council. For us, Polish Bishops, one of the greatest graces is and was the opportunity to strengthen the bonds which unite us with you, dear Brothers, in the Mystical Body of Christ, His Church.

We would like to add that a source of special joy to us is the more recent bond of brotherhood and friendship between Scotland and Poland forged by the tragic events of World War II. You have opened the portals of your country and your hearts in Christian hospitality to our Polish Army and our poor refugee countrymen. Many of them today are happy to call their newly-adopted country "home" while waiting to enter one day our Father's House!

Indeed, the Vatican Council has opened our minds and enlarged our hearts to be truly "Catholic" hence universal, in our organic endeavor for UNITY: "Kath'olon."

Furthermore, the Council made us more sensitive and compassionate to the needs, desires, hardships, and anguish of all our Brother Bishops. Today, more than ever before, we can say with St. Paul: "Who is weak and I am not weak?" (2 Cor 11:29). In the Communion of Saints we hold all in common: our sorrows and our joys.

Thus, dearest Brothers in Christ, Poland's Millennium is by the same token your millennium not only because it recalls the glorious growth of the Church on the banks of the Vistula and the Bug, between the Black and Baltic Sea during the past ten centuries, but also because it is an invitation to witness our vows of fidelity to the Faith and love to our Queen and Mother at the threshold of the second millennium making all of us aware of the common responsibility that is ours for the People of God whom we are shepherding.

For nine years we have been preparing very fervently for the celebration of this millennium by a Great Novena of spiritual renewal, a long moral crusade of prayer and sacrifice, during which we concentrated on problems that beset the individual, the family, and the society.

On May 3, 1966, the feast of Our Lady Queen of Poland, the entire nation, purified by contrition and penance, will give itself to Mary in holy slavery of love for the freedom of the Church.

That act of consecration shall not only be an epilogue to the Great Novena but also the fruit of the Second Council of the Vatican which in its solemn decrees reminds us of Our Lady's place in the Church of Christ. The coincidence of our consecration with the Constitution on the Church is a source of encouragement to us.

The protective care of the Mother of God for us passes like a thread of gold through the tapestried history of our country and so in Her hands we place the destiny of our nation for the second millennium. With Her help we want to persevere in our fidelity to the Church whose

Mother She is. We believe steadfastly that with Her and through Her we shall remain faithful even at the greatest cost.

In that spirit and in keeping with the Communion of Saints, we humbly request of you, dearest Brothers, to proclaim a day of prayer for Poland in your dioceses during our jubilee year in order to obtain for us the necessary graces for the next Christian Millennium. It would give us untold joy if you would have your day of prayer coincide with our national feast on May 3, 1966.

Despite the distances that separate us, we hope that pilgrims from your country, SCOTLAND, will come to Poland to experience for themselves how generous Our Lady has been to us who have gone to Her with confidence.

Our Lady's sanctuary at Czestochowa through the ages, and especially during the past nine years has resounded with hymns of thanksgiving for the numberless graces which God granted through Her intercession in answer to the prayers of His people.

Those graces were and are above all spiritual, such as conversions, sorrow for sins, resistance to temptations occasioned by practical or ideological materialism, which is the malady of our age.

One great grace that marked the turning point in the history of our nation is worth relating. Three centuries ago in 1655, when the enemies of the Church and the nation have deluged Poland, only the ark of Czestochowa's Shrine of Our Lady at the monastery of the Pauline Fathers was able to resist the onrushing tide. For, Our Lady touched by the cry of Her anguished children rallied to the side of the few soldiers and monks who held their own on the ramparts and by a miracle routed the enemy in defeat.

King John Casimir, in gratitude for the grace, proclaimed Our Lady of Czestochowa "Queen of Poland" on May 3, 1656, and at Her feet pronounced the solemn vows of fidelity to the Faith and love to Our Lady, devoutly placing himself and the entire nation under Her perpetual protection.

Mindful of this, we are confident that with Our Lady's help also today we shall overcome all trials and obtain freedom for the Church through our consecration to Her in slavery of love.

Thus, those public vows of ours on May 3, 1966 shall be but a fulfillment of our promises at Baptism which incorporated us in the Church, the Mystical Body of Christ, whose Mother is Mary.

Kindly pray for us, dearest Brothers, that we may persevere and be faithful to the vows which we have placed in the hands of Our Lady of Czestochowa, the Mother of the Church, and that by Her intercession no human power nor the powers of darkness may ever separate us from Christ!

In closing, dearest Brothers in Christ, we send you our most cordial fraternal greetings and prayerful wishes through Our Lady, the Queen of Poland, and the Mother of the Church.

Fraternally yours in Christ and Mary,

+ Stefan Cardinal Wyszyński

Stefan Cardinal Wyszyński

Primate of Poland

- + Antoniusz Baranicki Archiep. Poznański
 + Stanisław Adamczyk, biskup diecezjalny wrocławski
 + Casimir Wazyła biskup diecezjalny wrocławski
 + Michał Wołczyński biskup diecezjalny łódzki
 + Casimir Jankowski biskup diecezjalny warszawski
 + Stanisław Szlachetko biskup diecezjalny łódzki
 + Stanisław Kania, biskup diecezjalny wrocławski
 + Antoni Świrski, biskup diecezjalny wrocławski
 + Franciszek Gaj biskup diecezjalny wrocławski
 + Georgiusz Hübner biskup diecezjalny wrocławski
 + Stanisław Jędrzejko biskup diecezjalny wrocławski
 + Stanisław Jędrzejko biskup diecezjalny wrocławski
 + Bogdan Łabonka biskup diecezjalny wrocławski
 + Jan Januszewski biskup diecezjalny wrocławski
 + Stanisław Jankowski biskup diecezjalny wrocławski
 + Stanisław Jankowski biskup diecezjalny wrocławski
 + Stanisław Jankowski biskup diecezjalny wrocławski
 + Stanisław Jankowski biskup diecezjalny wrocławski
 + Stanisław Jankowski biskup diecezjalny wrocławski

- + Francisz Jędrabski, eppus auxil. - Posnaniac
- + Ludwig Hunka, ep. auxil. in Thierau
- + Józef Miodowski, eppus auxil. Borsning's
- + Hieronymus Kretsch, eppus auxil. in Barchin
- + Felicianus Grobicki, eppus auxil. Cracoviensis
- + Karol Łozata, eppus auxil. in Tarnob.
- + Jan Bernacki, eppus auxil. in Jurena
- + Jan Zareba, eppus auxil. Westphalensis
- + Karol Jędrzejak, ep. auxil. in Opole
- + Zygfryd Kowalski, eppus auxil. Culmensis
- + Wencelau Mycił, ep. auxil. in Opole
- + Jan Wstarczyk, eppus auxil. Płocensis
- + Józef Kempa, eppus auxil. Katerickensis
- + Paweł Kretsch, eppus auxil. in Barchin
- + Karol Kowalski, eppus auxil. in Lieder
- + Wacław Jędrzejak, eppus auxil. Cracoviensis
- + Władysław Kubiś, eppus auxil. Gnesnensis
- + Sadek Jędrzejak, eppus auxil. Westphalensis

Najdrożsi Bracia w Chrystusie,
Mamy radosne wieści, którymi pragniemy się z Wami podzielić. W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodzić pierwsze tysiąclecie oficjalnego przyłączenia do Kościoła Rzymskokatolickiego.

W 966 r. książę Mieszko I¹ został ochrzczony, w związku z zaślubinami z czeską księżniczką Dobrawą², bratanicą króla Wacława Świętego³. Wraz ze świętą księżniczką Dobrawy przybył biskup misyjny o imieniu Jordan⁴. Według najstarszych kronik ten moment był początkiem polskiej hierarchii kościelnej: *Polonia coepit habere episcopum*⁵.

Jak zatem widzicie, Bracia w Chrystusie, rok 966 jest w historii naszego narodu datą przełomową i niezmiernej wagi. Dlatego, u progu drugiego tysiąclecia, stajemy przed Panem dziejów z sercami przepelnionymi skruchą i wdzięcznością.

Bijemy się w piersi w pokornym CONFITEOR⁶, wyznając wszystkie winy i zaniedbania tysiąca lat!

Nasza skrucha, jednak, wkrótce przemieni się w radosny i uroczysty MAGNIFICAT⁷, bo Boże Miłosierdzie jest większe niż wszelkie grzechy świata.

1 Woryginalie użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) — książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

2 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) — czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

3 Św. Wacław (ok. 905–935?) — książę czeski z dynastii Przemysłidów (923/924–935?), zaangażowany w proces chrystianizacji Czech. Zamordowany przez młodszego brata — Bolesława I, męczennik i patron Czech.

4 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

5 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” — cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 — zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

6 Z łac. wyznaję/spowiadam się — Pierwsze słowo „Spowiedzi powszechnej”.

7 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Lk 1, 46–55.

W naszej dotychczasowej historii prócz niepowodzeń dostrzegamy ogrom łask, jakie otrzymywaliśmy na każdym etapie dojrzewania naszego narodu, które ostatecznie skryształizowały się w postaci wyjątkowej, znamiennej wierności Krzyżowi, Ewangelii oraz Matce Bożej, która otoczyła Polskę w jej początkach tak wielką matczyną opieką. Troska ta trwała przez stulecia i trwa aż do dziś z niemal namacalną czułością.

Nasze ojczyzny dzielą wielkie odległości, Bracia w Chrystusie, i być może nigdy nie spotkalibyśmy się twarzą w twarz, gdyby nie wola dobrego Boga, aby nasze obchody milenijne zbiegły się w czasie z Soborem Watykańskim II⁸. Dla nas, polskich biskupów, największą z łask była i nadal jest możliwość wzmacniania więzów, które jednocześnie nas wszystkich w Mistycznym Ciele Chrystusa, Jego Kościele.

Pragniemy dodać, że źródłem szczególnej radości jest dla nas obecna przyjaźń i braterstwo łączące Szkocję z Polską, wykute za sprawą tragicznych wydarzeń II wojny światowej⁹. W chrześcijańskiej gościnności otworzyliście wrota swego kraju i swoje serca, przyjmując polskie wojsko i ubogich uchodźców¹⁰. Wielu z nich dziś z radością nazywa swój przybrany kraj „domem” i w nim pragnie doczekać przejścia do Domu Pana!

Zaiste Sobór Watykański otworzył nasze umysły i powiększył serca, na miarę prawdziwie „katolicką”, a więc uniwersalną, w naszym organicznym dążeniu ku JEDNOŚCI: „Kath’holon”¹¹.

Ponadto, Sobór sprawił, że staliśmy się bardziej wrażliwi i współczujący w obliczu potrzeb, pragnień, trudów i udręk wszystkich naszych Braci Biskupów. Dziś, bardziej niż kiedykolwiek wcześniej, możemy rzec za św. Pawłem: „Któż odczuwa słabość, bym i ja nie czuł się słaby?” (2 Kor 11:29)¹². W Komunii Świętych współdzielimy wszystko: nasze smutki i nasze radości.

8 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

9 II wojna światowa (1939–1945) – konflikt światowy wywołany przez Niemcy napadnięciem na Polskę 1 IX 1939 r., zakończony w Europie 8/9 V 1945 r. zwycięstwem koalicji alianckiej (m.in. USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR), na świecie zakończony kapitulacją Japonii 2 IX 1945 r. W wojnie tej wzięły udział 72 państwa, ponad 1,7 mld ludzi. W jej wyniku doszło do nowego podziału stosunków politycznych na świecie.

10 Polscy żołnierze ewakuowani w 1940 r. do Wielkiej Brytanii zostali umieszczeni w trzech obozach na terenie Szkocji w okolicach Biggar, Douglas i Crawford. Utworzono tam 1 Korpus Polski, którego zadaniem była m.in. obrona wschodniego wybrzeża Szkocji. W skład korpusu wchodziły jednostki, które od 1944 r. walczyły na kontynencie, m.in.: 1 Samodzielna Brygada Spadochronowa i 1 Dywizja Pancerna.

11 Z grec. dotyczy całości.

12 Przekład według *Biblii Tysiąclecia*.

Zatem, najdrożsi Bracia w Chrystusie, polskie Milenium jest również Waszym milenium, nie tylko dlatego, że przypomina o chwalebnym rozwoju Kościoła przez minione dziesięć stuleci nad brzegami Wisły i Bugu, między Morzem Czarnym a Bałtykiem, ale również dlatego, że powołuje was na świadków naszych ślubów wierności Wierze i miłości do naszej Królowej i Matki u progu drugiego tysiąclecia, uświadamiając nam wszystkim, że ponosimy wspólną odpowiedzialność za Lud Boży, któremu pasterzujemy.

Przez dziewięć lat sposobiliśmy się z wielką żarliwością do uroczystości tysiąclecia poprzez Wielką Nowennę¹³, duchowego odnowienia, długą moralną krucjatę modlitwy i poświęcenia, podczas której koncentrowaliśmy się na problemach niszczących jednostkę, rodzinę i społeczeństwo.

3 maja 1966 r.¹⁴, w święto Maryi Królowej Polski, cały Naród, oczyszczony poprzez skruchę i pokutę, odda się w Maryi w świętą niewolę miłości za wolność Kościoła¹⁵.

Ten akt poświęcenia będzie nie tylko epilogiem Wielkiej Nowenny, ale także owocem Soboru Watykańskiego II, który w swych uroczystych dekretach przypomina nam o miejscu Matki Bożej w Kościele Chrystusowym. Zbieżność naszych ślubów z Konstytucją o Kościele¹⁶ jest dla nas źródłem otuchy.

Opieka, jaką otacza nas Boża Rodzicielka, przewija się niczym złota nić przez tkaninę dziejów naszego kraju i dlatego w Jej ręce składamy losy naszego Narodu na drugie tysiąclecie. Z Jej pomocą pragniemy wytrwać w wierności Kościołowi, którego Ona jest Matką. Wierzymy niezłomnie, że z Nią i przez Nią pozostaniemy wierni nawet za największą cenę.

W tym duchu i w zgodzie z Komunią Świętych uniesienie prosimy Was, najdrożsi Bracia, o ustanowienie w Waszych diecezjach **dnia modlitwy za Polskę** w roku naszego jubileuszu, aby wyprosić dla nas konieczne łaski na kolejne chrześcijańskie tysiąclecie. Sprawiłoby nam

¹³ Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

¹⁴ 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

¹⁵ Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

¹⁶ Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium* uchwalona podczas III sesji Soboru Watykańskiego II, 18 XI 1964 r.

niewypowiedzianą radość, jeśli ten dzień modlitwy przypadłby w dniu naszego narodowego święta 3 maja 1966 r.

Pomimo dzielących nas odległości mamy nadzieję, że pielgrzymi z Waszego kraju, SZKOCJI, przybędą do Polski, aby móc osobiście doświadczyć, jak szczerą była Nasza Pani dla nas, którzy przychodzimy do niej z ufnością.

W ciągu wieków, a w szczególności przez ostatnie dziewięć lat, w sanktuarium Matki Boskiej w Częstochowie¹⁷ rozbrzmiewały hymny dziękczynienia za niezliczone łaski udzielone przez Boga, za Jej wstawiennictwem, w odpowiedzi na modlitwy Jego Ludu.

Były i są to przede wszystkim łaski duchowe, takie jak nawrócenie, żal za grzechy czy opieranie się pokusom praktycznego lub ideologicznego materializmu, stanowiącego bolączkę naszych czasów.

Warta osobnego wspomnienia jest jednak wielka łaska, która stanowiła punkt zwrotny w historii naszego narodu. Trzy wieki temu, w 1655 r., gdy wrogowie Kościoła i narodu zalali Polskę, tylko arka częstochowskiego sanktuarium Matki Bożej w klasztorze ojców paulinów zdołała oprzeć się nadciągającej fali¹⁸. Bowiem Maria Panna, poruszona płaczem swoich dzieci, u boku niewielkiej grupy zakonników i żołnierzy broniących się w szanćach, cudem odparła atak wroga.

W geście wdzięczności za okazaną łaskę 3 maja 1656 r. król Jan Kazimierz¹⁹ ogłosił Matkę Boską Częstochowską „Królową Polski”, składając u jej stóp uroczyste śluby wierności oraz miłości Maryi, uniżenie oddając siebie i cały Naród w Jej wieczną opiekę²⁰.

Pamiętając o tym, jesteśmy przekonani, że z pomocą Matki Bożej również dzisiaj stawimy czoła wszystkim próbom i zdobędziemy wolność dla Kościoła poprzez nasze święte oddanie się Jej w niewolę miłości²¹.

17 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

18 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

19 Jan II Kazimierz (1609–1672) – król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

20 Błędna informacja. W rzeczywistości chodzi o Śluby Lwowskie – uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza i IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Laskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

21 Zob. przyp. 15.

Zatem nasze śluby narodowe w dniu 3 maja 1966 r. będą wypełnieniem przyrzeczeń Chrztu Świętego, który wszczepił nas w Kościół, Mistyczne Ciało Chrystusa, którego matką jest Maryja.

Prosimy Was, najdrożsi Bracia, módlcie się za nas, abyśmy wytrwali w wierności ślubowaniom złożonym na ręce naszej Pani Częstochowskiej, Matki Kościoła²², i żeby za Jej wstawiennictwem żadna ludzka siła ani moc ciemności nie zdołały nas nigdy oddzielić od Chrystusa.

Na zakończenie, najdrożsi Bracia w Chrystusie, ślemy Wam nasze najserdeczniejsze braterskie pozdrowienia i pełne modlitwy życzenia przez Maryję Pannę, Królową Polski i Matkę Kościoła.

Wyrazy czci w Chrystusie
i Maryi,
+ Stefan kard. Wyszyński
Prymas Polski

22 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

S Z W A J C A R I A

MESSAGE COLLEGIAL DES EVEQUES POLONAIS
A L'EPISCOPAT SUISSE

PERES VENERABLES

ET TRES CHERS FRERES DANS LE CHRIST SEIGNEUR,

Nous venons vous annoncer une grande joie. En 966, la Pologne fêtera solennellement son premier millénaire chrétien.

Bien avant 966, des moines missionnaires, notamment les disciples de saint Méthode, prêchaient la bonne Nouvelle dans les régions du sud et de l'est de la Pologne, mais telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, prince ou roi, décidait de la conversion de tout son peuple. En épousant la princesse tchèque Dobrawa, Mieczysław I-er, duc de Pologne, s'engagea à partager sa foi chrétienne. Les chroniques rapportent qu'à partir de 966, date de son baptême, "la Pologne eut son premier évêque" : "Polonia coepit habere episcopum", notamment l'évêque missionnaire Jordan qui dépendait directement du Pape Jean XIII. En l'an mil, le Pape Sylvestre II établit en Pologne une organisation hiérarchique autonome, avec le siège métropolitain à GNIEZNO et trois évêchés : KRAKÓW /Cracovie/, WROCLAW et KOZŁOBRZEG /près de Stettin/. La conversion de la Pologne coïncida donc

avec sa promotion politique.

Ce fut l'époque d'une levée générale de missionnaires. La fin du monde que l'on croyait imminente rappelait l'ordre du Seigneur "que l'Évangile fût prêché à toutes les nations". Saint Wojciech-Adalbert scella de son sang ses travaux d'apôtre qui l'avaient mené en Prusse. Rachetées à leur pesant d'or par le fils de Mieczysław, Bolesław le Grand, ses reliques réunirent en l'an mil, dans le même hommage d'humble piété, l'empereur Othon III, son ami et disciple, et le roi de Pologne.

Dans le sillage de saint Adalbert, combien de missionnaires anonymes qui vinrent en Pologne prêcher la bonne nouvelle ! A l'occasion de notre Millénaire chrétien, nous sommes heureux d'évoquer nos redevances à l'égard des peuples qui nous ont précédés dans la foi. Une très ancienne tradition atteste qu'en l'an mil, en plaçant sa couronne sur la tête de Bolesław le Grand, l'empereur Othon III lui remit la lance de saint Maurice, symbole de la royauté. Patron de la Suisse, le soldat martyr a fécondé de son sang votre beau pays, pour la semence de la Parole. Or, vous les savez bien, chers Frères dans le Christ, que notre peuple a eu besoin, au cours des siècles, de vertus chevaleresques pour mériter le titre qu'on lui octroie de "rempart de la chrétienté" !

Plus près de nous, un autre trait apparente l'histoire de la Pologne à celle de la Suisse. La Vierge Marie, Mère de l'Église, nous a préservés de trahir notre foi, en montant la garde des territoires qui

lui étaient consacrés. La Suisse Romande attribue à Notre-Dame de Bourguillon sa fidélité catholique, en évoquant des faits qui ne sont pas sans analogies avec la défense de Czestochowa ! De cet élan est né un mouvement apostolique dont le rayonnement dépasse largement vos frontières. Votre université de Fribourg, si sûre de doctrine et si hardie dans l'affrontement de problèmes nouveaux, a formé, continue à former beaucoup de nos prêtres. Comment ne pas évoquer le Cardinal Journet qui nous honore de son amitié et dont la récente promotion a rempli de joie toute la Pologne catholique ?

Et enfin, rappelons que la Suisse, "Soeur de Charité de l'Europe", nous a toujours témoigné une amitié discrète et efficace, en raison même des épreuves qui nous ont visités. Asile pour les vivants, mais aussi pour les oeuvres qui méritaient de survivre /le musée de Rapperswyl/, elle nous a prodigué sa grâce d'accueil et son inlassable hospitalité.

Ces quelques exemples suffisent pour justifier notre gratitude - mais aussi cette lettre que nous vous adressons, chers Frères dans le Christ, à ce tournant de notre histoire qui nous invite à de justes bilans.

Neuf ans de préparation intense, cette "Grande Neuvaine" qui a éclairé, coup sur coup, différents aspects de notre vie : la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ, par Notre-Dame, tel fut notre programme axé sur les deux pôles complémen-

taires du MISERERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes. En faisant le bilan des talents confiés à notre gérance, nous relevons nos "péchés par omission". Dans les malheurs qui se sont abattus sur notre Patrie, nous voyons en premier lieu un appel à la pénitence et à la conversion, cette "metanoïa" qui transfigure les réalités terrestres en les branchant sur le mystère de la Rédemption - Domine, MISERERE !

Dans le concert des peuples, la Pologne semble avoir été appelée à un témoignage particulièrement intense de sa fidélité catholique. On l'a appelée, non sans raison, "rempart de la chrétienté". Il suffit de considérer ses frontières au cours des siècles pour constater qu'elles coïncident, surtout à l'est, avec celles de l'Eglise catholique. Tout recul de la Pologne se soldait par l'implantation de l'islam ou du schisme, imposés par force au peuple qui en était la première, douloureuse victime. Nos siècles de grandeur sont en raison exacte de l'élan missionnaire qui animait nos ancêtres, comme les époques de déclin et de marasme marquent le fléchissement de ce sens de responsabilité pour les petits et les humbles souffrant persécution. En récapitulant les pages sombres de notre histoire nous frappons notre poitrine : Domine, MISERERE !

A l'heure présente, Dieu nous fait l'honneur de vivre le mystère de l'Eglise des Pauvres. Réduits à l'essentiel, nous tablons sur la grâce dont nous vérifions avec émerveillement les richesses insondables. La

foi indéfectible de nos masses paysannes et ouvrières oriente notre pastorale qui est tout entière au service du peuple de Dieu, bien plus affamé du Pain de vie que de pain matériel. C'est peut-être l'aspect le plus émouvant de la Pologne d'aujourd'hui, facilement discernable.

Cependant, à tous les niveaux, mais surtout à celui des élites, résistons-nous aux tentations des matérialismes qui nous guettent ? Mis à l'épreuve, restons-nous fidèles à la Béatitude des Pauvres ? Domine, MISERERE !

Peuple de pécheurs, mais peuple malgré tout fidèle. Nos confessions assiégés en font foi ! Le pardon du Seigneur ne cesse de transformer les larmes de contrition en action de grâces, de notre MISERERE jaillit le MAGNIFICAT !

Car, nous avons conscience d'avoir beaucoup reçu au cours de ce premier Millénaire, et nous savons d'expérience que l'infinie miséricorde dépasse le poids du péché, en fait un tremplin.

Nous vous prions donc, chers Frères dans le Christ, de nous aider à rendre grâces, en premier lieu, de ne jamais avoir trahi le Christ Seigneur et sa Croix rédemptrice. Tel est en effet l'attachement du peuple polonais à la foi catholique que ses amis, parfois même ses ennemis, considèrent ce lien comme vital et organique, au point qu'on a de la peine à admettre qu'un Polonais de souche soit vraiment incroyant ou athée.

Cette attitude d'humble confiance et de repentir hardi qui s'allie harmonieusement est, à notre sens, le fruit du culte marial si profondément ancré dans le cœur de notre peuple qu'il constitue en quelque sorte son signe distinctif et sa différence spécifique.

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Théotokos /Matka Boża = Mère de Dieu, est le titre courant qu'on lui donne en Pologne/. Son plus ancien document écrit est un cantique marial que les soldats entonnaient avant les batailles /des historiens de valeur attribuent à ce fait une particularité de l'histoire de la Pologne qui n'a jamais mené de guerres d'agression, préférant toujours à la violence des alliances pacifiques/. Le code de nos Lois de 1506 : "Commune inclyti Regni Poloniae privilegium" commence par ce cantique, devenu hymne national.

Les liens tissés par les siècles entre le peuple polonais et la Vierge Marie sont si intimes et si organiques qu'on a de la peine à les définir, comme on ne peut dire ce qu'est la vie. Un fait est certain : instinctivement, le peuple polonais attribue à la Vierge fidèle sa fidélité catholique. Comment n'en serait-il pas convaincu puisque tous ceux qui veulent lui arracher la foi, s'attaquent d'abord, avec un acharnement significatif, à la Mère du Verbe Incarné ?

En 1656, à la cathédrale de Lwów, le roi Jean-Casimir s'était engagé solennellement au renouveau social et moral de son peuple,

prenant pour témoin "la Reine de la Pologne".

En 1956, à trois siècles d'intervalle, nous avons repris à notre compte ces vœux royaux qui n'ont été tenus qu'à moitié.

C'est le sens de notre "Grande Neuvaine". Le 3 Mai 1966, le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Goura/, ses promesses, en se consacrant à Notre-Dame par VŒU DU SAINT ESCLAVAGE POUR LA LIBERTÉ DE L'ÉGLISE.

Ce vœu résume en quelque sorte notre expérience millénaire, en nous mettant au cœur du mystère de la Rédemption.

Nous désirons entrer dans ce deuxième Millénaire de notre histoire chrétienne avec une foi sans défaillance, capable de transporter les montagnes. La grâce de Marie est toute en fonction de son FILS, CHEF et CORPS MYSTIQUE, et nous ne pouvons choisir de meilleur "raccourci" pour nous laisser saisir par le Christ et par son Esprit, pour le plein épanouissement de la vie Trinitaire dans nos âmes.

Ainsi donc, très chers Frères dans le Christ, le chant du MAGNIFICAT, ce "manifeste" de l'Église des Pauvres, dominera les fêtes de notre Millénaire.

A la veille de cet événement, nous vous demandons humblement de

nous offrir, au cours de 1966, un jour de prières aux intentions de l'Eglise en Pologne.

Permettez-nous également d'exprimer le voeu de vous voir arriver aussi nombreux que possible au Sanctuaire de Jasna Góra /Yasna Gouza/. Ce pèlerinage vous éclairera bien mieux sur la Pologne catholique que cette lettre ne saurait le faire. Vous serez témoins d'un peuple immense qui se sait pécheur, mais tire de ce fait même des raisons d'espérer. "In Te, Domine, speravi : non confundar in aeternum"!

Nous vous saluons humblement et respectueusement dans le Christ Seigneur, par Sa Mère, la Vierge Marie, Mère de l'Eglise.

Rome, le 18 Novembre 1965.

+ Stefan Cel. Wyszyński
+ Antonius Baraniański
Archiep. Posnaniensis
+ Sędziwój Kamiński, Arch. Tit.
in Croatia
+ Casimir Wójtyła
Archiepiscopus Metropolitae Cracoviensis
+ Casimir Jan Kucba, episcopus
+ Michał Klepac, episcopus
Lobnicensis
+ Antoni Falloski, episcopus
Lomziensis

- + Piotr Katar, Ep-pus Lublin.
- + Antoni Gantowski, ep. Vladislavicus
- + Franciscus Gof, ep. in Bydlo
- + Georgius Otterin Ep-pus Pomeranicus
- + Stefan Sparid ep-pus Cestochoviensis
- + Bogdan Lelonek Ep-pus Plocensis
- + Johannes Jeroszewicz Adam. Apot. Kalceus
- + Hieronimus Jacowicz ep-pus coadiutor in Kalougie
- + Stanislaw Jankiel Vic. Cap. Premysol
- + Joseph Gzieszy, Ep-pus, Vic. Cap., Datzyn
- + Karolus Pskala, Ep-pus Aux. in Tarnow
- + Necessarius Majewski, ep-pus Auxil. Varsaviae
- + Franciscus Jedwabicki, ep-pus Auxil. Pomeranicus
- + Anty Kunka, ep. auxil. in Wroclaw
- + Leopold Kowanski, ep-pus auxil. Culmensis
- + Georgius Fintka, ep-pus auxil. in Gdansk
- + Georgius m. Zauski Ep-pus Aux. Datzynensis
- + Jan Fabele, ep-pus auxil. Radislavienis
- + Theodorus Samograjek, ep-pus auxil. Cestochoviensis.
- + Wenceslaus Harnowicka, ep-pus auxil. in Kielce
- + Pawel Litwinski, ep-pus aux. in Wroclaw
- + Jan Kostelicki, ep-pus auxil. Plocensis.
- + Bozycy Nizyca, ep-pus aux. Radovicensis
- + Johannes Bernacki, ep-pus aux. in Gronow
- + Ladislaus Rubin, ep-pus aux. Juncensis
- + Henricus Grondzicki, ep. aux. in Bydlo
- + Bohdan Bujak, ep-pus aux. Lodzensis
- + Felicianus Gostkowski ep-pus auxil. Cracoviensis

KOLEGIALNE ORĘDZIE
BISKUPÓW POLSKICH
DO EPISKOPATU
SZWAJCARII

CZCIGODNI OJCOWIE
I NAJDROŻSI BRACIA
W CHRYSZTUSIE PANU,

Spieszymy Wam zwiastować wielką radość. W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodziła swoje pierwsze chrześcijańskie tysiąclecie.

Na długo przed 966 r. misjonarze, w tym uczniowie świętego Metodego¹, głosili dobrą nowinę w południowych i wschodnich regionach Polski, lecz takie były struktury polityczne i społeczne tamtych czasów, że tylko chrzest wodza, księcia lub króla decydował o nawróceniu całego jego ludu. Poślubiając czeską księżniczkę Dobrawę², Mieszko I³, książę Polski, zobowiązał się do przyjęcia jej wiary chrześcijańskiej. Kroniki podają, że od 966 r., roku swojego chrztu, „Polska miała swojego pierwszego biskupa”: *Polonia coepit habere episcopum*⁴, zwłaszcza misjonarza biskupa Jordana⁵, który był bezpośrednio zależny od

1 Św. Metody (ok. 820–885) – misjonarz Słowian, starszy brat św. Cyryla-Konstantyna. Wprowadził język słowiański do liturgii. Święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej; współpatron Europy.

2 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

3 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

4 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójciewicz, Poznań 2010, s. 109.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

papieża Jana XIII⁶. W roku tysięcznym Papież Sylwester II⁷ ustanowił autonomiczną organizację hierarchiczną w Polsce, z siedzibą arcybiskupią w GNIEŹNIE i trzema biskupstwami: KRAKÓW, WROCŁAW i KOŁOBRZEG (k. Szczecina)⁸. Nawrócenie Polski zbiegło się więc z jej politycznym promowaniem.

Był to czas powszechnych powołań misjonarskich. Koniec świata, który uważano za bliski, był przypomnieniem polecenia Pana, „aby Ewangelię głosić wszystkim narodom”⁹. Święty Wojciech-Adalbert¹⁰ przypieczętował swoją krwią apostołskie prace, który zaprowadziły go do Prus. Jego relikwie, odkupione za wagę złota przez syna Mieszka, Bolesława Wielkiego¹¹, zjednoczyły w roku 1000, w tym samym holdzie pokornej pobożności, cesarza Ottona III¹², jego przyjaciela i ucznia, oraz króla Polski¹³.

W ślad za św. Wojciechem iluż było anonimowych misjonarzy, którzy przybyli do Polski, aby głosić dobrą nowinę! Z okazji tysiąclecia

6 Jan XIII (zm. 972) — papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarzy Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misje chrześcijańskie w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

7 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) — papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

8 Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michałowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

9 Mk 13, 10.

10 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) — biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

11 Bolesław I Chrobry (967–1025) — książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

12 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

13 Bolesław Chrobry w roku 1000 nie był jeszcze królem. Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Sposrządzenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

naszego chrześcijaństwa z radością wspominamy o naszych zobowiązaniach wobec narodów, które poprzedziły nas w wierze. Zgodnie ze starodawną tradycją, w roku 1000, kładąc koronę na głowie Bolesława Wielkiego, cesarz Otton III wręczył mu włócznię św. Maurycego¹⁴, symbol królewskiej godności. Patron Szwajcarii¹⁵, ten żołnierz męczennik, zapłodnił swoją krwią Wasz piękny kraj, by siać Słowo Boże. Zresztą, jak dobrze wiecie, drodzy Bracia w Chrystusie, nasz lud potrzebował na przestrzeni wieków rycerskich cnót, by zasłużyć na nadany mu tytuł „przedmurza chrześcijaństwa”!¹⁶

Bliższa nam jest jeszcze inna cecha, która łączy historię Polski z historią Szwajcarii. Maryja Panna, Matka Kościoła¹⁷, uchroniła nas od zdrady naszej wiary, poprzez przejęcie opieki nad terytoriami, które zostały jej poświęcone¹⁸. Francuskojęzyczna część Szwajcarii przypisuje Najświętszej Pannie z Bourguillon¹⁹ swoją katolicką wierność, przywołując fakty, które nie są pozbawione analogii do obrony Częstochowy!²⁰ Z tego porywu zrodził się ruch apostołowski, którego blask znacznie przekracza Wasze granice. Wasz uniwersytet we Fryburgu²¹, tak pewny doktryny i tak odważny w konfrontacji z nowymi problemami, wykształcił i kształci nadal wielu naszych kapłanów. Jak nie wspomnieć o kardynale

14 Włócznia św. Maurycego — relikwiarz gwoźdźcia z Krzyża św. i jedno z najważniejszych insygniów królestwa niemieckiego. Tradycja wiąże ją ze św. Maurycem oraz włócznią, którą Longin przebił bok Chrystusa. Bolesław Chrobry otrzymał jej kopię.

15 Św. Maurycy (III w.) — według tradycji dowódca oddziału Legii Tebańskiej, męczennik, zabity w Agaunum na terenie dzisiejszej Szwajcarii. Jego kult rozpowszechnił się przede wszystkim na terytorium Królestwa Niemieckiego. Głównym patronem Szwajcarii jest św. Mikołaj z Flüe.

16 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

17 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

18 Na ten temat zob. A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 87–89, a kontekście sztuki K. S. Moisan, B. Szafraniec, *Maryja Orędowniczka Wiernych*, Warszawa 1987.

19 Sanktuarium Matki Bożej z Bourguillon — miejsce pielgrzymek od XV w., w kantonie Fryburg w Szwajcarii, słynące z uzdrowień chorych.

20 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

21 Uniwersytet we Fryburgu — katolicki uniwersytet państwowy zał. w 1889 r. W latach 1964–1966 jego rektorem był polski dominikanin o. Józef Maria Bocheński.

Journet²², który zaszczyca nas swoją przyjaźnią i której ostatnie postępy napelnili radością całą katolicką Polskę?

I przypomnijmy wreszcie, że Szwajcaria, „Siostra Miłosierdzia Europy”, zawsze okazywała nam dyskretną i skuteczną przyjaźń, nawet w chwilach trudnych prób, które nas nawiedziły. Jako schronienie dla żywych, ale także dla dzieł, które zasługują na przetrwanie (muzeum Rapperswil²³), ofiarowała nam swoją łaskę przyjęcia i niestrudzoną gościnę.

Tych kilka przykładów wystarczy, aby uzasadnić naszą wdzięczność – ale także ten list, który Wam przekazujemy, drodzy Bracia w Chrystusie, w tym punkcie zwrotnym naszej historii, który zachęca nas do uczynienia właściwych podsumowań.

Dziewięć lat intensywnych przygotowań, ta „Wielka Nowenna”²⁴, która rzuciła światło na różne aspekty naszego życia: rodzinę, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, wspólne dobro i porządek społeczny, odnowienie wszystkich rzeczy w Chrystusie, przez Matkę Bożą, był to nasz program skupiony na dwóch uzupełniających się biegunach: MISERERE²⁵ i MAGNIFICAT²⁶.

Rozważając naszą przeszłość, stajemy się świadomi naszych niedoskonałości. Dokonując bilansu talentów powierzonych naszemu zarządowi, odkrywamy nasze „grzechy przez zaniechanie”. W nieszczęściach, które spadły na naszą Ojczyznę, widzimy przede wszystkim wezwanie do pokuty i nawrócenia, tę „metanoję”²⁷, która przemienia rzeczywistość ziemską, włączając ją w tajemnicę Odkupienia – Domine, MISERERE!²⁸

22 Kard. Charles Journet (1891–1975) – wybitny szwajcarski teolog, prof. Uniwersytetu we Fryburgu, w 1965 r. wyświęcony na biskupa i poniesiony do godności kardynalskiej. Uczestniczył w uroczystościach polskiego milenium zorganizowanych w Szwajcarii.

23 Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswil, zał. w 1870 r. przez Władysława hr. Broël-Platera. Zgromadziło pokaźną kolekcję polskich dóbr kultury, w tym dzieł sztuki, militariów, pamiątek historycznych, medali, książek i archiwaliów. W 1927 r. kolekcja została przywieziona do Polski. W latach 1936–1951 na jego bazie funkcjonowało Muzeum Polski Współczesnej, a od 1952 r. Muzeum Polskie, które dokumentuje przede wszystkim relacje polsko-szwajcarskie.

24 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

25 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

26 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Lk 1, 46–55.

27 Z gr. nawrócenie.

28 Z łac. Panie zmiłuj się.

Wśród narodów Polska wydaje się nie bez powodu nazywana „przemurzem chrześcijaństwa”. Wystarczy prześledzić jej granice przez wieki, aby stwierdzić, że są one zbieżne, szczególnie na wschodzie, z granicami Kościoła katolickiego. Każde cofnięcie się Polski powodowało wprowadzenie islamu lub schizmy, wymuszonych siłą na ludziach, którzy byli ich pierwszą, bolesną ofiarą. Stulecia naszej wielkości zachowały ścisły związek z rozmachem dzieła misyjnego, który ożywia naszych przodków, tak jak czasy upadku i marazmu wskazują na osłabienie poczucia odpowiedzialności za maluczkich i pokornych cierpiących prześladowania. Podsumowując ciemne karty naszej historii, uderzamy się w piersi: Domine, MISERERE!

W chwili obecnej Bóg czyni nam zaszczyt przeżywania tajemnicy Kościoła Ubogich. Zredukowani do tego, co istotne, polegamy na lasce, której niezgłębione bogactwa poznajemy z zachwytem. Niewzruszona wiara naszych chłopskich i robotniczych mas kieruje naszą duszpasterską posługą, która jest całkowicie w służbie Ludu Bożego, o wiele bardziej pragnącego Chleba Życia niż chleba materialnego. To chyba najbardziej poruszający aspekt dzisiejszej Polski, łatwo dostrzegalny.

Jednak czy na wszystkich poziomach, a szczególnie na poziomie elit, opieramy się czyhającym pokusom materializmu? Wystawieni na próbę, czy nadal jesteśmy wierni Błogosławieństwu Ubogich?²⁹ Domine, MISERERE!

Naród grzeszników, ale mimo wszystko naród wierny. Nasze obłąkane konfesjonały są tego dowodem. Przebaczenie Pana nigdy nie przestaje zamieniać łez skruchy w dziękczynienie, z naszego MISERERE wytryska MAGNIFICAT!

Uświadamiamy sobie bowiem, że wiele otrzymaliśmy podczas tego pierwszego Tysiąclecia i mamy doświadczenie, że nieskończone miłosierdzie przekracza ciężar grzechu, czyni go odskoczną.

Prosimy więc Was, drodzy Bracia w Chrystusie, abyście wspomogli nas w dziękczynieniu za to, że nigdy nie zdradziliśmy Chrystusa Pana i Jego Odkupieńczego Krzyża. Takie jest bowiem przywiązanie narodu polskiego do wiary katolickiej, że jego przyjaciele, a czasem nawet wrogowie, uważają tę więź za żywotną i organiczną do tego stopnia, że trudno jest przyznać, by rodowity Polak mógł być naprawdę niedowiarciem lub ateistą.

Ta postawa pokornego zaufania i śmiałej skruchy, które harmonijnie się łączą, jest według nas owocem maryjnego kultu tak głęboko zakorzenionego w sercach naszego ludu, że jest to w pewnym sensie jego znak rozpoznawczy i jego wyróżniająca się odmiennosc.

Polska przeszła do historii, śpiewając na chwałę Dziewicy Theotokos³⁰ (Matki Bożej — jest to powszechny tytuł nadany jej w Polsce). Jego najstarszym pisemnym dokumentem jest maryjna pieśń³¹, intonowana przez żołnierzy przed bitwą (wybitni historycy przypisują ten fakt specyficznej cesze historii Polski, która nigdy nie prowadziła wojen napastniczych, wołąc zawsze pokojowe sojusze od przemocy). Kodeks naszych praw z 1506 r.: *Commune inclyti Regni Poloniae privilegium*³² zaczyna się od tej pieśni, która stała się hymnem narodowym.

Więzi przez wieki zadziergnięte między polskim narodem a Maryją Panną są tak intymne i tak organiczne, że trudno je zdefiniować, tak jak nie można powiedzieć, czym jest życie. Jeden fakt jest pewny: instynktownie Polacy przypisują wiernej Dziewicy swoją katolicką wierność. Jak nie mogliby być oni o tym przekonani, skoro wszyscy ci, którzy chcą wyrwać im wiarę, z tak wielką zaciekłością atakują najpierw Matką Wcielonego Słowa?

W 1656 r. w katedrze lwowskiej król Jan Kazimierz³³ uroczysto zaangażował się w społeczną i moralną odnowę swego ludu, biorąc za świadka „Królową Polski”³⁴.

W 1956 r., w odstępie trzech wieków, w naszym własnym imieniu podjęliśmy te śluby królewskie³⁵, które zostały dotrzymane tylko w polowie.

30 Z gr. Matka Boża.

31 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznane. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

32 Statut Łaskiego — zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

33 Jan II Kazimierz (1609–1672) — król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

34 Śluby Lwowskie — uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza I IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

35 Jasnogórskie Śluby Narodu — uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Prowadzący i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

Takie jest znaczenie naszej „Wielkiej Nowenny”. 3 maja 1966 r.³⁶ naród polski uroczyście odnowi w sanktuarium jasnogórskim³⁷ swoje obietnice, poświęcając się Matce Bożej poprzez ŚLUBOWANIE ŚWIĘTEGO ZNIEWOLENIA ZA WOLNOŚĆ KOŚCIOŁA³⁸.

To ślubowanie podsumowuje w pewnym sensie nasze tysiącletnie doświadczenie, stawiając nas w sercu tajemnicy Odkupienia.

Pragniemy wejść w to drugie Tysiąclecie naszej historii chrześcijaństwa z niezawodną wiarą, zdolną do przenoszenia gór. Łaska Maryi pochodzi od jej SYNA, GŁOWY Mistycznego CIAŁA i nie możemy wybrać lepszego „skrótów”, aby dać się porwać Chrystusowi i Jego Duchowi, dla pełnego rozwoju życia Trójcy w naszych duszach.

Tak więc, drodzy Bracia w Chrystusie, pieśń MAGNIFICAT, ten „manifest” Kościoła Ubogich, będzie dominował podczas świętowania naszego Tysiąclecia.

W przeddzień tego wydarzenia pokornie prosimy Was o oferowanie w 1966 r. jednego dnia modlitw w intencji Kościoła w Polsce. Pozwólcie nam również wyrazić pragnienie, abyście przybyli jak najliczniej do sanktuarium na Jasnej Górze. Pielgrzymka ta oświeci Was o wiele lepiej w kwestii Polski katolickiej, niż zdołałby to uczynić ten list. Będziecie świadkami, jak ogromna rzesza ludzi, wiedząc, iż są grzesznikami, potrafi z tego powodu żywić nadzieję. *In Te, Domine, speravi: non confundar in aeternum!*³⁹

Pozdrawiamy Was z pokorą i szacunkiem w Chrystusie Panu, poprzez Jego Matkę, Dziewicę Maryję, Matkę Kościoła.

Rzym, 18 listopada 1965.

36 3 maja — polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

37 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

38 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatła, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

39 Z łac. „W Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie będę zawstydzony na wieki”. Zob. Psalm 71 (70) oraz hymn *Te Deum laudamus*. Według tzw. *Te Deum* milenijnego: „W Tobie Panie zaufałem, Nie zawstydzę się na wieki”.

U S A

TO THE AMERICAN EPISCOPAL CONFERENCE

Rome - October 1965

Venerable Fathers,

In 1966 Poland will solemnly celebrate the first millennium of its official incorporation in the Roman Catholic Church.

A thousand years ago, according to the chronicles of the time, Mieszko I received the Sacrament of Baptism and was followed into the Church by his subjects, the north central Slavic tribes, the ancestors of the Poles.

One thousand years of adherence to Christ and His Word- what a glorious millennium to commemorate! Through all these centuries it seems to have been the Poles' special vocation to bear open witness to their fidelity, often under difficult and trying circumstances. History gives eloquent testimony how Poland has ever remained faithful to the Cross. Hence our resounding Magnificat !

A faithful people, yes, but always a sinful people. It is also the hour of rendering an account of our stewardship to the King of the ages. Have we perhaps squandered or buried any talents confided to our care? Contrite of heart and conscious of our weakness, we prepare for the celebration of the Millennium, striking our breasts with the publican of the Gospel: "Lord, have mercy on us, sinners." Our Magnificat thus alternates with a Miserere.

Yet this very misery makes us boldly confident in the infinite mercy of a Father who hastens to embrace his Prodigal Son. Thanksgiving outweighs the sincere admission of our sins, for we ardently trust that much will be forgiven us because we have loved much. The Miserere resolves again into a Magnificat.

Pastoral experience has proved that this disposition of humble confidence and trusting repentance is the fruit of a deeply rooted devotion to Mary, which distinguishes the Polish nation as a whole. All throughout history, Poles have approached Christ through Mary. Their first literary document is a Marian hymn: "Bogurodzica Dziewica ..." - Theotokos. In 1656 King John Casimir proclaimed Mary as the

Queen of Poland and dedicated the entire nation to Her by a public oath of allegiance, which has never been revoked. Long before the time of St. Grignon of Montfort, holy slavery to Mary was preached in Poland as a school of sanctity. The bonds woven through the ages between Our Lady and the Polish Nation are so intimate that the Poles instinctively attribute to the Virgin most Faithful their constant fidelity to the Catholic Church.

With Mary and through Mary, Poland spent nine years in a Great Novena of preparation for the Millennium. It is with Her and through Her that we shall now alternate the Magnificat with the Miserere on the great anniversary of our Baptism.

The Magnificat, however, as a manifesto of merciful love, will dominate the Millennium celebrations all throughout Poland in 1966. The climax of the observances will be reached on May 3, the feast of Our Lady Queen of Poland, in the sanctuary of Jasna Gora, where the Polish people will solemnly renew their vows of fidelity to the Catholic Faith.

On the eve of this date so dear to the heart of every Pole, we invite you, Venerable Fathers, as our brothers in the Mystical Body of Christ, to join us in our Miserere and above all in our Magnificat.

We would be profoundly grateful if the American Hierarchy would proclaim a day of prayer in 1966 to mark the Millennium of Poland's incorporayion in the great Christian family. In this manner the faithful of your country would unite with us in giving due thanks to God for an event which should be a cause of rejoicing to the entire Church.

This bond of unity in prayer would be especially cherished by us because of the many other bonds which unite us with the great and beloved American nation.

Poland is bound to the United States first of all by ties of a deep and lasting gratitude. In her darkest hours of the past century, when Poland lay quartered by aggressive neighbors and crushed under the enforced economic destitution and political and religious oppression, the hospitable shores of America welcomed thousands of Polish immigrants who risked the unknown to preserve human life and dignity. And they found what they desired in a measure abundant and overflowing: bread, opportunity, freedom.

This scene of misery and mercy was to be reenacted time and again after each of the two world conflicts. The United States was a promised land and an oasis in the desert to countless refugee Poles seeking liberty and a means of livelihood.

The brotherly hand of America reached out even across the ocean to aid the suffering and needy in post-war Poland. Facts and statistics may be convincing, but the most eloquent story of Samaritan charity is recorded indelibly in the hearts of numberless Poles to whom packages of food, clothing, and medicine meant the revival of hope at a time when existence may well have lost its meaning.

Special tribute is due to organized American charity on behalf of Poland during and after the last war. In the forefront were the NCWC with its War Relief and Resettlement Services, the American Bishops' Conference with its annual Food and Clothing Drives, the American Relief for Poland, the Polish American Congress and hundreds of Polish American organizations. The Catholic League for Religious Assistance to Poland merits lasting gratitude for its constant flow of monetary aid and material help, which make it possible for the Church in Poland to subsist and to continue its mission of preaching the Gospel to the poor.

In the past several decades American donations from various sources have annually maintained a group of young priests at the Polish College and Polish Institute in Rome during their advanced theological studies. America is thus helping to provide the Church in Poland with a corps of spiritual leaders solidly grounded in the various branches of dogmatic and pastoral theology. During the four sessions of Vatican Council II, scores of bishops from Poland received their means of sustenance mainly through American contributions and were thus enabled to share in the epoch-making renewal of the Universal Church.

The thought of all these indications of genuine Christian charity brings to our lips the words of gratitude and prayerful hope uttered by the late Archbishop Gawlina, protector of Poles in exile, in his address at the World Sodality Congress in Newark, New Jersey, in 1959: "God bless America, and may the sun never set on its generosity and charity."

But the bond of unity between Poland and the United States reaches deeper still. It involves a satisfying reciprocal process. On the one hand lies America's bounty to the Poles in their time of need; on the other, the vital role of the Polish immigrant and his offspring in building the great American nation as we know it today.

As you well know, Venerable Fathers, from earliest colonial times and through the formative years of the young Republic, there was a sprinkling of Polish artisans, teachers, tradesmen, farmers, and adventurers contributing their toil and talent to the conquest of the new world. Then in the nineteenth century when the great tide of Polish immigrants settled permanently in distinctive communities, the Poles added their sweat and ingenuity in building up America's budding industry and its mining towns and farmlands. In every armed struggle which involved the United States, from the colonial fight for independence to the latest conflict, Poles and their sons sacrificed their manhood for the cause of justice and peace.

Today the Polish American community, some six million strong, has begun to emerge into the full arena of American life. We find Americans of Polish descent serving in all the worthy endeavors of your great nation, from Capitol Hill and foreign embassies down through the whole range of professions and occupations available in your land of opportunity.

More important, however, than their contribution to the material and civic welfare of the United States is the share of Polish Americans in the development of the very soul of America, of its evolving culture, a fact of which the American Hierarchy is well aware. To the rich, variegated pattern of the young American civilization, the Poles brought from the Old World their deep commitment to the Catholic Faith and a religious interpretation of life, a strong sense of family and community solidarity, love of freedom, patriotism, hospitality, and hopeful perseverance under trial. Along with these traits, they further enriched the American scene with their colorful heritage of song, dance, art, poetry, and national customs.

Predominantly Catholic - some 95% profess the Roman Catholic Faith - the Polish Americans were a vital factor in the growth of the American Church in the past century. The pattern was set by their first permanent settlement in 1854 in Texas, significantly called Panna Maria (the Virgin Mary). The first communal act of the group was a Mass celebrated in the open, to be followed soon after by the construction of a church and school.

Today the Church in the United States includes more than 800 parishes and some 600 schools built and maintained by the voluntary donations of the Polish immigrant and his descendants. Some two

thousand Polish American priests have been prepared for their sacred ministry at the SS. Cyril and Methodius Seminary, Orchard Lake, Michigan (founded in 1885 by Rev. Joseph Dabrowski, an immigrant) and at several seminaries of religious orders of Polish origin. From the ranks of the Polish American clergy, thirteen have been raised to the episcopal dignity, ever since the consecration of Bishop Paul Rhode in 1908. More than 10,000 sisters of Polish ancestry dedicate their lives to the apostolate of the American Church.

On all these different levels, as you know, the Polish Americans are helping to weave the fabric of American life. They are, in fact, a part of its very fiber. They enrich the great American nation by actualizing the possibility and splendor of a harmonious integration of their triple heritage of the Catholic Faith, Polish culture, and American civilization.

A touching symbol of this continual reciprocity of goods between our two nations are the numerous Mass stipends sent to our country by friends in the United States. While on the one hand these donations greatly aid the Church in Poland, on the other, America receives in return the infinite graces of hundreds of Masses said daily in the intentions of American Catholics. What more beautiful center of unity that the Mass, what more genuine form of Christian charity and Christian gratitude can there be available to us?

It is also in the Holy Mass, Venerable Fathers, that we ask you to unite with us on your chosen day of prayer in the coming year. Our Magnificat and our Miserere will thus reach the throne of God in a fuller chorus of thanksgiving and reparation for the past thousand years of grace.

Accept our most profound gratitude, Venerable Fathers, for all the past benefactions of America and for your unity with us on this great anniversary. Next summer, God willing, the Cardinal Primate of Poland will personally express the sentiments of the Polish nation on his visit to the United States. There in union with the faithful of the American Church he will celebrate Poland's first Millennium of Christianity sharing our hope in Christ for a second millennium fruitful in grace and blessed by full freedom of the Church. "In Te, Domine, speravi, non confundar in aeternum."

Collegially yours in Christ,

+ Stefan Cardinal Wyszyński
Stefan Cardinal Wyszyński
Primate of Poland.

+ Antonius Baraniał, Archiep. Poznański
+ Bolesław Kamiński, Archiep. Wrocławski
+ Karol Wojtyła, Archiep. Metropol. Krakowski

- + Michael Klepac, Episcopus Luticensis
- + Casimiro Jan Dobala, Episcopus
- + Petrus Karwa, Episcopus Lublin.
- + Ludau Falkowski, Episcopus Lomzensis.
- + Antoni Parlowki, Episcopus Vladislavicus
- + Franciscus Joz, Episcopus in Opole
- + Georgius Holwin, Episcopus Dumanicus
- + Stefan Jancza, Episcopus Crastochovicensis
- + Adam - e Koninski, Episcopus Gedana
- + Bogdan Lohski, Episcopus Plocensis
- + Jan Janszewicz, Episcopus Adm. G. Krolecensis
- + Stanislaw faciel, Episcopus Vic. Cap. Proemyśl
- + Stanislaw Jecinski, Episcopus Conducitor Katowice
- + Joseph Szozoga, Episcopus Vic. Cap. Olstyn
- + Stanislaw Majewski, Episcopus Auxil. Varsaviae
- + Franciscus Jodowalski, Episcopus Auxil. - Posnaniae
- + Henryk Kroska, Episcopus Auxil. in Nostow
- + Jozef Modrowski, Episcopus Auxil. Varsaviae
- + Julianus Groblewski, Episcopus Auxil. Praconicensis
- + Carol Pkala, Episcopus Auxil. in Toruń
- + Augustinus Kuchta, Episcopus Auxil. in Gornow
- + Jan Sawinski, Episcopus Auxil. in Gornow
- + Jan Lorek, Episcopus Auxil. Vladislavicus
- + Henryk Jurdziak, Episcopus Auxil. in Opole
- + Zygmunt Kowalski, Episcopus Auxil. Culmensis
- + Wacławski Wójcik, Episcopus Auxil. in Opole
- + Jan Wosinski, Episcopus Auxil. Plocensis

- + Josef Kupes, eppus auxil. Katoricensis
- + Paul Patrosch, eppus aux. in Vocabar.
- + Bohdan Bejze, eppus aux. Lodzensis
- + Graeban Khorvmecha, eppus auxil. in Lieder
- + Wladyslaw Rubij, eppus auxil. Gnesnensis
- + Janderson Szarygalk, eppus auxil. Leptachorinensis.

Czcigodni Ojcowie,

W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodzić pierwsze tysiąclecie oficjalnego przyłączenia do Kościoła Rzymskokatolickiego.

Przed tysiącem lat, jak wynika z zapisów w ówczesnych kronikach, Mieszko I¹ przyjął sakrament Chrztu Świętego, wprowadzając do Kościoła swych poddanych, północno-środkowe plemiona słowiańskie, przodków Polaków.

Tysiąc lat trwania przy Chrystusie i Słowie Bożym — cóż za wspa-
niale milenium do świętowania! Wydaje się jednak, że wszystkie te stu-
lecia stanowiły dla Polaków szczególne powołanie do niesienia otwar-
tego świadectwa wiary, nierzadko w trudnych okolicznościach prób.
Historia daje jasne dowody tego, że Polska zawsze pozostawała wierna
Krzyżowi. Stąd nasz rozbrzmiewający **Magnificat**²

Wierny naród, owszem, ale i grzeszny. To także godzina rozliczenia
się z naszego postępowania przed Królem wieków. Czy przypadkiem nie
roztrwoniliśmy lub nie zakopaliśmy powierzonych nam talentów?³ Ze
skruszonymi sercami i świadomi własnych słabości przygotowujemy
się do obchodów Milenium, bijąc się w piersi niczym ewangeliczny cel-
nik: „Boże, miej litość dla nas, grzeszników”⁴. Nasz **Magnificat** przecho-
dzi zatem w **Miserere**⁵.

Ta niedola napawa nas jednak odważną wiarą w nieskończoną ła-
skawość Ojca, który nie waha się przyjąć syna marnotrawnego⁶. Dzięk-
czynienie przeważa nad szczerym wyznaniem grzechów, bowiem żar-
liwie ufamy, że wiele zostanie nam przebaczone, gdyż było w nas wiele
miłości. Ponownie **Miserere** przechodzi w **Magnificat**.

Doświadczenie duszpasterskie pokazuje, że ta gotowość do pokor-
nych wyznań i ufnej skruchy jest owocem głęboko zakorzonego od-
dania Maryi, wyróżniającego naród polski jako całość. Na przestrzeni
dziejów Polacy wielokrotnie zwracali się do Chrystusa za pośrednic-
twem Matki Bożej. Naszym pierwszym tekstem literackim jest hymn

1 Mieszko I (zm. 992) — książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

2 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

3 Por. Mt 25,14–30.

4 Łk 18, 13.

5 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

6 Łk 15, 11–32.

maryjny: „Bogurodzica Dziewica...”⁷ – Theotokos⁸. W 1656 r. król Jan Kazimierz⁹ ogłosił Maryję Królową Polski i powierzył Jej opiece cały naród, składając publiczną przysięgę wierności, która nigdy nie została odwołana¹⁰. Święte niewolnictwo maryjne¹¹ było w Polsce głoszone jako szkoła świętości na długo przed działalnością św. Ludwika Marii Grignona de Montfort¹². Utkane przez wieki więzy między Matką Bożą a narodem polskim są tak zażyłe, że Polacy instynktownie przypisują Maryi Dziewicy swą niezłomną wierność Krzyżowi.

Z Maryją i przez Maryję, przez dziewięć lat w trakcie Wielkiej Nowenny¹³ Polska przygotowywała się do Milenium. To z Nią i poprzez Nią, teraz, w tę wspaniałą rocznicę Chrztu, możemy [doświadczać] na przemian **Magnificat** i **Miserere**.

Jednakże to **Magnificat**, jako manifest litościwej miłości, będzie dominować podczas obchodów Milenium w całej Polsce w 1966 r. Punkt kulminacyjny nastąpi 3 maja, w święto Maryi Królowej Polski¹⁴, w sank-

7 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

8 Z gr. Matka Boża.

9 Jan II Kazimierz (1609–1672) – król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

10 Śluby Lwowskie – uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując podierać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

11 Nabożeństwo maryjne polegające na oddaniu się w dobrowolną niewolę Matce Bożej, a przez nią Jezusowi – opisane w traktacie Ludwika Marii Grignion de Montfort – *Traktat o prawdziwym nabożeństwie do Najświętszej Maryi Panny*.

12 Ludwik Maria Grignion de Montfort (1673–1716) – francuski duchowny i tercjarz dominikański. Swoją duchowość oparł na kulcie do Najświętszej Maryi Panny. Autor *Traktatu o prawdziwym nabożeństwie do Najświętszej Maryi Panny*, w którym rozwinął i uzasadnił koncepcję oddania w dobrowolną niewolę Matce Bożej. Kanonizowany w 1947 r.

13 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszcak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

14 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

tuarium na Jasnej Górze¹⁵, gdzie Polacy uroczą się odnowią przysięgę wierności Wierze Katolickiej¹⁶.

W wigilię tego dnia, tak drogim sercu każdego Polaka, zapraszamy Was, Czcigodni Ojcowie, jako naszych braci w Mistycznym Ciele Chrystusa, do wspólnego udziału w naszym **Miserere** i, przede wszystkim, w naszym **Magnificat**.

Wdzięczność nasza byłaby ogromna, gdyby Amerykański Episkopat ogłosił w 1966 r. dzień modlitwy z okazji tysiąclecia włączenia Polski do wielkiej chrześcijańskiej rodziny. W ten sposób wierni w Waszym kraju mogliby zjednoczyć się z nami, składając Bogu należne podziękowanie za wydarzenie, które powinno być źródłem radości dla całego Kościoła.

Taka jedność w modlitwie byłaby szczególnie dla nas cenna z uwagi na liczne inne więzy łączące nas z wielkim i drogim nam narodem amerykańskim.

Polskę ze Stanami Zjednoczonymi łączą przede wszystkim więzy głębokiej i niesłabnącej wdzięczności. W najciemniejszą godzinę miniego stulecia, kiedy to Polska została poćwiartowana przez agresję sąsiadów¹⁷ i leżała zmiażdżona przez gospodarze ubóstwo oraz polityczne i religijne prześladowanie, gościnne wybrzeża Ameryki przyjęły tysiące polskich imigrantów, ryzykujących podróż w nieznaną, aby zachować życie doczesne i godność. I znaleźli tam w obfitości to, czego pragnęli: chleb, szansę i wolność.

Ten scenariusz niedoli i miłosierdzia miał się rozegrać później jeszcze dwukrotnie, po obu wojnach światowych¹⁸. Dla niezliczonych polskich uchodźców poszukujących wolności i środków do życia Stany Zjednoczone były ziemią obiecaną, oazą na pustyni.

Braterska dłoń Ameryki sięgnęła nawet przez ocean, oferując pomoc cierpiącym i potrzebującym w powojennej Polsce. Fakty i dane statystyczne mogą być przekonujące, ale najbardziej wymowne historie samarytańskiego miłosierdzia trwale wyryły się w sercach niezliczonych

15 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

16 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

17 Rozbiory Polski: trzykrotne podziały terytorium Rzeczypospolitej między Rosję, Prusy i Austrię dokonane w 1772, 1793 (bez Austrii) i 1795. Dwa pierwsze zostały uznane przez Rzeczpospolitą na sejmach rozbiorowych. Trzeci spowodował całkowitą utratę niepodległości.

18 I wojna światowa 1914–1918; II wojna światowa 1939–1945.

Polaków, którym paczki z żywnością, odzieżą i lekami na powrót dawały nadzieję w czasach, kiedy łatwo było stracić wiarę w sens istnienia¹⁹.

Szczególne wyrazy wdzięczności w imieniu Polski należą się amerykańskiemu organizacjom charytatywnym, wspierającym nas w trakcie i po ostatniej wojnie. Na samym froncie działały NCWC²⁰, z jej War Relief and Resettlement Services²¹, Konferencja Biskupów USA, organizująca coroczne zbiórki żywności i odzieży, Rada Polonii Amerykańskiej²², Kongres Polonii Amerykańskiej²³ oraz setki innych polsko-amerykańskich organizacji. Dozgonnie wdzięczni będziemy Lidze Katolickiej Pomocy Religijnej Polsce²⁴, której nieustająca pomoc pieniężna i materialna

19 Międzynarodowa pomoc dla Polski po II wojnie światowej realizowana była głównie przez UNRRA — United Nations Relief and Rehabilitation Administration (pol. Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Pomocy i Zagospodarowania). Finansowana była w 75% z funduszy amerykańskich. Zob. P. Jachowicz, *Działalność UNRRA w Polsce w latach 1945–1948*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania”, t. 2 (1998), nr 2, s. 41–55.

20 National Catholic Welfare Conference — forma organizacji episkopatu USA zał. w 1919 r. jako National Catholic Welfare Council. W 1922 r. zmieniono nazwę, a Stolica Apostolska zaaprobowała statut. W 1966 r. w jej miejsce utworzono Konferencję Episkopatu USA (National Conference of Catholic Bishops — NCCB).

21 War Relief Services — agenda powołana przez amerykański episkopat w 1943 r. w celu organizacji pomocy ofiarom wojny szczególnie z Polski. W 1945 r. przyłączyła się wraz z innymi charytatywnymi organizacjami katolickimi w USA do National Catholic Resettlement Council (NCRC). W 1955 r. zmieniono jej nazwę na Catholic Relief Services. Polską sekcją kierował ks. Alojzy Wycisło (później biskup pomocniczy w Chicago). Zob. R. Nir, *The Activity of the W.R.S.—N.C.W.C. American Catholic Social and Charity Organization During the War and Post—War Period*, „Studia Polonijne”, t. 40 (2019), s. 243–272.

22 Rada Polonii Amerykańskiej (American Relief for Poland) — centralna organizacja charytatywna działająca w latach 1938–1974. Powstała z przekształcenia Polskiej Rady Międzyorganizacyjnej założonej w 1936 r., której celem była współpraca Polonii w USA z Polską. Głównym zadaniem organizacji była pomoc humanitarna dla polskich ofiar wojny. Zob. A. Wojdon, *Pomoc Polonii Amerykańskiej dla Polski po 1939 roku. Zarys zagadnienia*, „Studia Polonijne”, t. 30 (2009), s. 261–265.

23 Kongres Polonii Amerykańskiej (The Polish American Congress) — najistotniejsza federacja organizacji i członków indywidualnych, reprezentująca Amerykanów polskiego pochodzenia w USA. Założona w 1944 r. Zwyczajowo na jej czele stoi prezes Związku Narodowego Polskiego, pierwszym był Ignacy Karol Rozmarek. Zob. J. Wojdon, *„W imieniu sześciu milionów...” Kongres Polonii Amerykańskiej w latach 1944–1968*, Toruń 2005.

24 The Catholic League for Religious Assistance to Poland (Liga Katolicka Pomocy Religijnej Polsce) — organizacja charytatywna utworzona w 1943 r. w Buffalo przez katolickie środowiska polonijne i duchowieństwo polskiego pochodzenia w USA w celu organizacji pomocy charytatywnej Kościołowi katolickiemu w Polsce. Pierwsza Krajowa Konwencja Ligi odbyła się w Cleveland w 1944 r. Dyrektorami Ligi przed wystosowaniem listu byli ks. Stanisław Piwowar (1944–1960) i ks. Alfred Abramowicz (1960–1968).

umożliwiła polskiemu Kościołowi przetrwanie i kontynuowanie misji głoszenia Ewangelii wśród ubogich.

Przez kilka minionych dekad amerykańskie datki z różnych źródeł pozwalały grupie młodych księży w Kolegium Polskim²⁵ i Instytucie Polskim²⁶ w Rzymie utrzymać się w trakcie zaawansowanych studiów teologicznych. W ten sposób Stany Zjednoczone pomagają zastępom duchowych przywódców polskiego Kościoła budować solidne podstawy w różnych dziedzinach teologii dogmatycznej i pastoralnej. Podczas czterech sesji Soboru Watykańskiego II²⁷ dziesiątki biskupów z Polski otrzymywało środki utrzymania głównie dzięki amerykańskim datkom, zatem to one pozwoliły im na udział w epokowym odnowieniu Kościoła Powszechnego.

Myśl o wszystkich tych przejawach czystego chrześcijańskiego miłosierdzia sprawia, że w naszych ustach pojawiają się słowa wdzięczności i przepelnionej modlitwą nadziei, które świętej pamięci arcybiskup Gawlina²⁸, opiekun Polaków na emigracji, wypowiedział podczas Światowego Kongresu Sodalicji w Newark, New Jersey, w 1959 r.²⁹: „Boże,

25 Papieskie Kolegium Polskie w Rzymie (Pontificio Collegio Polacco) — polska instytucja formacyjna w Rzymie z siedzibą przy Piazza Remuria, reaktywowana w 1866 r. z inicjatywy księży zmartwychwstańców (po pierwszej fundacji w XVI w. i nieudanej reaktywacji w XVII w.). Od 1952 r. znajdowało się pod opieką jezuitów, od 1959 r. bezpośrednio podlega Konferencji Episkopatu Polski. W latach 1959–1964 jego rektorem był ks. Władysław Rubin, a po nim ks. Bolesław Wyszynski (1965–1978).

26 Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie (Polacco Pontificio Istituto Ecclesiastico) — dom formacyjny przy via Pietro Cavallini w Rzymie dla studiujących w Rzymie polskich duchownych, założony w 1910 r. przez św. Józefa Pelczara. Po II wojnie światowej jego rektorami byli m.in. ks. Marian Strojny (1946–1958) i ks. Franciszek Mączyński (1958–1987).

27 Sobór Watykański II (1962–1965) — 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

28 Bp Józef Gawlina (1892–1964) — święcenia kapłańskie w 1921 r. Zaangażowany w działalność Akcji Katolickiej w diecezji katowickiej. Od 1933 r. biskup połowy Wojska Polskiego. Podczas wojny naczelny duszpasterz wojsk polskich. Po wojnie przebywał w Rzymie jako duszpasterz Polonii i rektor rzymskiego kościoła św. Stanisława. W 1952 r. mianowany arcybiskupem tytularnym Madytus. Brał udział w I i II sesji Soboru Watykańskiego II.

29 II Międzynarodowy Kongres Światowej Federacji Sodalicji Mariańskich zorganizowany w Newark 20–23 VIII 1959 r. Dyrektorem Federacji był abp Józef Gawlina. Por. *Polacy na międzynarodowym kongresie Światowi Federacji Sodalicji Mariańskich*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, t. 9 (1960), nr 1, s. 8–10.

blagosław Ameryce, i niech słońce jej szczodrości i miłosierdzia nigdy nie zachodzi³⁰.

Jednak więzy łączące Polskę i Stany Zjednoczone sięgają jeszcze głębiej i prowadzą do obopólnych korzyści. Z jednej strony mamy amerykańską szczodrość wobec Polaków w ciężkich czasach, a z drugiej – istotną rolę polskich imigrantów i ich potomków w budowaniu wielkiego narodu amerykańskiego, jaki dziś znamy.

Jak dobrze wiecie, Czcigodni Ojcowie, od najwcześniejszych czasów kolonialnych i przez lata formowania się młodej republiki Polscy rzemieślnicy, nauczyciele, kupcy, rolnicy i odkrywcy wkładali trud i talent w podbój nowego świata. Później, w XIX w., gdy wielka rzesza polskich imigrantów osiedliła się na stałe, tworząc wyróżniające się społeczności, to Polacy dołożyli swój pot i geniusz do budowy rozkwitającego przemysłu amerykańskiego, miast górniczych i gospodarstw rolnych. W każdym konflikcie zbrojnym, w który zaangażowane były Stany Zjednoczone, od walk kolonialnych o niepodległość³¹ po ostatnią wojnę³², Polacy i ich synowie porzucali wygodne życie, aby walczyć o sprawiedliwość i pokój.

Obecnie amerykańska Polonia, licząca około sześciu milionów osób³³, zaczyna wchodzić na główną arenę życia w USA. Amerykanie polskiego pochodzenia ciężko pracują, budując wartościowe społeczeństwo – od Kapitolu³⁴

30 Cytat pochodzi z referatu, który w języku angielskim wygłosił abp Józef Gawlina 20 VIII 1959 r. podczas II Międzynarodowego Kongresu Światowej Federacji Sodalitacji Mariańskich w Newark (USA). W wersji opublikowanej w polskim tłumaczeniu w 1960 r. tekst ów brzmiał: „Słońce nigdy nie zachodzi nad amerykańską dobroczynnością. Niech Bóg błogosławi Ameryce”. Zob. J. Gawlina, *Zadnia sodalisów mariańskich w obecnym kryzysie światowym*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, t. 9 (1960), nr 1, s. 8.

31 Wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych (rewolucja amerykańska) – walki w latach 1775–1783 między Wielką Brytanią a jej 13 koloniami w Ameryce Północnej, zakończone uznaniem Stanów Zjednoczonych Ameryki przez Wielką Brytanię. Brali w niej udział dwaj wybitni polscy dowódcy: Tadeusz Kościuszko i Kazimierz Pułaski.

32 Wydaje się, że polscy biskupi mieli na myśli II wojnę światową (1939–1945) – konflikt światowy wywołany przez Niemcy napaścią na Polskę 1 IX 1939 r., zakończony w Europie 8/9 V 1945 r. zwycięstwem koalicji alianckiej (m.in. USA, Wielkiej Brytanii, ZSRR), na świecie zakończony kapitulacją Japonii 2 IX 1945 r. W wojnie tej wzięły udział 72 państwa, ponad 1,7 mld ludzi. W jej wyniku doszło do nowego podziału stosunków politycznych na świecie.

33 Zob. J. Wojdon, „*W imieniu sześciu milionów...*”

34 Kapitol – siedziba Kongresu Stanów Zjednoczonych. Na temat kongresmanów polskiego pochodzenia zob. L. Pastusiak, S. Przywarski, B. Bielewicz, *Polonia w organach władzy politycznej Stanów Zjednoczonych Ameryki (na szczeblu federalnym i lokalnym)*, [w:] *Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność*, red. H. Kubiak, E. Kusiewicz, T. Gromada, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 506–508.

i zagranicznych ambasad po wszelkie rodzaje profesji i zajęć dostępnych w tym kraju obfitującym w szanse.

Jednakże, z czego amerykański episkopat na pewno zdaje sobie sprawę, jeszcze ważniejsza niż udział w pomnażaniu materialnego i społecznego dobrobytu Stanów Zjednoczonych jest rola Polaków i ich potomków w rozwoju samej duszy Ameryki, jej kultury. Do zamożnego, zróżnicowanego modelu młodej amerykańskiej cywilizacji Polacy przywieźli ze starego kontynentu głębokie oddanie wierze katolickiej oraz religijną wykładnię życia, silne poczucie więzów rodzinnych i solidarności społecznej, ukochanie wolności, patriotyzm, gościnność, a także umiejętność trwania w nadziei w obliczu prób. Oprócz tych cech dodatkowo ubarwili amerykańską scenę o swe dziedzictwo pieśni, tańca, sztuki, poezji i tradycji narodowych.

Polonia amerykańska, w przeważającej części katolicka – około 95%³⁵ deklaruje wiarę rzymskokatolicką – odegrała bardzo ważną rolę w rozwoju amerykańskiego Kościoła w minionym stuleciu. Proces ten rozpoczął się wraz z założeniem pierwszej stałej osady emigrantów w 1854 r. w Teksasie, która otrzymała wymowną nazwę Panna Maria³⁶. Pierwszym wyrazem wspólnoty tej grupy była Msza Święta celebrowana na otwartym terenie, na którym niedługo później zbudowano kościół i szkołę.

Obecnie Kościół w USA obejmuje ponad 800 parafii i około 600 szkół zbudowanych i utrzymywanych dzięki dobrowolnym ofiarom polskich imigrantów i ich potomków³⁷. Seminarium Duchowne św. Cyryla i Metodego w Orchard Lake³⁸, w stanie Michigan (utworzone w 1885 r. przez imigranta ks. Józefa Dąbrowskiego³⁹) oraz kilka innych seminariów

35 Na ten temat zob. J. Radzilowski, *A Social History of Polish–American Catholicism*, „U.S. Catholic Historian”, t. 27 (2009), s. 21.

36 Panna Maria – pierwsza stała polska osada założona w 1854 r. w południowej części Teksasu przez górnośląskich emigrantów kierowanych przez franciszkanina o. Leopolda Moczygembę. Zob. T. Lindsay Baker, *Historia najstarszych polskich osad w Ameryce*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 13–18.

37 Na ten temat zob. A. Walaszek, *Kościół, etniczność, demokratyzacja – parafie polonijne w USA (1854–1930)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 155 (2015) z. 1, s. 6–66.

38 Seminarium Duchowne św. Cyryla i Metodego w Orchard Lake (Seminarium Polskie) – instytut formacyjny polskich duchownych założony w 1885 r. w Detroit, w 1909 r. przeniesiony do Orchard Lake. Z. J. Peszkowski, *Il Seminario ecclesistico lacco a Orchard Lake, Michigan, USA*, [w:] *Sacrum Poloniae Millenium*, a cura del L. Smoleń, Roma 1966, s. 311–317.

39 Ks. Józef Dąbrowski (1842–1903) – polski duchowny, powstaniec styczniowy. Po studiach na Gregorianum w Rzymie przyjął święcenia kapłańskie w 1869 r. Wyemigrował do USA w 1870 r. Duszpasterz polonijny w Wisconsin. Założyciel seminarium polskiego w Detroit (później przeniesionego do Orchard Lake), jego pierwszy rektor.

zakonnych z polskimi korzeniami przygotowało do posługi kapłańskiej około dwóch tysięcy amerykańskich księży pochodzenia polskiego. Od wyświęcenia Pawła Rhode'a⁴⁰ na biskupa w 1908 roku trzynastu amerykańskich duchownych z polskimi korzeniami otrzymało godności biskupie⁴¹. Ponad 10 tysięcy siostr polskiego pochodzenia poświęca swoje życie apostołstwu Kościoła amerykańskiego.

Na wszystkich tych poziomach członkowie Polonii niestrudzenie tkają materiał, z którego uszyte jest amerykańskie życie. W rzeczywistości są oni jedną z nici tworzących tę tkaninę. Wzbogacając wspaniałe amerykańskie społeczeństwo, stanowiąc urzeczywistnienie szansy i splendoru, jakie wiążą się z harmonijnym połączeniem potrójnego dziedzictwa wiary katolickiej, polskiej kultury i cywilizacji amerykańskiej.

Poruszającym symbolem tej trwającej wzajemnej dobroci między naszymi narodami jest niezliczona liczba stypendiów mszalnych wysyłana do naszego kraju przez przyjaciół z USA. Podczas gdy, z jednej strony, datki te stanowią ogromną pomoc dla Kościoła w Polsce, z drugiej, Stany Zjednoczone otrzymują w zamian nieskończone łaski w postaci setek Mszy Świętych odprawianych codziennie w intencji amerykańskich katolików. Czy istnieje piękniejsza forma zjednoczenia niż Msza? Czy chrześcijańskie miłosierdzie i chrześcijańska wdzięczność mogą przyjąć bardziej autentyczny wyraz?

To właśnie o Mszę Świętą prosimy Was, Czcigodni Ojcowie, jako przejaw zjednoczenia z nami w wybranym dniu modlitwy w nadchodzącym roku. W ten sposób nasze **Magnificat i Miserere** dotrą do tronu Ojca głosami pełniejszego chóru dziękczynienia i zadośćuczynienia za minione tysiąc lat łask.

Przyjmijcie nasze najgłębsze wyrazy wdzięczności, Czcigodni Ojcowie, za wszystkie dotychczasowe dobrodziejstwa Ameryki oraz za jednoczenie się z nami przy okazji tej wspaniałej rocznicy. Z wolą Bożą, Kardynał Prymas Polski⁴² osobiście wyrazi uczucia narodu polskiego

40 Paweł Rhode (1871–1945) – amerykański duchowny polskiego pochodzenia, w latach 1908–1915 biskup pomocniczy w Chicago, od 1915–1945 biskup Green Bay. Pierwszy polski biskup dla Polonii amerykańskiej.

41 Byli to: Paweł Rhode (1908); Edward Kozłowski (1913); Józef Plagens (1924); Stephen Woznicki (1938); Stanisław Bona (1932); Thomas Noa (1946); Henry Klonowski (1947); Roman Atkielski (1947); Alexander Zaleski (1950); John Krol (1953); Aloysius Wycisło (1960); Charles Salatka (1962); Stanisław Brzana (1964). Zob. D. Buczek, *Equality of Right: Polish American Bishops in the American Hierarchy?*, „Polish American Studies”, vol. LXII (2005), nr 1, s. 5–28.

42 Stefan Wyszyński (1901–1981) – święcenia kapłańskie w 1924 r., od 1945 r. rektor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, w 1946 r. mianowany biskupem lubelskim. W latach 1948–1981 prymas Polski, arcybiskup gnieźnieński i warszawski

podczas zbliżającej się letniej wizyty w Stanach Zjednoczonych. Wówczas, wraz z wiernymi Kościoła Amerykańskiego, będzie celebrował pierwsze milenium polskiego chrześcijaństwa, dzieląc się naszą nadzieją w Chrystusie na kolejne tysiąc lat łask i błogosławieństwa pełnej wolności Kościoła. *In Te, Domine, speravi, non confundar in aeternum*⁴³.

Z wyrazami czci w Chrystusie,
Stefan kard. Wyszyński
Prymas Polski.

(Prymas Tysiąclecia). W 1953 r. wyniesiony do godności kardynalskiej, w latach 1953–1956 internowany przez władze komunistyczne. Uczestnik czterech sesji Soboru Watykańskiego II.

43 Z łac. „W Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie będę zawstydzony na wieki”. Zob. Psalm 71 (70) oraz hymn *Te Deum laudamus*. Według tzw. *Te Deum* milenijnego: „W Tobie Panie zaufałem, Nie zawstydzę się na wieki”.

W Ł O C H Y

MESSAGGIO DEI VESCOVI POLACCHI
ALL 'EPISCOPATO ITALIANO

VENERABILI PADRI E CARISSIMI FRATELLI IN CRISTO SIGNORE,

Vi annunciamo una grande gioia: nel 1966 la Polonia festeggerà solennemente il suo primo millennio cristiano. Da nove anni il popolo polacco vi si prepara con la protezione e l'ausilio della Madonna Nera di Czestochowa, sua Regina. Permetteteci di ricordare in breve l'evento che esalta i nostri spiriti ed i nostri cuori.

Nel 966 il principe Mieczysław /Miecislao/ si convertì alla fede della consorte, principessa cristiana Dobrawa. Già molto prima monaci missionari avevano percorso il paese, predicando la buona novella. Le strutture politiche e sociali dell'epoca erano tali però, che soltanto il battesimo del capo, principe o re, poteva decidere la conversione del popolo. A buon diritto dunque, le nostre cronache riferiscono che, a partire dal 966, la Polonia "ebbe il suo primo Vescovo" venuto al seguito della principessa Dobrawa: "Polonia coepit habere episcopum". Il Vescovo-missionario, Jordan, dipendeva direttamente dal Papa Giovanni XIII, ciò che dimostra come la Santa Sede prevedesse, fin dall'inizio, il sorgere di una Gerarchia autonoma che suggellasse l'indipendenza del giovane Stato polacco fra i popoli vicini, ancora in gran parte pagani. Il battesimo della Polonia coincise perciò con l'assurgere di essa a entità statale autonoma.

L'anno mille vide realizzarsi queste previsioni con l'inse-
diamento della sede metropolitana di Gniezno e dei tre vescovadi
di Kraków /Cracovia/, Wrocław /Breslavia/ e Kolobrzeg, nei pressi
di Stettino. L'atto solenne fu suggellato dal sangue di Santo
Wojciech /Adalberto/, primo martire polacco. L'Imperatore Ottone
III, suo amico e discepolo, venne a Gniezno in umile pellegrinaggio
per venerare le spoglie del Santo, riscattate a peso d'oro da Bo-
leslaw /Boleslao/, figlio di Miecislav. Guidato da Papa Silvestro II
il giovane Ottone mirava ardentemente ad instaurare nel mondo l'or-
dine cristiano, inviando schiere di missionari a predicare il Van-
gelo "a tutte le nazioni". Egli non si limitò, dunque, a sanzio-
nare l'indipendenza della Chiesa in Polonia, ma approvò anche l'auto-
nomia politica del Paese, cingendo con la corona regia il capo di
Boleslaw. Così la Polonia potè beneficiare di mille anni di evan-
gelizzazione, ricevendo la fede in una ora decisiva della storia
di Europa caratterizzata dal possente slancio missionario e dal ri-
goglio di santità.

In queste condizioni siamo consapevoli di essere, per voi,
quali fratelli minori. Invitandovi ad una più intima comunione di
spirito e di cuore nelle celebrazioni del nostro millennio, voglia-
mo pagare un debito di amicizia e di riconoscenza.

I legami che ci uniscono all'Italia sono molto antichi e
molto stretti: Gian Battista Guarini ambasciatore del duca di
Ferrara Alfonso II d'Este in Polonia nel 1775 scriveva infatti
"I luoghi sono ben lontani, ma gli animi son vicini". Henryk
Sienkiewicz a sua volta disse "Credo che ognuno di noi abbia due
patrie, una quella sua d'origine e l'altra, l'Italia".

Sin dai tempi di Bolesław Chrobry monaci italiani vennero
chiamati nella Polonia recentemente convertita al cristianesimo:

il primo arcivescovo di Gniezno fu un italiano, Vilibalino, ed a lui succedette Annibale della illustre famiglia romana Colonna. D'altra parte si sa che un Gerlando di Polonia, crociato e cavaliere d'un ordine monastico, vissuto nel XII sec., inviato dai suoi superiori in Sicilia presso l'imperatore Federico II morì in odore di santità a Caltagirone, ove è venerata la sua memoria il 18 giugno, sebbene non sia stato canonizzato.

Nello stesso secolo l'eminente vescovo di Cracovia Odrowąż fu amico personale di Papa Gregorio IX, studiò a Bologna e soggiornò a lungo a Roma.

San Giovanni Capistrano venne nel 1453 a Kraków su invito del cardinale Oleśnicki e del re Casimiro Jagellone: si fermò circa un anno, onorato dai sovrani, mentre folle circondavano il pulpito dal quale pronunciava in latino le sue prediche che vennero subito tradotte in polacco. L'arte italiana si propagava in Polonia anche in seguito al culto di S. Francesco d'Assisi, com'è visibile dall'affresco in S. Giovanni di Toruń rappresentante il Giudizio Universale e negli affreschi d'ispirazione giottesca nella chiesa dei Francescani a Kraków. Per molti secoli i nostri figli migliori si recarono ad attingere alle fonti vive delle vostre università, tanto profondamente dotte e ricche di valori spirituali. Bologna, Padova, Ferrara, Parma, furono mèta di generazioni avidi di sapere. Ricordiamo a questo proposito il nostro grande Nicolò Copernico che ebbe i suoi titoli accademici all'università di Ferrara. Il cancelliere Jan Zamoyski, tipico rappresentante dello spirito del Rinascimento, rettore della Università di Padova e precisamente della facoltà di giurisprudenza di quella università, fu au-

tore di un trattato De Senatu Romano attribuito da qualcuno al Sigonio per la sua perfezione. Egli fondò a sue spese l'università di Zamość, fu in rapporti d'amicizia con i più grandi studiosi del tempo.

Nel rinascimento continuano i viaggi della gioventù polacca in Italia iniziatisi nel medioevo: tra il 1560 e il 1570 la media degli studenti polacchi immatricolati all'università di Padova era di settanta all'anno. La solida formazione fornita dalle vostre scuole contribuì a preservare la Polonia dall'eresia e dallo scisma e quindi dalle guerre di religione. Non vi fu da noi un'umanista che ignorasse il "dolce stil novo". Lo sviluppo delle nostre università è profondamente legato alla vostra influenza. Troppo noti sono i rapporti con la cultura italiana dei grandi scrittori del secolo d'oro Kochanowski e Górnicki perchè si debba citarli.

Il gesuita Maciej Sarbiewski, celebre per le sue poesie latine in tutta Europa, detto l'"Horatius Sarmaticus" venne incoronato poeta in Campidoglio da papa Urbano VIII.

Il nome di Jan Sobieski è strettamente legato alla storia dei rapporti italo-polacchi: la liberazione di Vienna fu cantata da una legione di poeti italiani, primo tra tutti il Filicaia. Che dire poi delle nostre arti figurative, degli architetti venuti dall'Italia per costruire le nostre chiese, dei pittori e degli scultori italiani che hanno popolato i nostri templi di capolavori? Dopo le costruzioni rinascimentali di Kraków non si può dimenticare la secentesca chiesa di S. Paolo a Vilna, il castello di Wilanów del re Sobieski, la chiesa di S. Anna a Kraków e la cattedrale di Leopoli opere di italiani. Una serie di maestri

italiani diresse la cappella reale polacca: Luca Marenzio, Asprilio Pacelli, Marco Scacchi, Muzio Pellegrino ecc.

Non vi furono mai guerre tra i nostri due paesi, ma, al contrario, un pacifico aiuto reciproco, alleanze suggellate nel sangue, nella lotta combattuta per la libertà, in quella lotta che, in Polonia, ebbe sempre un senso religioso, in quanto tendeva ad assicurare la piena possibilità della testimonianza. L'inno nazionale polacco evoca l'epopea di queste vicende. I cimiteri di Loreto, di Monte Cassino, di Ravenna sono popolati dalle croci dei soldati polacchi caduti sulla vostra terra. Chi, d'altra parte, in Polonia, ignora la meravigliosa storia, talvolta eroica, di quanti vostri connazionali trovarono in Polonia una seconda patria? Quanti nostri santi morti in terra italiana, come San Stanislao Kostka furono elevati alla gloria degli altari!

Questi fatti che si affollano nella nostra mente, Fratelli carissimi, esprimono un clima di amicizia mai offuscato. Invitandovi a dividere la nostra gioia, sappiamo di trovare un'eco nel cuore di tutto il popolo italiano, al quale niente di ciò che ci riguarda è indifferente.

Nel momento in cui varchiamo la soglia del nostro millennio cristiano vi ricordiamo i legami che ci uniscono e vi domandiamo umilmente di offrirci una giornata di preghiere per la Polonia, un giorno scelto a vostro piacimento, nel corso dell'anno giubilare, con le intenzioni che ora esponiamo.

Nove anni di intensa preparazione hanno posto l'accento su aspetti diversi della nostra vita: la famiglia, la gioventù, il mondo del lavoro che cerca la propria consacrazione, il bene comune e l'ordine sociale, il rinnovamento di tutto in Cristo, attraverso l'intercessione della Vergine Maria, Madre di Dio. Tale è stato il nostro programma fondato sui due poli complementari del MISERERE e del MAGNIFICAT.

Considerando il nostro passato, prendiamo coscienza dei nostri errori. Facendo il bilancio dei talenti a noi affidati, ricordiamo i nostri peccati di omissione. Le sventure che si sono abbattute sulla nostra Patria non sono innanzi tutto un appello alla penitenza ed alla conversione? Il Signore non castiga forse quelli che ama? Domine, miserere!

Nella famiglia dei popoli, la Polonia sembra chiamata ad una testimonianza particolarmente intensa della sua fede cattolica. Non a caso è stata chiamata "baluardo della cristianità"! Basta guardare le sue frontiere nel corso dei secoli per vedere che esse coincidono soprattutto ad oriente con quelle della Chiesa cattolica. Ogni retrocessione dei confini della Polonia ha segnato l'affermazione dell'Islam o dello scisma, imposti con la forza al popolo di Dio che ne risultava la prima, dolorosa vittima. I secoli di grandezza furono per la Polonia secoli missionari e i migliori dei suoi figli caddero per la fede. Per non parlare poi dei nostri grandi capi, come Stanislao Zolkiewski, Stefano Czarnecki, Giovanni Sobieski e tanti altri che ebbero coscienza di difendere la fede difendendo la Polonia dalle ondate nemiche che rischiavano di sommergerla. Tutti i nostri santi, quelli già elevati alla gloria degli altari e quelli

che ancora l'attendono, hanno avuto una parte di primo piano nella storia della salvezza, sacrificando sia la loro vita, come San Stanislao, Sant'Andrea Bobola e San Josaphat Kuncewicz e tanti altri martiri gloriosi ed oscuri, sia sacrificando la loro felicità terrena come la nostra Regina Edvige che rinunciò alle inclinazioni del cuore unendosi in matrimonio con Jagellone, principe di Lituania, per ottenere la conversione pacifica di tutto un grande popolo. D'altra parte i periodi di declino nella storia della Polonia coincisero sempre con l'indebolimento dell'ideale missionario e del senso di responsabilità cristiana verso i popoli vicini, privati della luce di Cristo.

Popolo di peccatori, ma popolo fedele. I nostri confessionari assediati dalla moltitudine lo attestano. Il perdono del Signore trasforma le lacrime di contrizione in grazie, dal nostro MISERERE sboccia il MAGNIFICAT. Abbiamo coscienza di avere ricevuto molto durante questo primo millennio e sappiamo per esperienza che l'infinita Misericordia riscatta il peso del peccato.

Rendiamo grazie, in primo luogo, per non avere mai tradito Cristo Signore e la sua croce redentrice. Tale è l'adesione del popolo polacco alla fede cattolica che i suoi amici, ed i suoi stessi nemici, ritengono il legame vitale, al punto che è arduo ammettere che un vero polacco sia ateo o incredulo.

Noi attribuiamo questa fedeltà incrollabile alla protezione della Vergine Maria, Madre di Gesù e Madre della Chiesa, protezione che non ci è mai mancata. La Polonia è entrata nella storia con il suo inno sulle labbra. Il nostro più antico documento:

"Bogurodzica, Dziewica, Bogiem slawiena Maryja..." è un canto in gloria di Maria. I nostri uomini intonavano questo inno prima delle battaglie. Ecco perchè la Polonia non ha mai combattuto guerre di aggressione, preferendo le alleanze pacifiche alla violenza. Il nostro codice del 1506, "Commune incltyti Regni Poloniae privilegium", comincia con questo canto, diventando inno nazionale.

Nelle ore difficili, in quelle disperate, la Madonna è stata la nostra invincibile cittadella. Chi di voi ignora, Cari Fratelli in Cristo l'assedio di Częstochowa che segnò, nel 1655, un brusco rovesciamento in una situazione senza speranza, che a buon diritto poteva essere definita un "diluvio" prossimo a sommergere tutta la Polonia. Tre mesi dopo quel miracolo, il primo aprile 1656, il re Giovanni Casimiro, rientrando dall'esilio proclamò nella cattedrale di Lwow, che la Madonna avrebbe recato il titolo di Regina della Polonia. Nel 1956, a tre secoli di distanza, noi abbiamo solennemente rinnovati questi voti regali, adempiuti per altro solo a metà. Non furono mantenute, purtroppo, le promesse di rinnovamento sociale. Mai la Polonia ha rinnegato la sua Regina, ma essa attribuisce le sue sventure alla riluttanza dimostrata nel condurre a buon fine quelle riforme promesse dal Re.

La nostra grande Novena ha ripreso quegli impegni. Il 3 maggio 1966 il popolo polacco rinnoverà, presso il santuario di Yasna Góra, le sue promesse di fedeltà cattolica, consacrandosi solennemente alla Madonna, con un voto di santa schiavitù, per la libertà della Chiesa.

Questo voto riassumerà in qualche modo la nostra esperienza

millenaria, mettendoci nel cuore del mistero della redenzione. Noi desideriamo entrare in questo secondo millennio della nostra storia cristiana con una fede salda. La grazia di Maria è tutta in funzione del Figlio, Capo e Corpo Mistico, e noi non possiamo scegliere una migliore via per lasciarci prendere da Cristo e dal Suo Spirito per lo sviluppo della Via Trinitaria nelle anime nostre.

Così dunque, il canto del MAGNIFICAT, questo "manifesto" della Chiesa dei Poveri, dominerà la celebrazione del nostro millennio.

Alla vigilia di questo avvenimento, carissimi Fratelli in Cristo, noi Vi invitiamo tutti a unirvi al nostro MISERERE, ma soprattutto al nostro MAGNIFICAT.

Permetteteci anche di esprimere il voto di vedervi numerosi al santuario di Yasna Góra. Questo pellegrinaggio vi illuminerà sulla Polonia cattolica molto meglio di quanto questa lettera non sappia fare. Voi sarete testimoni di un popolo immenso che si sa peccatore, ma trae da questa coscienza le ragioni di speranza: "In te, Domine, speravi: non confundar in aeternum"!

Carissimi Fratelli: Vi salutiamo umilmente e rispettosamente in Cristo Signore, per la sua Madre, la Vergine Maria, madre della Chiesa.

*Aggravano le fiamme del Signore
e dei Santi
di Colonia
de Tolomeo*

+ *Japan Cardinalis Wyszynski*
Primer Poloniae

+ *Antonius Baranick*
Archiepiscopus Posnaniensis

+ *Baleslaw Kaminski, Archiepiscopus Tit.*
in Wroclaw

+ *Carabus Wojtyla*
Archiepiscopus Metropolita Cracovianus

- + Antoni Pawłowski, episcopus Vladislavicus
- + Casimirus ~~frons~~ Łódzki episcopus
- + Michael Klepac, Episcopus Ord. Lodzensis
- + Piotr Kawa, Episcopus Lublin.
- + Ludwik Falkowski Episcopus Lomzowski.
- + Franciscus Gop. Ep. in Opole
- + Georgius Adamus Episcopus Pomeranus
- + Stefan Janina Episcopus Cestochavicus
- + Hieronimus Jadowy, Episcopus eodictor Kalowice
- + Bogdan Lachki Episcopus Roccensis
- + Adam — i kowalski, Episcopus Sandomien.
- + Józef Krowka, Episcopus auxil. in Garwolu
- + Joannes Jaroszewicz, Adm. Sp. Pol. Polonus
- + Stanisław Jankiel in. Cap. Pomeranus
- + Joseph Boasgu, Episcopus, Vic. cap. Ostryn
- + Andry Krowka, Ep. auxil. in Wroclaw
- + Franciscus Jedwabski, Episcopus auxil. Poznan
- + Józef Grotel, Episcopus auxil. Cracovianus
- + Carolus Skala, Episcopus auxil. de Tarnob
- + Wacławski Majewski Episcopus auxil. Warsaviae
- + Georgius Moderski Episcopus Auxiliarius Warsavicus
- + Hieronimus Kowalski, Episcopus auxil. Culmevici
- + Jan Wasiński, Episcopus auxil. Plocensis
- + Bohdan Bojce, Episcopus auxil. Lodzensis
- + Wacławski Kowalski, Episcopus auxil. in Lidles
- + Thaddaeus Szagryk, Episcopus auxil. Cestochavicus.
- + Joseph Kurpas, Episcopus auxil. Katowicensis
- + Jan Traube Episcopus auxil. Radziewiczensis
- + Henricus Gzondziel, Ep. auxil. in Opole
- + Ladislaus Rubin, Episcopus auxil. Gnesnensis
- + Wacławski Kowalski, Episcopus auxil. in Wroclaw
- + Joannes Kowalski, Episcopus auxil. in Lublin

CZCIGODNI OJCOWIE
I NAJDSROŻSI BRACIA
W CHRYSZTUSIE PANU

Zwiastujemy wam radość wielką: w 1966 r. Polska będzie uroczyście świętowała swoje pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa. Od dziewięciu lat naród polski przygotowuje się z ochroną i pomocą Najświętszej Marii Panny Częstochowskiej¹, swojej Królowej. Pozwólcie nam przypomnieć pokróćce wydarzenia, które napelnia entuzjazmem nasze umysły i nasze serca.

W 966 r. książę Mieczysław (Mieszko)² nawrócił się na wiarę swej małżonki, chrześcijańskiej księżniczki Dobrawy³. Już dużo wcześniej mnisi misjonarze przemierzali kraj, głosząc dobrą nowinę⁴. Struktury polityczne i społeczne w tamtym czasie były jednak takie, że dopiero po chrzcie wodza, księcia lub króla, mógł on postanowić o nawróceniu całego ludu. Słusznie zatem nasze kroniki donoszą, że począwszy od 966 roku Polska „miała swojego pierwszego Biskupa”⁵, przybyłego w ślad za księżniczką Dobrawą: *Polonia coepit habere episcopum*⁶. Biskup-

1 Częstochońska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

2 Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

3 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

4 Chodzi o misję w obrządku słowiańskim prowadzoną przez św. Metodęgo u schyłku IX w., wywodzącą się z Moraw, która miała objąć południowe tereny dzisiejszej Polski.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

6 Z lac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójciewicz, Poznań 2010, s. 109.

-misjonarz, Jordan, podlegał bezpośrednio Papieżowi Janowi XIII⁷, co pokazuje, jak papiestwo od samego początku wspierało budowanie autonomicznej hierarchii, która przypieczętowałaby niezależność młodego państwa polskiego od sąsiednich ludów, jeszcze w dużej części pogańskich. Chrzcist Polski zbiega się zatem z narodzinami tego kraju jako odrębnej autonomicznej jednostki państwowej.

W roku tysięcznym zrealizowały się te przewidywania wraz z założeniem stolicy metropolitalnej gnieźnieńskiej oraz trzech biskupstw w Krakowie, we Wrocławiu i w Kołobrzegu niedaleko Szczecina⁸. Uroczysty akt został przypieczętowany krwią św. Wojciecha⁹, pierwszego polskiego męczennika. Cesarz Otton III¹⁰, jego przyjaciel i uczeń, przybył do Gniezna na pokorną pielgrzymkę, aby oddać cześć szczątkom Świętego, wykupionym przez Bolesława¹¹ syna Mieszka za tyle złota, ile ważyły. Inspirowany przez papieża Sylwestra II¹² młody Otton starał się gorąco zaprowadzić na świecie chrześcijański ład, wysyłając licznych misjonarzy, aby przepowiadali Ewangelię „wszystkim narodom”¹³. Nie ograniczył się jedynie do uznania niezależności Kościoła w Polsce, ale zaakceptował także autonomię polityczną kraju, koronując Bolesława

7 Jan XIII (zm. 972) – papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarzy Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misję chrześcijańską w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

8 Na ten temat zob. G. Labuda, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, [w:] *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33; R. Michałowski, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

9 Św. Wojciech, Adalbert (ok. 956–997) – biskup praski, benedyktyn, misjonarz. Pochodził z czeskiego rodu Sławnikowiców z Libic. W 983 r. wybrany na biskupa praskiego. Prowadził działalność misyjną na terenie państwa Piastów i na wybrzeżu Bałtyku u Prusów. Zginął śmiercią męczeńską w 997 r. Kanonizowany przez papieża Sylwestra II w 999 r.

10 Otton III (980–1002), z dynastii saskiej (Ludolfingów), od 983 r. król niemiecki, od 996 r. cesarz. Dążył do odtworzenia uniwersalnego Cesarstwa Rzymskiego.

11 Bolesław I Chrobry (967–1025) – książę polski z dynastii Piastów, syn Mieszka I i Dobrawy, sprawował władzę do 992 r., koronowany na króla w 1025 r.

12 Sylwester II, właśc. Gerbert z Aurillac (ok. 945–1003) – papież od 999 r., z pochodzenia Francuz, benedyktyn, dążył do odrodzenia Cesarstwa Rzymskiego pod berłem Ottona III.

13 Mk 13, 10.

na króla¹⁴. W ten sposób Polska mogła skorzystać z tysiąca lat ewangelizacji, otrzymując wiarę w decydującej godzinie historii Europy, którą charakteryzował potężny zryw misyjny oraz rozkwit świętości.

W tych warunkach mamy świadomość, że jesteśmy dla was jak młodzi bracia, zapraszając was do bliskiej jedności w duchu i w sercu, w trakcie obchodów naszego tysiąclecia, chcemy spłacić dług przyjaźni i wdzięczności.

Więzi, które łączą nas z Włochami, są bardzo stare i bardzo silne: Gian Battista Guarini¹⁵, ambasador księcia Ferrary Alfonsa II d'Este¹⁶ w Polsce w 1775 r.¹⁷ pisze w istocie: „Miejsca są bardzo odległe, ale duch jest bliski”¹⁸. Henryk Sienkiewicz¹⁹ z kolei powiedział „Ja myślę, że każdy człowiek ma dwie ojczyzny: jedną swoją najbliższą, a drugą: Włochy”²⁰.

Od czasów Bolesława Chrobrego włoscy mnisi byli wzywani do Polski niewiele wcześniej nawróconej na wiarę chrześcijańską: pierwszy arcybiskup gnieźnieński był Włochem, Vilibaldo, a po nim nastąpił Hannibal ze znamienitej rodziny rzymskiej Colonnów²¹. Z drugiej

14 Na temat dyskusji o koronacji Bolesława Chrobrego w 1000 r. zob. G. Labuda, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.

15 Giovanni Battista Guarini (1538–1612) – włoski poeta i dyplomata. Pełnił misje dyplomatyczne w Polsce. Był dwukrotnie w Krakowie (1574 i 1575) w związku ze staraniami Alfonsa II d'Este o koronę polską. Relacje polsko-włoskie opisał w *Discorso sulle cose di Polonia*.

16 Alfons II d'Este (1533–1597) – książę Ferrary i Modeny w latach 1559–1597. Kandydat do tronu polskiego podczas elekcji w 1575 i 1586 r.

17 Powinno być 1575 r.

18 W oryginale: „I loughi sono ben lontani, ma gli animi son vicini” – cytat z listu Giovanniego Battisty Guariniego do Andrzeja Zborowskiego z 18 VI 1576 r. Zob. S. Widlak, *I loughi lontani... animi vicini: lettera di Battista Guarini ad un suo amico polacco*, „Prace Komisji Neofilologicznej”, t. 1 (2000), s. 23.

19 Henryk Sienkiewicz (1846–1916) – jeden z najwybitniejszych i najpopularniejszych polskich pisarzy prozaików. Autor powieści historycznych, nowel, reportaży, redaktor naczelny warszawskiego dziennika „Słowo”. W 1905 r. został laureatem Nagrody Nobla w dziedzinie literatury za całokształt twórczości.

20 Cytat pochodzi z noweli Henryka Sienkiewicza, *Na jasnym brzegu*, I wyd. Warszawa 1897.

21 Wspomniani biskupi nie są uznawani przez historiografię od końca XIX w. za autentyczne postacie. Źródłem błędu był *Katalog Arcybiskupów Gnieźnieńskich* Jana Długosza oraz oparte na nim wydania *Żywotów Arcybiskupów Gnieźnieńskich* Klemensa Janickiego albo z opracowania Stanisława Bużeńskiego. Por. z J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, Poznań 1888, t. 1, s. 16–20.

strony, wiadomo, że niejaki Gerlando²² z Polski, krzyżowiec i rycerz zakonny, który żył w XII w., został wysłany przez swoich przełożonych na Sycylię do cesarza Fryderyka II²³ i zmarł w opinii świętości w Caltagirone, gdzie jest czczona jego pamięć 18 czerwca, chociaż nie został kanonizowany.

W tym samym wieku znamienity biskup krakowski Odrowąż²⁴ był przyjacielem papieża Grzegorza IX²⁵, studiował w Bolonii i długo przebywał w Rzymie.

Święty Jan Kapistran²⁶ przybył w 1453 r. do Krakowa na zaproszenie kardynała Oleśnickiego²⁷ oraz króla Kazimierza Jagiellończyka²⁸:

22 Gerland (XIII w.) – przypuszczalnie rycerz zakonu joannitów lub templariuszy. Niejasne jest jego pochodzenie, według tradycji pochodził z Polski lub Niemiec. Czczony od XIV w. na Sycylii w Caltagirone 18 lub 19 VI w dniu odnalezienia jego relikwii. Zob. *Acta Sanctorum*. Iunii, t. IV, ed. J. Carnandet, Paris–Roma 1867, s. 538–550.

23 Fryderyk II (1194–1250) – król Sycylii od 1198 r., od 1212 król niemiecki, od 1220 cesarz rzymski, król Jerozolimy w latach 1225–1228. Jeden z najwybitniejszych władców niemieckich z dynastii Hohenstaufów. Przekształcił Sycylię w nowoczesne państwo, toczył walkę z papieżem o władzę we Włoszech. W 1228 r. zorganizował krucjatę i w wyniku negocjacji z sultanem egipskim odzyskał Jerozolimę. W 1229 r. koronował się na króla Jerozolimy.

24 Iwo Odrowąż (? – 1229) – kanclerz krakowsko-sandomierski Leszka Białego, od 1218 r. biskup krakowski. W 1219 r. przeniesiony na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, nie objął urzędu. Zwolennik reform kościelnych, sprowadził do Polski dominikanów. Wszechstronnie wykształcony, wielokrotnie wyjeżdżał do Włoch. Zmarł w opinii świętości.

25 Grzegorz IX (ok. 1160–1241) – papież od 1227 r., zwolennik reformy Kościoła i prymatu papieża nad cesarstwem, prowadził wojny z cesarzem Fryderykiem II. Protektor zakonów franciszkanów i dominikanów. Zwalczał heretyków, powołał pierwszych pańskich inkwizytorów (inkwizycję papieską).

26 Św. Jan Kapistran (1386–1456) – franciszkanin obserwant, wybitny wędrowny kaznodzieja, inkwizytor, legat papieski w Czechach, nawoływał do wojen z Imperium Osmańskim oraz do walki z husytyzmem. Przebywał kilkukrotnie w Europie Środkowej, w tym we Wrocławiu i w Krakowie. Kanonizowany w 1690 r. Na temat wizyty Jana Kapistrana w Krakowie zob. B. Kowalska, *Jan Kapistran w „Annales...” Jana Długosza*, „Saeculum Christianum”, t. 23 (2016), s. 131–144.

27 Zbigniew Oleśnicki (1389–1455) – biskup krakowski od 1423 r., kardynał od 1439 r. Dyplomata i doradca Władysława Jagielly, odgrywał kluczową rolę w Polsce w okresie rządów Władysława Warneńczyka. Zwolennik wcielenia Litwy do Polski. Zwolennik koncyliaryzmu.

28 Kazimierz IV Jagiellończyk (1427–1492) – wielki książę litewski od 1440 r., król Polski od 1447 r., prowadził zwycięską wojnę z zakonem krzyżackim (wojna trzynastoletnia), w wyniku której przyłączył do Królestwa Polskiego Pomorze Gdańskie (Prusy Królewskie), rozszerzył przywileje szlacheckie. Za jego czasów Jagiellonowie stali się jedną z najpotężniejszych dynastii w Europie.

zatrzymał się na ponad rok, szanowany przez władców i tłumy, które otaczały ambonę, z której wygłaszał po łacinie swoje kazania, te zaś były od razu tłumaczone na język polski. Sztuka włoska rozpowszechniała się w Polsce także w następstwie kultu św. Franciszka z Asyżu²⁹, jak to widać na fresku w kościele św. Jana w Toruniu, przedstawiającym Sąd Ostateczny³⁰ oraz na freskach zainspirowanych sztuką Giotta³¹ w kościele franciszkanów w Krakowie³². Na wiele wieków nasi najlepsi synowie udawali się czerpać z żywych źródeł waszych uniwersytetów, głęboko uczonych i obfitujących w wartości duchowe. Bolonia, Padwa, Ferrara, Parma były metą całych pokoleń żądnych wiedzy. Wspomnijmy tutaj o naszym wielkim Mikołaju Koperniku³³, który uzyskał swoje stopnie naukowe na uniwersytecie w Ferrarze. Kanclerz Jan Zamoyski³⁴, typowy przedstawiciel ducha Odrodzenia, rektor uniwersytetu w Padwie, a dokładnie wydziału prawa na tym uniwersytecie, był autorem traktatu *De Senatu Romano*³⁵ przypisywanego, z powodu jego

29 Św. Franciszek z Asyżu, właśc. Giovanni Bernardone (ok. 1181–1226) – włoski kaznodzieja, założyciel zakonu braci mniejszych (franciszkanów), mistyk, stygmatyk. Praktykował radykalne ubóstwo, przyczynił się do reformy Kościoła. Kanonizowany w 1228 r.

30 Na temat tego malowidła zob. J. Domasławski, *Pomorze Wschodnie*, [w:] J. Domasławski, A. Karłowska-Kamzowa, M. Kornecki, H. Malkiewiczówna, *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, Poznań 1984, s. 140, 155, 161, 237, 301, 483, rys. 34, il. 165.

31 Giotto di Bondone (ok. 1266–1337) – włoski malarz i architekt, tercjarz franciszkański, autor fresków m.in. w kaplicy Scrovegnich w Padwie.

32 Chodzi o freski z krucyganków klasztoru franciszkanów w Krakowie: *Zwiastowanie* (ok. 1430 r.) i *Stygmatyzacja św. Franciszka* (ok. 1440–1450). Na temat związków tych obrazów z malarstwem Giotta zob. Z. Ameisenowa, *Średniowieczne malarstwo ścienne w Krakowie*, „Rocznik Krakowski, t. 19 (1923), s. 97–108.

33 Mikołaj Kopernik (1473–1543) – astronom, matematyk, ekonomista, lekarz, kanonik we Fromborku. Sformułował heliocentryczną teorię budowy świata. Uzyskał promocję doktorską na Uniwersytecie w Ferrarze w 1503 r. Zob. K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Wrocław 1973, s. 83, 120.

34 Jan Zamoyski (1542–1605) – humanista, polityk, kanclerz wielki koronny od 1578 r., hetman wielki koronny od 1581 r., najbliższy współpracownik Stefana Batorego. Przyczynił się do elekcji Zygmunta III Wazy, później stanął na czele opozycji antykrólewskiej. Rektor Uniwersytetu w Padwie, założyciel Zamościa (1580 r.) i Akademii Zamojskiej (1594 r.).

35 J. Zamoyski, *De senatu Romano libri duo*, Venetiis 1563. Na temat dzieła i dyskusji o jego autorze zob. M. Kuryłowicz, *Rozprawa Jana Zamoyskiego o senacie rzymskim*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F, Historia Vol. 49 (1994), s. 139–157.

doskonałości, Sygoniuszowi³⁶. Założył on na własny koszt uniwersytet w Zamościu³⁷, był w przyjacielskich stosunkach z największymi uczonymi tamtego czasu.

Podróże młodzieży polskiej do Włoch, które rozpoczęły się już w średniowieczu, kontynuowane są w czasach Odrodzenia: w latach 1560–1570 średnia liczba polskich studentów zapisanych na uniwersytet w Padwie wynosiła siedemdziesięciu rocznie³⁸. Solidne wykształcenie dostarczane przez wasze szkoły przyczyniło się do uchronienia Polski przed herezją i schizmą, a więc przed wojnami religijnymi. Nie było u nas humanisty, który nie wiedziałby, co to „dolce stil novo”³⁹. Rozwój naszych uniwersytetów jest ściśle powiązany z naszym oddziaływaniem. Zbyt dobrze znane są związki z kulturą włoską wielkich pisarzy złotego wieku Kochanowskiego⁴⁰ i Górnickiego⁴¹, aby je przywoływać.

36 Carlo Sigonio [Karol Sygoniusz] (ok. 1524–1584) – włoski humanista, historyk, wybitny znawca filologii klasycznej, profesor w Padwie i Bolonii. W swoich badaniach niezwykle skrupulatnie wykorzystywał źródła archiwalne i dużą wagę przywiązywał do historycznego prawodawstwa.

37 Akademia Zamojska – trzecia uczelnia wyższa na terenie Rzeczypospolitej, założona przez Jana Zamoyskiego w 1594 r. (początek działalności w 1595 r.). Celem funkcjonowania szkoły było kształcenie obywateli do służby publicznej. Funkcjonowała do 1784 r.

38 Nie dysponujemy dokładnymi informacjami na temat liczby Polaków studiujących w Padwie w XVI w. Na podstawie analizy wszystkich dostępnych źródeł badacze przyjmują średnią ok. 35 immatrykulowanych rocznie studentów Polaków w 2. poł. XVI w. Zob. D. Quirini-Popławska, *Studia Polaków na Uniwersytecie Padewskim W XVI-XVI wieku. Stan badań oraz wstępne hipotezy*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU”, t. 21 (2013), s. 25–26. Dokładnymi danymi dysponujemy od 1592 r. dzięki wydanej przez Henryka Barycza *Metryce nacji polskiej*.

39 Z wł. „słodki nowy styl” – grupa poetów włoskich tworzących na przełomie XIII i XIV w. wychwalających idealną miłość. Preferowanymi utworami były: sonet, canzone, ballada. Założycielem był Guido Guinizelli.

40 Jan Kochanowski (1530? –1584) – polski poeta, humanista, tłumacz, sekretarz królewski. Jeden z najwybitniejszych renesansowych poetów europejskich, twórca nowożytnego języka i poezji polskiej. Autor *Pieśni*, *Fraszek*, *Trenów*, *Satyr*, tragedii renesansowej (*Odprawa posłów greckich*), przekładu psalmów (*Psalterz Dawidów*). Studiował na Uniwersytecie w Padwie.

41 Łukasz Górnicki (1527–1603) – polski humanista, pisarz polityczny, poeta tłumacz, sekretarz i bibliotekarz Zygmunta II Augusta. Autor m.in. traktatu *Dworzanin polski* (1566), który był adaptacją włoskiego dzieła B. Castiglione, przekładów Seneki Ml. *Troas* i *Rzecz o dobrodziejstwach*; prozy politycznej *Rozmowa Polaka z Włochem o wolnościach i prawach polskich*, *Droga do zupełnej wolności*.

Jezuita Maciej Sarbiewski⁴², znany w całej Europie ze swoich wierszy łacińskich, nazywany „Horatius Sarmaticus”⁴³, został ukoronowany na poetę na Kapitolu przez papieża Urbana VIII⁴⁴.

Imię Jana Sobieskiego⁴⁵ jest ściśle powiązane z historią stosunków włosko-polskich: odsiecz wiedeńska⁴⁶ była opiewana przez wielu włoskich poetów, między innymi przede wszystkim przez Filicaię⁴⁷. A co powiedzieć o naszych sztukach figuratywnych, architektach przybyłych z Włoch, aby wznosić nasze kościoły, malarzach i rzeźbiarzach włoskich, którzy zapełnili nasze świątynie arcydziełami? Po budowach renesansowych w Krakowie nie można zapomnieć o siedemnastowiecznym kościele św. Pawła w Wilnie⁴⁸, o pałacu króla Sobieskiego

42 Maciej Kazimierz Sarbiewski (159–1640) – jezuita, poeta neolaciński, teoretyk literatury, w swojej twórczości wzorował się na Horacym. Jeden z najczęściej wydawanych za granicą polskich autorów. Nadworny kaznodzieja Władysława IV tworzył także na dworze papieża Urbana VIII. Nazywany chrześcijańskim i sarmackim Horacym (Horatius christianus, Horatius sarmaticus).

43 Z łac. Sarmacki Horacy.

44 Urban VIII, właśc. Maffeo Barberini (1568–1644) – papież od 1623 r., reformator procedury beatyfikacyjnej i kanonizacyjnej, patron misji, założyciel Collegium Urbanum. W polityce zagranicznej wspierał Francję. Autor wierszy i mecenas artystów i naukowców. Konsekwował Bazylikę św. Piotra. W czasie jego pontyfikatu doszło do drugiego procesu Galileusza. Prawdopodobnie przyznał laur poetycki Sarbiewskiemu.

45 Jan III Sobieski (1629–1696) – król Polski od 1674 r. Znakomity wódz prowadził zwycięskie wojny z Tatarami i Turkami. Dążył do zreformowania państwa i wzmocnienia władzy królewskiej. Okres jego panowania był czasem stabilizacji.

46 Odsiecz Wiednia – bitwa pod Wiedniem 12 X 1683 r. zwycięstwo odniesione przez wojska polsko-austriacko-niemieckie dowodzone przez Jana III Sobieskiego nad wojskami tureckimi dowodzonymi przez Kara Mustafę. Przybycie pod Wiedeń wojsk polskich z odsieczą było wypełnieniem zobowiązań podpisanego pół roku wcześniej układu zaczepno-obronnego.

47 Vincenzo da Filicaia (1642–1707) – włoski poeta, autor kancon poświęconych odsieczy wiedeńskiej – *Canzoni in occasione dell'assedio e liberazione di Vienna* (1684).

48 Kościół św. Piotra i Pawła na Antokołu w Wilnie – ufundowany przez Michała Kazimierza Paca, hetmana wielkiego litewskiego. Budowany w latach 1668–1684. W jego powstaniu uczestniczyli włoscy stukatorzy Giovanni Pietro Pereti, Giovanni Maria Galli oraz malarze Michelangelo Palloni, Martino Altomonte. Zob. A. S. Czyż, *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokołu w Wilnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2008.

w Wilanowie⁴⁹, o kościele św. Anny w Krakowie⁵⁰ i katedrze lwowskiej⁵¹, dziełach Włochów. Plejada włoskich mistrzów kierowała kapelą królów polskich: Luca Marenzio⁵², Asprilio Pacelli⁵³, Marco Scacchi⁵⁴, Muzio Pellegrino⁵⁵ itd.

Nie było nigdy wojen pomiędzy naszymi dwoma krajami⁵⁶, lecz, przeciwnie, wzajemna pokojowa pomoc, przymierza przypieczętowane krwią, w walce o wolność, w tej walce, która w Polsce miała zawsze znaczenie religijne, ponieważ zmierzała do możliwości dawania pełnego świadectwa.

49 Pałac w Wilanowie – barokowy pałac królewski wzniesiony w latach 1681–1696 dla króla Jana III Sobieskiego przez architekta włoskiego pochodzenia Augustyna Wincenciego Locciego.

50 Kościół św. Anny w Krakowie (Kościół akademicki Uniwersytetu Jagiellońskiego) – obecna budowla wzorowana na planie rzymskiego kościoła San Carlo ai Catinari powstała w latach 1689–1703. Wśród artystów pracujących przy wykończeniu świątyni byli także Włosi: rzeźbiarz Baltazar Fontana, freskanci Innocenty i Karol Monti oraz malarz Paolo Pagani.

51 Bazylika archikatedralna Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny we Lwowie (tzw. katedra lacińska) – jej budowę rozpoczęto w latach 60. XIV w., od 1414 r. katedra arcybiskupów lwowskich. Silne włoskie wpływy widać w Kaplicy Kampianów wybudowanej na przełomie XVI i XVII w. przypuszczalnie przez lwowskiego architekta włoskiego pochodzenia Pawła Rzymianina.

52 Luca Marenzio (ok. 1553–1599) – włoski kompozytor i śpiewak, uważany za przedstawiciela manieryzmu w muzyce, czołowy włoski mandrygalista. W latach 1595–1598 kapelmistrz na dworze króla Zygmunta III Wazy.

53 Asprilio Pacelli (1569 lub 1570–1623) – włoski kompozytor. Autor mszy, motetów, psalmów, mandrygali. Od 1602 r. do śmierci kierował kapelą królewską na dworze Zygmunta III Wazy.

54 Marco Scacchi (1602–1662) – włoski kompozytor, skrzypek, kapelmistrz, teoretyk muzyki. W latach 1621–1649 przebywał w Warszawie, gdzie początkowo był zatrudniony jako skrzypek w kapeli królewskiej Zygmunta III Wazy, a od końca lat 20. XVII w. jako *maestro di capella* na dworze królewicza Władysława. W latach 1632–1649 kapelmistrz kapeli królewskiej.

55 Chodzi o Pellegrino Mutiego – śpiewaka, kompozytora i organisty/klawesynisty przebywającego w Polsce na dworze królewskim ok. 1625 r. Zob. B. Przybyszewska-Jarmińska, *Muzyczne kontakty dworu królewskiego polskich Wazów z Rzymem w świetle dawniejszych i nowych badań*, „Diagnali”, t. 1 (2012), s. 1–28.

56 W sensie formalnym (*de iure*) Polska i Włochy nie prowadziły wojny, *de facto* oba państwa w okresie II wojny światowej prowadziły wojnę, gdyż były w przeciwnych blokach sojuszniczych i ich formacje wojskowe walczyły po przeciwnych stronach w bezpośrednich starciach. Zob. także K. Strzałka, *Między przyjaźnią a wrogością. Z dziejów stosunków polsko-włoskich (1939–1945)*, Kraków 2001.

Polski hymn narodowy⁵⁷ przywołuje epopeję tamtych wydarzeń. Cmentarze w Loreto⁵⁸, w Monte Cassino⁵⁹, w Rawennie⁶⁰ są pełne krzyży żołnierzy polskich poległych na waszej ziemi. Kto, z drugiej strony, w Polsce nie zna wspaniałej historii, czasem heroicznej, wielu waszych rodaków, którzy znaleźli w Polsce drugą ojczyznę? Ilu naszych świętych zmarłych na włoskiej ziemi, jak Stanisław Kostka⁶¹, zostało wyniesionych do chwały ołtarzy!

Te fakty, które gromadzą się w naszych umysłach, najdrożsi Bracia, wyrażają niezmacony klimat przyjaźni. Zapraszając was do dzielenia z nami naszej radości, wiemy, że usłyszymy echo w sercu całego narodu włoskiego, któremu nic, co nas dotyczy, nie jest obojętne.

W chwili, w której przekraczamy próg naszego tysiąclecia chrześcijaństwa, przypominamy wam więzy, które nas łączą, i z pokorą prosimy was o poświęcenie nam jednego dnia modlitw za Polskę, jednego dnia wybranego według waszego uznania, w ciągu roku z intencjami, które teraz przedłożymy.

Dziewięć lat intensywnych przygotowań⁶² położyło akcent na różne aspekty naszego życia: rodzina, młodzież, świat pracy, który buduje własne poświęcenie, dobro ogółu i porządek społeczny, odnowienie wszystkiego w Chrystusie, z orędownictwem Najświętszej Maryi Panny,

57 *Mazurek Dąbrowskiego – Pieśń Legionów Polskich we Włoszech* – pieśń patriotyczna z 1797 r. Autorem słów jest Józef Wybicki, autor melodii pozostaje nieznany. Od 1927 r. hymn narodowy Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst refrenu „Marsz, marsz, Dąbrowski, z ziemi włoskiej do Polski. Za twoim przewodem złączym się z narodem” – nawiązuje do stacjonowania w okresie napoleońskim polskich formacji wojskowych na terenie Republiki Cisalpińskiej.

58 Polski Cmentarz Wojenny w Loreto – nekropolia zbudowana w latach 1945–1946, na której znajduje się ponad 1100 grobów żołnierzy II Korpusu Polskiego walczących we Włoszech.

59 Polski Cmentarz Wojenny na Monte Cassino – nekropolia założona w 1945 r., na której znajdują się groby ponad tysiąca żołnierzy II Korpusu Polskiego walczących w bitwie o Monte Cassino między 11 a 19 V 1944 r. Na nekropolii spoczywa również dowódca II Korpusu gen. Władysław Anders, zmarły w Londynie w 1970 r.

60 Przypuszczalnie błęd. We Włoszech znajdują się cztery polskie cmentarze wojenne: Casamassima, Monte Cassino, Loreto, Bolonia.

61 Św. Stanisław Kostka (1550–1568) – nowicjusz jezuitów w Rzymie. Wstąpił do nowicjatu wbrew woli rodziny. Patron młodzieży. Kanonizowany przez papieża Benedykta XIII w 1726 r.

62 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczyk, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

Matki Bożej. Taki był nasz program oparty na dwóch przeciwległych biegunach MISERERE⁶³ i MAGNIFICAT⁶⁴.

Biorąc pod uwagę naszą przeszłość, uświadamiamy sobie nasze błędy. Robiąc bilans powierzonych nam talentów, wspominamy nasze grzechy zaniechania. Nieszczęścia, które spadły na naszą Ojczyznę, nie są nade wszystko wezwaniem do pokuty i do nawrócenia? Czy Pan nie karze wszak tych, których kocha? *Domine, miserere*.⁶⁵

Wśród rodziny narodów Polska wydaje się wezwana do złożenia świadectwa szczególnie mocnego w swojej wierze katolickiej. Nie bez kozery została określona „przedmurzem chrześcijaństwa”!⁶⁶ Wystarczy popatrzeć na jej granice w ciągu wieków, żeby zobaczyć, że zbiegają się one na wschodzie z granicami Kościoła katolickiego. Każde przesunięcie granic Polski zaznaczyło utwierdzenie się islamu lub schizmy, narzuconych Ludowi Bożemu, który był ich pierwszą zbolalą ofiarą. Wieki świetności były dla Polski wiekami misyjnymi i jej najlepsi synowie ginęli za wiarę. By nie mówić o naszych wielkich przywódcach, jak Stanisław Żółkiewski⁶⁷, Stefan Czarniecki⁶⁸, Jan Sobieski i wielu innych, którzy mieli świadomość, że broniąc Polskę przed falami wrogów, które ją zalewały, bronili wiary. Wszyscy nasi święci, ci podniesieni do chwały ołtarzy i ci, którzy jeszcze jej oczekują, odgrywali pierwszoplanową rolę w historii zbawienia, zarówno poświęcając swoje życie,

63 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

64 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

65 Z łac. Panie zmiłuj się.

66 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

67 Stanisław Żółkiewski (1547–1620) – hetman polny koronny od 1588 r., wojewoda kijowski od 1608 r., hetman wielki koronny i kanclerz od 1618 r. Zwycięzca w wielu kampaniach przeciwko Rosji, Szwecji i Imperium Osmańskiemu. Zajął Moskwę w 1610 r. Zginął podczas odwrotu po przegranej bitwie z armią turecko-tatarską pod Cecorą.

68 Stefan Czarniecki (1599–1665) – wojewoda ruski od 1657 r. i kijowski od 1664 r., hetman polny koronny w 1665 r. Wielokrotnie ranny w walce. Brał udział w wojnie z Bohdanem Chmielnickim, dowodził polskimi wojskami podczas wojny partyzanckiej w trakcie potopu szwedzkiego (1655–1660), brał udział w wojnie polsko-rosyjskiej.

jak św. Stanisław⁶⁹, św. Andrzej Bobola⁷⁰ i św. Jozafat Kuncewicz⁷¹ oraz wielu innych męczenników chwalebnych i nieznanych, jak i poświęcając swoje ziemskie szczęście, jak nasza królowa Jadwiga⁷², która zrezygnowała ze skłonności serca, wchodząc w związek małżeński z Jagiellończykiem [sic!]⁷³, księciem litewskim, aby uzyskać pokojowe nawrócenie całego wielkiego narodu. Z drugiej strony okresy upadku w historii Polski zbiegały się zawsze z osłabieniem ideału misyjnego oraz poczucia odpowiedzialności chrześcijańskiej wobec pobliskich ludów, pozbawionych światła Chrystusa.

Naród grzeszników, ale naród wierny. Potwierdzają to nasze konfesjonały oblegane przez czekające tłumy. Przebaczenie Pana przekształca lzy żalu w łaski, z naszego MISERERE wypływa MAGNIFICAT. Mamy świadomość, że wiele otrzymaliśmy w trakcie tego pierwszego tysiąclecia, wiemy z doświadczenia, że nieskończone Miłosierdzie odkupuje ciężar grzechu.

Składamy dzięki w pierwszej kolejności za to, że nie zdradziliśmy Chrystusa Pana i jego zbawczego krzyża. Bliskość narodu polskiego z wiarą katolicką jest taka, że jego przyjaciele i jego wrogowie uważają ten związek za żywy do tego stopnia, że byłoby śmiałością stwierdzić, iż prawdziwy Polak jest ateistą lub niewierzącym.

My przypisujemy tę niezmaconą wierność ochronie Dziewicy Maryi, Matki Jezusa i Matki Kościoła⁷⁴, ochronie, której nam nigdy nie zabrakło.

69 Św. Stanisław (ok. 1030–1079) – biskup krakowski. Jeden z przywódców opozycji przeciwko Bolesławowi II Śmiałemu, skazany na śmierć i stracony. Jego kult odegrał istotną rolę w przezwyciężaniu podziału dzielnicowego w Polsce w XIII w. Kanonizowany przez papieża Innocentego IV w 1253 r.

70 Św. Andrzej Bobola (1591–1657) – jezuita, duszpasterz na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, zamordowany przez Kozaków. Kanonizowany przez papieża Piusa XI w 1938 r.

71 Św. Jozafat Kuncewicz (ok. 1580–1623) – bazylianin, unicki arcybiskup połocki, reformował wspólnie z metropolitą kijowskim Welaminem Rutskim zakon bazylianów. Zamordowany przez przeciwników unii Cerkwi prawosławnej i Kościoła katolickiego. Kanonizowany w 1867 r.

72 Św. Jadwiga Andegaweńska (1374–1399) – królowa Polski, pochodząca z dynastii Andegawenów, żona Władysława II Jagielly, przyczyniła się do chrztu Litwy i odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kanonizowana przez Jana Pawła II w 1997 r.

73 Powinno być z Jagiellą. Władysław II Jagiello (ok. 1351–1434) – wielki książę litewski z dynastii Jagiellonów (1377–1401), król Polski od 1386 r. Zawarł z Polską unie w Krewie (1385 r.) i Horodle (1413 r.), rozpoczął chrystianizację Litwy. Zwyciężył zakon krzyżacki w wielkiej wojnie 1409–1411. Rozszerzył przywileje szlacheckie.

74 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

Polska weszła do historii ze swoim hymnem na ustach. Nasz najstarszy dokument: „Bogurodzica, Dziewica, Bogiem sławiena Maryja...”⁷⁵ jest pieśnią ku chwale Maryi. Nasi przodkowie śpiewali ten hymn przed bitwami. To dlatego Polska nigdy nie toczyła wojen agresywnych, wolać od przemocy pokojowe alianse. Nasz kodeks z 1506 r., *Commune inlyti Regni Poloniae privilegium*⁷⁶, zaczyna się od tej pieśni, która stała się hymnem narodowym.

W godzinach, trudnych, beznadziejnych, Madonna była naszą niewyciężoną twierdzą. Kto z was nie wie, Drodzy Bracia w Chrystusie, o oblężeniu Częstochowy⁷⁷, które spowodowało w 1655 r. odwrócenie beznadziejnej sytuacji, słusznie nazywanej „potopem”⁷⁸ zalewającym całą Polskę. Trzy miesiące po tym cudzie, 1 kwietnia 1656 r. król Jan Kazimierz⁷⁹, powracając z wygnania, ogłosił w katedrze lwowskiej, że Madonna otrzyma tytuł królowej Polski⁸⁰. W 1956 r., trzy wieki później, uroczyste odnowiliśmy te królewskie śluby⁸¹, wypełnione zresztą jedynie połowicznie. Nie zostały dotrzymane, niestety, obietnice odnowy społecznej. Nigdy Polska nie wyrzekła się swojej Królowej, ale przypisuje ona swoje nieszczęścia opieszałości wykazanej w doprowadzeniu do końca reform obiecanych przez króla.

75 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmująca 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

76 Statut Łaskiego – zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

77 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

78 Potop szwedzki – potoczna nazwa najazdu Szwedów na Rzeczpospolitą w latach 1655–1660.

79 Jan II Kazimierz (1609–1672) – król Polski z dynastii Wazów (1648–1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646–1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

80 Śluby Lwowskie – uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

81 Jasnogórskie Śluby Narodu – uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Powiązujący i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy.

Nasza wielka Nowenna podjęła na nowo tamte zobowiązania. 3 maja 1966 r.⁸² naród polski odnowi, w sanktuarium na Jasnej Górze⁸³, swoje obietnice wierności katolickiej, poświęcając się uroczyscie Madonnie, ślubem świętej niewoli za wolność Kościoła⁸⁴.

Te śluby podsumują w pewien sposób nasze tysiącletnie doświadczenie, umieszczając nas w sercu tajemnicy zbawienia. Pragniemy wejść w to drugie tysiąclecie naszej chrześcijańskiej historii z niewzruszoną wiarą. Łaska Maryi przychodzi przez jej Syna Głowę i Ciało Mistyczne i nie możemy wybrać lepszej drogi, aby pozwolić się ogarnąć przez Chrystusa i jego Ducha Świętego, aby w naszych duszach rozwijało się dzieło Trójcy Świętej.

I tak zatem śpiew MAGNIFICAT, ten „manifest” Kościoła Ubogich⁸⁵, będzie dominował w naszych obchodach milenium chrześcijaństwa.

W przeddzień tego wydarzenia, najdrożsi Bracia w Chrystusie, zapraszamy Wasz wszystkich do przyłączenia się do naszego MISERERE, ale zwłaszcza do naszego MAGNIFICAT.

Pozwólcie nam także wyrazić pragnienie ujrzenia was licznie w jasnogórskim sanktuarium. Ta pielgrzymka objawi wam Polskę katolicką znacznie lepiej, niż ten list potrafiłby uczynić. Będziecie świadkami wielkiego zgromadzenia, który uznaje swoją grzeszność, ale wyciąga z tej świadomości powody do nadziei: *In te, Domine, speravi: non confundar in aeternum!*⁸⁶

Najdrożsi Bracia, pozdrawiamy Was pokornie i z szacunkiem w Chrystusie Panu, przez jego Matkę, Najświętszą Maryję Pannę, Matkę Kościoła.

82 3 maja — polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

83 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

84 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

85 Nawiązanie do Mt 5, 3.

86 Z łac. „W Tobie Panie złożyłem nadzieję, nie będę zawstydzony na wieki”. Zob. Psalm 71 (70) oraz hymn *Te Deum laudamus*. Według tzw. *Te Deum* milenijnego: „W Tobie Panie zaufałem, Nie zawstydzę się na wieki”.

**PATRIARCHA
ATENAGORAS**

SPP/11.3.45

255

Sa Sainteté ATEAGORAS I
Patriarche oecuménique

SPV/11.3.45

276

PERE TRES VENERABLE,

BENI SOIT le CHRIST SEIGNEUR qui, en ces derniers temps, illumine nos esprits et l'intelligence de nos coeurs pour mieux nous faire entendre que notre UNITE EN ESPERANCE c'est LUI, et LUI SEUL!

Ainsi, très cher Frère en Jésus-Christ, AU-DELA de ce qui encore NOUS SEPRE, nous apprenons à mieux discerner et à mieux apprécier CE QUI NOUS UNIT: notre foi en LUI, L'UNIQUE SAUVEUR, qui nous a marqués d'une empreinte indélébile, avec son Esprit, à la gloire du Père, par le sacrement du baptême, qui nous fait vivre de son Eucharistie.

Ceci nous incite à vous communiquer une nouvelle qui est au centre de nos préoccupations pastorales. Dans son infinie Miséricorde, Dieu a permis qu'à la clôture du Concile Oecuménique Vatican II la Pologne célèbre le premier millénaire de son appartenance à l'Eglise du Christ / 966 - 1966 /.

Par son mariage avec la princesse tchèque Dobrawa, nièce de saint Venceslas, Mieczyslaw I-er, duc de Pologne, s'engagea à partager sa foi chrétienne. Telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, roi ou prince, décidait de la conversion de tout son peuple. Les chroniques rapportent qu'à partir de 966 la Pologne eut son premier évêque missionnaire. Tout l'Europe chrétienne, brûlante de zèle à l'approche de l'an mil, nous aida à implanter et à répandre la Bonne Nouvelle. A l'heure de notre bilan millénaire, ce nous est une joie de reconnaître nos redevances à l'égard de tous les peuples qui nous ont précédés dans la foi et nous ont prêché la Parole.

Ainsi donc, bien que l'évangélisation de la Pologne par les disciples de saint Méthode ait commencé avant 966, c'est à juste titre que nous considérons cette date comme point de départ de son christianisme, officiellement admis et reconnu.

Dès 1957, donc bien avant le Concile, nous avons décidé de nous préparer aussi dignement que possible à ce grand tournant de notre histoire.

Notre "Grande Neuvaine" qui s'achève, à éclairé coup sur coup différents aspects de notre vie chrétienne: la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le **RENOUVEAU DE TOUTES CHOSES DANS LE CHRIST**.

Commencés sous le signe de la "métanoïa", dans un esprit d'humble contrition pour tous nos péchés accumulés depuis mille ans, ces neuf ans de prière et de sacrifices nous ont permis de mieux prendre conscience de l'infinie Miséricorde qui n'a jamais cessé de nous combler.

Nous rendons grâces en premier lieu d'avoir gardé la foi malgré toutes les épreuves qui la battaient en brèche et risquaient de la submerger. Vous n'ignorez certes pas, Frère Vénérable, qu'en ce moment Dieu nous fait participer très intimement aux mystères de la Passion redemptrice de son Fils. Priez que notre foi ne défaille pas et que notre peuple, plus affamé du Pain de vie que de pain matériel, résiste aux matérialismes qui le guettent et demeure fidèle à la Béatitude des Pauvres.

+ +
+

Au cours des siècles, malgré de brèves flambées d'intolérance, la Pologne a toujours défendu le principe de la liberté religieuse, érigée en loi dans les fameux "Pacta conventa" de 1573.

Au Concile de Constance /1414-1418/ Paul Wlodkovic, recteur de l'université de Cracovie, présenta un traité remarquable sur les "DROITS DES INFIDELLES" stigmatisant les méthodes alors en vigueur, qui extorquaient les "conversions" par la violence. Cent ans plus tard, ce traité servit comme texte de base pour la première ébauche du droit international /Debitoria/. Au même Concile, n'ayant pu obtenir la libération de Jean Huss, la délégation polonaise le visita dans son cachot "pour le consoler avant sa mort".

Sommé à sévir contre les mécréants, le roi Stefan Batory déclara: "Je suis roi des peuples, non pas des consciences". Et son chancelier, Jan Zamoyski, fervent catholique, s'adressa aux protestants comme suit:

"Je donnerais une moitié de ma vie pour votre retour à l'Eglise catholique et je garderais l'autre moitié pour me réjouir de votre conversion. Mais si quelqu'un voulait vous convertir par force, je donnerais pour vous secourir ma vie tout entière plutôt que d'être témoin d'une pareille servitude dans un pays libre".

En 1645 se tint à Varsovie le fameux "COLLOQUIUM CHARITATIVUM" ou "Dialogue de charité" entre catholiques et protestants, que l'on peut considérer comme une lointaine amorce du mouvement œcuménique.

Ces quelques traits vous montrent, Frère dans le Christ, que la Pologne a toujours considéré la réconciliation des chrétiens comme OEUVRE DE CHARITE, donc de GRACE.

Pour des raisons que vous devinez aisément, à l'heure actuelle

nous ne pouvons faire tout ce que nous voudrions pour promouvoir, en Celui qui EST NOTRE UNITE, le mouvement oecuménique. Cependant, dans la mesure du possible, nous multiplions les rencontres et la prière en commun avec "nos frères séparés", en suppléant par la charité aux obstacles matériels. "Plus nos corps sont à l'étroit, dit saint Augustin, et plus doivent se dilater les espaces de la charité", laquelle ne souffre point de contrainte si ce n'est du refus de nos cœurs trop avares.

Dans tous vos discours, Frère très vénérable, vous avez insisté avec force et douceur sur la vertu souveraine de l'amour fraternel qui fraie les voies de l'Unité. Nous songeons à votre rencontre incoubliable à Jérusalem avec le Pape Paul VI et aux grâces de l'Esprit Saint qui, depuis, ne cesse d'illuminer les esprits et d'enflammer les cœurs dans le sens de l'Unité tant désirée.

Il nous est d'autant plus doux d'évoquer un lien très cher qui nous unit avec nos frères de l'Orient chrétien: notre amour à l'égard de la VIERGE THEOTOKOS, si profondément enraciné dans nos cœurs que, pour l'arracher, il faudrait nous faire renier mille ans de christianisme.

Notre plus ancien document écrit est un cantique marial: "Bogurodzica Dziewica, Bogiem slawiena Maryja...". Le code de nos Lois, de 1506, commence par la première strophe de ce cantique, devenu depuis hymne national.

Charnière entre l'Orient et l'Occident chrétiens, la Pologne a gardé comme un précieux dépôt de la plus antique tradition, le culte des icônes, ces "fenêtres grand'ouvertes sur l'éternité" grâce à un art docile à l'esprit, qui évoque avec un minimum de moyens sensibles, la

gloire des Béatitudes et de la Transfiguration.

La Vierge noire de Czestochowa, capitale spirituelle de la Pologne, évoque une mystérieuse parenté avec les plus anciennes icônes thaumaturges de Byzance, et l'amour que lui voue le peuple polonais en la contemplant "comme s'il voyait l'invisible" /Hébr. 11, 27/ correspond exactement aux principes théologiques de saint Jean Damascène, si cher à l'Orient chrétien.

Grâce à la Vierge Theotokos, très cher Frère dans le Christ, ce qui nous unit est autrement fort et profond que tout ce qui encore, tant soit peu, nous sépare.

N'osant espérer votre venue en Pologne, en Mai 1966, pour la célébration des fêtes de notre Millénaire, nous vous prions, Frère Vénérable, de vous joindre en esprit à nos prières de louange et d'action de grâces. Par l'intercession de la très douce Mère de Dieu, demandez au Seigneur de Miséricorde que nous demeurions fidèles à sa Croix et à Son Evangile, et que nos épreuves servent à "compléter ce qui manque à la Passion de son Fils, pour son Corps qui est l'Eglise".

Nous vous saluons humblement et respectueusement, Frère très Vénérable, dans le Christ Seigneur, par sa Mère, la Vierge Theotokos.

Rome, le 2 Décembre 1965

NAJCZCIGODNIEJSZY OJCZE

NIECH BĘDZIE POCHWALONY JEZUS CHRYSZTUS, który ostatnimi czasy oświeca nasze umysły i mądrość naszych serc, byśmy mogli lepiej zrozumieć, iż nasza JEDNOŚĆ W NADZIEI jest NIM i tylko NIM SAMYM!

Dlatego też drogi Bracie w Jezusie Chrystusie, PONAD TYM, co jeszcze ciągle NAS DZIELI, uczymy się lepiej rozróżniać i bardziej cenić TO, CO NAS JEDNOCZY; nasza wiara w NIEGO, JEDYNEGO ZBAWICIELA, który odcisnął na nas niezatarty ślad swoim Duchem, ku chwale Ojca, przez sakrament chrztu, który sprawia, że żyjemy jego Eucharystią.

Zachęca nas to do przekazania Wam nowiny będącej w centrum naszych trosk duszpasterskich. W swoim nieskończonym Miłosierdziu Bóg pozwolił, by w chwili zamknięcia Soboru Watykańskiego II¹ Polska świętowała pierwsze tysiąclecie swojej przynależności do Kościoła Chrystusowego (966–1966).

Poślubiając czeską księżniczkę Dobrawę², bratanicę św. Wacława³, Mieszko I⁴, książę Polski, zobowiązał się do szerzenia swojej wiary chrześcijańskiej. Takie były struktury polityczne i społeczne tamtych czasów, że tylko chrzest wodza, króla lub księcia decydował o nawróceniu całego jego ludu. Kroniki mówią, że od 966 r. Polska miała swojego pierwszego biskupa misyjnego⁵. Cała chrześcijańska Europa, pałająca gorliwością

1 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

2 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkim w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

3 Św. Wacław (ok. 905–935?) – książę czeski z dynastii Przemyslidów (923/924–935?), zaangażowany w proces chrystianizacji Czech. Zamordowany przez młodszego brata – Bolesława I, męczennik i patron Czech.

4 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

w obliczu zbliżającego się roku tysięcznego, pomogła nam zaszczepić i głosić Dobrą Nowinę. W dobie naszego tysiącletniego podsumowania z radością przyznajemy, iż jesteśmy dłużnikami tych wszystkich narodów, które przed nami wyznawały wiarę i głosili Słowo Boże.

Dlatego też, mimo że ewangelizacja Polski rozpoczęła się przed 966 r. przez uczniów świętego Metodego⁶, słusznie uważamy tę datę za oficjalną i przyjętą za początek chrześcijaństwa.

Już w 1957 r., a więc na długo przed Soborem, postanowiliśmy przygotować się jak najgodniej na ten wielki przełom w naszej historii.

Nasza „Wielka Nowenna”⁷, która dobiega końca, rzuciła światło na różne aspekty naszego chrześcijańskiego życia: rodzinę⁸, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, wspólne dobro i porządek społeczny, ODNOWIENIE WSZYSTKICH RZECZY W CHRYSZTUSIE.

Rozpoczęte pod znakiem „metanoi”, w duchu pokornej skruchy za wszystkie nasze grzechy nagromadzone przez tysiąc lat, te dziewięć lat modlitwy i poświęceń pozwoliły nam stać się bardziej świadomymi nieskończonego Miłosierdzia, które nigdy nie przestało nas napelniać.

W pierwszej kolejności dziękujemy, że zachowaliśmy wiarę pomimo wszystkich prób, które miały ją zmiażdżyć i zatopić. Z pewnością jesteście świadomi, Czcigodny Bracie, że w tej chwili Bóg sprawia, że uczestniczymy bardzo blisko w misterium odkupieńczej Męki Jego Syna. Módlcie się, aby nasza wiara nie zawiodła, a nasz lud, bardziej spragniony Chleba Życia niż chleba materialnego, oparł się materializmowi, który na niego czyha i pozostał wierny Błogosławieństwu Ubogich⁹.

Na przestrzeni wieków, mimo krótkich wybuchów nietolerancji, Polska zawsze broniła zasady wolności religijnej, ustanowionej w prawie w słynnych *Pacta conventa* z 1573 r.¹⁰.

6 Św. Metody (ok. 820–885) – misjonarz Słowian, starszy brat św. Cyryla–Konstantyna. Wprowadził język słowiański do liturgii. Święty Kościoła katolickiego i Cerkwi prawosławnej; współpatron Europy. U schyłku IX w. misja w obrządku słowiańskim zapoczątkowana przez św. Metodego na terenie Moraw miała objąć południowe tereny dzisiejszej Polski.

7 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

8 Z gr. nawrócenie.

9 Mt. 5, 3.

10 Błędna informacja. Powinno być odwołanie do konfederacji warszawskiej – aktu uchwalonego podczas sejmiku konwokacyjnego 28 I 1573 r., który gwarantował pokój między różnymi wyznaniami. Zapewniał innowiercom równouprawnienie z katolikami i zobowiązywał władze państwa do ścigania osób, które dokonywałyby gwałtów

Na soborze w Konstancji¹¹ (1414–1418) Paweł Włodkowic¹², rektor Uniwersytetu Krakowskiego, przedstawił niezwykley traktat o PRAWACH NIEWIERNYCH¹³, stygmatyzujący obowiązujące wówczas metody, które wymuszały „nawrócenie” przemocą. Sto lat później traktat ten służył jako podstawowy tekst pierwszego projektu prawa międzynarodowego (Debitoria)¹⁴. Na tym samym soborze, nie mogąc uzyskać uwolnienia Jana Husa¹⁵, polska delegacja odwiedziła go w lochach, by „pocieszyć go przed śmiercią”¹⁶.

z powodu różnicy wyznania. Zapisy konfederacji włączone zostały do tzw. artykułów henrykowskich, czyli dokumentu określającego prawa, których każdy wybierany król zobowiązany był przestrzegać. W 2003 r. dokument został wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO *Pamięć Świata*.

11 Sobór w Konstancji (1414–1418) – 16. sobór powszechny zwołany w Konstancji w celu zakończenia schizmy zachodniej. Podczas soboru potępieni zostali John Wilef oraz Jan Hus. Krzyżacy oskarżyli króla Władysława Jagiełłę o sprzyjanie poganom, czemu skutecznie przeciwstawił się Paweł Włodkowic.

12 Paweł Włodkowic (ok. 1370–ok. 1435) – polski prawnik, pisarz religijny, dyplomata. W latach 1414–1415 rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Bronił interesów Królestwa Polskiego w sporach z zakonem krzyżackim. Brał udział w soborze w Konstancji.

13 *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium* – traktat Pawła Włodkowica o władzy papieża i cesarza nad niewiernymi, zaprezentowany podczas soboru w Konstancji. Paweł Włodkowic sprzeciwiał się w nim chrystianizacji pogan przemocą oraz postulował przyznanie im pewnych praw. Opowiadał się za możliwością pokojowego współistnienia chrześcijan i pogan.

14 Przypuszczalne błąd – powinno być de Vitoria. Nawiązanie do hipotezy o wpływie koncepcji Pawła Włodkowica dotyczących *ius gentium* (prawa narodów) na koncepcje o. Francisco de Vitoria, hiszpańskiego filozofa i prawnika. Zob. B. Winiarski, *Vitoria i Włodkowic*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 40 (1935), s. 341–345.

15 Jan Hus (1369–1415) – czeski reformator religijny, teolog kaznodzieja, twórca husytyzmu. Domagał się radykalnej reformy Kościoła, w tym zmian w liturgii, komunii pod dwoma postaciami, opierania prawd wiary wyłącznie na Piśmie Świętym. Przyczynił się do rozwoju języka czeskiego. Uznany za heretyka na soborze w Konstancji i spalony na stosie.

16 Na temat spotkania polskiej delegacji z Husem w więzieniu w Konstancji i zaangażowania Polaków w jego obronę zob. P. Kras, *Husyci w piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1999, s. 43–46.

Wezwany do walki z innowiercami, król Stefan Batory¹⁷ oświadczył: „Jestem królem narodu, a nie sumień”¹⁸. A jego kanclerz, Jan Zamoyski¹⁹, żarliwy katolik, zwrócił się do protestantów w następujący sposób: „Oddałbym połowę życia za wasz powrót do Kościoła katolickiego, drugą zaś połowę zachowałbym, żeby cieszyć się z waszego nawrócenia. Ale gdyby ktoś chciał nawracać was siłą, oddałbym całe moje życie w waszej obronie, niżbym miał być świadkiem podobnej niewoli w wolnym kraju”²⁰.

W 1645 r. w Warszawie odbył się słynny zjazd „COLLOQUIUM CHARITATIVUM”²¹ lub „Dialog miłosierdzia” pomiędzy katolikami i protestantami, który można uznać za odległy początek ruchu ekumenicznego.

Tych kilka rysów ukazuje Wam, Bracie w Chrystusie, że Polska zawsze uważała pojednanie chrześcijan za DZIEŁO MIŁOSIERDZIA, a więc ŁASKI.

Z powodów, które łatwo odgadniecie, w chwili obecnej nie możemy uczynić wszystkiego, czego byśmy pragnęli, by promować, w TYM, który JEST NASZĄ JEDNOŚCIĄ, ruch ekumeniczny²². Jednak w miarę możliwości mnożymy spotkania i wspólną modlitwę razem z „naszymi odląconymi braćmi”, zastępując materialne przeszkody miłosierdziem:

17 Stefan Batory (1533–1586) – książę siedmiogrodzki od 1571 r. i król Polski od 1576 r. Prowadził zwycięskie wojny z Rosją o Inflanty (1579–1582). W 1578 r. ustanowił Trybunał Koronny, a przywilejami z lat 1578 i 1579 podniósł do rangi uniwersytetu kolegium jezuickie w Wilnie.

18 Według Andrzeja Węgierskiego – autora *Savonia reformata* zdanie to brzmiało: „Jestem królem narodu, a nie sumień... Bóg trzy rzeczy zachował dla siebie: stwarzanie czegoś z niczego, znajomość rzeczy przyszłych i panowanie nad sumieniami”, cyt. za: J. Lecler, *Historia tolerancji w wieku reformacji*, przekł. L. Kühn, H. Kühn, Warszawa 1964, t. 1, s. 400.

19 Jan Zamoyski (1542–1605) – humanista, polityk, kanclerz wielki koronny od 1578 r., hetman wielki koronny od 1581 r., najbliższy współpracownik Stefana Batorego. Przyczynił się do elekcji Zygmunta III Wazy, później stanął na czele opozycji antykrólewskiej. Rektor Uniwersytetu w Padwie, założyciel Zamościa (1580 r.) i Akademii Zamojskiej (1594 r.).

20 Por. J. Lecler, *op. cit.*, t. 1, s. 400.

21 Colloquium Charitativum – wspólny zjazd katolików, luteran i kalwinistów w Toruniu w dniach 28 VIII–21 XI 1645 r., zorganizowany przy poparciu króla Władysława IV w celu przywrócenia jedności i zgody między wyznaniem. Zjazd nie doprowadził do zbliżenia stanowisk, ale stał się modelowym przykładem dialogu międzywyznaniowego.

22 Ekumenizm – ruch zmierzający do rozwinięcia współpracy, lepszego zrozumienia i wyrażający dążenie do zjednoczenia różnych wyznań chrześcijańskich. Zainicjowany w ramach Kościołów protestanckich w XIX w., katolickie zasady ekumenizmu sformułował Sobór Watykański II.

„Im bardziej nasze ciała są ciasne”, mówi św. Augustyn²³, „tym bardziej przestrzenie miłosierdzia muszą się rozszerzać”²⁴, miłosierdzia, które nie cierpi wcale z powodu ograniczeń, z wyjątkiem odmowy naszych zbyt skąpych serc. We wszystkich swoich wystąpieniach, Najczciodszy Bracie, nalegałeś z siłą i łagodnością na suwerenną cnotę braterskiej miłości, która toruje drogi Jedności. Myślmy o Waszym niezapomnianym spotkaniu²⁵ w Jerozolimie z papieżem Pawłem VI²⁶ i o łaskach Ducha Świętego, który od tego czasu nie przestaje oświecać umysły i rozpalać serca w kierunku tak pożądanego Jedności.

Tym bardziej jest nam słodko przypominać o bardzo silnej więzi, która łączy nas z naszymi braćmi z chrześcijańskiego Wschodu: naszej miłości do DZIEWICY THEOTOKOS²⁷, tak głęboko zakorzenionej w naszych sercach, że, by ją wyrwać, trzeba by nakazać nam wyprzeć się tysiącletniego chrześcijaństwa.

Naszym najstarszym pisemnym dokumentem jest pieśń maryjna: „Bogurodzica Dziewica, Bogiem sławiona Maryja...”²⁸. Kodeks naszych

23 Św. Augustyn (354–430) – filozof, teolog, Ojciec i doktor Kościoła, biskup Hippony. Główny przedstawiciel patrystyki. Stworzył pierwszy całościowy wykład nauki chrześcijańskiej oparty na neoplatonizmie.

24 W wersji oryginalnej: „cum angustiantur vasa carnis, dilatentur spatia caritatis” – Gdy zacieśniają się struktury ciała – niech się rozszerza przestrzeń miłości. Cytat z Brewiarza na dzień 15 stycznia Święto św. Pawła pierwszego eremity, wyznawcy. Fragment kazania 69 św. Augustyna, komentarz do Ewangelii św. Mateusza 11, 28–30. Zob. Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi, *Opera Omnia*, t. 5 (*Patrologia latina*, ed. J. P. Minge), Paris 1865, t. 38, k. 440–441.

25 Paweł VI spotkał się z Atenagorasem I w Jerozolimie dwukrotnie; 5 I 1964 r. Atenagoras odwiedził Pawła VI w delegaturze apostolskiej w Jerozolimie, 6 I papież rewizytował patriarchę Konstantynopola w siedzibie Prawosławnego Patriarchatu Jerozolimy. Na temat tych spotkań zob. *Atlas historyczny soboru...*, s. 171.

26 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) – święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

27 Z gr. Matka Boża.

28 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

praw z 1506 r.²⁹, rozpoczyna się od pierwszej zwrotki tej pieśni, która od tego czasu stała się hymnem narodowym.

Polska znalazłszy się na styku chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu, zachowała jako cenny depozyt najstarszej tradycji kult ikon, tych „okien szeroko otwartych na wieczność”, który, dzięki sztuce posłusznej duchowi, używającej minimum postrzegalnych środków, przywołuje chwałę Błogosławieństw i Przemienienia.

Czarna Madonna z Częstochowy³⁰, duchowej stolicy Polski³¹, przywołuje tajemnicze pokrewieństwo z najstarszymi cudownymi ikonami bizantyjskimi oraz miłość, którą ma dla Niej naród polski, kontemplując ją „jakby widział niewidzialnego” (List do Hebrajczyków II, 27), co do-
kładnie odpowiada teologicznym zasadom³² św. Jana Damasceńskiego³³, tak drogiego chrześcijańskiemu Wschodowi.

Dzięki Dziewicy Theotokos, Najdroższy Bracie w Chrystusie, to, co łączy nas, jest mocniejsze i głębsze niż wszystko, co nas jeszcze dzieli.

Nie ośmielając się mieć nadziei na Wasze przybycie do Polski w maju 1966 r., z okazji świętowania naszego Tysiąclecia, prosimy Was, Czci-
godny Bracie, o duchowe zjednoczenie z nami w naszych modlitwach uwielbienia i dziękczynienia. Przez wstawieństwo najłagodniejszej Matki Bożej, proście Pana Miłosierdzia, abyśmy pozostali wierni Jego krzyżowi i Ewangelii i aby nasze próby służyły „dopelnieniu tego, czego brakuje w Męce Jego Syna, dla Jego Ciała, którym jest Kościół”³⁴.

Pozdrawiamy Was z pokorą i szacunkiem, Najczcigodniejszy Bracie w Chrystusie Panu, przez Jego Matkę, Dziewicę Theotokos.

Rzym, 2 grudnia 1965

29 Statut Łaskiego – zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

30 Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszcza-
lnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

31 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochow-
skiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził
na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

32 Na temat argumentów za czcią obrazów stosowanych przez św. Jana Damasceń-
skiego zob. D. Freedberg, *Potęga wizerunków. Studia z historii i teorii oddziaływania*,
Kraków 2005, s. 398–399, 406–411.

33 Św. Jan Damasceński / Jan z Damaszku (ok. 675 – ok. 749) – teolog, filozof, mnich,
Ojciec Kościoła, doktor Kościoła. Jeden z głównych przeciwników ikonoklazmu.

34 Kol. I, 24.

**ŚWIATOWA
RADA
KOŚCIOŁÓW**

A U C O N S E I L O E C U M E N I Q U E
D E S E G L I S E S
A G E N E V E

AU CONSEIL OECUMENIQUE DES EGLISES

A G E N E V E

Béni soit le Christ Seigneur qui, en ces derniers temps, illumine nos esprits et l'intelligence de nos coeurs pour mieux nous faire entendre que notre UNITÉ EN ESPERANCE c'est LUI, et LUI SEUL !

Ainsi, chers Frères en Jésus Christ, AU-DELA de ce qui encore NOUS SEPRE, nous apprenons à mieux discerner et à mieux apprécier CE QUI NOUS UNIT : notre foi en LUI, l'UNIQUE SAUVEUR, qui nous a marqués d'une empreinte indélébile, avec son Esprit, à la gloire du Père, par le sacrement du baptême.

Ceci nous incite à vous communiquer une nouvelle qui est au centre de nos préoccupations pastorales. Dans son infinie Miséricorde, Dieu a permis qu'à la clôture du Concile Oecuménique Vatican II la Pologne célèbre le premier millénaire de son appartenance à l'Eglise du Christ
/ 966 - 1966 /.

Par son mariage avec la princesse tchèque Dobrawa, nièce de saint Venceslas, Mieczysław I-er, duc de Pologne, s'engagea à partager sa foi chrétienne. Telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, roi ou prince, décidait de la conversion de tout son peuple. Les chroniques rapportent qu'à partir de 966 la Pologne eut son premier évêque missionnaire. Toute l'Europe chrétienne, brûlant de zèle à l'approche de l'an mil, nous aida à implanter et à répandre la Bonne Nouvelle. A l'heure de notre bilan millénaire, ce nous est une joie de reconnaître nos redevances à l'égard de tous les peuples qui nous ont précédés dans la foi et nous ont prêché la Parole.

Ainsi donc, bien que l'évangélisation de la Pologne ait commencé avant 966, c'est à juste titre que nous considérons cette date comme point de départ de son christianisme, officiellement admis et reconnu.

Dès 1957, donc bien avant le Concile, nous avons décidé de nous préparer aussi dignement que possible à ce grand tournant de notre histoire.

Notre "Grande Neuvaine" qui s'achève, a éclairé coup sur coup différents aspects de notre vie chrétienne : la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le RENOUEAU DE TOUTES CHOSES DANS LE CHRIST.

Commencés sous le signe de la "métanoïa", dans un esprit d'hum-
ble contrition pour tous nos péchés accumulés depuis mille ans, ces neuf ans
de prière et de sacrifices nous ont permis de mieux prendre conscience
de l'infinie Miséricorde qui n'a jamais cessé de nous combler.

Nous rendons grâces en premier lieu d'avoir gardé la foi malgré
toutes les épreuves qui la battaient en brèche et risquaient de la sub-
merger. Vous n'ignorez certes pas, Frères, qu'en ce moment Dieu nous fait
participer très intimement aux mystères de la Passion rédemptrice de son
Fils. Priez que notre foi ne défaille pas et que notre peuple, plus affamé
du Pain de vie que de pain matériel, résiste aux matérialismes qui le guet-
tent et demeure fidèle à la Béatitude des Pauvres.

+ +
+

Au cours des siècles, malgré de brèves flambées d'intolérance,
la Pologne a toujours défendu le principe de la liberté religieuse, é-
rigée en loi dans les fameux "Pacta conventa" de 1573.

Au Concile de Constance /1414-1418/ Paul Włodkowic, recteur de
l'université de Cracovie, présenta un traité remarquable sur les
"DROITS DES INFIDÈLES", stigmatisant les méthodes alors en vigueur,
qui extorquaient les "conversions" par la violence. Cent ans plus tard,
ce traité servit comme texte de base pour la première ébauche du droit
international /Debitoria/. Au même Concile, n'ayant pu obtenir la libé-

ration de Jean Hüss, la délégation polonaise le visita dans son cachot "pour le consoler avant sa mort".

Sommé à sévir contre les mécréants, le roi Stefan Batory déclara : "Je suis roi des peuples, non pas des consciences". Et son chancelier, Jan Zamoyski, fervent catholique, s'adressa aux protestants comme suit :

"Je donnerais une moitié de ma vie pour votre retour à l'Eglise catholique et je garderais l'autre moitié pour me réjouir de votre conversion. Mais si quelqu'un voulait vous convertir par force, je donnerais pour vous secourir ma vie tout entière plutôt que d'être témoin d'une pareille servitude dans un pays libre".

En 1645 se tint à Varsovie le fameux "COLLOQUIUM CHARITATIVUM" ou "Dialogue de charité" entre catholiques et protestants, que l'on peut considérer comme une lointaine amorce du mouvement oecuménique.

Ces quelques traits vous montrent, Frères dans le Christ, que la Pologne a toujours considéré la réconciliation des chrétiens comme OEUVRE DE CHARITÉ, donc de GRÂCE.

Pour des raisons que vous devinez aisément, à l'heure actuelle nous ne pouvons faire tout ce que nous voudrions pour promouvoir, en Celui qui EST NOTRE UNITÉ, le mouvement oecuménique. Cependant, dans la mesure du possible, nous multiplions les rencontres et la prière en commun avec "nos frères séparés", en suppléant par la charité aux obstacles matériels :

"cum angustiantur vasa carnis, DILATENTUR SPATIA CARITATIS" /St. Augustin/.

+ +
+

Vous n'ignorez certes pas, Frères dans le Christ, que la Pologne est profondément attachée à la VIERGE THEOTOKOS, Mère du Verbe Incarné, donc de son Corps Mystique, l'Église.

Notre plus ancien document écrit est un cantique marial. Le code de nos lois de 1506 commence par la première strophe de ce cantique, devenu hymne national.

C'est à Notre-Dame, proclamée en 1656 "Reine de la Pologne" que nous attribuons la grâce d'avoir évité au cours des siècles les guerres religieuses et les guerres d'agression, et de ne pas avoir trahi, malgré toutes nos faiblesses, la CROIX du Seigneur et son EVANGILE.

Dans l'office de Notre-Dame de Częstochowa, nous lisons le texte de saint Jean, 2, 1-11 : les Noces de Cana. "Faites ce qu'IL vous dira", recommande aux serviteurs la Mère de Jésus. Depuis mille ans, elle ne cesse de nous le dire et répéter : "FAITES CE QU'IL VOUS DIT...". Vivant ostensor, elle nous montre Jésus. Voilà pourquoi le culte marial de notre peuple est si profondément christocentrique et que nos pèlerinages ou autres manifestations liturgiques ou paraliturgiques aboutissent tou-

jours au tabernacle. Nous devons à Notre-Dame l'apprentissage de la Croix /le Chemin de Croix est une dévotion préférée de notre peuple/ et de ne jamais désespérer puisque, sur cette Croix, avec elle, nous contemplons Jésus.

Voilà pourquoi les fêtes de notre millénaire se dérouleront à Częstochowa en Mai 1966. Permettez-nous, Frères, de vous y inviter !

Veillez trouver ci-joint deux humbles fascicules qui vous éclaireront quelque peu sur nos efforts, souvent entravés, dans le mouvement oecuménique.

Nous vous saluons humblement et respectueusement, dans le Christ Seigneur, par sa Mère, la Vierge Theotokos.

Rome, le Novembre 1965.

+ Stefan Kard. Wyszyński
Primas Poloniarum
+ Antoni Baraniak Archiep. Posnaniensis
+ Beatus Dominicus Szeptycki
de Wołocław
+ Karol Wojtyła Archiep. Metropol. Cracovianus
+ Michael Klepacz Episcopus Lodovicensis
+ Kajetan Kozłowski Episcopus Płocens
+ Piotr Radwan Episcopus Lublinski
+ Hubert Falkowski Episcopus Łomżanski

- + Antoni Pastowski, eppus Vladislavicus
- + Franciszek Gajczyk, in Ogole
- + Edmund Kowalski, eppus sedanen.
- + Jan Holub, eppus Tarnobrzanski
- + Jan Karolowicz, eppus Adami. Koscianowski
- + Stanisław Janciel eppus vic. Cap. Poczajski
- + Wacław Majewski, eppus Puz. Varsaviensis
- + Franciszek Jedwabski, eppus auxil. - Poznaniensis
- + Joseph Brzoska, eppus, vic. Cap., Ostroja
- + Jan Matuszko eppus Ruski. Tarnobrzanski
- + Kasper Jurdziej, eppus aux. Opole
- + Jan Łazebny, eppus auxil. Vladislavicus
- + Julianus Groblecki, eppus auxil. Bracovensis
- + Jan Kosiński, eppus auxil. Plocensis
- + Paweł Rutkowski, eppus auxil. in Grobow.
- + Zygmunt Kowalski, epp. aux. Culmeensis
- + Wacław Chomowicz, eppus auxil. in Siedlec
- + Jan Kowalski, eppus auxil. in Gniezno
- + Bohdan Bęski, eppus aux. Lodzensis
- + Władysław Rubin, eppus aux. Gnesnensis

DO EKUMENICZNEJ RADY
KOŚCIOŁÓW W GENEWIE,

Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus, który ostatnimi czasy oświeca nasze umysły i mądrość naszych serc, byśmy mogli lepiej zrozumieć, iż nasza JEDNOŚĆ W NADZIEI jest NIM i tylko NIM SAMYM!

Dlatego też drodzy Bracia w Jezusie Chrystusie, PONAD TYM, co jeszcze ciągle NAS DZIELI, uczymy się lepiej rozpoznawać i bardziej cenić TO, CO NAS JEDNOCZY; nasza wiara w NIEGO, JEDYNEGO ZBAWICIELA, który odcisnął na nas niezatarty ślad swoim Duchem, ku chwale Ojca, przez sakrament chrztu.

Zachęca nas to do przekazania Wam nowiny będącej w centrum naszych trosk duszpasterskich. W swoim nieskończonym Miłosierdziu Bóg pozwolił, by w chwili zamknięcia Soboru Watykańskiego II¹ Polska świętowała pierwsze tysiąclecie swojej przynależności do Kościoła Chrystusowego (966–1966).

Poślubiając czeską księżniczkę Dobrawę², bratanicę św. Wacława³, Mieszko I⁴, książę Polski, zobowiązał się do szerzenia swojej wiary chrześcijańskiej. Takie były struktury polityczne i społeczne tamtych czasów, że tylko chrzest wodza, króla lub księcia decydował o nawróceniu całego jego ludu. Kroniki mówią, że od 966 roku Polska miała swojego pierwszego biskupa misyjnego⁵. Cała chrześcijańska Europa, palającą gorliwością w obliczu zbliżającego się roku tysięcznego, pomogła

1 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

2 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

3 Św. Wacław (ok. 905–935?) – książę czeski z dynastii Przemysłidów (923/924–935?), zaangażowany w proces chrystianizacji Czech. Zamordowany przez młodszego brata – Bolesława I, męczennik i patron Czech.

4 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

nam zaszczyć i głosić Dobrą Nowinę. W dobie naszego tysiącletniego podsumowania z radością przyznajemy, iż jesteśmy dłużnikami tych wszystkich narodów, które przed nami wyznawały wiarę i głosiły Słowo Boże.

Dlatego też, mimo że ewangelizacja Polski rozpoczęła się przed 966 r., słusznie uważamy tę datę za oficjalną i przyjętą za początek chrześcijaństwa.

Już w 1957 r., a więc na długo przed Soborem, postanowiliśmy przygotować się jak najgodniej na ten wielki przełom w naszej historii.

Nasza „Wielka Nowenna”⁶, która dobiega końca, rzuciła światło na różne aspekty naszego chrześcijańskiego życia: rodzinę, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, wspólne dobro i porządek społeczny, **ODNOWIENIE WSZYSTKICH RZECZY W CHRYSZTUSIE.**

Rozpoczęte pod znakiem „metanoi”⁷, w duchu pokornej skruchy za wszystkie nasze grzechy nagromadzone przez tysiąc lat, te dziewięć lat modlitwy i poświęceń pozwoliły nam stać się bardziej świadomymi nieskończonego Miłosierdzia, które nigdy nie przestało nas napelniać.

W pierwszej kolejności dziękujemy, że zachowaliśmy wiarę pomimo wszystkich prób, które miały ją zmiążyć i zatopić. Z pewnością jesteście świadomi, Bracia, że w tej chwili Bóg sprawia, że uczestniczymy bardzo blisko w misterium odkupieńczej męki Jego Syna. Módlcie się, aby nasza wiara nie zawiodła, a nasz lud, bardziej spragniony Chleba Życia niż chleba materialnego, oparł się materializmowi, który na niego czyha i pozostał wierny Błogosławieństwu Ubogich⁸.

Na przestrzeni wieków, mimo krótkich wybuchów nietolerancji, Polska zawsze broniła zasady wolności religijnej, ustanowionej w prawie w słynnych *Pacta conventa* z 1573 r.⁹.

6 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

7 Z gr. nawrócenie.

8 Mt. 5, 3.

9 Błędna informacja. Powinno być odwołanie do konfederacji warszawskiej – aktu uchwalonego podczas sejmiku konwokacyjnego 28 I 1573 r., który gwarantował pokój między różnymi wyznaniem. Zapewniał innowiercom równouprawnienie z katolikami i zobowiązywał władze państwa do ścigania osób, które dokonywałyby gwałtów z powodu różnicy wyznania. Zapisy konfederacji włączone zostały do tzw. artykułów henrykowskich, czyli dokumentu określającego prawa, których każdy wybierany król zobowiązany był przestrzegać. W 2003 r. dokument został wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO *Pamięć Świata*.

Na soborze w Konstancji¹⁰ (1414–1418) Paweł Włodkowic¹¹, rektor Uniwersytetu Krakowskiego, przedstawił niezwykley traktat o PRAWACH NIEWIERNYCH¹², stygmatyzujący obowiązujące wówczas metody, które wymuszały „nawrócenie” przemocą. Sto lat później traktat ten służył jako podstawowy tekst pierwszego projektu prawa międzynarodowego (Debitoria)¹³. Na tym samym soborze, nie mogąc uzyskać uwolnienia Jana Husa¹⁴, polska delegacja odwiedziła go w lochach, by „pocieszyć go przed śmiercią”¹⁵.

10 Sobór w Konstancji (1414–1418) – 16. sobór powszechny zwołany w Konstancji w celu zakończenia schizmy zachodniej. Podczas soboru potępieni zostali John Wilkif oraz Jan Hus. Krzyżacy oskarżyli króla Władysława Jagiełłę o sprzyjanie poganom, czemu skutecznie przeciwstawił się Paweł Włodkowic.

11 Paweł Włodkowic (ok. 1370–ok. 1435) – polski prawnik, pisarz religijny, dyplomata. W latach 1414–1415 rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Bronił interesów Królestwa Polskiego w sporach z zakonem krzyżackim. Brał udział w soborze w Konstancji.

12 *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium* – traktat Pawła Włodkowica o władzy papieża i cesarza nad niewiernymi, zaprezentowany podczas soboru w Konstancji. Paweł Włodkowic sprzeciwiał się w nim chrystianizacji pogan przemocą oraz postulował przyznanie im pewnych praw. Opowiadał się za możliwością pokojowego współistnienia chrześcijan i pogan.

13 Przypuszczalne błąd – powinno być de Vitoria. Nawiązanie do hipotezy o wpływie koncepcji Pawła Włodkowica dotyczących *ius gentium* (prawa narodów) na koncepcje o. Francisco de Vitoria, hiszpańskiego filozofa i prawnika. Zob. B. Winiarski, *Vitoria i Włodkowic*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 40 (1935), s. 341–345.

14 Jan Hus (1369–1415) – czeski reformator religijny, teolog kaznodzieja, twórca husytyzmu. Domagał się radykalnej reformy Kościoła, w tym zmian w liturgii, komunii pod dwoma postaciami, opierania prawd wiary wyłącznie na Piśmie Świętym. Przyczynił się do rozwoju języka czeskiego. Uznany za heretyka na soborze w Konstancji i spalony na stosie.

15 Na temat spotkania polskiej delegacji z Husem w więzieniu w Konstancji i zaangażowania Polaków w jego obronę zob. P. Kras, *Husyci w piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1999, s. 43–46.

Wezwany do walki z innowiercami, król Stefan Batory¹⁶ oświadczył: „Jestem królem narodu, a nie sumień”¹⁷. A jego kanclerz, Jan Zamoyski¹⁸, żarliwy katolik, zwrócił się do protestantów w następujący sposób: „Oddałbym połowę życia za wasz powrót do Kościoła katolickiego, drugą zaś połowę zachowałbym, żeby cieszyć się z waszego nawrócenia. Ale gdyby ktoś chciał nawracać was siłą, oddałbym całe moje życie w waszej obronie, niżbym miał być świadkiem podobnej niewoli w wolnym kraju”¹⁹.

W 1645 r. w Warszawie odbyło się słynne „COLLOQUIUM CHARITATIVUM”²⁰ lub „Dialog miłosierdzia” pomiędzy katolikami i protestantami, który można uznać za odległy początek ruchu ekumenicznego.

Tych kilka rysów ukazuje Wam, Bracia w Chrystusie, że Polska zawsze uważała pojednanie chrześcijan za DZIEŁO MIŁOSIĘRDZIA, a więc ŁASKI.

Z powodów, które łatwo odgadniecie, w chwili obecnej nie możemy uczynić wszystkiego, czego byśmy pragnęli, by promować, w TYM, który JEST NASZĄ JEDNOŚCIĄ²¹, ruch ekumeniczny²². Jednak w miarę możliwości mnożymy spotkania i wspólną modlitwę razem z „naszymi

16 Stefan Batory (1533–1586) – książę siedmiogrodzki od 1571 r. i król Polski od 1576 r. Prowadził zwycięskie wojny z Rosją o Inflanty (1579–1582). W 1578 r. ustanowił Trybunał Koronny, a przywilejami z lat 1578 i 1579 podniósł do rangi uniwersytetu kolegium jezuickie w Wilnie.

17 Według Andrzeja Węgierskiego – autora *Savonia reformata* zdanie to brzmiało: „Jestem królem narodu, a nie sumień... Bóg trzy rzeczy zachował dla siebie: stwarza – nie czegoś z niczego, znajomość rzeczy przyszłych i panowanie nad sumieniami”, cyt. za: J. Lecler, *Historia tolerancji w wieku reformacji*, przekł. L. Kühn, H. Kühn, Warszawa 1964, t. 1, s. 400.

18 Jan Zamoyski (1542–1605) – humanista, polityk, kanclerz wielki koronny od 1578 r., hetman wielki koronny od 1581 r., najbliższy współpracownik Stefana Batorego. Przyczynił się do elekcji Zygmunta III Wazy, później stanął na czele opozycji antykrólewskiej. Rektor Uniwersytetu w Padwie, założyciel Zamościa (1580 r.) i Akademii Zamojskiej (1594 r.).

19 Por. J. Lecler, *op. cit.*, s. 400.

20 Colloquium Charitativum – wspólny zjazd katolików, luteran i kalwinistów w Toruniu w dniach 28 VIII–21 XI 1645 r., zorganizowany przy poparciu króla Władysława IV w celu przywrócenia jedności i zgody między wyznaniem. Zjazd nie doprowadził do zbliżenia stanowisk, ale stał się modelowym przykładem dialogu międzywyznaniowego.

21 Nawiązanie do J. 17, II, 20–23.

22 Ekumenizm – ruch zmierzający do rozwinięcia współpracy, lepszego zrozumienia i wyrażający dążenie do zjednoczenia różnych wyznań chrześcijańskich. Ruch zainicjowany został w ramach Kościołów protestanckich w XIX w., katolickie zasady ekumenizmu sformułował Sobór Watykański II.

odłączonymi braćmi”, zastępując materialne przeszkody miłosierdziem: „cum angustiantur vasa carnis, DILATENTUR SPATIA CARITATIS”²³ (Św. Augustyn²⁴).

Z pewnością wiecie, Bracia w Chrystusie, że Polska jest głęboko przywiązana do DZIEWICY THEOTOKOS²⁵, Matki Wcielonego Słowa, a więc Jego Mistycznego Ciała, Kościoła²⁶. Naszym najstarszym pisemnym dokumentem jest pieśń maryjna²⁷. Kodeks naszych praw z 1506 r.²⁸ zaczyna się od pierwszej zwrotki tej pieśni, która stała się hymnem narodowym.

To Matce Bożej, ogłoszonej w 1656 r. „Królową Polski”²⁹, przypisujemy łaskę unikania na przestrzeni wieków wojen religijnych i wojen państwowych oraz niezdradzenia, pomimo wszystkich naszych słabości, KRZYŻA Pana i jego EWANGELII.

W nabożeństwie do Matki Bożej Częstochowskiej³⁰ czytamy tekst św. Jana, 2: 1–11, Wesele w Kanie. „Róbcie to, co ON wam powie”, poleca sługom Matka Jezusa. Od tysiąca lat mówi nam to nieustannie i powtarza: „Róbcie to, co ON wam mówi ...”. Ona, żywa monstrancją, pokazuje

23 Z łac. Gdy zacieśniają się struktury ciała — niech się rozszerza przestrzeń miłości. Cytat z Breviarza na dzień 15 stycznia Święto św. Pawła, pierwszego eremity, wyznawcy. Fragment kazania 69 św. Augustyna, komentarz do Ewangelii św. Mateusza 11, 28–30. Zob. Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi, *Opera Omnia*, t. 5 (*Patrologia latina*, ed. J. P. Minge), Paris 1865, t 38, k. 440–441.

24 Św. Augustyn (354–430) — filozof, teolog, Ojciec i doktor Kościoła, biskup Hippony. Główny przedstawiciel patrystyki. Stworzył pierwszy całościowy wykład nauki chrześcijańskiej oparty na neoplatonizmie.

25 Z gr. Matka Boża.

26 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

27 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznane. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

28 Statut Łaskiego — zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

29 Śluby Lwowskie — uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opiekę Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

30 Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) — tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

nam Jezusa. To dlatego kult maryjny naszego narodu jest aż tak głęboko chrystocentryczny, że nasze pielgrzymki lub inne wydarzenia liturgiczne albo paraliturgiczne zawsze prowadzą do tabernakulum. Zawdzięczamy Matce Bożej uczenie się Krzyża („Droga Krzyżowa” jest ulubionym nabożeństwem naszego narodu) i to, że nigdy nie rozpaczamy, ponieważ na tym Krzyżu, wraz z Nią, kontemplujemy Jezusa.

Dlatego święto naszego tysiąclecia odbędzie się w maju 1966 r.³¹ w Częstochowie³². Pozwólcie nam, Bracie, serdecznie Was tam zaprosić.

W załączeniu znajdują się dwie skromne broszury, które rzucają nieco światła na nasze często utrudniane wysiłki na rzecz ruchu ekumenicznego³³.

Pozdrawiamy Was z pokorą i szacunkiem, w Chrystusie Panu, przez Jego Matkę, Dziewicę Theotokos.

Rzym,³⁴ listopada 1965.

31 Główne uroczystości zorganizowano 3 V 1966 r. w dniu polskiego święta narodowego Konstytucji 3 maja ustanowionego w 1919 r. oraz święta Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzonego w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

32 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

33 Były to dokumenty zatytułowane: *Działalność Centrum Ekumenicznego przy Kurii Metropolitalnej w Warszawie i Sytuacja ekumenizmu w Polsce*.

34 W tym miejscu znajduje się przerwa. W brulionie wpisany był dzień „18”.

**SZABLON
W JĘZYKU
ANGIELSKIM**

**ANTYLE
BRYTYJSKIE
AUSTRALIA
FILIPINY
INDIE
INDONEZJA
JAPONIA
KOREA
MALEZJA
NIGERIA
REPUBLIKA
POŁUDNIOWEJ
AFRYKI
TAJLANDIA**

TO THE EPISCOPAL CONFERENCE OF THE BRITISH ANTILLES

Rome - November 1965

Dearest Brothers in Christ,

We have some glad news and we wish to share it with you. In 1966 Poland will solemnly celebrate the first millennium of its official incorporation in the Roman Catholic Church.

In 966 Duke Mieszko the First was baptized upon his marriage to a Czech Princess Dobrawa, a niece of the good King St. Venceslaus. Along with Princess Dobrawa's retinue came a missionary bishop by the name of Jordan. According to the oldest chronicles that marks the beginning of Poland's hierarchical organization: "Polonia coepit habere episcopum."

As you can see, Brothers in Christ, the year 966 is a very important and decisive date in our nation's history. And so, at the threshold of the second millennium we stand before the Lord of the ages with contrite and grateful hearts.

We strike our breasts in humble CONFITEOR for all the faults and omissions of a thousand years!

Our contrition, however, soon bursts forth into a joyous and solemn MAGNIFICAT, for God's mercy is greater than all the sins of the world.

And thus in our past history alongside our failures, we behold an immense number of graces, gratuitously given at every step of our nation's development, which ultimately crystallized into a distinctive characteristic - fidelity to the Cross, to the Gospel, and to the Mother of God, who took such maternal care of Poland's beginnings and continued to do so down the centuries to the present time with almost palpable tenderness.

Great distances separate our homelands, Brothers in Christ, and perhaps we would have never met face to face had not the good Lord willed our Millennium to coincide with the Second Vatican Council. For us, Polish Bishops, one of the greatest graces was and is the opportunity to strengthen the bonds which unite us with you, dear Brothers,

This letter was sent also to the following conferences: U.S.A., Australia, Canada, Korea, India, Indonesia, Thailand, Philippine Islands, South Africa, Malaysia, Nigeria.

in the Mystical Body of Christ, His Church. The Council opened our minds and enlarged our hearts to be truly "catholic", hence universal, in our organic endeavor for UNITY: Kath'olon."

Furthermore, the Council made us more sensitive and compassionate to the needs, desires, hardships, and anguish of all our Brother Bishops. Today, more than ever before, we can say with St. Paul: "Who is weak and I am not weak?" (2Cor 11:29). In the Communion of Saints we hold all in common, also our sorrows and joys.

Thus, dearest Brothers, Poland's Christian Millennium is by the same token your millennium not only because it recalls the glorious growth of the Church on the banks of the Vistula and the Bug, between the waters of the Oder and the Dniestr, from the Baltic to the Black Sea during the past ten centuries, but also because it is an invitation to witness our vows of fidelity to the Faith and our love to our Queen and Mother at the threshold of the second millennium, making all of us aware of our common responsibility for the People of God whom we shepherd.

For nine years we have been preparing very fervently for the celebration of this millennium by a Great Novena of spiritual renewal, a long moral crusade of prayer and sacrifice, during which we concentrated on problems that beset the individual, the family, and the society.

On May 3, 1966, the feast of Our Lady Queen of Poland, the whole nation, purified by contrition and penance, will give itself to Mary in holy slavery of love for the freedom of the Church.

That act of consecration shall not only be an epilogue to the Great Novena but also the fruit of the Second Vatican Council which in its solemn decrees reminded us of Our Lady's place in the Church of Christ. The coincidence of our consecration with the Constitution on the Church is a source of encouragement to us.

The protective care of the Mother of God for us passes like a thread of gold through the tapestried history of our country and so in Her hands we place the destiny of our nation for the second millennium. With Her help we want to persevere in our fidelity to the Church whose Mother She is. We believe steadfastly that with and through Her we shall remain faithful even at the greatest cost.

In that spirit and in keeping with the Communion of Saints, we humbly request of you, dearest Brothers, to proclaim a day of prayer for Poland in your dioceses during our jubilee year in order to obtain for us the necessary graces for the next Christian Millennium. Certainly,

it would give us untold joy if you would have your day of prayer coincide with our national feast on May 3, 1966.

Despite the distances that separate us, we hope that pilgrims from your country of the BRITISH ANTILLES will come to Poland to experience for themselves how generous is Our Lady and Queen to those who go to Her with confidence.

Her sanctuary at Czestochowa through the ages, but especially during the past nine years, has resounded with thanksgiving hymns for the numberless graces which God granted through Her intercession in answer to the prayers of His People.

Those graces were and are above all spiritual, such as conversions, sorrow for sins, resistance to temptations occasioned by practical or ideological materialism, which is the malady of our age.

One great grace which marked the turning point in the history of the nation is worth relating. Three centuries ago in 1655, when the enemies of the Church and the nation have deluged all of Poland, only the ark of Czestochowa's Shrine of Our Lady at the monastery of the Pauline Fathers was able to resist the onrushing tide. For, Our Lady, touched by the cry of Her anguished children, rallied to the side of the few monks and soldiers on the ramparts and by a miracle routed the enemy forces in defeat.

King John Casimir in gratitude for the grace proclaimed Our Lady of Czestochowa "Queen of Poland" on May 3, 1656 and at Her feet pronounced the solemn vows of fidelity to the Faith and love to Our Lady, devoutly placing himself and the entire nation under Her perpetual protection.

Mindful of this, we are confident that with Our Lady's help also today we shall overcome all trials and obtain freedom for the Church through our consecration to Her in holy slavery of love.

Thus, those public vows of ours on May 3, 1966 shall be but a fulfillment of our promises at Baptism which incorporated us in the Church, the Mystical Body of Christ, whose Mother is Mary.

Kindly pray for us, dearest Brothers, that we may persevere and be faithful to the vows which we have placed into the hands of Our Lady of Czestochowa, the Mother of the Church, and that by Her intercession no human power nor the powers of darkness may ever separate us from Christ!

In closing, dear Brothers in Christ, we send you our warmest fraternal greetings and prayerful wishes through Our Lady, the Queen of Poland, and the Mother of the Church.

Fraternally yours in Christ,

Stefan Cardinal Wyszyński

Primate of Poland

DO KONFERENCJI
EPISKOPATU
(Antyli Brytyjskich, Australii,
Filipin, Indii, Indonezji,
Japonii, Korei, Malesji, Nigerii,
Republiki Południowej Afryki,
Tajlandii)¹
Rzym – listopad 1965

Najdrożsi Bracia w Chrystusie,
Mamy radosne wieści, którymi pragniemy się z Wami podzielić. W 1966 r. Polska będzie uroczyście obchodzić pierwsze tysiąclecie oficjalnego przyłączenia do Kościoła rzymskokatolickiego.

W 966 r. książę Mieszko I² został ochrzczony, w związku z zaślubinami z czeską księżniczką Dobrawą³, bratanicą króla Waclawa Świętego⁴. Wraz ze świtą księżniczki Dobrawy przybył biskup misyjny o imieniu Jordan⁵. Według najstarszych kronik ten moment był początkiem polskiej hierarchii kościelnej: *Polonia coepit habere episcopum*⁶.

Jak zatem widzicie, Bracia w Chrystusie, rok 966 jest w historii naszego narodu datą przełomową i niezmiernej wagi. Dlatego u progu drugiego

1 Do każdego z wymienionych episkopatów wystosowano osobny dokument zaadresowany wyłącznie do niego.

2 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

3 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

4 Św. Waclaw (ok. 905–935?) – książę czeski z dynastii Przemyślidów (923/924–935?), zaangażowany w proces chrystianizacji Czech. Zamordowany przez młodszego brata – Bolesława I, męczennik i patron Czech.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

6 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

tysiąclecia stajemy przed Panem dziejów z sercami przepelnionymi skruchą i wdzięcznością.

Bijemy się w piersi w pokornym CONFITEOR⁷, wyznając wszystkie winy i zaniechania tysiąca lat!

Nasza skrucha, jednak, wkrótce przemieni się w radosny i uroczysty MAGNIFICAT⁸, bo Boże Miłosierdzie jest większe niż wszelkie grzechy świata.

W naszej dotychczasowej historii prócz niepowodzeń dostrzegamy ogrom łask, jakie otrzymywaliśmy na każdym etapie dojrzwania naszego narodu, które ostatecznie skryształizowały się w postaci wyjątkowej, znamiennej wierności Krzyżowi, Ewangelii oraz Matce Bożej, która otoczyła Polskę w jej początkach tak wielką matczyną opieką. Troska ta trwała przez stulecia i trwa aż do dziś z niemal namacalną czułością.

Nasze ojczyzny dzielą wielkie odległości, Bracia w Chrystusie, i być może nigdy nie spotkalibyśmy się twarzą w twarz, gdyby nie woła do brego Boga, aby nasze obchody milenijne zbiegły się w czasie z Soborem Watykańskim II⁹. Dla nas, polskich biskupów, największą z łask była i nadal jest możliwość wzmacniania więzów, które jednoczą nas wszystkich, drodzy Bracia, w Mistycznym Ciele Chrystusa, Jego Kościele. Sobór Watykański zrobił jeszcze więcej. Otworzył nasze umysły i powiększył serca na miarę prawdziwie „katolicką”, a więc uniwersalną, w naszym organicznym dążeniu ku JEDNOŚCI: „Kath’holon”¹⁰.

Ponadto, Sobór sprawił, że staliśmy się bardziej wrażliwi i współczujący w obliczu potrzeb, pragnień, trudów i udręk wszystkich naszych Braci Biskupów. Dziś, bardziej niż kiedykolwiek wcześniej, możemy rzec za św. Pawłem: „Któż odczuwa słabość, bym i ja nie czuł się słaby?” (2 Kor 11:29)¹¹. W Komunii Świętych współdzielimy wszystko: nasze smutki i nasze radości.

Zatem, Najdrożsi Bracia, polskie Milenium Chrześcijaństwa jest również Waszym milenium, nie tylko dlatego, że przypomina o chwalebnym rozwoju Kościoła nad brzegami Wisły i Bugu, między wodami Odry i Dniestru, od Bałtyku do Morza Czarnego przez przeszłe dziesięć stuleci, ale również dlatego, że powołuje was na świadków naszych ślubów wierności Wierze i miłości do naszej Królowej i Matki u progu drugiego

7 Z łac. wyznaję/spowiadam się – Pierwsze słowo „Spowiedzi powszechnej”.

8 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

9 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

10 Z grec. dotyczy całości.

11 Przekład według *Biblii Tysiąclecia*.

tysiąclecia, uświadamiając nam wszystkim, że ponosimy wspólną odpowiedzialność za Lud Boży, któremu pasterzujemy.

Przez dziewięć lat sposobiliśmy się z wielką żarliwością do uroczystości tysiąclecia poprzez Wielką Nowennę¹², duchowego odnowienia, długą moralną krucjatę modlitwy i poświęcenia, podczas której koncentrowaliśmy się na problemach niszczących jednostkę, rodzinę i społeczeństwo.

3 maja 1966 roku¹³, w święto Maryi Królowej Polski, cały naród, oczyszczony poprzez skruchę i pokutę, odda się w Maryi w świętą niewolę miłości za wolność Kościoła¹⁴.

Ten akt poświęcenia będzie nie tylko epilogiem Wielkiej Nowenny, ale także owocem Soboru Watykańskiego II, który w swych uroczystych dekretach przypomina nam o miejscu Matki Bożej w Kościele Chrystusowym. Zbieżność naszych ślubów z Konstytucją o Kościele¹⁵ jest dla nas źródłem otuchy.

Opieka, jaką otacza nas Boża Rodzicielka, przewija się niczym złota nić przez tkaninę dziejów naszego kraju i dlatego w Jej ręce składamy losy naszego narodu na drugie tysiąclecie. Z Jej pomocą pragniemy wytrwać w wierności Kościołowi, którego Ona jest Matką. Wierzmy niezłomnie, że z Nią i przez Nią pozostaniemy wierni nawet za największą cenę.

W tym duchu i w zgodzie z Komunią Świętych, uniżenie prosimy Was, najdrożsi Bracia, o ustanowienie w Waszych diecezjach **dnia modlitwy za Polskę** w roku naszego jubileuszu, aby wyprosić dla nas konieczne łaski na kolejne chrześcijańskie tysiąclecie. Sprawiłoby nam niewypowiedzianą radość, jeśli ten dzień modlitwy przypadłby w dniu naszego narodowego święta 3 maja 1966 r.

Pomimo dzielących nas odległości mamy nadzieję, że pielgrzymi z Waszego kraju¹⁶ przybędą do Polski, aby móc osobiście doświadczyć,

12 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

13 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

14 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

15 Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium* uchwalona podczas III sesji Soboru Watykańskiego II, 18 XI 1964 r.

16 W tym miejscu w poszczególnych wersjach podana jest nazwa kraju.

jak szczerą była Nasza Pani i Królowa dla tych, którzy przychodzimy do niej z ufnością.

W ciągu wieków, a w szczególności przez ostatnie dziewięć lat, w jej sanktuarium w Częstochowie¹⁷ rozbrzmiewały hymny dziękczynienia za niezliczone łaski udzielone przez Boga, za Jej wstawiennictwem, w odpowiedzi na modlitwy Jego Ludu.

Były i są to przede wszystkim łaski duchowe, takie jak nawrócenie, żal za grzechy czy opieranie się pokusom praktycznego lub ideologicznego materializmu, stanowiącego bolączkę naszych czasów.

Warta osobnego wspomnienia jest jednak wielka łaska, która stanowiła punkt zwrotny w historii naszego narodu. Trzy wieki temu, w 1655 r., gdy wrogowie Kościoła i narodu zalali Polskę, tylko arka częstochowskiego sanktuarium Matki Boskiej w klasztorze ojców paulinów zdołała oprzeć się nadciągającej fali¹⁸. Bowiem Maria Panna, poruszona płaczem swoich dzieci, u boku niewielkiej grupy zakonników i żołnierzy broniących się w szańcach, cudem odparła atak wroga.

W geście wdzięczności za okazaną łaskę 3 maja 1656 r. król Jan Kazimierz¹⁹ ogłosił Matkę Boską Częstochowską „Królową Polski”, składając u jej stóp uroczyste śluby wierności oraz miłości Maryi, uniżenie oddając siebie i cały naród w Jej wieczną opiekę²⁰.

Pamiętając o tym, jesteśmy przekonani, że z pomocą Matki Bożej również dzisiaj stawimy czoła wszystkim próbom i zdobędziemy wolność dla Kościoła poprzez nasze święte oddanie się jej w niewolę miłości²¹.

Zatem nasze śluby narodowe w dniu 3 maja 1966 r. będą wypełnieniem przyrzeczeń Chrztu Świętego, który wszczepił nas w Kościół, Mistyczne Ciało Chrystusa, którego matką jest Maryja.

17 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

18 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI—27 XII 1655 r.

19 Jan II Kazimierz (1609—1672) — król Polski z dynastii Wazów (1648—1668). Prowadził wojny z Kozakami, Szwecją i Rosją. W 1668 r. abdykował i wyjechał do Francji, gdzie został opatem opactwa Saint-Germain-des-Prés. W latach 1646—1647 kardynał Kościoła rzymskokatolickiego.

20 Błędna informacja. W rzeczywistości chodzi o Śluby Lwowskie — uroczyste ślubowanie złożone przez Jana II Kazimierza 1 IV 1656 r. w katedrze lwowskiej przed obrazem Matki Bożej Łaskawej. Król, próbując poderwać cały naród do walki ze Szwedami w trakcie potopu szwedzkiego, oddał Rzeczpospolitą pod opieką Matki Bożej, nazwał ją Królową Polski i obiecał poprawić sytuację chłopów.

21 Zob. przyp. 13.

Prosimy Was, Najdrożsi Bracia, módlcie się za nas, abyśmy wytrwali w wierności ślubowaniom złożonym na ręce naszej Pani Częstochowskiej, Matki Kościoła²², i żeby za Jej wstawiennictwem żadna ludzka siła ani moc ciemności nie zdołały nas nigdy oddzielić od Chrystusa.

Na zakończenie, Najdrożsi Bracia w Chrystusie, ślemy Wam nasze najgorętsze braterskie pozdrowienia i pełne modlitwy życzenia przez Maryję Pannę, Królową Polski i Matkę Kościoła.

Wyrazy czci w Chrystusie,
+ Stefan kard. Wyszyński
Prymas Polski

22 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczystie ogłosił Maryję Matką Kościoła.

**SZABLON
W JĘZYKU
FRANCUSKIM**

WARIANT A

A F R Y K A
W S C H O D N I A
A N G O L A
B R A Z Y L I A
H A I T I
H O L A N D I A
P O R T U G A L I A

MESSAGE COLLEGIAL DES EVEQUES POLONAIS

A L'EPISCOPAT PORTUGAIS

PERES VENERABLES ET BIEN CHERS FRERES DANS LE CHRIST,

L'une des grâces du Concile Oecuménique Vatican II, dont nous ne saurions trop remercier la Divine Providence, est d'avoir pu établir des liens d'amitié, par des contacts directs, avec les évêques de votre pays.

Nos rencontres dans l'aula conciliaire, les interventions au cours des sessions nous ont permis de mieux comprendre les problèmes qui vous préoccupent, comme, d'autre part, les nombreux témoignages que vous nous avez donnés de l'intérêt que vous portez à la Pologne, ont resserré les liens qui nous unissent dans le Corps Mystique du Christ.

Tout ceci nous incite à vous communiquer une nouvelle qui est au centre de nos préoccupations pastorales. Dans son infinie Miséricorde Dieu a permis qu'à la clôture du Concile Oecuménique Vatican II

la Pologne célèbre le premier millénaire de son appartenance à l'Eglise du Christ / 966 - 1966 /.

En effet, par son mariage avec la princesse tchèque Dobrawa, le duc polonais Mieczysław I-er s'est converti en 966 avec tout son peuple. Car telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, prince ou roi, pouvait jeter les fondements d'une organisation hiérarchique. Comme nous le rapportent les chroniques, à partir de 966 "Polonia coepit habere episcopum", la Pologne eut son premier évêque. C'est donc à juste titre que nous célébrons en 1966 le premier millénaire chrétien.

Dès 1957, donc bien avant le Concile, nous avons décidé de nous préparer aussi dignement que possible à ce grand tournant de notre histoire.

Vous savez sans doute, très chers Frères dans le Christ, que la capitale spirituelle de la Pologne se trouve à Częstochowa, dans le sanctuaire de la "Vierge Noire", Reine de la Pologne, qui nous a donné tant de preuves, au cours des siècles, de sa protection. C'est donc face à son icône que nous avons commencé, en 1957, notre "Grande Neuvaine" : neuf ans de préparation humble et intense à notre Millénaire, éclairant coup sur coup différents aspects de notre vie chrétienne, la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration,

le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ. Tout notre programme était axé sur les deux pôles complémentaires : du MISERERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes et péchés par omission, mais aussi de l'infinie Miséricorde qui n'a jamais cessé de nous combler bien au-delà de nos mérites. Pendant ce premier Millénaire, par la grâce de Dieu, la Pologne est restée fidèle à l'Évangile et à la Croix du Christ Seigneur, en portant témoignage de sa foi au milieu des nations. Ses frontières ont coïncidé avec celles de l'Église catholique et ce n'est pas sans raison qu'au cours des siècles on l'ait appelée "rempart de la chrétienté".

Nous vous prions donc, très chers Frères dans le Christ Seigneur, de vous unir à notre MISERERE, mais surtout à notre MAGNIFICAT. A cet effet nous vous demandons humblement de nous offrir, au cours de 1966, UN JOUR DE PRIERES aux intentions de la Pologne catholique.

Avec votre peuple, demandez pour le nôtre LA GRACE DE LA PERSISTENCE, DE LA FIDÉLITÉ. Vous n'ignorez certes pas que notre foi est mise à l'épreuve et que Dieu nous fait l'honneur de partager très intimement les mystères de la Passion de son Fils. Priez que notre peuple, plus affamé du Pain de vie que de pain matériel, résiste aux tentations des matérialismes qui le guettent et demeure fidèle à la Béatitude des Pauvres.

Par les épreuves, Dieu nous interroge. Priez que notre réponse soit à la hauteur de ses desseins sur la Pologne.

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Marie. Son plus ancien document écrit : "BOGURODZICA DZIEWICA" est un cantique marial. Le code de nos Lois de 1506 commence par la première strophe de ce cantique, devenu hymne national. Toute notre histoire a été modelée par le culte marial si profondément ancré dans l'âme de notre peuple que ses amis, et même ses ennemis, y voient son "signe distinctif".

Pour toutes ces raisons, le 3 Mai 1966, fête de Notre-Dame Reine de la Pologne, le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jсна Góra /Yasna Goura/, ses promesses chrétiennes, en se consacrant à Notre-Dame par VOEU DE SAINT ESCLAVAGE, pour la liberté de l'Eglise.

En proclamant la Vierge Marie "Mère de l'Eglise", le Saint Père Paul VI a comblé nos vœux les plus ardents, car une expérience millénaire nous a bien démontré que la grâce de Marie est toute en fonction de son FILS, CHEF et CORPS MYSTIQUE, et qu'elle veille sur son Eglise, comme jadis elle a veillé sur le berceau du Verbe Incarné, avec une tendre sollicitude et une souveraine efficacité. En nous livrant à la Vierge Marie, nous avons la certitude de nous laisser "saisir" par le

par le Christ, à la gloire de la Très Sainte Trinité.

Permettez-nous également de vous exprimer le vœu de vous voir arriver, aussi nombreux que possible et malgré les distances qui nous séparent, aux fêtes de notre Millénaire chrétien. Nous vous invitons avec joie et vous aurez l'occasion de prendre contact avec notre peuple qui se prépare avec tant de ferveur à ce grand anniversaire.

Nous vous saluons respectueusement et humblement, dans le Christ Seigneur, par Sa Mère, la Vierge Marie, MERE DE L'EGLISE.

Rome, le 18 Novembre 1965.

+ Sacer. Carl. Wyszyński
Præm. Soboræ

+ Antonius Baraniak
Archiep. Posnaniensis

+ Sacer. Karol Dziwiel
Arch. Tit. S. S. Wladislaw

+ Canales Wojtyła
archiepiscopus - metropolis cracoviensis

+ Michael Klepacz, Ord. Ved.
Lodrensis

+ Kijczyk Karol, Ep. Vla

+ Luban Stallewast Ep. Tomiensis

+ Piotr Katura Ep. f. Lublin

- + Antoni Pawłowski, epus Vladislavicus
- + Franciscus Jop. ep. in Opole
- + Georgius Adamus Epus Tarnoburgensis
- + Stephanus Gencin Epus Cystochoricensis
- + Josephus Lubonk. Epus Plocensis
- + Joannes Jaroszewicz Adam. Epus. Koclensis
- + Hieronymus Jachowicz, ep. in cardine Katorvica
- + Stanislaus Jankiel. v. Cap. Pnemyli
- + Neveleschus Majewski epus auxil. Varsoviae
- + Franciscus Jedwabni, epus auxil. Posnaniensis
- + Ladislaus Hunka, ep. auxil. in Hungaria
- + Zygfred Kowalski, epus auxil. Lubecensis
- + Georgius Simha, epus auxil. in Lodow
- + Georgius M. Dzwilki Epus Auxiliarius Targovicensis
- + Jan Zaleski, epus auxil. Vladislavicus
- + Thaddaeus Szlachetki, epus auxil. Cystochoricensis.
- + Wenerstaus Slesowiczka, epus auxil. in Fiedles
- + Paulus Patuchki, epus auxil. in Wroclaw
- + Jan Wostinski, epus auxil. Plocensis
- + Augustus Ringel, epus auxil. Katorvicensis
- + Ladislaus Rubin, epus auxil. Gnesnensis
- + Joannes Leczinski, epus auxil. Gnesnensis
- + Henricus Grundziel, ep. auxil. in Opole
- + Carolus Plata, Epus Auxil. in Tarnoburg
- + Bohdan Bęza, epus auxil. Lodecensis
- + Joseph Orszag, Epus, Dic. Cap., Antyk
- + Felicianus Grotki epus auxil. Cracovienis.

MESSAGE COLLEGIAL DE L'EPISCOPAT
POLONAIS AUX EVEQUES
DES PAYS BAS

Pères Venerables et bien chers Frères dans le Christ,

L'une de grâces du Concile Oecuménique Vatican II, dont nous ne saurions trop remercier la Divine Providence, est d'avoir pu établir des liens d'amitié, par des contacts directs, avec les évêques de votre pays.

Nos rencontres dans l'aula conciliaire, les interventions au cours des sessions nous ont permis de mieux comprendre les problèmes qui vous préoccupent, comme, d'autre part, les nombreux témoignages que vous nous avez donnés de l'intérêt que vous portez à la Pologne, ont resserré les liens qui nous unissent dans le Corps Mystique du Christ.

Tout ceci nous incite à vous communiquer une nouvelle qui est au centre de nos préoccupations pastorales. Dans son infinie Miséricorde Dieu a permis qu'à la clôture du Concile Oecuménique Vatican II, la Pologne célèbre le premier millénaire de son appartenance à l'Eglise du Christ /966 - 1966/.

En effet, par son mariage avec la princesse tchèque Dobrawa, le duc polonais Mieczyslaw I-er s'est converti en 966 avec tout son peuple. Car telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, prince ou roi, pouvait jeter les fondements d'une organisation hiérarchique. Comme nous le rapportent les chroniques, à partir de 966 "Polonia coepit habere episcopum", la Pologne eut son premier évêque. C'est donc à juste titre que nous célébrons en 1966 le premier millénaire chrétien.

Dès 1957, donc bien avant le Concile, nous avons décidé de nous préparer aussi dignement que possible à ce grand tourment de notre histoire.

Vous savez sans doute, très chers Frères dans le Christ, que la capitale spirituelle de la Pologne se trouve à Częstochowa, dans le sanctuaire de la "Vierge Noire", Reine de la Pologne, qui nous a donné tant de preuves, au cours des siècles, de sa protection. C'est donc face à son icône que nous avons commencé, en 1957, notre "Grande Neuvaine" : neuf ans de préparation humble et intense à notre Millénaire, éclairant coup sur coup différents aspects de notre vie chrétienne, la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ. Tout notre programme était axé sur les deux pôles complémentaires du MISERERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes et péchés par omission, mais aussi de l'infinie Miséricorde qui n'a jamais cessé de nous combler bien au-delà de nos mérites. Pendant ce premier Millénaire, par la grâce de Dieu, la Pologne est restée fidèle à l'Évangile et à la Croix du Christ Seigneur, en portant témoignage de sa foi au milieu des nations. Ses frontières ont coïncidé avec celles de l'Église catholique et ce n'est pas sans raison qu'au cours des siècles on l'ait appelée "rempart de la chrétienté".

Nous vous prions donc, très chers Frères dans le Christ Seigneur, de vous unir à notre MISERERE, mais surtout à notre MAGNIFICAT. A cet effet nous vous demandons humblement de nous offrir, au cours de 1966, UN JOUR DE PRIÈRES aux intentions de la Pologne catholique.

Avec votre peuple, demandez pour le nôtre LA GRACE DE LA PÉREVERANCE, DE LA FIDÉLITÉ. Vous n'ignorez certes pas que notre foi est mise à l'épreuve et que Dieu nous fait l'honneur de partager très intimement les mystères de la Passion de son Fils. Priez que notre peuple, plus affamé du Pain de vie que de pain matériel, résiste aux tentations des matérialismes qui le quettent et demeure fidèle à la Béatitude des Pauvres.

Par les épreuves, Dieu nous interroge. Priez que notre réponse soit à la hauteur de ses desseins sur notre patrie.

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Marie. Son plus ancien document écrit : "BOGURODZICA DZIEWICA" est un cantique marial. Le code de nos Lois de 1506 commence par la première strophe de ce cantique, devenu hymne national. Toute notre histoire a été modelée par le culte marial si profondément ancré dans l'âme de notre peuple que ses amis, et même ses ennemis, y voient son "signe distinctif".

Pour toutes ces raisons, le 3 Mai 1966, fête de Notre-Dame Reine de la Pologne, le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jasna Gora /Yasna Goura/, ses promesses chrétiennes, en se consacrant à Notre-Dame par VOEU DE SAINT ESCLAVAGE, pour la liberté de l'Eglise.

En proclamant la Vierge Marie "Mère de l'Eglise", le Saint Père Paul VI a comblé nos vœux les plus ardents, car une expérience millénaire nous a bien démontré que la grâce de Marie est toute en fonction de son FILS, CHEF et CORPS MYSTIQUE, et qu'elle veille sur son Eglise, comme jadis elle a veillé sur le berceau du Verbe Incarné, avec une tendre sollicitude et une souveraine efficacité. En nous livrant à la Vierge Marie, nous avons la certitude de nous laisser "saisir" par le Christ, à la gloire de la Très Sainte Trinité.

Permettez-nous également de vous exprimer le vœu de vous voir arriver, aussi nombreux que possible et malgré les distances qui vous

séparent, aux fêtes de notre Millénaire chrétien. Nous vous invitons avec joie et vous aurez l'occasion de prendre contact avec notre peuple qui se prépare avec tant de ferveur à ce grand anniversaire.

Nous vous saluons respectueusement et humblement, dans le Christ Seigneur, par Sa Mère, la Vierge Marie, MÈRE DE L'EGLISE.

Rome, le 18 Novembre 1965.

au nom de l'Episcopat polonais

+ Stefan Cardinal Wyszyński

KOLEGIALNE ORĘDZIE
BISKUPÓW POLSKICH
DO EPISKOPATU AFRYKI
WSCHODNIEJ, ANGOLI,
BRAZYLI, HAITI,
HOLANDII I PORTUGALII¹.

Czcigodni Ojcowie i Najdrożsi Bracia w Chrystusie Panu,
Jedną z łask Soboru Watykańskiego II², za którą nie potrafilibyśmy wy-
starczająco dziękować Bożej Opatrzności, była możliwość nawiązania
przyjaźni poprzez bezpośrednie kontakty z biskupami Waszego kraju.

Nasze spotkania w auli soborowej oraz wystąpienia w trakcie sesji
pozwoliły nam lepiej zrozumieć problemy, które Was zajmują, natomiast
liczne świadectwa waszego zainteresowania Polską zacieśniły więzi,
które nas łączą w Mistycznym Ciele Chrystusa.

Wszystko to zachęca nas do przekazania Wam wiadomości, która
znajduje się w centrum naszych duszpasterskich trosk. W swym nie-
skończonym Miłosierdziu Bóg dopuścił, aby na zakończenie Soboru
Watykańskiego II Polska obchodziła pierwsze tysiąclecie swojej przyna-
leżności do Kościoła Chrystusa (966–1966).

Rzeczywiście poprzez małżeństwo z czeską księżniczką Dobrawą³
polski książę Mieszko I⁴ wraz z całym swoim ludem nawrócił się w 966 r.
Takie były bowiem struktury polityczne i społeczne tamtych czasów,
że tylko chrzest wodza, księcia lub króla mógł stanowić fundament
hierarchii kościelnej. Jak przekazują nam kroniki, od 966 r.⁵ *Polonia*

1 Do każdego z wymienionych episkopatów wystosowano osobny dokument zaadresowany wyłącznie do niego.

2 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

3 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

4 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

5 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

*coepit habere episcopum*⁶, Polska miała swojego pierwszego biskupa. Tak więc słusznie świętujemy w 1966 r. pierwsze chrześcijańskie tysiąclecie.

W 1957 r., na długo przed Soborem, postanowiliśmy przygotować się jak najbardziej godnie na ten wielki przełom w naszej historii.

Bez wątpienia wiecie, najdrożsi Bracia w Chrystusie, że duchowa stolica Polski znajduje się w Częstochowie⁷, w sanktuarium „Czarnej Madonny”⁸, Królowej Polski, która poprzez wieki dawała nam liczne dowody swojej opieki. Dlatego przed jej ikoną rozpoczęliśmy w 1957 r. naszą „Wielką Nowennę”⁹: dziewięć lat pokornego i intensywnego przygotowania do naszego Milenium, oświetlając różne aspekty naszego chrześcijańskiego życia, rodzinę, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, dobro wspólne i porządek społeczny, odnowienie wszystkich rzeczy w Chrystusie. Cały nasz program skupiał się na dwóch uzupełniających się biegunach: MISERERE¹⁰ i MAGNIFICAT¹¹.

Rozmyślając nad naszą przeszłością, zdajemy sobie sprawę z naszych błędów i grzechów zaniedbania, ale także z nieskończonego Miłosierdzia, które nigdy nie przestawało nas zalewać ponad nasze zasługi. W ciągu tego pierwszego tysiąclecia, z łaski Bożej, Polska pozostawała wierna Ewangelii i Krzyżowi Chrystusa Pana, dając świadectwo swojej wiary innym narodom. Jej granice zbiegały się z granicami Kościoła katolickiego i nieprzypadkowo na przestrzeni wieków nazywano ją „przedmurzem chrześcijaństwa”¹².

6 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” — cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 — zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

7 Jasna Góra — maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

8 Czarna Madonna — Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) — tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

9 Wielka Nowenna (1957–1965) — dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczyk, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

10 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

11 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

12 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

Prosimy więc Was, Najdrożsi Bracia w Chrystusie Panu, abyście dołączyli do naszego MISERERE, ale szczególnie do naszego MAGNIFICAT. W tym celu pokornie prosimy o ofiarowanie nam w roku 1966 JEDNEGO DNIA MODLITW w intencji katolickiej Polski.

Wraz z Waszym ludem, proście dla naszego ludu o ŁASKĘ WYTRWAŁOŚCI i WIERNOŚCI. Z pewnością jesteście świadomi, że nasza wiara jest wystawiona na próbę i że Bóg czyni nam zaszczyt intymnego uczestniczenia w misterium Męki Jego Syna. Módlcie się, aby nasz lud, bardziej zgłodniały Chleba Życia niż chleba materialnego, opierał się czyhającym pokusom materializmu i pozostał wierny Błogosławieństwu Ubogich¹³.

Poprzez te próby Bóg nas sprawdza. Módlcie się, aby nasza odpowiedź spełniła jego zamiary dotyczące naszej ojczyzny¹⁴.

Polska weszła do historii ze śpiewem na chwałę Matki Bożej. Jednym z najstarszych polskich dokumentów pisanych jest pieśń maryjna: „BOGURODZICA DZIEWICA”¹⁵. Kodeks naszych praw z 1506 r.¹⁶ zaczyna się od pierwszej zwrotki tej pieśni, która stała się hymnem narodowym. Cała nasza historia została ukształtowana przez kult maryjny tak głęboko zakorzeniony w duszy naszego narodu, że jego przyjaciele, a nawet wrogowie, widzą w nim jego „znak rozpoznawczy”.

Z tych wszystkich powodów 3 maja 1966 r.¹⁷, w święto Matki Bożej Królowej Polski, w sanktuarium na Jasnej Górze, naród polski uroczście odnowi swoje chrześcijańskie przyrzeczenia, oddając się Matce Bożej poprzez ŚLUBOWANIE ŚWIĘTEGO ZNIEWOLENIA za wolność Kościoła¹⁸.

13 Mt 5, 3.

14 W wersji listu do episkopatu Portugalii zamiast „naszej ojczyzny” jest „Polski”.

15 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

16 Statut Łaskiego – zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

17 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

18 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Latka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249. Było to nawiązanie do Ślubów Lwowskich Jana II Kazimierza z 1 IV 1656 r.

Ogłaszając Najświętszą Maryję Pannę „Matką Kościoła”¹⁹, Ojciec Święty Paweł VI²⁰ spełnił nasze najgorętsze życzenia, ponieważ doświadczenie tysiąclecia pokazało nam, że łaska Maryi zależy od jej SYNA – GŁOWY MISTYCZNEGO CIAŁA oraz że czuwa ona nad swoim Kościołem, jak niegdyś czuwała nad kolebką Wcielonego Słowa, z troskliwą pieczołowitością i najwyższą skutecznością. A my, zawierając się Dziewicy Maryi, mamy pewność, że „zawładnie” nami Chrystus, na chwałę Trójcy Przenajświętszej.

Pozwólcie nam również wyrazić pragnienie, abyście przybyli pomimo dzielących nas odległości jak najliczniej na obchody naszego Milenium Chrztu. Powitamy was z radością, a Wy będziecie mieli okazję nawiązania kontaktu z naszym narodem, który tak gorliwie przygotowuje się do tej wielkiej rocznicy.

Z szacunkiem i z pokorą pozdrawiamy Was, w Chrystusie Panu, przez Jego Matkę, Dziewicę Maryję, MATKĘ KOŚCIOŁA.

Rzym, 18 listopada 1965

19 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczystie ogłosił Maryję Matką Kościoła.

20 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) – święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

**SZABLON
W JĘZYKU
FRANCUSKIM**

WARIANT B

**KONGO
LAOS
MADAGASKAR
RUANDA-BURUNDI
PATRIARCHA
JEROZOLIMY
PATRIARCHA
ALEKSANDRII
PATRIARCHA
ANTIOCHII
(MARONICKI)
PATRIARCHA
ANTIOCHII
(MELCHICKI)
ARCYBISKUP
GRECKOKATOLICKI
AKKI, HAJFY,
NAZARETU
I CAŁEJ GALILEI**

SPP/II.3.45

18.XI.1965

269

SON EMINENCE BEATISSIME
LE CARDINAL STEPHANOS I SIDAROUS
PATRIARCHE D' ALEXANDRIE

SPP/11.3.45

250

EMINENCE BEATISSIME,

L'une des grâces du Concile Oecuménique Vatican II, dont nous ne saurions trop remercier la Divine Providence, est de nous avoir permis d'établir des liens d'amitié, par des contacts directs, avec les Eglises de l'Orient.

Nos rencontres dans l'aula conciliaire, les interventions au cours des sessions nous ont fait mieux comprendre les problèmes qui vous préoccupent comme, d'autre part, les nombreux témoignages que vous nous avez donnés de l'intérêt que vous portez à la Pologne, ont resserré les liens qui nous unissent dans le Corps Mystique du Christ.

Ceci nous incite à vous communiquer une nouvelle qui est au centre de nos préoccupations pastorales. Dans son infinie Miséricorde Dieu a permis qu'à la clôture du Concile Oecuménique Vatican II la Pologne célèbre le premier millénaire de son appartenance à l'Eglise du Christ / 966-1966 /.

Par son mariage, en 966, avec la princesse tchèque Dobrawa, Mieszyslaw I-er, duc de Pologne, s'engagea à partager sa foi chrétienne. Les chroniques rapportent qu'à partir de cette date la Pologne eut son premier évêque missionnaire, Jordan, qui dépendait directement du Pape Jean XIII. Telles étaient les structures politiques et sociales de l'époque que seul le baptême du chef, roi ou prince, désirait de la conversion de tout son peuple. Nous pouvons donc considérer à juste titre l'an 966 comme début de notre premier millénaire chrétien.

SPP/11.3.45

Dès 1957, donc bien avant le Concile, nous avons décidé de nous préparer aussi dignement que possible à ce grand tournant de notre histoire.

Vous savez sans doute, Eminence Béatissime, que la capitale spirituelle de la Pologne se trouve à Częstochowa, dans le sanctuaire de la "Vierge Noire", Reine de la Pologne, qui nous a donné tant de preuves au cours des siècles, de sa protection. C'est donc face à son icône que nous avons commencé, en 1957, notre "GRANDE NEUVAINÉ" : neuf ans de préparation humble et intense à notre Millénaire, éclairant coup sur coup différents aspects de notre vie chrétienne : la famille, la jeunesse, le monde du travail en quête de consécration, le bien commun et l'ordre social, le renouveau de toutes choses dans le Christ. Tout notre programme était axé sur les deux pôles complémentaires : du MISÉRERE et du MAGNIFICAT.

En considérant notre passé, nous prenons conscience de nos fautes et péchés par omissions, mais aussi de l'infinie Miséricorde qui n'a jamais cessé de nous combler bien au-delà de nos mérites. Pendant ce premier Millénaire, par la grâce de Dieu, la Pologne est restée fidèle à l'Évangile et à la Croix du Christ Seigneur, en portant témoignage de sa foi au milieu des nations. Ses frontières ont coïncidé avec celles de l'Église catholique et ce n'est pas sans raison qu'au cours des siècles on l'ait appelée " rempart de la chrétienté".

Nous vous prions donc, Eminence Béatissime, de vous unir à notre MAGNIFICAT. A cet effet nous vous demandons humblement de nous offrir, au cours de 1966, UN JOUR DE PRIERES aux intentions de la Pologne catholique.

Avec votre peuple, demandez pour le nôtre LA GRACE DE LA PERSISTENCE, DE LA FIDÉLITÉ. Vous n'ignorez certes pas que notre foi est mise à l'épreuve et que Dieu nous fait l'honneur de partager très intimement

les mystères de la Passion de son Fils. Priez que notre peuple, plus affamé du Pain de vie que de pain matériel, résiste aux tentations des matérialismes qui le guettent et demeure fidèle à la Béatitude des Pauvres.

Par les épreuves, Dieu nous interroge. Priez que notre réponse soit à la hauteur de ses desseins sur notre patrie.

La Pologne est entrée dans l'histoire en chantant les gloires de la Vierge Marie. Son plus ancien document écrit : "BOGURODZICA DZIERWICA" est un cantique marial. Le code de nos lois de 1906 commence par la première strophe de ce cantique, devenu hymne national. Toute notre histoire a été modelée par le culte marial si profondément ancré dans l'âme de notre peuple que ses amis, et même ses ennemis, y voient son signe distinctif.

Pour toutes ces raisons, le 3 Mai 1966, fête de Notre-Dame Reine de la Pologne, le peuple polonais renouvellera solennellement, au Sanctuaire de Jasna Góra /Yaana Goura/ à Częstochowa, ses promesses chrétiennes, en se consacrant à Notre-Dame par vœu de saint esclavage, pour la liberté de l'Église.

En proclamant la Vierge Marie "Mère de l'Église", le Saint Père Paul VI a comblé nos vœux les plus ardents, car une expérience millénaire nous a bien démontré que la grâce de Marie est toute en fonction de son Fils, CHEF et CORPS Mystique, et qu'elle veille sur son Église, comme jadis elle a veillé sur le berceau du Verbe Incarné, avec une tendre sollicitude et une souveraine efficacité. En nous livrant à la Vierge Marie, nous avons la certitude de nous laisser "saisir" par le Christ, à la gloire de la Très Sainte Trinité.

Permettez-nous également, Eminence Beatissime, de vous exprimer le vœu de vous voir arriver aussi nombreux que possible et malgré les distances qui nous séparent, aux fêtes de notre millénaire chrétien. Nous vous accueillerons avec joie et vous aurez l'occasion de prendre

SPP/II.3.45

- 4 -

253

contact avec notre peuple qui se prépare avec tant de ferveur à ce grand anniversaire.

Nous vous saluons respectueusement et humblement, Eminence Béditissime, dans le Christ Seigneur, par la Vierge Theotokos.

Rome, le 7 Décembre 1965.

JEGO EMINENCJA
KARDYNAŁ STEFAN
I SIDAROUSS PATRIARCHA
ALEKSANDRII
JEGO EMINENCJA
KARDYNAŁ PAUL-PIERRE
MÉOUCHI PATRIARCHA
MARONITÓW
JEGO EMINENCJA
KARDYNAŁ MAXIMOS
IV SAIGH, PATRIARCHA
MELCHITÓW
JEGO EKSCELENCJA
ARCYBISKUP ALBERT
GORI, PATRIARCHA
JEROZOLIMY,
JEGO EKSCELENCJA
CZCIGODNY GEORGES
HAKIM ARCYBISKUP
GALILEI
KOLEGIALNE ORĘDZIE
BISKUPÓW POLSKICH
DO EPISKOPATU KONGA,
LAOSU, MADAGASKARU,
RUANDY-BURUNDI¹

Wasza Eminencjo²,

Jedną z łask Soboru Watykańskiego II³, za którą nie potrafilibyśmy wy-
starczająco dziękować Bożej Opatrzności, była możliwość nawiązania
przyjaźni poprzez bezpośrednie kontakty z Kościołami wschodnimi.

Nasze spotkania w auli soborowej oraz wystąpienia w trakcie sesji,
pozwoliły nam lepiej zrozumieć problemy, które Was zajmują, natomiast
liczne świadectwa waszego zainteresowania Polską zacieśniły więzi,
które nas łączą w Mistycznym Ciele Chrystusa.

1 Do każdego z wymienionych episkopatów wystosowano osobny dokument zaadre-
sowany wyłącznie do niego.

2 W wypadku nie kardynałów używano sformułowania tu i dalej „Czcigodni Ojcowie
i Najdrożsi Bracia w Chrystusie Panu / Czcigodny Ojcze i Najdroższy Bracie w Chrystu-
sie Panu”.

3 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża
Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowa-
nie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

To zaś zachęca nas do przekazania Wam wiadomości, która znajduje się w centrum naszych duszpasterskich trosk. W swym nieskończonym Miłosierdziu Bóg dopuścił, aby na zakończenie Soboru Watykańskiego II Polska obchodziła pierwsze tysiąclecie swojej przynależności do Kościoła Chrystusa (966–1966).

Poprzez ślub w 966 r. z księżniczką czeską Dobrawą⁴ Mieszko I⁵, książę Polski, zaangażował się w szerzenie wiary chrześcijańskiej. Kroniki podają, że począwszy od tej daty, Polska miała swojego pierwszego biskupa misyjnego, Jordana⁶, podległego bezpośrednio Papieżowi Janowi XIII⁷. Takie bowiem były struktury polityczne i społeczne tamtej epoki, że jedynie chrzest władcy, króla lub księcia, decydował o nawróceniu całego narodu. Możemy zatem słusznie uznawać rok 966 za początek naszego pierwszego tysiąclecia chrześcijańskiego.

W 1957 r., na długo przed Soborem, postanowiliśmy przygotować się jak najbardziej godnie na ten wielki przełom w naszej historii.

Wasza Eminencja niewątpliwie wie o tym, że duchowa stolica Polski znajduje się w Częstochowie⁸, w sanktuarium „Czarnej Madonny”⁹, Królowej Polski, która poprzez wieki dawała nam liczne dowody swo-

4 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

5 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

6 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

7 Jan XIII (zm. 972) – papież od 965 r., Rzymianin, współpracownik cesarza Ottona I i Ottona II, przychylnie nastawiony do reformy Cluny. Wyraził zgodę na misję chrześcijańską w Polsce. O dyskusji na temat zależności od Stolicy Apostolskiej pierwszego polskiego biskupstwa zob. A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992; D. A. Sikorski, *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.

8 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

9 Czarna Madonna – Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

jej opieki. Dlatego przed jej ikoną rozpoczęliśmy w 1957 r. naszą „Wielką Nowennę”¹⁰: dziewięć lat pokornego i intensywnego przygotowania do naszego Milenium, oświetlając różne aspekty naszego chrześcijańskiego życia, rodzinę, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, dobro wspólne i porządek społeczny, odnowienie wszystkich rzeczy w Chrystusie. Cały nasz program skupiał się na dwóch uzupełniających się biegunach MISERERE¹¹ i MAGNIFICAT¹².

Rozmyślając nad naszą przeszłością, zdajemy sobie sprawę z naszych błędów i grzechów zaniedbania, ale także z nieskończonego Miłosierdzia, które nigdy nie przestawało nas zalewać ponad nasze zasługi. W ciągu tego pierwszego tysiąclecia, z łaski Bożej, Polska pozostawała wierna Ewangelii i Krzyżowi Pana Jezusa Chrystusa, dając świadectwo swojej wiary innym narodom. Jej granice zbiegały się z granicami Kościoła katolickiego i nieprzypadkowo na przestrzeni wieków nazywano ją „przedmurzem chrześcijaństwa”¹³.

Prosimy zatem Waszą Eminencję o dołączenie do naszego MAGNIFICAT. W tym celu pokornie prosimy Waszą Eminencję o ofiarowanie nam, w 1966 r., JEDNEGO DNIA MODLITW w intencji Polski katolickiej.

Wraz z waszym ludem prosicie dla naszego ludu o ŁASKĘ WYTRWAŁOŚCI I WIERNOŚCI. Zapewne Wasza Eminencja wie o tym, że nasza wiara jest wystawiona na próbę i że Bóg czyni nam zaszczyt intymnego uczestniczenia w misterium Męki Jego Syna. Módlcie się, aby nasz lud, bardziej zgłodniały Chleba Życia niż chleba materialnego, opierał się czyhającym pokusom materializmu i pozostał wierny Błogosławieństwu Ubogich¹⁴.

Poprzez te próby Bóg nas sprawdza. Módlcie się, aby nasza odpowiedź spełniła Jego zamiary dotyczące naszej ojczyzny.

Polska weszła do historii ze śpiewem na chwałę Matki Bożej. Jednym z najstarszych polskich dokumentów pisanych jest pieśń maryjna:

10 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

11 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

12 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

13 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

14 Mt 5, 3.

„BOGURODZICA DZIEWICA”¹⁵. Kodeks naszych praw z 1506 r.¹⁶ zaczyna się od pierwszej zwrotki tej pieśni, która stała się hymnem narodowym. Cała nasza historia została ukształtowana przez kult maryjny tak głęboko zakorzeniony w duszy naszego narodu, że jego przyjaciele, a nawet wrogowie, widzą w nim jego „znak rozpoznawczy”.

Z tych wszystkich powodów 3 maja 1966 r.¹⁷, w święto Matki Bożej Królowej Polski, w sanktuarium na Jasnej Górze, naród polski uroczyście odnowił swoje chrześcijańskie przyrzeczenia, oddając się Matce Bożej poprzez ślubowanie świętego zniewolenia za wolność Kościoła¹⁸.

Ogłaszając Najświętszą Maryję Pannę „Matką Kościoła”¹⁹, Ojciec Święty Paweł VI²⁰ spełnił nasze najgorętsze życzenia, ponieważ doświadczenie tysiąclecia pokazało nam, że łaska Maryi zależy od jej SYNA – GŁOWY MISTYCZNEGO CIAŁA oraz że czuwa ona nad swoim Kościołem, jak niegdyś czuwała nad kolebką Wcielonego Słowa, z troskliwą pieczołowitością i najwyższą skutecznością. A my, zawierając się Dziewicy Maryi, mamy pewność, że „zawładnie” nami Chrystus, na chwałę Trójcy Przenajświętszej.

Wasza Eminencjo, chcielibyśmy wyrazić nasze pragnienie goszczenia Waszej Eminencji, wraz z jak najliczniejszą reprezentacją, pomimo

15 *Bogurodzica* – najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznanne. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

16 Statut Łaskiego – zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

17 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

18 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatła, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249. Było to nawiązanie do Ślubów Lwowskich Jana II Kazimierza z I IV 1656 r.

19 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

20 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) – święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

dzielących nas odległości, na naszych uroczystościach obchodów Milenium Chrztu. Powitamy was z radością, a wy będziecie mieli okazję nawiązania kontaktu z naszym narodem, który tak gorliwie przygotowuje się do tej wielkiej rocznicy.

Przesyłamy nasze pokorne i pełne szacunku pozdrowienia, w Chrystusie Jezusie, za pośrednictwem Dziewicy Theotokos.

Rzym, 7 grudnia 1965 r.

**SZABLON
W JĘZYKU
HISZPAŃSKIM**

C E L A M
A R G E N T Y N A
B O L I W I A
C H I L E
D O M I N I K A N A
E K W A D O R
G W A T E M A L A
H O N D U R A S
K O L U M B I A
K O S T A R Y K A
K U B A
M E K S Y K
N I K A R A G U A
P A N A M A
P A R A G W A J
P E R U
S A L W A D O R
U R U G W A J
W E N E Z U E L A

Roma, 18.XI.1965

**Emos.Sres. Cardenales, Exmos.Rvdsmos.Sres. Arzobispos
y Obispos de la Iglesia Latino-Americana.**

Venerables Hermanos,

Uno de los bienes del Concilio Ecumenico Vaticano II, que por cierto no sabremos agradecer bastante a la Divina Providencia, es sin duda alguna, el haber nos proporcionado la posibilidad de establecer tantos lazos de sincera amistad a través del contacto directo que hemos tenido con vosotros, Venerables Hermanos: Cardenales, Arzobispos y Obispos de la Iglesia Latino-Americana.

Estos encuentros en el aula conciliar, vuestras intervenciones a lo largo de las Sesiones, si por una parte nos han permitido ver y comprender los problemas que os preocupan, por otra nos convencieron tambien de vuestro interés y amor por nuestra querida patria, Polonia. Fueron múltiples los testimonios de vuestras delicadezas. Toda esta caridad, confiamos, ha apretado aún más estos lazos que nos unen a todos en el Cuerpo Místico de Cristo.

Animados, entonces, por este espíritu, venimos, Venerables Hermanos, a comunicaros con toda alegría lo que es el centro de nuestras preocupaciones pastorales en la hora actual. - Dios en su infinita Misericordia ha permitido que coincidiendo con la clausura del Concilio Ecumenico Vaticano II, Polonia va a celebrar el primer milenario de su incorporación a la Iglesia de Cristo, realizandose esta, gracias a la decisión del Rey polaco, Mieczyslaw I, que por contraer matrimonio con la católica princesa de Bohemia, Dobrawa, se ha convertido él y con él todo su pueblo.

He aquí nuestra noticia! De aquí, que desde el año 1956, por tanto mucho antes del Concilio, decidimos prepararnos debidamente y lo mejor posible a este gran acontecimiento en nuestra Historia.

Bien conocido está, Venerables Hermanos, que la capital espiritual de Polonia no es otra sino la de Czestochowa, con su famoso santuario de la Virgen Negra, Reina de Polonia, que tantas pruebas de amor y protección nos ha manifestado a través de los siglos.

Así, pues, a los pies de la Virgen, ya en el año 1956 hemos empezado nuestra "Gran Novena Nacional". Empezaron a correr desde aquella fecha nueve años de preparación humilde e intensa, para este jubileo milenario, con un examen sincero y decidido, para esclarecer punto por punto los diferentes aspectos de nuestra vida cristiana:

la familia, la juventud, el mundo de trabajo en ansias de consagración, el bien común el orden social, en una palabra, una intensa labor de renovación completa en Cristo Jesús.

Este examen no fué tan solo una cosa teórica y cerebral, sino que se desarrolló entre dos fundamentales polos: el del MISERERE y el del MAGNIFICAT.

Viendo este pasado nuestro, tenemos conciencia de nuestras faltas y omisiones y nos confesamos pecadores, pero al mismo tiempo reconocemos la Infinita Misericordia de Dios que jamás ha cesado de colmarnos, yendo mucho más allá de nuestros méritos. Porque durante este primer Millenium, por la gracia de Dios, Polonia se ha mantenido siempre fiel al Evangelio y a la Cruz de Cristo Nuestro Señor, manifestando con valentía ante las demás Naciones el testimonio de su fe. Sus fronteras han coincidido siempre con las de la Iglesia católica y con razón bien justificada se haya llamado a través de los siglos: *antemurale cristianitatis*.

Con corazón entonces contrito, pero al mismo tiempo lleno de gratitud a Dios Nuestro Señor, nos presentamos ante vosotros, Venerables Hermanos, rogando, que os unáis a nuestro MISERERE, pero sobre todo a nuestro MAGNIFICAT. A este efecto, humildemente os pedimos, nos ofrezcáis durante el año jubilar que comienza el 1 de enero y termina con la Noche Vieja del 1966, un DIA de ORACIÓN en

vuestras respectivas Diócesis, per las intenciones de la católica Polonia. Pedid con vuestro pueblo para el nuestro, la gracia de la Perseverancia y de Fidelidad. No ignorais, que nuestra fé ha sido probada y que Dios nos hace honor de participar muy intimamente de los misterios de la Pasión de Su Hijo. Rogad, pues, para que nuestro pueblo más hambriento del Pan de Vida que del material de cada día, resista a las tentaciones de materialismos que le rodean y que se mantenga fiel a la Bienaventuranza de los pobres.

Aún más. Por las pruebas Dios nos examina. Pedid, tambien, que nuestra respuesta esté a la altura de sus designios sobre nuestra querida patria.

Polonia ha entrado en la Historia cantando las glorias de la Virgen Maria. Uno de sus documentos escritos, más antiguos: "Bogu Rodzica Dziewica", es un cántico mariano. Haciendo honor a esta obra tan célebre, el Código de nuestras Leyes del 1506 empieza sus paginas precisamente con la primera estrofa de este cántico, convertido después en himno nacional. Toda nuestra Historia - no ignorais - ha sido moderada por este culto mariano, tan profundamente arraigado en el alma de nuestro pueblo. Nada extraño, que los amigos y aún nuestros enemigos han visto en el su distintivo.

Por todas estas razones, el 3 de mayo de 1966, fiesta de Nuestra Señora la Reina de Polonia, el pueblo polaco, en acción de

gracias y para perpetua fidelidad, renovará solemnemente en el Santuario de Jasna Gora, sus cristianas promesas, consagrandose a la Virgen Maria con voto de Santa Esclavitud por la libertad de la Iglesia.

Polonia se hará esclava de Maria, Madre de Dios y entregará su futuro en Sus maternales manos. Es por tanto aquí, donde nos permitimos a recordar, que el Santo Padre, Pablo VI, al proclamar a la Virgen Maria, Madre de la Iglesia, ha colmado nuestros más ardientes deseos, ya que una experiencia milenaria nos ha demostrado que la mediación de Maria está siempre en función de su Hijo, Cabeza del Cuerpo Místico, y que Ella vela sobre la Iglesia como en su tiempo veló sobre la cuna del Verbo Encarnado, con una solícita ternura y soberana eficacia.

Al confiarnos a la Virgen, tenemos la certeza de dejarnos posesionar por Cristo para la mayor gloria de la Santísima Trinidad.

Permitidnos también, Venerables Hermanos, que os expresemos el deseo de veros llegar para las fiestas de nuestro milenario cristiano, en el mayor número posible, y a pesar de la distancia que nos separa. Os invitamos, Venerables Hermanos, con sincera alegría. Tendreis entonces ocasión de tomar contacto con este pueblo que con tanto fervor se prepara a su gran jubileo.

Os saludamos respetuosa y humildemente en Cristo Nuestro
Señor con Su Madre, la Virgen María, Madre nuestra y Madre de la
Iglesia.

+ Stefan Cost. Uspary L.
Primeros Pobovicia

+ Antonius Baranish
Archiep. Pomaniensis

+ Boleslaw Kromycki, Archiep. Toron.
de Cracowia

+ Casimir Wojtyła
Archiep. copus Meropulit. Cracovianus

+ Casimir Jankowski

+ Michael Plepior, Ord. Lodzensis

+ Piotr Katus, Ep. pus Lublin

+ Antoni Pastowski, ep. pus Vladichonensis

+ Fr. Jozef Sz. in Opole

+ Stefan Janczyk, Epus Cestochonensis

+ Stefan Jankowski, Epus Polensis

+ Julian Falkowski, Epus Lublinski

- Joannes Jorosewicz Adm. Apot. Polceus
 + Franciscus Gaj Ep. in Opole
 + Georgius Helwig Episcopus Pannonicus
 + Stephanus Hancle episcopus Croato-Slavonicus
 + Hieronymus Jedurz episcopus coadiutor Haborovicus
 + Stanislaus Janciel - Vic. Cap. Suerovicus
 + Josephus Hrbacz Episcopus Vic. Cap. Olav.
 + Carolus Pohn Episcopus Aux. in Tarnob.
 + Jan Zales episcopus auxil. Madziaricus
 + Necessarius Majorski episcopus Aux. Varsovicus
 + Franciscus Jedwabni episcopus auxil. Posnaniensis
 + Ludovicus Hunka episcopus auxil. in Krakow.
 + Christophorus Kowalski episcopus auxil. Culmensis
 + Georgius Finke episcopus auxil. in Gnesna
 + Georgius M. Szwed Episcopus Aux. Varsaviensis
 + Joannes Leswick episcopus auxil. in Juriano
 + Theodoricus Szarynski episcopus auxil. Varsaviensis
 + Necessarius Thonowicz episcopus auxil. in Lodow.
 + Paulus Rutenki episcopus auxil. in Grodno
 + Jan Wessinski episcopus auxil. in Plock
 + Josephus Ruzycy aux episcopus Ratornicus
 + Ladislaus Rubij episcopus auxil. Gnesnensis
 + Henricus Grondzil episcopus auxil. in Opole
 + Bohdan Beyze episcopus auxil. Lodzensis
 + Julianeus Gwizdzki episcopus auxil. Cracoviensis

Emosmos.Sres. Cardenales,Excmos.Rvdsmos.Sres. Arzobispos
y Obispos de la Iglesia Latino-Americana.

Venerables Hermanos:

Uno de los bienes del Concilio Ecuménico Vaticano II, que por cierto no sabremos agradecer bastante a la Divina Providencia, es sin duda alguna, el habernos proporcionado la posibilidad de establecer tantos lazos de sincera amistad a través del contacto directo que hemos tenido con vosotros, Venerables Hermanos: Cardenales,Arzobispos y Obispos de la Iglesia Latino-Americana.

Estos encuentros en el aula conciliar, vuestras intervenciones a lo largo de las Sesiones, si por una parte nos han permitido ver y comprender los problemas que os preocupan, por otra nos convencieron también de vuestro interés y amor por nuestra querida patria,Polonia.Fueron múltiples los testimonios de vuestras delicadezas.Toda esta caridad, confiamos, ha apretado aún más estos lazos que unen a todos en el Cuerpo Místico de Cristo.

Animados, entonces, por este espíritu, venimos, Venerables Hermanos, a comunicaros con toda alegría lo que es el centro de nuestras preocupaciones pastorales en la hora actual.-Dios en su infinita Misericordia ha permitido que coincidiendo con la clausura del Concilio Ecuménico Vaticano II, Polonia va a celebrar el primer milenario de su incorporación a la Iglesia de Cristo, realizándose ésta, gracias a la decisión del Rey polaco, Mieczyslaw I, que por contraer matrimonio con la católica princesa de Bohemia, Dobrawa, se ha convertido él y con él todo su pueblo.

He aquí nuestra noticia! De aquí, que desde el año 1956, por tanto mucho antes del Concilio, decidimos prepararnos debidamente y lo mejor posible a este gran acontecimiento en nuestra Historia.

Bien conocido está, Venerables Hermanos, que la capital espiritual de Polonia no es otra sino la de Czestochowa, con su famoso santuario de la Virgen Negra, Reina de Polonia, que tantas pruebas de amor y protección nos ha manifestado a través de los siglos.

Así, pues, a los pies de la Virgen, ya en el año de 1956 hemos empezado nuestra "Gran Novena Nacional".Empezaron a correr desde aquella fecha nueve años de preparación humilde e intensa, para este jubileo milenario, con un examen sincero y decidido, para esclarecer punto por punto los diferentes aspectos de nuestra vida cristiana: la familia, la juventud, el mundo de trabajo en ansias de consagración, el bien común, el orden social, en una palabra, una intensa labor de renovación completa en Cristo Jesús.

Este examen no fue sólo una cosa teórica y cerebral, sino que se desarrolló entre dos fundamentales polos: el del MISERERE y el del MAGNIFICAT.

Viendo este pasado nuestro, tenemos conciencia de nuestras faltas y omisiones y nos confesamos pecadores, pero al mismo tiempo reconocemos la Infinita Misericordia de Dios que jamás ha cesado de colmarnos, yendo mucho más allá de nuestros méritos.Porque durante este primer Millenium, por la gracia de Dios, Polonia se ha mantenido siempre fiel al Evangelio y a la Cruz de Cristo Nuestro Señor, manifestando con valentía ante las demás Naciones el testimonio de su fe. Sus fronteras han coincidido siempre con las de la Iglesia católica y con razón bien justificada se haya llamado a través de los siglos: **antemurale cristianitatis.**

Con corazón entonces contrito, pero al mismo tiempo lleno de gratitud a Dios Nuestro Señor, nos presentamos ante vosotros, Venerables Hermanos, rogando, que os unáis a nuestro MISERERE, pero sobre todo a nuestro MAGNIFICAT. A este efecto, humildemente os pedimos, nos ofrecéis durante el año jubilar que comienza el 1 de Enero y termina con la Noche Vieja de 1966, un DIA de ORACION en vuestras respectivas Diócesis, por las intenciones de la católica Polonia. Pedid con vuestro pueblo para el nuestro, la gracia de la Perseverancia y de Fidelidad. No ignoráis, que nuestra fe ha sido probada y que Dios nos hace honor de participar muy íntimamente de los misterios de la Pasión de Su Hijo. Rogad, pues, para que nuestro pueblo más hambriento del Pan de Vida que del material de cada día, resista a las tentaciones de materialismo que le rodean y que se mantenga diel a la Bienaventuranza de los pobres.

Aun más. Por las pruebas Dios nos examina. Pedid, también, que nuestra respuesta esté a la altura de sus designios sobre nuestra querida patria.

Polonia ha entrado en la Historia, cantando las glorias de la Virgen María. Uno de sus documentos escritos, más antiguos: "Bogu Rodzica Dziewica", es en cántico mariano. Haciendo honor a esta obra tan célebre, el Código de nuestras Leyes del 1506 empieza sus páginas precisamente con la primera estrofa de este cántico, convertido después en himno nacional. Toda nuestra Historia- no ignoráis- ha sido moderada por este culto mariano, tan profundamente arraigado en el alma de nuestro pueblo. Nada extraño, que los amigos y aún nuestros enemigos han visto en él su distintivo.

Por estas razones, el 3 de Mayo de 1966, fiesta de Nuestra Señora la Reina de Polonia, el pueblo polaco, en acción de gracias y perpetua fidelidad, renovará solemnemente en el Santuario de Jasna Gora, sus cristianas promesas, consagrándose a la Virgen María con voto de Santa Esclavitud por libertad de la Iglesia.

Polonia se hará esclava de María, Madre de Dios y entregará su futuro en Sus maternales manos. Es por tanto aquí, donde nos permitimos a recordar, que el Santo Padre, Paulo VI, al proclamar a la Virgen María, Madre de la Iglesia, ha colmado nuestros más ardientes deseos, ya que una experiencia milenaria nos ha demostrado que la mediación de María está siempre en función de su Hijo, Cabeza del Cuerpo Místico, y que Ella vela sobre la Iglesia como en su tiempo veló sobre la cuna del Verbo Encarnado, con solícita ternura y soberana eficacia.

Al confiarnos a la Virgen, tenemos la certeza de dejarnos posesionar por Cristo para la mayor gloria de la Santísima Trinidad.

Permitidnos también, Venerables Hermanos, que os expresemos el deseo de veros llegar para las fiestas de nuestro milenario cristiano, en el mayor número posible, y a pesar de la distancia que nos separa. Os invitamos, Venerables Hermanos, con sincera alegría. Tendréis entonces ocasión de tomar contacto con este pueblo que con tanto fervor se prepara a su gran jubileo.

Os saludamos respetuosa y humildemente en Cristo Nuestro Señor con Su Madre, la Virgen María, Madre nuestra y Madre de la Iglesia.

STEFAN CARD. WYSZYNSKI

Prímado de Polonia

(Siguen otras firmas de muchos Obispos de Polonia)

Wasze Eksceleńce Kardynałowie, Najdostojniejsi i Przewielebni
Arcybiskupi i Biskupi Kościoła w Ameryce Łacińskiej,

Najczcigodniejsi Bracia,

Jednym z dóbr Soboru Watykańskiego II¹, za które z pewnością nie będziemy umieli być wystarczająco wdzięczni Bożej Opatrzności, jest niewątpliwie możliwość zawarcia szczerzej przyjaźni dzięki bezpośrednim kontaktom, jakie mieliśmy z Wami, Najczcigodniejsi Bracia Kardynałowie, Arcybiskupi i Biskupi Kościoła w Ameryce Łacińskiej.

Te spotkania w auli soborowej i Wasze wystąpienia podczas obrad pozwoliły nam z jednej strony dostrzec i zrozumieć sprawy, które Was niepokoją, a z drugiej, przekonały nas o Waszym zainteresowaniu i miłości do naszej ukochanej ojczyzny – Polski. Liczne były z Waszej strony dowody tej wrażliwości. To Miłosierdzie, któremu ufamy, jeszcze bardziej zacieśniło więzy łączące nas wszystkich na łonie Mistycznego Ciała Chrystusa.

Zachęteni zatem tym duchem pragniemy z wielką radością przekazać Wam, Najczcigodniejsi Bracia, to co znajduje się obecnie w centrum naszego duszpasterskiego posłannictwa. W swym Nieskończonym Miłosierdziu Bóg dopuścił, aby zakończenie Soboru Watykańskiego II zbiegło się w czasie z jubileuszem pierwszego Tysiąclecia przyłączenia Polski do Kościoła Chrystusowego, dzięki decyzji podjętej przez polskiego króla Mieszka I², który po zawarciu małżeństwa z czeską, katolicką księżniczką Dobrawą³, ochrzcił się wraz z całym polskim narodem.

Oto nasze wieści! Stąd też w roku 1956⁴, a zatem na długo przez Soborem, zdecydowaliśmy, że przygotujemy się należycie i najlepiej, jak umiemy, do tego wielkiego wydarzenia w naszej Historii.

1 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

2 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) – książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski. Nie był koronowany na króla.

3 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

4 Przypuszczalnie chodzi o Jasnogórskie Śluby Narodu – uroczysty akt przyrzeczeń złożony 26 VIII 1956 r. Matce Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze przez episkopat Polski i wiernych. Ponawiający i aktualizujący śluby Jana Kazimierza. Inicjatorem ślubów był prymas Stefan Wyszyński. Ich tekst powstał podczas internowania prymasa w Komańczy. W innych listach (Orędzie do Libanu i szablon francuskojęzyczny A) w tym miejscu jest odwołanie do 1957 r. – pierwszego roku Wielkiej Nowenny. Możliwe zatem, że w tym liście podano błędną datę.

Wszem i wobec wiadomo, Najczcigodniejsi Bracia, że duchową stolicą Polski jest Częstochowa⁵, wraz ze swoim słynnym sanktuarium Czarnej Madonny⁶, Królowej Polski, która na przestrzeni wieków dała nam tyle dowodów swej miłości i opiekuńczości.

Kłęcząc więc u stóp Maryi Dziewicy, już w 1956 r.⁷ rozpoczęliśmy realizowanie „Wielkiej Nowenny Narodowej”⁸. Od tamtego czasu upłynęło bez mała dziewięć lat pokornych i intensywnych przygotowań, aby jubileusz Milenium był obchodzony po szczerym i wnikliwym zbadaniu punkt po punkcie różnych aspektów naszego chrześcijańskiego życia, takich jak rodzina, młodzież, świat pracy w poszukiwaniu uświęcenia, wspólne dobro i porządek społeczny. Jednym słowem, była to intensywna praca nad odnową w Jezusie Chrystusie.

Badanie to miało nie tylko charakter teoretyczny i intelektualny, bowiem rozwijało się między dwoma fundamentalnymi biegunami, jakimi są MISERERE⁹ i MAGNIFICAT¹⁰.

Spoglądając w przeszłość, świadomi jesteśmy własnych błędów i zaniedbań, i wyznajemy, że jesteśmy grzeszni, lecz jednocześnie wiemy, że Nieskończone Miłosierdzie Boże nigdy nie przestało nas wypełniać i jest większe od naszych zasług. Dzięki Bożej łasce, w ciągu tego pierwszego Tysiąclecia Polska pozostawała wierna Ewangelii i Krzyżowi Chrystusa Naszego Pana, dając odważnie świadectwo swojej wiary przed innymi narodami. Jej granice były zawsze granicami Kościoła katolickiego i nie bez powodu przez całe wieki Polska słusznie zwana była przedmurzem chrześcijaństwa¹¹.

5 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których wprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

6 Czarna Madonna – Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

7 Błędna data. W rzeczywistości Wielka Nowenna rozpoczęła się w 1957 r.

8 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

9 Z łac. zmiłuj się. Nawiązanie do Psalmu 51.

10 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

11 Na temat używania tego terminu zob. A. Rajewski, *Stefan Wyszyński wobec idei Przedmurza w myśli historycznej Oskara Haleckiego*, „Klio Polska”, Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej, t. 7 (2015), s. 169–193.

Ze skrucną w sercu, ale i z wdzięcznością dla Pana Naszego zwracamy się do Was, Najczcigodniejsi Bracia, z prośbą o przyłączenie się do naszego MISERERE, ale nade wszystko o przyłączenie się do naszego MAGNIFICAT. Dlatego prosimy Was pokornie, abyście podczas roku jubileuszowego, który zaczyna się 1 stycznia, a kończy 31 grudnia 1966 r., ofiarowali jeden DZIEŃ MODLITWY w swoich diecezjach w intencji katolickiej Polski. Pomódlcie się wraz ze swoim ludem za naszą wytrwałość i wierność. Nie lekceważcie tego, że nasza wiara została dowiedziona i że Bóg obdarzył nas zaszczytem tak bliskiego uczestniczenia w misterium Męki Swego Syna. Módlcie się zatem, aby naród nasz, łaknący bardziej Chleba Życia niż materialnego chleba powszedniego, oparł się pokusom otaczających go materializmów i pozostał wierny błogosławieństwu ubogich¹².

Ponadto, Bóg nas sprawdza, poddając nas próbom. Módlcie się więc również o to, aby nasza odpowiedź była godna Jego planów w stosunku do naszej ukochanej ojczyzny.

Polska weszła do Historii ze śpiewem ku chwale Maryi Panny. Jednym z najstarszych zabytków naszego piśmiennictwa jest hymn maryjny „Bogu Rodzica [sic!] Dziewica”¹³. Oddając cześć temu słynnemu dziełu, kodeks naszych praw z 1506 r.¹⁴ zawiera pierwszą strofę tej pieśni, która z czasem przekształciła się w hymn narodowy. Nie zapominajcie o tym, że cała nasza Historia naznaczona była kultem maryjnym, głęboko zakorzenionym w duszy polskiego narodu. Nie dziwi zatem, że nasi przyjaciele, a nawet wrogowie, widzieli w nim wyróżniającą nas cechę.

Ze wszystkich tych powodów dnia 3 maja 1966 r.¹⁵, czyli w święto Matki Bożej Królowej Polski, cały polski naród, wdzięczny i zawsze wierny, dokona w sanktuarium maryjnym na Jasnej Górze uroczystego aktu odnowienia swoich chrześcijańskich przyrzeczeń, oddając się Matce Bożej, poprzez ślubowanie świętego zniewolenia za wolność Kościoła¹⁶.

12 Mt 5, 3.

13 *Bogurodzica* — najstarsza polska pieśń religijna, czas i miejsce powstania dyskusyjne, autorstwo nieznane. Do XV w. hymn rycerski i kościelny. Najstarsza część obejmuje 9 wersów. Tradycja wiązała jej powstanie ze św. Wojciechem.

14 Statut Łaskiego — zbiór praw i przywilejów obowiązujących w Królestwie Polskim opracowany przez kanclerza i późniejszego prymasa Polski Jana Łaskiego, wydany drukiem w 1506 r. w Krakowie.

15 3 maja — polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

16 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Latka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249. Było to nawiązanie do Ślubów Lwowskich Jana II Kazimierza z 1 IV 1656 r.

Polska stanie się niewolnicą Maryi, Matki Boga, i odda się w Jej Matczyne ręce. Dlatego właśnie tutaj pozwalamy sobie na przypomnienie, że Ojciec Święty Paweł VI¹⁷, ogłaszając Dziewicę Maryję Matką Kościoła¹⁸, spełnił nasze najgorętsze pragnienia, bowiem tysiąc lat na łonie Kościoła pokazało nam, że Maryja zawsze pośredniczy między nami a swoim Synem, Głową Mistycznego Ciała, i że zawsze czuwa Ona nad Kościołem, tak jak w swoim czasie czuwała nad kołyską Wcielonego Słowa, z czułą zapobiegliwością i najwyższą skutecznością.

Powierając siebie Maryi Dziewicy, mamy pewność, że oddajemy się w posiadanie Chrystusowi Panu Naszemu, dla jeszcze większej chwały Przenajświętszej Trójcy.

Niech nam wolno będzie także, Najczcigodniejsi Bracia, wyrazić pragnienie ujrzenia Was jak najliczniej przybywających na obchody jubileuszu Tysiąclecia chrześcijaństwa, mimo dzielącej nas odległości. Zapraszamy Was zatem, Najczcigodniejsi Bracia, ze szczerą radością. Będziecie mieć okazję poznać naród, który z wielkim zapalem przygotowuje się do wielkiego jubileuszu.

Pozdrawiamy was z pokorą i szacunkiem w Chrystusie Panu Naszym, poprzez jego Matkę Dziewicę Maryję, Matkę naszą i Matkę całego Kościoła.

17 Św. Paweł VI papież, właśc. Giovanni Battista Montini (1897–1978) – święcenia kapłańskie w 1920 r., od 1923 r. pracował w dyplomacji papieskiej. Jeden z najbliższych współpracowników Eugenia Pacellego i później Piusa XII. Od 1954 r. arcybiskup Mediolanu, w 1958 r. mianowany kardynałem. Współpracował z Janem XXIII przy organizacji Soboru Watykańskiego II. Od 1963 r. papież Paweł VI. Beatyfikowany w 2014 r. i kanonizowany w 2018 r. przez Franciszka.

18 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczyście ogłosił Maryję Matką Kościoła.

**SZABLON
W JĘZYKU
POLSKIM**

**CZECHOSŁOWACJA
JUGOSŁAWIA
UKRAINA**

*Prin 5. 9. XII. 1965. Roma.
bez datuma i bez podpisu!*

LIST KOLEGIALNY POLSKICH BISKUPOW

DO EPISKOPATU JUGOSŁAWII

Najmilsi Bracia w Chrystusie!

Pragniemy podzielić się z Wami radosną nowiną. W 1966 roku Polska obchodzić będzie pierwsze Tysiąclecie swojej przynależności do Kościoła Chrystusowego.

W 966 roku polski książę Mieczysław przyjął chrzest zaślubiając księżniczkę czeską Dubrawę, spokrewnioną ze świętym Wacławem, siostrę świętej Młady, założycielki i ksieni najstarszego klasztoru w Pradze. Ze świtą Dobrawy przybył do Polski biskup misjonarz JORDAN. Kroniki stare głoszą że począwszy od tej daty Polska miała własną strukturę hierarchiczną: "Polonia coepit habere episcopum".

Jak więc widzicie, Bracia w Chrystusie, jest to w naszych dziejach data przełomowa, niezmiernej wagi. Na progu drugiego Tysiąclecia stajemy przed Panem dziejów z uczuciem skruchy i dziękczynienia.

Bijemy się wpiersi za wszystkie winy i zaniedbania. Za to, że źle gospodarzyliśmy talentami, które powierzył nam Boski Gospodarz. Ze złą lub niedbałą wolą krzyżowaliśmy Jego plany. Domine, MISERERE!

Lecz skrucha nasza rozkwita dziękczynieniem, w radosnym MAGNIFICAT. Boże Miłosierdzie przerasta grzechy świata, patrząc

wstecz na nasze dzieje sprawdzamy na każdym kroku ogrom łask "darmo danych" które kształtowały oblicze naszego narodu, w wierności Krzyżowi, Ewangelii, Bogurodzicy która czuwała nad kolebką Polski i nie przerwaniu otacza ją najczulszą, niemal namacalną opieką.

W swoich wyrokach miłosciwych dobry Bóg dopuścił żeby nasze Tysiąclecie zbiegło się z drugim Soborem watykańskim. Jest to wielką łaską dla nas, polskich biskupów, że mogliśmy się z Wami, Bracia najmilsi, spotykać na auli soborowej i że wspólne obrady, dla wspólnego dobra, zacieśniły węzły jakie nas łączą w mistycznym Ciele Chrystusowym, Kościele.

Sobór rozszerzył serca i umysły nasze na miarę prawdziwie "katolicką", a więc uniwersalną, w dążeniu organicznym ku JEDNOSCI: "Kath`holon". Uwrażliwił nas na potrzeby, pragnienia, trudy i udręki wszystkich naszych Braci Biskupów. Bardziej niż kiedykolwiek możemy dzisiaj rzec, za świętym Pawłem: "Quis infirmatur et ego non infirmor"? Wszystko jest nam wspólne w świętych Obcowaniu, zarówno troski jak i radości.

Możemy więc rzec, Bracia najmilsi, że Tysiąclecie chrześcijańskiej Polski jest i Waszym Tysiącleciem, gdyż nie tylko przypomina rozrost Kościoła nad Wisłą i Bugiem, między Odrą i Dniestrem, od Bałtyku po Morze Czarne w ciągu dziesięciu minionych wieków ale po wołuje Was wszystkich na świadków naszych ślubowań u progu drugiego Tysiąclecia, w poczuciu wielkiej, wspólnej odpowiedzialności za lud Boży któremu pasterzujemy.

Przez dziewięć lat sposobiliśmy się z wielką żarliwością na uroczystości Tysiąclecia, wedle programu który naświetlał kolejno wszystkie zagadnienia życia indywidualnego, rodzinnego, społecznego.

W dniu 3 maja 1966 roku, w święto Maryji, Królowej Polski, cały naród oczyszczony skruchą, odda się Jej w świętą niewolę miłości, za wolność Kościoła.

Ten akt oddania będzie nietylko epilogiem naszej wielkiej Nowenny Tysiąclecia, ale również owocem Soboru który w uroczystych orzeczeniach przypomniał nam rolę Bogurodzicy w Kościele Chrystusowym. Zbieżność naszych ślubowań z Konstytucją o Kościele napełnia nas otuchą. Jak złota nić przewija się przez nasze dzieje opieka Świętej Bożej Rodzicielki w której ręce miłosierne złożymy losy narodu na drugie Tysiąclecie. Chcemy z Jej pomocą trwać coraz mocniej w Kościele, którego Ona jest Matką. Wierzymy niezłomnie, że z Jej pomocą dochowamy wierności, choćby przyszło nam za nią płacić najwyższą cenę.

W tym duchu i w imię świętych Obcowania prosimy Was, Bracia najmilsi, o wyznaczenie DNIA MODLITW za Polskę w ciągu naszego roku jubileuszowego, celem wyjednania nam łask potrzebnych na drugie, chrześcijańskie Tysiąclecie. Byłoby dla nas wielką radością gdyby ten dzień skupiający Wasz lud Boży w modlach za Polskę, zbiegł się z naszym świętem narodowym.

Mimo dzielących nas odległości ufamy że również z Jugosławii przybędą do nas goście-pielgrzymi by doświadczyć jak szczerą jest nasza Pani i Królowa dla tych co ufnie do niej się garną. Od wisków, ale zwłaszcza od dziewięciu lat Jasna Góra rozbrzmiewa dziękczynnie-

niem za łaski, którymi Bóg, za przyczyną Bogurodzicy, odpowiada na modlitwy ludu Bożego. Są to w pierwszym rzędzie łaski duchowe, nawrócenia i skruchy uodporniające na pokusy będące chorobą naszego wieku. Tak jak ongiś, przed trzema wiekami /1655/, fale potopu rozbiły się o mury Częstochowy, znacząc zwrot w naszych dziejach ku ratunkowi narodu, podobnie i dziś ufamy niezłomnie że z pomocą Bożej Rodzicielki przezwyciężymy wszystkie próby. Nasze śluby narodowe w dniu 3 maja 1966 będą tedy wypełnieniem przyrzeczeń chrztu świętego który nas wszczepił w Kościół, Ciało mistyczne Chrystusa CAŁEGO, którego Maryja jest Matką.

Módlcie się, Bracia najdrożsi, żebyśmy wytrwali w wierności ślubowaniom złożonym na ręce naszej Pani Jasnogórskiej, Matki Kościoła i żeby za Jej przyczyną żadna siła ludzka ani żadna moc ciemności nie mogła nas oderwać od Chrystusa.

Słemy Wam, Bracia najmilsi, braterskie pozdrowienie w Panu Ukrzyżowanym i Zmartwychwstałym, przez Maryję, Królowę Polski.

KOLEKTIVNÍ DOPIS POLSKÝCH BISKUPŮ

ČESKOSLOVENSKÉMU EPISKOPÁTU

Nejmilejší bratři v Kristu !

Toužíme se s Vámi rozdělit o radostnou zprávu. V r. 1966 bude Polsko oslavovat první tisíciletí své příslušnosti k církvi Kristově.

V r. 966 přijal polský kníže Mieczyslaw křest, když si bral za ženu českou kněžnu Doubravku, která byla spřízněna se Svatým Václavem a sestrou sv. Mlady, zakladatelky a vedoucí nejstaršího kláštera v Praze. S doprovodem Doubravy přijel do Polska biskup - misionář JORDAN. Staré kroniky uvádí, že od této doby mělo Polsko vlastní hierarchistickou strukturu: Polonia coepit habere episcopum".

Jak tedy vidíte, bratři v Kristu, je to v našich dějinách mezník nesmírné důležitosti. Na prahu druhého tisíciletí stojíme před Pánem s pocitem pokory a díkuvzdání.

Bijeme se do prsou za veškerá provinění a zanedbání. Za to, že jsme špatně hospodařili s talenty, které nám svěřil božský hospodář. Se zlou nebo nedbalou vůlí jsme křížili jeho plány. Domine, MISERERE !

Ale pokora naše rozkvétá poděkováním v radostném MAGNIFICAT. Boží milosrdí přerůstá hříchy světa; dívajíc se vpřed na naše skutky ověřujeme si na každém kroku spoustu lásky "zdarma dané", která formovala tvářnost našeho národa, ve věrnosti kříži, evangeliu, Boží rodiče, která bděla nad kolébkou Polska a nepřetržitě zahrnuje ji nejcitlivější téměř hmatatelnou péčí.

Ve svých milostivých rozsudcích dobrý Bůh dopustil, aby naše tisíciletí se sběhlo s druhým koncilem ve Vatikánu. Je pro nás, polské biskupy, velkou milostí, že jsme se mohli s Vámi, nejmilejší bratři, setkávat v koncilové aule a že společné porady pro společně dobré upevnily pouta, která nás spojují v mystickém těle Kristově - Kostele.^x

Koncil rozšířil naše srdce i myšlení na úroveň vskutku "katolickou" a tudíž universální, k organické snaze po JEDNOTE: "Kath'olon". Upozornil nás na potřeby, touhy, těžkosti a strasti všech našich bratří - biskupů. Více než kdykoliv jindy můžeme dnes

^x bude asi: církvi

řící za svatým Pavlem: "Quis infirmatur et ego non infirmor ?"
Všechno je nám společné ve svatém styku, stejně tak starosti
jako radosti.

Můžeme tedy říci, nejmilejší bratři, že tisíciletí křesťanské-
ho Polska je i Vaším tisíciletím, jelikož nepřipomíná pouze roz-
mach církve nad Vislou a Bugem, mezi Odrou a Dněstrem, od Baltiku
až k Černému moři v průběhu míněných deseti staletí, ale vyzývá
Vás všechny za svědky našich slibů na prahu druhého tisíciletí
v pocitu velké společné odpovědnosti za lid Boží, který vedeme.

Přes 9 let připravovali jsme se s velkým zaujetím na oslavy
tisíciletí, včetně programu, který nastiňoval postupně veškeré
otázky individuálního, rodinného a veřejného života.

Dne 3.května 1966, ve svátek polské královny Marie, celý
národ, očištěn pokorou, se oddá Jí do svatého zajetí lásky,
za svobodu církve.

Tento akt odevzdání se nebude pouze epilogem naší velké
Nowenny tisíciletí, ale také plodem koncilu, který ve slavnostních
ohodnoceních nám připomněl roli Boží rodičky v církvi Kristově.
Totožnost našich slibů s ústavou o církvi naplňuje nás nadějí.
Jako zlatá nit se táhne našimi dějinami péče svaté Boží rodičky,
do jejíchž rukou milosrdně složíme osud národa do druhého tisící-
letí. Chceme s její pomocí setrvat ještě více v církvi, které ona
je matkou. Věříme pevně, že s její pomocí zůstaneme věrní, i kdy-
bychom měli za ni platit tu nejvyšší cenu.

V tomto duchu i ve jménu svatých styků prosíme Vás, nejmí-
lejší bratři, o stanovení dne modliteb za Polsko v průběhu na-
šeho jubilejního roku, s cílem získání pro nás milostí nutných
pro druhé křesťanské tisíciletí. Bylo by pro nás velkým potěše-
ním, kdyby ten den shromažďující Váš boží lid v modlitbách za
Polsko byl ve stejnou dobu, jako náš národní svátek.

Mimo rozdělujících nás vzdáleností doufáme, že rovněž z
Československa přijedou k nám hosté - poutníci, aby dokázali
jak štědrá je naše paní a královna pro ty, kteří s důvěrou

se k ní hrnou. Již staletí, ale zvláště posledních 9 let^X Jasna Góra rozhrímává díkuvzdáním za lásku, kterou Bůh^X příčiněním bohorodičky odpovídá na modlitby božího lidu. Jsou to v první řadě milosti duchovní, navrácení a pokora odporující pokusům našeho století. Jako dříve, před třemi staletími /1655/, se rozbily vlny potopy o zdi Czenstochové, znamenající zvrat v našich dějinách ke spáse národa, podobně i dnes doufáme nezlomně, že s pomocí bohorodičky překonáme zkoušky. Naše národní slibování dne 3.května 1966 budou tudíž splněním závazků svatého křtu, které do nás vštěpila církev, tělo mystické Kristovo celého, jehož Marie je matkou.

Modlete se, nejdražší bratři, abychom vytrvali ve věrnosti slibům složeným do rukou naší paní Jasnogórské, matky církve a aby s její pomocí žádná lidská síla ani žádná temná moc nemohla nás odtrhnout od Krista.

Zasíláme Vám, nejmilejší bratři, bratrské pozdravy v ukřižovaném a z mrtvých vstalém, přes Marii, královnu Polska.

+ Stefan kard. Wyszyński
Prymas Polski

Následují podpisy 35 biskupů.

^X Česky: "Světlá hora"

LIST KOLEGIALNY
POLSKICH BISKUPÓW
DO EPISKOPATU
CZECHOSŁOWACJI/
JUGOSŁAWII/UKRAINY¹

Najmilsi Bracia w Chrystusie!

Pragniemy podzielić się z Wami radosną nowiną. W 1966 r. Polska obchodzić będzie pierwsze Tysiąclecie swojej przynależności do Kościoła Chrystusowego.

W 966 r. polski książę Mieczysław² przyjął chrzest, zaślubiając³ księżniczkę czeską Dubrawę⁴, spokrewnioną ze świętym Waclawem⁵, siostrę świętej Młady⁶, założycielki i ksieni najstarszego klasztoru w Pradze. Ze świtą Dobrawy przybył do Polski biskup misjonarz JORDAN⁷. Kroniki stare głoszą, że począwszy od tej daty, Polska miała własną strukturę hierarchiczną: *Polonia coepit habere episcopum*⁸.

1 Do każdego z wymienionych episkopatów wystosowano osobny dokument zaadresowany wyłącznie do niego.

2 W oryginale użyto imienia Mieczysław. Mieszko I (zm. 992) książę polski z dynastii Piastów. Sprawował władzę od ok. 960 r., rozpoczął chrystianizację i zbudował podwaliny państwowości Polski.

3 Historycy przyjmują, że chrzest Mieszka nastąpił po ślubie z Dąbrówką w 965 r. Nie były to wydarzenia równoczesne.

4 Dąbrówka, Dobrawa (ok. 935–977) – czeska księżniczka, żona Mieszka I, matka Bolesława Chrobrego. Jej ślub z Mieszkiem w 965 r. poprzedził chrystianizację Polski.

5 Św. Waclaw (ok. 905–935?) – książę czeski z dynastii Przemyślidów (923/924–935?), zaangażowany w proces chrystianizacji Czech. Zamordowany przez młodszego brata – Bolesława I, męczennik i patron Czech.

6 Młoda Maria (? – po 983) – księżniczka z dynastii Przemyślidów siostra Dąbrówki, mniszka benedyktyńska, założycielka i ksieni opactwa w Pradze.

7 Według badaczy pierwsze biskupstwo misyjne w Polsce na czele z biskupem Jordanem założono w 968 r. Nie ma pewności, czy Jordan przebywał w Polsce od początku chrystianizacji i czy był biskupem przed 968 r. Zob. *Polonia coepit habere episcopum. The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.

8 Z łac. „Polska zaczęła posiadać biskupa” – cytat pochodzi z *Annales Bohemici*, gdzie został zapisany pod rokiem 968 – zob. *Böhmische Annalen*, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slawische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858, s. 301. Zob. T. Jasiński, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 109.

Jak więc widzicie, Bracia w Chrystusie, jest to w naszych dziejach data przełomowa, niezmiernej wagi. Na progu drugiego Tysiąclecia stajemy przed Panem dziejów z uczuciem skruchy i dziękczynienia.

Bijemy się w piersi za wszystkie winy i zaniedbania. Za to, że źle gospodarzyliśmy talentami, które powierzył nam Boski Gospodarz. Ze złą lub niedbałą wolą krzyżowaliśmy Jego plany. Domine, MISERERE!⁹

Lecz skrucha nasza rozkwita dziękczynieniem, w radosnym MAGNIFICAT¹⁰. Boże Miłosierdzie przerasta grzechy świata, patrząc wstecz na nasze dzieje, sprawdzamy [sic!] na każdym kroku ogrom łask „darmo danych”, które kształtowały oblicze naszego narodu, w wierności Krzyżowi, Ewangelii, Bogurodzicy, która czuwała nad kolebką Polski i nieprzerwanie otacza ją najczulszą, niemal namacalną opieką.

W swoich wyrokach miłościwych dobry Bóg dopuścił, żeby nasze Tysiąclecie zbiegło się z drugim soborem watykańskim¹¹. Jest to wielką łaską dla nas, polskich biskupów, że mogliśmy się z Wami, Bracia Najmilsi, spotykać na auli soborowej i że wspólne obrady, dla wspólnego dobra, zacieśniły więzy, jakie nas łączą w mistycznym Ciele Chrystusowym, Kościele.

Sobór rozszerzył serca i umysły nasze na miarę prawdziwie „katolicką”, a więc uniwersalną, w dążeniu organicznym ku JEDNOŚCI: „Kath’holon”¹². Uwrażliwił nas na potrzeby, pragnienia, trudy i udręki wszystkich naszych Braci Biskupów. Bardziej niż kiedykolwiek możemy dzisiaj rzec, za świętym Pawłem: „Quis infirmatur et ego non infirmor?”¹³ Wszystko jest nam wspólne w świętych Obcowaniu, zarówno troski jak i radości.

Możemy więc rzec, Bracia Najmilsi, że Tysiąclecie chrześcijańskiej Polski jest i Waszym Tysiącleciem, gdyż nie tylko przypomina rozrost Kościoła nad Wisłą i Bugiem, między Odrą i Dniestrem, od Bałtyku po Morze Czarne w ciągu dziesięciu minionych wieków, ale powołuje Was wszystkich na świadków naszych ślubowań u progu drugiego Tysiąclecia, w poczuciu wielkiej, wspólnej odpowiedzialności za lud Boży, któremu pasterzujemy.

9 Z łac. Panie zmiłuj się.

10 Z łac. uwielbia. Nawiązanie do hymnu maryjnego Łk 1, 46–55.

11 Sobór Watykański II (1962–1965) – 21. sobór powszechny zwołany przez papieża Jana XXIII i kontynuowany przez jego następcę Pawła VI. Jego celem było zreformowanie Kościoła katolickiego i dostosowanie go do warunków współczesnego świata.

12 Z grec. dotyczy całości.

13 Z łac. „Któż odczuwa słabość, bym i ja nie czuł się słaby?” (2 Kor 11:29) – przykład według *Biblii Tysiąclecia*.

Przez dziewięć lat¹⁴ sposobiliśmy się z wielką żarliwością na uroczystości Tysiąclecia wedle programu, który naświetlał kolejno wszystkie zagadnienia życia indywidualnego, rodzinnego, społecznego.

W dniu 3 maja 1966 r., w święto Maryi, Królowej Polski¹⁵, cały naród oczyszczony skruczą odda się Jej w świętą niewolę miłości, za wolność Kościoła¹⁶.

Ten akt oddania będzie nie tylko epilogiem naszej wielkiej Nowenny Tysiąclecia, ale również owocem Soboru, który w uroczystych orzeczeniach przypominał nam rolę Bogurodzicy w Kościele Chrystusowym¹⁷. Zbieżność naszych ślubowań z Konstytucją o Kościele¹⁸ napelnia nas otuchą. Jak złota nić przewija się przez nasze dzieje opieka Świętej Bożej Rodzicielki, w której ręce miłosierne złożymy losy narodu na drugie Tysiąclecie. Chcemy z Jej pomocą trwać coraz mocniej w Kościele, którego ona jest Matką. Wierzimy niezłomnie, że z Jej pomocą dochowamy wierności, choćby przyszło nam za nią płacić najwyższą cenę.

W tym duchu i w imię świętych Obcowania prosimy Was, Bracia najmilsi, o wyznaczenie DNIA MODLITWY za Polskę w ciągu naszego roku jubileuszowego celem wyjednania nam łask potrzebnych na drugie chrześcijańskie Tysiąclecie. Byłoby dla nas wielką radością, gdyby ten dzień, skupiający Wasz Lud Boży w modłach za Polskę, zbiegł się z naszym świętem narodowym¹⁹.

Mimo dzielących nas odległości ufamy, że również z Jugosławii/Czechosłowacji/Ukrainy²⁰ przybędą do nas goście-pielgrzymi, by doświadczyć, jak szczerą jest nasza Pani i Królowa dla tych, co ufnie do niej

14 Wielka Nowenna (1957–1965) – dziewięcioletni program duszpasterski przygotowujący Kościół katolicki w Polsce do obchodów milenium Chrztu Polski. Zob. B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.

15 3 maja – polskie święto narodowe Konstytucji 3 maja ustanowione w 1919 r. oraz święto Najświętszej Marii Panny Królowej Polski wprowadzone w całej Polsce w 1923 r. W okresie powojennym święto Konstytucji 3 maja zostało zniesione na mocy ustawy z 18 I 1951 r.

16 Akt oddania Polski w macierzyńską niewolę Maryi Matki Kościoła, za wolność Kościoła Chrystusowego, 3 V 1966 r. Zob. R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Kardynał Stefan Wyszyński 1901–1981*, Warszawa 2019, s. 248–249.

17 Paweł VI na zakończenie III sesji Soboru Watykańskiego II w dniu 21 XI 1964 r. uroczystie ogłosił Maryję Matką Kościoła.

18 Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen Gentium* uchwalona podczas III sesji Soboru Watykańskiego II, 18 XI 1964 r.

19 Zob. przypis 14.

20 W tym miejscu wpisano nazwę państwa, z którego pochodzili adresaci.

się garną. Od wieków, ale zwłaszcza od dziewięciu lat Jasna Góra²¹ rozbrzmiewa dziękczynieniem za łaski, którymi Bóg, za przyczyną Bogurodzicy, odpowiada na modlitwy ludu Bożego. Są to w pierwszym rzędzie łaski duchowe, nawrócenia i skruchy uodporniające na pokusy będące chorobą naszego wieku. Tak jak ongiś, przed trzema wiekami (1655), fale potopu²² rozbiły się o mury Częstochowy²³, znacząc zwrot w naszych dziejach ku ratunkowi narodu, podobnie i dziś ufamy niezłomnie, że z pomocą Bożej Rodzicielki przezwyciężymy wszystkie próby. Nasze śluby narodowe w dniu 3 maja 1966 r. będą tedy wypełnieniem przyrzeczeń chrztu świętego, który nas wszczepił w Kościół, Ciało mistyczne Chrystusa CAŁEGO, którego Maryja jest Matką.

Módlcie się, Bracia najdrożsi, żebyśmy wytrwali w wierności słubowaniom złożonym na ręce naszej Pani Jasnogórskiej²⁴, Matki Kościoła i żeby za jej przyczyną żadna siła ludzka ani żadna moc ciemności nie mogła nas oderwać od Chrystusa.

Ślemy Wam, Bracia najmiłsi, braterskie pozdrowienie w Panu Ukrzyżowanym i Zmartwychwstałym, przez Maryję, Królowę Polski.

21 Jasna Góra – maryjne sanktuarium w Częstochowie z wizerunkiem Częstochowskiej Matki Bożej (od 1384 r.). Prowadzone przez zakon paulinów, których sprowadził na Jasną Górę Władysław Opolczyk w 1382 r.

22 Potop szwedzki – potoczna nazwa najazdu Szwedów na Rzeczpospolitą w latach 1655–1660.

23 Oblężenie klasztoru-twierdzy, sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w trakcie potopu szwedzkiego 18 XI–27 XII 1655 r.

24 Częstochowska Matka Boża (Jasnogórska Matka Boża) – tytuł związany z obrazem maryjnym typu hodegetria, przechowywanym w klasztorze na Jasnej Górze przypuszczalnie od 1384 r. Jest jednym z najważniejszych obiektów kultu religijnego w Polsce.

SUMMARY

In autumn 1965 the Polish bishops participating in the Second Vatican Council sent dozens of letters to the episcopates of the whole world and also to the Pope and other hierarchs and other Christian institutions to invite the universal Church and, more widely, the international community to a joint celebration of the millennium of the Baptism of Poland. The most well-known of these letters was the *Address of the Polish Bishops to their German Brothers in Christ*. Until recently historians failed to note that this document had been only one of the many invitation letters written at that time and that many questions remained to be investigated: the circumstances in which they had been written; to whom they had been addressed; who had been their immediate authors; what messages had they contained and what reactions had they generated; and finally, how the communist authorities in Poland had reacted to this undertaking. Answering these questions has made it possible to understand the background to and course of one of the greatest undertakings in Polish public diplomacy, as carried out by the Roman Catholic Church, and also to understand fully the ideas behind the celebration of the millennium of the Baptism of Poland organised in 1966, especially its international scope and universal character. This study uses materials from several dozen archives from almost every continent, and all known letters addressed to the episcopates of the world are reproduced. As a result of the research, 70 potential addressees of the letters of invitation to the millennium celebrations were identified. Of this number, 30 were considered definite, i.e. addressees to whom the Polish missives were indisputably delivered, 35 were probable, where messages had been prepared and the letters were presumably sent, and 5 were hypothetical. In addition to the organised Episcopal Conferences listed in the *Annuario Pontificio* in 1965, letters were certainly sent to bishops from countries where no Conferences had yet been organised, including to the bishops from Czechoslovakia and the Greek Catholic bishops from the Ukraine. Following the ecumenical teaching of the Second Vatican Council, the Polish bishops also prepared messages to the World Council of Churches in Geneva, Orthodox Patriarch Athenagoras in Constantinople, the Orthodox Patriarchate in Alexandria and, it is presumed, to the Taizé Community.

In terms of their content, it is possible to divide the millennium letters into two categories: personalised versions and standard ones. Personalised letters were sent to Pope Paul VI and the bishops of England, Austria, Belgium, France, Ireland, Canada, Spain, Germany, Lebanon, Scotland, Switzerland, the United States and Italy and also to the World Council of Churches in Geneva and Patriarch Athenagoras. Standard letters written in various languages were used for the other recipients: English (letters were sent to bishops from the British Antilles, Australia, the Philippines, India, Indonesia, Japan, Korea, Nigeria, RSA and Thailand); French (letters were sent to bishops in West Africa, Angola, Brazil, Haiti,

the Netherlands and Portugal and in slightly changed form to Churches in the Congo, Laos, Madagascar and Rwanda–Burundi and also to the patriarchs of Jerusalem, Alexandria, Antioch (Maronite), Antioch (Melkite) and the Greek Catholic Archbishop of the Archeparchy of Acre, Haifa, Nazareth and all of Galilee); Spanish (letters addressed to bishops from Argentina, Bolivia, Chile, the Dominican Republic, Ecuador, Guatemala, Honduras, Columbia, Costa Rica, Cuba, Mexico, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, El Salvador, Uruguay and Venezuela and also to the headquarters of CELAM); and Polish (letters sent to Roman Catholic bishops in Czechoslovakia and Yugoslavia and Greek Catholic ones from the Ukraine). It is possible that the Polish version letters were translated into the languages of the addressees.

The letters were prepared under the personal supervision of Primate Stefan Wyszyński, who was supported throughout the entire process by the Polish catholic writer Maria Winowska, who was living in Paris. The definitive composition of the writing team remains an open research question and, without full access to the personal archives of the Polish bishops attending the final session of the Second Vatican Council, this issue will remain unresolved. It seems, however, that the team was not overly large. The following can be identified as definite authors: Abp Bolesław Kominek (letters to the episcopates of Germany and Austria) and Abp Karol Wojtyła (letters to Paul VI and to the episcopates of France as well as Belgium, Canada and Switzerland). Probable authors are: Primate Stefan Wyszyński (consultation on all texts), Maria Winowska (final editing of French texts, including leading the editing of the letter to Patriarch Athenagoras) and Bp Władysław Rubin (letters to the episcopates of the USA and Lebanon). Hypothetically, the authors could also be Msgr Walerian Meyszowicz (letter to the episcopate of Spain), Rev. Bolesław Filipiak (letter to the episcopate of Italy) and Bp Jerzy Modzelewski (letter to the World Council of Churches). Most of the personalised letters were probably subject to wider consultation. Unfortunately, details of these consultations are only known in relation to the *Pastoral Letter* to the German Bishops.

As a result of sending the letters, most bishops from all around the world tried to travel to Poland for the millennium celebrations of the Baptism of Poland, led by Pope Paul VI. Due to the fact that the communist authorities refused entry to any Church leaders during the period of the celebrations, a large number of the episcopates undertook the organisation of celebrations for the millennium of the Baptism of Poland in their own countries. The largest celebrations were organised in England, Australia, France, Spain, Germany, Scotland, Switzerland, and the USA and in Italy with the participation of the Pope. Slightly smaller celebrations were held in Argentina, Austria, Belgium, the Netherlands, Ireland, Jerusalem, Canada, Luxemburg, Peru, Portugal, RSA, and Scandinavia. Individual events with local bishops also took place in Brazil, Czechoslovakia, Lebanon, Morocco and Mexico.

Most important in terms of its international significance was the Pastoral Letter sent to the German bishops in which the Polish bishops included the famous phrase “we forgive and we ask for forgiveness”. This created new possibilities in the process of Polish–German reconciliation and contributed to the acceleration of the resolution of the key issue in postwar Polish–German relations: the border on the Odra and Nysa line.

SPIS TABEL

Tabela 1. Daty widniejące na odnalezionych oryginałach listów milenijnych i ich odpisach pochodzących z archiwów adresatów.

Tabela 2. Daty widniejące na brulionach listów milenijnych z archiwum Sekretariatu Prymasa Polski (AAW, SPP; sygn. II 3.45).

Tabela 3. Lista adresatów i potencjalnych adresatów listów milenijnych wraz z informacjami na temat źródeł potwierdzających otrzymanie dokumentu.

Tabela 4. Udział biskupów, do których skierowano listy milenijne, w uroczystościach milenijnych na świecie.

Tabela 5. Spis dokumentów stanowiących podstawę edycji listów milenijnych.

SPIS SKRÓTÓW

- AAN – Archiwum Akt Nowych
- AAW – Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie
- ADP – Archiwum Diecezjalne w Pelplinie
- ADW – Archiwum Diecezji Włocławskiej
- AIPN – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
- AJNJ – Archiwum Jana Nowaka-Jeziorańskiego
- AMSZ – Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych
- AMZU – Archive Ministerstva zahraničních spraw
- CEDAC – Consejo Episcopal de América Central
- CELAM – Consejo Episcopal Latinoamericano
- KC – Komitet Centralny
- MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
- MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych
- NRD – Niemiecka Republika Demokratyczna
- PISK – Papieski Instytut Studiów Kościelnych
- PIPK – Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie
- PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
- RFN – Republika Federalna Niemiec
- RP – Rzeczpospolita Polska
- SPP – Sekretariat Prymasa Polski
- UdsW – Urząd do spraw Wyznań
- ZD – Zespół Depesz
- ZNiO – Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWA¹ / ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen—Brussel

Suenens Archives

Archiv Ministerstva zahraničních věcí [AMZV]

Teritoriální odbory—Tajné 1965—69, Polsko

Archiv pražského arcibiskupství, Praha

[Protokoly z lat 1961—2002 (sygn. 5)]

[Księgi kancelarii arcybiskupstwa z lat 1962—1967 (sygn. 23)]

[Spuścizna kard. Josefa Berana]

[Spuścizna kard. Františka Tomáška]

Archiv des Erzbistums München und Freising

Kardinal Döpfner—Archiv

Archives of Archdiocese of Cape Town

Cardinal Owen McCaan

Archivo de la Conferencia Episcopal Española (ACEE)

Archives diocésaines de Lille

Relations des évêques de Lille avec les évêques de Pologne, 1934—1983

Archivo Histórico Arquidiocesano de San José

Arzobispo Mons. Rodríguez

Archivo Histórico de la Conferencia del Episcopado Mexicano

Archivum Akt Nowych (AAN)

Urząd do spraw Wyznań (Udsw)

Archivum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Sekretariat Prymasa

Archivum Archidiecezjalne Lubelskie

Kuria Biskupia w Lublinie

Archivum Archidiecezjalne Warszawskie [AAW]

Sekretariat Prymasa Polski [SPP]

Spuścizna bp. Jerzego Modzelewskiego

Stefan Wyszyński, *Pro memoria*, 1965, 1966

Archivum Archidiecezji Katowickiej (AAKat)

Kancelaria Biskupa Bednorza

Archivum Diecezjalne w Pelplinie (ADP)

Kolekcja Akt Personalnych, Biskup Kazimierz Kowalski

Kuria Biskupia Chelmińska

Akta Ordynariatu. Biskup Kazimierz Kowalski

Archivum Diecezji Włocławskiej (ADW)

1 Ponieważ nie we wszystkich archiwach poszukiwane materiały były opracowane i przyporządkowane zgodnie z metodyką archiwalną do odpowiednich struktur zasobu archiwalnego, w niniejszej bibliografii nie zawsze podawane są nazwy zespołów archiwalnych. W kilku wypadkach, gdy przywoływana nazwa zespołu ma charakter umowny, podawano ją w nawiasie kwadratowym.

- Akta Biskupa Antoniego Pawłowskiego
Akta Biskupów Włocławskich
Spuścizna po ks. Franciszku Mączyńskim
- Archiwum Domu Generalnego Sióstr Felicjanek w Rzymie**
Original Chronological Order [OCO]
Materiały nieskatalogowane
- Archiwum Domu Generalnego Sióstr Zmartwychwstanek w Rzymie**
Diariusz IV Przełożonej Generalnej Matki Teresy Kalkstein CR
- Archiwum Ekumenicznego Patriarchatu Prawosławnego
Konstantynopolińskiego**
[Protokoły 1965 r.]
- Archiwum Historyczne Cerkwi Greckokatolickiej w Rzymie (Archiwum
Patriarchatu S. Sophiae)**
Curia Romana 1965
Polonia
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN)**
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1954–1990
- Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ)**
Zespół Depesz (ZD)
- Archiwum Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”**
Archiwum kard. Bolesława Kominka
- Archiwum Prowincji Wielkopolsko–Mazowieckiej Towarzystwa
Jezusowego**
Spuścizna o. Józefa Warszawskiego
- Arquivo Histórico do Patriarcado de Lisboa**
Arquivo do Cardeal Manuel Gonçalves Cerejeira
- Arzobispado de Buenos Aires, Curia Eclesiástica**
[Zbiory kard. Antonio Caggiano]
- Australian Catholic Bishops Conference Archives**
Annual Australian Episcopal Conference Minutes, 1966
- Canadian Conference of Catholic Bishops Archives**
- Casa Generalizia O.M.I. Archivio, Rzym**
[Korespondencja bp. Étienne’a Loosdregta]
- Catholic Historical Research Center of the Archdiocese of Philadelphia**
Collection Cardinal John Krol
- Le Centre national des Archives de l'Église de France**
- Centro de Documentação e Informação da Conferência Nacional dos Bispos
do Brasil**
- Conferenza Episcopale Italiana**
- Diözesanarchiv Berlin**
Spuścizna kard. Alfreda Bengscha (V/5–11–1 –1)
Spuścizna ks. Theodora Schmitza (V/75–6–1)
- Diözesanarchiv Luxemburg**
[Spuścizna biskupa Léona Lommela]
[Spuścizna wikariusza generalnego Jeana Hengena]
[Dziennik rejestrowy korespondencji]
- Dublin Diocesan Archives**
Archbishop McQuaid collections
- Het Utrechts Archief**
Aartsbisdom Utrecht

Historisches Archiv des Erzbistums Köln

Cabinetts-Registratur, CR II

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie

Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej

Kardinal König-Archiv Wien

Latin Patriarchate of Jerusalem, Historical Archives

Meath Diocesan Archives

Minutes of the Irish Episcopal Conference

Nadškofijski arhiv Ljubljana

Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie (PISK)

Archiwum Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy

Apostolskiej

Spuścizna Abp. Szczepana Wesolego

Zbiory od siostr Zmartwychwstanek

Zbiór Obchody Millenijne

Parafia św. Stanisława w Rzymie

Archiwum kard. Władysława Rubina

Polski Papieski Instytut Kościelny w Rzymie (PPIK)

Nieuporządkowana spuścizna kard. Bolesława Kominka

Riksarkivet w Sztokholmie

Katolska biskopsämbetet Biskop John Taylor

Scottish Catholic Archives

Archdiocese of St Andrews and Edinburgh

Schweizer Bischofskonferenz

Andere Bischofskonferenzen

Tajništvo Hrvatske biskupske konferencije

Westminster Diocesan Archive

Cardinal Heenan collections

World Council of Churches Archives

WCC General Secretariat

Zakład Narodowy im. Ossolińskich [Znio]

Archiwum Jana Nowaka-Jeziorańskiego [AJNJ]

Zbiory prywatne Danuty Teter

Kard. Bolesław Filipiak, „Dziennik”, rkps

WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE

Acta Sanctorum. Iunii, t. IV, ed. J. Carnandet, Paris—Roma 1867

Bialkowski M., *Protokoły konferencji polskich ojców soborowych. Zbiór dokumentów 1962–1965*, Lublin 2019.

Böhmische Annalen, wyd. K. F. Stumpf, [w:] *Slavische Bibliothek. Oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, 2, hg. von F. Miklosich, Wien 1858.

Clementis Ianicii poetae laureati Carmina, red. L. Ćwikliński, Cracoviae 1930.

Documenta Polonica ex Archivo Generali Hispaniae in Simancas, red. W. Meysztowicz, Roma 1963, I pars (*Elementa ad Fontium Editiones*, t. VIII).

Dokumenty, wyb. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, [w:] *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009, s. 207–381.

- El milenario de Polonia. Carta del Episcopado Polaco a los Obispos Españoles*, „Ecclesia”, nr 1274 (1966), s. 25, 27.
- Filipiak B.**, *Listy z Rzymu (1958–1975)*, red. M. Kosman, Poznań 2012.
- Gomułka W.**, *Przemówienia. Lipiec 1964–grudzień 1966*, Warszawa 1967.
- I Vescovi della Polonia all'Episcopato Italiano. I Vescovi d'Italia all'Episcopato Polacco*, Conferenza Episcopale Italiana, 25 gennaio 1966.
- La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana*, red. G. Barberini, Bologna 2008.
- Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris 1975.
- Millénaire Chrétien de la Pologne*, Paris [1966].
- Mistrz Wincenty Kadłubek**, *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003.
- Nowak-Jeziorański J.**, **Winowska M.**, *Korespondencja 1955–1989*, oprac. i wstęp A. Nowak, Wrocław 2016.
- Orędzia Drugiego Soboru Watykańskiego**, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, R. XVII (1966), nr 2, s. 193–201.
- Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim**, oprac. W. Kucharski, konsultacja filologiczna J. Giel, P. Przybylska-Moskwa, [w:] *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009, s. 383–430.
- Sancti Aurelii Augustini** Hipponensis Episcopi, *Opera Omnia*, t. 5 (*Patrologia latina*, ed. J. P. Minge), Paris 1865, t. 38.
- Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ**, wyd. i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Warszawa 2017.
- Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1960–1980*, Londyn 1996.
- Versöhnung aus der Kraft des Glaubens. Analysen, Dokumente, Perspektiven 1965–1985. Zwanzig Jahre nach dem Briefwechsel zwischen den polnischen und deutschen Bischöfen*, Bonn 1985.
- Wyszyński S.**, *Dziela Zebrane*, t. XV, czerwiec–grudzień 1965, red. I. Czarcińska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Warszawa 2017.
- Wyszyński S.**, *Dziela Zebrane*, t. XVI, styczeń–kwiecień 1966, red. I. Czarcińska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Warszawa 2016.
- Wyszyński S.**, *Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965–1967*, Warszawa 2001.

KAZANIA I PRZEMÓWIENIA PRYMASA STEFANA WYSZYŃSKIEGO (W KOLEJNOŚCI CHRONOLOGICZNEJ)

- S. Wyszyński, *Przemówienie Prymasa Polski do delegacji hiszpańskiej*, Rzym, 9 XI 1965 r.
- S. Wyszyński, *Do naszych pobratymców w Czechosłowacji*, 5 XII 1965 r.
- S. Wyszyński, *Po powrocie z soboru*, Warszawa Bazylika Archikatedralna Świętego Jana Chrzciciela, 12 XII 1965 r.
- S. Wyszyński, *Biskupi Polscy piszą do biskupów świata o tysiącleciu*, Warszawa, par. Niepokalanego Serca Maryi, 19 XII 1965 r.
- S. Wyszyński, *Betlejem posoborowe*. Przemówienie wigilijne do siostr zakonnych, Warszawa, 23 XII 1965 r.
- S. Wyszyński, *Przemówienie wigilijne do duchowieństwa Warszawy*, 24 XII 1965 r.

- S. Wyszyński, *Do Towarzystwa przyjaciół KUL*, Warszawa, 27 XII 1965 r.
- S. Wyszyński, *Polska na pograniczu soboru i tysiąclecia*. Przemówienie do lekarzy i prawników, Warszawa, 27 XII 1965 r.
- S. Wyszyński, *Rok Tysiąclecia Chrztu Polski w bazylice prymasowskiej*, Gniezno, 1 I 1966 r.
- S. Wyszyński, *Katolicki naród polski – nie katolicy polscy! Rozpoczął swoje święte Tysiąclecie*. Do Archikonfraterni Literackiej i inżynierów, Warszawa, Miodowa, 5 I 1966 r.
- S. Wyszyński, *Egzamin tysiąclecia z naszego chrześcijaństwa: przebaczymy!* Do nauczycieli w czasie Oplątka, Warszawa, Miodowa, 5 I 1966 r.
- S. Wyszyński, *Od tysiąca lat – za Maryją do Jezusa*. Do wiernych, Warszawa–Wola, parafia Świętego Wawrzyńca, 8 I 1966 r.
- S. Wyszyński, *A jednak, pomimo wszystko – jesteśmy „przedmurzem chrześcijaństwa”*. Do księży dziekanów archidiecezji warszawskiej w dniu rozpoczęcia Sacrum Poloniae Millennium w Rzymie, Warszawa, 13 I 1966 r.
- S. Wyszyński, *Kościół obecny w polskim świecie współczesnymi*, Kazanie do wiernych, Warszawa–Kolo, parafia św. Józefa, 16 I 1966 r.
- S. Wyszyński, *Zespolone sprawy boże i ludzkie*, Warszawa–Targówek, Kościół Chrystusa Króla, 16 I 1966 r.
- S. Wyszyński, Po konsekracji biskupa Franciszka Musiela, Jasna Góra, 30 I 1966 r.
- S. Wyszyński, *Omówienie najważniejszych dokumentów soborowych*. Do księży archidiecezji warszawskiej, Warszawa, 14 II 1966 r.
- S. Wyszyński, *Na progu Wielkiego „Te Deum Narodu”*. Do Księży Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa, Seminarium Duchowne, 16 II 1966 r.
- S. Wyszyński, *O soborze*, Warszawa, Seminarium Metropolitalne, 17 II 1966 r.
- S. Wyszyński, Przemówienie do kapłanów dekanatów łowickich, Łowicz, 14 III 1966 r.

RELACJE ŚWIADKÓW HISTORII

- Ks. Jan Krucina. Przebaczymy i prosimy o przebaczenie, <https://vod.tvp.pl/video/notacje,ksjan-krucina-przebaczymy-i-prosimy-o-przebaczenie,883641> [dostęp: 2 I 2020 r.].
- Pisemna Relacja ks. bp. Ryszarda Karpińskiego z 15 XI 2018 r.
- Relacja ks. Aleksandra Kustry z

Czasopisma:

- „Acta Apostolicae Sedis”, 1965.
- „Annuario Pontificio”, 1965.
- „Bohoslovía”, 1967.
- „Duszpasterz Polski Zagranicą”, 1965, 1966, 1967.
- „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, 1966.
- „Gazeta Niedzielną”, 1966.
- „Głos Katolicki”, 1966
- „Głos Katolicki. Tygodnik Wychodźstwa”, 1966.
- „Głos Polski”, 1966.
- „Il Messaggero”, 1965.

- „La Civiltà Cattolica”, 1966.
 „L'Osservatore Romano”, 1965, 1966.
 „Lud”, 1966.
 „Narodowiec”, 1966.
 „Orka. Biuletyn Informacyjny Polskiego Stronnictwa Ludowego i Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w Ameryce”.
 „Trybuna Ludu”, 1966.
 „Tygodnik Polski” [Australia], 1966.
 „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1965.

OPRACOWANIA

- Adamiak S., *Oskar Halecki i rzymskie obchody Tysiąclecia polski chrześcijańskiej*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. M. Dąbrowska, Warszawa—Łódź 2014, t. 3, s. 209—219.
- Ameisenówna Z., *Średniowieczne malarstwo ściennie w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. 19 (1923), s. 62—115 G. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Wrocław 1973.
- Araujo R.J., Lucal J.A., *Papal Diplomacy and the Quest for Peace. the United Nations from Pius XII to Paul VI*, Philadelphia 2010.
- Atlas Historyczny Soboru Watykańskiego II*, red. A. Melloni, Warszawa 2015.
- Baker T. L., *Historia najstarszych polskich osad w Ameryce*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1981.
- Banaszek A., *Polonia hiszpańska. Charakterystyka historyczno-społeczna*, „Studia Polonijne”, t. 22 (2001), s. 151—188.
- Bar J. R., *Sprawy polskie w Kongregacji do Spraw Świętych*, „Prawo Kanoniczne”, t. 18 (1975), nr 1/3—4, 351—359.
- Bednarski D., *Watykan i Paweł VI wobec milenium Chrztu Polski (w relacji ambasadora Kazimierza Papée)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, t. 49 (2016), nr 2, s. 371—389.
- Bialecki K., *Ślady obchodów milenijnych w materiałach archiwalnych Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, [w:] *Obchody Milenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 153—173.
- Buchman A., *Obchody Milenium chrztu Polski w Szwajcarii*, [w:] *Obchody Milenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 491—498.
- Buczek D., *Equality of Right: Polish American Bishops in the American Hierarchy?*, „Polish American Studies”, vol. LXII (2005), nr 1, s. 5—28
- Bulhak W., *Wywiad PRL a Watykan 1962—1978*, Warszawa 2019.
- Bużeński S., *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich, prymasów Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, od Wilibalda do Andrzeja Olszowskiego łącznie*, tłum. M. Bohusz-Szysko, wstęp M. Malinowski, Wilno 1852, t. 1.
- Czaczkowska E.K., *Nowe ustalenia w sprawie listów milenijnych biskupów polskich do episkopatów świata. Maria Winowska i kard. Stefan Wyszyński współautorami listów*, [w:] 1966. Milenium Chrztu Polski prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2016, s. 131—150.

- Czyż A. S., *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2008.
- Dmitrów E., *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*, Warszawa 1987.
- Domasławski J., Karłowska-Kamzowa A., Kornecki M., Małkiewiczówna H., *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, Poznań 1984
- Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. Rocznice wydania konstytucji apostołskiej Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”*, red. W. Kucharski, Wrocław 2013.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.
- Fokciński H., *Obchody tysiąclecia chrztu Polski w Rzymie*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 297–313.
- Fras Z., *Galicja*, Wrocław 1999.
- Freedberg D., *Potęga wizerunków. Studia z historii i teorii oddziaływania*, Kraków 2005
- Gawlitta S., „*Aus dem Geist des Konzils! Aus der Sorge der Nachbarn!*”. *Der Briefwechsel der polnischen und deutschen Bischöfe von 1965 und seine Kontexte*, Marburg 2016.
- Gołębiowski J., *Elity polskie w Londynie po II wojnie światowej*, „Studia Polonijne”, t. 36 (2015), s. 89–102.
- Górski K., *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Wrocław 1973.
- Grabowski W., *Straty osobowe II Rzeczypospolitej w latach II wojny światowej. Czy można ustalić dokładną liczbę?*, „Biuletyn IPN”, 2018, nr 9.
- Grajewski A., *List do pobratymców*, „Gość Niedzielny”, <https://www.gosc.pl/doc/3100233.List-do-pobratymcow> (dostęp: 21 XI 2018 r.).
- Grajewski A., *Normalizacja administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich w kontekście watykańskiej polityki wschodniej*, [w:] *Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. Rocznice wydania konstytucji apostołskiej Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”*, red. W. Kucharski, Wrocław 2013, s. 101–120.
- Grajewski A., *Orędzie – Soborowe dzieło pojednania*, [w:] *Przebaczenie i pojednanie. Kardynał Kominek nieznanym ojcem Europy*, red. K. Pomian, K. Ciejka, [Wrocław 2016], s. 53–60.
- Greschat M., *Od Memorandum Tybińskiego (1961) do ratyfikacji układów wschodnich (1972). Protestantcki wkład w pojednanie z Polską*, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll et al., Warszawa 2010, s. 29–49.
- Gręś S., *Echa stulecia objawień lourdzkich w publikacjach polskich*, „Salvatoris Mater”, 11/1 (2009), s. 262–293.
- Großbölting T., *Przełom w niemieckim katolicyzmie? Środowisko katolickie a stosunki polsko-niemieckie w latach 1965–1972*, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll et al., Warszawa 2010, s. 191–200.
- Habielski R., *Polski Londyn*, Wrocław 2000.
- Jabłoński A.M., Czartoryski J., *Obchody Millenium Polski chrześcijańskiej*

- w *Ottawie – przykład kanadyjski*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 425–435.
- Jachowicz P.**, *Działalność UNRRA w Polsce w latach 1945–1948*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania”, t. 2 (1998), nr 2, s. 41–55
- Jacques R.**, *The martyrs of Laos (1954–1970). History and Significance, Beatification and its Outcome*, [w:] *Martyrs in Asia*, red. F. Meroni, Vaticano 2019, s. 57–86.
- Jasiński T.**, *Początki organizacji kościelnej w Polsce*, [w:] *Tu się wszystko zaczęło rola Poznania w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań 2010, s. 83–116.
- Jeziernski J.**, *Trudności w kościelnej akceptacji myśli Kopernika*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 2, 323–333.
- Jurek T.**, *O czasie i okolicznościach chrztu Mieszka*, „Roczniki Historyczne”, R. 81 (2015), s. 35–56.
- Kantak K.**, *Dzieje uchodźstwa polskiego w Libanie 1943–1950*, Beirut 1955
- Kerski B.**, **Kycia T.**, **Żurek R.**, *„Przebaczamy i prosimy i przebaczenie”. Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza, kontekst, spuścizna*, Olsztyn 2006.
- Kerski B.**, **Żurek R.**, *Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza, kontekst historyczny oraz oddziaływanie*, [w:] B. Kerski, T. Kycia, R. Żurek, *„Przebaczamy i prosimy i przebaczenie”. Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza, kontekst, spuścizna*, Olsztyn 2006, s. 5–54.
- Kornat M.**, *Polska myśl polityczna na uchodźstwie wobec Millenium. Komentarze, rozważania postulaty*, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 47–94.
- Korytkowski J.**, *Arcybiskupi gnieźnieńscy prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, Poznań 1888, t. 1.
- Kowalska B.**, *Jan Kapistran* w „Annales...” Jana Długosza, „Saeculum Christianum”, t. 23 (2016), s. 131–144.
- Kraków i Galicja** wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914). *Studia i szkice*, red. K. Fiolek, M. Stala, Kraków 2011.
- Kras P.**, *Husyci w piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1999.
- Król C.**, *Obraz Niemców w polskim filmie fabularnym w latach 1946–1995. Przyczynek do studiów nad mitami i stereotypami narodowymi*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej”, nr 5 (2009), s. 129–169.
- Krukowski J.**, *Konferencja Biskupów*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, k. 566–568.
- Ku pożytkowi Kościoła** w Polsce. *Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910–2010*, red. J. Kopiec *et al.*, Rzym 2010.
- Kucharski W.**, *Czy kardynał Stefan Wyszyński był współautorem Orędzia do biskupów niemieckich? Uwagi do rozważań Ewy K. Czaczkowskiej*, „Przegląd Zachodni”, 2017, nr 1, s. 225–230.
- Kucharski W.**, *Jak powstało Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich z 18 listopada 1965 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2019, nr 2 (34), s. 502–522.

- Kucharski W., *Komuniści i Watykan***. Polityka komunistycznej Polski wobec Stolicy Apostolskiej 1945–1974, Warszawa 2019.
- Kucharski W., *Najważniejsze źródła archiwalne w badaniach kulis powstania Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich***, [w:] *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek prekursor pojednania polsko niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009, s. 165–179.
- Kucharski W., *Rękopis Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich autorstwa abp. Bolesława Kominka***, „Przegląd Zachodni”, 2019, nr 3, s. 129–145.
- Kucharski W., *Wielki nieobecny***. Kwestia udziału papieża Pawła VI w obchodach milenijnych w Polsce, [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 391–411.
- Kucharski W., Ratkowska-Widlarz L., *Nowe źródła do badań Odpowiedzi biskupów niemieckich na polskie Orędzie***, [w:] *Kardynał Bolesław Kominek – biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka [w druku].
- Kulska J., *Faith-based diplomacy jako instrument rozwiązywania sporów i konfliktów międzynarodowych***, „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne”, vol. 38 (2013), s. 9–25.
- Kürbis B., *Na progach historii II. O świadectwach do dziejów kultury Polski średniowiecznej***, Poznań 2001.
- Kuryłowicz M., *Rozprawa Jana Zamoyskiego o senacie rzymskim***, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F, Historia Vol. 49 (1994), s. 139–157.
- Labuda G., *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000***, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się Nowej Mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 17–33.
- Labuda G., *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000***. Spostrzeżenia i zastrzeżenia, „Roczniki Historyczne”, t. 68 (2002) s. 107–156.
- Lazarotto A.S., *The Chinese Church at the Second Vatican Council***, transl. by B. A. Maheu, „Tripod”, 100 (1997), s. 1–30, https://hsstudyc.org.hk/en/tripod_en/en_tripod_100/en_tripod_100_05.pdf (dostęp: 6 X 2019 r.).
- Lecler J., *Historia tolerancji w wieku reformacji***, przekł. L. Kühn, H. Kühn, Warszawa 1964, t. 1.
- Loret M., *Watykan a Polska w dobie rozbiorów***, „Przegląd Współczesny, R. 13 (1934), t. 49, s. 337–360.
- Ludat H., *Deutsch–polnische Beziehungen in Vergangenheit und Gegenwart***, „Europäische Begegnung”, t. 1965, nr 7/8, s. 412–419.
- Łatka R., Marecki J., *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów***, Warszawa 2017.
- Łucka A., *Millenium chrztu Polski w dokumentach Polskiej Misji Katolickiej we Francji***, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 449–462.
- Madajczyk P., *Dyplomacja polska w latach sześćdziesiątych***, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, red. W. Materski, W. Michowicz, T. VI (1944/1945–1989), Warszawa 2010, s. 647–650.
- Madajczyk P., *Na drodze do pojednania***. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku, Warszawa 1994.
- Madajczyk P., *Recepcja w Polsce niemieckiej reakcji na orędzie biskupów***, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach*

- sześciziesiątych XX wieku a polityka odprężenia, red. F. Boll et al., Warszawa 2010, s. 177–188.
- Majdowski A., Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim. Syberia, Daleki Wschód, Azja Środkowa**, Warszawa 2001.
- Martyrs in Asia**, red. F. Meroni, Vaticano 2019.
- Michalski M., Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich**, Poznań 2004.
- Michałowski R., Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego**, Wrocław 2005.
- Mieczkowski R., Zaangażowanie „polskiego Londynu” w obchody Millenium chrztu Polski w świetle prasy emigracyjnej – przyczynek do badań**, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 401–414.
- Mikolajczak A. W., Lacina w kulturze polskiej**, Wrocław 1998.
- Milenium czy Tysiąclecie**, red. B. Noszczak, [Warszawa 2006],
- Milenium kontra Tysiąclecie – 1966**, red. K. Bialecki, S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2007
- Millenium polskie. Walka o rząd dusz**, red. C. Wilanowski, Warszawa 2002.
- Mullett M. A., Catholics in Britain and Ireland, 1558–1829**, London 1998.
- Nir R., The Activity of the W.R.S.—N.C.W.C. American Catholic Social and Charity Organization During the War and Post-War Period**, „Studia Polonijne”, t. 40 (2019), s. 243–272.
- Nir R., Obchody Millenium w Stanach Zjednoczonych**, [w:] *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 345–388.
- Nitecki P., Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny**, Warszawa 1992
- Noszczak B., Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)**, Warszawa 2020.
- Noszczak B., Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956**, Warszawa 2008.
- Noszczak B., „Sacrum” czy „profanum”? – Spór o istotę obchodów milenium polskiego (1949–1966)**, Warszawa 2002
- Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę**, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016.
- Ociepka B., Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania międzynarodowego**, [w:] *Dyplomacja publiczna*, red. B. Ociepka, Wrocław 2008, s. 11–35.
- Oskar Halecki i jego wizja Europy**, red. M. Dąbrowska, Warszawa–Łódź 2014.
- Pastusiak L., Przywarski S., Bielewicz B., Polonia w organach władzy politycznej Stanów Zjednoczonych Ameryki (na szczeblu federalnym stanowym i lokalnym)**, [w:] *Polonia amerykańska. Przeszłość i współczesność*, red. H. Kubiak, E. Kusiewicz, T. Gromada, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988.
- Peszkowski Z.J., Il Seminario ecclesiastico polacco a Orchard Lake, Michigan, USA**, [w:] *Sacrum Poloniae Millenium*, red. L. Smoleń, Roma 1966, s. 311–317.
- Pietkiewicz R., „Biblia Tysiąclecia” w tradycji polskiego edytorstwa biblijnego**, Wrocław 2004.
- Pietrzak J., Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny**

światowej; ośrodki, instytucje, organizacje, Łódź 2012.

- Plezia M.,** *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Z. Budkowa i in., Warszawa 1960, s. 123–140.
- Pluta M.,** *Faszyzm bez Hitlera. Obraz Niemiec Zachodnich w propagandzie Polski Ludowej w latach 1949–1956*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 60 (2005), nr 3, s. 353–363.
- Pojednanie i polityka.** *Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll et al., Warszawa 2010.
- Polonia coepit habere episcopum.** *The origin of the Poznań bishopric in the light of the latest research*, red. J. Dobosz, T. Jurek, Poznań 2019.
- Polska emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań**, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2016.
- Pół wieku Milenium.** *Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.
- Przebaczenie i pojednanie.** *Kardynał Kominek nieznanymi ojcem Europy*, red. K. Pomian, K. Ciejka, [Wrocław 2016].
- Przybyszewska-Jarmińska B.,** *Muzyczne kontakty dworu królewskiego polskich Wazów z Rzymem w świetle dawniejszych i nowych badań*, „Diagnali”, t. 1 (2012), s. 1–28.
- Quirini-Popławska D.,** *Studia Polaków na Uniwersytecie Padewskim W XV i XVI wieku. Stan badań oraz wstępne hipotezy*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU”, t. 21 (2013), s. 19–30.
- Radej M.,** *Ulubione wyrażenia kaznodziejskie Karola Wojtyły*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, t. LXIV (2011), nr 2, s. 101–108.
- Radzilowski J.,** *A Social History of Polish-American Catholicism*, „U.S. Catholic Historian”, t. 27 (2009), s. 21–43.
- Różek M.,** *Groby królewskie w Krakowie*, Kraków 1977.
- Ruchniewicz K.,** *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1977*, Wrocław 2007.
- Sacrum Poloniae Millenium**, red. L. Smoleń, Roma 1966
- Siamia-Salmon M.,** *Milenium, czyli performatywne budowanie pamięci. Obchody tysiąclecia chrztu Polski w środowiskach polonijnych na północy Francji*, [w:] *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 345–371.
- Sikorski D. A.,** *O rzekomej instytucji biskupstwa bezpośrednio zależnego od Stolicy Apostolskiej. Przyczynek do problemu statusu prawnego biskupów polskich przed rokiem 1000*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 52 (2003), z. 2, s. 157–185.
- Skibiński P.,** *Obchody milenijne na kartach Pro memoria prymasa Stefana Wyszyńskiego*, [w:] 1966. *Milenium Chrztu Polski prymasa Stefana Wyszyńskiego. Perspektywa teologiczno-społeczna*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2016, s. 115–129.
- Smagacz A.,** *Czuwania soborowe formą duchowej obecności Kościoła polskiego na Soborze Watykańskim II*, „Resovia Sacra”, t. 21 (2014), s. 387–411.
- Sołtysiak G.,** *Poufne rozmowy polsko-watykańskie w latach 1966–1967. Wybór dokumentów*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1999, t. 4, s. 371–404.

- Stobiecki R.,** *Oskar Halecki, jako historyk cywilizacji?*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. M. Dąbrowska, Warszawa—Łódź 2014, t. 2, s. 124—144.
- Strzałka K.,** *Między przyjaźnią a wrogością. Z dziejów stosunków polsko-włoskich (1939—1945)*, Kraków 2001
- Strzelczyk J.,** *Iroszkoci i wpływy iroszkockie na ziemiach polskich*, „Zapiski Historyczne”, t. 50 (1985), z. 3, s. 17—31.
- Szetelnicki W.,** *Odbudowa kościołów w Archidiecezji Wrocławskiej w latach 1945—1972. Rola duchowieństwa i wiernych*, Roma 1975.
- Szetelnicki W.,** *Lwowianin na drogach świata. Władysław Kardynał Rubin*, Roma 1985.
- Tiendrebeogo W.-M.,** *La CERAO et l'édification d'une Église régionale en Afrique de l'Ouest: enjeux ecclésiaux et perspectives ecclésiologiques*, Québec 2015 (pdf).
- W służbie Kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin arcybiskupa metropolity dr. Antoniego Baraniaka**, red. L. Bielerzewski, Poznań—Warszawa—Lublin 1974.
- Walaszek A.,** *Kościół, etniczność, demokratyzacja — parafie polonijne w USA (1854—1930)*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny”, 155 (2015) z. 1, s. 6—66.
- Wardęska Z.,** *Teoria heliocentryczna w interpretacji teologów XVI wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975.
- Warso A.,** *Księża studenci Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie w latach 1911—2010*, [w:] *Kużytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910—2010*, red. J. Kopiec et al., Rzym 2010, s. 177—213.
- Weiss A.,** *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992.
- Widlak S.,** *I loughi lontani... animi vicini: lettera di Battista Guarini ad un suo amico polacco*, „Prace Komisji Neofilologicznej”, t. 1 (2000), s. 17—30.
- Winiarski B.,** *Vitoria i Włodkowic*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 40 (1935), s. 341—345.
- Witkowska A.,** *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999
- Wojciechowski Z.,** *Polska—Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*, Poznań 1945.
- Wojdon A.,** *Pomoc Polonii Amerykańskiej dla Polski po 1939 roku. Zarys zagadnienia*, „Studia Polonijne”, t. 30 (2009), s. 261—270.
- Wojdon J.,** *„W imieniu sześciu milionów...” Kongres Polonii Amerykańskiej w latach 1944—1968*, Toruń 2005.
- Wojtyś H.D.,** *Miłościwe lata. Dzieje wielkich jubileuszów chrześcijaństwa (z udziałem Polaków)*, Olsztyn 2000.
- Wokół Orędzia.** *Kardynał Bolesław Kominek prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009.
- Wróbel A.H.,** *Historia duszpasterstwa polskiego w Argentynie*, Buenos Aires 2002.
- Zieliński Z.,** *Kościół w Polsce 1944—2007*, Poznań 2009.
- Ziętek A.,** *Dyplomacja publiczna Polski*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio K, Politologia 17/1 (2010), s. 65—83.
- Żaryn J.,** *Obchody Millennium na uchodźstwie z lotu ptaka*, [w:] *Obchody Millennium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 21—45.

- Żaryn J.,** *Raport o stanie badań nad dziejami Kościoła rzymskokatolickiego na wychodźstwie w latach 1945–1966 (1989)*. [w:] *Polska emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2016, s. 472–528.
- Żurek R., Bolesław Kominiek** – *autor orędzia pojednania biskupów polskich*, [w:] *Pojednanie i polityka. Polsko-niemieckie inicjatywy pojednania w latach sześćdziesiątych XX wieku a polityka odprężenia*, red. F. Boll et al., Warszawa 2010, s. 50–62.

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

- Abudża **98**
Afryka **44, 69, 76, 108, 118, 134, 213, 379**
Afryka Południowa zob. Republika Południowej
Afryki
Afryka Północna **76**
Afryka Wschodnia **47, 118, 537, 551**
Afryka Zachodnia **15, 17, 61, 70, 75, 76, 110, 111, 115, 162, 183**
Agaunum **446**
Akka **64, 71, 88, 110, 115, 119, 183, 557**
Alcázar de Toledo, twierdza **334**
Aleksandria **11, 15, 16, 18, 20, 56, 73, 103, 110, 111, 115, 119, 170, 183, 557, 563**
Altötting **160**
Ameryka **46, 64, 125, 159, 461, 464–466**
Ameryka Południowa **44, 81, 119, 339**
Ameryka Północna **44, 339**
Ameryka Środkowa (Lacińska) **14, 64, 72, 81, 119, 579**
Andechs **253, 409**
Anglia **11–17, 19, 21, 22, 60, 61, 69, 70, 77, 109, 110, 114–116, 118, 125, 127, 160, 162, 174, 181, 185, 217, 224, 227**
Angola **15, 16, 20, 61, 70, 77, 110, 111, 115, 118, 177, 183, 537, 551**
Antiochia **64, 74, 106, 108, 110, 111, 115, 119, 183, 557**
Antyle Brytyjskie **16, 18, 20, 21, 69, 70, 78, 110, 115, 118, 183, 525, 530**
Aragonia **337**
Argentyna **22, 69, 70, 80, 82, 110, 115, 119, 131, 162, 177, 183, 569**
Armagh **90**
Arras **156**
Ars **301**
Asmara **167**
Auschwitz–Birkenau **214, 255, 308, 412**
Australia **16, 18, 20, 22, 69, 70, 78, 79, 110, 111, 115, 118, 131, 162, 175, 183, 198, 525, 530**
Austria **12–15, 17, 21, 22, 35, 37, 42, 60, 61, 70, 79, 95, 109, 110, 115, 117, 125, 127, 128, 130, 133, 150, 160, 163, 169, 174, 182, 185, 208–210, 233, 252, 254, 258–260, 262, 303, 408, 410, 414, 461**
Austria Górna **254, 410**
Autun **45**
Azja **44, 213**
Azja Przednia (Zachodnia) **69**
Azja Wschodnia **198**
Bahama Wyspy **78**
Baltimore **166**
Balkany **10, 259**
Bałtyckie Morze **202, 226, 250, 254, 275, 301, 331, 333, 351, 367, 411, 429, 445, 482, 531, 596**
Bamberg **252, 408**
Barcelona **338**
Bazylea **133**
Bejrut **94, 95, 379**
Belgia **12, 14–16, 20, 22, 50, 60–62, 69, 70, 79, 80, 83, 109, 110, 115, 117, 118, 125, 130, 134, 163, 182, 185, 263, 274, 276**
Belgrad **92**
Belize **78**
Benin **75, 76**
Berlin **113, 152, 160, 174, 206, 417**
Bermudy **198**
Biggar **428**
Bizancjum **208**
Bkerke **74**
Bliski Wschód **118, 119, 174, 379**
Bobo–Dioulasso **76**
Bogota **81, 198**
Bohemia zob. Czechy
Boliwia **71, 80, 110, 115, 119, 183, 569**
Bolonja **256, 413, 484–486, 489**
Bombaj **89, 198**
Bonn **113**
Bourges **156**
Bourguillon **446**
Brazylia **15, 17, 27, 61, 69, 71, 80, 95, 110, 115, 118, 163, 177, 183, 537, 551**
Brazzaville **93**
Breda **163**
Brisbane **162**
Brugia **275, 276**
Brunei **96**
Brześć Litewski **208, 340**
Buda **256, 413**
Buenos Aires **162, 174, 175**
Buffalo **166, 462**
Bug, rz. **208, 260, 351, 429, 531, 596**

Bułgaria **109, 206**
 Burgundia **252, 302, 408**
 Burkina Faso **75, 76**

Caltagirone **484**
 Cambrai **156**
 Canterbury **227**
 Casamassina **489**
 Cebú **86**
 Cecora **229, 490**
 Cejlon **198**
 Cesarstwo Niemieckie zob. Niemcy
 Cesarstwo Rosyjskie zob. Roska
 Cesarstwo Rzymskie **201, 202, 226, 250, 252, 275, 301, 332, 367, 406, 445, 482**
 Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego **252, 257, 258**
 Chicago **47, 146, 148, 152, 156, 159, 166, 462, 466**
 Chile **17, 69, 71, 80, 110, 115, 119, 177, 183, 569**
 Chiny **71, 82, 83, 110, 119, 181**
 Chocim **209, 335**
 Chorwacja **14, 72**
 Chur **150**
 Clairvaux, opactwo **252, 302, 408**
 Cleveland **166, 462**
 Cluny, opactwo **200, 225, 274, 282, 302, 332, 366, 445, 482, 564**
 Crawford **428**
 Curaçao **78**
 Czarne Morze **351, 429, 531, 596**
 Czechosłowacja **10, 14, 16, 20–22, 44–46, 60, 61, 64, 69, 71, 83–86, 92, 109, 110, 113, 115, 117, 130, 133, 134, 152, 163, 169, 174, 183, 585, 595, 597**
 Czechy **44, 69, 85, 86, 116, 130, 207, 225, 256, 331, 334, 349, 412, 427, 484, 502, 518, 530, 595**
 Czarna **309**
 Częstochowa **10, 69, 79, 84, 80, 105, 122, 142–144, 148, 152, 154, 159, 195, 196, 211, 224, 230, 231, 249, 262, 279, 280, 306, 313, 314, 341–343, 352, 353, 370, 371, 381, 382, 405, 430, 446, 449, 450, 461, 481, 492, 493, 507, 522, 523, 533, 532, 553, 564, 566, 579–581, 598**

Dachau **417**
 Dakar **76**
 Damaszek **74**
 Dania **99**
 Detroit **146, 158, 166, 466**
 Dniepr, rz. **204, 331**
 Dniestr, rz. **531, 596**

Dominikana **71, 80, 110, 115, 119, 183, 569**
 Douglas **428**
 Doylestown **166**
 Dublin **72, 90**
 Duero, rz. **335**
 Durban **98**
 Dżakarta **90**
 Ebro, rz. **335**
 Edynburg **100, 156, 160, 161, 165**
 Efez **198**
 Egipt **175, 177**
 Eichstätt **45, 113, 160, 417**
 Ekwador **80, 110, 115, 119, 183, 569**
 Essen **45, 113, 160**
 Etiopia **167**
 Europa **31, 82, 109, 123, 127, 133, 134, 140, 159, 200, 208, 209, 252, 254, 257, 259, 260, 262, 274, 276, 282, 302, 305, 331, 335, 336, 340, 366, 407, 408, 411, 414, 444, 483, 484, 487, 503, 518**
 Europa Środkowa **484**
 Europa Wschodnia **208, 259**
 Europa Zachodnia **10, 227**

Fall River **138, 166**
 Fatima **165**
 Ferrara **52, 127, 483, 485**
 Filadelfia **47, 102, 166**
 Filipiny **16, 18, 20, 69, 71, 86, 110, 115, 118, 183, 198, 525, 530**
 Fiuggi **9, 32**
 Flandria **252, 275, 408**
 Florencja **24**
 Francja **11, 12, 14–16, 21, 22, 29, 37, 42, 45, 48, 49, 53, 60–62, 69, 71, 87, 95, 109, 110, 114, 115–118, 123, 126, 130, 133, 136, 140, 145, 149, 156, 159, 163, 169, 175, 182, 184, 185, 211, 231, 252, 279–281, 301–303, 305–307, 310, 311, 337, 353, 370, 408, 430, 449, 460, 487, 492, 533**
 Francuska Afryka Zachodnia **76**
 Frankfurt nad Odrą **257**
 Frombork **205, 256, 336, 413**
 Fryburg, kanton **446**
 Fryburg, miasto **161, 446, 447**
 Fryzyna **417**
 Galia **201, 302**
 Galicja **258, 259**
 Galilea **15, 61, 64, 71, 87, 88, 110, 111, 115, 119, 183, 557, 563**
 Galway **91**
 Gandawa **252, 408**

Genewa **11–13, 15, 21, 22, 56, 104, 106, 107, 115, 116, 125, 136, 137, 170, 174, 175, 198, 518**
 Germania **201**
 Gibraltarc **109**
 Gitega **99**
 Glasgow **150, 165**
 Gliwice **256, 413**
 Glogów **256, 413**
 Gniezno **8, 25, 67, 111, 132, 152, 174, 177, 201, 202, 226, 250, 251, 255, 261, 275, 301, 332, 333, 367, 406, 407, 411, 445, 482**
 Görlitz **45, 174**
 Göteborg **99**
 Góra św. Anny **185**
 Górna Austria zob. Austria Górna
 Górna Wolta zob. Burkina Faso
 Górny Śląsk zob. Śląsk Górny
 Grecja **109, 206**
 Green Bay **466**
 Guadalajara **131**
 Guadelupe **164**
 Gwadelupa **78**
 Gwatemala **17, 71, 80, 110, 115, 119, 183, 569**
 Gwinea **27, 76**
 Gwinea Bissau **76**
 Gwinea Portugalska zob. Gwinea Bissau

 Haiti **15, 17, 61, 71, 88, 110, 113, 115, 118, 183, 537, 551**
 Hajfa **71, 88, 110, 115, 119, 183, 557**
 Helsinborg **99**
 Helsinki **99**
 Hippona **506, 522**
 Hiszpania **12–15, 17, 46, 54, 55, 60, 61, 69, 71, 83, 88, 95, 109, 110, 115, 116, 118, 123, 126, 127, 131, 140, 145, 163, 170, 175, 182, 184, 201, 315, 331, 333–340**
 Hobart **78**
 Holandia **11, 12, 20, 22, 44, 60, 61, 64, 69, 71, 88, 89, 109, 110, 115, 118, 130, 148, 150, 163, 183, 537, 551**
 Honduras **71, 80, 110, 115, 119, 183, 569**
 Hongkong **198**
 Horodlo **205, 230, 303, 491**

 Iberyjski Półwysep **46, 54, 334**
 Imperium Osmańskie zob. Turcja
 Imperium Rosyjskie zob. Rosja
 Imperium Rzymskie zob. Cesarstwo Rzymskie
 Indie **16, 18, 20, 69, 71, 89, 110, 115, 118, 177, 183, 198, 525, 530**
 Indonezja **16, 18, 20, 69, 71, 90, 110, 115, 118, 177, 183, 198, 525, 530**
 Inflanty **505, 521**
 Iran **198**
 Irlandia **11, 14, 16, 19, 22, 60, 61, 72, 90, 109, 110, 114, 115, 117, 125, 127, 132, 164, 174, 182, 201, 345, 349–351**
 Italia (starożytna) **201**
 Izrael **198**

 Jalta **125**
 Jamajka **78**
 Januária **27**
 Japonia **11, 14–18, 20, 61, 69, 72, 91, 110, 115, 118, 177, 211, 214, 308, 412, 414, 428, 464, 484, 525, 530**
 Jarosław **309**
 Jasna Góra zob. Częstochowa
 Jerozolima **15, 64, 73, 105, 110, 115, 119, 166, 174, 175, 183, 215, 304, 413, 557, 563**
 Jędrzejów **203**
 Johor **96**
 Jordania **198**
 Jugosławia **14–16, 20, 21, 60, 61, 69, 72, 84, 91, 92, 109, 110, 113, 115, 117, 152, 153, 183, 585, 595, 597**

 Kabgayi **99**
 Kair **105, 175**
 Kalisz **252, 408**
 Kamieniec Podolski **203**
 Kanada **12–16, 20, 50, 60–62, 69, 72, 92, 107, 110, 115–117, 125, 159, 164, 174, 182, 185, 355, 367**
 Kapsztad **98, 165**
 Karpaty, g. **331**
 Karyntia **303**
 Kastylia **333, 336**
 Katowice **10, 177**
 Kijów **203, 204, 254, 411**
 Kinszasa **93**
 Kolonia **113, 160, 252, 408**
 Kolumbia **81, 110, 115, 119, 177, 183, 198, 569**
 Kołobrzeg **201, 250, 275, 302, 332, 367, 406, 445, 482**
 Komańcza **211, 231, 313, 370, 449, 492, 581**
 Kongo **15, 61, 72, 93, 110, 111, 115, 119, 183, 557, 563**
 Konstancja **133, 206, 256, 257, 304, 413, 504, 520**
 Konstantynopol **21, 56, 115**
 Kopenhaga **99, 100, 165**
 Korea **11, 14, 16, 18, 20, 69, 72, 93, 110, 111, 115, 118, 177, 183, 525, 530**
 Kostaryka **14, 17, 60, 69, 72, 81, 110, 115, 119, 174, 175, 183, 569**
 Koton **76**
 Kraina **303**

Kraków **10, 48, 201, 204, 205, 213, 230, 250, 252–259, 261, 275, 278, 301, 332, 336, 367, 370, 382, 406, 408–413, 416, 445, 449, 482, 484, 485, 487, 488, 492, 507, 522, 553, 566, 581**
 Krewa **205, 230, 303, 491**
 Królestwo Polskie **206, 208, 211, 230, 256, 258, 259, 278, 304, 305, 313, 370, 382, 412, 413, 449, 484, 492, 504, 507, 522, 553, 566, 581**
 Królestwo Prus zob. Prusy
 Krzeszów **257**
 Księstwo Warszawskie **208**
 Kuba **72, 81, 110, 115, 119, 177, 183, 569**
 Kujawy **258**
 Kurytyba **163**

La Mancha **335**
 Lafayette **138**
 Laos **15, 61, 94, 110, 111, 115, 119, 183, 557, 563**
 Las Navas de Tolosa
 Leeds **156**
 Legnica **208, 335**
 Lens **159**
 León **336**
 Léopoldville zob. Kinszasa
 Lepanto **334**
 Liban **15, 51, 52, 61, 64, 72, 74, 94, 95, 106, 110, 111, 115, 117, 164, 177, 182, 198, 373, 379**
 Libice **202, 226, 250, 275, 301, 333, 367, 406, 445, 482**
 Liège **80**
 Lille **87, 114, 175**
 Litwa **72, 95, 109, 110, 181, 205–207, 230, 254, 255, 303–305, 309, 340, 411, 484, 491**
 Lizbona **98, 175**
 Locarno **161, 165**
 Londyn **77, 131, 147, 148, 150, 160, 162, 276, 489**
 Lophem-la-Bruges, opactwo **275**
 Loreto **489**
 Lotaryngia **275**
 Lourdes **23, 24, 308**
 Louvain **276**
 Lublin **10, 197, 213**
 Lugano **100**
 Luksemburg **64, 69, 72, 96, 109, 110, 119, 164, 175, 181**
 Lund **99**
 Lusaka **44, 108, 167**
 Lwów **174, 204, 257, 259, 276, 416, 488**
 Lyon **252, 302, 408**

Łódź **10**

Madagaskar **15, 61, 64, 96, 110, 111, 115, 119, 183, 213, 557, 563**
 Madryt **337**
 Madryt **54, 140, 145, 163, 333**
 Majorka **337**
 Malaje zob. Malezja
 Malakka **96**
 Malezja **16, 18, 20, 69, 72, 96, 97, 110, 111, 115, 118, 177, 183, 525, 530**
 Mali **75, 76**
 Malmö **99**
 Malta **109, 175**
 Marizell **262**
 Maribo **99, 165**
 Maroko **76, 162**
 Martynika **78**
 Mauretania **77**
 Mazowsze **255, 258, 303, 411**
 Mechelen **79, 175, 276**
 Mediolan **195, 215, 343, 380, 417, 506, 554, 566, 582**
 Meksyk, miasto **156**
 Meksyk, państwo **12, 13, 18, 44, 60, 69, 72, 81, 82, 110, 115, 119, 131, 164, 174, 177, 183, 569**
 Michigan **465**
 Międzyrzecz **202**
 Milwaukee **146, 166**
 Miśnia **45, 113**
 Modena **483**
 Moguncja **252, 408**
 Monachium **113, 417, 206**
 Monte Cassino **157, 489**
 Montreal **164**
 Morawy **200, 254, 411, 481**
 Morze Bałtyckie zob. Bałtyckie Morze
 Morze Czarne zob. Czarne Morze
 Moskwa **148, 229, 490**
 Mozambik **16, 20, 70, 77**
 Münster **417**
 Mweki **93**

Nagasaki **91**
 Nankin **83**
 Navas de Tolosa **334**
 Nazaret **71, 88, 105, 110, 115, 119, 166, 183, 557**
 Nevers **306**
 Neviges **160**
 New Jersey **51, 463**
 Newark **51, 166, 463, 464**

Niderlandy **13**
 Niemcy **7, 11–13, 15–17, 22, 37, 42, 45, 48, 56, 57, 60, 61, 69, 72, 95, 97, 107, 109, 110, 112–114, 116, 118, 124, 130, 133, 140, 146, 160, 164, 169–174, 182, 184, 185, 211, 228, 250, 252, 258, 336, 385, 406, 408, 410, 414, 417, 428, 464, 484**
 Niemcy Wschodnie zob. Niemiecka Republika Demokratyczna
 Niemcy Zachodnie zob. Republika Federalna Niemiec
 Niemen, rz. **208**
 Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD) **10, 115, 152, 153, 160, 169**
 Niepokalanów, klasztor **214, 255, 308, 412**
 Niger **76**
 Nigeria **16, 18, 20, 69, 72, 97, 110, 115, 118, 525, 530**
 Nikaragua **72, 81, 110, 115, 119, 183, 569**
 Niniwa **379**
 Nitra **45, 83–85**
 Norymberga **409**
 Nottingham **161**
 Nouna **76**
 Nova Friburgo **80**
 Nowa Zelandia **155**
 Nowy Jork **50, 102, 166, 198**
 Nowy Sącz **255, 411**
 Nykøbing **99**
 Nysa **256, 413**
 Nysa Łużycka, rz. **124, 141, 152, 172, 416**
 N'Zérékoré **27, 76**

Oceania **44, 66, 198**
 Odra, rz. **124, 141, 152, 172, 254, 260, 331, 411, 416, 531, 596**
 Onitsha **97**
 Opole **256, 413**
 Orchard Lake **51, 465, 466**
 Örebro **99**
 Oreselin zob. Locarno
 Osjak **254, 410**
 Oslo **99**
 Osuna **337**
 Oświęcim zob. Auschwitz-Birkenau
 Ottawa **164**

Pacyfik **340**
 Padwa **256, 413 485, 486, 505, 521**
 Pakistan **198**
 Panama **14, 64, 68, 72, 81, 82, 88, 110, 119, 177, 183, 569**

Panna Maria **465**
 Paragwaj **17, 73, 81, 110, 115, 119, 183, 569**
 Paray-le-Monial **24, 307**
 Parma **485**
 Paryż **45, 87, 159, 163, 252, 307, 310, 351, 408**
 Pasawa **160**
 Pekin **83**
 Pelplin **10, 15, 16, 174**
 Peru **22, 73, 81, 82, 110, 115, 119, 130, 136, 183, 569**
 Płock **174, 208**
 Poczdam **124, 416**
 Polska, passim
 Pomorze **204, 254, 338, 411**
 Pomorze Gdańskie **304, 413, 484**
 Port-au-Prince **88**
 Port-of-Spain **78**
 Portoryko **78**
 Portugalia **12, 13, 15, 60, 61, 73, 98, 109, 110, 115, 118, 165, 183, 198, 333, 335, 537, 551**
 Poznań **10, 53, 67, 111, 151, 152, 201, 257, 261, 332**
 Półwysep Iberyjski zob. Iberyjski Półwysep
 Praga **45, 83–85, 161, 174, 252, 408, 410, 412, 595**
 Pratulín **214**
 Pretoria **98**
 Prusy **123, 208–210, 258, 275, 304, 367, 413, 414, 461**
 Prusy Królewskie **258, 484**
 Prusy Książęce **143**

Racibórz **256, 413**
 Rapperswil **447**
 Ratyzbona **160**
 Rawenna **201, 489**
 Remeżjana **196, 249, 405**
 Republika Cisalpińska **489**
 Republika Demokratyczna Konga **93**
 Republika Federalna Niemiec (RFN) **115, 149, 160, 169**
 Republika Konga zob. Kongo
 Republika Południowej Afryki (RPA) **16, 18, 20–22, 69, 73, 98, 110, 111, 114, 115, 118, 130, 134, 165, 175, 183, 525, 530**
 Republika Zielonego Przylądka **76**
 Reykjavík **99**
 Rio de Janeiro **163**
 Rosja **208–211, 214, 229, 231, 258, 279, 306, 340, 353, 370, 414, 430, 449, 461, 490, 492, 505, 521, 533**
 Rotterdam **148**
 Rożniawa **45**
 Ruanda-Burundi **15, 61, 73, 99, 110, 111, 115, 119, 183, 557, 563**

Ruś **204, 254, 339, 411**
 Rzym **8–11, 14–16, 18, 19, 21, 22, 25, 27, 28, 30–32, 38, 40, 41, 45–52, 54–58, 62, 64, 65, 70, 76, 86, 90, 94, 101, 102, 111, 112, 114, 116, 123, 126, 129, 131, 132, 142–144, 157, 162, 169, 175, 176, 196, 204, 207, 210, 212, 215, 224, 229, 249, 255, 256, 260, 280, 314, 331, 332, 335, 339, 349, 371, 379, 383, 405, 412, 427, 450, 459, 463, 465, 484, 489, 507, 523, 530, 554, 567**
 Saint Andrews **100, 156, 161**
 Salamanka **54, 336, 337**
 Salvador **17, 73, 81, 110, 115, 119, 183, 569**
 Samoa **198**
 San José **68, 81, 82, 174, 175**
 San Lorenzo de Escorial **338**
 São Paulo **80, 163**
 Saragossa **46**
 Ségou **76**
 Segowia **336**
 Sekwana, rz. **123, 310**
 Senegal **75, 76**
 Seul **93**
 Sewilla **337, 338**
 Shunteh **83**
 Singapur **96**
 Skandynawia **10, 64, 69, 73, 99, 100, 109, 110, 119, 150, 165, 181**
 Słowacja **45, 69, 85, 86, 130, 134**
 Smyrna **198**
 Solura **161, 165**
 Spira **252, 408, 417**
 Stambul **11, 174, 198**
 Stany Zjednoczone (USA) **11, 12, 14–17, 19–21, 44, 50, 51, 60, 61, 73, 95, 102, 110, 113–116, 125, 130, 140, 146, 157–159, 166, 174, 182, 198, 211, 228, 414, 416, 417, 428, 451, 461–467**
 Stolica Apostolska zob. Watykan
 Strasburg **156**
 Styria **303**
 Syberia **340**
 Sybir zob. Syberia
 Sycylia **36, 484**
 Sydney **78, 79, 162**
 Syracuse **166**
 Syria **73, 106**
 Szczecin **275, 301, 332, 367, 445, 482**
 Szkocja **12–14, 17, 19, 60, 61, 73, 77, 100, 109, 110, 114, 115, 117, 125, 132, 161, 165, 174, 182, 201, 227, 421, 427, 428, 430**
 Sztokholm **11, 99, 100, 175**
 Szwajcaria **12, 13, 15, 22, 50, 60–62, 73, 100, 109, 110, 115, 117, 125, 128, 130, 133, 149, 150, 155, 161, 165, 175, 182, 185, 198, 433, 444, 446, 447**
 Szwecja **11, 100, 211, 229, 231, 279, 306, 353, 370, 430, 449, 490, 492, 533**
 Śląsk **125, 128, 208, 253, 256–258, 303, 335, 409, 411, 413, 414**
 Śląsk Górny **254, 411**
 Tag, rz. **335**
 Taizé **27, 56, 64, 73, 107, 108, 110, 112, 119, 170, 181**
 Tajlandia **16, 18, 20, 21, 69, 73, 101, 111, 115, 118, 165, 183, 525, 530**
 Tajpej **82, 83**
 Tajwan **71, 82, 83, 175**
 Tangerang **27, 76, 156, 162**
 Teksas **51, 465**
 Tel Awiw–Jafa **105, 166**
 Tesseloniki **200, 201**
 Togo **76**
 Tokio **11, 91, 175**
 Toledo **336**
 Toronto **164**
 Toruń **261, 336, 485**
 Trebnitz zob. Trzebnica
 Trnawa **45, 85**
 Trynidad i Tobago **78**
 Trzebnica **204, 253, 306, 409, 410**
 Trzecia Rzesza **416**
 Tucson **146**
 Tuluza **45**
 Turcja **174, 177, 198, 206, 229, 334, 484, 490**
 Tyniec, opactwo **276**
 Ubon **101, 165**
 Ukraina **16, 22, 44, 46, 64, 73, 95, 101, 109, 110, 115, 117, 130, 133, 136, 183, 585, 595, 597**
 Umuahia **97**
 Urugwaj **17, 73, 81, 110, 115, 119, 183, 569**
 Utrecht **88**
 USA zob. Stany Zjednoczone
 Valladolid **337**
 Västerås **99**
 Wadowice **309**
 Walia **77**
 Warmia **258**
 Warna **208, 209**

Warszawa **69, 85, 107, 148, 177, 204, 255, 257, 261, 308, 333, 412, 416, 488, 505, 521**
Warta, rz. **335**
Waszyngton **146**
Watykan **10, 22, 35, 46, 49, 63, 75, 84, 95, 103, 116, 136, 137, 140, 144, 153, 157, 200, 206–208, 210, 214, 225, 282, 307, 366, 445, 462**
Wenezuela **17, 73, 81, 110, 115, 119, 174, 177, 183, 569**
Westfalia **160**
Węgry **44, 61, 84, 85, 95, 109, 152, 169, 207, 209, 304, 334, 339**
Wiedeń **125, 174, 209, 252, 259, 260, 335, 487**
Wielka Brytania **16, 19, 95, 125, 147, 148, 150, 160, 211, 227, 228, 232, 351, 414, 416, 428, 464**
Wielkie Księstwo Litewskie zob. Litwa
Wielkopolska **258, 409**
Wientian **94**
Wietnam **94**
Wilanów **488**
Wilno **55, 257, 487, 505, 521**
Wisconsin **465**
Wisła, rz. **335, 351, 429, 531, 596**
Włochy **15, 16, 20–22, 24, 42, 50, 52, 53, 60, 62, 73, 95, 103, 109, 110, 115, 116, 123, 125–128, 131, 133, 136, 153, 166, 174, 175, 182, 185, 252, 338, 408, 469, 481, 483, 484, 486–489**
Włocławek **10, 174, 177, 200, 260, 261, 466**
Wrocław **10, 30, 32, 47, 120, 121, 197, 201, 204, 250, 254, 256, 257, 261, 275, 301, 332, 367, 406, 411, 413, 445, 482**
Würzburg **146**
Wybrzeże Kości Słoniowej **75, 76**
Wyspy Bahama zob. Bahama Wyspy
Wyspy Brytyjskie zob. Wielka Brytania

Zagrzeb **92**
Zambia **44, 76, 108, 167**
Zamość **485, 486, 505, 521**
Zbrucz, rz. **208**
Ziemia Święta **63, 87, 105, 126, 198, 334**
Zurych **161, 165**
Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) **10, 95, 148, 172, 211, 379, 414, 416, 417, 428, 464**

Żmudź **205, 340**

INDEKS NAZWISK

- Ablewicz Jerzy **12**
Abramowicz Alfred **462**
Adamiak Stanisław **48**
Adolph Walter **113**
Alacoque Małgorzata Maria zob. Małgorzata Maria Alacoque
Albrecht Hohenzollern, książę pruski **414**
Albrecht Stanisław **148, 150**
Aleksander III, papież **227**
Aleksander IV, papież **338**
Aleksander VI, papież **337**
Alfons II d'Este, książę Ferrary **52, 127, 483**
Alfons VII, król Kastylii **333**
Alfons VIII, król Kastylii **334**
Alfons X Mądry, król Kastylii i Leónu **336**
Alfrink Bernard **62, 88, 89, 130, 148, 163**
Altomonte Martino **487**
Ameisenowa Zofia **485**
Anczura Józef **148**
Andechs, ród **204, 306, 409**
Andegaweni, dynastia **205, 230, 255, 303, 491**
Anders Władysław **379, 489**
Andrzej Bobola św. **208, 229, 255, 412, 491**
Andrzej Jastrzębiec **205, 340**
Andrzej Świerad św. **134**
Andrzejuk Jan, męczennik **214**
Angerhausen Julius **164**
Aniceto Ricardo **174**
Anna, księżna świdnicka **257**
Anna Austriaczka, żona Zygmunta III Wazy **333**
Aramburu Zenon **83**
Araujo Robert John **198**
Arpadowie, dynastia **204, 411**
Ascherson Neal **142**
Atenagoras I, patriarcha **20, 22, 42, 56, 61, 66, 104, 107, 110, 113, 117, 126, 131, 135, 136, 170, 495, 502, 506**
Atkelski Roman **159, 466**
Attlee Clement **416**
Augustyn św. **506, 522**
Avelino Lumbo Alcides Cosme **77**

Bafile Corrade **160**
Banaszak Antoni **351**
Banaszek Agnieszka **46, 54, 163**
Baquerizo Durand Pablo **175**

Bar Joachim Roman **214**
Baraniak Antoni **12, 42, 52**
Baranowski Feliks **152, 153**
Barberini Giovanni **145**
Barela Stefan **12, 13, 42**
Barros Câmara Jaime de **163**
Barycz Henryk **486**
Bayet Claudius **101, 165**
Bea Augustin **39**
Bebaway Boulos **105**
Becket Thomas zob. Tomasz Becket św.
Bednarski Damian **132, 157**
Bednorz Herbert **12, 13, 35, 44, 107, 108**
Bejze Bohdan **13**
Benedykt, męczennik **201, 202**
Benedykt XIII, papież **207, 229, 255, 339, 412, 489**
Benedykt XIV, papież **204, 411**
Benedykt XV, papież **302**
Benedykt XVI, papież **204, 417**
Benedykt z Nursji św. **252, 276, 331, 408**
Bengsch Alfred **113, 152, 160**
Beran Josef **44–46, 71, 83, 86, 110, 116, 118, 131, 161, 165, 169**
Berezowska Zofia **54**
Bernadeta Soubirous św. **308**
Bernard z Clairvaux św. **302, 303**
Bernardone Giovanni zob. Franciszek z Asyżu św.
Bezym Jan bl. **213**
Białecki Konrad **7, 148, 155**
Białkowski Michał **15, 27, 45, 46, 49, 58, 60, 75, 83, 138, 276**
Bielerzewski Ludwik **53**
Bielewicz Bohdan **464**
Bismarck Otto von **258, 414**
Boardman John **159**
Bocheński Józef Maria (im. zak. Innocenty) **161, 446**
Bock–Matuszyk Katarzyna **11, 174**
Bogumil–Piotr II, bl., abp gnieźnieński **203, 255, 411**
Bohusz–Szyszko Michał **52**
Bojko Konstanty bl. **214**
Bojko Łukasz bl. **214**
Boland Thomas **159**

Bolesław I, książę czeski **225, 349, 427, 502, 518, 530, 595**
 Bolesław I Chrobry, król polski **200, 202, 224–226, 249–251, 274, 275, 300–302, 331–333, 349, 366, 367, 380, 405–407, 409, 427, 444–446, 481–483, 502, 518, 530, 551, 564, 579, 595**
 Bolesław II Śmiały (Szczodry), król polski **203, 227, 253, 254, 410, 491**
 Bolesław V Wstydlawy, książę krakowski i sandomierski **204, 255, 411**
 Bolesław Pobożny, książę wielkopolski **204, 255**
 Bolko I, książę świdnicko-jaworski **257**
 Boll Friedheim **32**
 Bona Sforza, królowa polska **55, 334**
 Bona Stanislaus **466**
 Borzęcka Celina bl. **212**
 Borzęcka Jadwiga **212**
 Brasseur William **86**
 Brat Albert zob. Chmielowski Adam
 Braun Jerzy **48**
 Brizgys Vincent **95**
 Broël-Plater Władysław **447**
 Bronisława bl. **204, 254, 411**
 Browne Michael **91**
 Brunon z Kwerfurtu św. **202, 253, 409**
 Brzana Stanisław **159, 166, 466**
 Buchman Anna **161, 165**
 Buczek Daniel **466**
 Budkowa Zofia **302**
 Bulhak Władysław **170, 174**
 Bużeński Stanisław **52, 483**
 Bylica Marcin (Marcin z Olkusza) **256, 413**
 Byrne Henry **86**

Caggiano Antonio **82, 131, 162**
 Calderon de la Barca Pedro **337**
 Cantero Curando Pedro **46**
 Carnandet Jean Baptiste **484**
 Casaroli Agostino **136, 144, 145**
 Castelli Alberto **103**
 Castiglione Baldassare **486**
 Catella A. **136**
 Cervantes de Saavedra Miguel **335, 337**
 Chabasiński Wojciech **92, 144, 153, 154**
 Chan Otfried **82, 175**
 Chávez González José N. **54**
 Chmielewski Czesław **100**
 Chmielnicki Bohdan **229, 490**
 Chmielowski Albert (Brat Albert) bl. **213, 308**
 Chodkiewicz Jan Karol **209, 335**

Chopin Fryderyk **310, 337**
 Churchill Winston **416**
 Ciejka Małgorzata **32**
 Clavel Méndez Tomas A. **68, 81, 82**
 Cleven Wilhelm **160**
 Cobben Willem **99**
 Cody John **146, 156, 159, 166**
 Connell Carmel **175**
 Connolly James Louis **138, 159, 166**
 Conway William **90**
 Cousins William E. **146, 159, 166**
 Cullmann Oskar **107**
 Cunningham David F. **159, 166**
 Cushing Richard **159**
 Cyrankiewicz Józef **143, 148**
 Cyryl-Konstanty św. **200, 274, 300, 331, 366, 444, 503**
 Czackowska Ewa K. **8, 28, 29, 31, 38, 41, 55, 67, 87, 125, 126**
 Czapiewski Stanisław **137**
 Czaplą Antoni **53**
 Czapliński Bernard **35, 42, 62**
 Czarcińska Iwona **23, 24, 50, 186**
 Czarniecki Stefan **229, 490**
 Czartoryski Jerzy **164**
 Czerniak Jan **13, 57**
 Czesław bl. **204, 254, 411**
 Czyrek Józef **154**
 Czyż Anna Sylwia **487**

Ówikliński Ludwik **52**

Dante Alighieri **24**
 Darowska Marcelina bl. **212**
 Dąbrowska Małgorzata **48**
 Dąbrowski Jerzy („Ignacy”) **112, 170**
 Dąbrowski Józef **51, 465**
 Dąbrówka (Dobrawa), żona Mieszka I **117, 122, 127, 134, 200, 224–226, 249, 250, 274, 275, 300, 301, 331, 332, 349, 366, 367, 380, 405, 406, 427, 444, 445, 481, 482, 502, 518, 530, 551, 564, 579, 595**
 Dearden John **146, 158, 159, 166**
 Dell’Acqua Angelo **103, 136**
 Deskur Andrzej II, **150**
 Di Maio Patrizia **175**
 Dias Nogueira Eurico **78**
 Diaz Cañabata Antonio Garrigues **46**
 Diego de Zuñiga vel Diego Rodríguez **337**
 Dirks Walter **35**
 Djajasepoetra Adrianus **90**

- Długosz Jan **52, 483**
D'Mello Raymond **154**
Dmitrów Edmund **124**
Dobosz Józef **201, 225, 274, 300, 332, 349, 366, 380, 444, 481, 502, 518, 530, 551, 564, 595**
Dobrawa zob. Dąbrówka (Dobrawa)
Doman Maria Tulia **41, 50**
Domasłowski Jerzy **485**
Dominik Guzman św. **338**
Döpfner Julius **45, 64, 97, 112–114, 146, 174**
Dorrego Francisco Aldegunde **27, 76, 156, 162**
Dowling Noelle **175**
Druel Jean **175**
Druta Jan **149, 151, 152**
Drzazga Józef **12**
Dudek Antoni **34, 66, 168**
Duff Frank **350**
Dworkin Euzebiusz **164**
Dynarski Kazimierz **197**
- Eleonora Maria Józefa, królowa polska **333**
Emanuel Isidor Markus **146, 164**
Essayan Cesar **95**
Etchegaray Roger **44**
- Faber Genowefa zob. Maria Amandyna
Falkowski Czesław **12**
Faulhaber Michael von **417**
Feliński Zygmunt Szczęsny zob. Zygmunt Szczęsny św.
Feltin Maurice **159, 163**
Fenzl Annemarie **175**
Ferdynad II Katolicki, król hiszpański **337**
Ferreira Álvares José **163**
Filicaia Vincenzo da **487**
Filip II, król hiszpański **55, 335, 338**
Filip IV, król hiszpański I portugalski **333**
Filipiak Bolesław **47, 53, 62**
Findziński Tadeusz **153**
Fiolek Krzysztof **259**
Foery Walter A. **159, 166**
Fokciński Hieronim **157, 175**
Fondaliński Jan **276**
Fontana Baltazar **488**
Francisco de Vitoria **504, 520**
Franciszek, papież **195, 206, 215, 343, 380, 506, 554, 566, 582**
Franciszek z Asyżu (Giovanni Bernardone) św. **204, 213, 485**
Franić Frane **92, 153**
- Frank Hans **416**
Frańczuk Ignacy, męczennik **214**
Fras Zbigniew **259**
Frąckiewicz Ryszard **164**
Freedberg David **507**
Frings Josef **97, 112, 113, 146, 160**
Fryderyk II Hohenstauf, cesarz rzymsko-niemiecki **484**
Fryderyk II Hohenzollern zw. Wielki, król pruski **258, 414**
- Gabiga Stanisław **35, 57**
Gajowniczek Franciszek **214, 255, 308, 412**
Galen Klemens August von **417**
Galjatsatos Nikodem zob. Nikodem Galjatsatos
Galileusz (Galileo Galilei) **487**
Galli Giovanni Maria **487**
Gantin Bernard **76**
Garel Florence **175**
Garron Gabriel-Maria **45**
Gaudenty (Radzim) **117**
Gawlina Józef **51, 463, 464**
Gawlitta Severin **112**
Gerbert z Aurillac zob. Sylwester II, papież
Gerland, joannita lub templariusz **484**
Geryluk Filip, męczennik **214**
Giel Joanna **8, 184**
Gilroy Norman Thomas **78, 79, 162**
Giotto di Bondone **485**
Głowczyński Jan **175**
Gmuryczka Zbigniew **177**
Gołębiowski Jacek Jan **228**
Gomes Junquiera Daniel **78**
Gomez Miranda Miguel Dario **156**
Gomułka Władysław **140, 148, 151, 169, 171**
Gonçalves Cerejeira Manuel **98, 165**
González Morcillo Casimiro **154, 163**
Gordon of Huntly **227**
Gori Albert, patriarcha Jerozolimy **61, 64, 105, 118, 166, 563**
Goździewicz Hieronim **54**
Górnicki Łukasz **486**
Górski Karol **336, 485**
Graber Rudolf **146, 160**
Grabowski Waldemar **212, 310**
Gracias Oswald **89**
Gracias Valerian **89**
Grajewski Andrzej **32, 35, 84**
Gran John Willem Nicolaysen **99**
Grauls Antonie **99**

Gray Gordon Joseph **100, 156, 161, 165**
 Green Francis J. **146**
 Greschat Martin **34**
 Gręś Stanisław **23**
 Groblicki Julian **13, 62**
 Gromada Tadeusz V. **464**
 Großbötling Thomas **172**
 Grudziński Jerzy **164**
 Gryz Ryszard **34, 66, 168**
 Grzegorz IX, papież **484**
 Grzegorz XVI, papież **204, 254, 411**
 Grzelak Antoni **165**
 Grzondziel Henryk **13**
 Guarini Giovanni Battista **483**
 Guinizelli Guido **486**
 Gunnarsson Jóhannes **99**
 Gurgul Stanisław **175**

Habielski Rafał **228**
 Habsburgowie, dynastia **128, 258, 303, 334**
 Hackett Stephen **175**
 Hakim Georges **64, 71, 88, 118, 563**
 Halecki Oskar **34, 48, 54, 126, 127, 157**
 Hallberg Lars **175**
 Hawryluk Maksym, męczennik **214**
 Heenan John **77, 148, 160, 162**
 Hellman Marek **150, 151**
 Helmsing Charles **138**
 Hengen Jean **96**
 Hengsbach Franz **35, 45, 113, 146, 160**
 Henryk I Brodaty, książę śląski **204, 253, 306, 409**
 Henryk II Pobożny, książę śląski **208, 335**
 Henryk Gordon de Huntley zob. Gordon of Huntly
 Henryk Kietlicz, abp gnieźnieński **303**
 Herry Charles **97**
 Hęciak Przemysław **165**
 Hiacynt św. zob. Jacek Odrowąż św.
 Hieronim św. **338**
 Hitler Adolf **408, 414, 417**
 Hjbeil Georges **106**
 Hohenstaufowie, dynastia **484**
 Hozjusz Stanisław **207**
 Hryciuk Anicet, męczennik **214**
 Huntley Henryk Gordon de zob. Gordon of Huntly
 Hus Jan **206, 256, 304, 413, 504, 520**
 Huyghe Gérard **156**

Ibombo Brice Armand **93**

Ignacy Loyola (Iñigo Lopez de Riscalde) św. **207, 255, 257, 307, 338, 339**
 Innocenty IV, papież **203, 227, 253, 410**
 Innocenty XI (Benedetto Odescalchi), papież **209, 491**
 Ireneusz św. **302**
 Iwo Odrowąż, bp krakowski **484**
 Isnard Clemente José Carlos **80**
 Issa Anis **103**
 Izaak, męczennik **202**
 Izabela Aragońska, matka Bony Sforzy **334**
 Izabela I Katolicka, królowa hiszpańska **337**

J.P. **164**
 Jabłoński Aleksander M. **164**
 Jacek Odrowąż św. **204, 254, 339, 411**
 Jachowicz Piotr **462**
 Jacques Roland **94**
 Jadwiga Andegaweńska, królowa polska, św. **49, 123, 133, 169, 205, 230, 255, 256, 303–306, 411, 412, 491**
 Jadwiga Śląska, księżna, św. **204, 253, 306, 409**
 Jagiellonowie, dynastia **207, 209, 230, 260, 303, 334, 339, 491**
 Jakiel Stanisław **12**
 Jakub św. **24**
 Jalbrzykowski Romuald **55**
 Jan, męczennik **201, 202**
 Jan II Kazimierz, król polski **118, 122, 127, 210, 211, 231, 279, 306, 313, 341, 353, 370, 382, 430, 449, 460, 492, 522, 533, 534, 566, 579, 581**
 Jan III Sobieski, król polski **209, 229, 259, 335, 339, 487, 488, 490**
 Jan XIII, papież **118, 200, 274, 300, 332, 366, 445, 482, 564**
 Jan XVIII, papież **202, 225**
 Jan XXIII (Angelo Giuseppe Roncalli), papież, św. **195, 206, 215, 228, 249, 314, 342, 350, 379, 380, 405, 428, 463, 502, 506, 518, 531, 551, 554, 563, 566, 579, 582, 596**
 Jan Damasceński (Jan z Damaszku) św. **507**
 Jan Ewangelista św. **522**
 Jan Kanty (Jan z Kęt) św. **205, 255, 339, 412**
 Jan Kapistran św. **484**
 Jan Maria Vianney św. **301**
 Jan od Krzyża (Juan de Yepes y Alvarez) św. **337, 339**
 Jan Paweł II (Karol Wojtyła), papież, św. **10, 12, 29, 30, 32, 34, 35, 42, 44, 45, 48–50, 53, 62, 120, 204–206, 213, 214, 230, 255, 276, 303, 306, 308, 309,**

411, 417, 491

Jan z Damaszku zob. Jan Damasceński św.

Jan z Dukli św. **204**

Jan z Kęt zob. Jan Kanty św.

Janicki Klemens **52, 53, 483**

Jankowiak Stanisław **7**

Jankowski Augustyn **197**

Jansen Martin **148**

Jaroszewicz Jan **12, 45**

Jasiński Tomasz **225, 274, 300, 332, 349, 366, 380, 427, 444, 481, 530, 552, 595**

Jean Damascène, zakonnik **99**

Jedwabski Franciszek **12**

Jelmini Angelo **100, 161, 165**

Jenny Henri **156**

Jerie Andrzej **11, 174, 185**

Jeziernski Jacek **337**

Joanna, zakonnica **137**

Joanna d'Arc św. **303**

Jolenta, księżna kaliska, bl. **204, 255, 411**

Jop Franciszek **12, 13, 42**

Jordan, bp poznański **118, 127, 201, 225, 274, 300, 332, 349, 366, 380, 427, 481, 482, 502, 518, 530, 551, 564**

Journet Charles **161, 447**

Jozafat Kuncewicz św. **208, 229, 491**

Józef Kalinowski (im. zak. Rafał) św. **309**

Józef Pelczar św. **463**

Juan de Austria, książę hiszpański **334**

Juan de Yepes y Alvarez zob. Jan od Krzyża św.

Jurek Tomasz **200, 201, 225, 274, 300, 332, 349, 366, 380, 444, 481, 502, 518, 530, 551, 564, 595**

Kaczmarek Lech **62**

Kajsiewicz Hieronim **212**

Kaldany Hanna **105, 166**

Kalenga Georges **93**

Kalinowski Józef Rafał zob. Józef Kalinowski św.

Kalinowski Wincenty Konstanty **309**

Kalkstein Teresa **57, 58**

Kalwa Piotr **12**

Kantak Kamil **379**

Kara Mustafa, wielki wezyr turecki **209, 259, 335, 487**

Karłowska-Kamzowa Alicja **485**

Karmasz Daniel, męczennik **214**

Karol I, książę Mantui **306**

Karol I Andegaweński, król Sycylii **303**

Karpiński Ryszard **11, 112**

Karska Józefa **212**

Kasprzyk, ksiądz **54**

Katarzyna Labouré św. **308**

Kazimierz III Wielki, król polski **205, 256, 305, 412**

Kazimierz IV Jagiellończyk, król polski **484**

Kazimierz Jagiellończyk św. **55, 207, 339**

Kempf Alfons **147**

Kerski Basil **32**

Kiedrowski Witold **163**

Kietlicz Henryk zob. Henryk Kietlicz

Kinam Ro Paul **93**

Kinga (Kunegunda), ks. sandomierska i krakowska, św. **204, 255, 411**

Kirschke Tadeusz **24, 145, 150**

Kissoon Donna-Kay **78**

Kita Adolf **146**

Klausener Erich **417**

Klemens IV, papież **204, 409**

Klemens VIII, papież **204, 207, 254, 339, 411**

Klemens X, papież **204**

Klemens XI, papież **204, 254, 411**

Klemens XIII, papież **205, 255, 339, 412**

Klemens Hofbauer (Dworzak) św. **133**

Klepacz Michał **12**

Kłonowski Henry **466**

Kochanowski Jan **336, 486**

Kolbe Rajmund zob. Maksymilian Maria Kolbe św.

Kolman, król halicki **204**

Kolumban Marmian (Columba Marmian) bl. **276**

Kominek Bolesław **9, 10, 12, 17, 19, 29, 32–37, 39, 42, 45, 46, 48, 57, 62, 64, 97, 112–114, 124, 125, 171, 173, 185, 260**

Komzias Vissarion **175**

König Franz **37, 79, 148, 260**

Konstancja, królowa polska **333**

Kopernik Mikołaj **205, 256, 336, 337, 413, 485**

Koperski Bolesław **147, 149, 151**

Kopiec Jan **11**

Kornat Marek **127**

Kornecki Marian **485**

Korytkowski Jan **52, 483**

Kosman Marceli **53**

Kościuszko Tadeusz **464**

Kotulski Z. **162**

Kowalczyk Józef **11**

Kowska Barbara **484**

Kowalski Kazimierz Józef **12, 19, 35, 37, 42, 44, 276**

Kowalski Zygfryd **13, 62**

Kozłowiecki Adam **44, 76, 108, 165, 167**

Kozłowski Edward **466**

- Kras Paweł **504, 520**
 Krasieński Zygmunt **310**
 Krauze Ignacy **83**
 Król John (Jan Król) **102, 146, 159, 166, 466**
 Kropczyński Tadeusz **151, 155**
 Król Eugeniusz Cezary **124**
 Krucina Jan **49**
 Krukowski Józef **63**
 Krystyn, męczennik **202**
 Kubiak Hieronim **464**
 Kucharski Wojciech **7, 8, 32–35, 37, 38, 45, 48, 56, 58, 95, 113, 124, 133, 142–144, 171, 184, 198**
 Kuhlmann zob. Cullmann Oskar
 Kühn Halina **260, 505, 521**
 Kühn Lesław **260, 505, 521**
 Kulik Jan **62**
 Kulska Joanna **172**
 Kuncewicz Jozafat zob. Jozafat Kuncewicz św.
 Kunegunda zob. Kinga św.
 Kürbis Brygida **198, 201, 206**
 Kurpas Józef **13**
 Kuryłowicz Marek **485**
 Kusielewicz Eugene **464**
 Kustro Aleksander **11, 112**
 Kycia Tomasz **32**
- Labouré Katarzyna zob. Katarzyna Labouré św.
 Labuda Gerard **201, 202, 225, 226, 250, 275, 301, 302, 332, 333, 367, 406, 445, 482**
 Lanckorońska Karolina **47**
 Landázuri Ricketts Juan **81, 82, 130**
 Landersdorfer Simon **160**
 Latusek Paweł **13, 62**
 Lazzarotto Angela S. **83**
 Lazik Ambróz **45, 85**
 Lebrun Lucien-Sidroineen **45**
 Lecler Joseph **260, 505, 521**
 Leclerc Pierre **76**
 Ledóchowska Maria Teresa bl. **133**
 Lefébvre Gaston **276**
 Lefébvre Joseph-Charles **156**
 Léger Paul-Émile **164**
 Lelewel Joachim **309**
 Leon XII, papież **204, 411**
 Leopold I Habsburg, cesarz rzymsko-niemiecki **257**
 Lesourd Jean **76**
 Leszczyński Stanisław zob. Stanisław Leszczyński
 Leszek Biały, książę krakowsko-sandomierski **204, 484**
- Lewoniuk Wincenty, męczennik **214**
 Lichtenberg Bernhard bl. **417**
 Liénart Achille **87, 114, 130**
 Lindsay Baker T. **465**
 Litta Lorenzo **210**
 Locci Augustyn Wincenty **488**
 Lokuang Stanislaus **83**
 Lommel Léon **96, 164**
 Longin **226, 446**
 Loosdregt Étienne OMI **94**
 Loret Maciej **210**
 Loyola Ignacy zob. Ignacy Loyola św.
 Lubowiecki Edward **160**
 Lucal John A. **198**
 Ludat Herbert **34, 252, 407**
 Ludolfingowie, dynastia **202, 226, 250, 301, 406, 445, 482**
 Ludwik IX Święty, król francuski **303, 305**
 Ludwik XIII, król francuski **306**
 Ludwik XV, król francuski **307**
 Ludwik Maria Grignon de Montfort św. **460**
 Ludwika de Marillac św. **307**
 Ludwika Maria Gonzaga zob. Maria Ludwika, królowa polska
 Luter Marcin **207**
- Ładysław z Gielniowa zob. Władysław z Gielniowa bl.
 Łaski Jan **122, 211, 230, 278, 313, 370, 382, 449, 492, 507, 522, 553, 566, 581**
 Łatka Rafał **29, 124, 133, 168, 174, 196, 215, 231, 279, 313, 342, 352, 370, 382, 429, 450, 461, 493, 532, 553, 566, 581, 597**
 Łobodycz Mieczysław **143, 147, 151, 155**
 Lucka Anna **159**
 Łukasiewicz Sławomir **10**
 Łukaszuk Konstanty, męczennik **214**
- Machejek Michał **47**
 Mackiewicz Beata **23, 24, 50, 186, 196, 231, 279, 313, 342, 352, 370, 382, 429, 450, 461, 493, 532, 553, 566, 581, 597**
 Madajczyk Piotr **32, 171–173**
 Maguire Donna **175**
 Maheu B.A. **83**
 Maillat Eugène **27, 76**
 Maj Ewa **11, 174**
 Majcher Grzegorz **174**
 Majdański Czesław **45**
 Majdowski Andrzej **340**

Majewski Wacław **13**
 Maksymilian Maria Kolbe (Rajmund Kolbe) św. **214, 255, 308, 412**
 Maksymos (Maximos) IV Saigh, melchicki patriarcha Antiochii **61, 64, 74, 106, 118, 563**
 Malinowski Mikołaj **52**
 Małecki Aleksander **92, 153, 154**
 Małgorzata Austriaczka, królowa hiszpańska i portugalska **333**
 Małgorzata Maria Alacoque św. **307**
 Malkiewiczówna Helena **485**
 Manthey Jan **47**
 Marcin z Olkusza zob. Bylica Marcin
 Marecki Józef **168**
 Marenzio Luca **488**
 Maria Amandyna (Genowefa Faber) **112**
 Maria Anna Habsburżanka, królowa hiszpańska **333**
 Maria Leszczyńska, królowa francuska **307**
 Maria Ludwika, królowa polska **306, 307**
 Marillac Ludwika de zob. Ludwika de Marillac św.
 Martensen Hans Ludwig **99, 165**
 Materski Wojciech **171**
 Mateusz, bp krakowski **302**
 Mateusz, męczennik **202**
 Matulewicz Jerzy bl. **213**
 Maurycy św. **226, 446**
 Mazur Franciszek **85, 154**
 Mazur Mariusz **141**
 Mączyński Franciszek **10, 59, 463**
 McCann Owen **98, 114, 130, 134, 165**
 McDevitt Gerald **159, 166**
 McEntegart Bryan Joseph **159, 166**
 Meier-Grandjean Giovanni **175**
 Melckebeke Charles Joseph van **83**
 Melloni Alberto **44**
 Méouchi Paul-Pierre, maronicki patriarcha Antiochii **61, 64, 74, 106, 118, 563**
 Mercier Désiré-Joseph **276**
 Meriam Anna **99**
 Meroni Fabrizio **94**
 Metody św. **200, 250, 274, 300, 331, 366, 444, 481, 503**
 Metzger Maz Josef **417**
 Meysztowicz Walerian **35, 47, 48, 55, 62**
 Michalski Maciej **205**
 Michał Korybut Wiśniowiecki, król polski **333**
 Michałowski Roman **201, 225, 250, 275, 301, 332, 367, 406, 445, 482**
 Michelet Jules **309**
 Michowicz Waldemar **171**
 Mickiewicz Adam **309, 310**
 Mieczkowski Robert **161**
 Mieszko I, książę polski **121, 122, 127, 134, 141, 198, 200–202, 224–226, 249–251, 274, 275, 300, 301, 331, 332, 349, 366, 367, 380, 405, 406, 427, 444, 445, 459, 481, 482, 502, 518, 530, 551, 564, 597, 595**
 Miklosich Franz von (Franc Miklošič) **225, 274, 300, 332, 349, 366, 380, 427, 444, 481, 530, 552, 595**
 Mikołaj z Flüe św. **446**
 Mikołajczak Aleksander Wojciech **202**
 Miłosz Jan **7**
 Mindszenty József **169**
 Minge Jacques Paul **506, 522**
 Misiejuk Dariusz **11, 35, 37, 45, 48, 56, 58, 171, 174**
 Misierewicz Paweł **177**
 Mistrz Wincenty zob. Wincenty zw. Kadłubkiem
 Mkhwebu Sindiso **175**
 Młada Maria, siostra Dąbrowki **595**
 Moczygomba Leopold **465**
 Modzelewski Jerzy **13, 15, 16, 56, 57, 62**
 Moisan Krystyna S. **446**
 Moncreiff Francis **161**
 Mongilardi Tubino Fidel **165**
 Montalembert Charles René de **309**
 Monti Innocenty **488**
 Monti Karol **488**
 Montini Giovanni Battista zob. Paweł VI, papież
 Morawski Jerzy **148, 150, 152**
 Morawski Kajetan **163**
 Morel Louis **83**
 Muhammad an-Nasir, kalif **334**
 Mullett Michael A. **227**
 Mulrooney Charles **159**
 Murad II, sultan turecki **208**
 Musiał Marcin **11, 174**
 Musiel Franciszek **67, 171, 173**
 Mutor Marek **174**

 Nadolny Anastazy **175**
 Napoleon I Bonaparte, cesarz Francuzów **311**
 Naruszewicz Piotr **47**
 Naszkowski Marian **144**
 Nécsey Eduard **45, 85**
 Nicetas z Remezjany św. **196, 249, 405**
 Nikodem Galiatsatos, archimandryta **20, 55, 56, 61, 103, 104, 119, 181**
 Nir Roman **146, 462**
 Nitecki Piotr **276**
 Noa Thomas **466**

Norwid Cyprian Kamil **310**
 Noszczak Bartłomiej **7, 24, 122, 141, 142, 170, 174, 196, 213, 224, 261, 262, 277, 311, 341, 351, 368, 381, 429, 447, 460, 489, 503, 519, 532, 552, 565, 580, 597**
 Nowak Andrzej **24**
 Nowak-Jeziorański Jan **11, 18, 24, 33, 35, 41, 42, 70, 113, 128, 145, 152, 155, 156, 166**
 Nowicki Edmund **12, 13, 18**
 Nwedo Anthony G. **97**

O'Boyle Patrick Aloysius **159**
 O'Donnell Patrick Mary **162**
 Ochoy Francisco Javier **83**
 Ociepka Beata **7, 167, 168**
 Odescalchi Benedetto zob. Innocenty XI
 Odrowążowie, ród **254, 411**
 Olçomendy Michael **97**
 Oleśnicki Zbigniew **209, 484**
 Oost Karol van **276**
 Orozco Lomelín Francisco **164**
 Osypiuk Bartłomiej, męczennik **214**
 Otton I, cesarz rzymsko-niemiecki **200, 225, 274, 332, 366, 445, 482, 564**
 Otton II, cesarz rzymsko-niemiecki **200, 225, 274, 332, 366, 445, 482, 564**
 Otton III, cesarz rzymsko-niemiecki **201, 202, 225, 226, 250, 251, 275, 301, 332, 367, 406, 407, 445, 446, 482**

Pac Michał Kazimierz **487**
 Pacelli Asprilio **488**
 Pacelli Eugenio zob. Pius XII, papież
 Pacholek Stefan **48**
 Pagani Paolo **488**
 Palloni Michelangelo **487**
 Papczyński Stanisław zob. Stanisław Papczyński św.
 Papée Kazimierz **72, 74, 95, 106, 109, 132, 155**
 Parczewski Alfons J. **350**
 Pastusiak Longin **464**
 Paweł VI (Giovanni Battista Montini), papież, św. **22, 26, 27, 29–32, 34, 37, 42, 48, 49, 53, 60–62, 65, 75, 103, 110, 115, 16, 119–121, 126, 132, 142, 143, 145, 157, 162, 173, 181, 185, 189, 195, 197, 198, 215, 228, 229, 249, 280, 314, 342, 343, 350, 353, 379, 380, 382, 405, 417, 428, 431, 446, 463, 491, 502, 506, 518, 522, 531, 534, 551, 554, 563, 566, 579, 582, 596, 597**
 Paweł Rzymianin **488**
 Paweł Włodkowiec **125, 206, 256, 257, 304, 413, 504, 520**
 Paweł z Tarsu św. **24, 261, 305, 351, 418, 428, 531, 596**

Pawliczka Józef **35**
 Pawłowski Antoni **12, 56, 62**
 Pelczar Józef zob. Józef Pelczar św.
 Pellegrino Muzio **488**
 Pereti G.P. **487**
 Perlin J. **184**
 Persuado John D. **78**
 Peszkowski Zdzisław J. **51, 465**
 Pękala Karol **13**
 Piastowie, dynastia **200, 202, 203, 205, 224, 226, 249, 250, 253, 254, 256, 274, 275, 300, 301, 303, 305, 331–333, 349, 366, 367, 380, 405, 406, 409, 412, 427, 444, 445, 459, 481, 482, 502, 530, 551, 564, 579, 595**
 Pietkiewicz Rajmund **197**
 Pietruszka Jabłonowski Stefan **105, 166**
 Pietrzak Jerzy **174, 379**
 Piotr Apostoł św. **24, 215**
 Piotr Nolasco św. **338**
 Piotr Włostowic **302**
 Pius V, papież **334**
 Pius VII, papież **250, 406**
 Pius XI, papież **23, 203, 208, 229, 255, 411, 412, 491**
 Pius XII (Eugenio Pacelli), papież **23, 195, 206, 343, 380, 508, 554, 566, 582**
 Piwowar Stanisław **462**
 Plagens Józef **466**
 Plezia Marian **302**
 Plezia Ryszard **175**
 Ploix Philippe **175**
 Pluta Michał **124**
 Pobożny Robert **45**
 Pocock Philip **164**
 Poirier François **88**
 Pomian Krzysztof **32**
 Pompedda Mario Francesco **53**
 Potocki Józef Alfred **46, 131, 140, 145, 163**
 Preysing Konrad von **417**
 Przemyślidzi, dynastia **225, 349, 427, 502, 518, 595**
 Przybylska-Moskwa Patrycja **8, 184**
 Przybyszewska-Jarmińska Barbara **488**
 Przyklenk João Batista **27**
 Przywarski Stanisław **464**
 Pullicino Evelyn **175**
 Pułaski Kazimierz **464**

Quirini-Popławska Danuta **486**

Radej Maciej **49**
 Radziłowski John **465**
 Radzim-Gaudenty zob. Gaudenty (Radzim)

Rajewski Adam **209, 229, 277, 311, 332, 368, 381, 446, 490, 552, 565, 580**
 Rajmund z Peñafortu św. **338**
 Ramírez Carmen **175**
 Rastawicka Anna **23, 24, 50, 186**
 Ratkowska-Widlarz Lucyna **11, 133, 174**
 Reczek Eugeniusz **47**
 Regiomontanus (Johannes Müller) **256, 413**
 Rengen Marcel Evariste van **93–95**
 Rhode Paweł **51, 466**
 Ribeiro de Santana Altino **78**
 Rivera Gaibi José **131**
 Robert de Sorbon **305**
 Robert z Molesmes **252, 303, 408**
 Roch Mieczysław **142**
 Rodríguez Quirós Carlos Humberto **68, 81, 82**
 Roger z Taizé **108**
 Roizjusz Piotr (Pedro Ruiz de Moroz) **55, 336**
 Romuald św. **201**
 Roncalli Angelo Giuseppe zob. Jan XXIII, papież, św.
 Rosales Julio **86**
 Ross Johannes **91**
 Rostworowski Tomasz **47**
 Rozmarek Ignacy Karol **462**
 Rożek Michał **257**
 Rómmel Waldemar **156, 162**
 Różański Feliks **55, 338**
 Rubin Władysław **10, 11, 13, 15, 16, 19–22, 27, 42, 44, 46, 47, 51, 52, 55, 58, 62, 65, 69, 70, 76–80, 83, 84, 86, 89, 90–102, 104, 105, 108, 138, 140, 146, 147, 154, 157, 159, 160, 162, 164–167, 175, 379, 463**
 Ruchniewicz Krzysztof **212, 310**
 Ruiz de Moroz Pedro zob. Roizjusz Piotr
 Rutki Welamin **208, 229**
 Ryan Patrick Finbar **78**
 Rygula Anita **175**
 Ryksa, księżniczka śląska, żona Alfons VII **55, 333**
 Ryłło Maksymilian **52, 379**

 Sabisch Alfred **35**
 Sakuma Tsutomu SJ **175**
 Salatka Charles **466**
 Saliba Simon **106**
 Salomea bl. **204**
 Samsonowicz Henryk **201, 225, 250, 275, 301, 332, 367, 406, 445**
 Sánchez Valle Carmen del **175**
 Santos García José dos **78**
 Sapelak Andrij **46**
 Sarbiewski Maciej Kazimierz **487**

 Scacchi Marco **488**
 Scanlan James **165**
 Schäffer Wojciech **177**
 Schaffran Gerhard **35, 45**
 Schauf Johannes **35**
 Schexnayder Maurice **138**
 Schmitt Bernhard **175**
 Schröffer Joseph **35, 45, 113, 160**
 Schütz z Taizé **108**
 Semenenko Piotr **212**
 Seneka Młodszy **486**
 Šeper Franjo **92, 153, 154**
 Seremak Zdzisław **32, 33, 35, 57, 113**
 Shehan Lawrence **159, 166**
 Słama-Salmon Monika **159**
 Sidorouss zob. Stefan I Sidorouss
 Siedliska Maria Franciszka bl. **212**
 Sienkiewicz Henryk **483**
 Sigonio Carlo (Karol Sygoniusz) **486**
 Sikorski Bogdan **12, 13, 445**
 Sikorski Dariusz A. **200, 225, 274, 300, 332, 366, 482, 564**
 Skarga Piotr **213**
 Skibiński Paweł **24, 174**
 Skomorucha Waclaw **13**
 Skórczyński Stanisław **160**
 Slipyj Josyf **20, 44, 46, 65, 101, 102, 130, 136, 139, 166, 169**
 Sławnik **202**
 Sławnikowice, ród **202, 226, 250, 275, 301, 333, 367, 406, 445, 482**
 Słowacki Juliusz **310**
 Smagacz Arkadiusz **196**
 Smoleń Władysław **22, 37, 51, 138, 465**
 Soletskyy (Soleskyj) Andriy **175**
 Solis Rangel Delsa **175**
 Sołomieniuk Michał **177**
 Sołtysiak Grzegorz **145**
 Spellman Francis **50, 62, 102, 113, 131, 159, 166**
 Sperandeo Matteo Guido **166**
 Spülbeck Otto **35, 45, 113**
 Stala Marian **259**
 Stalin Józef **416**
 Staniewicz Piotr **15, 177**
 Stanisław Kostka św. **133, 207, 229, 255, 339, 412, 489**
 Stanisław Leszczyński, król polski **307**
 Stanisław Papczyński św. **213**
 Stanisław Polak **55, 338**
 Stanisław ze Szczepanowa św. **127, 203, 227, 253,**

254, 410, 491
 Staniszewski Stefan **145, 149**
 Starzewski Jan **46, 95, 131, 140, 145, 147, 163**
 Stefan Batory, król polski **485, 505, 521**
 Stefan I Sidorouss, koptyjski patriarcha aleksan-
 dryjski **61, 64, 74, 105, 118, 181, 563**
 Steuchus Augustyn **335**
 Stimpfle Josef **146**
 Stobiecki Rafał **127**
 Stradowski Marian **145, 146, 148–154, 156, 162**
 Strauchold Grzegorz **7**
 Streng Franziskus von **161, 165**
 Strepą Jakub zob. Strzemię Jakub bl.
 Stroba Jerzy **12, 13, 35, 42, 44, 45, 76**
 Strojny Marian **463**
 Strzałka Krzysztof **488**
 Strzelczyk Jerzy **350**
 Strzemię (Strepą) Jakub bl. **203**
 Stuartowie, dynastia **227**
 Stumpf Karl Friedrich **225, 274, 300, 332, 349,**
366, 380, 427, 444, 481, 530, 552, 595
 Stwosz Wit (Veit Stoss) **409**
 Stypulkowski Zbigniew **146, 147**
 Suenens Léon–Joseph **79, 80, 130, 134**
 Świeżawski Stefan **48, 213**
 Sycz Adam **175**
 Sylwester II (Gerbert z Aurillac), papież **201, 202,**
226, 250, 275, 301, 302, 332, 333, 367, 406, 445, 482
 Szafraniec Beata **446**
 Szarek Jan **11**
 Szaynok Bożena **174**
 Szczepanowski Stanisław zob. Stanisław ze
 Szczepanowa św.
 Szczerbiński Zdzisław **165**
 Szetelnicki Wacław **20, 51, 52, 258, 379**
 Szwagrzyk Tadeusz **13, 62**
 Szymon z Lipnicy bl. **204**

T.Z. 161
 Tambuyser Annelies **175**
 Tankam Anne–Emmanuelle **175**
 Tappouni Ignacy Gabriel **108**
 Tatsuo Doi Peter **91**
 Taylor John **99, 100**
 Teresa z Ávili (Teresa Sanchez de Cepeda y
 Ahumada) św. **337, 339**
 Terzian Mesrob **95, 164**
 Testa Zenone Albino **167**
 Teter Danuta **53**
 Théas Pierre–Marie **24**

Thurian Max **107**
 Tien Ken–sin Thomas **83**
 Tiendrebeogo Wenceslas Michael **76**
 Tomášek František **45, 83, 85**
 Tomasz Becket św. **227**
 Tomziński Jerzy **142**
 Truman Harry **416**
 Truszkowska Maria Angela bl. **212**

Ugut Mainard **338**
 Uliński Edmund **47**
 Urban VIII, papież **487**
 Urban Wincenty **47, 62**

Vet Gerardus de **163**
 Veuillot Pierre **44, 45, 154**
 Vianney Jean Marie zob. Jan Maria Vianney św.
 Vienne Frédéric **175**
 Vincenz Kazimierz Feliks **161**
 Vischer Lukas **137**
 Vissert' Hooft Willem Adolph **131, 136, 137**
 Vonderach Johannes **150**

Wacław, książę czeski, św. **224, 225, 349, 427, 502,**
518, 530, 595
 Walaszek Adam **465**
 Walorek Marian **54, 163**
 Wanke Janina Helena **175**
 Wanke Maria Magdalena **175**
 Wardęska Zofia **337**
 Warso Albert **11**
 Warszawski Józef **47, 54**
 Wasyluk Onufry, męczennik **214**
 Watt Archibald **161**
 Wawrzyszuk Michał, męczennik **214**
 Wazowie, dynastia **211, 279, 306, 353, 370, 430,**
449, 460, 492, 533
 Weber Jean–Julien **156**
 Wehr Matthias **164**
 Weiss Anzelm **200, 225, 274, 300, 366, 445, 564**
 Weldan Shawn **175**
 Werblan Andrzej **144, 170**
 Wesoly Szczepan **11, 41**
 Węgierski Andrzej **505, 521**
 Wheeler William **156**
 Whyte Frank **175**
 Wiącek Agata **185**
 Widlak Stanisław **483**
 Wiechecki Jerzy **151**
 Wierna Maria **85, 92, 153, 154**

- Wiklef John **206, 256, 304, 413, 520**
- Wilanowski Cyprian **7**
- Wilhelm Habsburg, książę Austrii **303**
- Willebrands Johannes **137**
- Willmann Adam **143, 144**
- Wincenty à Paulo św. **307**
- Wincenty z Kielczy **254, 410**
- Wincenty zw. Kadłubkiem bl. **203, 206, 331**
- Windle Joseph **164**
- Winiarski Bohdan **504, 520**
- Winiewicz Józef **148, 149, 151, 152**
- Winowska Maria **11, 18–20, 24, 28–31, 33, 35, 38–42, 48, 50, 55–57, 62, 70, 112, 113, 119, 128, 145, 155, 156**
- Witkowska Aleksandra **226, 251, 333, 407, 446**
- Władysław II Jagiello, król polski **205–207, 230, 255, 256, 303–305, 334, 340, 411–413, 484, 491, 504, 520**
- Władysław II Wygnaniec, książę polski **333**
- Władysław III Warneńczyk, król polski **208, 209, 484**
- Władysław IV Waza, król polski **306, 487, 488, 505, 521**
- Władysław Opolczyk, książę opolski, palatyn Węgier **196, 211, 230, 249, 279, 313, 342, 352, 370, 381, 405, 430, 450, 461, 493, 507, 523, 533, 552, 564, 580, 598**
- Władysław z Gielniowa bl. **204, 255, 411**
- Wojciech (Adalbert) św. **117, 134, 202, 203, 210, 226, 230, 250, 251, 253, 275, 278, 301, 302, 313, 333, 367, 369, 382, 406, 407, 409, 410, 445, 449, 460, 482, 492, 506, 522, 553, 566, 581**
- Wojciechowski Zygmunt **124**
- Wojdon Joanna **174, 462, 464**
- Wojtasik Władysław **151**
- Wojtyła Karol zob. Jan Paweł II
- Wojtyska Henryk Damian **23**
- Wolniak Zygfryd **151, 154**
- Wołowiec Donata **175**
- Woroniecki Jacek **213**
- Wosiński Jan **13**
- Woznicki Stephen **466**
- Wójtowicz Andrzej **225, 274, 300, 332, 349, 366, 380, 427, 444, 481, 530, 552, 595**
- Wronka Andrzej **12, 13, 42**
- Wróbel Antoni Herkulan **162**
- Wybicki Józef **489**
- Wycisk Wacław **13**
- Wycisło Aloysius (Alojzy) **47, 146, 157, 466**
- Wyhowska de Andreis Wanda **47**
- Wyszyński Bolesław **463**
- Wyszyński Stefan **8, 12, 14, 18, 19, 23–25, 27–32, 35, 37, 38, 41, 43–48, 50, 51, 53–55, 57, 60–62, 64, 66, 67, 69, 75, 79, 81, 82–87, 89, 91, 96, 98–102, 104, 105, 109–114, 120, 121, 123, 16, 127–132, 136–139, 142–145, 148, 152–155, 157, 163, 171, 173, 186, 211, 231, 232, 260, 276, 279, 313, 341, 353, 370, 441, 449, 466, 467, 492, 534, 579**
- Yü Pin Paul **83**
- Zaleski Alexander **466**
- Zaleski August **77**
- Zamiatała Dominik **174, 196, 215, 231, 279, 313, 342, 352, 370, 382, 429, 450, 461, 493, 532, 553, 566, 581, 597**
- Zamoyski Jan **485, 486, 505, 521**
- Zaręba Jan **13**
- Zatwardnicka Olha **185**
- Zawadowski Zygmunt **74, 106**
- Zborowski Andrzej **483**
- Zelada Francesco Saverio de **210**
- Ziarski Tadeusz **100, 132, 161, 165**
- Zieliński Zygmunt **168**
- Ziętek Agata **7**
- Zubowski Piotr **11, 174**
- Zuylen Guillaume-Marie van **79, 80**
- Zvekanović Matija **92, 153**
- Zygmunt I Stary, król polski **334, 414**
- Zygmunt II August, król polski **260, 334, 336, 486**
- Zygmunt III Waza, król polski **213, 333, 485, 488, 505, 521**
- Zygmunt Szczęsny Feliński św. **309**
- Żaryn Jan **10, 29, 155, 168, 212, 310**
- Żółkiewski Stanisław **229, 490**
- Żółtowski Zbigniew **82, 131**
- Żurek Robert **32, 34**

Projekt „Listy Milenijne” dofinansowano ze środków
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach
Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017–2022.

nepodległa

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

Recenzenci: dr hab. Paweł Skibiński, dr hab. Bożena Szaynok

Kierownik Projektu: dr Ewa Maj

Redakcja: dr Katarzyna Bock-Matuszyk

Korekta i indeksy: Zofia Smyk, Ewa Maj, Olga Rutkowska

Tłumaczenia i korekty tłumaczeń: Biuro Tłumaczeń PWN,
Language Room Agata Wiącek, dr Andrzej Jerie, Olha
Zatwardnicka.

Projekt graficzny i skład: Artur Skowroński

Druk: Zakład Poligraficzny SINDRUK

Wydawnictwo opublikowane na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne 4.0 (CC BY–NC)

ISBN 978-83-956232-6-4

Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”
ul. Grabiszyńska 184, 53-235 Wrocław

Nakład: 500 egzemplarzy

Ośrodek
Pamięć i Przyszłość

